

ISSN: 1303-5495
E-ISSN: 2717-7483

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

İSTANBUL TİCARET
ÜNİVERSİTESİ

YIL: 22 SAYI: 48 GÜZ 2023/3

Istanbul Commerce University
Journal of Social Sciences

ISSN: 1303-5495
E-ISSN: 2717-7483

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 22 Sayı: 48 Güz 2023/3

Istanbul Commerce University

Journal of Social Science

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISTANBUL COMMERCE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Yıl:22 Sayı:48 2023 /3 Güz

Sahibi

İstanbul Ticaret Üniversitesi Adına Rektör Prof. Dr. Abdulhamit AVŞAR

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Kayıhan İÇEL

Prof. Dr. Münevver TURANLI

Prof. Dr. Serkan ÇANKAYA

Prof. Dr. Murat YALÇINTAŞ

Doç. Dr. Başak ERDEM

İstanbul Ticaret Üniversitesi

İstanbul Ticaret Üniversitesi

İstanbul Ticaret Üniversitesi

İstanbul Ticaret Üniversitesi

İstanbul Ticaret Üniversitesi

Editör: Doç. Dr. Hanifi PARLAR

Editör Yardımcısı: Dr. Mefule FINDIKÇI ERDOĞAN

Editör Yardımcısı: Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Fatih CENGİL

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Engin ÇETİN

Mizanpaj ve Teknik Sorumlu: Merve Nur YILMAZ

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi hakemli bir dergidir, yılda üç kez; Bahar, Yaz ve Güz aylarında yayımlanır.

Bu dergide yayımlanan makalelerin telif hakları İstanbul Ticaret Üniversitesi'ne aittir. Bu yayınlara ilgili olarak Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndan doğan her türlü hak saklıdır. Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında Üniversitenin yazılı izni olmadan çoğaltılamaz. Bu dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler yazarlarına aittir. Üniversite bu görüşler nedeniyle herhangi bir sorumluluk kabul etmez.

ISSN: 1303-5495

E-ISSN: 2717-7483

Elektronik ortamda erişim:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iticusbe>

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Örnektepe Mah. İmrahor Cad. No: 88/2 Beyoğlu/ 34445, İstanbul

Tel: 444 0 413

e-posta: sosyaldergi@ticaret.edu.tr

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi TR-DİZİN tarafından indekslenmektedir.

HAKEM LİSTESİ

<u>Unvan</u>	<u>Adı Soyadı</u>
Prof. Dr.	Hüseyin Hatemi
Prof. Dr.	Fülurya YUSUFOĞLU
Prof. Dr.	Yaman AKDENİZ
Prof. Dr.	Nurettin PARILTI
Prof. Dr.	Şaban KAYIHAN
Prof. Dr.	Elçin AYKAÇ ALP
Prof. Dr.	Rana ATABAY KUŞÇU
Prof. Dr.	Necmettin DOĞAN
Prof. Dr.	Elif GÜNEREN GENÇ
Prof. Dr.	Caner GİRAY
Doç. Dr.	Ahmet Oguz DEMİR
Doç. Dr.	Yunus Emre BİROL
Doç. Dr.	Mehmet Bedii KAYA
Doç. Dr.	Arif İGDELİ
Doç. Dr.	Gencay KARAKAYA
Doç. Dr.	Barış KABLAMACI
Doç. Dr.	Ahmet Emre ATEŞ
Doç. Dr.	Fahrettin KORKMAZ
Doç. Dr.	Sabri ÖZ
Doç. Dr.	Tayfun ERCAN
Doç. Dr.	Orkun BAYRAM
Doç. Dr.	Ayben KOY
Doç. Dr.	Nevzat ÇALIŞ
Doç. Dr.	Canan YILDIRAN
Dr. Öğr. Üye.	Tanıl Mehmet BAŞKAN
Dr. Öğr. Üye.	M. Fatih CENGİL
Dr. Öğr. Üye.	Eda GİRAY
Dr. Öğr. Üye.	Cansu TOPAL
Dr. Öğr. Üye.	Süreyya KOVACI
Dr. Öğr. Üye.	M. Fatih CENGİL
Dr. Öğr. Üye.	Pınar UZUN ŞENOL
Dr. Öğr. Üye.	Mahmut KÜÇÜKOĞLU
Dr. Öğr. Üye.	Betül İNAM
Dr. Öğr. Üye.	Hacı Bayram İRHAN
Dr. Öğr. Üye.	Yusuf Celal EROL
Dr. Öğr. Üye.	Özlem ATA POLAT
Dr. Öğr. Üye.	Bünyamin GÜRPINAR
Dr. Öğr. Üye.	Muhammed SULU
Dr. Öğr. Üye.	Ayşem Biriz KARAÇAY
Dr. Öğr. Üye.	Merve Kadriye YURDABAK
Dr. Öğr. Üye.	Sertaç ERCAN
Dr. Öğr. Üye.	Nihat GÜMAN
Dr. Öğr. Üye.	Nil KARABAĞ BULUT
Dr.	Çağatay TUNÇSİPER
Dr.	Cafer Talha ŞEKER

EDİTÖRDEN

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Değerli Okurları;

Dergimizin 48. sayısını, saygıdeğer birçok bilim insanının katkılarıyla şekillendirdiğimiz 21 önemli makale ile sunmaktan büyük gurur duyuyoruz. Bu sayının bilimsel dünyaya önemli bir katkı sağlamasını umuyoruz. Dergimiz 39. sayısı ile başlattığı değişim ve dönüşüm sürecini sürdürmekte her yayın döneminde yenilenme eğilimi ile bulunduğu konumu güçlendirmeye devam etmektedir.

Bahar, yaz ve güz olmak üzere üç farklı periyotta yayımlanan dergimiz, artık sadece yaz dönemi için değil, sosyal bilimlerin tüm sayıları için kabul edilen hukuk makaleleriyle de zenginleşti. Bu adım sayesinde dergimiz, sosyal bilimler alanında yıllık yayın periyodu boyunca geniş bir kapsama sahip oldu.

Bu sayıda emeği geçen yazarlara, titiz hakemlik sürecine katkı sağlayan saygın akademisyenlere ve derginin hazırlanmasında yer alan tüm ekibimize teşekkür ederim. Umarız bu sayı, literatüre yeni bakış açıları kazandırır ve bir sonraki sayıda siz değerli okurlarımızla tekrar buluşma fırsatı yakalarız.

Saygılarımla.

Doç. Dr. Hanifi PARLAR

Sosyal Bilimler Dergisi Editörü

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

1. Bünyamin GÜRPINAR / Volkan ATAMER

ANONİM ŞİRKETLERDE İÇ KAYNAKLARDAN SERMAYE ARTIRIMI
*CAPITAL INCREASE FROM INTERNAL RESOURCES IN JOINT STOCK
COMPANIES* 867-898

2. Zehra YÜRÜK

VERİ SORUMLUSUNUN VERİ GÜVENLİĞİNE İLİŞKİN İDARİ VE TEKNİK
TEDBİRLERİ ALMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ
*LIABILITY OF THE DATA CONTROLLER TO TAKE ADMINISTRATIVE AND TECHNICAL
MEASURES REGARDING DATA SECURITY* 899-920

3. Aytekin GÜRBÜZ

SPOR TAHKİM MAHKEMESİ'NİN (CAS) İSMİNDE YER ALAN “TAHKİM” VE “MAHKEME”
KAVRAMLARININ İNCELENMESİ VE SPOR TAHKİM MAHKEMESİ'NDE UYGULANAN
TAHKİM İLE GELENEKSEL TAHKİMİN KARŞILAŞTIRILMASI
*ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF “ARBITRATION” AND “COURT” IN THE NAME OF THE
COURT OF ARBITRATION FOR SPORTS (CAS) AND A COMPARISON BETWEEN THE
ARBITRATION APPLIED THE COURT OF ARBITRATION FOR SPORTS AND TRADITIONAL
ARBITRATION* 921-941

4. Davut NACAR/ Zülküf NANTO

GÜÇ YOZLAŞMASI ÖLÇEĞİ
POWER CORRUPTION SCALE..... 942-958

5. Ali Şükrü ÇETİNKAYA / Zeynep KIZILKAN

FİRMALARIN ULUSLARARASI PAZARLARA GİRİŞ ŞEKİLLERİNE SWOT
ANALİZİNİN ETKİSİ
*THE IMPACT OF SWOT ANALYSIS ON THE TYPES OF ENTERING IN INTERNATIONAL
MARKETS* 959-980

6. Mehmet Kadri TEKİN / Orhan DENİZ

İKLİMSEL GÖÇÜN KÜRESEL ÖLÇEKTE MEKANSAL GÖRÜNÜMÜ
A GLOBAL SPATIAL OUTLOOK OF CLIMATE – INDUCED MIGRATION 981-1004

7. Osman KARAYAĞIZ / İsmet Kahraman ARSLAN

DOĞU BLOĞU ÜLKELERİNİN AB'YE ÜYELİĞİNİN TİCARET HACMİ VE MAKRO EKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ
EXAMINING THE EFFECTS OF EASTERN BLOG COUNTRIES' EU MEMBERSHIP ON TRADE VOLUME AND MACRO ECONOMIC VARIABLES 1005-1024

8. Müge KOCUM / Elif GÜNEREN GENC

ULUSLARARASI TİCARETİN SERA GAZI EMİSYONUNDAKİ ETKİSİ
THE RELATIONSHIP OF INTERNATIONAL TRADE AND GREENHOUSE GASS EMISSIONS..... 1025-1051

9. Selminaz ADIGÜZEL

ULUSLARARASI TİCARETTE AYIPTAN DOĞAN SORUMLULUKLAR VE ÜRÜN SORUMLULUĞU
RESPONSIBILITIES ARISING FROM DEFECT IN INTERNATIONAL TRADE AND PRODUCT RESPONSIBILITY..... 1052-1076

10. Abdulsamet DAMAR / Figen YILDIRIM

TÜRKİYE ENERJİ İTHALATINDA YENİLEBİLİR ENERJİ ÜRETİMİ VE MAKRO EKONOMİK DEĞİŞKENLER
RENEWABLE ENERGY PRODUCTION AND MACROECONOMIC VARIABLES IN TURKEY'S ENERGY IMPORTS 1077-1100

11. Dilek YOMRALIOĞLU / Gökhan SİLAHTAROĞLU

EXPLORING THE NEXUS OF MACROECONOMIC FACTORS AND FINANCAL RATIOS: A HOLISTIC ANALYSIS OF COMPANY PROFITABILITY IN DEVELOPING MARKETS
MAKROEKONOMİK FAKTÖRLERLE FİNANSAL ORANLAR ARASINDAKİ BAĞLANTI: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ŞİRKET KARLILIĞININ BÜTÜNSEL ANALİZİ 1101-1123

12. Nazlıcan DİNDARİK / Yahya FİDAN

LOJİSTİK İŞLETMELERİNİN ÇALIŞAN PROFİLİ İLE YENİLİK ODAKLILIĞI ARASINDA İLİŞKİ
THE RELATIONSHIP BETWEEN EMPLOYEE PROFILE AND INNOVATION FOCUS OF LOGISTICS ENTERPRISES 1124-1144

13. Bahri Sarp YILMAZ / Mim Kemal Bülent ÖKE

FACTORS IN THE FORMATION OF THE OTTOMAN SEA/MARTIME POWER IN
THE MEDITERRANEAN IN THE 15th AND 16th CENTURIES
*15. VE 16. YÜZYILLARDA AKDENİZ'DE OSMANLI DENİZCİLİK GÜCÜNÜN OLUŞUMUNDAKİ
ETKENLER* 1145-1163

14. Önder Suat ULUÇLAR

FİKRİ HAKLARDA KÜMÜLASYONA DAİR DEĞERLENDİRME
EVALUATION OF INTELLECTUAL PROPERTY CUMULATION 1164-1188

15. Elif YORGANCIOĞLU / Yusuf Tunç DEMİRCAN

BİLGİ TEKNOLOJİLERİ VE İLETİŞİM KURUMU TARAFINDAN TOPLANAN İNTERNET
TRAFİK VERİLERİNİN KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI HAKKI BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ
*EVALUATION OF INTERNET TRAFFIC DATA COLLECTED BY INFORMATION
TECHNOLOGIES AND COMMUNICATION AUTHORITY IN THE CONTEXT OF THE RIGHT
TO PROTECT PERSONAL DATA* 1189-1215

16. Onur UCAR / İbrahim Çağrı ERKUL

VERGİLENDİRME VE TEMSİL ARASINDAKİ İLİŞKİNİN AMERİKAN
BAĞIMSIZLIK SAVAŞI İŞİĞİNDE İNCELENMESİ
*REVISITING THE LINK BETWEEN TAXATION AND REPRESENTATION THROUGH THE
PRISM OF THE AMERICAN REVOLUTIONARY WAR* 1216-1236

17. Bedriye İlkiz Tuana TAŞKIN

MARKA HAKKI, MARKANIN KULLANILMASI VE TAZMİNAT DAVALARINDA
KULLANMAMA DEF-İ
*TRADEMARK RIGHT, USE OF TRADEMARK AND NON-USE DEFENSE IN
COMPENSATION CASES* 1237-1256

18. Mehtap SAHİN ALTINTAŞ

ŞİRKETLER HUKUKUNDA TAHKİM
ARBITRATION IN CORPORATE LAW 1257-1284

19. Deniz KESKİN ÖZBERK / Burcu DÜZGÜN ÖNCEL

A DISCUSSION ON HEALTH – RELATED FACTORS & INTRA – HOUSEHOLD
RESPONSIBILITIES IN THE CONTEXT OF FEMALE LABOR FORCE
PARTICIPATION: THE CASE OF TURKEY

*KADININ İŞ GÜCÜNE KATILIMI BAĞLAMINDA SAĞLIKLA İLGİLİ FAKTÖRLER VE HANE
İÇİ SORUMLULUKLAR ÜZERİNE BİR TARTIŞMA:*

TÜRKİYE ÖRNEĞİ..... 1285-1304

20. Rakhshada MURSHUDOVA / Naib ALAKBAROV

1996-2018 DÖNEMİNDE GÜRCİSTAN’DA FİNANSAL GELİŞMENİN EKONOMİK
BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİNİN SINIR TESTİ YAKLAŞIMIYLA ANALİZİ
*ANALYSIS OF THE EFFECT OF FINANCIAL DEVELOPMENT ON ECONOMIC GROWTH IN
THE GEORGIA IN THE PERIOD*

1996-2018 WITH THE BOUND TEST APPROACH 1305-1323

21. Sezin Ezgi ALKAÇ

ANONİM ŞİRKET İLE CEO ARASINDAKİ İLİŞKİNİN HUKUKİ NİTELİĞİ

*QUALIFICATION OF THE REALTIONSHIP BETWEEN THE JOINT STOCK COMPANY AND
THE CEO..... 1324-1339*

Geliş Tarihi:

08.01.2023

Kabul Tarihi:

13.04.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Gürpınar, B., & Atamer V., (2023).
Anonim şirketlerde iç kaynaklardan sermaye
artırımı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 867-898
doi:10.46928/iticusbe.1231211

ANONİM ŞİRKETLERDE İÇ KAYNAKLARDAN SERMAYE ARTIRIMI

Araştırma

Bünyamin Gürpınar

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

bgurpınar@fsm.edu.tr

Volkan Atamer

Sorumlu Yazar (Correspondence)

volkanatamer1997@gmail.com

Bünyamin Gürpınar, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ticaret Hukuku Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde misafir öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Ticaret hukuku, rekabet hukuku ve kurumsal yönetim alanlarında lisans ve lisansüstü dersler vermekte ve bu alanlarda araştırmalar yapmaktadır.

Volkan Atamer, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Programında doktora öğrencisi olup aynı zamanda İstanbul Barosuna bağlı avukat olarak çalışmaktadır.

ANONİM ŞİRKETLERDE İÇ KAYNAKLARDAN SERMAYE ARTIRIMI

Bünyamin Gürpınar
bgurpınar@fsm.edu.tr
Volkan Atamer
volkanatamer1997@gmail.com

Özet

Anonim şirketlerin sermaye ihtiyacını süratle ve kolayca karşılayabilmek amacıyla 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) ile sermaye artırımı yöntemleri yeniden düzenlenmiş olup, iç kaynaklardan sermaye artırımına TTK'da ilk kez yer verilmiştir. İç kaynaklardan sermaye artırımını TTK m. 462'de düzenlenmiştir. İç kaynaklardan artırım, belli amaca özgülenmemiş yedek akçelerin ya da kanuni yedek akçelerin serbest kullanılabilecek kısımları, sonraki yıla aktarılmış kârın veya henüz dağıtılmamış son dönem kârının, esas sermayeye eklenmesine izin verilen fonların sermayeye dönüştürülerek sermayenin artırılmasıdır (TTK m. 462/1). Sermaye artırımını, esas sermaye sisteminde genel kurul kararıyla yapılmaktadır (TTK m.456/2). İç kaynaklardan sermaye artırımıyla, şirket malvarlığında artış olmayıp; bilançodaki malvarlığı kalemleri arasındaki muhasebe işlemiyle esas sermaye miktarı artmakta, şirketin değişken malvarlığındaki değerler, şirketin sabit yapısındaki sermayesine eklenmektedir. Çalışmamızda, iç kaynaklardan sermaye artırımının özellikleri, sağladığı yarar ve artırım usulüne ilişkin hususlar incelenmiş, iç kaynaklı sermaye artırımını kararının hukuki sonuçları değerlendirilmiştir.

Amaç: Bu makalenin amacı, anonim şirketlerde iç kaynaklardan sermaye artırımının şirketler hukukundaki düzenleme kapsamında usul ve şartlarını incelemek, hukuki çerçevesini ortaya koymaktır.

Yöntem: Çalışma kapsamında, iç kaynaklardan sermaye artırımında mevcut yasal düzenlemeler ile bu düzenlemeler üzerinde getirilen yenilikler incelenmiştir. Ayrıca, esas sermaye artırımının hükümsüzlük halleri ve yasal süreler ile yükümlülüklerin yerine getirilmemesinin yaptırımları da ele alınmıştır.

Bulgular: İç kaynaklardan sermaye artırımını, şirketlerin malvarlığında bir artış sağlamamakla birlikte şirket sermayesindeki artışla şirkete önemli bir güven ve prestij sağlamaktadır. TTK m. 462 ile sermaye sistemleri ve sermaye artırım yöntemlerinin yeniden düzenlenmesi, şirketlerin imkânlarını artırmıştır. Ancak, kanunun belirlediği usulün tam olarak izlenememesi bazı hukuki sorunlarla karşılaşılması sonucunu da beraberinde getirmektedir.

Özgünlük: Bu çalışmada iç kaynaklardan sermaye artırımını kavramı, şirketler hukuku boyutu ile hukuki bir çerçevede son değerlendirmeler ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, şirketlerin konuyla ilgili özen yükümlülüğü, Türkiye'deki yasal görünüm ışığında değerlendirilmiş; ayrıca uygulamada öne çıkan gelişmelere de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sermaye Artırımı, İç Kaynaklardan Sermaye Artırımı, Yedek Akçeler, Fonlar, Genel Kurulun Sermaye Artırım Kararı, Yönetim Kurulu Beyanı.

Jel Sınıflandırması: K22

CAPITAL INCREASE FROM INTERNAL RESOURCES IN JOINT STOCK COMPANIES

Abstract

Capital increase methods were rearranged with the Turkish Commercial Code (TTK-TCC) numbered 6102, and capital increase from internal resources was introduced in the TCC to meet the capital needs of joint stock companies in a quick and easy way. Capital increase from internal resources is regulated in Article 462 of the TCC. The capital increase from internal resources is the conversion of the funds allowed to be added to the capital, the profit transferred to the next year or the profit of the last year that has yet to be distributed into the capital (TCC Article 462). The capital increase proceeded with the general assembly's decision in the basic capital system (TCC Article 456/2). While there is no increase in the company's assets with the capital increase from internal resources, the amount of basic capital increases with the accounting process between the assets in the balance sheet, and the values in the company's variable assets are added to the company's fixed capital. Our study examines the characteristics of capital increase from internal resources, its benefits, the issues related to the increase procedure, and the legal consequences of the internal capital increase decision.

Objective: This article aims to explore the scope and purpose of the capital increase from internal resources within the scope of company law and to reveal the legal framework.

Method: Within the scope of the study, the existing legal regulations on capital increase from internal resources are included and the innovations brought by these legal regulations are examined. In addition, the invalidity and non-realization of the capital increase, the legal periods, and the sanctions for not fulfilling the obligations are also discussed.

Findings: Capital increase from internal sources does not increase the company's assets but increases the company's capital and provides a significant confidence and prestige to the company. With Article 462 of the TCC numbered 6102, the opportunities of the companies have been increased by rearranging the capital systems and capital increase methods. However, failure to fully follow the procedure set by the law results in some legal problems.

Originality: In this study, the concept of capital increase from internal resources has been tried to be explained by considering the dimension of company law and the last evaluations in a legal framework. In this context, the company's due diligence on the subject has been evaluated in the light of the legal outlook in Turkey, and prominent developments have also been included.

Keywords: Capital Increase, Increasing the Basic Capital From Internal Resources, Reserves, Funds, Capital Increase Decision of the General Assembly, Board Statement.

Jel Classification: K22

GİRİŞ

Pay sahiplerinin korunması amaçlanarak, sermaye artırımını yapmak isteyen şirketler kanun koyucu tarafından öncelikle kendi iç kaynaklarına yönlendirilmiştir. Böylece, şirketlerin, iç kaynaklardan yapılacak artırımının yeterli olmayacağını varsayarak doğrudan dış kaynaklara yönelerek sermaye artırımına gitmelerinin engellenmesi amaçlanmıştır. 6762 sayılı TTK'da (eTTK) iç kaynaklardan sermaye artırımına ilişkin bir düzenleme olmadığı halde, bu sermaye artırım türü uzun yıllardır uygulanmaktadır. 6102 sayılı TTK m. 462'de anonim şirketlerde sermaye artırımına ilişkin önemli değişiklikler ve yenilikler yapılmış, sermaye artırım yöntemleri ve usulleri yeniden düzenlenmiştir. Bu şekilde iç kaynaklardan sermaye artırımını yöntemi ilk defa 6102 sayılı TTK ile düzenlenmiş olup mülga eTTK'da yer alan hükümlerden daha ayrıntılı ve farklı bir şekilde ele alınmıştır. Bu düzenlemeler ile artırım işlemlerinin daha hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleşmesinin sağlanması amaçlanmıştır. Kanunun hazırlanmasındaki en önemli nedenler arasında TTK'nın Avrupa Birliğiyle uyumlu olması ve Kanunun iş hayatıyla ilgili olarak dünyadaki gelişmelere cevap verebilecek işlerliğe kavuşturmak olduğu kanaatindeyiz. Anonim şirketlerin sermaye artırımlarında, esas sözleşmedeki esas sermaye miktarı ilgili kanuna uygun olarak belirlenmiş usuller izlenerek yükseltilmektedir. Anonim şirkette mevcut sermaye iş hacmine göre yetersiz kalıyorsa, şirket mevcut durumunu muhafaza etmek, piyasa payını yükseltebilmek, gelecekte gerekli finansmanları sağlamak için sermayelerini güçlendirme, genişleme yatırımları yapma, bazı fonlarını dönüştürme veya kanuni bir zorunlulukla sermayelerini artırma yoluna gidebilirler (Arabacı, 2013, s. 57; Bahtiyar, 2019, s. 348-349; Moroğlu, 2018, s. 7; Yavuz, 2013, s. 129).

Özel bir esas sözleşme değişikliği olarak nitelendirilen iç kaynaklardan sermaye artırımını, şirkete dışarıdan herhangi bir kaynak girişi olmadığından ve şirket malvarlığında herhangi bir artış sağlamadığından dolayı itibari (nominal) artırım olarak tanımlanmaktadır. İç kaynaklar kullanılarak yapılan artırımda, yedek akçeler, kanuni yedek akçelerin serbestçe kullanılabilen kısımları, mevzuatta bilançoya girmesine ve sermayeye eklenmesine izin verilen fonların sermayeye dönüştürülmesi sağlanır (Bahtiyar, 2019, s. 358; Moroğlu, 2018, s. 3).

Bu çalışmada öncelikle iç kaynaklardan sermaye artırımının düzenlenme nedenleri açıklanacak, artırım şartları ele alınacak, sermayeye dönüştürülebilen kaynaklar ve sermaye artırım prosedürlerinden bahsedilerek sonrasında öğretilen tartışma konusu olan artırıma ilişkin hükümsüzlük halleri ve artırımın gerçekleşmemesi konusundaki görüşlere yer verilecektir.

I. Esas Sermaye Kavram ve Tanımları, Esas Sermaye Artırımı

A. Esas Sermaye Kavram ve Tanımları

Hukuki olarak sermaye, genelde bir ticari işletme veya ortaklığa tahsis edilmiş olan maddi, maddi olmayan ve parayla ölçülebilecek değerlerin toplamı olarak ifade edilmiştir. 6102 sayılı TTK'da sermaye kavramı tanımlanmamıştır. Ancak TTK m. 329 anonim şirketi, "*sermayesi belirli ve paylara*

bölinmiş olan, borçlarından dolayı yalnız malvarlığıyla sorumlu bulunan şirket...” şeklinde tanımlamakla sermaye kavramına esas unsur niteliği vermiştir. Aynı maddede, pay sahiplerinin yalnız taahhüt ettikleri sermaye paylarıyla şirkete karşı sorumlu olacakları (TTK m.329/2) vurgulanmak suretiyle, pay sahiplerinin mevcut sorumluluğu sermayedeki paylarından hareketle belirlenmiştir (Akkale, 2013, s. 25; Arabacı, 2013, s. 56).

Sermaye sistemleri bakımından anonim şirket sermayesi, esas sermaye ve kayıtlı sermaye sistemi olmak üzere iki şekilde incelenir. Esas sermaye hem nakdi hem de aynı bakımdan şirkete kazandırılabilen, pay sahipleri tarafından taahhüt edilen, genel kurul kararı ile azaltılıp (TTK m. 473) artırılabilen (TTK m. 456), şirketin esas sözleşmesi gereğince sabit olarak belirlenmiş bir rakam olan sermayenin tutarıdır (Mülazımoğlu, 2020, s. 27; Pulaşlı, 2018, s. 2221). Bu kavramda bir değişiklik yapılabilmesi (sermayenin artırılıp azaltılması), bazı hukuki işlemlerin yerine getirilmesiyle mümkün olmaktadır (Soykan, 2019, s. 7). Böylece, pay sahiplerinin birtakım haklarını kullanabilmesi bakımından bir ölçü, alacaklı durumda olanlar için ise güvence niteliğinde olan sermayenin hukuki tedbirlerle korunması sağlanmaktadır. Bu sistemde sermaye, parasal bir değeri ifade eder ve önceden belirlidir. Belirlenmiş bu tutar şirketteki malvarlığındaki değişimlerle kendiliğinden artıp azalmaz. Böylece güvence altında olması gereken durumlar (alacaklı veya pay sahibi açısından) korunmuş olmaktadır. TTK m. 332/1’e göre esas sermaye, anonim şirket sözleşmesinde taahhüt edilen sermayeyi göstermesi gerektiği gibi ellibin TL’den az da olamaz (Bahtiyar, 2019, s. 110). TTK’nın “*Pay ve Sermaye Koyma Borcu*” başlıklı 476’ncı madde hükmüne göre her bir pay itibari değer bakımından en az bir kuruş olmalıdır. Bu paylar, ortaklık hak ve borçlarının ölçüsüdür ve bütün olarak payın sahipliğini ifade eder (Soykan, 2019, s. 11).

TTK m. 344/1’e göre tescil öncesi taahhüt edilmiş nakdi sermayenin en az %25’inin ödenmiş olması gerekmektedir. Kalan tutarın ise şirketin ticaret sicilinde tescilinden itibaren en geç 24 ay içinde ödenmesi öngörülmüştür (TTK m. 459). Böylece sermayenin tamamen taahhüt edilmesi sağlanmış olacaktır. Sayılan bu özellikleri dışında esas sermayenin; ortaklığın alacaklılarını koruması, risklere karşı paydaşların katılımının sağlanması, kuruluşundan itibaren bir ciddiyet eşliğini oluşturması ve TTK m. 376 doğrultusunda mali durum tespitinde bir gösterge teşkil etmek gibi işlevleri de olduğu söylenebilir (Soykan, 2019, s. 10-12).

Esas sermaye sisteminde uygulamadaki sıkıntıların giderilebilmesi için alternatif olarak, TTK ile halka açık olmayan anonim ortaklıklar için kayıtlı sermaye sistemi kabul edilmiştir¹ (Moroğlu, 2018, s. 10). Anonim ortaklıklarda kayıtlı sermaye, esas sözleşmeyle belirlenip Ticaret Siciline de tescil edilmiş olan belli bir miktara ulaşıncaya kadar uzun zaman ve para israfına yol açan formalitelere

¹ *Anglo-Amerikan menşeli olan kayıtlı sermaye sistemi hukukumuzda ilk olarak 1960 yılında 7462 sayılı Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Türk Anonim Şirketi Kanunu ile sadece bu ortaklığa özgü olarak girmiş ve daha sonra 2499 sayılı mülga Sermaye Piyasası Kanunu ile md.12 (SPK. md. 18) halka açık anonim ortaklıklar ve son olarak da yeni Türk Ticaret Kanunu ile halka açık olmayan anonim ortaklıklar için kabul edilmiştir (TTK. Md. 460; 332).*

gerek kalmadan genel kurul yerine yönetim kurulu tarafından sermayenin artırımına imkan sağlayan bir sistemdir. Bu sistemde, sermaye piyasasının gereksinimlerine kolay ve zaman kaybetmeksizin uyulması dışında, kolaylıkla pay senediyle değiştirilebilir tahvillerin çıkarılması da mümkündür (Arabacı, 2013, s. 57; Bahtiyar, 2019, s. 349).

B. Esas Sermaye Artırımı

Esas sermayenin şirket kuruluşunda belirlenmiş olan ve şirketin esas sözleşmesinde gösterilen sabit rakamının kanunda öngörölmüş usuller izlenerek yükseltilmesi "esas sermaye artırımı" olarak tanımlanmaktadır. Esas sermayenin şirketin esas sözleşmesinde gösterilmesinden dolayı sermaye artırımı söz konusu olduğunda sözleşmenin sermaye maddesinin değiştirilmesi zorunlu olmaktadır. Anonim ortaklıklarda sermaye artırımı, TTK'da öngörölmüş olan usul izlenerek bilançodaki "esas sermaye" veya "çıkartılmış sermaye" kalemleri artırımlarıdır. Esas sermaye artırımlarında, diğer esas sözleşme değişikliği durumlarından farklı bir uygulamayla, paydaşları ve alacaklıları korumak için bazı özel önlemlere ihtiyaç duyulmuştur (Bahtiyar, 2019, s. 354; Moroğlu, 2018, s. 5).

Sermaye artırımlarında, şirket ortaklarının ve alacaklılarının menfaatlerinin korunması önceliklidir. Bu nedenle sermaye artırımı prosedürleri özel toplantı ve karar nisaplarına bağlıdır. Esas sermayeye yüklenen bu anlam ve işlevler dolayısıyla sermaye artırımı kararı esas sözleşme değişikliği niteliğinde olup TTK'da düzenlenmiştir (Moroğlu, 2018, s. 2-3).

Alacaklıların korunmaya fazlaca ihtiyacının olması (alacaklıların korunması ilkesi), anonim şirketlerdeki ortakların sorumluluklarının yalnız şirkete karşı ve taahhüt ettikleri miktarla sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, taahhüt etmiş olduğu sermaye borcunu yerine getiren bir pay sahibine, rızası alınmadığı sürece ikincil veya ikinci bir sorumluluk yüklenmemektedir. Bu nedenle şirket alacaklılarının tek güvencesi esas sözleşmede belirlenmiş olan sermaye miktarıdır. TTK m.463'te, bu sermayenin korunması için bilanço tekniğinden yararlanılmış ve esas sermaye rakamına bilançonun pasif kısmında yer verilerek sermayenin pay sahiplerine iadesi önlenmiştir. Esas sermaye artırılarak, yeni paylar çıkarılma yoluyla veya mevcut payların nominal değerleri artırılarak şirket ortaklarının menfaatlerinin korunması, var olan pay sahipliği hakları yönünden mevcut oranların ve ölçülerin bozulması ihtimaline karşı gerekli uygulamalardır.

Anonim şirketlerde hem iç hem de dış kaynakların esas sermaye artırımları kural bakımından ihtiyaridir. Esas sermaye sisteminde, sermaye artırımı kararı genel kurulun yetkisinde, kayıtlı sermaye sisteminde ise tavan sermayeye kadar yönetim kurulu yetkisindedir. Esas sermaye artırımında istisnai olarak kanun koyucu özel bazı düzenlemelerle, esas sermaye artırımını zorunlu kılabilir².

² Kanun koyucu ülkenin ekonomik ihtiyaçları veya alacaklıların korunması gibi gerekçelerle yeni bir düzenleme yapmak suretiyle şirketlerin asgari sermaye tutarını yükseltebilir.

Sermaye artırımını kısmen yeni kuruluş niteliğinde olmayıp, kuruluştan bağımsız ve temel olarak esas sözleşme değişikliği niteliğindedir (Bahtiyar, 2019, s. 248; Kendigelen, 2012, s. 362; Moroğlu, 2018, s. 1-8).

1. Dış Kaynaklardan Sermaye Artırımı

Dış kaynaklardan sermaye artırımını, TTK m. 456 ve 457'de arasında düzenlenen sermayenin artırılmasına ilişkin ortak hükümlerin ardından m. 459'da düzenlenmiştir³. Dış kaynaklardan artırım, şirkete üçüncü kişiler tarafından ya da mevcut pay sahiplerince dışarıdan nakdi veya aynı nitelikte yeni malvarlığı getirilmesini ifade etmektedir. Bu tür artırımda esas sözleşmede belirlenmiş esas sermaye miktarıyla birlikte şirketin malvarlığı da aynı ölçüde artmaktadır. Bu durum, öğretide efektif

³“1. Genel olarak

MADDE 456- (1) İç kaynaklardan yapılan artırım hariç, payların nakdî bedelleri tamamen ödenmediği sürece sermaye artırılmaz. Sermayeye oranla önemli sayılmayan tutarların ödenmemiş olması sermaye artırımını engellemez.

(2) Artırıma, esas sermaye sisteminde 459 uncu maddeye göre genel kurul; kayıtlı sermaye sisteminde, 460 ıncı madde gereğince, yönetim kurulu karar verir. Esas sözleşmenin ilgili hükümlerinin, gerekli olduğu hâllerde izni alınmış bulunan değişik şekli, genel kurulda değiştirilerek kabul edilmişse, bunun Gümrük ve Ticaret Bakanlığınca onaylanması şarttır.

(3) Artırım, genel kurul veya yönetim kurulu kararı tarihinden itibaren üç ay içinde tescil edilemediği takdirde, genel kurul veya yönetim kurulu kararı ve alınmışsa izin geçersiz hâle gelir ve 345 inci maddenin ikinci fıkrası uygulanır.

(4) 353 ve 354 üncü maddeler ile 355 inci maddenin birinci fıkrası tüm sermaye artırım türlerine kıyas yoluyla uygulanır.

(5) Sermayenin artırılması kararının tesciline, aşağıdaki özel hükümler saklı kalmak kaydıyla, 455 inci madde uygulanır.

2. Yönetim kurulunun beyanı

MADDE 457- (1) Yönetim kurulu tarafından sermaye artırımının türüne göre bir beyan imzalanır. Beyan, bilgiyi açık, eksiksiz, doğru ve dürüst bir şekilde verme ilkesine göre hazırlanır.

(2) Beyanda;

a) Nakdî sermaye konuluyorsa; artırılan kısmın tamamen taahhüt edildiği, kanun veya esas sözleşme gereğince ödenmesi gerekli tutarın ödendiği; aynı sermaye konuluyor veya bir ayın devralınıyorsa bunlara verilecek karşılığın uygun olduğu (...) (1) devralınan aynı sermaye, aynı türü, değerlendirmenin yöntemi, isabeti ve haklılığı; bir borcun takası söz konusu ise, bu borcun varlığı, geçerliliği ve takas edilebilirliği; sermayeye dönüştürülen fonun veya yedek akçenin serbestçe tasarruf olunabilirliği; gerekli organların ve kurumların onaylarının alındığı; kanuni ve idari gerekliliklerin yerine getirildiği; rüçhan hakları sınırlandırılmış veya kaldırılmışsa bunun sebepleri, miktarı ve oranı; kullanılmayan rüçhan haklarının kimlere, niçin, ne fiyatla verildiği hakkında belgeli ve gerekçeli açıklamalar yer alır.

b) İç kaynaklardan yapılan sermaye artırımının hangi kaynaklardan karşılandığı, bu kaynakların gerçekliği ve şirket malvarlığı içinde var oldukları konusunda garanti verilir.

c) Şartlı sermaye artırımının ve uygulamasının kanuna uygunluğu belirtilir.

d) hizmet sunanlara ve diğer kimselere ödenen ücretler, sağlanan menfaatler hakkında, emsalleriyle karşılaştırma yapılarak, bilgi verilir.

1. Esas sermaye sisteminde

MADDE 459- (1) Artırılan sermayeyi temsil eden payların tamamı ya değişik esas sözleşmede ya da iştirak taahhütnamelerinde taahhüt edilir.

(2) İştirak taahhüdü, yeni pay almaya ilişkin 461 inci madde çerçevesinde, kayıtsız, şartsız ve yazılı olarak yapılır. İştirak taahhütnamesi, taahhütnamenin verilmesine sebep olan sermaye artırımını belirtilerek; taahhüt edilen payların sayılarını, itibarî değerlerini, cinslerini, gruplarını, peşin ödenen tutarı, taahhütle bağlı olunan süreyi ve varsa çıkarma primi ile taahhüt sahibinin imzasını içerir.

(3) Bu tür sermaye artırımında nakdî sermaye taahhüdüne 341 inci, aynı sermaye konulmasına 342 ve 343 üncü, bedellerin ödenmesine 344 ve 345 inci, halka arz edilecek paylara 346 nci, ihraç edilecek paylara 347 nci madde kıyas yoluyla uygulanır.”

bir artış olarak kabul edilmektedir (Bahtiyar, 2019, s. 354; Moroğlu, 2018, s. 43; Sümer, 2015, s. 235; Şener, 2015, s. 539). Dış kaynaklardan sermaye artırımını iki şekilde yapılabilir;

- a) Yeni paylar ve pay senetleri çıkarılarak yapılacak artırım, Bu tür sermaye artırımında ortaklıkta mevcut pay ve pay senedi sayısında artırım söz konusu olmaktadır. Halka açık veya açık olmayan anonim şirketlerde bu tür artırımın yapılması mümkün olabilmektedir.
- b) Mevcut payların itibari (nominal) değerlerinin artırılması suretiyle sermaye artırımını, Bu tür artırımda ise yeni paylar ortaya çıkarılmadan mevcut payların itibari değerleri getirilen yeni sermaye oranında artırılmaktadır. Yani, itibari esas sermaye ve malvarlığı artmakta, pay ve pay senedi sayısında bir değişiklik olmaksızın paylardaki itibari değer belli oranda artırılmaktadır. TTK'nın m. 421 f. 2(a)'da bu tür artırımdan örtülü olarak bahsedilmektedir⁴. Bu artırım türü de halka açık olmayan ve olan anonim şirketlerde yapılabilir. Ancak, halka açık anonim şirketlerde, genel kurulun oybirliği kararı gerektiği için uygulanması çok zordur ve bu tür artırım yoluyla halka açılabilme, yeni pay ve pay senetleri çıkarılması söz konusu olmadığından mümkün değildir (Bahtiyar, 2019, s. 354-358; Moroğlu, 2018, s. 5-6).

2. İç Kaynaklardan Sermaye Artırımı

İç kaynaklardan sermaye artırımını, ortaklığa yeni bir nakdi veya aynı değer girmeksizin, ortaklığın zaten mevcut olan ve bilançoda yer alan kaynaklarının sermayeye eklenmesiyle sermayede bir artış sağlanmasıdır. Böylece artmış olan esas sermayeyi temsil edecek yeni paylar ihdas edilmiş olacak veya zaten mevcuttaki payların nominal değerleri artırılmış olacaktır. TTK m. 462'nin maddi hukuk dayanağını oluşturduğu söz konusu sermaye artırım yöntemi, serbest yedek akçeler ve dağıtılmamış önceki yıl karları ile gayrimenkul ve iştirak payı satışıyla elde edilen gelirlerden sermaye artırımını, "iç kaynaklardan sermaye artırımını" olarak nitelendirilmektedir (Bahtiyar, 2019, s. 358; Moroğlu, 2018, s. 7; Poroy/Tekinalp/Çamoğlu, 2019, s. 249). TTK m. 462 düzenlemesinden önce de öğretide bir kısım yazarlar, iç kaynaklardan sermaye artırımının hukuki niteliğine ilişkin olarak, bunun "esas sözleşme değişikliğinin" özel bir şekli olduğu ve maddi hukuk temeli bakımından boşluğun doldurulması gerektiği önerilerinde bulunmuşlardır (Bahtiyar, 1996, s. 60; Berzek Durak, 1990, s. 46; Yurtman Demir, 1997, s. 9).

⁴Moroğlu, TTK'nın m. 421 f. 2-(a) hükmünü karşılayan eTK 388/1. maddede "*pay sahiplerinin taahhütlerini artırmak hususundaki kararlar için bütün pay sahiplerinin ittifakı şarttır*" hükmünün daha kapsamlı ve doğru olduğunu, "*bilanço zararlarının kapatılması için yükümlülük...koyan kararlar*" dışında da pay sahiplerinin taahhütlerinin artırılmasının söz konusu olabileceğini belirtmektedir.

**"V - Esas sözleşme değişikliklerinde toplantı ve karar nisapları
MADDE 421**

...

(2) Aşağıdaki esas sözleşme değişikliği kararları, sermayenin tümünü oluşturan payların sahiplerinin veya temsilcilerinin oybirliğiyle alınır:

a) Bilanço zararlarının kapatılması için yükümlülük ve ikincil yükümlülük koyan kararlar..."

İç kaynaklardan sermaye artırımında geçerli kurallar tüm sermaye artırım türlerinde de geçerlidir. İç kaynaklar kullanılarak yapılacak sermaye artırımını TTK m. 462'de⁵ düzenlenmiştir. Bu madde uyarınca iç kaynaklar kullanılarak yapılacak sermaye artırımına ilişkin karar, esas sözleşmede ağırlaştırıcı yönde bir düzenleme bulunmadığı varsayımında, şirket sermayesinin en az yarısının temsil edildiği genel kurulda, toplantıya katılan payların çoğunluğu ile alınması gerekir. İlk toplantıda toplantı nisabı elde edilemezse, en geç bir ay içinde ikinci bir toplantı yapılarak, şirket sermayesinin en az üçte birini temsil eden payların katılımı ile ve katılanların çoğunluğu ile karar alınabilir.

İç kaynaklardan sermaye artırımını, anılan maddede belirlenen kalemlerin esas sermayeye eklenmesiyle yapılmaktadır (Moroğlu, 2018, s. 7). İç kaynakları, şirket ortaklığının bünyesinde mevcut fonlar ve diğer kaynaklar oluşturur. TTK m. 462/1 uyarınca, genel kurul kararı ile ayrılmış, belli bir amaca özgülenmemiş yedek akçeler ile serbest olarak kullanılabilen kanuni yedek akçeler, yeniden değerlemelerle veya yapılan satışlarla (iştirak hisseleri ve gayrimenkul satışlarından) elde edilen gelirler, açık yedek akçe haline gelmiş gizli yedek akçeler, bilançoya konulabilen ve sermayeye eklenebilen fonlar⁶, önceki yıldan aktarılan kar ile henüz dağıtılmamış son yılın net karının eklenmesi gibi kalemler iç kaynaklardan sermaye artırımında kullanılabilir. Maddede sayılmış olan iç kaynaklar “numerus clausus” ilkesine tabi değildir (Altaş, 2012, s. 145).

İç kaynaklarla yapılan sermaye artırımında bu kalemlerin şirket bünyesinde gerçekten var olduğu, son altı ayda çıkarılmış ve onaylanmış bir yıllık bilanço ve yönetim kurulunca verilen yazılı bir beyan vasıtasıyla doğrulanır. Sermaye artırımının tescili, genel kurulun veya yönetim kurulunun kararı ve esas sözleşmedeki ilgili maddelerinin değiştirilmiş şekillerinin sunulması ile sağlanır. Tescilden sonra tescil anında var olan pay sahipleri, paylarının sermayeye oranı göz önüne alınarak bedelsiz payları kendiliğinden iktisap etmiş olur. Başka bir deyişle iç kaynaklardan sermaye artırımını ile ortaya çıkan

⁵“**MADDE 462-** (1) Esas sözleşme veya genel kurul kararıyla ayrılmış ve belirli bir amaca özgülenmemiş yedek akçeler ile kanuni yedek akçelerin serbestçe kullanılabilen kısımları ve mevzuatın bilançoya konulmasına ve sermayeye eklenmesine izin verdiği fonlar sermayeye dönüştürülerek sermaye iç kaynaklardan artırılabilir.

(2) Sermayenin artırılan kısmını, iç kaynaklardan karşılayan tutarın şirket bünyesinde gerçekten varolduğu, onaylanmış yıllık bilanço ve yönetim kurulunun vereceği açık ve yazılı bir beyanla doğrulanır. Bilanço tarihinin üzerinden altı aydan fazla zaman geçmiş olduğu takdirde, yeni bir bilanço çıkarılması ve bunun yönetim kurulu tarafından onaylanmış olması şarttır⁽²⁾.

(3) Bilançoda sermayeye eklenmesine mevzuatın izin verdiği fonların bulunması hâlinde, bu fonlar sermayeye dönüştürülmeden, sermaye taahhüt edilmesi yoluyla sermaye artırılamaz. Hem bu fonların sermayeye dönüştürülmesi hem de aynı zamanda ve aynı oranda sermayenin taahhüt edilmesi yoluyla sermaye artırılabilir. Artırım genel kurul veya yönetim kurulu kararının ve esas sözleşmenin ilgili maddelerinin değişik şeklinin tescili ile kesinleşir. Tescil ile o anda mevcut pay sahipleri mevcut paylarının sermayeye oranına göre bedelsiz payları kendiliğinden iktisap ederler. Bedelsiz paylar üzerindeki hak kaldırılamaz ve sınırlandırılmaz; bu haktan vazgeçilemez.”

⁽²⁾26/6/2012 tarihli ve 6335 sayılı Kanununun 40 ıncı maddesiyle, bu fıkrafta yer alan “işlem denetçisinin” ibaresi “yönetim kurulunun” ve “işlem denetçisi” ibaresi “yönetim kurulu” şeklinde değiştirilmiştir.

⁶Örnek olarak; yeniden değerlendirme, pay senedi ihraç primleri (emisyon primleri), iştirak ve taşınmaz satış hasılatı, yabancı para çevrim farkları, pay senedi iptal karları ve enflasyon fonu sayılabilir.

bedelsiz paylar, kanunen şirketin mevcut pay sahiplerine geçmekte, dolayısıyla şirket ortakları eski/mevcut payları yanında bedelsiz paylara sahip olmaktadır.

II. Dış Kaynaklardan Sermaye Artırımı ile İç Kaynaklardan Sermaye Artırımının Farkları

İç kaynaklar kullanılarak yapılan sermaye artırımı, özel bir esas sözleşme değişikliğiyle özel bir sermaye artırımı türü olarak kuruluşun ve dış kaynaklardan sermaye artırımlarından farklı olup tek bir işlemdir. İç kaynaklardan sermaye artırımında, ortaklığa yeni bir malvarlığı getirilmesi söz konusu değildir (Andaş, 1987, s. 21).

Dış kaynaklardan sermaye artırımı, şirkette pay sahibi olanlar veya henüz pay sahibi olmayanlar tarafından ortaklığa dışarıdan yeni bir kaynağın getirilmesidir. Bu türden bir sermaye artırımına gidilmesinin ana nedenleri, şirket için yeni yatırım yapılarak büyümesinin sağlanması, genişlemek için başka şirket veya işletme devralınarak sermayeyi artırmak ya da uzun süredir üstlenilen yüksek meblağlı borçları ödemediği yaşanan zorlukları aşmak için sermaye kazanmak ihtiyacı olabilir. Dış kaynaklardan sermaye artırımında ortaklığın mal varlığıyla beraber ortaklığın esas sözleşmesindeki ana sermaye miktarı da aynı oranda artmaktadır. Ancak, iç kaynaklardan sermaye artırımında, ortaklığa dışarıdan yeni bir mal varlığı girilmesi söz konusu olmayıp ortaklığın mal varlığı aynı kalmakta ve esas sözleşmede yer alan nominal sermaye miktarı artmaktadır (Düden, 2021, s. 31). TTK m. 456/1’de iç kaynaklardan yapılan artırımı hariç olmak üzere, nakdi payların bedelleri tamamen ödenmediği sürece sermaye artırımına gidilemeyeceği hükmü yer almaktadır⁷(Moroğlu, 2003, s. 45-50). Öğretide, sermaye artırımında bu şartın konuluş amacı; şirketi öncelikle öz imkanlarından yararlanmaya zorlamak, şirketin paydaşlarında kalan iştirak taahhüdü alacaklarını tahsil ederek ihtiyaçlarını sağlamak, suistimallerin önüne geçmek, şirketlerin sermayesini koruma gibi sebeplerin olabileceği genellikle dile getirilmektedir (Bahtiyar, 2020, s. 353; Moroğlu, 2003, s. 45-46; Şener, 2019, s. 568; Sümer, 2015, s. 235; Tekinalp, 2015, s. 126).

TTK m. 456/1, c. 2’de, sermayeye oranla önemli sayılmayan tutarların ödenmemiş olmasının sermaye artırımını engellemeyeceği açık bir şekilde hükme bağlanmıştır. Bu hükümdeki “*sermayeye oranla önemli sayılmayan tutarların*” ne oranda olacağı tartışmalıdır. Anılan tutarın en fazla %5’lik bir oranı ifade edeceği; daha açık ifadeyle, toplam sermayeye oranla en fazla %5’lik bir miktarın ödenmemiş olması durumunda, bu istisnadan yararlanılarak sermaye artırımı yapılabileceği söylenebilir. Moroğlu, ilgili hükümde somut bir ölçüye yer verilmemesinin, içtihat aykırılığına yol açacağını, yönetim kurulu üyelerini kararsızlığa sevk edeceğini dile getirerek %95 gibi kesin bir oran

⁷Bu hükme göre, iç kaynaklardan yapılan sermaye artırımında, payların nakdi bedelleri tamamen ödenmesine gerek bulunmamaktadır. eTTK döneminde konuyu düzenleyen 391. maddede açıkça ifade edilmese de iç kaynaklardan yapılan sermaye artırımında payların nakdi bedelleri tamamen ödenmesine gerek bulunmadığı ifade edilmekteydi. Moroğlu, ilgili hükümde payların nakdi bedelleri denmekle sadece nakdi sermaye taahhütleri ile sınırlı tutulmasını doğru bulmamakta, bu şartın amacı ve işlevi gereği ayın, hak ve alacak olmak üzere açıkta kalan tüm sermaye taahhütlerini kapsaması gerektiğini ileri sürmektedir (Bkz. Bahtiyar, 2020: 354; Moroğlu, 2018: 46-50; Pulaşlı, 2020: 497; Yalçın, 2018: 14).

benimsenmeli idi diyerek getirilen düzenlemeyi eleştirmektedir (Moroğlu, 2018, s. 50; Şener, 2019, s. 540).

İç kaynaklar (fonlar, dağıtılmamış kar ve yedek akçeler vb.) sermayeye dönüştürülmeksizin dış kaynaklı sermaye artırımını yapılamamaktadır (Saraç, 2012, s. 549; Benzer yönde bkz. Tekinalp, 2015, s. 124-125). TTK m. 462/3'te, bu tür artırım yasaklanmıştır⁸. Hükümün gerekçesinde de belirtildiği gibi bu şartın getirilmesinin amacı, iç kaynaklardan sermaye artırımını mümkünken dış kaynaklardan sermaye artırımını yapılması, mali açıdan zayıf olan pay sahiplerinin payının azalmasını önlemek, alacaklıları korumak ve şirketteki iç dengeleri sağlamak olabilir (Bahtiyar, 2020, s. 355; Moroğlu, 2018, s. 55-56; Saraç, 2012, s. 549). Öğretide Tekinalp, bu hükümün, anonim şirketin özellikle yüksek miktarda nakdi sermaye artırımları yapmayarak sermaye artışlarına katılamayan paydaşlarının bu fonlarda bulunan paylarındaki küçülmeye engel olunması amacını taşıdığını ifade etmektedir (Tekinalp, 2015, s. 127-128).

İç kaynaklar sermayeye dönüştürülmeden, dış kaynaklardan sermaye artırımını yapılamaması yasağı; TTK m. 462/3, c. 2'de, "*Hem bu fonların sermayeye dönüştürülmesi hem de aynı zamanda ve aynı oranda sermayenin taahhüt edilmesi yoluyla sermaye artırılabilir.*" denilmekle yumuşatılmıştır (Tekinalp, 2015, s. 128-130). Esasen, iç kaynaklarla beraber dış kaynakların da aynı zaman ve aynı oranda beraber kullanımı, TMK m. 2'deki, sermaye artırım hakkının dürüstlük kuralına uygun kullanılmasının bir nevi tezahürü sayılır (Dürüstlük kuralı hakkında geniş bilgi için bkz. Akyol, 1995, s. 52vd.; Oğuzman/Barlas, 2010, s. 233vd.; Bahtiyar, 2020, s. 355). Kısaca bu artırımın dış kaynaklardan sermaye artırımından temel olarak farkları, SerPK m. 18/3 ve TTK m. 456/1'deki ön şartın aranmaması, şirket ortaklarından katılma taahhüdü alınmamasıdır (Bahtiyar, 2020, s. 366-367).

III. İç Kaynaklardan Sermaye Artırımının Amaç ve Nedenleri

Günümüzde değişen ekonomik şartlar ve piyasaların durumuna bağlı olarak, anonim şirketler sıklıkla sermaye artırımına gereksinim duymaktadırlar. Şirketlerin sermayelerini artırma nedenlerinden başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz,

1. Şirket faaliyetlerinin devam ettirilmesi için yasal yollarla yıllık kâr oranının, pay ile pay senetlerinin piyasa değerinin düşürülmesi amaçlanabilir. Şirketlerin kâr oranları, esas sermayeye oranlanarak hesaplandığından iç kaynakları yüksek olan şirketler esas sermaye artırımını yapmadıkları takdirde esas sermayeleri düşük, buna nispetle sağladıkları kâr oranları da yüksek kalacaktır. Böylece rakip şirketlere karşı, çalışanların zam talep baskılarıyla ve muhtemelen vergi idaresinin inceleme riskiyle karşı karşıya kalacaklardır. Bunun gibi piyasa kurunun yüksek olması nedeniyle pay senetleri alıcısının azalmış olması alım-satımda bir daralmaya da yol açacaktır (Moroğlu, 2018, s. 17-18). Bu

⁸ İlgili hüküm sadece fonlardan bahsetse de TTK m. 462/3'te sadece yeniden değerleme fonlarını değil; herhangi türdeki bir iç kaynağı, yani dağıtılmamış kar ve yedek akçeler gibi iç kaynakları da içerdii söylenebilir (Moroğlu, Sermaye Artırımı, 2018, s. 56; Bahtiyar, Ortaklıklar, 2019, s. 356).

yolla artırımın sağlanması, şirketteki kâr oranının düşük görünmesine yol açsa da paydaşlara dağıtılan kâr miktarı sonuç olarak değişmediğinden pay sahipleri zarara uğramayacaklardır.

2. Anonim şirketler kârlarının dağıtımında dengeyi sağlayarak ortaklığın kredibilitesini artırmak isteyebilirler. Bilindiği gibi anonim şirketlerde, esas sermayenin sermaye azaltılmasına gidilmesi haricinde ortaklara dağıtılması imkânı yoktur. Ancak esas sermaye dışında kalan aktif mal varlığı olan yedek akçeler ve kanunca kullanılması serbest olan diğer fonlar, genel kurul kararıyla, pay sahiplerinin tasarrufuna açıktır. Yedek akçeler ve dağıtılabilir kârın sermayeye eklenmesi ortaklık için birtakım yararlar sağlayabilir. Bu yol, likidite sıkıntısını nispeten ortadan kaldırması nedeniyle ödeme güçlüklerini giderirken, yedek akçeler kullanılarak yapılan artırım, şirket malvarlığı değişmemesine rağmen paydaşların ortaklıkla bağlarının güçlenmesini ve kâr oranını, hisse senetleri kurunda da düşmeyi sağlayarak ortaklığın kredibilitesinin artmasını sağlar (Andaş, 1987, s. 6; Bahtiyar, 2019, s. 359; Moroğlu, 2018, s. 18).

3. Anonim şirket kazandığı kârı dağıtmaksızın bu karı, net malvarlığını güçlendirmek veya yatırım için sermaye gereksinimini karşılamakta kullanmak isteyebilir. Bunun için paydaşlara, gereğinde paraya dönüştürebilecekleri yeni pay ve pay senetleri vererek bir taraftan paydaşlar tatmin edilirken diğer taraftan sermayenin korunması sağlanır. Başka bir anlatımla paydaşlara nakit kâr payı dağıtmaksızın pay senedi verilerek elde edilen kâr sermayeye eklenmiş olur.

4. Sermaye artırımının bir diğer amacı, bazı kanuni teşvikler ve vergi kolaylıklarından yararlanmak da olabilir.

5. Anonim şirket iç kaynaklardan sermaye artırımı yoluna giderken bu oranda paydaşlarına pay ve pay senedi vermek suretiyle, kârın dağıtılmasında istikrarı sağlama amacı da güdebilir. Böylece kârın dağıtımında hem istikrar sağlamış olmakta hem de elde edilen kâr yatırım sermayesi şeklinde şirkette kalmaktadır (Moroğlu, 2018, s. 20).

6. Şirketler herhangi bir ekonomik veya mali bir gerekçe olmaksızın, sadece kanuni zorunluluk nedeniyle de sermaye artışına gidebilir. Örneğin, kanunen zorunlu bir neden olan ve TTK m. 462/3'te yer verilen "bilançoda sermayeye eklenmesine mevzuatın izin verdiği fonların bulunması halinde, bu fonlar sermayeye dönüştürülmeden, sermaye taahhüdü yoluyla sermaye artırılamaz" hükmü, dış kaynaklardan sermaye artırımına gidebilmek için öncelikle iç kaynaklara işaret etmektedir (Moroğlu, 2018, s. 13-21). Bu hüküm, iç kaynaklardan artırım imkânı varken başka yollarla artırım yapılmasını önlenmeyi, dolayısıyla paydaşlar ve alacaklıların korunmasını amaçlamaktadır.

Özetle anonim şirketler borç ödemek için yetersiz kalan mali durumlarını düzeltmek, sağlam bir sermaye yapısına kavuşmak ve kredibilitelerini yükselmek gibi yukarıda sayılan nedenler dışında da çeşitli amaçlarla şirket sermayelerini artırma ihtiyacı duyabilirler (Moroğlu, 2018, s. 4-10). Esasen tüm sermaye sistemlerinde sermaye artırımının en önemli nedeni, yapılmasını planladıkları yatırımlar için gereken finansman ihtiyacını karşılamaktır (Saraç, 2009, s. 4).

Yukarıda sayılmış olan nedenler, ortaklık sermayesinin artışı için birer gerekçe oluşturmakla beraber, artırım yapılması için mutlaka haklı bir nedenin olması gerekmez. Buna göre artırım nedeninin olmaması veya gösterilmemesi sermaye artırımını geçersiz kılmaz (Saraç, 2009, s. 4).

IV. İç Kaynaklardan Sermayenin Artırım Şartları

İç kaynaklardan yapılacak olan sermaye artırımının koşulları TTK m. 462/2'de⁹ düzenlenmiştir. Bu tür sermaye artırımını için, söz konusu tutarların şirket bünyesinde gerçekten var olduğu, bir yıllık onaylanmış bilanço ile yönetim kurulu tarafından açık ve yazılı bir beyanla (m.457) doğrulanması şarttır ve son altı aylık bilanço geçerlidir. Bu şart işlemin güvenliğinin sağlanması için getirilmiştir, bu durumda şirket sermayesinde gerçekte olmayan mal varlıkları varmış gibi gösterilip artırılmasıyla paydaşların veya şirketin alacaklılarının zarara uğraması önlenmeye çalışılmıştır.

Bilanço tarihi altı ayı geçmişse, yeni bir bilançonun çıkarılması ve yönetim kurulunca onaylanması şarttır. Altı aylık süre aşıldığında söz konusu olan iç kaynak kullanılmış sayılır ve iç kaynağın yeni tarihli bilanço hazırlanarak yönetim kurulunca onaylanarak doğrulanması gerekir (Altaş, 2017, s. 534-535). Yönetim kurulunca hazırlanan beyanın içeriği TTK m. 457/2'de düzenlenmiştir. Bu hükme göre iç kaynaklardan sermaye artırımına ilişkin beyanda, artırımın hangi kaynaklar kullanılarak karşılandığı, kaynakların gerçekliği ve şirketin malvarlığı içerisinde yer aldıkları hususunda garanti verilmesi gerekir. İlaveten, sermayeye dönüştürülmüş fon veya yedek akçelerin serbestçe tasarruf olunabilirliğiyle gerekli organ ve kurumlardan onayların alındığı, kanuni olarak idari gerekliliklerin yerine getirildiği hakkında belgeli ve gerekçeli açıklamalar yapılır. Ticaret Sicil Yönetmeliği m. 73 uyarınca¹⁰ yukarıda ifade ettiğimiz şartlara ilişkin olarak yeminli mali müşavir ya da serbest muhasebeci raporu veya denetime tabi olan şirketlerde bu tespitlere ilişkin olarak bağımsız denetçi raporunun hazırlanması gerekmektedir.

Yapılan sermaye artırımını, genel kurul ya da yönetim kurulu (kayıtlı sermaye sisteminde) kararıyla birlikte esas sözleşmedeki ilgili maddelerin değiştirilmiş şekillerinin tescil ve ilanı ile kesinleşir (TTK. 456/3, 462/3, 460/6). Sermaye artırım kararının, genel kurul ya da yönetim kurulu karar tarihinden itibaren üç ay içinde tescil edilmesi gerekir. Tescil edilmediği takdirde, genel kurul ya da yönetim kurulu kararı ve Bakanlık izni alınmışsa (sözleşme değişiklikleri Bakanlık iznine tabi şirketlerde) da izin geçersiz hale gelir (TTK m. 456/3). Tescilin sonrasında tescil anında pay sahibi olanlar, paylarının sermayeye oranlarına göre bedelsiz payları kendiliğinden iktisap eder. Bedelsiz paylardaki hak kaldırılamaz, sınırlandırılmaz ve bu haktan da vazgeçilemez (TTK. 462/3) (Altaş, 2017, s., 534-535; Bahtiyar, 2019, s. 357; Moroğlu, 2018, s. 57-639).

⁹“MADDE 462- (2) Sermayenin artırılan kısmını, iç kaynaklardan karşılayan tutarın şirket bünyesinde gerçekten varolduğu, onaylanmış yıllık bilanço ve yönetim kurulunun vereceği açık ve yazılı bir beyanla doğrulanır. Bilanço tarihinin üzerinden altı aydan fazla zaman geçmiş olduğu takdirde, yeni bir bilanço çıkarılması ve bunun yönetim kurulu tarafından onaylanmış olması şarttır”.

¹⁰Yönetmelik (RG, 27.01.2013, S. 28541) yayımı tarihinde yürürlüğe girdi.

V. Sermaye Artırımında Kullanılabilen İç kaynaklar

TTK m. 462’de, iç kaynaklardan sermaye artırımı için sermayeye eklenebilen mal varlığının unsurları gösterilmiştir. Madde gerekçesinde belirtildiği üzere, iç kaynaklar ‘*numerus clausus*’ karakter taşımaz, dolayısıyla maddede belirtilmeyen iç kaynak da mevzuatla yasaklanmadığı sürece sermayenin artırımında kullanılabilir. Kanunda m. 462’de açıkça kullanılacak mal varlığı kaynakları, belirli bir amaca özgülenmemiş yedek akçeler, kanuni yedek akçelerin serbestçe kullanılabilen kısımları ve mevzuatın bilançoya konulmasına ve sermayeye eklenmesine izin verdiği fonlar¹¹ şeklinde sıralanmıştır.

A. Yedek Akçeler

Şirketler, ticari hayattaki risklere karşı kâr ettiği yıllarda yedek akçe ayırmak mecburiyetindedirler. Yedek akçeler, işsizliğin önlenmesi, olası zararların kapatılmasıyla düzenli bir kâr dağıtımını sağlaması yanı sıra alacaklıların da alacaklarını garantilemek gibi amaçlarla kullanılabilirler (Deryal, 2002, s. 328; Gökdemir Tamer, 2015, s. 47; Moroğlu, 2018, s. 217; Yurtman Demir, 1997, s. 41).

Yedek akçeler doktrinde farklı şekilde tanımlanmıştır. Örneğin ortaklığın esas sermayesini aşan safi malvarlığı (Deryal, 2002, s. 328; Tekinalp, 1979, s. 245), zararları kapatmak, beklenmeyen kayıplarla masrafları karşılamak, ortaklığın gelişimini ve istikrarlı kâr payı dağıtımını sağlamak amacıyla, genel kurul kararıyla kazançlardan alıkonulmuş olan ve sermayeyi aşan malvarlığı (Doğanay, 1990, s. 1036; Gökdemir Tamer, 2015, s. 47; Moroğlu, 2018, s. 209) şeklinde tanımlamalar yapılmıştır. Yedek akçelerin, sermayeyi koruması ve kuvvetlendirmesi, düzenli olarak kâr dağıtımını sağlaması, anonim şirketin istikrarlı gelişimi ve çalışanları koruması gibi temel fonksiyonları olduğu söylenebilir (Canözü, 2015, s. 68; Gökdemir Tamer, 2015, s. 47; Öztürk, 2007, s. 194). Bunlardan en önemlisi, yedek akçeler, ortaklık sermayesini aşan net malvarlığı olup esas sermayenin bir parçası olduğundan şirketin zarar etme riskine karşı ortaklığın sermayesini koruma fonksiyonu olduğu açıktır (Andaş, 1987, s. 23; Bilgin, 1982, s. 148; Gökdemir Tamer, 2015, s. 47).

TTK m. 523’te “Kanuni ve esas sözleşmede öngörülen isteğe bağlı yedek akçeler ayrılmadıkça pay sahiplerine dağıtılacak kâr payı belirlenemez” hükmüne göre; yedek akçelere öncelik verilmekte ve pay sahiplerinin kâr payı hakkı ikinci plana itilmektedir. Kâr payı ancak kanuni ve esas sözleşmede gösterilmiş olan isteğe bağlı yedek akçeler ayrıldıktan sonra belirlenebilmektedir (Bilgili/Demirkapı, 2013, s. 518; Poroy/Tekinalp/Çamoğlu, 2021, s. 624; Pulaşlı, 2015, s. 547; Şener, 2015, s. 719; Tekinalp, 2015, s. 355).

Sermaye artırımını için genel kurul, gerekli nisaplarla yedek akçeleri ve serbestçe kullanılabilen diğer iç kaynakları sermayeye ekleyebilir ve ortaklığa dışardan yeni bir malvarlığı getirilmesi de söz

¹¹Bu fonlar; yeniden değerlendirme fonu, pay senedi ihraç (emisyon) primleri, iştirak ile taşınmaz malların satış hasılatı, yabancı paraya dönüşüm farkları, pay senedi iptal kârları ve enflasyon fonu sayılabilir (Yavuz, 2013: 131).

konusu olmadığından dolayı iştirak taahhüdünde bulunulması gerekmez (Andaş, 1987, s. 24). Yedek akçeler, kârın dağıtılmayan kısmı anlamında, esas sermayenin ödenmiş kısmıyla beraber bilançonun pasifinde gösterilir (Bilgili/Demirkapı, 2013, s. 259).

1. Kanuni Yedek Akçeler

a) Genel Kanuni Yedek Akçeler

Kanun tarafından, kullanılmaları ve ayrılmaları şirket organlarının takdirine bırakılmamış, emredici nitelikte belirlenen yedek akçelerdir (Moroğlu, 2018, s. 319). Emredici nitelikte düzenlenmesinin nedeni, yedek akçelerin, pay sahipleriyle beraber üçüncü kişilerin menfaatlerinin korunmasını sağlamaktır (Bilgin, s. 1982, 152; Moroğlu, 2018, s. 319). Bu hükme aykırılık veya ihlal, ilgili kararı derecesine göre yok, batıl veya iptal edilebilir duruma getirebilir. TTK m. 519/1'e göre, *“Yıllık kârın yüzde beşi, ödenmiş sermayenin yüzde yirmisine ulaşınca kadar genel kanuni yedek akçeye ayrılır”*. Bu hükümde belirtilen zorunluluk sınırına ulaşıldıktan sonra da TTK m. 519/2'de sayılan gelirler kanuni yedek akçeye eklenmelidir.¹² Eklenecek diğer kalem ise, TTK m. 519/2-b'de ifade edilen ıskat kazancıdır. Bu hükümde; *“İskat sebebiyle iptal edilen pay senetlerinin bedeli için ödenmiş olan tutardan, bunların yerine verilecek yeni senetlerin çıkarılma giderlerinin düşülmesinden sonra kalan kısmı”* genel kanuni yedek akçeye eklenir, denilmektedir (Moroğlu, 2018, s. 220; Pulaşlı, 2015, s. 573; Tekinalp/Poroy/Çamoğlu, 2014, s. 561; Tekinalp, 2015, s. 504). Ayrıca, pay sahiplerine kâr payı olarak %5 oranında ödeme yapıldıktan sonra, kâr payı alacaklılarına dağıtılacak toplam tutarın da yüzde onu genel kanuni yedek akçeye eklenir (Moroğlu, 2018, s. 220). Bunların dışında, yedek akçe olarak esas sözleşmeye genel kurul kararıyla, yıllık kârın %5'inden fazla bir meblağın ayrılabilmesi veya yedek akçenin ödenmiş olan esas sermayenin %20'sini aşabileceği öngörülebilir (TTK m. 521; 523/2-b) (Moroğlu, 2018, s. 220).

Kanuni yedek akçelerin sermayenin artırımında kullanılması şartları TTK m. 519/3'te açıklığa kavuşturulmuştur. Bu hükme göre *“Genel kanuni yedek akçe sermayenin veya çıkarılmış sermayenin yarısını aşmadığı takdirde, sadece zararların kapatılmasına, işlerin iyi gitmediği zamanlarda işletmeyi devam ettirmeye veya işsizliğin önüne geçmeye ve sonuçlarını hafifletmeye elverişli önlemler alınması için kullanılabilir.”* Böylece, kanuni yedek akçelerin serbestçe kullanılabilen kısmı aynı

¹²Hükümde söz konusu edilen (ekleneceği belirtilen kısım), uygulamada (agio) emisyon primi de denilmektedir. Emisyon primi, payların itibari değerlerinden daha fazla bedelle çıkarılması sonucunda elde edilen gelir olarak ifade edilmektedir ve bununla ilgili karar verme yetkisi de genel kuruldadır (Moroğlu, 2018, s. 220); *“Anonim şirketlerin hisse senetlerini, itibari değerinin üstünde bir bedelle ihraç etmeleri durumunda, elde edilen tutarın itibari değere karşılık gelen kısmı şirketin esas sermayesini oluşturur. Bunu aşan tutara ise agio veya ihraç (emisyon) primi, böyle paylara da agiolu paylar veya primli paylar adı verilir.”* (Bkz. Bahtiyar, 2014, s. 253; Bilgili/Demirkapı, 2013, s. 263; Tekinalp, 2015, s. 94; Pulaşlı, 2015, s. 531; Tekinalp/Poroy/Çamoğlu, 2014, s. 561; Yıldız, 2000, s. 547).

madde uyarınca ana sözleşmede yazılı veya çıkarılmış sermayenin yarısını geçen tutarıdır ve bu kısımda yasal herhangi bir kısıtlama olmadığından, genel kurul kararıyla serbest yedek akçeye dönüştürülüp üzerinde serbestçe tasarrufta bulunulabilmesi de mümkündür.

TTK m. 521’de düzenlenen sözleşmeyle ayrılmış olan kanuni yedek akçeler, genel kanuni yedek akçeyi düzenleyen TTK m.519 hükmüne tabidirler (Moroğlu, 2018, s. 223; Tekinalp, 1979, s. 278). TTK m. 519/3 hilafına genel kurulca yapılacak artırımlar, emredici hükme aykırılığı nedeniyle batıl olur. Başka bir amaca özgülenmiş %50’yi geçen kanuni yedek akçenin sermayenin artırımına tahsisi halinde, buna ilişkin verilen genel kurul kararı hükme aykırılığı nedeniyle iptal edilebilir (Moroğlu, 2018, s. 222).

Anonim şirketler, ortaklığın yıl içerisinde zarara uğraması ve birinci ayırım için kanunca öngörülen ödenmiş sermayenin %20’sine kadar ulaşılması gibi şartları sağlayamadığı durumlarda birinci kanuni yedek akçe ayıramazlar (Altaş, 2016, s. 33).

b) Özel Kanuni Yedek Akçeler

aa) Ortaklığın İktisap Ettiği Kendi Payları İçin Ayrılan Yedek Akçe

TTK m. 379 vd. maddelerine göre, anonim şirketler belli sınırlar içinde kendi paylarını sürekli (TTK m. 379) veya geçici olarak (TTK m. 382-384) iktisap edebilirler. Bu takdirde şirketler, TTK m. 520/1’e göre, iktisap ettiği kendi payları için iktisap tarihindeki değerlerini karşılayan tutarda yedek akçe ayırmak zorundadırlar (Moroğlu, 2018, s. 224). Anonim şirketlerin iktisap ettikleri kendi payları bilançonun aktifinde yer alırken, bu paylar için ayrılan kanuni yedek akçeler bilançonun pasifinde yer alır. Şirketin tasfiye edilmesi halinde bile kendi paylarının herhangi bir değer ifade etmemesi sağlanmış olur.

Anonim şirketin iktisap ettiği kendi payları için ayrılan yedek akçeler, bu paylar devredildikleri veya yok (itfa) edildikleri zaman iktisap değerlerini karşılayan tutarda çözülebilirler, böylece iç kaynaklardan sermaye artırımında da kullanılabilirler (Moroğlu, 2018, s. 224; Özdamar, 2005, s. 166; Yanlı/Okutan Nilsson, 2015, s. 1-6; Yılmaz, 2005, s. 241).

bb) Yeniden değerlendirme fonu

Yeniden değerlendirme, anonim şirketlerin bilançolarında yer alan sabit varlıkların -bazı hallerde yalnızca amortismanına tabi iktisadi kıymetleri ve bunların üzerinden ayrılmış olan ve bilançolarının pasif kısmında gösterilen amortismanlarının- cari para birimiyle ele alınması şeklinde tanımlanmaktadır (Andaş, 1987, s. 31; Moroğlu, 2018, s. 225). Yeniden değerlendirme, enflasyonun şirketler üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesine yöneliktir. Enflasyon düzeltilmesi şartları gerçekleşmeyen dönemlerde, yeniden değerlendirme ilgili dönem sonu itibariyle yasal kayıtlardaki değerler de dikkate alınarak yapılabilmektedir. Böylece, mali tabloların homojen hale getirilmesi, şirketin ekonomik ve mali durumuyla ilgili olarak faaliyetlerinin sonuçlarının doğru resim ilkesine uygun şekilde

gösterilmesi sağlanmakta, şirketin farklı dönemlerini veya benzer şirketlerle karşılaştırma olanağı elde edilmekte ve şirket sermayelerinin korunması amaçlanmaktadır (Andaş, 198, s. 37).

Şirketler, bilançolarının pasif kısmında gösterilen amortismanlarını her hesap dönemi sonunda, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığınca Resmi Gazete’de ilan edilen yeniden değerlendirme oranıyla çarparak yeniden değerleyebilmektedirler¹³. Bu değer artışı, bilançonun pasifinde ‘‘Yeniden Değerleme Fonu’’ adı altında özel bir fon hesabında tutulur (TTK m. 520/2). Söz konusu yeniden değerlendirme fonları da sermaye artırılmasında kullanılabilir iç kaynaklardandır. Anonim şirketler, anılan değer artışlarını ilkesel olarak artırımda kullanıp kullanmamakta serbesttirler. Bazı özel durumlarda, sermaye artırımında kullanılan bu değerler, dürüstlük kuralına ve başkalarının haklarına en az zarar verme ilkesine aykırılık teşkil edebilir (Moroğlu, 2018, s. 225). Şirketlerce elde edilen değer artış kazancı, sermaye artırımında kullanılması koşuluyla kurumlar vergisinden muafır (VUK. Mük. M. 298/A.7). Ayrıca değer artış kazancının iç kaynaklardan sermaye artırımını yoluyla sermayeye eklenmesi karşılığında çıkarılan bedelsiz paylar ve pay senetleri de kâr dağıtım kapsamında sayılmayıp gelir vergisinden (KVK m. 5/1) istisna edilmiştir (Moroğlu, 2018, s. 226).

cc) Diğer fonlar

TTK m. 520/2’ye göre, ilgili mevzuat gereğince bilançonun pasifinde bulunan diğer fonlar da sermayeye dönüştürülebilirler. Gerçekte bu fonlar, açık yedek akçeye dönüştürülmüş gizli yedek akçelerdir.

Anonim şirketlerde, bilançoda görülmeyen, dolayısıyla da genel kurulca denetlenemeyen, sonuçta miktarı pay sahiplerinin ve üçüncü kişilerin bilgisi dışında olan yedek akçelerdir. Bu durum ise bilançolarda açıklık ve doğruluk ilkesi bakımından bir istisna oluşturmaktadır (Bilgin, 1982, s. 163; Moroğlu, 2018, s. 226).

2. İsteğe Bağlı (İradi) Yedek Akçeler

İradi yedek akçeler, esas sözleşme ya da genel kurul kararıyla belirlenen, kullanılmalarında yasal zorunluluk olmayan ve pay sahiplerine dağıtılmayıp yeni yatırımlar veya belli maksatlar için ayrılmış, biriken kârlardır. Esas sözleşmeyle ve genel kurul kararıyla ayrılan yedekler (olağanüstü yedek akçeler) diye ikiye ayrılmaktadırlar.

Esas olarak, iradi yedek akçeler ve kanuni yedek akçeler arasında önemli bir fark yoktur. Fark, yalnızca ayrılma prosedürü bakımındandır. Her iki tür iradi yedeklerin ayrılabilmesi için genel kurul kararı gerekir. İradi yedeklerin kullanılması kanuni yedek akçelere kıyasla daha kolaydır. Bu nedenle pay sahipleri ve alacaklıların yanıtılmaması için iradi yedek akçelerin bilançoda kanuni yedek akçeler kalemi altından farklı bir kalemde gösterilmeleri gerekir (Doğanay, 1990, s. 1201; Moroğlu,

¹³2021 yılı için yeniden değerlendirme oranı Hazine ve Maliye Bakanlığınca % 36,20 olarak belirlenmiştir (Bkz. ‘‘Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (Sıra No: 533)’’, RG. 27. 11. 2021, Sayı: 31672).

2018, s. 222; Tekinalp, 1979, s. 335). Uygulamada kötüye kullanılabilirdi için iradi yedek akçeler bakımından bir tavan getirilmesi şirket menfaati yanında pay sahipleri için de yararlı olacaktır (Gökdemir, 2015, s. 65; İmregün, 1989, s. 295-296, dn. 40; Moroğlu, 2018, s. 228).

a) Kullanım şartları şirket esas sözleşmesine göre belirlenen iradi yedekler TTK m. 521’de genel olarak düzenlenmekte¹⁴, TTK m. 522’de ise, belirli bir amaçla örneğin; çalışanlar ve işçiler lehine yardım akçesi vs. düzenlenmektedir. Buna rağmen iradi yedeklerin zorunlu olarak belli bir amaca yönelmiş olması gerekmez (Moroğlu, 2018, s. 227). Esas sözleşmeye göre ayrılan iradi yedek akçeler, genel kurul kararıyla doğrudan doğruya sermaye artırımında kullanılabilirler. Ancak, başka bir amaç için ayrılmış yedeklerin ancak esas sözleşme değişikliği yapılarak sermaye artırımına tahsis yapılabilir (Moroğlu, 2018, s. 228).

İradi yedek akçeler TTK m. 521’e göre iki gruba ayrılmaktadır.

Birinci grup, kanuni yedek akçede yıllık kârın %5’ten fazla orana ulaşabilmesi ve birinci kanuni yedek akçe TTK m. 519/1 ile kabul edilen “*ödenmiş sermayenin %20’si*” sınırını aşabilmesini içermektedir. Kanunda bu yedek akçelerin kanuni ya da iradi yedek akçe mi oldukları konusunda bir açıklık yoktur. Söz konusu olan sınırlar esas sözleşme ile ve genel kurul kararına istinaden artırılabilirmekte ise bu yedek akçelerin iradi yedek akçe oldukları söylenebilir.

İkinci grup ise, TTK m. 521’in ikinci cümlesinde yer alan “*esas sözleşme ile başka yedek akçe ayrılması da öngörülebilir ve bunların özgülenme amacıyla harcanma yolları ve şartları belirlenebilir.*” ifadesi doğrultusunda ayrılmış olan yedek akçeler yer alır. Esasen iradi yedek akçe bu ifadeyle düzenlenmiştir (Tekinalp/Poroy/Çamoğlu, 2019, s. 333).

b) Genel kurul kararıyla ayrılan yedek akçeler, olağanüstü yedekler olarak da adlandırılırlar ve TTK m. 523 hükmüyle öngörülmüştür. Bu hükme göre, 3 şekilde olağanüstü yedekler ayrılabilir. Şirketin sürekli olarak gelişimi, olabildiğince istikrarlı kâr payı dağıtımı yönünden haklı görülüyorsa ve tüm pay sahiplerinin menfaati ya da aktiflerin yeniden sağlanabilmesinde gerekli olma koşullarından en az birinin mevcudiyeti sağlanırsa, genel kurul, kanun ve esas sözleşmede öngörülenlerden başka olağanüstü yedek akçe ayırabilir. Burada genel kurulun hassasiyet göstermesi gereken konu, pahasahiplerinin kâr payı üzerindeki haklarını gözardı etmemesi, dürüstlük kuralına uygun şekilde yedek akçe ayrılması gereğidir. Ancak sıklıkla pahasahiplerinin genel kurul kararları aleyhine açılmış iptal davalarına rastlanmaktadır.¹⁵

¹⁴TTK m. 521’e göre “*Yedek akçeye yıllık kârın yüzde beşinden fazla bir tutarın ayrılacağı ve yedek akçenin ödenmiş sermayenin yüzde yirmisini aşabileceği hakkında esas sözleşmeye hüküm konabilir. Esas sözleşme ile başka yedek akçe ayrılması da öngörülebilir ve bunların özgülenme amacıyla harcanma yolları ve şartları belirlenebilir*”.

¹⁵Y.11.HD. 15.11.2017 T., E.2016/8898, K.2017/6234; “...Mahkemece iddia, savunma, bilirkişi raporu ve tüm dosya kapsamına göre, şirketin özvarlığını kaybetmiş olduğu, sermayeye ekleyebileceği bir iç kaynak kalemi ve fonu bulunmadığını, davacının bu iddiasının butlan açısından geçerli olmadığını, davacıların sermaye artırımına karşı iptal davası değil, butlanın tespiti davası açtığını, ileri sürdükleri dürüstlük kuralına

Olağanüstü yedek akçe ayırma kararında Genel kurul gerekçe sunmak zorunda değildir. Ancak, verilen karara karşı açılan iptal davasında, genel kurul konuyla ilgili gerekçeyi açıklamak zorunda kalmaktadır. Çünkü alınan karara karşı açılmış olan iptal davasında ispat etme yükü anonim şirkete aittir.

B) Önceki Yıldan Aktarılan Kâr

Bir önceki yıl safi kârlarından pay sahiplerine dağıtılabılır kısmının genel kurul kararıyla dağıtılmayıp ertesi yıla aktarılmasına karar verilen ve son yıl bilânçosunda ayrı bir kalem olarak gösterilen safi kâr bakiyesidir (TTK m. 523; SerPK m. 19/2; SPK'nın II- 19,1 sayılı Tebliği m. 4, 5). Böylece, önceki yıldan aktarılan kâr, genel kurul kararıyla ayrılan ve yine genel kurulun serbestçe kullanılabileceği bir çeşit olağanüstü yedek akçedir ve TTK m. 523/2 hükmüyle oluşturulmasına herhangi bir hukuki engel bulunmamaktadır (Moroğlu, 2018, s. 230-231).

Ancak, aktarım sırasında belli bir amaç öngörülmüş olması halinde bu amaca uygun olarak kullanılmaları gerekir. Aktarılan kâr genel kurul kararıyla esas sermaye artırımına tahsis edilebilir. Olağanüstü yedek akçe niteliği gereği, önceki yıldan aktarılan kârın ayrılması usulü de ancak TTK m. 523/2'deki genel şarta bağlıdır (Moroğlu, 2018, s. 226; Pulaşlı, 2015, s. 547; Tekinalp, 2015, s. 353).

Böylece, önceki yıldan aktarılan kâr, genel kurul kararıyla sermaye artırımına tahsis edilebilecektir. Aktarılan bu kâr Maliye Bakanlığının 191 sayılı GVK Genel Tebliğine göre¹⁶ bir “kâr yedeği” olması sebebiyle, bunun sermaye artırımında kullanılmasıyla çıkarılıp pay sahiplerine verilen bedelsiz (ödemesiz) paylar ve pay senetleri (nominal bedelleri tutarında) menkul sermaye iradı olarak gelir vergisi tevkifatına ve beyana tâbi tutulacaktır (GVK 85, 86) (Moroğlu, 2018, s. 231).

aykırılık hususunun TTK.m.445 de düzenlenen kararların iptaline ilişkin bir sebep olduğu, bunun TTK.m.447'deki butlan sebepleri içerisinde yer almadığını, davalı şirketin davacı ortaklara rüçhan haklarını kullanmaları için 15 günlük hak kullanım süresi verdiği, artırılan esas sermayenin çok yüksek olduğu iddiasının butlan sebebi oluşturmadığı, davalı şirketin 26.11.2013 tarihli olağanüstü genel kurul toplantısında alınan esas sermayenin artırımı kararının butlanı şartlarının oluşmadığı gerekçesiyle davanın reddine karar verilmiştir. ...davacıları vekilinin tüm temyiz itirazları yerinde değildir.” (Şener, 2020, s.305.); **Y.11.HD. 17.3.2014 T., E.2013/16032, K.2014/5097 sayılı kararında**; “...Mahkemece 3 aylık hak düşürücü sürede dava açılmadığı gerekçesi ile dava reddedilmiştir. Ancak, mahkemece genel kurulda alınan kararların yok hükmünde olup olmadığı hususu incelenmemiştir. Oysa, karar nisabı oluşmadığı takdirde alınan genel kurul kararlarının süreye bağlı olmaksızın her zaman yokluğunun tespiti istenebilir.” (Altaş, 2019, s.193); **Yargıtay Hukuk Genel Kurulunun 2.4.2014 T. E.2013/11-1048, K.2014/430 sayılı kararında**; “...Mutlak butlanla batıl kararlar, baştan itibaren hükümsüz olan, sonradan geçerlilik kazanma olanağı olmayan, emredici kurallara, kamu düzenine veya ahlâka ve âdaba aykırı veyahut konusu olanaksız olan kararlardır. Bu tür kararlar, baştan beri hüküm ifade etmezler ve mahkemece re'sen üzerinde durulması da gerekir.” (Altaş, 2019, s.193); **Y.11.HD. 6.2.2014 T., E.2014/818, 2014/2043 K.**; “...Anonim şirketlerde genel kurul kararlarının yasa, ana sözleşme ve afaki iyi niyet kurallarına aykırılık halleri ileri sürülerek iptalleri isteminde bulunabilmek için, toplantıya katılan üyenin karara ret oyu kullanarak muhalif kalması ve bu keyfiyeti zapta geçirmesi gerekmektedir. Oylama öncesi yapılan görüşme sırasında, bir öneriye karşı olunduğunun belirtilmesi veya ret oyu kullanılması, alınan karara muhalif olduğu anlamını taşımaz.” (Altaş, 2019, s.191).

¹⁶Gelir Vergisi Kanunu, RG. T. 19.1.1996, S. 22528.

C) Dağıtılmasına Karar Verilmemiş Son Yıl Kârı

İç kaynaklardan sermaye artırımında kullanılacak kaynaklardan biri de son hesap dönemi kâr-zarar hesabına (gelir tablosuna) göre bilançoda yer alan henüz pay sahiplerine dağıtılmasına karar verilmemiş ve dağıtılmamış safi kârdır. Safi kârın ancak *pay sahiplerine dağıtılacak olan* kısmı sermaye artırımında kullanılabilir. Pay sahiplerine dağıtılacak (yani esas sermaye artırımında kullanılacak) safi kârın ne olduğu TTK m. 523/1'de açıklanmıştır. Bu fıkraya göre; "Kanuni ve esas sözleşmede öngörülen iradi yedek akçeler ayrılmadıkça paysahiplerine dağıtılacak kâr belirlenemez".

Bu hüküm SPK m. 19/2 ve SPK II-19.1 sayılı Tebliği'nin m.4 ve 5 hükümleriyle beraber değerlendirildiğinde, pay sahiplerine dağıtılacak, *sermaye artırımında kullanılacak safi kâr rakamının* tespiti için, bilanço kârından, varsa öncelikle *geçmiş yıllar zararının*, ardından başta kurumlar vergisi, kaynak kullanımı destekleme fonu olmak üzere *her türlü vergilerin*, sonra birinci ve ikinci tertip (%5) *kanuni yedek akçenin* (TTK m. 519/1), *esas sözleşme ile öngörülen yedek akçelerin* (TTK m. 521), müstahdem ve işçiler yararına *yardım akçelerinin* (TTK m. 522), yönetim kurulu üyelerinin (TTK m.511) ve diğer şahısların *kazanç paylarının* (TTK m. 339/2-f) intifa senedi sahipleri (TTK m. 348; 502-503) ile kâra iştirakli tahvil sahiplerinin *kâr paylarının* düşülmesi, sonra kalan miktarın genel kurul kararı ile sermaye artırımında kullanılabilmesi söz konusu olabilecektir (Pulaşlı, 2015, s. 315; Şener, 2015, s. 314).

Vergi hukuku açısından safi kâr varsa önceki yıl zararları düşülmüş, fakat vergi yükümlülüğü düşülmemiş bilanço safi kârı olarak anlaşılmaktadır (Bkz. Kızılot, 2000, s. 1467; Aksi yönde bkz. Moroğlu, 2018, s. 229).

Belirtilen bu ayırlardan sonra, elde kalan safi kârdan genel kurul kararıyla olağanüstü yedek akçe ayrılması da mümkün olmaktadır (TTK m.523/2) (Moroğlu, 2018, s. 231-233).

VI. İç Kaynaklardan Sermayenin Artırımı Usulü,

İç kaynaklar kullanılarak yapılacak sermaye artırımında şirketin pay sahipleri sayısı veya şahsiyetlerinde bir değişiklik yoktur. Bundan dolayı iç kaynaklar kullanılarak yapılan sermaye artırımı ya yeni paylar oluşturularak mevcuttaki pay sahiplerine paylarıyla orantılı dağıtım veya yeni pay çıkarılmadan mevcut paylarda itibari değer artırılmak suretiyle gerçekleştirilir. Buna göre, iç kaynaklardan esas sermaye artırımı, iki usulde gerçekleşir.

A. Yeni Pay Çıkarılarak Yapılan Artırım

Esas sermaye artırımı iç kaynaklar kullanılarak yapılacaksa mevcut sermayenin pay bedellerinin tamamen ödenmiş olması ön koşulu aranmamaktadır (TTK m. 456/1). Bu hükmün amacı, şirketin iç kaynaklara yönelmeksizin sermaye artırımını yapmasını engellemek, önceden ödenmeyen sermaye taahhütlerinin de tahsilini sağlamaktır. Ayrıca, pay sahiplerinin katılma taahhüdünde bulunmalarında

da bir gereklilik yoktur. Bununla beraber, imtiyazlı pay sahipleri özel kurulunun karar almasına gerek bulunmamaktadır (Bahtiyar, 2019, s. 359; Moroğlu, 2018, s. 243 vd.).

B. Mevcut Payların İtibari (nominal) Değerinin Yükseltilmesiyle Yapılan Artırım

İç kaynaklar kullanılarak yapılacak artırımda, yeni pay senetleri ihracı mümkün olup, yeni pay çıkarılmadan da mevcut hisse senetlerinin itibari (nominal) değerleri yükseltilebilir (Andaş, 1987, s. 11; Bahtiyar, 2019, s. 359; Moroğlu, 2018, s. 212).

Bu tür artırımda, mevcut pay senetleri yenilenmedikçe yeni pay senetlerinin çıkarılıp dağıtılması, duruma göre mevcut payların ve pay senetlerinin itibari değerlerini, en uygun seviyeye çıkarma imkanı vermesi bakımından elverişli bir artırım türüdür¹⁷ (Karşı görüş için bkz. Bahtiyar, 2019, s. 359). Bazı koşullarda mevcut payların itibari değerinin yükseltilmesiyle yapılan artırım, kanuni bir zorunluluk olarak ortaya çıkabilir. Artırımın gerçekleştirilmesi durumunda, mevcut payların nominal değeri, artırımda konu olan tutar oranında artırılır. Artırım prosedüründe;

- Yönetim kurulu kararı ile değişiklik önerisinin hazırlanması (TTK m. 453/1),
- Ticaret Bakanlığı'nın izninin alınması (TTK m. 456/2, 333, ilgili yönetmelik ve tebliğler), (özel izin gerektiren nitelikli anonim şirketler hariç kural olarak anonim şirketlerin sermaye artırımlarında bu iznin alınması gerekmemektedir),
- Genel kurulun sermaye artırımına dair esas sözleşme değişikliğine dair karar alması (TTK m. 453/1, TTK m. 456/2, TTK m. 421),
- Genel kurulun esas sözleşme değişikliği kararından sonra, var ise TTK m. 454 çerçevesinde imtiyazlı pay sahiplerinin haklarının ihlalinin önlenmesi için, imtiyazlı pay sahipleri özel kurulu kararının da alınması (Bahtiyar, 2019, s. 359),
- Nihayet sermaye artırımının hüküm doğurabilmesi için ticaret siciline tescil ve Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi'nde ilan yapılması gereklidir (TTK m. 456/3-5, 455). Ayrıca şirketin internet sitesine de konularak tüm aşamalar sonuçlandırılır.

Artırımın tekemmülü yönünden tescilin kurucu nitelik taşıması nedeniyle tescilden önce çıkarılmış ödemesiz pay senetleri de hükümsüzdür (Bahtiyar, 2019, s. 359; Berzek, 1990, s. 61; Moroğlu, 2018, s. 278).

¹⁷ Doktrinde Bahtiyar, esas sermaye sisteminde yapılacak artırımların, mutlaka esas sözleşme değişikliği gerektirmesi ve artırıma sadece genel kurulca karar verilebilmesi, bazen de Bakanlık izni alınması gibi zorunlulukların bu sistemi hantallaştırdığı ve bazı sakıncalar doğurduğu, GK'nın toplanması ve karar almasının güç ve ağır formaliteler gerektirmesi, ortaklığın ihtiyaç olduğunda yeni paylar oluşturamaması, pay senetleriyle değiştirilebilir tahvil çıkarılması pek olanaklı olmaması gibi sakıncaları olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca kolaylıkları yanında bu zorlukların aşılması için, kayıtlı sermaye sisteminin alternatif olarak devreye girdiğini, Kanunla, halka kapalı şirketlerde kayıtlı sermaye sistemine geçişe izin verildiğini (m. 332, 460), yine şarta bağlı sermaye artırımının da düzenlendiğini belirtmiştir (Bahtiyar, 2019, s:359).

VII. Sermaye Artırımının Tescili

Yukarıda açıklandığı üzere, sermaye artırımı tescil başvuru süreci ve sunulması gerekli belgeler, Ticaret Sicili Yönetmeliği (TSY) m. 72, 73 ve 74’te düzenlenmiştir. Anılan yönetmelik m.72’ye göre; esas sermaye sistemi uygulayan şirketler genel kurul, kayıtlı sermaye sistemi uygulayan şirketler ise sermaye artırımına ilişkin yönetim kurulu kararını aldıkları tarihten itibaren otuz gün içinde sermaye artırımının tescili için sicil müdürlüğüne başvuru yapmalıdır. Artırım kararının verildiği tarihten itibaren üç ay içerisinde tescil edilmemiş ise, sermaye artırımına dair karar ve izinler geçersiz sayılacak, ödenmiş bedellerin de hak sahiplerine iade edilmesi gerekecektir.

Aynı yönetmelik m. 73’e göre müdürlüğe tescil başvurusunda bulunulması için gereken belgeler sırasıyla şu şekildedir,¹⁸

Yönetmelik m. 73/1-d uyarınca istenen rapora dair yönetim kurulu açık bir beyan ile; şirket sermayesinin özvarlık içinde korunduğunu, iç kaynaklardan karşılanan tutarın şirkette gerçekten var olduğunu ifade eder ve bu beyana genel kurul tarafından onaylanmış yıllık bilançoğu da eklerse m.73/1-d’de belirtilen rapor aranmaz.

Sermaye artırımında tescil edilmesi gereken hususlar TSY m. 74’te sıralanmıştır,¹⁹

¹⁸MADDE 73- “a) Şirket sözleşmesi değişikliği Bakanlık veya diğer resmî kurumların iznine veya uygun görüşüne tabi olan şirketler için bu izin veya uygun görüş yazısı.

b) Esas sermaye sisteminde sermaye artırımına ilişkin genel kurul kararının, kayıtlı sermaye sisteminde ise yönetim kurulu kararının noter onaylı örneği.

c) Artırılan sermayeyi oluşturan payların tamamının taahhüt olduğunu gösterir değişik şirket sözleşmesi metni.

ç) Sermaye artırımının türüne göre yönetim kurulunca düzenlenmiş beyan.

d) Sermaye artırımı sadece iç kaynaklardan veya sermaye taahhüdü yoluyla ya da sermaye taahhüdü ile birlikte iç kaynaklardan yapılıyorsa, sermayenin tamamının ödendiğine, karşılıksız kalıp kalmadığına ve şirket özvarlığının tespitine, iç kaynaklardan karşılanan tutarın şirket bünyesinde gerçekten var olduğuna ilişkin yeminli mali müşavir veya serbest muhasebeci mali müşavir raporu ya da denetime tabi şirketlerde denetçinin bu tespitlere ilişkin raporu.

e) Konulan aynı sermaye ile sermaye artırımı sırasında devralınacak işletmeler ve aynı varlıkların değerinin tespitine ilişkin mahkemece atanan bilirkişi tarafından hazırlanmış değerlendirme raporları.

f) Konulan aynı sermaye üzerinde herhangi bir sınırlamanın olmadığına dair ilgili sicilden alınacak yazı.

g) Aynı sermaye olarak konulan taşınmazın, fikri mülkiyet haklarının ve diğer değerlerin kayıtlı buldukları sicillere şerh verildiğini gösteren belge.

ğ) Rüşhan haklarının sınırlandırılması veya kaldırılmasının gerekçelerini, yeni payların primli ve primsiz çıkarılmasının sebeplerini ve primin nasıl hesaplandığını gösterir yönetim kurulu raporu.

h) Şirket sözleşmesinin ve 6362 sayılı Kanununun pay bedellerinin ödenmelerine ilişkin hükümleri saklı kalmak kaydıyla, pay bedellerinin en az yüzde yirmibeşinin Kanuna uygun olarak bankaya yatırıldığını gösterir banka mektubu.

ı) Genel kurulun şirket sözleşmesinin değiştirilmesine, yönetim kuruluna sermayenin artırılması konusunda yetki verilmesine dair kararı ile yönetim kurulunun sermayenin artırılmasına ilişkin kararı imtiyazlı pay sahiplerinin haklarını ihlal edici mahiyette ise, imtiyazlı pay sahipleri özel kurulunun alacağı kararın noter onaylı örneği ile genel kurul kararına olumsuz oy verenlerin, en az nisabı oluşturan sayıda imzalarını içeren liste ve ortak bir tebligat adresi.

i) 4054 sayılı Kanununun 39 uncu maddesinin birinci fıkrasının (c) bendine göre yapılacak ödemenin gerçekleştirildiğini gösterir belge.

¹⁹“(2) Sermayenin artırılmasında sicile aşağıdaki olgular tescil edilir:

a) Artırılan sermayeyi temsil eden payların tamamının değişik şirket sözleşmesi ile ya da iştirak taahhütnameleriyle taahhüt edildiği.

VIII. Esas Sermaye Artırımının Hükümsüzlük Halleri ve Gerçekleşmemesi

Anonim şirketlerde iç kaynaklardan sermaye artırımında kanunun emredici hükümlerine uyulması zorunludur. İç kaynaklardan sermaye artırımını için uyulması gerekli usul kuralları m. 462/3'te sayılmıştır. Bu kurallar emredicidir, istisnaları yoktur dolayısıyla taraflarca aksi kararlaştırılmaz. Anılan kural ve yükümlülükler uyulmaması, sermaye artırımının geçersiz sayılmasına ve ortaklık için de oldukça ağır sonuçlara sebebiyet verebilir. Bu kuralların ihlali sonucu karşılaşılabilecek davalarla ilgili olarak, bu çalışmada, yalnız iç kaynaklardan sermaye artırımıyla ilgili önem arz eden konular ele alınacaktır.

A. Esas Sermaye Artırımında Hükümsüzlük Halleri

1. Genel Kurul Sermaye Artırım Kararının Hükümsüzlüğü

a) İptal Edilebilirlik

Anonim şirketlerde sermaye artırımını, kanunda öngörülen usul izlenerek bilançodaki *esas sermaye* veya *çıkartılmış sermaye* kaleminin yükseltilmesidir ve bu aynı zamanda bir hak olup her zaman yapılabilir (Tekinalp/Poroy/Çamoğlu, 2019, s. 213). Ancak bu hakkın dürüstlük kuralına uygun olarak kullanılması gereklidir. Sermaye artırımına ilişkin genel kurul kararlarının kanun, şirket esas sözleşmesi ve/veya dürüstlük kuralına (TMK m. 2) aykırı olması durumunda TTK m. 445-451 kapsamında iptal edilebilirlik yaptırımına tabi olacaktır²⁰. Maddede bahsi geçen bu yaptırım düzenlenmemiş olsaydı dahi koşulları varsa anılan kararların TMK m. 2 gereğince de iptali dava edilebilecekti (Akipek/Akıntürk/Karaman, 2012, s. 169-170). Sermaye artırımları, ortaklığın amacı ve gereksinimleriyle uygunluk taşımayıp, çoğunluk pay sahiplerine yarar sağlayarak azınlık

b) *Esas sermaye sisteminde sermaye artırımına ilişkin genel kurul kararı, kayıtlı sermaye sisteminde ise yönetim kurulu kararı.*

c) *Sermaye artırımından sonraki esas sermaye veya kayıtlı sermaye sisteminde kayıtlı sermaye tavanı ve çıkarılmış sermayenin tutarı.*

ç) *Sermaye artırımından sonra sermayeyi oluşturan payların türleri, itibari değeri ve sayısı ile pay senetlerinin hamiline veya nama yazılı oldukları.*

d) *Şirket sözleşmesinin sermayeye ilişkin maddesinin sermaye artırımından sonraki yeni metni.*

e) *Sermaye artırımının şirketin serbestçe tasarruf edebileceği iç kaynaklardan yapılması halinde bu husus.*

f) *Varsa oy hakkında imtiyazlı paylar ve bunlara bağlı imtiyaz konuları.*

g) *Varsa pay devri sınırlandırmaları.*

ğ) *Rüçhan haklarının sınırlandırılması, kaldırılması veya primli hisse senedi çıkarılması halinde bunların; gerekçelerini, yeni payların primli ve primsiz çıkarılmasının sebeplerini ve primin nasıl hesaplandığını gösterir yönetim kurulu raporu.*

h) *Varsa imtiyazlı pay sahipleri özel kurulu kararı ile birlikte genel kurul kararına olumsuz oy verenlerin, en az nisabı oluşturan sayıda imzalarını içeren liste ile ortak bir tebligat adresi..”*

²⁰Sermaye artırımının dürüstlük kuralına aykırılığı sebebiyle iptal davası açılabilmesi için ortada bir sermaye artırımını olmalı ve bu artırım dürüstlük kuralına aykırı olmalıdır. Yürürlükteki TTK'nın 445. maddesinin genel kurul kararlarının iptaline ilişkin düzenlemesi “446'ncı maddede belirtilen kişiler, kanun veya esas sözleşme hükümlerine ve özellikle dürüstlük kuralına aykırı olan genel kurul kararları aleyhine, karar tarihinden itibaren üç ay içinde, şirket merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesinde iptal davası açabilirler.” şeklindedir.

paysahiplerinin zararına neden oluyorsa dürüstlük kuralına aykırılık gündeme gelir. Ancak bu durumun, salt kişisel yarar sağlamak amacı taşıyıp taşımadığı, azınlıktaki paysahiplerinin sermaye artırımıyla uğrayacakları zarar ve genel kurulca en az zarar verecek yolun seçilmesinde özen gösterip göstermedikleri gibi kıstaslar da değerlendirilmelidir (Yalçın, 2018, s. 65). Kuşkusuz mahkeme bu değerlendirmeyi yaparken ve iptal kararı vermeden önce mali uzmanların görüşünü de almalıdır. Sermaye artırım kararlarıyla ilgili davalar, dürüstlük kuralına aykırı olarak genellikle çoğunluk paysahiplerinin sermaye artırım haklarını azınlık pay sahiplerinin zararına olacak şekilde kötüye kullanmaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin, şirketin mali bilançosuna ve gerçek resme göre bir gereklilik olmadığı halde gerektiğinden fazla artırım yapılarak azınlık paysahiplerinin şirketteki sermayelerinin, dolayısıyla da pay oranlarının küçültülmesini amaçlayan ve artırımda vergisiz olarak kullanılabilir iç kaynaklar mevcut iken, bedelli yeni pay alma haklarını kullanamayacakları bilinen azınlık paysahiplerinin ödemesiz pay alma oranlarını düşürmek amacıyla dış kaynaklardan sermaye artırım yapılmasına ilişkin genel kurul kararı iptal davasına konu olması gereken dürüstlük kuralına aykırı kararlardır (Moroğlu, 2018, s. 304). Ayrıca, her yıl Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından ilan edilen yeniden değerlendirme oranından daha yüksek bir oranla hesaplanan yeniden değerlendirme fonunun sermayeye eklenmesine dair genel kurul kararı kanuna aykırı ve iptal edilebilir bir karardır (Moroğlu, 2018, s. 303).

Pay sahipleri tarafından açılacak olan iptal davalarında *basit yargılama usulü* uygulanır (TTK m. 1521). Bu kapsamda Yargıtay, iptal davasına müdahale ile ilgili olarak; "*Pay sahiplerinin eTTK 381 [TTK 445-446] inci maddesi yoluna başvurmadan aynı sonucu elde etme ve anılan maddede öngörülen süre ve teminat gösterme şartlarından kurtulmaları neticesi doğurabilir*" şeklindeki kararı ile bu duruma işaret etmiştir. Buna göre, davayı açabilecek fakat süreyi kaçıran kişiler davaya müdahale yoluyla, süreye ve teminata ilişkin hükmü dolanabileceklerdir. Bu sebeple buna cevaz verilmemelidir. Doktrinde Moroğlu, bu durumun hatalı olduğunu ileri sürmektedir (Moroğlu, 2017, s. 273; Moroğlu, 2018, s. 308).

İptal davasının kimler tarafından açılabileceği ise TTK m. 446'da düzenlenmiş olup, buna göre pay sahipleri (toplantıya katılan ve şartları varsa toplantıya katılmayan), organ sıfatıyla yönetim kurulu ve kişisel sorumluluğa sebebiyet verebilecek olması halinde yönetim kurulu üyelerinden her biri iptal davasını açabilirler. Ancak pay sahiplerinin sermaye artırımını dava edebilmeleri için kural olarak toplantıda karara karşı olumsuz oy kullanmış olmaları ve muhalefetlerini toplantı tutanağına geçirtmiş olmaları gerekmektedir²¹. Yetkili ve görevli mahkeme şirket merkezinin bulunduğu yer asliye ticaret

²¹Yargıtay 11. HD 08.02.2016 tarih, 2015/7223 E. ve 2016/1132 K. sayılı kararında "...sermayeye eklenmesi talebinin reddine ilişkin kararların kanuna, şirketin esas sözleşmesi ve objektif iyi niyet kurallarına aykırı olduğu gerekçesiyle, davanın kabulüne karar verilmiştir... Dava, anonim şirket genel kurul kararının iptali istemine ilişkindir. Genel Kurul kararlarına karşı iptal davası açılabilmesi için iptali istenen karara olumsuz oy vermenin dışında 6102 sayılı TTK'nın 446. maddesi gereğince muhalefet şerhinin de tutanağına geçirilmesi gerekmektedir. Somut olayda, davacılar iptali istenen genel kurul kararlarına olumsuz oy vermelerine rağmen, karara muhalif kaldıklarına ilişkin gerekçelerini tutanağına geçirmedikleri gibi uyumsuzluk konusu kararların

mahkemesidir (TTK m. 445). İptal davasının, artırım kararının alındığı tarihten itibaren üç aylık hak düşürücü süre içinde açılması zorunludur (TTK m. 445/1; 448/2), aksi halde dava hakkı düşer (Moroğlu, 2018, s. 306). Yönetim kurulu sermaye artırımı kararının iptaline ilişkin kesin hükmü derhal ticaret siciline kaydettirmekle (tescil) ve Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi'nde ilan ettirmekle ve varsa internet sitesine koymakla yükümlüdür (TTK m. 450/1). Bu arada sermaye artırım kararları da ticaret siciline tescili zorunlu kararlardır (TTK m. 455; 456/5).

TTK m. 451'e göre, genel kurul kararlarının iptalinin kötüniyetle istenmesi durumunda şirketin uğramış olduğu zarardan sorumluluk doğacaktır. İptal davasının kötüniyetle açıldığının kabulü için zarar verme kastının bulunması gerekir²².

b) Yokluk ve Butlan

Hukuki bir işlemin oluşma koşullarını belirleyen kurucu nitelikteki emredici hükümlere aykırılık nedeniyle hukuki bir işlemin oluşmaması durumu *yokluk*; şeklen oluştuğu halde işlemin içeriğinin emredici hükümlere, genel ahlaka ve kamu düzenine aykırı ya da imkânsız oluşu durumunda *butlan* (TTK m. 447, TBK. m. 27) söz konusudur. Hukuki birer işlem olan genel kurul kararları bakımından da söz konusu yaptırımlar geçerlidir. TTK m. 445-451'de genel kurul kararları için sadece iptal edilebilirlik ve butlan yaptırımları düzenlenmiş olup, yoklukla ilgili yaptırımlara yer verilmemişse de öğretilerde kanun koyucunun amacının yokluk yaptırımına yer vermemek değil, *esas ve kural olarak* iptal edilebilirliği öngörmüş olduğunun anlaşılması gerektiği konusunda kuşkuya yer olmadığı belirtilmektedir (Moroğlu, 2018, s. 309). Genel kurulca artırımı konu olan iç kaynağın şirket bünyesinde kısmen ya da tamamen mevcut olmaması durumunda, artırım kararı batıl olur (Moroğlu, 2018, s. 319), yeni bedelli pay alma hakkının hakkaniyete uygun olarak sınırlamayan genel kurul kararlarının da ahlâka aykırı ve batıl olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, artırım kararı verilmiş şirketin iflasına hükmedilmesi sonucu sermaye artırım kararı da batıl olur. TTK da butlan halleri özel olarak düzenlenmiştir. Genel kurulun özellikle;

yoklukla sakat olduğu yönünde bir saptama da bulunmadığından, mahkemece dava şartı yokluğundan davanın reddine karar verilmesi gerekirken, kabulü isabetli görülmemiş ve hükmün davalı yararına bozulmasına karar vermek gerekmiştir.” denilerek “davalı” lehine karar verilmiştir.

²²Yargıtay'ın bazı kararlarına konu olduğu şekliyle yukarıda bahsedilen kıstaslardan yalnızca münferit ve azınlık pay sahiplerinin bu sermaye artırımı ile zarara uğramış olması yeterli olmayıp, şirketin amaç ve gereksinimlerinin zorunlu kılıp kılmadığı da değerlendirilmelidir. Somut olayın tüm dinamiklerinin değerlendirilmemiş olması Yargıtay 11. HD 09.02.2016 tarih, 2015/3161 E. ve 2016/1198 K. sayılı kararında da “...mahkemece içinde vergi ve finans konularında uzman kişinin de bulunduğu bilirkişi heyetinden rapor alınarak, Kurumlar Vergisi Kanunu uyarınca sermaye artırımı gerekip gerekmediği üzerinde durularak, inşaat projesi kalan maliyeti ile birlikte sermaye artırım gereksiniminin ne kadar olduğu incelenerek, alınan kararın yasaya, anasözleşmeye, objektif iyiniyet kurallarına aykırı olup olmadığı değerlendirilerek, neticesine göre bir karar vermek gerekirken, çelişkili bilirkişi raporuna dayanılarak yazılı şekilde hüküm tesisi doğru olmamış, kararın bu sebeple bozulması gerekmiştir.” denilerek, bu durum, Yargıtay için bir bozma sebebi olarak görülmüştür.

- Payscaleinin genel kurula katılma, asgari oy, dava ve kanunen vazgeçilmez nitelikte haklarını sınırlandıran veya ortadan kaldıran,
- Payscaleinin bilgi alma, inceleme ve denetim haklarını, kanunen izin verilen ölçü dışında sınırlandıran ve
- Anonim şirket temel yapısını bozan veya sermayenin korunması hükümlerine aykırı olan kararları batıldır.

Öğretide Moroğlu ve Yurtman, kanuni yedek akçenin eTK m. 466/3 (TTK m. 519/3)'e aykırı olarak kullanılmasıyla ilgili genel kurul kararının özü itibariyle emredici hükme aykırılığı nedeniyle batıl olacağını belirtmişlerdir (Moroğlu, 2018, s. 218; Yurtman Demir, 1997, s. 57).

Sermaye artırımı kararlarına karşı yokluk ve butlanın tespiti davaları herhangi bir süreye bağlı olmayıp güncel hukuki yararı bulunan herkes tarafından ileri sürülebilir. Yokluk ve butlan kararlarının tespitine dair hüküm yenilik doğurucu olmayıp açıklayıcı nitelik taşır. Yokluk veya butlanın tespiti davaları ortaklığa karşı açıldığı için kesin hüküm taraf olsun veya olmasın bütün pay sahipleriyle ortaklık ve üçüncü kişiler için de geçerli olup bağlayıcıdır. Ancak artırımı kararının butlanı, dürüstlük kuralına (TMK m. 2) aykırılık temelinde ileri sürülemez²³.

c) Askıda Hükümsüzlük

Geçerli hukuki bir işlemin amaçlanan hükümlerini doğurabilmesi, başka bir işlemin ya da eylemin gerçekleşmesine bağlıysa, bu işlem askıda hükümsüz olur (Eren, 2008, s. 300; Moroğlu, 2018, s. 311). Böyle bir hükümsüzlük sermaye artırımına ilişkin genel kurul kararı ve diğer artırımı işlemleri bakımından da söz konusudur. Sermaye artırımı yapan anonim şirkette imtiyazlı paylar varsa (TTK m. 478) ve yapılacak artırımı imtiyazlara zarar verecek nitelikteyse genel kurulun, sermaye artırımı kararının imtiyazlı pay sahipleri öze kurulu tarafından da onaylanması gerekir. Aksi halde genel kurulun artırımı kararı uygulanamaz, yani askıda hükümsüz olur (TTK m. 454/1) (Gökdemir, 2015, s. 167; Moroğlu, 2018, s. 312).

Sermaye artırımı kararı, bir esas sözleşme değişikliği olması nedeniyle ancak ticaret siciline tescil ile hüküm doğuracağından (TTK m. 455; m. 456), tescil işlemi gerçekleşinceye kadar yapılmış olan tüm artırımı işlemleri, genel kurulun artırımı kararı dahil, askıda hükümsüzdür. Askıda hükümsüzlük ipso iure mevcut olan ve dolayısıyla hâkim tarafından re'sen göz önünde tutulması gereken, itiraz şeklinde veya tespit davası yoluyla ve herhangi bir süreye bağlı olmaksızın ileri sürülüp dava edilebilen bir hükümsüzlüktür. Bu hükümsüzlük halinin yokluk ve butlandan farkı, askıda hükümsüzlüğe neden olan işlemin veya eylemin gerçekleşmesiyle, askıda hükümsüzlüğün ortadan kalkmasıdır. Halbuki

²³Geniş bilgi için bkz. Moroğlu, Genel Kurul Kararlarının Hükümsüzlüğü, 7. Baskı, 2014, s. 131 vd., 174-186; 8. Baskı, 2017, s. 139 vd., 184-196).

yok veya b t l işlemler sonradan ıslah edilemezler, geçerli olmaları için yeniden yapılmaları gerekir (Moroğlu, 2017, s. 33 vd.; Moroğlu, 2018, s. 312).

2. Yönetim Kurulunun Sermaye Artırımı ve Esas sözleşme Değişikliği Kararının Yokluğu ve Butlanı

TTK m. 391’de yönetim kurulu kararlarının geçersizliği için  ng r lm Ő olan düzenlemeler, genel kurul kararlarının geçersizliğine ilişkin düzenlemelerle benzerlik göstermektedir. Ancak bu durum sınırlı sayı kuralına tabi olmayıp örnekleme esası benimsenmiştir (Moroğlu, 2017, s. 134).

Yönetim kurulunun sermaye artırımı ve esas sözleşme değişikliği kararının (kayıtlı sermaye sisteminde), genel hükümlere göre yokluğu ve TTK m. 391’e göre butlanının tespiti dava edilebilir ve mahkemeden bu dava kapsamında kararın uygulanmasının ertelenmesi istenebilir. Ancak, yönetim kurulu kararındaki sakatlık, genel kurulun geçerli sermaye artırımı ve esas sözleşme değişikliği kararıyla hukuken giderilmiŐse, artık yönetim kurulu kararının geçersizliğinin tespitini dava etmekte hukuki bir yarar yoktur. Çünkü sermaye artırımı ve esas sözleşme değişikliğini karara bağlamaya asıl yetkili organ genel kuruldur (Moroğlu, 2018, s. 312-313).

3. Sermaye Artırımının Bir Bütün Olarak H k ms zliğu

Sermaye artırımıyla birbirine bağlı birden fazla işlem gerçekleşmiş olur. Artırımın h k ms zliğu bir bütün olarak dava edilebileceği gibi, münferit artırım işlemlerinin hükümsüz oldukları da dava edilebilir (TTK m. 353). Buna göre, Şirketin sermaye artırımında kanun hükümlerine aykırı hareket edilmek suretiyle alacaklıların, pay sahiplerinin veya kamunun menfaatleri önemli bir Şekilde tehlikeye düŐürülmüŐ veya ihlal edilmiş olursa, yönetim kurulunun, Ticaret Bakanlığı’nın, ilgili alacaklının veya pay sahibinin istemi  zerine Şirketin merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesince Şirketin h k ms zliğu (feshine) karar verilebilir. Ancak, artırım işlemlerinin birbirine bağlı olmaları sonucu, bir ya da birkaç artırım işleminin eksik veya geçersiz olması, sermaye artırımını bütün olarak hükümsüz hale getirecektir. Ancak, TTK m. 353/1’e göre, “*Anonim Şirketin butlanına veya yokluğuna karar verilemez*”. Zira, Türk Medeni Kanunu m. 5 ve Türk Borçlar Kanunu m. 646’ya göre tüm sermaye artırım işlemlerinin bir bütün olarak butlanı veya yokluğu dava ya da defi yoluyla ileri sürülemez. Moroğlu, sermaye artırım işlemlerinin münferiden ve bir bütün olarak butlanı ve yokluğu özel bir hükümle ayrıca düzenlenmeli ve hukuki güvenlik ilkesi gereği bu yaptırımların da artırım kararından itibaren işlemeye başlayacak olan üç aylık hak düşürücü süreye bağlamanın uygun olacağı görüşünü ileri sürmektedir (2018, s. 318).

B. Esas Sermaye Artırımının Gerçekleşmemesi

1. Sermaye Artırımının Yapılamaması

Bakanlıkça sermaye artırımıyla ilişkili esas sözleşme değişikliğinin kabul edilmemesi, genel kurulun artırıma ilişkin esas sözleşme değişikliği teklifini reddetmesi, SPK’nın artırımını onaylamaması ve

konuyla ilgili açılan idari veya adli davaların kaybedilmesi, ticaret sicil müdürlüğünce tescil talebinin reddedilmesi ve yapılan itirazın reddedilmesi, mahkeme tarafından genel kurulun artırım kararı veya diğer artırım işlemlerinin iptali, şirketin feshi ya da iflasına karar verilmiş olması, şirketin infisahi gibi nedenlerle sermaye artırımının yapılması imkansız olabilir. TTK m. 553 vd. gereğince, sermaye artırımının sonuçlandırılmamasında yönetim kurulu üyeleri şirketin, pay sahiplerinin ve alacaklıların uğradıkları zararlardan sorumlu olurlar (Moroğlu, 2018, s. 319).

2. Sermaye Artırımından Vazgeçilmesi

Anonim şirket, esas sermaye artırım kararından vazgeçme konusunda özgürdür. Ancak sermaye artırım kararından vaz geçme kararını en geç, ticaret siciline tescil tarihinden önce almalıdır. Tescilden sonra artırımdan vazgeçilemez zira, tescilli esas sermaye rakamına bağlı olarak ortaklık malvarlığının pay sahiplerine iade edilemeyeceği emredici kuralı mevcuttur (TTK m. 347; 379-383; m. 480/3; m. 484; m. 501; m. 509; m. 510). Esas sermaye artırım kararından vazgeçmeye esas sermaye sisteminde genel kurul karar verebilir (Moroğlu, 2018, s. 320).

SONUÇ

Bu çalışmada anonim şirketlerde iç kaynaklardan sermaye artırımını, şirketler hukukundaki düzenlemeler ışığında, sermayeye dönüştürülmesine izin verilmiş kaynaklar kullanılarak sermaye artırımına ilişkin usul ve şartları incelenmiş, kurumun temel özellikleri ve hukuki çerçevesi ortaya konarak uyulması gereken kurallar ile hükümsüzlük halleri ele alınmıştır. Buna göre aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır,

1. 6102 sayılı TTK ile anonim şirketlerde “iç kaynaklardan sermaye artırımını” ve “şarta bağlı sermaye artırımını” ilk kez kanuni düzenlemeye konu olmuştur. Bu yolla şirketlerin sermaye ihtiyaçlarını süratle ve kolay bir şekilde karşılayabilmeleri için sermaye artırım yöntemleri yeniden düzenlenmiştir. Dolayısıyla 6762 sayılı eTTK’da öngörülmemişken, özel bir esas sözleşme değişikliği niteliğinde olan bu konu, öğretide, yargı uygulamasında ve idari otorite tarafından kabul edilen ve şirketlerin uygulamada sıklıkla başvurduğu bu yöntem olarak yasal bir dayanağa kavuşturulmuştur.

2. Şirketler, faaliyetlerini devam ettirebilmek ya da genişletebilmek ve rakip şirketlerle yarışabilmek için daha fazla finansmana ihtiyaç duyabilmekte, bu yolda yeni yatırımların gerektirdiği ölçüde şirket sermayesini güncellemek amacıyla sermaye artırımına gidebilmektedirler. Şirketin finansal yapılanması için önemli olan iç kaynaklardan sermaye artırımını için serbest yedek akçeler ve pay sahiplerine borçların sermayeye ilavesi şirket için bazı yararlar sağlayabilir. Borçların sermayeye eklenmesiyle likidite sıkıntısı giderilerek ödeme güçlükleri aşılırken, serbest yedek akçelerin sermayeye ilavesiyle ortaklığın kar oranı ile hisse senetleri kuru düşürülmek suretiyle ortaklığın kredibilitesinin artması sağlanmaktadır.

3. İç kaynaklar kullanılarak yapılan sermaye artırımının kaynağı, çeşitli adlar altında sıralanan fonlar olmaktadır. Genellikle bunlar; belli nitelikte yedek akçeler, önceki yıldan aktarılan kâr ve dağıtılmamış son yıl karı, dağıtılabilir karın esas sermayeye aktarılması, yeniden değerlendirme değer artış fonlarının sermayeye eklenmesi işlemlerinden oluşur. Bunlardan başka, iştiraklerin değer artışları, iştirak hisselerinin satışı ve gayrimenkul satışlarından elde edilen kazançlar (nitekim bu hususu teşvik etmek amacıyla söz konusu satışlardan elde edilen gelirlerinin pasifte özel bir fona aktarılması ve sonrasında sermaye artırımında kullanılması için Vergi Usul Kanunu'nda bazı vergi muafiyetler düzenlenmiştir) da sermayeye eklenerek sermaye artırımını yoluna gidilebilir. TTK'da sayılan iç kaynaklar numerus clausus ilkesine tabi değildir. Bu artırım yoluyla, şirkete yeni bir finansman kaynağı girmediği gibi kazancı ve malvarlığı efektif olarak artmamakta, şirketin piyasa değeri etkilenmemekte, pay sahipleri nakdi veya aynı herhangi bir kaynak ödemediği yalnız paylarının değeri/paylarının sayısı çoğaltılarak tamamen kendi öz kaynaklarından ihtiyaç karşılanmaktadır.

4. Ayrılma ve kullanılmaları kanunla emredilmiş olmayan, şirketin oto-f finansman ihtiyacını karşılama amacı taşıyan iradi yedek akçeler de esas sözleşmeyle ya da genel kurul kararıyla belirlenen yedek akçelerdir. Ancak, iradi yedek akçeler, uygulamada sıklıkla pay sahiplerinin aleyhine olabilecek şekilde kullanılabilir. Gereğinden fazla ayrılan yedekler, pay sahiplerinin elde edecekleri kâr payının düşmesine neden olmaktadır. Bunun önlenmesi için öncelikle ayrılan yedek akçelere belli bir tavan getirilerek tavan aşıldığında ise yedek akçeler sermayeye dönüştürülüp pay sahiplerine bedelsiz pay senedi olarak dağıtılmasının sağlanması gerektiği kanaatindeyiz. Böylece anonim şirket sermayesinin gelişmesinin sağlanmasıyla beraber pay sahiplerinin edinecekleri yeni bedelsiz payları gerektiğinde satarak fayda sağladıklarında şirkete olan aidiyetleri de artmış olacaktır. Ancak iradi yedek akçeler bir amaca tahsis edilmişse genel kurulun aksine karar alması mümkün olmayıp, esas sözleşme değişikliğiyle işletilen bir prosedürle sorun aşılabilmektedir.

5. Uygulamada genellikle, serbest yedek akçeler ile dağıtılabilir kârın esas sermayeye eklenerek yapılabildiği gibi yeniden değerlendirme değer artış fonu ile yaratılan kazancın sermayeye eklenmesiyle de gerçekleştirilebilmektedir. İki durumda da hisse senedi sayısı artmakla beraber şirket kazancında bir değişiklik olmamakta, hisse payı azalmakta ve fiyatları da düşüş gösterdiği halde pay sahibi zarara uğramamaktadır.

6. İç kaynaklardan sermaye artırımında kullanılacak kaynaklardan bir tanesi de son yıl kâr-zarar hesabına (gelir tablosuna) göre bilançoda yer alan dağıtılmamış safi kârdır.

7. İç kaynaklar kullanılarak yapılan sermaye artırımını, bazı vergi avantajları sağlaması, şirketin finansal yapısının güçlenmesi ve kredibilitésinin artması gibi avantajlar sağlamaktadır.

8. Pay sahipleri ve alacaklıların menfaatlerini korudukları için kanuni yedek akçeleri düzenleyen hükümlerin genel kurul kararıyla ihlali durumunda; bir diğer deyişle TTK m. 456/1 hükmündeki ön şarta uyulmaması halinde, esas sermaye artırımını için alınan genel kurul kararıyla bu karara dayanak oluşturan işlemlere, ihlalinin derecesine göre butlan, yokluk ya da iptal edilebilir yaptırımları

uygulanabilir. Bilindiği üzere, kullanılmaları ve ayrılmaları özel şartlara bağlanmış olan kanuni yedek akçeleri düzenleyen hükümlerin esas sözleşmeyle sınırlandırılması ya da kaldırılması mümkün olmamaktadır. Genel kurul, kanuni yedek akçelerle ilgili yetkisini (TMK m. 2) dürüstlük kuralları çerçevesinde kullanmalıdır.

9. Kârın dağıtılmayarak, kâr payı yerine bedelsiz hisse senedi dağıtılması yoluyla vergi avantajı sağlanması için de sermaye artırımını tercih edilmektedir. Kurumlar vergisine tabi olan anonim şirket, sermaye piyasasının gelişmesi ve kurumlaşmayı teşvik için, yeniden değerlendirme değer artış fonuyla taşınmaz ve/veya iştirak paylarının satışlarından elde edilen gelirlerinden yaptıkları sermaye artırımına vergi istisnası getirilmiştir. Yedek akçelerden ve dağıtılmamış son yıl karından sermaye artırımını sonucu paysahibine verilen pay veya pay senedi gelir vergisine tabi tutulmamaktadır. Ancak, yeniden değerlendirme değer artış fonunun geçmiş yıl zararlarına mahsup edilmesi halinde, işlemin yapıldığı dönemin kazancı sayılarak vergilendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akipek, J.G., Akıntürk, T. ve Karaman, A. (2012). *Türk medeni hukuku başlangıç hükümleri kişiler hukuku (1. Cilt)*. İstanbul: Beta Basım.
- Akkale, R. G. (2013). Kayıtlı sermaye yapısı hakkında genel bilgi ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'na göre halka açık olmayan anonim şirketlerde kayıtlı sermayenin artırımı usulü. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1-2), 21-44.
- Altaş, S. (2012). Yeni TTK'da anonim şirketlerin sermaye artırımları için öngörülen temel yenilikler ve değişiklikler. *Mali Çözüm Dergisi (ISMMMO)*, Kasım- Aralık, 137-148.
- Altaş, S. (2016). Anonim şirketlerde yedek akçeler. *Bankacılar Dergisi*, 27(96), 32-51.
- Altaş, S. (2017). Anonim şirkette iç kaynaklardan sermaye artırımı. *Banka ve Finans Hukuku Dergisi*, 6(22), 529-544.
- Altaş, S. (2019). *Türk Ticaret Kanunu'na göre anonim şirketler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Andaş, F. (1987). İç kaynaklardan sermaye artırımı. *Sermaye Piyasası Kurulu Personel Yönetmeliği'nin 52.Maddesi ve Genel Sekreterlik'in 15.9.1986 tarih ve GENS/253 sayılı yazısı*.
- Arabacı, Ö. (2013). Anonim şirketlerde sermaye, sermaye artırımı sistemleri ile yöntemleri hakkında genel bilgi ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'yla konuya ilişkin getirilen temel yenilikler. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 1, 55-64.
- Bahtiyar, M. (1996). *Anonim ortaklıkta kayıtlı sermaye sistemi ve sermaye artırımı*. İstanbul: Beta Basım.
- Bahtiyar, M. (2014). *Ortaklıklar hukuku*. İstanbul: Beta Basım.
- Bahtiyar, M. (2019). *Ortaklıklar hukuku*. İstanbul: Beta Basım.
- Bahtiyar, M. (2020). *Ortaklıklar hukuku*. İstanbul: Beta Basım.
- Berzek (Durak), A.N. (1990). *Anonim ortaklıkta iç kaynaklardan esas sermaye artırımı*. İstanbul: Ermete Matbaa.
- Bilgili, F. ve Demirkapı, E. (2013). *Şirketler hukuku*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Bilgin, Y. (1982). *Anonim ortaklıklarda kâr dağıtımı ve kâra katılan kişiler*. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yayın No, 189.
- Canözü, S. (2015). *Anonim şirketlerde kâr payının tespiti ve dağıtılması*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Deryal, Y. (2002). *Ticaret hukuku*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Doğanay, İ. (1990). *Türk Ticaret Kanunu şerhi 2*. Ankara.
- Düden, S. (2021). *Anonim şirketlerde dış kaynaklardan sermaye artırımı*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Eren, F. (2008). *Borçlar hukuku genel hükümler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Gürbüz, E. ve Usluel, A. (2020). Anonim şirketlerde iç kaynaklardan sermaye artırımında gündeme gelebilecek sorunlar. *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, 36(4), 59-84.
- Gökdemir Tamer, T. (2015). *İç kaynaklardan sermaye artırımı*. Yüksek Lisans Tezi (Tez No: 396796), Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kendigelen, A. (2012). *Türk Ticaret Kanunu değişiklikler yenilikler ve ilk tespitler*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Kızılot, Ş. (2000). *Kurumlar Vergisi Kanunu ve uygulaması (C. 3)*. İstanbul: Yaklaşım Yayınları.
- İmregün, O. (1989). *Anonim ortaklıklar*. İstanbul: Yasa Yayınları.
- Moroğlu, E. (2017). *Anonim ortaklıkta genel kurul kararlarının hükümsüzlüğü*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

- Moroğlu, E. (2018). *Anonim ortaklıklarda sermaye artırımı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Moroğlu, E. (2020). *Anonim ortaklıklarda genel kurul kararlarının hükümsüzlüğü*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Mülazımoğlu, D. M. (2020). *Anonim şirketler hukukunda sermayenin korunması ilkesi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Oğuzman, M.K. ve Barlas, N. (2010). *Medeni hukuk-giriş kaynaklar temel kavramlar*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Özdamar, M. (2005). *Anonim şirketlerin kendi paylarını iktisap etmesi*. Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Öztürk, B. (2007). *Sermaye şirketlerinde kurumlar vergisi ve kâr dağıtımı*. Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Poroy, R., Tekinalp, Ü. ve Çamoğlu, E. (2021). *Ortaklıklar hukuku I*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Poroy, R., Tekinalp, Ü. ve Çamoğlu, E. (2019). *Ortaklıklar hukuku II*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Poroy, R., Tekinalp, Ü. ve Çamoğlu, E. (2014). *Ortaklıklar hukuku I*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Pulaşlı, H. (2015). *Şirketler hukuku genel esaslar*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Pulaşlı, H. (2018). *Şirketler hukuku şerhi (C. 3)*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Saraç, T. (2009). *Anonim şirketlerde şarta bağlı sermaye artırımı*. Ankara: Asil Yayınevi.
- Soykan, D. İ. (2019). *Türk Ticaret Kanunu'na göre anonim ortaklıklarda sermaye taahhüdü yoluyla sermaye artırımı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Sümer, A. (2015). *Ticaret hukuku ders kitabı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Şener, O. H. (2015). *Teorik ve uygulamalı ortaklıklar hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şener, O. H. (2019). *Teorik ve uygulamalı ortaklıklar hukuku ders kitabı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Şener, O. H. (2020). *Yeni TTK döneminde anonim ve limited ortaklıklara ilişkin verilen yargıtay emsal kararlarının değerlendirilmesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tekinalp, Ü. (1979). *Anonim ortaklığın bilançosu ve yedek akçeleri*. İstanbul.
- Tekinalp, Ü. (2015). *Sermaye ortaklıklarının yeni hukuku*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Yalçın, S. (2018). *Anonim şirketlerde esas sermaye artırımının dürüstlük kuralına aykırılık nedeniyle iptali*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Yanlı, V. ve Okutan Nilsson, G. (2015). *Şirketin kendi paylarını iktisabına ilişkin 10.08.2011 tarih ve 26/767 sayılı SPK ilke kararının 6762 sayılı TTK çerçevesinde değerlendirilmesi*. 05.01.2023 tarihinde <http://www.arсланlibilimarsivi.com/node/23> adresinden alındı.
- Yavuz, M. (2013). Yeni Türk Ticaret Kanununa göre iç kaynaklardan sermaye artırımı, *Mali Çözüm (İSMMMÖ) Dergisi*, Temmuz-Ağustos, (118), 129-140.
- Yıldız, Ş. (2000). Anonim ortaklıkta ihraç primleri (agio). *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (1-2), 547-566.
- Yurtman Demir, N. (1997). *Anonim ortaklıklar ve vergi hukuku yönünden iç kaynaklardan sermaye artırımı*. İstanbul: Kazancı Yayınevi.

Geliş Tarihi:

13.12.2023

Kabul Tarihi:

29.03.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Yürük, Z. (2023). Veri sorumlusunun veri güvenliğine ilişkin idari ve teknik tedbirleri alma yükümlülüğü. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 899-920. doi: 10.46928/iticusbe.1218693

VERİ SORUMLUSUNUN VERİ GÜVENLİĞİNE İLİŞKİN İDARİ VE TEKNİK TEDBİRLERİ ALMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Derleme

Zehra Yürük

Sorumlu Yazar (Correspondence)

İstanbul Ticaret Üniversitesi

zehra.sen@istanbulticaret.edu.tr

Zehra YÜRÜK, Özel Hukuk alt bilim dalları ve Ceza Hukuku alanlarında Avukat olarak çalışmaktadır. Kişisel Verilerin Korunması Hukuku alanında lisansüstü çalışmalarına devam etmektedir.

VERİ SORUMLUSUNUN VERİ GÜVENLİĞİNE İLİŞKİN İDARİ VE TEKNİK TEDBİRLERİ ALMA YÜKÜMLÜLÜĞÜ

Zehra Yürük
zehra.sen@istanbulticaret.edu.tr

Özet

Teknolojik gelişmeler, hayatımızı kolaylaştıran birçok yenilik getirmekle birlikte yapay zekâ teknolojilerinin kullanıldığı uygulamalar ile bireylere ait verilerin toplanmasını ve bu verilerin birleşimi ile kişilerin özel ve sosyal hayatlarına ilişkin çıkarımlar üretilmesini sağlamaktadır. Bu çıkarımların oluşturulmasına kadar geçen süreç içerisinde toplanan, işlenen, aktarılan ve saklanan bu verilerin güvenliğinin sağlanamaması ise, ciddi hukuki sorunlara sebep olabilmektedir. Kişisel verilerin güvenliğinin sağlanabilmesi için 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ile veri sorumlusu ve veri işleyenlere bazı yükümlülükler getirilmiştir. Bu yükümlülüklerin getirilmesinin temel sebebi, ilgili kişilerin mahremiyetlerinin korunması ve veri işleme faaliyetinin hukuka uygun olarak yerine getirilmesinin sağlanmasıdır. Bu kapsamda, ilgili kişinin hak kaybına uğramasının engellenmesi için KVKK ile veri sorumlularına getirilen gerekli idari ve teknik tedbirleri alma yükümlülüğü incelenmiştir.

Amaç: Bu çalışmada, kişisel verilerin korunması için veri sorumlusuna getirilen teknik ve idari tedbirleri alma yükümlülüğü kapsamında yapılması gereken faaliyetler ve veri ihlallerinin engellenmesine ilişkin genel çözümler üretilmesi amaçlanmıştır.

Metodoloji: Araştırma yazılı kaynakların ve veri tabanlarının taranması ile hazırlanmıştır.

Bulgular: Kişisel verilerin korunması, bireyin mahremiyetinin ve temel haklarının da korunmasını sağlamaktadır. Bu sebeple veri dolaşımı etkilenmeden kişisel verilerin hukuka uygun olarak işlenmesi, hukuka aykırı erişimin önlenmesi ve bu süreçte verilerin muhafazasının sağlanması büyük önem arz etmektedir. Nitekim veri sorumlularına getirilmiş olan yükümlülükler kapsamında veri güvenliğine ilişkin risk ve tehditlerin azaltılması mümkün olsa da ihlallerin tamamen engellenmesini sağlamak mümkün değildir.

Özgünlük: Kişisel verilerin korunmasına ilişkin yayımlanmış eserler ve yapılan çalışmalar değerlendirilerek kişilerin mahremiyetinin korunmasının önemi, veri güvenliği sorunu ve alınabilecek tedbirleri inceleyen çalışma özgün niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Veri, Kişisel Veri, Kişisel Veri Güvenliği, Teknik ve İdari Tedbirler.

JEL Sınıflandırması: K29

LIABILITY OF THE DATA CONTROLLER TO TAKE ADMINISTRATIVE AND TECHNICAL MEASURES REGARDING DATA SECURITY

Abstract

Technological developments bring many innovations that make our lives easier, as well as the collection of data belonging to individuals with applications using artificial intelligence technologies and the production of inferences about the private and social lives of individuals with the combination of these data. Failure to ensure the security of these data, which is collected, processed, transferred and stored until the formation of these inferences, may cause serious legal problems. In order to ensure the security of personal data, some obligations have been imposed on data controllers and data processors with the Law on the Protection of Personal Data No. 6698. The main reason for these obligations is to protect the privacy of the data subjects and to ensure that the data processing activities are carried out in accordance with the law. In this context, the obligation to take the necessary administrative and technical measures brought to data controllers by KVKK in order to prevent the person concerned from losing their rights has been examined.

Purpose: In this study, the aim is to determine the activities to be done within the scope of the obligation to take technical and administrative measures brought to the data controller for the protection of personal data and to produce general solutions for preventing data breaches.

Method: The research was prepared by scanning written sources and databases.

Findings: The protection of personal data also ensures the protection of the privacy and fundamental rights of the individual. For this reason, it is of great importance to process personal data by the law without affecting the data circulation, to prevent unlawful access and to protect the data in this process. As a matter of fact, although it is possible to reduce risks and threats to data security within the scope of obligations imposed on data controllers, it is not possible to completely prevent violations.

Originality: This is an original study that examines the importance of protecting the privacy of individuals, the problem of data security, the measures that can be taken by evaluating the published works and studies on the protection of personal data.

Keywords: Data, Personal Data, Personal Data Security, Technical and Administrative Measures.

JEL Classification: K29

GİRİŞ

Her bireyin, günlük hayatı içerisinde sürekli oluşturduğu ve bilinçsizce çevresine yaydığı farklı türde birçok verisi bulunmaktadır. Bu veriler tek başına bir anlam ifade etmese de birleşimleriyle elde edilen bilgiler neticesinde, kişilerin hayatına ilişkin önemli detaylar ortaya çıkabilmektedir. Kişilerin yaşam tarzına, sosyal ve ekonomik hayatına, mensup olduğu dine, geçirdiği hastalıklara veya aile hayatına ilişkin bu bilgilerin, depo edildiği kişiler tarafından muhafaza edilmesi gerekmektedir.

Günümüz teknolojisinin yakıtı olan verileri elinde bulunduran kişi, ticari pazarda güçlü hale gelmektedir. Bu sebeple devletler ve özel sektör, rekabet için oldukça önemli olan verileri toplamak ve hedef kitleyi etkilemek için bu güce sahip olmak isterler. Zira bu sayede sundukları hizmetin kalitesini arttırabilir, seçimlere yön verebilir, bilgileri tehdit ve şantaj amaçlı kullanabilir veya satarak ticari kazanç elde edebilirler. Bu durum, kişilerin mahremiyetlerinin ihlali ile birlikte farklı birçok soruna da sebep olmaktadır.

Veri ihlallerinin engellenmesi ve yeni yaşam stillerinin de devam etmesi için gerekli olan veri akışının sağlanabilmesi adına, veri sorumlularına belirli yükümlülükler getirilmiştir. Bu sebeple veri sorumlularının, bilgileri hukuka aykırı olarak işlememesi ve bu bilgilere erişimi sınırlandırarak veya önleyerek iç ve dış tehditlere karşı koruması gerekmektedir.

I. VERİNİN TANIMI VE VERİ GÜVENLİĞİNİN SAĞLANMASI

A. Veri Nedir?

Veri, Latince “datum” olarak ifade edilen, İngilizce “data” sözcüğünden dilimize çevrilmiş ve orijinal karşılığı “verilen veya verilmiş şeyler” anlamına gelen bir kavramdır. Dilimizde de “verilen şey” veya “bir şey” olarak kullanılan verinin, sözlükte bilişim hukuku açısından “*olgu, kavram veya komutların, iletişim, yorumlama ve işlem yapmaya elverişli şekilde gösterimi*” olarak tanımlandığı görülmektedir (Türk Dil Kurumu (TDK), 2022). Bu doğrultuda veri kavramı; çeşitli harf, rakam, işaret ve sembollerle temsil edilebilen, birbiriyle bağlantısı henüz kurulmamış ve işlemeye hazır şekilde bulunan sinyal veya bit dizeleri olarak ifade edilebilir (Aksoy, 2010, s. 11, dn. 2; Canbek ve Sağıroğlu, 2006, s. 166).

Günümüzde veri ve bilgi kavramları, aynı anlamda kullanılmakla birlikte, bu kavramların eş anlamlı olmadığı yönünde eleştiriler mevcuttur. Esasen bilgi, temel hammadde olan verilerin, anlamlı bir biçime getirilerek işlenmesi sonucunda elde edilmektedir (Aksoy, 2010, s. 11; Dülger, 2020, s. 153). Dolayısıyla bağımsız değişkenlerden oluşan verinin, tek başına bir anlamı ve işlevi bulunmamaktadır. Verinin, bilgidен daha geniş bir kapsama sahip olduğu, ancak sadece anlamlı hale getirilen verilerin bir bilgi olarak kabul edilebileceği söylenebilir.

B. Kişisel Veri Nedir?

6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) m. 3/1-d bendinde kişisel veri: “*Kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek bir kişiye ilişkin her türlü bilgi*” olarak tanımlanmıştır. Kişisel verilere ilişkin bu tanım, birçok uluslararası metinde de benzer şekilde yer almaktadır. Tüzel kişilerin kapsam dışında bırakılmasının sebebi ise, veri güvenliğinin, kişinin temel ve hak özgürlüklerinin korunması ile sağlanmasıdır (Ayözger Öngün, 2019, s. 5).

Bu çerçevede gerçek bir kişinin adı, soyadı gibi bilgilerinin dışında; fotoğrafı, aile verileri, telefon numarası, sağlık verileri, etnik kökeni, sosyal ve ekonomik faaliyetleri, siyasi düşüncesi, inançları gibi kim olduğunun doğrudan veya dolaylı olarak belirlenmesini sağlayan her türlü verisi, kişisel veri olarak kabul edilmektedir. (Küzeci, 2019, s. 9; Başalp, 2004, s. 22; Çekin, 2019, s. 34; Beytar, 2018, s. 48; Anayasa Mahkemesi’nin, 12.11.2015 tarih ve E. 2015/32, K. 2015/102 sayılı kararı, s. 2, par. 9). Bu bilgilerin doğru veya yanlış olması da önem arz etmemektedir. Bir kişiyi belirli veya belirlenebilir kılan yanlış bilgi de kişisel veridir (Beytar, 2018, s. 51; Dülger, 2020, s. 156). Bu kapsamda, “kişisel veri” kavramına ilişkin sınırlı sayma ilkesi benimsenmeyerek genel bir tanım tercih edilmiştir. Böylece teknolojik gelişmeler ile ortaya çıkabilecek yeni veri kategorilerinin de korunması amaçlanmıştır.

Diğer taraftan bu kavramın sınırlarının tamamen belirsiz bırakılması halinde korunmasının da mümkün olmayacağı düşüncesiyle doktrin ve yargı içtihatları çerçevesinde, kişisel veri kavramına ilişkin dört temel unsur belirlendiği söylenebilir (Develioğlu, 2017, s. 30; Dülger, 2020, s. 152).

Bunlar:

- Bir bilginin bulunması,
- Bilginin kişiyi belirli veya belirlenebilir kılması,
- Bilginin kişi ile ilişkili olması,
- Gerçek kişiye ait olması.

Ulusal ve uluslararası mevzuatta kişisel veriler, genel ve özel nitelikli (hassas) veri olarak ikiye ayrılmaktadır (Kaya, 2011, s. 317). Hassas kişisel verilerin ihlali, ilgili kişinin, ağır nitelikte zarar görmesine ve mağduriyete uğramasına sebep olabilmektedir. Bu nedenle hassas kişisel verilerin daha yüksek bir koruma altına alınması gerektiği kabul edilmektedir (Aksoy, 2010, s. 30; Dülger, 2020, s. 176). Bu doğrultuda kişisel veri güvenliğinin sağlanabilmesi için; kişisel verinin ne olduğunun, sınırlarının ve çeşidinin belirlenmesi, verilerin güvenli şekilde tutulması ve işlenmesi gerekmektedir.

C. Veri Güvenliği Nedir?

Veri güvenliği kavramı, “veriyi; ürünler, kişiler ve prosedürler aracılığıyla depolayan, işleyen ve ileten cihazlarda bilgilerin bütünlüğünü, gizliliğini ve kullanılabilirliğini koruma” şeklinde tanımlanmaktadır (Civan Kemiksiz, 2022, s. 73). Bu verilerin; izinsiz ya da yetkisiz kullanımı, hasar

verilerek bozulması, kazara yok edilmesi, ifşa edilmesi vb. zararlara uğraması hali ise, güvenlik zafiyeti olarak kabul edilmektedir (Civan Kemiksiz, 2022, s. 73; Develioğlu, 2017, s. 107).

Bu çerçevede teknolojik gelişmeler ile birlikte artan veri yığınlarının; CD, hard disk vb. fiziki ortamlar yerine, bulut bilişim sistemlerinde depolanmaya başlanması, uzaktan çalışmanın ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşması gibi veri güvenliğinin sağlanmasını zorlaştıran koşullar, ciddi tehditler oluşturmaktadır (Korucu, 2021, s. 16). Kişisel veriler, aynı zaman dilimi içerisinde farklı fonksiyonlara sahip birçok uygulama tarafından; saklamak, kaydetmek ve paylaşmak gibi amaçlarla işlenmektedir. Bu sebeple veri sorumlusu, kişisel verilerin elde edildiği ilk andan itibaren her aşamada gerekli teknik ve idari önlemleri alarak veri güvenliğini ve gizliliğini sağlamakla yükümlüdür (Ayözger Öngün, 2019, s. 45 vd.; Dülger, 2020, s. 537; Zor, 2020, s. 91). Birçok düzenlemede yer alan bu yükümlülük, veri güvenliği ilkesi olarak kabul edilmektedir (Akdağ, 2015, s. 42; Gürbüz Erel, 2021, s. 119).

Kişisel verilerin korunması ile veri güvenliği birbirinden farklı kavramlardır (Küzeci, 2019, s. 253; Gündüz, 2022, s. 28; Çekin, 2019, s. 104). Kişisel verilerin korunmasında bireyin hak ve özgürlüklerinin korunması amaçlanır iken veri güvenliğinde korunan, bizzat verinin kendisidir (Akdağ, 2015, s. 29; Beytar, 2018, s. 213). Bu doğrultuda verinin güvenliğinin sağlanması, ilgili kişinin kişisel verilerinin korunmasına da hizmet etmektedir.

Veri güvenliğinin nasıl sağlanması gerektiğine ilişkin tüm teknolojiler için geçerli bir düzenleme olması mümkün değilse de genel kabul gören bazı kriterler bulunmaktadır (Dülger, 2020, s. 305-306; Gündüz, 2022, s. 30; Develioğlu, 2017, s. 50; Zor, 2020, s. 81-82; Korucu, 2021, s. 18-20). Bunlar aşağıdaki şekilde sayılabilir:

- 1- Bilginin yetkisiz ve kötü niyetli kişilerin eline geçmesini engellemeyi amaçlayan gizlilik kriteri (GDPR m. 5/1-f),
- 2- Verinin bozulmasını, silinmesini veya değiştirilmesini engellemeyi ve verinin doğruluğunun korunmasını sağlamayı amaçlayan veri bütünlüğü kriteri (GDPR m. 5/1-f),
- 3- Verinin işlendiği sistemlerin kesintisiz olarak çalışmasını, bilginin her an tam ve eksiksiz olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir şekilde bulunmasını amaçlayan erişilebilirlik kriteri,
- 4- Veri sahibinin veya verilerin, kayıt altına alındığı mekanizmaları kullanmaya yetkili kişinin kimliğinin, doğru olup olmadığını kontrol etmeyi hedefleyen kimlik doğrulama kriteri,
- 5- Kullanılan sistemin, eksiksiz ve tutarlı şekilde çalışmasını amaçlayan güvenilirlik kriteri.

Veri güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak benimsenen bu ilkeler doğrultusunda, teknolojik ve kurumsal önlemler alınması, iç ve dış tehditlere karşı kişisel verilerin korunması gerekmektedir.

Bununla birlikte veri sorumlusunun kasıtlı bir eylemi bulunmasa dahi bazı “*sistemsal ve/veya yönlemsel hatalar*” sebebiyle maddi ve manevi zararlar meydana gelebilmektedir. Bu zararların, sonradan alınan önlemler ile engellenmesi ise mümkün değildir. Bu sebeple bu alandaki en güncel

düzenleme olan 2016/679 Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) m. 25’te düzenlenen “tasarlanmış ve önceden tanımlanmış veri koruma (data protection by design and by default)” kuralının, hukukumuz açısından da kabul edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Develioğlu, 2017, s. 101-102, 205; Çekin, 2016, s. 642). Zira “tasarlanmış ve önceden tanımlanmış veri koruma” kuralı ile verilerin; hukukî, teknik ve organizasyonel açıdan henüz tasarlama/gelişim aşamasında iken veri işleme ilkeleri ve şartları da göz önünde bulundurularak işleme faaliyetlerine dahil edilmesi ve böylece korunmasının sağlanması hedeflenmektedir. Buna, kişisel verilere erişim yetkisi olacak kişilerin önceden belirlenmesi örnek olarak verilebilir.

Nitekim Kişisel Verileri Koruma Kurulu; 26.07.2018 Tarihli ve 2018/91 Sayılı Kararı ile alışveriş işlemleri için girilen kişisel verilerin, sistemden kaynaklanan bir hata sebebiyle diğer müşterilerin alışveriş işlemleri esnasında görülebilir hale gelmesini, veri sorumlusunun “kişisel verilerin muhafaza edilmesi ve kişisel verilere hukuka aykırı erişilmesini önleme amacıyla uygun güvenlik düzeyini temin etmeye yönelik gerekli teknik ve idari tedbirleri alma” yükümlülüğünün ihlali olarak değerlendirmiş ve idari para cezası uygulanmasına karar vermiştir. Bu doğrultuda GDPR ile uyum sağlayan Kurul kararları da dikkate alınarak “tasarlanmış ve önceden tanımlanmış veri koruma” kuralının hukukumuz tarafından da kabul edilmesi ve uygulanması gerekmektedir (Dülger, 2021, s. 1, 5-6; Çekin, 2016, s. 642).

II. VERİ GÜVENLİĞİNE İLİŞKİN YÜKÜMLÜLÜKLER

Kişisel verilerin güvenliğinin sağlanabilmesi için veri sorumlusu ve veri işleyenlerin alması gereken belirli bazı teknik ve idari tedbirler bulunmaktadır. Bu hususa ilişkin olarak GDPR m. 32’de alınabilecek teknik ve idari tedbirler düzenlenmiş ve gerekçesinin 83. maddesinde ayrıntılı olarak açıklanmıştır (Dülger, 2020, s. 537). Bu doğrultuda uygun teknik ve idari tedbirlere; “Kişisel verilerde takma ad kullanılması ve şifreleme; işleme sistemleri ve hizmetlerinin sürekli gizliliği, bütünlüğü, kullanılabilirliği ve esnekliğinin sürekli olarak sağlanması; fiziksel veya teknik bir müdahale durumunda kişisel verilere zamanında erişim ve geri yükleme olanağının sağlanması; veri işlemenin güvenliğini sağlamak için teknik ve organizasyonel önlemlerin etkinliğini düzenli olarak test etme ve değerlendirme imkânının sağlanması” gibi yöntemler örnek olarak sayılmıştır (GDPR m. 32).

KVKK m. 12/1’de ise, veri sorumlusunun “Kişisel verilerin hukuka aykırı olarak işlenmesini önlemek, kişisel verilere hukuka aykırı olarak erişilmesini önlemek ve kişisel verilerin muhafazasını sağlamak, amacıyla uygun güvenlik düzeyini temin etmeye yönelik gerekli her türlü teknik ve idari tedbirleri almak zorunda” olduğu hüküm altına alınmıştır. Ancak hükmün içeriğinde, teknik ve idari tedbirlere ilişkin herhangi bir ayrıntı ve açıklamaya yer verilmemiştir. Esasen bu hususun bir eksiklik değil, KVKK’nun genel kanun olma özelliğinin bir tezahürü olarak yorumlanması gerektiği kanaatindeyiz. Zira teknolojinin her gün gelişip değiştiği ve bu hızı takip etmenin dahi çok zor olduğu göz önünde bulundurulduğunda; kanun ile belirlenecek sınırlı sayıdaki tedbirlerin zaman içerisinde

yetersiz kalacağı ve yeni gelişmelere göre sürekli kanun değişikliği yapılması gerekeceği aşıkardır (Develioğlu, 2017, s. 100; Hizarcı, 2019, s. 136-137; Çelikel, 2021, s. 123-124). Nitekim bu genel düzenlemenin uygulanabilirliğini sağlamak amacıyla da uluslararası standartlar göz önünde bulundurularak Kurum tarafından “*Kişisel Veri Güvenliği Rehberi*” yayımlanmıştır.

Bununla birlikte Kurul tarafından verilen 31.01.2018 tarihli ve 2018/10 sayılı karar ile “*Özel Nitelikli Kişisel Verilerin İşlenmesinde Veri Sorumlularınca Alınması Gereken Yeterli Önlemler*” belirlenmiştir. Buna göre;

“1- Özel nitelikli kişisel verilerin güvenliğine yönelik sistemli, kuralları net bir şekilde belli, yönetilebilir ve sürdürülebilir ayrı bir politika ve prosedürün belirlenmesi, 2- Özel nitelikli kişisel verilerin işlenmesi süreçlerinde yer alan çalışanlara yönelik, a) Kanun ve buna bağlı yönetmelikler ile özel nitelikli kişisel veri güvenliği konularında düzenli olarak eğitimler verilmesi, b) Gizlilik sözleşmelerinin yapılması, c) Verilere erişim yetkisine sahip kullanıcıların, yetki kapsamlarının ve sürelerinin net olarak tanımlanması, ç) Periyodik olarak yetki kontrollerinin gerçekleştirilmesi, d) Görev değişikliği olan ya da işten ayrılan çalışanların bu alandaki yetkilerinin derhal kaldırılması. Bu kapsamda, veri sorumlusu tarafından kendisine tahsis edilen envanterin iade alınması, 3- Özel nitelikli kişisel verilerin işlendiği, muhafaza edildiği ve/veya erişildiği ortamlar, elektronik ortam ise a) Verilerin kriptografik yöntemler kullanılarak muhafaza edilmesi, b) Kriptografik anahtarların güvenli ve farklı ortamlarda tutulması, c) Veriler üzerinde gerçekleştirilen tüm hareketlerin işlem kayıtlarının güvenli olarak loglanması, ç) Verilerin bulunduğu ortamlara ait güvenlik güncellemelerinin sürekli takip edilmesi, gerekli güvenlik testlerinin düzenli olarak yapılması/yaptırılması, test sonuçlarının kayıt altına alınması, d) Verilere bir yazılım aracılığı ile erişiliyorsa bu yazılıma ait kullanıcı yetkilendirmelerinin yapılması, bu yazılımların güvenlik testlerinin düzenli olarak yapılması/yaptırılması, test sonuçlarının kayıt altına alınması, e) Verilere uzaktan erişim gerekiyorsa en az iki kademeli kimlik doğrulama sisteminin sağlanması, 4- Özel nitelikli kişisel verilerin işlendiği, muhafaza edildiği ve/veya erişildiği ortamlar, fiziksel ortam ise a) Özel nitelikli kişisel verilerin bulunduğu ortamın niteliğine göre yeterli güvenlik önlemlerinin (elektrik kaçağı, yangın, su baskını, hırsızlık vb. durumlara karşı) alındığından emin olunması, b) Bu ortamların fiziksel güvenliğinin sağlanarak yetkisiz giriş çıkışların engellenmesi, 5- Özel nitelikli kişisel veriler aktarılacaksa a) Verilerin e-posta yoluyla aktarılması gerekiyorsa şifreli olarak kurumsal e-posta adresiyle veya Kayıtlı Elektronik Posta (KEP) hesabı kullanılarak aktarılması, b) Taşınabilir Bellek, CD, DVD gibi ortamlar yoluyla aktarılması gerekiyorsa kriptografik yöntemlerle şifrelenmesi ve kriptografik anahtarın farklı ortamda tutulması, c) Farklı fiziksel ortamlardaki sunucular arasında aktarma gerçekleştiriliyorsa, sunucular arasında VPN kurularak veya sFTP yöntemiyle veri aktarımının gerçekleştirilmesi, ç) Verilerin kağıt ortamı yoluyla aktarımı gerekiyorsa evrakın çalınması, kaybolması ya da yetkisiz kişiler tarafından görülmesi gibi risklere karşı gerekli önlemlerin alınması ve evrakın “gizlilik dereceli belgeler” formatında gönderilmesi gerekir. 6- Yukarıda belirtilen önlemlerin yanı sıra Kişisel Verileri Koruma Kurumunun internet sitesinde yayımlanan Kişisel Veri Güvenliği Rehberinde belirtilen uygun güvenlik düzeyini temin etmeye yönelik teknik ve idari tedbirler de dikkate alınmalıdır.”

Bu tedbirler, özel nitelikli veriler için belirlenmiş olsa da tüm kişisel veriler açısından veri sorumlusunun alacağı teknik ve idari tedbirlere yol gösterici niteliktedir (Eraslan Türkmen, 2019, s. 134 vd.).

Veri sorumlusu ve veri işleyen tarafından kullanılan teknolojinin değişmesi veya veri güvenliği uygulamalarının gelişmesi durumunda, alınan önlemler yeniden belirlenerek güncellenmeli ve gerektiği takdirde değiştirilmelidir. Tedbirlerin sürekli uygulanması halinde de mutlak bir veri güvenliğinin sağlanması söz konusu değildir (Dülger, 2020, s. 537; Zor, 2020, s. 93; Çekin, 2019, s. 145). Zira gerçek veri güvenliğinin sağlanması; ancak kişisel verilerin elde tutulmaması ve işlenmemesi ile mümkün olabilir. Bu sebeple veri sorumlusu tarafından gerçekten işlenmesi gerekli olan verilerin tespiti ve bu verilerin ihlaline ilişkin riskler belirlendikten sonra en uygun ve orantılı tedbirlerin alınması gerekir (Çekin, 2019, s. 146). Bu belirlemede esas olan veri sorumlusunun; faaliyet alanı, büyüklüğü, işlediği verilerin niteliği, altyapısı, uygulama maliyeti vb. unsurları dikkate almasıdır (Taştan, 2017, s. 74). Bu unsurları dikkate almayan ve yeterli seviyede veri güvenlik sistemi oluşturmayan veri sorumluları, doğan zararlardan sorumlu olacaktır.

Bu çerçevede genellikle kurumlarda veri güvenliğinin sağlanması amacıyla kullanılan ISO/IEC 27001 Bilgi Güvenliği Yönetim Sistemi (BGYS) Standardı önem arz etmektedir (Altındere, 2020, s. 180; Korucu, 2021, s. 65). Zira bu sistem ile kurumların, verileri; mevzuata uygun şekilde işlemesi ve koruması, doğru politika ve prosedürler oluşturması, risklerin önceden belirlenerek yönetilmesi, uygun yazılım ve donanımlardan yararlanarak dışarıdan veya içeriden yetkisiz erişimin engellenmesi sağlanmaktadır. Örneğin belirlenen politikalar kapsamında şirkete ait mail adreslerinin phishing (oltalama) sisteminden korunmasını sağlayan güvenli yazılımlar yerleştirilmesi, veri güvenliğinin korunmasına hizmet etmektedir.

Bu çerçevede Kurul, 09.10.2020 tarihli ve 2020/787 sayılı kararı ile veri sorumlusunun; “çalışanlarının ISO27001 sertifikalı eğitimler almasını zorunlu tutması ve her yıl güncellenen içerikleriyle eğitimleri tekrarlamasını, sızma testi uygulamasını, mevcut risk ve tehditleri belirleyerek ağ güvenliğini sağlaması ve güvenlik duvarı kullanmasını, kurumsal politikalar hazırlamış ve uygulamaya başlamış olmasını, kurum içerisinde periyodik/rastgele denetimler yapmasını/yaptırmasını, yetkisiz erişim denemelerinin bilgi teknolojileri birimi tarafından tespit edildiği an üst yönetime ve Şirket Kişisel Verilerin Korunması Komitesine raporlanması ve derhal veri güvenliği ekibinin kurulması” gibi önlemleri almış olmasını, veri güvenliğine ilişkin “*makul teknik ve idari tedbirleri almış olduğu*” şeklinde değerlendirmiştir.

Bu doğrultuda veri sorumlusu tarafından alınması gereken teknik ve idari tedbirler aşağıda detaylı olarak incelenmiştir.

A. Kişisel Veri Güvenliğine İlişkin Alınması Gereken İdari Tedbirler

Kişisel Veri Güvenliği Rehberi ile veri sorumlularının alabileceği gerekli idari tedbirler; “mevcut risk ve tehditlerin belirlenmesi, veri işleme politikalarının ve prosedürlerinin oluşturulması, veri minimizasyonu ilkesi çerçevesinde elde edilen verilerin mümkün olduğunca azaltılması, veri işleyenlerle ve müşterek veri sorumlularıyla sözleşme yapılması, çalışanlara yönelik eğitim ve farkındalık çalışmaları, çalışanlara yönelik tedbirler (iş sözleşmeleri, disiplin yönetmeliği, gizlilik taahhütnameleri), kurum içi periyodik ve/veya rastgele denetimler, kurumsal iletişim (Kurul ve ilgili kişiyi bilgilendirme süreçleri, kriz ve itibar yönetimi vb.) ve Veri Sorumluları Sicil Bilgi Sistemine bildirim yapılması” şeklinde belirlenmiştir (KVK Kurumu, Kişisel Veri Güvenliği Rehberi, 2018, s. 9-13, 29; Çekin, 2019, s. 105-106; Altındere, s. 82; Dülger, Kişisel Verilerin Korunması, s. 540-543; Günbey, 2020, s. 120-121).

1. Risk Analizi

Veri sorumlusu, kişisel verilerin güvenliğinin sağlanması için elinde bulunan kişisel verilerin ne olduğuna, bu verilerin işlenmesi ile meydana gelebilecek risklerin gerçekleşme olasılığına ve gerçekleşmesi halinde yapacağı etkiye ilişkin belirlemelerde bulunarak doğru ve uygun tedbirleri almalıdır (Altındere, 2020, s. 164; Çekin, 2019, s. 147; KVK Kurumu, 2018, s. 8). Ortaya çıkabilecek ve mevcut olan risklerin belirlenmesinde; işlenen verinin özel nitelikli kişisel veri olup olmadığı, içeriği gereği hangi seviyede gizlilik gerektirdiği ve güvenlik ihlali halinde veri sorumlusu ve ilgili kişi açısından meydana gelebilecek zarar göz önünde bulundurulmalıdır (Altındere, 2020, s. 164-165; KVK Kurumu, 2018, s. 8). Bu sebeple risk kaynaklarının sistematik olarak belirlenmesi ve yüksek risk kaynaklarına karşı önlem alınması büyük önem arz etmektedir (Çekin, 2019, s. 147). Risk kaynaklarının belirlenmesinden sonra risklerin azaltılması veya ortadan kaldırılması için riskin tipine göre; personeli eğitmek, mimariyi değiştirmek, süreç veya prosedürü değiştirmek gibi farklı tekniklerin planlanarak uygulanması gerekmektedir (Korucu, 2021, s. 38; KVK Kurumu, 2018, s. 8). Bununla birlikte Kurum, yapılan risk analizine göre veri sorumlusunun, riski hafifletmek için gerekli tedbirleri almadığı ve veri işlemenin gerçek kişilerin hak ve özgürlükleri bakımından yüksek risk doğuracağına ortaya çıktığı durumlarda, veri işleme faaliyetinden önce Kurum’a danışılması gerektiğini belirtmektedir (KVK Kurumu, 2020, s. 16). Bu durum, Kurum’un uygulamalarında, KVKK’da yer almayan ancak GDPR kapsamında düzenlenmiş olan hesap verebilirlik ilkesine ve veri koruma etki analizi gibi uyum araçlarına paralel şekilde hareket ettiğini göstermektedir (Kaya, 2020, s. 1890).

2. Kişisel Veri Güvenliği Politikalarının ve Prosedürlerinin Oluşturulması

KVKK, kişisel veri güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak veri güvenliği politikalarının belirlenmesi gerektiğine ilişkin açık bir düzenleme getirmemiştir. Ancak sicile kayıt yükümlülüğü bulunan veri sorumlularına getirilmiş olan veri işleme envanteri hazırlama zorunluluğu, diğer veri sorumluları açısından da fayda sağlayacak niteliktedir. Zira veri güvenliğinin sağlanabilmesi için

işlenen verinin niteliğine göre; kişisel veri işleme envanterinin hazırlanması, bilgi güvenliği, erişim, saklama, imha vb. sürdürülebilir kurumsal politikaların oluşturulması ve uygulanması gerekir (Çekin, 2019, s. 147; Erarslan Türkmen, 2019, s. 142; KVK Kurumu, 2018, s. 11). Uygulamada, yönetim sistemine uygun politika ve prosedürlerin hazırlanmaması nedeniyle çalışanların üzerinde baskı oluşmakta ve yeterli güvenlik seviyesinin sağlanamadığı durumlar söz konusu olmaktadır. Bu hallerde kuruluşların ne yapacaklarını düşündükleri değil; veri sorumlusu ve veri işleyen tarafından gerçekte üstlenilen ve yapılan işleme faaliyetlerinin her aşamasına ilişkin alınacak olan tedbirlerin belirlendiği, örnek vaka çalışmaları üzerinden hazırlanacak prosedürlerin uygulanması gerekmektedir (Altındere, 2020, s. 167; Dülger, 2020, s. 831). Bu hususa ilişkin KVK Kurumu tarafından hazırlanmış olan *Kişisel Veri Saklama ve İmha Politikası*, veri sorumlularına da yol gösterici niteliktedir (KVKK, Kişisel Veri Saklama ve İmha Politikası).

Kurumlar tarafından belirlenen politika ve prosedürlerin, düzenli aralıklarla kontrol edilmesi ve sürekli değişen teknolojik gelişmeler doğrultusunda güncellenmesi gerekmektedir (Altındere, 2020, s. 167; Çekin, 2019, s. 148; Dülger, 2020, s. 537; Küzeci, 2019, s. 256; KVK Kurumu, 2018, s. 11). Güncellenen politika ve prosedürlerin önceki hallerinin de kayıt altına alınarak saklanması gerekir. Zira bu sayede veri sorumluları hem o tarihteki ihlal iddialarına karşı savunma yapabilir hem de veri güvenliği açısından ne derece geliştiklerini tespit edip gösterebilir (Dülger, 2020, s. 832). Bununla birlikte gizlilik içeren bilgiler hariç olmak üzere, veri koruma politikalarının, ilgili kişilerin ulaşabileceği şekilde internet sitesinde yayınlanmasına özen gösterilmelidir.

3. Çalışanların Eğitilmesi ve Farkındalık Çalışmaları

Kurumların, kişisel veri, veri güvenliği, verilerin korunması için kullanılan sistemler gibi konularda çalışanlarına eğitim vermesi şarttır. Bu eğitimlerin, işe yeni başlayanlar için zorunlu tutulması, çalışmakta olan personeller için 6 ay veya en geç 1 yıl içerisinde yenilenmesi gerekmektedir. Veri sorumlusu, çalışanlarını bilinçlendirmeye yönelik yaptığı paylaşım ve eğitimleri kayıt altına alarak saklamalıdır. Zira veri güvenliğinin, dışarıdan gelen saldırılar ile zedelenmesi mümkün olduğu gibi, veri sorumlusunun çalışanları tarafından yapılacak olan bilinçli veya bilinçsiz eylemler neticesinde ihlal edilmesi de mümkündür (Altındere, 2020, s. 165; KVK Kurumu, 2018, s. 9; Küzeci, 2019, s. 255). Buna, bir çalışanın tecrübesizliği ve dikkatsizliği ile birçok kişisel veri içeren evrakı yanlış alıcıya göndermesi veya içecek servisi yapan personelin, o anda masasında bulunmayan başka bir çalışanın, açık kalmış olan bilgisayar ekranından kişisel verileri hukuka aykırı olarak elde etmesi örnek olarak verilebilir.

Nitekim Kişisel Verileri Koruma Kurulu'nun 21.12.2017 Tarih, 2017/62 Sayılı Kararında, çalışanların bitişik düzende hizmet verdiği kamu ve özel sektör kurum ve kuruluşlarının "*banko/gişe/masa gibi bölümlerde yetkisi olmayan kişilerin yer almasını önleyecek ve aynı anda birbirlerine yakın konumda hizmet alanların birbirlerine ait kişisel verileri duymasını, görmesini,*

öğrenmesini veya ele geçirmesini engelleyecek nitelikte gerekli teknik ve idari tedbirleri alması” gerektiği belirtilmiştir.

Veri sorumlusunun, ilgili kişinin onayı alınmadan, herhangi bir üçüncü kişiyle bilgi paylaşımı yapılmayacağına ilişkin çalışanları ile gizlilik sözleşmesi yapması yararlı olacaktır. Nitekim Kurul vermiş olduğu 31.01.2018 tarihli ve 2018/10 sayılı kararında, özel nitelikli kişisel verilerin işlenmesi sürecinde yer alan çalışanlar ile gizlilik sözleşmesi yapılmasını zorunlu tutmuştur (KVK Kurumu, 2018, s. 10).

Diğer taraftan veri sorumlusu, faaliyetleri kapsamında toplanan kişisel verilerin, işleme koşullarını ve işleme süresini net bir biçimde belirlemelidir. Bu bağlamda, bu verilere erişim yetkisi olan kişilerin de yetki kapsamı ve sürelerinin belirlenerek yetkisiz kişilerin verilere erişiminin engellenmesi gerekir (Çekin, 2019, s. 149; KVK Kurumu, 2018, s. 9). Bu sistemin korunabilmesi için de bu çalışanların yetkileri ve işlemlerinin hukuka uygunluğu belli periyotlarla denetlenmeli ve prosedürlere uyulmaması halinde disiplin süreci başlatılmalıdır (Altındere, 2020, s. 166; Çekin, 2019, s. 148; KVK Kurumu, 2018, s. 9; Dülger, 2020, s. 543). Zira ülkemizde cezası olmayan bir kurala uyulmasına gerek olmadığı anlayışı hâkim olduğu için, veri ihlali halinde hem kurumun hem de bireylerin hukuki ve cezai sorumluluklarının doğabileceğinin anlatılması büyük önem arz etmektedir.

4. Kişisel Verilerin Azaltılması

KVKK m. 4/2-b ve d bentleri kapsamında “kişisel verilerin, doğru ve gerektiğinde güncel olarak; ilgili mevzuatta öngörülen veya işlendikleri amaç için gerekli olan süre kadar muhafaza edilmesi” gerekmektedir. Bu nedenle veri sorumluları, topladığı verilerin kullanılmayan kısmını ya da işlediği verilerin doğru olmayan veya güncelliğini yitirmiş olanlarını, “*Kişisel Veri Saklama ve İmha Politikası*” ile “*Kişisel Verilerin Silinmesi, Yok Edilmesi veya Anonim Hale Getirilmesi Yönetmeliği*”ne uygun olarak imha etmelidir (Altındere, 2020, s. 168). Aksi halde verilerin korunması zor hale gelecek ve yetkisiz erişimin önüne geçilmesi mümkün olmayacaktır (KVK Kurumu, 2018, s. 12; Özkan, 2020, s. 173). Bu kapsamda internet sitelerine yapılan üyelikler esnasında, kişinin gerekli olmayan bilgilerinin istenmemesi (örneğin T.C. numarası), alınabilecek idari tedbire örnek olarak verilebilir. Uygulamada en sık karşılaşılan sorun, “*kalsın, lazım olur, zararı yok*” mantığı ile kişisel verilerin, ihtiyaç duyulan muhafaza süresinden daha uzun süre tutulmasıdır (Altındere, 2020, s. 167; Dülger, 2020, s. 828). Buna bir şirketin, kuruluşundan itibaren çalışanlarına ilişkin tüm verileri saklaması ve imha etmemesi örnek olarak verilebilir. Bu durumda kişisel veriler hukukunda uzman bir danışmanın yardımıyla sadece işleme amacıyla orantılı olan verilerin saklanması ve bu verilere ilişkin en makul saklama sürelerinin tespit edilmesi gerekir.

5. Veri İşleyenler ile İlişkilerin Yönetimi

KVKK m. 12/2’de “*kişisel verilerin veri sorumlusu adına başka bir gerçek veya tüzel kişi tarafından işlenmesi hâlinde, birinci fıkrada belirtilen tedbirlerin alınması hususunda veri sorumlusunun da bu*

kişilerle birlikte müştereken sorumlu olduğu” hüküm altına alınmıştır. Bu doğrultuda bilgi teknolojilerine ilişkin ihtiyaçlarını karşılamak için veri işleyenlerden hizmet alan veri sorumlularının, en az kendilerinin sağladığı seviyede veri güvenliğinin sağlandığından emin olmaları gerekir (KVK Kurumu, 2018, s. 12-13). Veri işleyenin, hangi niteliklere sahip olması gerektiği konusunda, Kanun’da açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu sebeple veri sorumlusunun, ilgili kişi ve kuruluş hakkında araştırma yapması, yeterli tedbirleri aldığına ve alacağına ilişkin kanaat getirmesi önemlidir. Diğer taraftan Kanun’da öngörülmeven ancak GDPR’da açıkça düzenlenmiş olan yazılı sözleşme ilkesi kapsamında veri sorumlusunun, veri işleyen ile bağlayıcı nitelikte yazılı bir sözleşme imzalaması gereklidir (Altındere, 2020, s. 168; Dülger, 2020, s. 621, 822; KVK Kurumu, 2018, s. 13; Develioğlu, 2017, s. 103).

Veri işleyen ile imzalanan sözleşmede; “veri işleyenin, kişisel verileri koruma mevzuatı ile uyumlu şekilde, sadece veri sorumlusunun talimatları doğrultusunda ve sözleşmede belirtilen veri işleme amaç ve kapsamına uygun olarak hareket edebileceği” hükmü yer almalıdır. Bununla birlikte veri işleyenin, “süresiz sır saklama yükümlülüğü olduğu” ve “veri ihlali halinde, veri sorumlusuna derhal bildirimde bulunması gerektiği” de sözleşmede düzenlenmelidir (GDPR, m. 33/1-2; Altındere, 2020, s. 168-169; KVKK m. 12/4-5; KVK Kurumu, 2018, s. 13; Taştan, 2017, s. 117-154). Zira Kanun’un açık lafzı ile bildirim yükümlülüğünün, veri sorumlusuna verilmiş olması göz önüne alındığında veri işleyenin, geç bildirimde bulunması halinde meydana gelecek gecikmeden veri sorumlusu sorumlu tutulacaktır (KVKK m. 12/5). Bununla birlikte veri sorumlusu, veri işleyen ile yapılan sözleşmede belirlenen hükümlere uyulup uyulmadığını ve kişisel verilerin işlenmesinden sonra, tüm kişisel verilerin ortadan kaldırılıp kaldırılmadığını da denetlemelidir.

Veri İhlali Bildirimi yapılmasındaki amaç ise, ihlal nedeniyle ilgililer nezdinde ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçların engellenmesinin ya da en aza indirilerek gerekli önlemlerin alınmasının sağlanmasıdır (KVK Kurulu’nun 18.09.2019 tarih ve 2019/271 sayılı kararı). Nitekim KVK Kurulu’nun 04.01.2019 tarih ve 2019/10 sayılı kararı ile Kurul’a yapılacak olan bildirim en geç 72 saat olarak yorumlanması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre:

“...Kanununun 12 nci maddesinin (5) numaralı fıkrasının “İşlenen kişisel verilerin kanuni olmayan yollarla başkaları tarafından elde edilmesi hâlinde, veri sorumlusu bu durumu en kısa sürede ilgisine ve Kurula bildirir....” hükmünde yer alan “en kısa sürede” ifadesinin 72 saat olarak yorumlanmasına ve bu kapsamda veri sorumlusunun bu durumu öğrendiği tarihten itibaren gecikmeksizin ve en geç 72 saat içinde Kurula bildirmesine, veri sorumlusunca söz konusu veri ihlalden etkilenen kişilerin belirlenmesini müteakip ilgili kişilere de makul olan en kısa süre içerisinde, ilgili kişinin iletişim adresine ulaşabiliyorsa doğrudan, ulaşamıyorsa veri sorumlusunun kendi web sitesi üzerinden yayımlanması gibi uygun yöntemlerle bildirim yapılmasına...”

Kararda dikkat çeken bir diğer husus ise; GDPR’da sadece ilgili kişinin hak ve menfaat kaybına uğraması ihtimalinde yapılması öngörülen bildirim, KVKK açısından yapılmasının zorunlu tutulmuş olmasıdır (Dülger, 2020, s. 559). GDPR, düşük riskli veri işleme faaliyetlerinde bulunan veri sorumlularına; veri sahiplerine bildirim yapılması, veri koruma etki analizi yapılması, veri koruma otoritesine başvuru gibi bazı yükümlülükleri yerine getirme zorunluluğu getirmemiştir (GDPR m. 34). Bunun nedeni GDPR’ın, “veri sorumlularının, veri işleme eyleminin doğuracağı risklerle doğru orantılı olarak gerekli teknik ve idari tedbirleri alma yükümlülüğü” olarak tanımlanan “*risk temelli yaklaşımı*” benimsemiş olmasıdır (GDPR m. 32). Bu yaklaşım doğrultusunda veri sorumlusunun, veri işleme faaliyetindeki risk seviyesi yükseldikçe hesap verilebilirliğe ilişkin yükümlülükleri de ağırlaşmaktadır (Keser, 2018, s. 20). Ancak KVKK’nda böyle bir risk değerlendirmesi ayırımına gidilmemiş ve ihlalin önlemesine yönelik değil, ihlalin gerçekleşmesi sonucunda yaptırım uygulanmasına yönelik bir tutum izlenmiştir. Bununla birlikte ilgili kişilere yapılacak olan bildirim süresi de belirtilmemiştir.

Bu çerçevede veri sorumlularının yapmış oldukları risk ölçümleri kapsamında, veri işleme faaliyetinin risk seviyesine göre, ilgililere bildirim değerlendirilmesi yapılması ve konuya ilişkin verilen kararlarda (KVK Kurulu’nun 16.05.2019 tarih ve 2019/143 sayılı; 16.05.2019 tarih ve 2019/141 sayılı; 08.03.2019 tarih ve 2019/67 sayılı; 01.09.2022 tarih ve 2022/882 sayılı kararları) yer alan sürelerle ilişkin çelişkilerin giderilerek ilgililere yapılacak olan bildirim için makul bir sürenin belirlenmesi gerekmektedir (Dülger, 2020, s. 559; Keser, 2018, s. 20).

B. Kişisel Veri Güvenliğine İlişkin Teknik Tedbirler

Kişisel verilerin özel nitelikli olup olmamasına göre, farklı teknik tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bilindiği üzere riskin boyutu arttıkça alınması gereken önlemlerin de artırılması ve farklı önlemler alınması zorunludur (Küzeci, 2019, s. 256). Bu doğrultuda veri sorumluları, teknolojik gelişmeler ile doğru orantılı olarak sistem güncelleme ve yenileme işlemlerini dikkatli şekilde yerine getirmelidir.

Veri sorumlusu tarafından alınabilecek teknik tedbirler, Kişisel Veri Güvenliği Rehberinde; “siber güvenliğin sağlanması (ağ güvenliği, uygulama güvenliği, veri maskeleyme, şifreleme, kriptografi, veri kaybı önleme yazılımları, yedekleme güvenlik duvarları vb.), kişisel veri güvenliğinin takibi (sızma testi, erişim logları, saldırı tespit ve önleme sistemleri, kullanıcı hesap yönetimi, log kayıtları), kişisel veri içeren ortamların güvenliğinin sağlanması (veri kaybı önleme yazılımları, güncel anti-virüs sistemleri vb.), kişisel verilerin bulutta depolanması, sistemlerin tedariki, geliştirilmesi ve bakımı ile kişisel verilerin yedeklenmesi” şeklinde belirtilmiştir (KVK Kurumu, 2018, s. 28).

1. Siber Güvenliğin Sağlanması

Kişisel verilerin genellikle elektronik ortamda toplandığı ve işlendiği düşünüldüğünde; alınması gereken öncelikli tedbir, siber güvenliğin sağlanmasıdır (Altındere, 2020, s. 81). Bilgisayar sistemleri ve ağlara yönelik olarak programları bozma, değiştirme, yok etme veya parçalara ayırma şeklinde

kasten gerçekleştirilen siber saldırı eylemlerine karşı, elektronik sistemleri koruyan uygulamalara, siber güvenlik denilmektedir (Sarı, 2013, s. 16).

Siber güvenliğin sağlanabilmesi için tek bir güvenlik sisteminin değil, günün gerektirdiği sorunlara göre farklı sistemlerin de kullanılması ve düzenli kontroller neticesinde gereken önlemlerin alınması ve uygulanması gerekmektedir. Örneğin internet üzerinden gelen izinsiz erişim tehditlerine karşı koruma sağlayan güvenlik duvarı ve kişisel verilerin güvenliğini tehdit edebilecek internet sitelerine veya online servislere erişimi engelleyen internet ağ geçidi, saldırıları durduran ilk savunma mekanizmasıdır (Altındere, 2020, s. 82, 175-176; Küzeci, 2019, s. 255; KVK Kurumu, 2018, s. 16). Bu sistemlerin doğru şekilde çalışabilmesi için düzenli kontrollerin ve güncellemelerin yapılması, güvenlik açığı tespit edilmiş ve kullanılmayan eski sürümlerin, cihazlardan kaldırılması gerekir (Altındere, 2020, s. 82-83; Küzeci, 2019, s. 255-256; KVK Kurumu, 2018, s. 16-17). Ayrıca zararlı yazılımların önlenmesi için bilgi sistem ağını düzenli bir şekilde tarayan ve tehlikeleri tespit ederek önleyen güncel antivirüs, antispam gibi programların kullanılması gerekir (Küzeci, 2019, s. 255; KVK Kurumu, 2018, s. 18). Örneğin Kurul'un 27.08.2019 tarihli ve 2019/255 karar sayılı kararına göre: Bir turizm şirketinin "Local Area Network (LAN-Yerel Alan Ağı)" üzerinden elde edilen şifrelerinin kullanılması suretiyle yetkisiz şifre girişi ile siber saldırı yapılmıştır. Bu esnada güvenlik duvarının güncel olmaması ve şirket IT sistemlerinin, bilişim sistemlerinde gerçekleşen sızma veya olmaması gereken bir hareketi fark edememesi, Kurul tarafından "teknik eksiklik" olarak kabul edilmiştir. Söz konusu ihlalin, diğer çalışanlar tarafından bilgi işlem birimine bildirilmesi ise, "*Şirketin Bilgi İşlem Biriminin ve Bilgi Sistemlerinin düzgün olarak çalışmadığı ve işlemediğinin bir göstergesi olduğu*" şeklinde yorumlanmıştır.

Bu çerçevede kişisel veri bulunan sistemlerin; sınırlı erişimde tutulması, çalışanların kullanıcı adı ve şifre ile sistemlere giriş yapması, şifrelerin harf, rakam ve sembollerden oluşan kombinasyonlar ile oluşturulması, şifre denemelerinin sınırlandırılması, yetkisi sona eren personellerin girişlerinin engellenmesi vb. önlemler ile korunması önem arz etmektedir (Altındere, 2020, s. 176; KVK Kurumu, 2018, s. 17). Farklı internet sitelerinden kişisel veri temin edilmesi gerektiğinde ise, sunucu ile istemci arasında akan veri güvenliğini ve bütünlüğünü mümkün kılan SSL bağlantıları veya daha güvenli sertifikaların kullanılması kişisel veri güvenliğinin sağlanmasına hizmet etmektedir (KVK Kurumu, 2018, s. 18; Özkan, 2020, s. 173).

2. Kişisel Veri Güvenliğinin Takibi

Veri sorumlularının, sistemlerine içeriden veya dışarıdan gelen siber saldırıları ve zararlı yazılımları kısa sürede fark edip önleyebilmesi için; "bilişim ağlarında hangi yazılım ve servislerin çalıştığının tespiti, bilişim ağlarında herhangi bir sızma veya olağan dışı bir hareket olup olmadığının tespiti, tüm kullanıcılara ait işlem hareketlerinin (log kayıtları gibi) düzenli olarak tutulması, güvenlik ihlallerinin en hızlı şekilde raporlanması ile personellerin güvenlik açıklarını veya zafiyetleri kullanan tehditleri bildirilebilmesi için resmi raporlama prosedürü oluşturulması" gibi tedbirler alması gerekmektedir

(Altındere, 2020, s. 178-179; KVK Kurumu, 2018, s. 18; Zor, 2020, s. 100). Bu tedbirlerin, veri güvenliğini sağlayabilmesi için; sistemlerden gelen uyarıların dikkate alınması ve gerektiğinde hemen müdahale edilmesi, raporlama sistemlerinin düzenli olarak test edilmesi ve sonuçlarına göre değerlendirmelerde bulunularak güvenlik açıklarının yok edilmesi büyük önem arz etmektedir (KVK Kurumu, 2018, s. 19; GDPR m. 32/1-d). Bu hususa Kurul'un, log kayıtlarının kontrol edilmesi ile veri ihlalini kısa bir sürede fark eden Ficosa International Otomotiv San. ve Tic. A.Ş.'ye ilişkin 29.12.2020 tarihli ve 2020/1011 sayılı kararı örnek olarak verilebilir.

3. Kişisel Veri İçeren Ortamların Güvenliğinin Sağlanması

Veri sorumlularının bünyesinde yer alan cihazlarda veya kâğıt ortamında saklanan kişisel verilerin; çalınma, kaybolma veya yangın, sel gibi dış risklere karşı güvenliğinin sağlanması için uygun yöntemlerle korunması, bu ortamlara giriş çıkışların kontrol altına alınması ve sadece yetkili kişilerin girmesine izin verilmesi, çalışanların şahsi cihazlarının sisteme erişiminin gerekli tedbirler alındıktan sonra sağlanması, şifreleme ve ağ bileşenleri arasında erişimin sınırlandırılması gibi önlemlerin alınması gerekmektedir (Altındere, 2020, s. 177-178; KVK Kurumu, 2018, s. 20; Küzeci, 2019, s. 255-256). Bununla birlikte kişisel veri içeren fiziki evraklar, sunucular, yedekleme cihazları, CD, USB ve DVD gibi cihazların ISO/IEC 27001 standartlarındaki korunaklı bir odada tutulması, kullanılmadıkları zaman sadece yetkili kişilerin girebileceği şekilde kilit altında bulundurulması, giriş ve çıkış kayıtlarının tutularak fiziksel güvenliğin sağlanması gerekir (Altındere, 2020, s. 179; KVK Kurumu, 2018, s. 21).

4. Kişisel Verilerin Bulutta Depolanması

Kişisel verilerin, sanal ortamda muhafaza edilmesini ve kaybolmamasını sağlayan alanlara bulut depolama sistemi denilmektedir. Veri sorumlusunun, kendi bilgi sistemi dışında bir bulut depolama sisteminde veri işlemesi, bazı riskleri de ortaya çıkarmaktadır. Bu risklerin en aza indirgenmesi için; depolanan kişisel verilerin detaylı bir envanterinin oluşturulması, yedeklenmesi, bu bilgilere erişim gerektiğinde iki kademeli kimlik doğrulama tedbirinin uygulanması, depolama esnasında bilginin güvende olmasını sağlayan özel kodlama (kriptografik) yöntemleriyle kişisel verilerin şifrenmesi, her bulut için ayrı şifreleme anahtarı kullanılması ve hizmet ilişkisi sona erdiğinde şifreleme anahtarlarının tüm kopyalarının yok edilmesi gerekmektedir (Altındere, 2020, s. 172-173; KVK Kurumu, 2018, s. 22). Kurul 16.04.2020 tarihli ve 2020/286 sayılı kararında; *"Hackerların, şirketin bulut sistemlerine, belirli olmayan kaynaklardan temin ettikleri kimlik bilgileri kullanarak erişmiş olduğu, bir bulut sistemi bulunan veri tabanına saldırganlar tarafından erişim sağlanmasının yapılan zaafiyet testlerin yetersiz olmasının ve gerekli önlemlerin alınmadığının göstergesi olduğu"* ve gerekli teknik tedbirleri almayan şirket hakkında 1.000.000 TL idari para cezası uygulanması gerektiğine karar vermiştir.

5. Bilgi Teknolojileri Sistemlerinin Tedariği, Geliştirilmesi ve Bakımı

Hızla değişen teknolojik gelişmeler, halihazırda kullanılan sistemlerin belli oranda yetersiz kalmasına sebep olabilmektedir. Bu sebeple veri sorumlusu, güvenlik ihtiyaçlarını belirlemeli ve buna göre en uygun ve güncel sistemi tercih etmelidir. Kullanılan cihazların düzenli kontrollerinin yapılması, bakım veya arıza sebebiyle üçüncü kişilerin teması gerektiğinde; cihazlardaki veri saklama ortamının sökülüp saklanması ya da sadece arızalı parçanın verilmesi, dışarıdan herhangi bir kopyalama işleminin yapılmaması için gerekli önlemlerin alınması büyük önem arz etmektedir (KVK Kurumu, 2018, s. 23).

6. Kişisel Verilerin Yedeklenmesi

Veri güvenliğine ilişkin alınan tüm tedbirlere rağmen veri sistemin; saldırı, kötü amaçlı yazılım, çalınma, doğal afet, kullanım hatası vb. sebeplerle zarar görmesi mümkündür. Bu hallerde veri sorumlusunun, yedeklenen verilere ulaşması ve en kısa sürede faaliyetlerine devam etmesi gerekmektedir (Altındere, 2020, s. 176; Çekin, 2019, s. 151; Kara, 2013, s. 29; KVK Kurumu, 2018, s. 24). Yedeklenen kişisel verilerin, mutlaka ağ dışında tutulmasına ve sadece sistem yöneticisi tarafından erişilebilir olmasına özen gösterilmelidir (KVK Kurumu, 2018, s. 24; Göksu, 2010, s. 23). Aksi halde, veri seti yedeklerinde yer alan verilerin de yok olması söz konusu olabilir.

Nitekim Kurul, 16.06.2020 tarihli ve 2020/463 sayılı kararında; “kritik öneme sahip tüm sunucu ve verilerinin ve bunlarla birlikte diğer sunucuların yedek dosyalarının depolandığı Data Domain Sunucusu verilerinin” silinmesinde veri sorumlusunun kusurlu olduğuna ve 125.000 TL idari para cezası uygulanması gerektiğine karar vermiştir.

III. VERİ GÜVENLİĞİNE İLİŞKİN YÜKÜMLÜLÜKLERİN UYGULANMASI VE DENETİM MEKANİZMASI

Kişisel verilerin güvenliğine ilişkin tedbirler alınması gerektiği yukarıda incelendiği üzere, KVKK m. 12’de düzenlenmiş ve alınması gereken tedbirler “*Kişisel Veri Güvenliği Rehberi (Teknik ve İdari Tedbirler)*”nde belirlenmiştir. Ancak işleme faaliyetlerinin, getirilen düzenlemelere uygun şekilde gerçekleştirildiğini gösterme yükümlülüğü (GDPR m. 24), KVKK kapsamında düzenlenmemiştir (Kaya, 2020, s. 1892). Bu nedenle veri sorumlularının alması gereken bu tedbirler, çoğu zaman sadece teoride kalmakta ve uygulamaya geçirilmemektedir. Uygulamadaki bu sorunun başlıca kaynağı ise etkili bir denetim mekanizmasının bulunmamasıdır.

GDPR m. 37 hükmü ile veri sorumluları ve veri işleyenlerin, veri koruma kurallarına uygun faaliyet göstermesini sağlamak amacıyla veri sorumluları ve veri işleyenlere, bilgi ve tavsiye verecek “veri koruma görevlileri” atanması ve hatta bazı durumlarda zorunlu tutulması gerektiği düzenlenmiştir (Dülger, 2019, s. 126). KVKK’da böyle bir kavram bulunmamakla birlikte KVK Kurum’u tarafından “*Personel Belgelendirme Kuruluşları*”nın, Veri Koruma Görevlisi (VKG) sertifikasyon sınavları

düzenleyeceği yayınlanmıştır. Bu sınav sonucunda başarılı olan gerçek kişilerin, veri koruma görevlisi unvanını kullanabileceği belirtilmiş olsa da henüz görevleri açıklanmamıştır. Bununla birlikte KVK Kurum’u tarafından Veri Koruma Görevlisi tanımının, GDPR’da yer alan Veri Koruma Görevlisi (DPO) ile aynı anlamı ifade etmediğine ilişkin bir kamuoyu duyurusu da yapılmıştır. Bu açıklamalar neticesinde, hukuk sistemimize getirilecek olan yeni veri koruma görevlisi kavramının da uygulamadaki kişisel veri işleme süreçlerinin hukuka uygun şekilde sürdürülmesinin sağlanması sorununu çözemeyeceği kanaatindeyiz.

Bu çerçevede bağımsız olarak çalışan, veri sorumluları ve veri işleyenlerin KVKK ile uyumlu şekilde veri işleme faaliyetlerini yürütmesinin devamlılığını sağlayacak, kişisel verilerin korunmasına ilişkin alınan tedbirlerin uygulanabilirliğini denetleyecek ve ortaya çıkan sorunlara hızlı çözümler üreterek kişisel verilerin korunmasına doğrudan katkıda bulunacak bir görevlinin belirlenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte veri işleme faaliyetlerinden önce ve veri işleme faaliyetleri esnasında, gerekli idari ve teknik tedbirlerin alınıp alınmadığının da düzenli olarak denetlenmesinin sağlanması gerekir. Ancak KVK Kurul’unun re’sen denetleyici görevi bulunmasına rağmen daha çok ilgili kişinin şikâyeti üzerine denetleme süreci başlatılmaktadır. Bu durum da veri sorumlularının gerekli önlemleri alma konusunda ihmalkâr davranmalarına ve veri ihlallerinin gerçekleşmesine sebep olabilmektedir. Bu noktada personeller kadar veri sorumlularının da yapılacak eğitimler ile bilinçlendirilmesi ve Kurul’un ihlal bildirimini veya ilgili kişi şikâyetlerini beklemeden düzenli denetim sağlayacak bir mekanizma kurması önem arz etmektedir.

Diğer taraftan ülkemizde henüz Kanun’u anlama ve uyum sağlama sürecinde olan veri sorumlularının, veri koruma kültürünü benimsemesini ve bu doğrultuda iç ilişkilerini düzenlemesini teşvik eden bir yaklaşım benimsenmelidir (Aşıkoğlu, 2018, s. 193). Bu çerçevede veri işleme faaliyetlerinin, gerçek kişilerin temel hak ve özgürlükleri açısından meydana getirebileceği riskler ve bunların önlenmesi için gerekli çalışmaların yapılmasının önemi hususunda veri sorumluları bilinçlendirilerek “tasarımdan itibaren veri koruma” ve “veri koruma etki analizi” kavramlarının hukukumuzda kazandırılması büyük önem arz etmektedir (Bayram, 2022, s. 50). Zira tasarımdan itibaren veri koruma, sistemin kurulma anında ilkelere uygunluğunun gözetilmesini ve sonradan uyumlu hale getirme sorununu bertaraf ederken; veri koruma etki analizi, kurumların kendi kendini düzenlemesi (self regulation) için bir denetleme aracı olarak kullanılmakta ve oluşabilecek riskleri veri işleme süreci başlamadan önlemektedir (Aşıkoğlu, 2018, s. 192; Kartöz, 2020, s. 134). Kurum’un uygulama ve tavsiyelerinde, GDPR kapsamında düzenlenmiş olan şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri ile spesifik olarak veri koruma etki analizine benzer yapılara yer verilse de bu ilke ve yükümlülüklerin Kanun’unda da tanımlanması gerekmektedir (KVK Kurulu, 25.03.2019 tarihli ve 2019/78 sayılı kararı). Nitekim “Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı” tarafından düzenlenen 11. Kalkınma Planı (2019-2023) ile KVKK’nın, GDPR hükümleri doğrultusunda güncellenmesi hedeflenmektedir. Söz konusu reform çalışmaları kapsamında, Türk hukukunda da hesap verebilirlik ilkesine ve uyum araçlarına yer verilmesi beklenmektedir (Bayram,

2022, s. 49; Kaya, 2020, s. 1889). Bu kapsamda veri sorumluları tarafından, veri koruma etki analizi uygulamasının benimsenebilmesi için uzmanlardan destek alınması ve bu süreçten etkilenen kişilerin geri dönüşlerinin değerlendirilmesi yerinde olacaktır (Kartöz, 2020, s. 134).

SONUÇ

Teknolojik gelişmelerin hayatımıza sağladığı kolaylıkların yanı sıra, beraberinde getirdiği birtakım teknik problemler ve hukuki ihtilaflar da bulunmaktadır. Bunlardan biri olan kişisel verilerin korunması sorunu, bireyin temel hak ve özgürlüklerinin de zedelenmesine sebep olabilmektedir. Bu sebeple kişisel verilerin işlenmesinin belirli bir hukuki sistem ile korunması ve sınırlarının belirlenmesi gerekir.

Kişisel verilerin işlenmesi esnasında, veri güvenliğinin sağlanabilmesi için veri sorumlusu ve veri işleyenlere bazı yükümlülükler getirilmiştir. Bu yükümlülüklerden sadece biri olan veri güvenliğine ilişkin idari ve teknik tedbirleri alma yükümlülüğü, veri güvenliğinin sağlanabilmesi için büyük önem arz etmektedir. Zira kötü amaçlarla yapılan veri sızıntıları neticesinde, ciddi temel hak ihlalleri ve ekonomik kayıplar olması kaçınılmazdır. Bu sebeple veri sorumlusu, bireyin mahremiyetinin ve kişisel verilerin korunmasının sağlanması için gerekli teknik ve idari önlemleri almalıdır.

Belirtmek gerekir ki bu önlemler, “yeterli önlemler” niteliğindedir ve asgari düzeyde koruma sağlamaktadır. Veri sorumlusunun faaliyetlerinin daha yüksek koruma gerektirmesi halinde ise, veri sorumlusu işlediği verilerin niteliğine uygun olan üst düzey önlemler almalıdır. Peki üst düzey önlemler alınması, veri güvenliğinin tamamen korunmasını sağlar mı? İnsan faktörünün ve sistemsel hataların bulunduğu hiçbir koruma yöntemi, verilerin yüzde yüz korunmasını sağlayamaz. Bu çerçevede, verilerin en güvenli korunma şekli, kişisel verilerin toplanmaması ve işlenmemesi ile mümkün olabilir.

Sonuç olarak modern dünyada işlenmesi gereken birçok verinin bulunması ve bu durumun durdurulmasının mümkün olmaması sebebiyle veri sorumlularının, veri güvenliğini sağlayabilmek amacıyla gerekli tüm teknik ve idari tedbirleri alması, kişisel verilerin korunmasına ilişkin mevzuatlara uyması ve çalışanlarını bilinçlendirerek kurallara uyulmasını sağlayacak bir kültürün oluşması için tüm önlemleri alması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, H. (2015). Türk ceza hukukunda kişisel verilerin korunması: Prof. Dr. Nevzat Toroslu'ya armağan, 27-48. <https://www.academia.edu/>
- Aksoy, H. C. (2010). *Medeni hukuk ve özellikle kişilik hakkı yönünden kişisel verilerin korunması*. Ankara: Çakmak Yayınevi.
- Altındere, M. (2020). *Kişisel verilerin korunması hukuku ve uygulanması*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Aşıkoğlu, Ş. İ. (2018). *Avrupa birliği ve Türk hukukunda kişisel verilerin korunması ve büyük veri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Ayözger Öngün, A. Ç. (2019). *Kişisel verilerin korunması hukuku: Elektronik haberleşme sektörüne ilişkin özel düzenlemeler dahil*. İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Başalp, N. (2004). *Kişisel verilerin korunması ve saklanması*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Bayram, Ö. B. (2022). Bir uyum aracı olarak veri koruma etki analizinin Türk hukuku bakımından değerlendirilmesi. *Kişisel Verileri Koruma Dergisi*, 4(1), 38-53.
- Beytar, E. (2018). *İşçinin kişiliğinin ve kişisel verilerinin korunması*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Canbek, G. & Sağıroğlu, Ş. (2006). Bilgi, bilgi güvenliği ve süreçleri üzerine bir inceleme. *Politeknik Dergisi*, 9(3), 165-174.
- Civan Kemiksiz, R. (2022). Büyük veri çağında kişisel veri güvenliği üzerine bir alan araştırması: Dijital yerliler ve dijital göçmenlerin güvenlik algıları. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 64-91.
- Çelikel, S. (2021). *Kişisel verilerin korunması hukuku kapsamında veri sorumlusu ve veri sorumlusunun yükümlülükleri* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Çekin, M. S. (2019). *Avrupa birliği hukukuyla mukayeseli olarak 6698 sayılı kişisel verilerin korunması kanunu*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Çekin, M. S. (2016). 6698 sayılı kişisel verilerin korunması hakkında kanun'un big data (büyük veri) ve irade serbestisi açısından değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74(2), 629-644.
- Develioğlu, H. M. (2017). *6698 sayılı kişisel verilerin korunması kanunu ile karşılaştırmalı olarak avrupa birliği genel veri koruma tüzüğü uyarınca kişisel verilerin korunması hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Dülger, M. V. (2019). Avrupa birliği genel veri koruma tüzüğü bağlamında kişisel verilerin korunması. *Yaşar Hukuk Dergisi*, 1(2), 71-174.
- Dülger, M. V. (2020). *Kişisel verilerin korunması hukuku*. İstanbul: Hukuk Akademisi Yayıncılık.
- Dülger, M. V. (2021, Şubat). Tasarlanmış ve önceden tanımlanmış veri koruma ile zarara karşı risk sorumluluğu: Kişisel verileri koruma kurulu'nun 18 şubat 2019 tarihinde yayınlanan kararları ne anlama geliyor?, 1-13. <https://www.academia.edu/>

- Eraslan Türkmen, S. (2019). *Özel nitelikli kişisel verilerin işlenmesinde açık rızanın aranmadığı haller*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Göksu, M. (2010). *Hukuk yargılamasında elektronik delil* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Günbey, O. (2020). *Kişisel verilerin korunması kanunu kapsamında veri sorumlusunun yükümlülükleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Gündüz, M. Ş. (2022). *Uluslararası insan hakları açısından kişisel veri güvenliği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Batman Üniversitesi.
- Gürbüz Erel, İ. (2021). *Sağlık hukukunda kişisel verilerin korunması*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Hızarcı, E. (2019). *6698 sayılı kişisel verilerin korunması kanununun ab veri koruma hukuku ışığında değerlendirilmesi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Kara, Ş. (2013). *Veri kurtarma yöntemlerinin başarımlarının değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Kartöz, M. O. (2020). *Şeffaflık ve hesap verilebilirlik açısından kişisel verilerin korunması ve yapay zekâ*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kaya, C. (2011). Avrupa birliği veri koruma direktifi ekseninde hassas (kişisel) veriler ve işlenmesi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, LXIX(1-2), 317-334.
- Kaya, M. B. (2020). Kişisel verilerin korunmasında yeni paradigma: Hesap verebilirlik ilkesi. *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 78(4), 1859-1897. DOI: 10.26650/mecmua.2020.78.4.0005.
- Keser, L. (2018). General data protection regulation (GDPR) ve uygulanması. İstanbul Bilgi Üniversitesi. https://cdn2.hubspot.net/hubfs/5089999/Mdsap_2019/PDF/SolutionPDF-1152018123643.pdf
- Korucu, O. (2021). *Veri güvenliğinin iyileştirilmesi sürecinde risk tabanlı küresel standart, çerçeve ve en iyi uygulama yaklaşımları*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Küzeci, E. (2019). *Kişisel verilerin korunması*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- KVK Kurumu. (2018). *Kişisel veri güvenliği rehberi (teknik ve idari tedbirler)*. https://www.kvkk.gov.tr/yayinlar/veri_guvenligi_rehberi.pdf.
- KVK Kurumu. (2020). *Veri sorumluları için bağlayıcı şirket kurallarında bulunması gereken temel hususlara ilişkin yardımcı doküman*. <https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/6728/YURT-DISINA-KISISEL-VERI-AKTARIMINDA-BAGLAYICI-SIRKET-KURALLARI-HAKKINDA-DUYURU>.
- Özkan, O. (2020). *Kişisel verilerin korunması*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Sarı, O. (2013). *Uluslararası hukuk ve Türk ceza hukuku bağlamında siber güvenlik ve bilişim sistemine yönelik suçlar*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.

Taştan, F. G. (2017). *Türk sözleşme hukukunda kişisel verilerin korunması*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Zor, A. (2020). *Veri sorumlusunun yükümlülükleri ve bu yükümlülüklerin ihlalinden doğan özel hukuk sorumluluğu*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Geliş Tarihi:

17.02.2023

Kabul Tarihi:

31.03.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Gürbüz, A. (2023). Spor Tahkim Mahkemesi'nin (CAS) isminde yer alan "Tahkim" ve "Mahkeme" kavramlarının incelenmesi ve Spor Tahkim Mahkemesi'nde uygulanan tahkim ile geleneksel tahkimin karşılaştırılması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 921-941. doi: 10.46928/iticusbe.1252441

SPOR TAHKİM MAHKEMESİ'NİN (CAS) İSMİNDE YER ALAN "TAHKİM" VE "MAHKEME" KAVRAMLARININ İNCELENMESİ VE SPOR TAHKİM MAHKEMESİ'NDE UYGULANAN TAHKİM İLE GELENEKSEL TAHKİMİN KARŞILAŞTIRILMASI¹

Araştırma

Aytekin Gürbüz

Sorumlu Yazar (Correspondence)

İstanbul Ticaret Üniversitesi

av.aytekingurbuz@gmail.com

Aytekin Gürbüz, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Yüksek Lisans (LL.M) eğitimini New York'ta bulunan Pace Law School'da tamamlamış, ilki 1980 tarihli Viyana Konvansiyonu, diğeri sporcuların serbest dolaşımı Amerika-Avrupa karşılaştırması üzerine iki tane tez yazmıştır. En son, CAS Arabuluculuk Kuralları'nın çevirisini yapmıştır. Halen İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde doktora tez çalışması yürütmekte olup çeşitli üniversiteler ve kurumlarda Spor Hukuku dersleri vermektedir. Uluslararası Ticaret, Tahkim, Spor Hukuku konularında ağırlıklı çalışmaktadır ve özellikle Türk şirketlerin distribütörlük sözleşmeleri ile Spor Hukuku üzerine pratik uzmanlığı vardır ve serbest avukat olarak çalışmaktadır.

¹ Bu makale, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve AB Hukuku Anabilim Dalı Uluslararası Ticaret ve AB Hukuku Doktora programı öğrencisi Aytekin GÜRBÜZ tarafından hazırlanan "Spor Tahkim Mahkemesi (CAS) Kararlarının İptal Nedenleri ve Emsal Kararlar" isimli doktora tezinden uyarlanmıştır.

SPOR TAHKİM MAHKEMESİ'NİN (CAS) İSMİNDE YER ALAN “TAHKİM” VE “MAHKEME” KAVRAMLARININ İNCELENMESİ VE SPOR TAHKİM MAHKEMESİ'NDE UYGULANAN TAHKİM İLE GELENEKSEL TAHKİMİN KARŞILAŞTIRILMASI

Aytekin Gürbüz
av.aytekingurbuz@gmail.com

Özet

Uluslararası Spor Tahkim Mahkemesi (CAS), isminde aynı anda barındırdığı “tahkim” ve “mahkeme” kavramlarından dolayı özellikle spor hukuku alanında çalışmak isteyen araştırmacılarda oldukça kafa karışıklığına neden olmaktadır. Bir yanda tahkim, diğer yanda ise mahkeme kavramlarının aynı yargılama merciinin isminin içinde bulunması, bu merciin yargılama sürecinin bir tahkim yargılaması mı yoksa mahkeme yargılaması mı icra ettiği sorusunu akıllara getirmektedir. Tahkim yargılaması, mahkemelerde icra edilen yargılamanın alternatifi bir uyuşmazlık çözüm yoludur. Peki bu durumda Spor Tahkim Mahkemesi bir tahkim yargılaması mı yapmaktadır, yoksa bir Mahkeme midir? Makalede ilk olarak Spor Tahkim Mahkemesi'nin hangi yargılama türünü icra ettiği gerekçeleriyle ortaya koyulmaktadır. Diğer yandan geleneksel tahkim olarak tabir edebileceğimiz tahkim yargılaması ile Spor Tahkim Mahkemesi'nde icra edilen tahkim yargılaması da karşılaştırmaya tabi tutulmuş, benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarılmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında da CAS isminde yer alan “Mahkeme” kavramının tahkim kurumunu kastettiğinin kabul edildiği ve “Spor Tahkim Mahkemesi” isminin yerine “Spor Tahkim Kurumu” ismi önermesi yer almaktadır.

Amaç: Spor Hukuku son yıllarda ülkemizde adı daha fazla duyulmaya başlanan ve ilginin oldukça arttığı bir hukuk alanıdır. Karma hukuk diyebileceğimiz bir yapıya sahip olan Spor Hukuku'nun kendine has yargılama sistemi, ilkeleri ve dinamikleri vardır. Ancak Spor Hukuku konusunda ülkemizde yazılmış sınırlı sayıda kaynak mevcut olup var olanlar da güncellenmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu makalenin amacı Spor Tahkim Mahkemesi'ndeki yargılama sistemini “mahkeme” ile “tahkim” arasındaki kafa karışıklığını ortadan kaldırmaya yönelik güncel değişiklikleri ile araştırıp sunmak, onu geleneksel tahkim ile karşılaştırarak Spor Hukuku ile ilgili güncel bir çalışmayı hukuk alanına kazandırmaktır.

Yöntem: Spor Hukuku süratle değişebilen bir mevzuata sahiptir. O yüzden bir hukuki eser ortaya koyarken sürekli mevzuat takibi gerektirir. Makale hazırlanırken CAS Kodu'nda gerçekleşen tüm değişiklikler takip edilerek güncel versiyonuna uygun araştırma yapılmıştır. Makalede ayrıca kıyaslama yöntemi de kendine yer bulmaktadır.

Özgünlük: Spor Tahkim Mahkemesi'nin isminde yer alan bu çelişkiden kaynaklarda bahsedilmesine rağmen konu detaylı işlenmemiştir ancak bu çalışma bu konuda detaylı araştırma ve bulgulara ulaşan, güncel gelişmelere uygun özgün bir makale olarak meydana gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Spor Tahkim Mahkemesi, CAS, Uluslararası Spor Tahkim Konseyi, ICAS, Spor ile İlgili Uyuşmazlık, CAS Kodu, Uluslararası Olimpiyat Komitesi, IOC.

JEL Sınıflandırması: K4

ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF “ARBITRATION” AND “COURT” IN THE NAME OF THE COURT OF ARBITRATION FOR SPORTS (CAS) AND A COMPARISON BETWEEN THE ARBITRATION APPLIED IN THE COURT OF ARBITRATION FOR SPORTS AND TRADITIONAL ARBITRATION

Abstract

The International Court of Arbitration for Sport (CAS) causes a lot of confusions due to the concepts of "arbitration" and "court" that it contains within the same name, especially for the researchers studying in the field of Sports Law. The fact that the concepts of arbitration on the one hand and court on the other hand are in the name of the same jurisdiction brings to mind the question of whether the jurisdiction of this authority is an arbitration or a court proceeding. Arbitration is an alternative dispute resolution method to court proceedings. So, does the Court of Arbitration for Sports conduct an arbitration proceeding or is it a Court? In this study, firstly, the type of proceedings performed by the CAS is revealed including its justifications. Moreover, the arbitration proceedings, which we can call traditional arbitration, and the arbitration proceedings executed in the Sports Arbitration Court are also compared and their similarities and differences are revealed. In the conclusion part of the study, it is accepted that the concept of “Court” in the name of CAS refers to the arbitration institution and a name as “Institution of Arbitration for Sport” is suggested instead of the name “Court of Arbitration for Sport”.

Purpose: Sports Law is a field of law whose name has started to be heard much more in our country in recent years. Sports Law includes several fields of law and has its own judicial system, principles and dynamics. However, there are a limited number of sources written in our country on Sports Law, and the ones written need updating. The purpose of this article is to research and present the judicial system of the CAS with its recent changes to conclude the confusion between "court" and "arbitration", to compare it with traditional arbitration and to bring a current study regarding the Sports Law to the law field.

Methodology: Sports Law has a legislation that can change rapidly. Therefore, while studying for a legal work, it requires to follow constant legislative arrangements. After all the recent changes in the CAS Code were followed while editing this study, research was carried out in accordance with the current version. The study also includes the method of comparison.

Authenticity: Even though this contradiction in the name of the Court of Arbitration for Sports is mentioned in the sources, the subject has not been discussed in detail; however, this study has emerged as an original article that reaches detailed research and findings on this subject and is suitable for current developments.

Key Words: The Court of Arbitration for Sport, CAS, International Council of Arbitration for Sport, ICAS, Sports-Related Disputes, CAS Code, International Olympic Committee, IOC.

Jel Classification: K4

GİRİŞ

Tahkim uyuşmazlık çözüm yolu, arabuluculuk, uzlaştırma ve ön değerlendirme gibi mahkemelere alternatif uyuşmazlık yöntemlerinden bir tanesidir. Uyuşmazlık tarafları bir ya da birden fazla nedenden dolayı uyuşmazlıklarını mahkemeler yerine bu alternatif uyuşmazlık yöntemlerinden birisiyle çözüme yoluna gidebilirler. Kimi zaman uyuşmazlığın daha hızlı çözülmesi, kimi zaman konuya daha vakıf uzman kişilerin uyuşmazlığı çözüme başrol oynaması istenebilir. Ancak ne amaçla olursa olsun tahkim yargılaması ile mahkeme yargılaması birbirinden farklıdır.

Diğer yandan, Spor Tahkim Mahkemesi (CAS) ise kendi isminin içerisinde hem “Tahkim” hem de “Mahkeme” ifadelerini bir arada barındırdığından bu durum özellikle Spor Hukuku alanında çalışmaya yeni başlamış araştırmacılar ve ilgililerde anlam karışıklığına sebebiyet vermektedir. Bu sorunun makalede tüm somut veri ve gerekçeleriyle açıklığa kavuşturulması ilk hedef olacaktır. Diğer bir deyişle, makalenin cevaplamaya yöneldiği sorulardan ilki bir yargılama merciinin isminin içerisinde hem mahkeme hem de tahkim ifadelerinin kullanılmış olmasının anlam ve gerekçelerinin nasıl açıklanabileceğidir. Daha sonra çalışma CAS’da var olan yargılamanın geleneksel tahkim yargılaması ile karşılaştırılmasına yönelik en sonda da oluşan bulgular değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

1. SPOR TAHKİM MAHKEMESİ

Öncelikle, Spor Tahkim Mahkemesi’nin (CAS) çeşitli unsurlarını ortaya koymak gerekir. Kendine has özelliklere sahip bu kurum hakkında çeşitli yazarlar tarafından yapılan tanımları incelemek ve tarafımızca ortaya bir tanım koymak ve bu tanımdan yola çıkarak kurumun incelemeye yarar özelliklerini tartışmak yerinde olacaktır.

2.1. Tanımlar:

CAS’ın tanımı konusunda bir fikir birliği olmamakla beraber, birçok kaynakta değişik tanımlamalar yer almaktadır. Ancak ilk başta, CAS’ın resmi internet sitesindeki tanımını ele almak doğru bir çıkış noktası olacaktır. Buradaki tanıma göre:

“Spor Tahkim Mahkemesi (CAS), sporla ilgili uyuşmazlıkların tahkim veya arabuluculuk yoluyla, spor dünyasının özel ihtiyaçlarına göre uyarlanmış usul kuralları aracılığıyla çözülmesini kolaylaştırmak amacıyla hizmet veren herhangi bir spor organizasyonundan bağımsız bir kurumdur.” (Tanım için: <https://www.tas-cas.org/en/general-information/frequently-asked-questions.html>)

Bu tanımdan yola çıkılarak makale konusu itibarıyla şu çıkarım elde edilebilir: İsminde “Mahkeme” yer almasına rağmen, tanımda herhangi bir mahkeme ibaresi kullanılmamış olup uyuşmazlıkların tahkim veya arabuluculuk yolu ile çözüleceği ve CAS’ın bir kurum olduğundan bahsedilmiştir. Diğer deyişle, isimde yer almasına rağmen tanımda mahkeme ifadesi geçmemekte olup kurum nitelendirmesi yapılmıştır.

CAS'ın usul kurallarını da içerisinde barındıran, "CAS Kodu" (CAS Code) diye de tabir edilen kurallarda da benzer nitelendirme yapılmıştır:

"-CAS, sayılı uyuşmazlıkları çözüme kavuşturmak için Paneller kurmaktadır,

-Bu uyuşmazlıkları Tahkim ve/veya Arabuluculuk yolları ile çözüme kavuşturmak için R27 ve devamı maddelerinde yer alan "Usul Kuralları" uygulanır,

-Bu amaçla CAS, gerekli altyapıyı oluşturur, işlemlerin etkin şekilde yürütmesini gözetir. (Cas Kodu m. S12) (CAS Kodu için: https://www.tas-cas.org/fileadmin/user_upload/CAS_Code_2023_EN_.pdf)"

Bazı kaynaklarda tanıtımda geçen "Mediation" tabiri için "Arabuluculuk" yerine "Uzlaşma" tabiri kullanılmış olsa da bunun doğrusu kanımızca Arabuluculuk'tur. Çünkü CAS'ta tahkim yargılaması yanında diğer bir alternatif uyuşmazlık yöntemi olan arabuluculuk uygulaması da "CAS Arabuluculuk Kuralları" (CAS Mediation Rules) çerçevesinde CAS Arabulucuları ile icra edilmektedir. Taraflar uyuşmazlıkları için tahkim yargılaması öncesi arabuluculuğa gidebilir, arabuluculukta anlaşma olmazsa tahkime dönüş yapılabilir (Med-Arb); yahut taraflar tahkim yargılaması başlamışken arabuluculuğa gitmeyi seçebilirler (Arb-Med). CAS'ta uygulanan ve yukarıda kastedilen alternatif uyuşmazlık yöntemi tam anlamıyla bir arabuluculuk yöntemidir. CAS Arabuluculuk Kuralları da bu görüşü onaylar nitelikte bir tanıma sahiptir:

"CAS arabuluculuğu, sporla ilgili bir uyuşmazlığı çözmek amacıyla, her bir tarafın diğer tarafla iyi niyetle müzakere etmeyi üstlendiği bir arabuluculuk anlaşmasına dayanan, bağlayıcı olmayan ve resmi olmayan bir yöntemdir. Taraflara müzakerelerinde bir CAS Arabulucusu nezaret eder." (CAS Arabuluculuk Kuralları m. 1/1) (CAS Arabuluculuk Kuralları tam metni için: <https://www.tas-cas.org/en/mediation/rules.html>, Türkçe metni için Uzeltürk vd., 2022)

Yine aynı Arabuluculuk Kurallarında 5. Maddede:

"ICAS, CAS arabuluculuk süreçlerinde atanabilecek mevcut arabulucuların listesini hazırlar.

ICAS'in atadığı kişiler, dört yıllık bir süre için arabulucular listesinde yer alır ve daha sonra yeniden seçilmeye hak kazanırlar." (CAS Arabuluculuk Kuralları m. 5)

Görüldüğü üzere, burada CAS'ın kendi listesinde yer alan Arabulucuları nezaretinde, tarafların müzakeresiyle icra edilen tam manasıyla bir arabuluculuktan bahsedilmektedir. Bu nedenle bu arabuluculuk hem ülkemizde hem de uluslararası anlamda kabul edilen arabuluculuk özellikleriyle de örtüşmektedir. Diğer tanımlara geçmeden önce şöyle bir değerlendirme yapmakta fayda vardır. Spor Tahkim Mahkemesi isminde hem Tahkim hem Mahkeme kavramları vardır ancak CAS bünyesinde bir de Arabuluculuk alternatif uyuşmazlık yöntemi de uygulanmaktadır. Ancak kurumun isminde Arabuluculuk geçmemektedir.

CAS için değişik kaynaklarda başkaca tanımlamalar da yapılmıştır.

Bir tanımında:

“CAS, spor dünyasının özgün gereksinimlerine uygun usullerle tahkim veya arabuluculuk yöntemleriyle sporda meydana gelebilecek uyuşmazlıkların çözümünü kolaylaştırmaya yönelik hizmet sunan ve bütün spor kuruluşlarından bağımsız bir kurumdur.” (Erkiner, 2006)

Erkiner bu tanımında mahkeme kavramını kullanmamış olup CAS’tan kurum diye bahsetmiş ve CAS’ın daha çok bağımsızlığına, sporun kendine has yöntemlerinin olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca tanımında sporda meydana gelebilecek uyuşmazlıklar tabiri oldukça geniş bir uyuşmazlık alanına işaret etmekte ise de CAS’ın esas edindiği uyuşmazlık tipi hem CAS’ın kendi kaynaklarında hem de spor hukukuna dair kaynaklarda “sports-related disputes” (spor ile ilgili uyuşmazlıklar) olarak yer almaktadır.

Diğer bir tanımında:

“CAS, uluslararası spora hizmet veren ve spor ile ilgili bütün anlaşmazlıkları en kısa sürede çözmeye yetkili ve yetkin bağımsız bir yargı kurumudur” (Gerçeker, 2016)

Bu tanımları yapan Gerçeker, yine yukarıdaki genişletilmiş uyuşmazlık alanına benzer bir ifade ile spor ile ilgili bütün anlaşmazlıklar tabirini kullanmıştır. Bu tanım da oldukça geniş bir alana işaret etmiştir. Belki de bu CAS’ın yetki alanını genişletmek adına arzuladığı bir sonuçtur ancak emsal kararlar göstermektedir ki, her ne kadar CAS yetki alanını genişletmek istese de CAS kararlarının iptal edilebilir olup olmadığını denetleyen İsviçre Federal Mahkemesi’nin sınırlı sayıda (numerus clausus) sayılan iptal nedenlerinden “*yetkili olmamasına rağmen yetkili olduğuna karar verme*”, diğer deyişle, yetki konusunda yanlış karar verme nedenine dayanarak yetkisini aşan CAS kararlarını iptal ettiği görülmektedir. Gerçekten de İsviçre Federal Mahkemesi’nin 2018 yılında vermiş olduğu ve bir futbol oyuncusu ile bir menajerlik firması arasındaki davada, CAS’ın kendisini yetkili görüp dava hakkında karar vermiş olmasına rağmen CAS’ın yargılama yetkisinin olmadığına hükmetmiştir ve CAS kararını iptal etmiştir. (*First Civil Law Court of the Swiss Federal Tribunal, 4A_432/2017, January 22, 2018*, karar için bakınız: <https://www.swissarbitrationdecisions.com/atf-4a-432-2017>) Bu karar göstermektedir ki CAS tanımlaması yaparken “*sporda meydana gelebilecek uyuşmazlıklar*” ya da “*spor ile ilgili bütün anlaşmazlıklar*” benzeri nitelendirmeler kullanmak kanaatimizce CAS’ın yetkisini olduğundan da geniş göstermektedir.

Amerikan kaynaklı bir tanıma göre:

“CAS, uluslararası spor uyuşmazlıkları genel yargı mahkemesidir” (The CAS is the court of general jurisdiction for international sports disputes) (Champion, 2005)

Amerikan bakış açısına sahip bu tanım, spor uyuşmazlıklarının uluslararası olma özelliğini vurguladıktan sonra CAS için “*court of general jurisdiction*” tabirini kullanarak anlam karışıklığına neden olmaktadır. Çünkü tanımda “*court*” kavramı kullanılarak tahkim ile alakalı hiçbir kavramdan bahsedilmemiştir. Bu tanımı okuyarak CAS konusunda araştırmaya başlayacak bir araştırmacı bunun bir mahkeme olduğuna dair bir kanı ile hareket edebilir. Ayrıca tanımda CAS’ın birçok özelliği ve/veya unsurlarının da olmadığı görülmektedir. Bu ve benzeri tanımlar, makale konusu da olan “mahkeme” mi, “tahkim yargılaması” mı araştırmasının haklılığını da ortaya çıkarmaktadır.

CAS için çok daha çeşitli tanımlar vardır ve yine yapılabilir. Ancak makalenin yönelmiş olduğu araştırma alanı dikkate alındığında özellikle bünyesinde yer alan yargılama çeşidini tam anlamıyla ortaya koyabilmek adına kanımızca şöyle geniş bir tanım yapmak yerinde olacaktır:

“Spor Tahkim Mahkemesi, başını Uluslararası Olimpiyat Komitesi’nin (IOC) çektiği girişimlerle oluşturulmuş, spor ile ilgili uyuşmazlıkları çözmek amacı ile kurulmuş, üst seviyede ve uluslararası kabul görmüş, kendi bünyesinde yer alan daireler ve hakem listesinde yer alan hakem ya da hakem heyetleriyle önüne gelen her uyuşmazlık için ayrı oluşturulmuş, alanında uzman hakem ya da hakem heyetleriyle uyuşmazlıkları çözen, hem sıfırdan bir uyuşmazlık için direk olarak, hem de sportif kurum veya kuruluş tarafından verilmiş bir karara karşı temyizden gidilebilecek, kendine has usul kuralları bütünü olan bir uyuşmazlık çözüm kurumudur.”

CAS’ın ismine yönelik inceleme konumuzu tam anlamıyla karşılamadığı için tanımda arabuluculuktan bahsedilmemiştir. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere, arabuluculuğun CAS bünyesinde CAS Arabulucuları ile CAS Arabuluculuk Kuralları başta uygulandığını yinelemekte fayda vardır.

Tanımın içinde,

1. CAS’ın IOC öncülüğünde kurulduğu,
2. Spor ile ilgili uyuşmazlık kavramı,
3. Üst seviyede ve uluslararası kabul görmesi,
4. CAS Daireleri,
5. CAS Hakem listesi,
6. Kendine has “Usul Kuralları” (Procedural Rules) bulunması yer almaktadır.

2.2. Tanımda Yer Alan Unsurların İncelenmesi:

Tanımın içerisinde yer alan unsurların tek tek incelenmesiyle tahkim ve mahkeme kavramlarını aynı anda isminin içerisinde barındıran Spor Tahkim Mahkemesi’ndeki yargılamanın hangi türden olduğu

daha rahat şekilde ortaya çıkacaktır. Tanımda kullanılan her bir unsur CAS'ın yargılama türünü ortaya çıkarmak için özellikle incelemeye tabi tutulacaktır.

2.2.1. Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin (IOC) Girişimleri ile Oluşturulması:

Spor Tahkim Mahkemesi, IOC'nin girişimleri sonucu zaman içerisinde şekillenerek günümüzdeki halini almıştır. 1981'de, IOC Başkanı olarak seçilmesinin hemen ardından, H.E. Juan Antonio Samaranch, spora özgü bir yargı alanı oluşturma fikrine sahip olmuştur. Sonraki dönem içerisinde IOC'nin başını çektiği birçok platformda gerçekleşen görüşmeler ve tartışmalar ile birlikte değişik fikirlerin ortaya atılmasıyla sadece sportif uyuşmazlıklarda yargılama yapabilecek kurum ideali şekillenmiştir. Daha somut bir ifade ile 1983'te IOC, 30 Haziran 1984'te yürürlüğe giren CAS tüzüğünü resmen onaylamış ve Spor Tahkim Mahkemesi, Başkan Mbaye ve Genel Sekreter Gilbert Schwaar'ın liderliğinde o tarihten itibaren faaliyete geçmiştir. (CAS'ın tarihçesi için bakınız: <https://www.tas-cas.org/en/general-information/history-of-the-cas.html>) CAS'ın tarihçesi düşünüldüğünde ortaya atılan en önemli fikirlerden birisi kanaatimizce “sadece sportif konuları esas alan” dolaylı ya da dolaysız olarak sportif konulara yönelik bir tahkim kurumu kurmak olarak göze çarpmaktadır. Burada, sportif uyuşmazlıklara odaklanacak hakemler vasıtası ile çözüme gayesi de en önemli noktalardan birisidir.

2.2.2. Spor ile İlgili Uyuşmazlık Kavramı:

“Spor ile İlgili Uyuşmazlık” kavramı CAS'ın İngilizce metinlerinde “*Sports-Related Issues*” olarak yer almaktadır. Ancak bir uyuşmazlığa “spor ile ilgili olma” özelliğini ne kazandırır sorusu bu noktada sorulması gereken ilk ve en önemli sorudur. Acaba taraflardan birisinin sporcu olması ve o sporcunun bir uyuşmazlığının mevcut olması o uyuşmazlığın “spor ile ilgili” olmasını sağlayacak mıdır? Hangi kriterler uyuşmazlığı spor ile ilgili yapar? Örneğin bir spor kulübünün bir sponsor şirket ile yapmış olduğu bir reklam ya da sponsorluk sözleşmesinin bir tarafında spor kulübü var diye o uyuşmazlık spor ile ilgili olur mu? Sponsorluğun çeşidinin “spor sponsorluğu”, diğer deyişle, spor ve spor etkinlikleri ile ilişkilendirilmiş sponsorluk faaliyeti olması onu spor ile ilgili uyuşmazlık yapar mı? (Çakmak, 2019). Bu soruların cevabına kesin olarak yanıt vermek oldukça zordur ancak hemen belirtmek gerekir ki, CAS Kodu ve CAS'ın emsal kararları incelendiğinde CAS'ın bu konudaki yaklaşımının kendi yetki alanını ve spor ile ilgili uyuşmazlık kavramını oldukça geniş yorumladığı yönündedir diyebiliriz. Bunun ilk çıkış noktası CAS Kodu'nda yer alan sportif uyuşmazlıklara ilişkin düzenlemedir. CAS Kodu madde 27'ye göre, spor ile ilgili uyuşmazlık kavramı şunları kapsamaktadır:

- 1) Spor ile İlgili Prensiplere Meseleler
- 2) Sporun Uygulanması ve Geliştirilmesiyle İlgili
 - a) Maddi veya
 - b) Diğer çıkar meseleleri

- 3) Daha genel olarak sporla ilgili veya bağlantılı herhangi bir faaliyet veya konu.

Görüldüğü üzere CAS Kodu spor ile ilgili uyuşmazlık kavramını oldukça geniş yorumlamıştır. Ama hemen belirtmek gerekir ki uyuşmazlığın CAS önüne spor ile ilgili bir uyuşmazlık olarak gidebilmesi için yine kodun aynı maddesi ilk fıkrasında yer alan “*kodun uygulanabilme şartı olarak taraflarca bir sportif uygulamayı CAS’a götürmeyi kabul etmeleri*” ön koşuluna bağlıdır. Diğer deyişle, bir uyuşmazlık gerek sporcunun taraf olması veya bir kulübün taraf olması gibi nedenlerle bir bağlamdan dolayı spor ile ilgili bir uyuşmazlık gibi kabul edilse bile, taraflar arasında CAS’ın yargı yetkisinin oluşabilmesi için yine kodda yer aldığı üzere, ya mevzuatlardan kaynaklanan bir tahkim şartı ya da taraflar arasında bir tahkim anlaşması mevcut olması ya da sonradan bir tahkim anlaşmasına varmaları gerekmektedir. Yani, uyuşmazlığın spor ile ilgili olması tek başına CAS’ın yetkili olduğu anlamına gelmemektedir. Diğer bir deyişle, taraflar arasında ya da sportif kurum ve kuruluşların düzenlemelerinde CAS’ın yetkilendirilmesi (tahkim şartı) yoksa uyuşmazlığın sadece sportif olması (spor ile ilgili olması) uyuşmazlığın CAS’ın önüne götürülebilmesi için tek neden olmayacaktır.

Ayrıca yine bir sportif kurum ya da kuruluşun kararına karşı da temyizen CAS yetkili olabilmektedir. Yukarıda bahsi geçen İsviçre Federal Mahkemesi’nin 22 Ocak 2018 tarihli kararında da görüldüğü gibi CAS’ın yetki alanını genişletmek istediği barizdir. Ancak emsal bu kararda uyuşmazlık spor ile ilgili olsa da CAS açıkça yetkilendirilmediğinden CAS’ın yargılama yetkisi oluşmamıştır. Hatta bu kararda CAS o kadar ileri gitmiştir ki, taraflar Arjantin Ticaret Mahkemesi’ni yetkilendirmelerine rağmen CAS davaya bakmıştır. Kanaatimizce, CAS’ın yetkili olup olmadığı meselesini araştırırken, her somut olayın kendi içerisindeki özelliklerinin ve şartlarının tek tek incelenmesiyle bir çıkarım elde edilmelidir.

Bir uyuşmazlığın CAS’ın önüne gidebilmesi için ilk önce taraflar arasında bir tahkim anlaşması olup olmadığına bakmak gerekir. Hatta başta olmasa bile taraflar sonradan da CAS’ın yetkili olduğuna dair bir anlaşma yapabilirler. Yetki anlaşması var ise bu durumda uyuşmazlığın sporla ilgili olup olmadığı konusu her somut olayda ayrı ayrı incelemeye tabi tutulmalıdır. Ancak yine belirtmek gerekir ki sadece tarafların mahiyeti değil, somut olaydaki uyuşmazlığın sportif bir faaliyetten kaynaklanması da söz konusu olabilmektedir. CAS’ın 30.11.1992 tarihli “*Arbitrage TAS 92/81 L. / Y. SA*” sayılı emsal bir kararında, CAS hakem heyeti her ne kadar uyuşmazlık ile spor arasındaki bağlantının zayıf olduğunu vurgulasa da lisans sözleşmesinin konusunu oluşturan gemilerin yelkenli yarışında kullanılacak gemiler olmasının, uyuşmazlığın sportif bir uyuşmazlık sayılması için yeterli olduğuna ve CAS’ın yetkisinin bulunduğu karar vermiştir. (Kocasakal, 2013) Bu örnek CAS’ın spor ile ilgili uyuşmazlık kavramını ne kadar geniş yorumladığına en bariz göstergelerden bir tanesidir.

2.2.3. Üst Seviyede ve Uluslararası Kabul Görmüş Olması:

CAS iki yönden üst seviye bir yargı kurumudur. İlki, CAS Kodu'nda R47 ve devamı maddelerinde “Temyiz Tahkim Usulleri” (Appeal Arbitration Procedures) başlığı altında CAS Temyiz Tahkim Dairesine ilişkin temyiz usulleri düzenlenmiş olması sebebiyle CAS'ın sportif kurum ve kuruluşların kararlarının bir üst mertebede temyizen incelenerek karara bağlandığı bir kurum olarak karşımıza çıkar. Örneğin bir FIFA “Uyuşmazlık Çözüm Dairesi” (Dispute Resolution Chamber-DRC) tarafından verilmiş bir nihai karara karşı CAS'a temyiz başvurusu yapılabilir (Pak, 2021). Burada FIFA sportif kuruluş (uluslararası bir federasyon) ve DRC kararı da nihai karar olarak kabul edilir ve karar temyizen CAS temyiz tahkim dairesine götürülebilir.

Diğer yandan CAS'ın kararlarının kesin ve bağlayıcı olması da onu üst seviye karar mercii yapmaktadır. CAS Kodundaki 1 Ocak 2019 tarihinde yürürlüğe giren değişikliklerle artık CAS'ta 3 yargılama dairesi yer almaktadır. Anti-Doping Dairesi olarak eklenen yeni dairedaki yargılama da ilk derece olarak düzenlenmiştir. Ancak ister ilk derece yargılama dairelerinin ister temyize ilişkin yargılama dairelerinin verdikleri kararlar olsun, CAS kararları “kesin ve taraflar için bağlayıcıdır.” (CAS Kodu m. R46/3 ve m. R59/4 “*final and binding upon parties*”) Ayrıca kararların esasını inceleyen bir üst yargı organı da yoktur. Kararlar, sadece sınırlı sayıdaki (numerus clausus) nedenlere dayanılarak iptal amacı ile İsviçre Federal Mahkemesi'ne taşınabilmektedir. İsviçre Federal Mahkemesi de bu nedenlerden bir tanesine dayanarak kararı sadece iptal edebilir, CAS'ın vermiş olduğu karar yerine yeni bir karar tesis edememektedir.

2.2.4. Spor Tahkim Mahkemesi Daireleri:

1 Ocak 2019 tarihine kadar CAS bünyesinde iki dairesel bir yargılama sistemi vardı. İlki, ilk derece yargılama yapan daire, yani tarafların CAS'ı yetkilendirmesiyle birlikte uyuşmazlığın CAS'ın önüne taşınması ve CAS'ın bu sorunu ilk derece yargı mercii olarak hükme kavuşturması; ikincisi de CAS'ın temyiz mercii olarak sportif kurum ve kuruluşlardan verilmiş kararlarının incelenerek çözüme kavuşturulduğu temyiz dairesidir. Ancak yukarıda bahsedildiği gibi 2019 yılının başındaki değişikliklerle CAS Kodu artık üç daireye sahip olup ikinci daire olarak saydığımız temyiz dairesi artık koddaki düzenleniş sırası sebebiyle üçüncü sırada sayılmaktadır. Hali hazırdaki, 1 Şubat 2023 tarihinde yürürlüğe giren versiyonunda CAS Kodunda ilk daire “İlk Derece Tahkim Dairesi” (The Ordinary Arbitration Division-Cas Kodu m. S20/2), ikinci daire “Anti Doping Dairesi” (The Anti-Doping Division-Cas Kodu m. S20/3), üçüncü daire de “Temyiz Tahkim Dairesi” (The Appeals Arbitration Division- Cas Kodu m. S20/4) olarak yer almaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki, 2019 yılının başından itibaren oluşturulmuş Anti-Doping Dairesi (ADD) olarak tabir edilen daire incelemesini ilk derece tahkim yargılaması olarak yapacaktır. Hatta bu yeni daireye özgülenmiş “Anti Doping Tahkim Kuralları” (Anti-Doping Arbitration Rules: https://www.tas-cas.org/fileadmin/user_upload/CAS_Code_2023_EN_.pdf) mevcuttur. Doping ile ilgili tüm uyuşmazlıklar artık sadece bu dairede çözüme kavuşturulmaktadır.

2.2.5. Hakem Listesi:

CAS kendi bünyesinde hakem listelerine sahiptir. Bu hakem listesinde olmayan bir kişi CAS'taki uyuşmazlıklara hakem olarak atanamaz. Üç hakem listesi vardır. Bir tanesi "genel liste" (general list) olarak yer alırken, diğeri sadece futbol uyuşmazlıkları için oluşturulmuş hakem listesidir (football list). Sonuncu liste de sadece doping ile ilgili uyuşmazlıklara bakabilen "ADD hakem listesidir" (ADD arbitrators) ve ilk iki listeden ayrı bir liste olarak düzenlenmiştir. Yani genel listenin yanında sadece futbol ve doping konularına özel uzman hakem listeleri oluşturulmuştur. Kanaatimizce bunun nedeni futbol ve doping ile ilgili uyuşmazlıkların sayılarının son senelerde oldukça artması ve çoğunu oluşturması ile CAS'ın sırf bu konulara vakıf hakemler vasıtasıyla uyuşmazlıkların çözümünü istemesinden kaynaklanmaktadır. Genelde hukukçulardan, özellikle de avukatlardan oluşan CAS hakem listelerinde üniversitelerden profesörler, öğretim görevlileri, noter ve hâkim gibi mesleklere sahip yetkin kişiler yer almaktadır. Hakem listeleri her dört yılda bir yenilenir, yenilediği yıl 1 Ocak'tan itibaren yeni liste yürürlüğe girer ve hakem sayısı üç yüzdenden aşağı olamaz. (CAS Kodu m. S13) Ayrıca CAS hakemlerinin somut uyuşmazlıktaki taraflardan birinin uyuşmazlıktan önce danışmanı, avukatı veya bilirkişisi olması yasaktır. (CAS Kodu m. S18/3)

2.2.6. Kendine Has Usul Kuralları Bulunması:

CAS kendine has usul kurallarına sahiptir. CAS Kodunun güncel versiyonu 1 Şubat 2023 tarihinde yürürlüğe giren ve halen yürürlükte olan versiyonudur. CAS'ın resmi internet sitesinde İngilizce, Fransızca ve İspanyolca olmak üzere üç dilde yayımlanmış şekliyle Kod yer almaktadır. CAS Kodunda son olarak 01.01.2019, 16.03.2020, 01.07.2020, 01.01.2021 ve 01.11.2022 tarihlerinde değişiklikler olmuş son versiyon da 01.02.2023 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu çalışmada baz alınan versiyon 01.02.2023 tarihli versiyonudur.

CAS Kodu iki ana başlığa sahiptir. İlki "Spor ile İlgili Uyuşmazlıkların Çözümü için Çalışan Organların Statüsü" (Statutes of the Bodies Working for the Settlement of Sports-Related Disputes) şeklinde yer almakta olup usul kurallarına kadar 26 maddeye sahiptir ve "Statü" maddeleri olduğundan dolayı her maddenin başında "S" harfini alır. Diğer deyişle ilk madde "S1" olarak adlandırılır ve usul kurallarına kadar "S26" olarak ilerler. Bu kısımda, Ortak Eğilimler ("Joint Dispositions") başlığı altında (CAS Kodu m.S1-S3) "Uluslararası Spor Tahkim Konseyi" (the International Council of Arbitration for Sport-ICAS) ve "Spor Tahkim Mahkemesi" (the Court of Arbitration for Sport-CAS) spor ile ilgili uyuşmazlıkların çözümü için çalışan organlar olarak düzenlendiği, bunlardan ICAS'ın neyi amaçladığı, CAS'ın da neyi yürüttüğünden bahsedilmiş ve her ikisinin de merkezlerinin İsviçre Lozan'da olduğu gibi bilgiler yer almaktadır. Ortak Eğilimler başlığından sonra "ICAS" başlığı altında (Cas Kodu m. S4-S5) ICAS hakkında daha detaylı düzenleme yer alırken devamında, "Atıflar" (Attributions) başlığı altında (CAS Kodu m. S6-S7) ICAS'ın fonksiyonu ve çeşitli daimî komisyonların neler olduğu ve kimlerden oluştuğu yer almaktadır. Hemen ardından "İşleyiş" (Operation) başlığı altında (CAS Kodu m.S8-S11) ICAS'ın işleyişi kendine düzenleme alanı bulurken, CAS Kodu S12 itibariyle ve devamında sırasıyla CAS'ın

görevi, hakemler ve arabulucular, CAS'ın yapısı, çeşitli hükümler başlıklı düzenlemeler yer almaktadır.

İkinci ana başlıkta da “Usul Kuralları” (Procedural Rules) vardır. “S” ile “1” den başlayan madde numaralandırma sistemi 27. Maddeye yani usul kurallarının başladığı maddeye geldiğinde rakamlar başına “R” harfini alır ve usul kuralları R27’den başlayarak R70 ile sonlanır. Bu bölümde daha çok yargılamaya ilişkin usul kuralları yer almakta olup bölüm; genel hükümler, ilk derece tahkim prosedürü, temyiz tahkim prosedürü ve yorum gibi alt başlıklara sahiptir. Bu bölümde yargılamaya ilişkin ilk derece tahkim ile temyiz tahkimine ilişkin yargılamanın nasıl yürütüldüğüne dair detaylı düzenlemeler vardır. Tahkime başvurma, cevap dilekçesi, süreler, hakem heyetinin oluşumu, gizlilik, duruşma, uygulanacak hukuk kuralları, hüküm, temyiz dilekçesi, temyiz süresi gibi başlıklar yer almaktadır. En son bölümde de son hükümler ve hemen öncesinde de tahkim yargılaması maliyetleri düzenlemeye tabi tutulmuştur. Görüldüğü gibi CAS bu yapıyla kurumsal nitelikte usul kurallarına sahiptir.

3. SPOR TAHKİM MAHKEMESİ'NDEKİ TAHKİM YARGILAMASI İLE GELENEKSEL TAHKİM YARGILAMASININ KARŞILAŞTIRILMASI:

3.1 Genel Olarak

Yukarıda görüldüğü gibi CAS'ın kendine has bir yargılama modeli vardır. Kendi içinde uyumsuzluğun çeşidine göre dairelere ayrılarak ilgili dairede yargılama gerçekleşir. Bunun yanında yargılamaya ilişkin kendi usul kuralları vardır. Taraflar sporla ilgili bir uyumsuzluklarında CAS'ı yetkilendirerek bu usul kurallarının uygulanmasını da sağlayabilirler. Her uyumsuzluk için ayrı ayrı oluşturulan tek hakemli ya da hakem heyetiyle uyumsuzluğu çözüme kavuşturmak mümkündür. İşte bu ayrı ayrı oluşturulan hakem ya da hakem heyetlerini doktrinde “dar anlamda bir tahkim mahkemesi” olarak adlandıran yazarlar da olmuştur. (Rigozzi, 2005) Her ne kadar bu tabir yine akıllara mahkeme yargılamasını getirirse de CAS günümüzde uluslararası ticari tahkim uygulamasında örneğine çok rastlanan “kurumsal tahkim” hizmeti sunan merkezlerden birisi olarak kabul edilmektedir. (Kocasakal, 2013)

Kurumsal tahkim, tahkim sınıflandırmalarında karşımıza çıkan ve herhangi bir kurumun kurallarına bağlı olmayan ve tarafların tahkime uygulanacak kuralları kendilerinin seçtiği bir yöntem olan “ad hoc tahkimin” tam tersidir. Milletlerarası uygulama dikkate alındığında, milletlerarası ticari tahkimin kurumsal tahkim (enstitü tahkimi) veya herhangi bir kuruma bağlı olmaksızın (ad hoc) tahkimle gerçekleştiği görülmektedir (Akıncı, 2016). Aslında CAS başlı başına kurumsal tahkimin uygulandığı bir kurumdur ancak CAS bünyesinde ad hoc tahkimin de yeri vardır. CAS, olimpiyat oyunları veya diğer önemli milletlerarası spor yarışmaları sırasında ortaya çıkan uyumsuzlukları karar bağlamak üzere ad hoc tahkim usulünü de uygulamaktadır. (Ekşi, 2015b) Hali hazırda CAS'ta Ad Hoc Dairesi de mevcuttur. “CAS Ad Hoc Dairesinin Uygulamasına Dair Olimpiyat Oyunları için Tahkim Kuralları” da (Arbitration Rules applicable to the CAS Ad Hoc Division for the Olympic Games,

Kurallar için: <https://www.tas-cas.org/en/arbitration/ad-hoc-division.html>) bunun için vardır. Bu kuralların güncel versiyonunda 23 madde yer almakta olup karar; Olimpik Antlaşma, uygulanabilir düzenlemeler, hukukun genel ilkeleri ve uygulanmasının uygun görüldüğü hukuk kurallarına göre verilmektedir (Ad Hoc Dairesi Tahkim Kuralları m. 17). Bu durumda kurumsal tahkim yanında sınırlı da olsa CAS'ta bir Ad Hoc tahkim uygulamasının da olduğunu görmekteyiz.

3.2. Tahkimin Özellikleri

Tahkimin özellikleri birçok başlık altında incelenebilir ve CAS'taki yargılama ile bu yönleriyle karşılaştırılabilir. Yukarıda da bahsedildiği gibi tahkim, mahkemelere alternatif uyuşmazlık çözüm yollarından bir tanesidir. Devlet yargı yetkisini mahkemeler vasıtasıyla kullanır. Tahkimde ise uyuşmazlığa düşen taraflar yapacakları bir anlaşma ile bu uyuşmazlık hakkında karar verme yetkisini devletin mahkemelerinden alarak özel kişilere devrederler (Ekşi, 2015a).

Tahkimin başlıca özelliklerini inceleyip CAS'taki yargılama ile karşılaştırma yapmak bu noktada en doğru yöntem olacaktır.

3.2.1. Tahkimin Avantajları Açısından Karşılaştırma

Tarafların tahkim uyuşmazlık yöntemini seçmesinin birçok nedeni olabilir. Bu nedenlere bakacak olursak, tahkim mahkemelere göre;

- Daha hızlı sonuç verir,
- Daha uzman kişiler tarafından çözülür,
- Daha pratiktir,
- Daha gizlidir.

Mahkemelerin iş yükü düşünüldüğünde gerçekten de tahkim prosedürü mahkemelere göre daha hızlı sonuçlanmakta olup az prosedürle daha pratik bir işleyiş karşımıza çıkmaktadır. Uyuşmazlığa atanan hakem ya da hakemler bu uyuşmazlıklara kendi özgeçmişleri ve uzmanlıkları sebebiyle seçtiklerinden uyuşmazlık konusuna daha vakıf kişi sıfatıyla o uyuşmazlıkta yer alırlar. Ayrıca taraflar istedikleri takdirde tahkim yargılamasının üçüncü kişiler açısından gizli kalmasını da isteyebilirler.

CAS'a baktığımızda ise pek farklı bir tablo ile karşılaşmamaktayız. CAS'taki yargılamalar da mahkemelere göre daha hızlı sonuca bağlanırlar. Zaten bu durum CAS'a gereksinim sebeplerinden bir tanesidir. CAS'ın kuruluşundaki amaçlardan biri, sportif yargılamaları devlet mahkemeleri yerine daha hızlı çözüme kavuşturan bir tahkim kurumu tarafından nihayete erdirmeye isteğidir. Ayrıca sportif yargılamaların süratle çözüme kavuşturulması zaten sporun doğasından kaynaklı bir gereksinimdir. Bu durum Spor Hukuku'nun kendine has özelliklerinden birisidir. Diğer deyişle Spor Hukukunda yargılamaların süratle çözüme kavuşturulması gerekliliği artık bir ilke haline gelmiştir. Bu konuda

şöyle bir örnek verilebilir: Futbolcuların mesleklerini ifa ederek para kazanabilecekleri süre oldukça kısıtlıdır. Çünkü yaşının ilerlemesiyle birlikte futbolcu, artık eski hız ve çevikliğine sahip olamayacaktır. Bu durumda onun hakkındaki sözgelimi disipline dair bir karar süratle verilmelidir. Süratle verilmediğinde, o futbolcu maç oynama performansı ile birçok maçta oynama şansını kaybedebilir ve iş hayatı sekteye uğrayıp kazanç kaybı da yaşayabilir. Her hafta müsabaka olduğundan o futbolcu hakkındaki karar hızlı verilmelidir ki bir sonraki hafta gerçekleşecek müsabakada oynayıp oynamayacağı belli olsun. Tüm bunlar ışığında uyuşmazlıkların süratle çözüme kavuşturulması prensibi genel olarak Spor Hukuku, özelinde de CAS yargılamaları için en ideal olanıdır.

Hukukumuzda ise son yıllarda yaşanan bir gelişme bunun tam tersi bir durumu oluşturmuştur. Anayasa Mahkemesi, 18.01.2018 tarihli kararı ile Türkiye Futbol Federasyonu'nun (TFF) yargı kurullarının futbolun yönetimi ve disiplin haricindeki uyuşmazlıklarla ilgili münhasır yetkisinin dayanağı olan 5894 sayılı kanunun 5. Maddesinin 2. fıkrasını iptal etmiştir (Güman, 2019). Bu durumda örneğin Türkiye'de bir futbolcu ile bir kulüp arasındaki bir parasal uyuşmazlık için önceden bu konuda münhasır yetkili TFF Uyuşmazlık Çözüm Kurulu (UÇK) yerine artık devletin genel mahkemelerine de uyuşmazlığı götürülebilme alternatifi doğmuştur. Ayrıca bu değişiklik sonrası TFF'nin talimatlarda yaptığı değişikliklerle UÇK'nun yapısı da değişmiş ve UÇK'da geleneksel tahkim yargılamasına benzer bir yargılamadan kurul halinde inceleme ve karara bağlama modeline geçilmiştir. Bu yönüyle spor tahkiminde ideal olarak görülen, sportif uyuşmazlıkların daha hızlı ve uzman kişiler tarafından bir tahkim yargılamasıyla çözüme kavuşturulması arzusu bu tip değişikliklerle kendine uygulama alanı bulamayacaktır.

Diğer yandan, geleneksel tahkimle örtüşür şekilde CAS'ta da uyuşmazlıklar uzman kişiler tarafından incelenmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere CAS'ın resmi internet sitesinde de yayımlanmış ve dört yılda bir de güncellenen hakem listeleri vardır. Kaldı ki bu hakemler uzmanlık alanlarına göre bile sınıflandırılmıştır. CAS'ta hakemler bir genel liste halinde sınıflandırıldıktan sonra, sadece futbol uyuşmazlıkları için ayrı bir liste, sadece doping ile ilgili uyuşmazlıklar için de ayrı bir liste bulunmaktadır. Diğer deyişle futbol uyuşmazlığı için sadece futbol hakem listesinden, doping uyuşmazlığı için ise sadece doping hakem listesinden hakem seçilebilmektedir. Bunun amacı, yukarıda da belirttiğimiz gibi, son yıllarda futbol ve doping ile ilgili uyuşmazlıkların sayısının artmasıdır. CAS, bu konulara ilişkin özel hakem listeleri oluşturmuştur. Yine, CAS'ta da yargılama mahkemelere göre özellikle usul kurallarının çok anlaşılır olması ve çok uğraştırıcı bir bürokrasisinin olmaması sebebiyle pratik bir yapıya sahiptir. Gizlilik konusunda da CAS Kodu açık hükümlere sahiptir. R43 maddesi gereğince İlk Derece Tahkim Dairesi'nin verdiği kararlar kural olarak gizlidir. Ancak tarafların muvafakatiyle ya da Daire Başkanı'nın onayı ile karar yayımlanabilir. Bu açılardan da bakıldığında CAS'taki yargılamanın geleneksel tahkim yargılaması ile örtüştüğü görülmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, CAS tahkimi, özel ihtisas gerektiren bir tahkimdir (Bilginioğlu, 2015).

3.2.2. Tahkimin Türleri Açısından Karşılaştırma

Tahkim birçok ayrıma tabi tutulabilir. Çalışmada aşağıdaki ayrımlar üzerinden bir karşılaştırma yürütülecektir:

-Zorunlu tahkim / Zorunlu olmayan tahkim

-Kurumsal Tahkim / Ad Hoc Tahkim

-Milli Tahkim / Milletlerarası Tahkim

Taraflar, uyuşmazlıklarını CAS'a götürebilmeleri için aralarında CAS'ı yetkilendiren bir tahkim anlaşması yapmak zorundadırlar. CAS Kodu m. R27 bunu açıkça düzenlemiştir. Bu durumda zorunlu bir tahkimden söz etmek mümkün değildir. Çünkü taraflar iradi olarak CAS'taki tahkime gitmeyi tercih etmektedir. Bu anlaşma, örneğin bir sporcu ile bir kulüp arasında ana sözleşmelerinin içerisinde bir tahkim klozu şeklinde yapılabileceği gibi, ana sözleşmeden bağımsız ayrı bir tahkim anlaşması ile de yapılabilir. Ayrıca bu anlaşma, uyuşmazlık öncesi de uyuşmazlık sonrası da yapılabilir. Yine CAS kodu m. R27'ye bakıldığında sözleşme dışında herhangi bir düzenlemede de örneğin bir federasyonun talimatında, tahkim şartı varsa taraflar CAS'a gidebilirler. Bu durumda eğer bu düzenleme tarafları zorunlu olarak tahkime yönlendiriyorsa bu sefer zorunlu olmayan tahkimden bahsetmek mümkün değildir. Örneğin bir federasyonun düzenlemesinde uyuşmazlıklarda CAS'ın yetkilendirildiğine dair bir tahkim şartı olabilir. Nitekim, İsviçre Federal Mahkemesi, CAS'ın vermiş olduğu bir kararı iptal etmek amacıyla açılmış Uluslararası Motosiklet Federasyonu ile Kuveyt Motor Sporları Kulübü arasındaki bir iptal davasında, uluslararası spor federasyonlarının düzenlemelerinde yer alan tahkim şartının geçerliliği ve CAS'ın yaptığı yargılamanın isabetli olduğu kararına varmıştır. 2018 tarihli bu kararda İsviçre Federal Mahkemesi açık ve geçerli tahkim şartının devlet Mahkemelerini (somut olayda Kuveyt Mahkemeleri) yetkisiz bıraktığına hükmetmiştir. (İsviçre Federal Mahkemesi'nin 4A_314/2017 sayılı, 28.05.2018 tarihli kararı, karar için bakınız: <https://www.swissarbitrationdecisions.com/atf-4a-314-2017>) Kanaatimizce, bir uluslararası spor federasyonunun düzenlemesinde tahkim şartı olarak CAS yetkilendirilmişse bu uluslararası federasyona bağlı bir ülke federasyonu o federasyona bağlanmakla onun düzenlemelerinde yer alan tahkim şartını da kabul etmiş sayılır. Bu durumda federasyona üyelik şartını kabul ederek üye olup tahkim şartını kabul etmek ihtiyari, ancak uyuşmazlığın CAS'a taşınması zorunlu hale gelmektedir.

CAS'ın icra ettiği tahkim yargılaması kural olarak kurumsal tahkimdir. Çünkü CAS'ın kendi bünyesinde tahkime ilişkin usul kuralları olduğu gibi, kendi hakem listesi mevcut olup, bu işlerin işleyişi amacıyla CAS'a ilk başvurudan itibaren "CAS Mahkeme Kalemi" (CAS Court Office – CAS Kodu m. S20/5) ve 01.07.2020 yürürlük tarihli değişiklikle CAS Genel Sekreterliği yerine gelen "CAS Genel Direktörlüğü" (CAS Kodu m. S6, S8, S10, S22, R32 ve R46) işleyişi yürütmektedir. Diğer bir deyişle, CAS'a ilk başvurduğunuz andan itibaren bir sekreteryaya size gidişat hakkında, aynı mahkeme kalemlerinin yaptığı gibi eşlik edecektir, tebliğ yapıp bilgi ve belge takibi yapacaktır. Bu

da CAS'taki tahkimin kurumsal tahkim olduğunu apaçık göstermektedir. CAS'ta Ad Hoc tahkim de vardır. Yukarıda 3.1. Giriş bölümünde bahsi geçtiğinden burada tekrara girmemek için detaylı açıklama yapılmayacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki Ad Hoc Tahkim sadece olimpiyat oyunları ve bazı uluslararası spor müsabakalarında ortaya çıkan uyuşmazlıklar için kurulmaktadır. Yukarıda 3.1. bölümünde daha ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Bu başlık altında son olarak CAS'taki tahkimin milli olup olmadığı konusunu incelemek gerekir. CAS, İsviçre'nin Lozan şehrinde kurulmuştur ve halen merkezi oradadır. İlk bakışta, İsviçre'de olması sebebiyle sanki İsviçre milli tahkimiymiş gibi bir izlenim veriyor olsa da CAS, uluslararası sportif uyuşmazlıkları çözen bir tahkim kurumudur. Hatta bazı yazarlar CAS'tan bahsederken "uluslararası" (international) tabirini CAS'ın başına muhakkak ekler (Champion 2005, Erkiner, 2007, Gerçeker 2016, Üçışık 2017). İsmi orijinalinde uluslararası ibaresi mevcut olmadığından makalede de bu ibare kullanılmamıştır. Ancak ismin başında uluslararası yazılmasa da bu durum CAS'ın uluslararası olmadığını göstermez. CAS, şu anda milliyetleri farklı bile olsa örneğin bir sporcu ile bir spor kulübünün uyuşmazlığını karara bağlayabilmekte ve neredeyse tüm uluslararası sportif kurum ve kuruluşun verilmiş kararları temyizen inceleyebilme yetkisine sahiptir. Bu özellik te CAS'ın milli değil, milletlerarası tahkim çeşidini temsil ettiğini göstermektedir.

3.2.3. Tahkime Elverişlilik Açısından Karşılaştırma:

Uyuşmazlığın tahkim yolu ile çözülebilmesi için iki temel şart vardır: İlki uyuşmazlığın tahkime elverişli olması, ikincisi de tarafların uyuşmazlıkların tahkim yolu ile çözümleneceği konusunda anlaşmış olmalarıdır. (Akıncı 2016). Tahkime elverişlilik, bir uyuşmazlığın mahkemeler yerine tarafların serbest iradeleri ile hakemler aracılığı ile çözümlenip çözülemeyeceği konusunu belirler. (Erdem, 2017) Yani geleneksel tahkimde bir uyuşmazlığın çözüme kavuşturulabilmesi için o uyuşmazlığın tahkime elverişli olması gerekir. Yukarıda tarafların tahkim anlaşması konusu CAS özelinde irdelendiğinden burada değinilmeyecektir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki taraflar aralarında yaptıkları geçerli bir tahkim anlaşması ile bu anlaşmada gösterdikleri belirli bir hukuki ilişkiden doğmuş ya da doğacak uyuşmazlıkların tamamının veya bir kısmının çözümü için tahkim mahkemesini yetkili hale getirebilirler. (Şensöz Malkoç, 2021). CAS'taki tahkim yargılaması da böyledir ve bu zemin üzerine oturur. Zaten CAS'ın kuruluş amaçlarından birisi de bu zemini oluşturmak, neticesinde de uluslararası hizmet veren, uyuşmazlıkları spor ve Spor Hukuku'nun dinamiğine uygun, süratle çözüme kavuşturan, yeknesak kuralları mevcut bir yargılama inşa etmektir. CAS hakem heyetleri tüm kararlarda uyuşmazlığın tahkime elverişli olup olmadığını, CAS'ın eldeki davada yetkisinin olup olmadığını her somut olay için ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutmaktadır. CAS'ın tahkim yargılamasına elverişli olarak kabul ettiği uyuşmazlıklar şöyle sıralanabilir:

-Ticari nitelikteki uyuşmazlıklar (örneğin: sponsorluk sözleşmesi)

-Spor kuruluşunun kararı ile ortaya çıkan disipline dair uyuşmazlıklar (örneğin: dopinge ilişkin uyuşmazlıklar)

-Maddi taleplere ilişkin alacak uyuşmazlıkları (örneğin: bir sporcunun oynadığı kulübünden ödeme alamamasına ilişkin uyuşmazlık veya iki spor kulübü arasındaki transfer sözleşmesinden kaynaklanan uyuşmazlıklar. Uygulamada profesyonel futbolcu sözleşmesinden doğan ihtilafların sıklıkla ücret ödeme borcunun ihlalini konu edindikleri görülür (Karabağ Bulut, 2021)).

CAS'ın kendi yetki alanını genişletmek istediğinden bahsetmiştik. Yukarıda sayılı uyuşmazlıkların CAS'taki istatistiki sayısı gün be gün de artmaktadır. CAS'ın internet sitesi veri tabanında (database) sürekli güncellenen içtihat (case-law) sayıları da bunu apaçık göstermektedir. Şu anda CAS'ın resmi internet sitesinde 1986-2021 arası istatistiklerine göre 8865 CAS davası görülmüştür ve bunların 996 tanesi sadece 2021 tarihi itibarıyla CAS davasına dönüşmüştür. (İstatistikler için: https://www.tas-cas.org/fileadmin/user_upload/CAS_statistics_2022.pdf)

3.2.4 Tahkim Kararı Sonrası Tüketilebilecek Hukuki Yol Açısından Karşılaştırma:

CAS kararlarına karşı gidilebilecek hukuki yolu tartışabilmek için öncelikle CAS'ın vermiş olduğu kararın tahkim yargılaması sonucu elde edilmiş bir karar mı yoksa mahkeme tarafından verilmiş bir karar mı olduğunu açıkça söylemek gerekmektedir. Çünkü tahkim yargılaması sonucu bir hakem kararı oluşacağından, hakem kararına karşı gidilebilecek hukuki yol farklı, mahkeme yargılaması sonucunda oluşacak mahkeme kararına karşı gidilebilecek hukuki yol farklı olacaktır. Sonuç kısmında daha detaylı olarak değerlendirilecek bir husus olsa da şu aşamada araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan ortaya çıktığı üzere, CAS'ın vermiş olduğu kararın tahkim yargılaması sonucu bir hakem kararı olduğu yönündedir. Bu minvalde, bu kısımda incelememiz hakem kararlarına karşı gidilebilecek yol üzerinden olacaktır. Eğer CAS, İsviçre'de bir Mahkeme olmuş olsaydı, bu sefer mahkeme kararlarına karşı gidilebilecek yol üzerinde bir araştırma yapılacak ve ona göre bulgulara ulaşılabilecekti.

CAS hakem kararlarına karşı gidilebilecek yol için İsviçre mevzuatına bakmak gerekir. Çünkü CAS yargılaması için tahkim yeri İsviçre-Lozan'dır. (CAS Kodu m. R28) Bu sebeple CAS kararlarına karşı gidilebilecek hukuki yollar İsviçre mevzuatına bakılarak belirlenir. İsviçre Özel Hukuk Hakkında Federal Kanun'da (PILA-Federal Act on Private International Law) uluslararası tahkim konusu bölümünde hakem kararlarına karşı gidilebilecek yol düzenlenmiştir. (PILA m. 190) CAS hakem kararları, taraflara tebliğ edildiği tarih itibarıyla bağlayıcı kararlar olup CAS hakem kararlarına karşı tek bir başvuru yolu vardır ve kararın tebliğinden itibaren 30 gün içerisinde İsviçre Federal Mahkemesi'ne başvurulabilmektedir. (Gülşen 2013). CAS hakem kararları PILA'ya göre uluslararası tahkim yargılaması olarak kabul edilir.

Geleneksel tahkimde de hakem kararlarına karşı iptal davası yoluna başvurulabilir. Ülkelerde hakem kararının milli tahkim ya da milletlerarası olup olmadığına göre uygulanacak mevzuat değişebilir de genelde iptal nedenleri aşağı yukarı birbiriyle örtüşmekte ve sınırlı sayıda sayılmaktadır.

CAS kararlarına karşı PILA'ya göre iptal davası açılabilmesi için sadece şu nedenler ileri sürülebilir:

(1) Tek hakemin usule aykırı olarak atanması ya da hakem heyetinin usule aykırı belirlenmesi,

(2) Hakem heyetinin usule aykırı olarak kendisinin yetkili olduğuna ya da olmadığına karar vermesi,

(3) Hakem ya da hakem heyetinin kendisinden talep edilenden fazlasına ya da talep edilenden başka birşeye karar vermiş olması,

(4) Taraflara eşit davranma ve tarafların dinlenilme ilkelerine aykırılık,

(5) Kamu düzenine aykırılık. (PILA m. 190)

Geleneksel tahkimde de hakem kararlarına karşı iptal nedenleri sayısal olarak aynı olmasa da çok benzerlik göstermektedir. Türkiye'den örnek vermek gerekirse, hakem kararlarına karşı iptal davası iki ayrı mevzuatta düzenlenmiştir. Bunlardan ilki 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK), diğeri de Milletlerarası Tahkim Kanunu'dur (MTK). HMK m. 429'da MTK ise m. 15'te bu iptal nedenlerini saymıştır. Bu düzenlemelere bakıldığında aynı sayıda olmasa da iptal nedenlerinin benzerlik gösterdiği görülmektedir.

Son olarak eklemek gerekir ki, CAS kararları diğer uluslararası tahkim kararları gibi, uluslararası hukuk kuralları ve özellikle 10.06.1958 tarihli Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizi Hakkında New York Konvansiyonu kapsamında, Türkiye'de icra edilebilir (Şahin, 2016). Bu da CAS hakem kararlarının geleneksel tahkim hakem kararları gibi görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda, New York Sözleşmesinin 3. maddesine göre hakem kararlarının tanınması hususunda, tanıma ve tenfiz istenen ülkenin usul hukuku kuralları uygulanır (Ruhi, 2019) Türkiye'de tanıma ve tenfizi yapılacak bir CAS kararı mevcut olursa yürürlükteki Türk usul hukuku kuralları uyarınca tanıma ve tenfiz işlemleri yürütülecektir.

4. SONUÇ

CAS, isminde biri diğerinin alternatifi olan iki ayrı uyuşmazlık çözüm yolunu bulundurması sebebiyle özellikle CAS'ı incelemeye yeni başlamış araştırmacılar tarafından anlam karışıklığına sebebiyet vermektedir. Ancak yukarıdaki incelemeden de görüleceği üzere CAS tüm özellikleriyle araştırıldığında ve özellikle geleneksel tahkim ile karşılaştırıldığında CAS'ta icra edilen uyuşmazlık çeşidinin bir mahkeme yargılaması değil, tahkim yargılaması olduğudur. CAS tarafından verilen kararlar da hakem ya da hakem heyeti kararlarıdır. Bu yüzden kararlara karşı gidilebilecek yol olarak İsviçre Federal Mahkemesi'nde hakem kararlarına karşı iptal davası yolu karşımıza çıkmaktadır. CAS

hakem kararlarının uluslararası hakem kararı olarak kabul edilmesi sonucunda da PILA kendisine uygulama alanı bulmaktadır. Kaldı ki yine bu hakem kararlarının tanıma ve tenfizinde uluslararası hakem kararlarının tanıma ve tenfizinde uygulama alanı bulan New York Konvansiyonu kendine uygulama alanı bulur. Türkiye de 2 Temmuz 1992 tarihinden itibaren bu konvansiyona üye olduğundan ülkemizde de CAS kararlarının uygulanması mümkündür.

Ancak hala CAS “acaba bir mahkeme midir” ya da “mahkeme değilse neden isminde mahkeme ibaresi kullanılmıştır” gibi sorular akıllara gelebilir. Çalışmada bu soru işaretlerini giderecek somut araştırma ve incelemeler yapılmıştır. Örneğin çalışmada yer alan Amerikan menşei bir tanımda CAS’ın tanımı yapılırken “Tahkim” kavramından hiç söz edilmemiş ama “Court” kavramı kullanılmıştır. Bu da doğal olarak bu kaynağı inceleyen okuyucuların aklında CAS’ın mahkeme olarak kalmasına sebebiyet verebilir.

Ayrıca CAS’ın kendi bünyesinde yer alan ve yukarıda bahsi geçen “CAS Court Office” (CAS Mahkeme Kalemi) ifadesi de sanki ortada bir mahkeme varmış ve bu da onun kalemi gibi çalışıyormuş izlenimi vermektedir. Ancak kanaatimizce burada “Court” ibaresinin kullanılmasının sebebi, CAS isminde yer alma sebebine benzer, ofisin icra ettiği işin önemine vurgu yapmak amacıyla olabilir. Kaldı ki bu ofise “CAS Arbitration Office” (CAS Tahkim Kalemi) ya da sadece “CAS Secretarial” (CAS Sekreterliği) denebilirdi. Ancak ismine ne uygun görülürse görülsün CAS Mahkeme Kalemi, tahkim yargılamasına ilişkin usul işlemlerinde taraflara ve tahkime refakat ederek işleyişte önemli bir paya sahiptir. Görünüşte ve ismi sebebiyle bir mahkeme kalemine benzese de yaptığı iş bir tahkim yargılaması içerisinde yardımcı bir rol yürütme üzerindedir.

Bugüne kadar CAS’ın çok çeşitli tanımları yapılmışsa da hiçbir tanım tam anlamıyla CAS’ın tüm unsurlarını kapsamamaktadır. Hatta çalışmada yer verilen ve CAS’ın resmi internet sitesinde yer alan tanımda bile, CAS’ın özellikle ilk derece tahkim yargılamasında hangi tip uyuşmazlıkların CAS’ın yetki alanına girdiği ve CAS tahkimine elverişli olduğuna dair bir söylem mevcut değildir. Yine hemen eklemek gerekir ki CAS Kodu’nda bile m. S12’de dairelerin baktığı işler düzenlemesinde ilk derece tahkim dairesinden bahsedilirken herhangi bir sınıflandırma yapmamış ancak temyiz tahkim dairesi için hangi tip uyuşmazlık çeşitlerinin temyizen incelenebileceği sıralanmıştır. Bu sebeple çalışmada ilk derece tahkim dairesinin bakabileceği işler tarafımızca ayrıma tabi tutulmuştur.

Yine, CAS’ın çalışmada yapılan tanımından da yola çıkılarak CAS’taki yargılamanın mahkeme değil tahkim yargılaması olduğu araştırma sonucunda tüm gerekçeleriyle ortaya konulmuştur. Buna göre, CAS’ın mahkemelerin yavaş işleminin önüne geçilmesi, yeknesaklığı sağlamak ve süratli çözüme kavuşturmak amaçlı IOC öncülüğünde bir tahkim kurumu amacıyla kurulması, spor ile ilgili uyuşmazlıkların tahkime elverişli olması, CAS’ın kendi içerisinde tahkim konularına göre dairelere ayrılması, CAS’ın kendi bünyesinde hakem listesinin olması, uyuşmazlıkların da bu hakem listelerindeki hakem ya da hakem heyetleriyle çözüme kavuşturulması, kendine has usul kurallarının

bulunması ve bu durumda bir kurumsal tahkim icra edilmesi, olimpiyatlarda yahut önemli uluslararası spor şampiyonalarında ad hoc tahkimin uygulanıyor olması, geleneksel tahkim ile benzerlik arz etmesi, nihayetinde oluşturulan kararın hakem kararı olarak kabul edilmesi, karara karşı iptal davası yoluna başvurabilmesi ve tanıma tenfizinin mümkün olması hususlarından dolayı CAS'taki yargılamanın mahkeme yargılaması değil, tahkim yargılaması olduğu ve CAS hakem heyeti tarafından verilen kararın da nitelik olarak hakem kararı olduğu bariz bir şekilde araştırmada açığa çıkarılmıştır. İsminde yer alan mahkeme kavramı ve bazı tanımlarda sadece mahkeme kavramı kullanılıyor olması CAS'ın bir mahkeme olduğu anlamına gelmemektedir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, CAS'ta taraflar yargılama yetkisini devletten alıp bir kurum olarak CAS'a, dolayısıyla CAS'ın hakem ya da hakem heyetlerine devretmektedir. Sonuçta ortaya bir tahkim yargılaması ve hakem kararı çıkmaktadır.

CAS'ın, sportif uyuşmazlıkların tahkim yoluyla çözümü konusunda hizmet veren tahkim kurumunun adı olarak kabul edildiği, isminde yer alan kelimelerin ifade ettiği gibi bir tahkim mahkemesi söz konusu olmadığını ileri süren yazarların görüşlerine katılıyoruz. Ancak CAS'ın ismindeki çelişkiyi gidermek adına da “Spor Tahkim Mahkemesi” yerine “Spor Tahkim Kurumu” isminin hem CAS'ın özellikleri hem de işleyişi dikkate alındığında daha doğru ve yerinde olacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Z. (2016). *Milletlerarası tahkim* (4. Baskı). İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Bilginoğlu, N. E. (2015). *Futbol uyuşmazlıklarının tahkim yoluyla çözümü* (1. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Champion Jr, W. T. (2005). *Sports law: cases, documents and materials* (1st ed.). New York: Aspen Publishers.
- Çakmak, O. (2019). *Spor sponsorluğu sözleşmeleri* (1. Baskı). İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Ekşi, N. (2015). *Milletlerarası ticaret hukuku* (2. Bası). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Ekşi, N. (2015). *Spor tahkim hukuku* (1. Bası). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Erdem, H. E. (2017). *Milletlerarası ticaret hukuku* (1. Bası). İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Erkiner, K. (2006). *Uluslararası spor tahkim mahkemesi c.a.s. açıklamalı İngilizce Türkçe mevzuatı* (1. Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ertaş, Ş. Petek, H. (2017). *Spor hukuku* (3. Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Gerçekler, H. (2016). *Spor hukuku* (1. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gülşen, R. (2013). *Spor hukuku* (2. Baskı), Ankara: Adalet Yayınevi.
- Güman, N. (2019). Anayasa Mahkemesi'nin 18 Ocak 2018 tarihli kararının Türkiye Futbol Federasyonu Uyuşmazlık Kurulu'nun yargı yetkisine etkisi üzerine düşünceler. *İstanbul Spor Hukuku Dergisi*, (Cilt I Sayı 2), 165-188.
- Gürbüz, A., Uzeltürk, H. (Ed.) (2022). *Spor hukuku yazıları-cas (spor tahkim mahkemesi) arabuluculuk kuralları (mediation rules) spor hukuku enstitüsü derneği yayını* (1.Baskı). İstanbul: Legal Yayıncılık, (93-102).
- Karabağ Bulut, N. (2021). *Profesyonel futbolcu sözleşmesinde ücret* (1. Baskı), İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Özdemir Kocasakal, H. (2013). *Sportif uyuşmazlıkların tahkim yoluyla çözümü ve spor tahkim mahkemesi (cas)*. (1. Bası). İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Pak, G. (2021). *Profesyonel futbolcu sözleşmeleri uyuşmazlıklarında FIFA yargılama usulü*. (1. Baskı). İstanbul: Platon Plus Yayıncılık.
- Rigozzi, A. (2005). *L'arbitrage international en matiere de sport*. (2nd ed.). Helbing & Lichtenhahn.
- Ruhi, A.C. (2019). *1958 tarihli New York Sözleşmesi çerçevesinde yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizi*. (1. Baskı). İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Swiss International Arbitration Decisions, (2023, Şubat 1). *4A_260/2027*. <https://www.swissarbitrationdecisions.com/atf-4a-260-2017>.
- Şahin, O. (2016). *Profesyonel futbolcu sözleşmesinin sona ermesi ve bundan kaynaklanan uyuşmazlıkların sportif yargı yoluyla çözümü* (1. Baskı). İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Şanlı, C., Esen, E. ve Ataman-Figanmeşe, İ. (2016). *Milletlerarası özel hukuk*. (5. Bası). İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Şensöz Malkoç, E. Değirmencioğlu, M., (2021), *Milletlerarası ticari tahkimde hibrit tahkim klotlarının geçerliliği*. MÜHF-HAD, Sayı (1), 593-641, <https://doi.org/10.33433/maruhad.859413>.
- Tribunal Arbitral Du Sport / Court of Arbitration for Sport, (2023, Şubat 1). *Statistics*. https://www.tas-cas.org/fileadmin/user_upload/CAS_statistics_2022.pdf.
- Üçışık, F. (2017). *Spor hukuku*. (1. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Geliş Tarihi:

04.04.2023

Kabul Tarihi:

03.10.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Nacar, D., & Nanto, Z. (2023).
Güç yozlaşması ölçeği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 942-958.
doi: 10.46928/iticusbe.1276802

GÜÇ YOZLAŞMASI ÖLÇEĞİ

Araştırma

Davur Nacar

Sorumlu Yazar (Correspondence)

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu

davutncr2007@gmail.com

Zülküf Nanto

Fırat Üniversitesi

zlkfnnt@hotmail.com

Davut Nacar: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulunda Dr. Öğretim Görevlisidir. Eğitim yönetimi ve çocuk gelişimi alanında dersler vermekte ve bu alanlarda araştırmalar yayınlamaktadır.

Zülküf Nanto, Fırat Üniversitesi Eğitim Yönetimi bölümünden Doktorasını tamamlamıştır. Elâziğ Yunus Emre İlkokulunda müdür yardımcısı olarak görev yapmaktadır. Eğitim yönetimi ve çocuk gelişimi alanında araştırmaları mevcuttur.

GÜÇ YOZLAŞMASI ÖLÇEĞİ

Davut Nacar
davutncr2007@gmail.com
Zülküf Nanto
zlkfnnt@hotmail.com

Özet

Toplumsal hayatın her aşamasında güç olgusundan bahsetmek mümkündür. Güç insanlara bir şeyi zorla yaptırabilme veya onları etkileyebilme yeteneğidir. Bundan dolayı insanlar farklı şekillerde gücü elde etme eğilimindedir. Yolsuzluk ise gücün karanlık yüzüdür. Gücün yozlaşması, kişisel kazanç sağlamak için gücü suiistimal eden bir kişiyi ifade eder. Gücün olası olumsuz etkileri, birçok organizasyonun yapısındaki değişiklikler ve gücü paylaşmanın potansiyel olumlu etkileri nedeniyle, gücün kullanımlarına ilişkin görüşler kısmen değişmektedir. Örgütler yönetici olarak dürüst kişileri atayabilir ve destekleyebilirler. Dürüst yöneticiler yozlaşmayla mücadelede güçlü bir yargı sistemine ihtiyaç duyabilirler.

Amaç: Bu çalışmanın amacı örgütlerde güç yozlaşmasının ortaya koyulmasında kullanılacak, geçerli ve güvenilir veri toplama aracının geliştirilmesidir.

Yöntem/Tasarım / Metodoloji / Yaklaşım: Araştırma ölçek geliştirme çalışması niteliğinde olup, var olan durumu sorgulayan, betimsel bir araştırmadır.

Bulgular:30 maddelik soru havuzuna açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucu 19 madde tek faktörlü örgütlerde güç yozlaşması ölçeği oluşturulmuştur.

Özgünlük: Ölçeğin uygulandığı hedef kitle ve analizlerle ilgili bulgular birlikte değerlendirildiğinde örgütlerde güç yozlaşmasının belirlenmesinde geçerliliği ve güvenilirliği yüksek bir araç olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Güç, Yozlaşma, Güç Yozlaşması, Ölçek Geliştirme

JEL Sınıflandırması:

POWER CORRUPTION SCALE

Abstract

It is possible to talk about the power phenomenon at every stage of social life. Power is the ability to force people to do something or influence them. Because of this, people tend to acquire power in different ways. Corruption is the dark side of power. Corruption of power refers to a person who abuses power for personal gain. Opinions about the uses of power vary in part because of the potential negative effects of power, changes in the structure of many organizations, and the potential positive effects of power-sharing. Organizations can appoint and support honest people as managers. Honest rulers may need a strong judicial system to combat corruption.

Purpose: The aim of this study is to develop a valid and reliable data collection tool that can be used to determine power corruption in organizations.

Method/Design/Methodology/Approach: The research is a scale development study and is descriptive research questioning the current situation.

Findings: Exploratory and confirmatory factor analyzes were performed on the 30-item pool of questions. As a result of the analyzes made, a 19-item power corruption scale in single-factor organizations was created.

Originality: When the findings related to the intended population and analyzes to which the scale is applied are evaluated together, it can be said that it is a tool with high validity and reliability in determining power corruption in organizations.

Keywords: Power, Corruption, Power Corruption, Scale Development

JEL Classification:

GİRİŞ

Güç, yönetim alanında her zaman ilgi çeken bir kavram olmuştur. Güç, yönetim fonksiyonların düğüm noktasıdır (Rajan ve Krishnan, 2002). Güç ilişkisel bir kavramdır ve astlarla üstler arasındaki iletişimin görünen yüzüdür (Koçel, 2015). Beşeri ilişkilerin olduğu her ortamda güç olgusundan bahsetmek mümkündür. Güç; bir kişinin veya bir grubun başka bir kişi veya grubu etkilemesi veya onlara zorla bir şey yaptırabilmesi, onların davranışlarını kontrol etmesi ya da onlara istediğini yaptırabilmesidir (Alkın, 2006; Aydın ve Coşkun, 2007). İnsanların toplu olarak yaşadığı ortamlarda güç mücadelesi her daim kendini göstermiştir. McClelland ve Burnham (1976), güce göre ihtiyacı, insanı güç kullanmaya teşvik eden bir neden olarak görmüşlerdir. İnsanoğlu edinmiş olduğu maddi-manevi kazanımlarla birlikte daha fazla güç kazanma çabası içerisine girmektedir. İnsanlar arasındaki bu güç mücadelesi bir durumdan başka bir duruma farklı şekiller almıştır. İnsanlara istediği veya istemediği bir şeyi ceza ve tehditle zorla yaptırarak veya bilgi ya da kişisel kabiliyetlerle insanları etkileyerek güç mücadelesi vermesi buna örnek gösterilebilir.

Yolsuzluk ise gücün karanlık yüzüdür. "Güç yozlaştırır ve mutlak güç kesinlikle yozlaştırır" eski atasözü organizasyonlardaki insanlar için geçerlidir. Gücün yozlaşması, kişisel kazanç sağlamak için gücü suiistimal eden bir kişiyi ifade eder. Güç sahibi, oyunu organizasyondaki diğerleri için geçerli olan aynı kurallara göre oynamak zorunda olmadığına inanır (Nahavandı ve Malekzadeh, 1999).

Gücün olası olumsuz etkileri, birçok organizasyonun yapısındaki değişiklikler ve gücü paylaşmanın potansiyel olumlu etkileri nedeniyle, gücün kullanımlarına ilişkin görüşler kısmen değişmektedir. Örgütler yönetici olarak dürüst kişileri atayabilir ve destekleyebilirler. Dürüst yöneticiler yozlaşmayla mücadelede güçlü bir yargı sistemine ihtiyaç duyabilirler. Buradan hareketle bu çalışmada, örgütlerde güç yozlaşmasının ortaya çıkarılmasında faydalanılacak, geçerli ve güvenilir veri toplama aracının geliştirilmesi amaç edinilmiştir.

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE/LİTERATÜR

Geniş anlamda yozlaşma gücün kişisel fayda için kötüye kullanılması olarak tanımlanabilir (Accinelli ve diğerleri, 2020). Güç yozlaşması döngüsü, bir kişinin önemli miktarda yetkiye sahip olması ve kaynaklara erişiminin sınırsız olması veya yüksek otoriteye karşı hiçbir sorumluluğunun olmaması ile başlar. Aşırı güç, gücü elinde bulunduran kişi ile diğerleri arasındaki mesafenin artmasına neden olabilir. Bir yönetici ile çalışanlar arasındaki mesafenin artması bu duruma örnek verilebilir. Bu tarz yöneticilerin ayrı ofisleri ve park alanları vardır, özel yemek odalarında yemek yerler. Yine bu tarz yöneticilerin çalışanlarla sınırlı temasları vardır ve genellikle sınırlı güce sahip kişilerle temastan kaçınabilirler. Genelde bu durum, yöneticinin değerli zamanının boşa harcanmaması için yapıldığı şeklinde açıklanabilir. Çalışanlarla yöneticiler arasındaki mesafe yöneticilerle çalışanlar arasındaki etkileşimi azaltabilir ve yöneticileri örgütlerinin iç işleyişinden uzaklaştırabilir.

İnsanlar kendilerini güçlü hissettiklerinde kendilerini kontrol etmeye çalışmaktan vazgeçerler. Gücü ele geçirdiğimizde çoğumuzu cesur veya kötü davranışlardan uzaklaştıran düzenleyicilerin çoğu azalır veya yok olur. Çalışanlardan uzaklık ve ayrılık, güçlü yöneticilerin kendileri hakkında şişirilmiş bir görüş geliştirmesine yol açar. Nede olsa onlar özeldi, öyle olmasalardı böyle bir ayrıcalığa sahip olamazlardı. Astlar, yöneticilerin kendilerine emir verme haklarının olduğunu ve verilen emri yapması gerektiğini bilirler (Brass ve Burkhardt, 1993). İsteseler de istemeseler de astlar otoriteye saygı duymak zorundadırlar (Hitt, Black ve Porter, 2012). Çalışanlar işlerinden olmamak ve işlerini yaptırabilmek için yöneticilerinin onayına ve desteğine ihtiyaç duyduklarından, yöneticilerinin isteklerine uyarlar. Çalışanlar zam, terfi veya özel bir görev alma umuduyla yöneticileri pohpohlayabilirler. Yöneticiye kötü yansıyan olumsuz geri bildirim veya kötü haber vermekten de korkabilirler. İtaat ve iltifat, yöneticilerin kendilerine ilişkin görüşlerini daha da şişirir (Nahavandi ve Malekzadeh, 1999).

Belki de gücün önemli bir özelliği, bağımlılığın bir işlevi olmasıdır (Robbins ve Judge, 2015,2019). Güçteki büyük eşitsizlik nedeniyle, çalışanlar kendilerini güçsüz hissedebilir ve giderek daha fazla itaatkâr ve bağımlı hale gelebilirler. Çalışanların itaatkârlıkları ve bağımlılıkları da güç sahiplerinin şişirilmiş güç hissini besleyen başka bir faktördür. Çalışanların saygı gösterdiğini, itaat ettiğini, pohpohladığını ve uyduğunu görmek, yöneticilere kendi yetenekleri hakkında çarpık bir bakış açısı kazandırır (McShane ve Glinow, 2016).

Yozlaşma sürecinin nihai noktası yozlaşmanın sonuçlarıdır. Bu, kötü karar vermekten etik ihlallere kadar uzanır. Başkalarından soyutlanmış, aşırı özgüvenli, kendi yargılarının doğruluğuna güçlü bir şekilde inanan güç sahipleri, az veya yanlış bilgiye dayanarak kararlar verirler. Çünkü çalışanlar, yöneticilerinin her isteğine uyararak kendi başarılarına karar alamayacaklarını yöneticiye göstermişlerdir. Çalışanların dalkavuklukları ve boyun eğmeleri, yöneticilerin egosunu şişirirken ve kısa vadeli sonuçlar sağlarken, yöneticilerin çalışanlar hakkında düşük bir kanaat geliştirmelerine de yol açmaktadır. Sonuç olarak, güç sahipleri, çalışanları etkilemek için otokratik liderliğe ve zorlayıcı ve meşru güce giderek daha fazla güvenirlir (Nahavandi ve Malekzadeh, 1999) .

Güç yozlaşması döngüsünün nihai bir sonucu, güç sahiplerinin etik olmayan ya da yasa dışı davranışlarda bulunması veya her ikisinin birden olmasıdır. Bazı yöneticiler kendi kurallarını koyar, yasaları çiğner, rüşvet ve dolandırıcılık faaliyetlerinde bulunur. (Nahavandi ve Malekzadeh, 1999).

Malekzadeh ve Nanavandi' ye (1999) göre, güç yozlaşma döngüsü başladıktan sonra kendi kendini beslemektedir. Çalışanlar, yöneticilerinin gücü nedeniyle uyumlu ve bağımlı hale gelmektedirler. Ancak yöneticiler bu uyum ve boyun eğmeyi beceriksizliğe ve çalışanların karar verememe durumuna bağlamaktadırlar. Bu nedenle, giderek daha az bilgiyle karar verirler ve giderek otokratik hale gelmektedirler. Benzer şekilde aşırı gücün yarattığı çalışanlarla araya mesafe koyma döngüsünün her adımında artmaktadır. Hem yöneticilerin hem de çalışanların davranışları kendi kendini gerçekleştiren kehanetlerini yaratmaktadır.İş liderlerine ve yöneticilere verilen önemli güç ve

ayrıcalık, yozlaşmanın gelişmesi için ideal bir ortam yaratmaktadır. Örgütler, aşırı güçten kaynaklanan yozlaşmayı çeşitli yollarla önleyebilirler. Fakat hiçbir sihirli formül aşırı güçten kaynaklanan yozlaşmayı ortadan kaldıramayabilir.

Yöneticiler kuruluşun günlük faaliyetlerine, çalışanlara ve müşterilere ne kadar yakın olursa, yozlaşma için o kadar az potansiyel vardır. Örgütler aşağıdaki adımları atarak güç yolsuzluklarını önleyebilirler.

1. Yöneticiler ve çalışanlar arasındaki iletişimi artırın. Yöneticiler ve çalışanlar, resmi ve gayri resmi ortamlarda özgürce ve sık sık etkileşimde bulunmalıdır. Artan temas, yapay engelleri azaltır, yöneticileri erişilebilir kılar ve bilgi akışına izin verir.
2. Çalışanların yöneticilere bağımlılığını iki şekilde azaltın.
 - Nesnel performans ölçütleri belirleyin. Çalışanlar, zam, terfi, ikramiye, iyi atamalar vb. almak için yöneticilerinin yargısına, öznele derecelendirmesine ve iyi niyetine ne kadar az bağımlıysa, yöneticilerini o kadar az pohpohlayacaklardır.
 - Bilgiye erişim ve doğrudan geri bildirim sağlayın. Organizasyon hakkında bilgi sahibi olan ve performansları hakkında doğrudan geri bildirim alan çalışanlar daha fazla özerkliğe sahiptir ve yöneticileri kazanmak için pohpohlamak ve boyun eğmek zorunda kalmazlar.
3. Organizasyon kültürünü ve yapısını izleyin. Güç yozlaşmasını önlemenin en etkili ve en zor çözümü, örgütlerin kültür ve yapısını değiştirmektir. Değişim, yöneticileri tatmin etmekten ziyade performans, üretkenlik ve müşteri hizmetlerine odaklanmalıdır. Kültür, çalışanları yöneticinin ihtiyaçları yerine müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamaya teşvik etmelidir (Nahavandı ve Malekzadeh, 1999).

Güç yozlaşması yaşayan üst yöneticiler ceza veya gerekli işlemleri yapmayarak güç yozlaşması yaşayan alt yöneticilerin suç ortağı olabilirler. Çalışanlar için yozlaşmayla mücadele etmek çok zor olduğundan bu duruma sessiz kalabilirler. Hatta bazı çalışanlar örgütte görülün güç yozlaşmasını kendilerine çıkar sağlamak için kullanabilirler. Bazı çalışanlar ise güç yozlaşmasını ortadan kaldırmak adına bütün riskleri göze alarak güç yozlaşmasıyla mücadeleye girebilirler (Accinelli ve diğerleri, 2020).

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni/Modeli/Türü

Araştırmanın verileri SPSS 29 ve AMOS 29 paket program kullanılarak çözümlenmiştir. Araştırma ölçek geliştirme çalışması niteliğinde olup, var olan durumu sorgulayan ve sonuçlarını ortaya koyan betimsel bir çalışmadır.

Evren-Örneklem/Araştırma Gurubu

Araştırmanın birinci ve ikinci aşaması için farklı örneklem gruplarından veriler elde edilmiştir. Birinci aşamada veriler, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, postane, milli eğitime bağlı özel ve resmi okullar, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi ve İstiklal Üniversitesi'ndeki çalışanlardan toplanmıştır. Araştırmanın birinci aşamasında örneklem büyüklüğü için madde sayısının en az beş katı temel alınarak 320 katılımcıdan veri toplanmıştır. Birinci aşamada toplanan veriler ile Açıklayıcı Faktör Analiz yapılmıştır. Birinci aşamadaki katılımcıların 142'si (%44.4) kadın, 178'i (%55.6) erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcılar yaş değişkeni açısından incelendiğinde 66'sı (%20.6) 20-30 yaş, 120'si (%37.5) 31-40 yaş, 102'si (%31,9) 41-50 yaş ve 32'si (%10) 51 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların 282'si (%88.1) resmi kamu kurumlarında ve 38'i ise (%11.9) özel kurumlarda çalışan kişilerden oluşmaktadır. Araştırmanın ikinci aşamasında Kahramanmaraş Sütçü İmam ve İstiklal Üniversiteleri'nde çalışan 258 katılımcıdan veri toplanmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) için toplanan 258 verinin cinsiyet değişkenine göre dağılımı 127'si (%49.2) kadın ve 131'i (%50.8) ise erkektir. DFA için toplanan ikinci aşamadaki katılımcıların 143'ü (%55.4) lisans, 59'u (%22.9) yüksek lisans ve 56'sı (%21.7) doktora mezunudur. Ölçek geliştirme çalışmasının tamamı için 578 katılımcıdan veri toplanmıştır.

Ölçek geliştirmeye yönelik, örneklem büyüklüğünü farklı hesaplayan, literatürde birçok görüş bulunmaktadır. Büyüköztürk (2002), örneklemdekikişi sayılarının $n/k \geq 2$ minimum koşulunu sağlaması gerektiğini ifade etmiştir. Çalışmanın birinci aşamasında Güç Yozlaşması Ölçeği 30 maddeden oluşmaktadır. Bu durumda birinci aşama için $(320/30=10.66)$ $n/k \geq 2$ minimum koşulunu sağlamaktadır. Çalışmanın ikinci aşaması 24 maddeden oluşmaktadır. İkinci aşama içinde $(258/24=10.75)$ $n/k \geq 2$ minimum koşulunun sağlandığı görülmektedir.

Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Güç yozlaşması ölçeğinin geliştirilmesi amacıyla alanyazın ayrıntılı olarak taranmıştır. Alanyazın incelemesi ve eğitim yönetimi alanında uzman olan iki bilim insanının görüşleri doğrultusunda 30 maddelik taslak ölçek formu oluşturulmuştur. Ölçeğin kapsam geçerliliği için 30 maddelik soru havuzu için dört eğitim yönetimi ve iki sağlık yönetimi uzmanının görüşüne sunulmuştur. Ölçek maddelerinin kapsam geçerliliğini sağlayıp sağlamadığına bakmak için Davis (1992) Tekniği kullanılmıştır. Bahsedilen bu teknikte uzman görüşleri,“(A) Uygun”,“(B) Hafif gözden geçirilmeli”,“(C) Ciddi gözden geçirilmeli” ve“(D) Uygun değil” şeklinde 4'lü olarak derecelenir. Kapsam geçerlilik indeksini (KGİ) belirlemek için ölçekteki aday maddeyeyönelik bütün uzman formlarındaki A ve B'lerin genel toplamı,araştırmaya katılan uzmanların toplam sayısına bölünmesi ile elde edilir. Bu analiz sonucunda KGİ indeks değerinin 0.80'den büyük bulunması halinde madde, kapsam geçerliliği bakımından yeterli görülmektedir (Davis, 1992). Tablo 1'de kapsam geçerliliğine ilişkin analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 1. Kapsam Geçerliliğine İlişkin Analiz Sonuçları

	GÜÇ YOZLAŞMASI ÖLÇEĞİ	(A)	(B)	(C)	(D)	KGI
1	Yöneticiler çalışanlara karşı acımasızca davranışlar sergilemektedirler.	4	1	1	0	0.83
2	Yöneticiler etik dışı davranışlarda bulunmaktadır.	4	4	0	1	0.83
3	Gücü elinde bulunduran yöneticiler, bunu kendi çıkar ve menfaatleri için kullanmaktadırlar.	5	1	0	0	1.00
4	Yöneticilerin ofis alanları diğer çalışanlardan izole edilmiştir.	2	3	1	0	0.83
5	Yöneticiler, park konusunda ayrıcalıklı bir alana sahiptir.	3	2	1	0	0.83
6	Yöneticilerin özel yemek alanları vardır.	5	0	1	0	0.83
7	Yöneticilerin çalışanlarla temasları sınırlıdır.	4	2	0	0	1.00
8	Çalışanlar işlerinden olmamak için yöneticilerin isteklerine uyarlar.	4	1	1	0	0.83
9	Çalışanlar işlerini yaptırabilmek için yöneticilerin onayına ihtiyaç duyduklarından yöneticilerin isteklerine uyarlar.	4	2	0	0	1.00
10	Çalışanlar ödül, terfi ve özel bir görev almak için yöneticilerini pohpohlarlar.	3	3	0	0	1.00
11	Çalışanlar, yöneticiye olumsuz geri bildirim vermekten korkarlar.	4	2	0	0	1.00
12	Çalışanların itaatleri yöneticilerin kendi yetkinliklerine ilişkin görüşlerini daha da şişirmektedir.	1	4	1	0	0.83
13	Yöneticiler, kendi yargılarının doğruluğuna güçlü bir şekilde inandıklarından az veya yanlış bilgiye dayanarak karar verirler.	1	4	1	0	0.83
14	Gücü elinde bulunduran yöneticiler, yasa dışı davranışlarda bulunmaktadır.	4	2	0	0	1.00
15	Yöneticiler, gereğinden fazla yetkiye sahiptirler.	3	3	0	0	1.00
16	Yöneticilerin kaynaklara erişimi sınırsızdır.	5	0	1	0	0.83
17	Yöneticilerin yüksek otoriteye karşı sorumlulukları bulunmaktadır.	4	1	0	1	0.83
18	Yöneticilerin çalışanlardan saygı ve itaat görmesi, kendisi hakkında çarpık bir bakış açısı geliştirmesine neden olmaktadır.	3	3	0	0	1.00

19	Yöneticiler kısıtlı güce sahip olan çalışanlarla iletişime geçmekten kaçınırlar.	6	0	0	0	1.00
20	Yöneticiler keyfi uygulamalar yapmaktadırlar.	6	0	0	0	1.00
21	Yöneticiler, ellerindeki kaynakları çalışanlar arasında adil dağıtmamaktadırlar.	3	3	0	0	1.00
22	Çalışanların iltifatları yöneticilerin kendi yetkinliklerine ilişkin görüşlerini daha da artırmaktadır.	6	0	0	0	1.00
23	Çalışanlar, yöneticilerin hoşuna gitmeyecek eleştirileri dile getirmekten çekinirler.	6	0	0	0	1.00
24	Yöneticiler, her şeyin en iyisini bildiklerini düşünürler	5	0	1	0	0.83
25	Yöneticiler, asılları ile istişareden kaçınırlar.	6	0	0	0	1.00
26	Yöneticiler, daha çok yasal gücü kullanmayı tercih ederler.	4	1	1	0	0.83
27	Yöneticilerin tavırları nedeniyle çalışanlar kendilerini değersiz hisseder.	5	0	1	0	0.83
28	Çalışanlar, yöneticilerini ulaşamaz kişiler olarak görür.	6	0	0	0	1.00
29	Yöneticiler, itaat gösteren çalışanlara karşı pozitif ayrımcılık yapmaktadır	6	0	0	0	1.00
30	Yöneticiler, hesap verilebilirlik ilkesine uygun hareket etmemektedirler.	4	1	1	0	0.83

Tablo 1'e bakıldığında tüm maddelerin KGİ 0.80'den büyük olduğu görülmektedir. Bu değerler ölçek maddelerinin kapsam geçerliliği açısından yeterli olduğunu göstermektedir.

Oluşturulan taslak formun anlaşılıp anlaşılmadığına karar verebilmek için farklı kurumlarda görev yapan en az fakülte mezunu sekiz katılımcıya uygulanmıştır. Bu sekiz katılımcının önerileri de dikkate alınarak hazırlanan taslak ölçek formu yazım ve dilbilgisi hatalarının giderilmesi için iki Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenine gönderilip ölçeğe uygulamadan önceki son şekli verilmiştir. Ölçek beşli likert tipinde, (1) Hiçbir Zaman Katılmıyorum, (5) Tamamen Katılıyorum düzeyi aralığında hazırlanmıştır. Ölçekte ters çevrilecek madde bulunmamaktadır.

BULGULAR

Açımlayıcı Faktör Yapısına İlişkin Bulgular

320 kişiyi içeren örneklemin, büyüklüğüne yönelik, Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) veri yapısının uygunluğunu analiz etmek amacıyla, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayı değeri bulunmuştur. KMO ve Barlett's testine ilişkin veriler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. KMO ve Bartlett's Testi

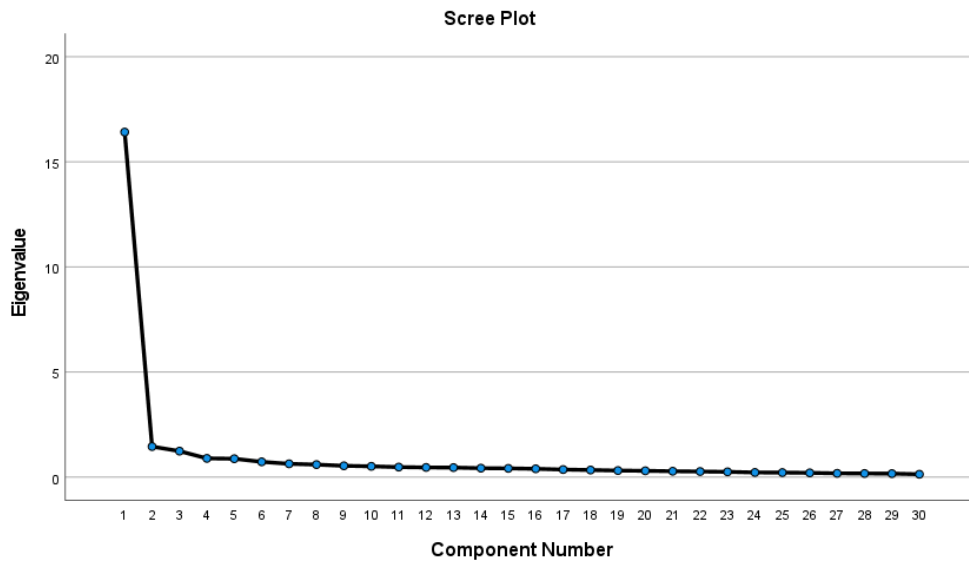
KMO Measure of Sampling Adequacy.		.969
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	7545.747
	df	435
	Sig.	.000

Bu değerin .97 olması örneklemin mükemmel KMO değerine sahip olduğunu göstermektedir. Bartlett Sphericity Testi sonucunda elde edilen verilerin (7545.0; p= .000) çok değişkenli normal dağılım sağladığını ve dolayısıyla AFA analizine yönelik diğer sayıtların karşılandığını söylemek mümkündür. Bu iki sayıtların karşılanması, faktör analizi yapılabileceğini göstermektedir. Ölçeğin faktör yapısını belirlemek için Kaiser kriterine, yamaç eğim grafiğine ve Monte Carlo Paralellik testine bakılmıştır. Kaiser kriterine göre açıklanan toplam varyansa ilişkin veriler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Faktör Öz Değerlerine ve Açıklama Varyanslarına Yönelik Sonuçlar

Faktör	Başlangıç Öz Değer			Kare Yüklerin Çıkarma Toplamları			Döndürme Sonrası Toplam		
	Toplam	% Vary	Küm %	Toplam	% Vary	Küm %	Toplam	% Vary	Küm %
1	16.418	54.725	54.725	16.418	54.725	54.725	10.026	33.420	33.420
2	1.457	4.856	59.581	1.457	4.856	59.581	5.630	18.767	52.188
3	1.240	4.132	63.713	1.240	4.132	63.713	3.457	11.525	63.713

Kaiser kriterine göre faktörleşmede 1 ya da daha yüksek yük değerine sahip olan faktörler değerlendirilir (Pallant, 2016). Temel bileşenler analiz (Principal components) seçilerek yapılan AFA sonucunda öz değeri 1'in üzerinde olan üç faktör önerilmiştir. Birinci faktörün varyans değerine bakıldığında % 54.725 oranında katkı sağladığı görülmüştür. İkinci ve üçüncü faktörün toplam varyansa sağladığı katkı incelendiğinde ise verilen katkıların oldukça düşük olduğu görülmektedir. Faktör sayısına karar vermek için Scree Plot grafiği incelenmiştir. Scree Plot grafiği Şekil 1'de verilmiştir.

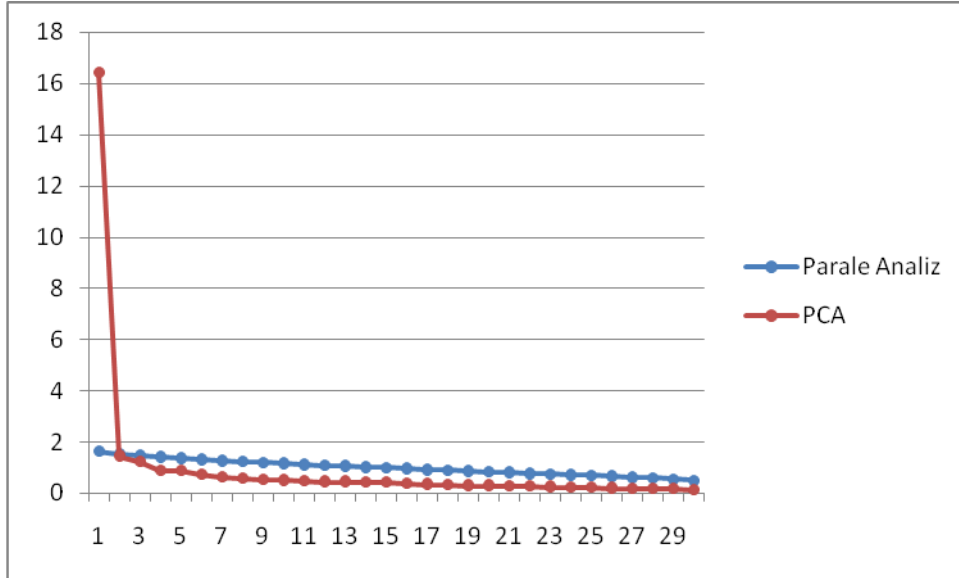
Şekil 1. Güç yozlaşması Ölçeği Özdeğerlerine İlişkin Saçılma Diyagramı

İlgili grafikdeğerlendirildiğinde, ikinci nokta itibari ile eğimin plato yaptığı,daha sonra gelen faktörlerin varyansa yönelik yaptıkları katkının çok küçük olduğu ve değerlerin birbirine sayısal olarak çok yakın olduğu görülmektedir. Faktör sayısına karar vermek için başka bir yöntem olan Monte Carlo PCA for Parallel Analysis yöntemi kullanılmıştır. Monte Carlo PCA for Parallel Analysis ve Principial Component Analysis analizine ilişkin verilere Tablo 4'te Şekil 2'de yer verilmiştir.

Tablo 4. Principial Component Analysis ve Monte Carlo PCA for Pararrel Analiiysis değerleri ve bu değerlerin karşılaştırılması.

Bileşen Numarası	PCA'dan Elde Edilen Öz Değer	Paralel Analiz Kriter Değeri	Karar
1	16.418	1.6166	Kabul
2	1.457	1.5274	Red
3	1.240	1.4672	Red

Tablo 4'e bakılarak PCA'dan elde edilen öz değer ile paralel analiz tarafından oluşturulan rastgele sonuçlar ve ona karşılık gelen ilk değerler sistematik olarak kıyaslanmıştır. Eğer PCA'dan elde edilen kriter değeriniz Paralel Analiz kriter değerinden daha büyükse bu faktör kabul edilmelidir (Pallant, 2016). Tablo 4'e bakıldığında sade birinci faktörde bu değerin büyük olduğu görülmektedir.

Şekil 2. PCA ve Paralel Analiz Karşılaştırma Grafiği

Şekil 2'ye bakıldığında grafikte birinci faktörden sonra PCA eğiminin Paralel Analiz eğiminin altına indiği görülmektedir. Bu veriler ve bilgiler ışığında birinci faktör kabul edilmiş diğer faktörler reddedilmiştir.

Faktör sayısının bir olarak ifade edilmesi, binişiklik probleminin olmadığını gösterir. Bundan dolayı maddelerin çıkarılması için ortak varyans tablosu (communalities) incelenmiştir. Araştırmacılar arasında tam bir görüş birliği olmamasına rağmen faktör yük değerleri için kabul noktası .40 olarak

(Şencan, 2005) alınmaktadır. Güçlü ve kararlı bir boyutun oluşması için .50'nin altındaki maddeler sırasıyla (m17, m26, m5, m16, m6 ve m4) ölçek setinden çıkarılmıştır. Madde atılma işleminden sonra faktör sayısı serbest bırakılarak tekrar AFA yapılmıştır. AFA sonucunda 24 madde ve tek faktörlü bir yapının oluştuğu görülmüştür. Analiz sonucu oluşan 24 maddelik ölçek seti için KMO değeri .97 ve Barlet Sphericity Testi (6775.982; $p = .000$) anlamlı bulunmuştur. İlgili değerlere, aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 5. Güç yozlaşması ölçeğinin AFA'ya ilişkin faktör yük değerleri sonuçları

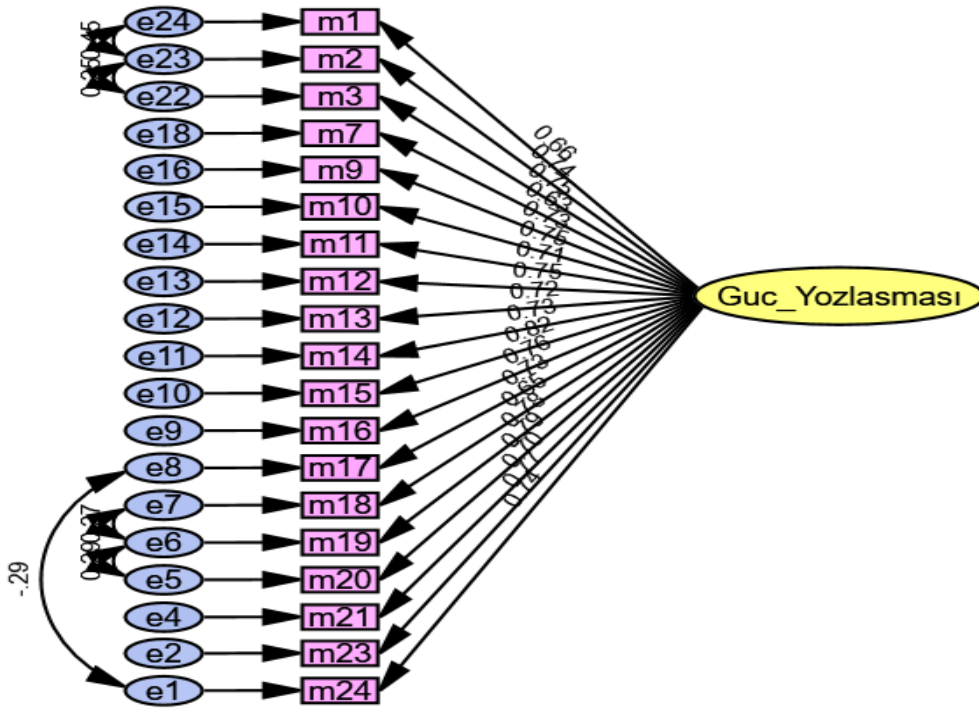
M13	.831
M21	.823
M12	.820
M3	.812
M20	.808
M24	.805
M8	.796
M25	.787
M11	.780
M30	.777
M22	.777
M15	.774
M29	.764
M2	.763
M19	.758
M9	.755
M10	.755
M23	.751
M1	.742
M27	.737
M14	.716
M18	.712
M7	.676
M28	.672
M6	.614

Tablo 5'e bakıldığında 'Güç Yozlaşması Ölçeği' tek faktör ve 24 maddeden oluşmaktadır. Tek boyuttan oluşan ölçeğin maddelerinin faktör yük değerlerinin .831 ile .614 arasında bir değer aldığı görülmektedir. Ölçeğin tek boyutlu yapısının açıkladığı varyans oranı 58.35'tir. Tek faktörlü yapılarda, açıklanan varyans oranının % 30'dan daha fazla olması yeterlidir (Büyüköztürk, 2007; Tavşancıl, 2005).

Doğrulayıcı Faktör Yapısına İlişkin Bulgular

Açımlayıcı faktör analiziyle tanımlan yapıyı test etmek için, farklı bir gruba ölçek yeniden uygulanmıştır. AFA analizi sonucu oluşan 24 madde tek faktörlü ölçeğin yapı geçerliğinin doğrulanması için DFA yapılmıştır. DFA, AFA ile önceden belirlenmiş olan yapının doğruluğunu belirlemeyi amaçlamaktadır. Ölçek gözlenebilen tüm değişkenlerin tek bir faktör altında toplandığı tek faktörlü model olarak tasarlanmıştır. Yapılan DFA analizi sonucu 22. madde .6'nın altında

faktör yük değeri gösterdiğinden ölçek setinden çıkarılmıştır. 22. madde ölçek setinden çıkarıldıktan sonra model tekrar test edilmiş ve uyum iyili değerlerin düşük çıktığı görülmüştür. Modifikasyon indeksleri incelendiğinde 4, 5, 6 ve 8. maddelerin birçok maddeyle çok yüksek kovaryans gösterdikleri görülmüştür. Bu maddeler sırasıyla ölçek setinden çıkarılarak model tekrar test edilmiştir. Daha sonra modifikasyonlar yapılarak ölçek maddeleri ölçeği geliştiren araştırmacılar ve her biri kendi alanında uzman iki kişi tarafından, ölçeğin kapsamının ve faktör iç tutarlılığının değerlendirilmesi ile ölçeğe son şekli kazandırılmıştır.Şekil 3'te Standartlaştırılmış Regresyon Analizleri Diyagramı görülmektedir.

Şekil 3. Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları Diyagramı

Şekil 3'e bakıldığında güç yozlaşmasından, m1, m2 ve m3 değişkenlerine yönelik çizilen tek taraflı oklar, tek yönlü doğrusal ilişkiyi göstermektedir. Gözlenen değişkenlere ait veriler gizil değişkenin ne derece iyi temsilci özelliğine sahip olduğuhakkında bilgi verir(Nacar ve Demirtaş, 2021). Örneğin, standartlaştırılmış regresyon ağırlığı diyagramında standardize edilmiş verilere bakıldığında güç yozlaşması gizil değişkenini en iyi temsil eden gözlenen değişken, .82'lik yük değeriyle m15'tir. Güç yozlaşması gizil değişkenini en az temsil eden gözlenen değişken ise .63'lük yük değeriyle m7'dir. Uyum iyiliği değerlerine yönelik bilgilere tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. Güç Yozlaşması Ölçeği Uyum İyiliği İndeksi

Uyum İndeksi	$\chi^2/(sd)$	RMSA	RMR	CFI	NFI	AGFI	GFI
Değerleri	2,084	.065	.049	.952	.912	.849	.883

Uyum iyiliği değerlerinin raporlanmasında hangi indekslerin kullanılacağı kesin olarak belirlenmemiştir. Uyum iyiliği değerlerinde hangi indekslerin kullanılacağı araştırmacının kendisine bırakılmıştır. Genel olarak çalışmalarda çoğunlukla ki-kare ve SD ve iyilik uyum indeksleri

raporlanmaktadır (Meydan ve Şeşen, 2015). Tablo 6'daki güç yozlaşması ölçeğine ilişkin uyum iyiliği değerleri incelendiğinde ki-kare ($\chi^2/(sd)=2,084$), RMSA (.065), RMR (.049), CFI (.952), NFI (.912), AGFI (.849) ve GFI (.883) değerlerine ait bulgular, tüm değerlerin kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir.

Güvenirlğe İlişkin Bulgular

Güç yozlaşması ölçeğinin açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizinden sonra ölçeğe ilişkin güvenirlik katsayısı Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 7. Güç Yozlaşması Ölçeğine ait Cronbach Alpha Güvenirlik Sonuçları

Madde Sayısı	19
Cronbach Alpha	.956

Tablo 7'ye baktığımızda 19 madde tek faktörden oluşan ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının .96 olması mükemmel bir güvenirlik katsayısına sahip olduğunu göstermektedir (Özdamar, 1999).

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Okul idarecileri, okul yönetiminde demokratik bir tutum sergilemeli, okul ile ilgili konularda öğretmenlerle fikir alışverişinde bulunmalı ve öğretmene okul yönetimiyle ilgili sorumluluk vermelidir. Okul yöneticileri, öğretmene karşı adil olmalı ve negatif ayrımcılık yapmamalıdır (Erol ve Turhan, 2021). Hırs, istek, arzu, gurur, kendini beğenme gibi duyguların bir yere kadar insan gelişimi açısından faydalı hatta önemli bir gereksinim olduğu; ancak bu duyguların bireyde ölçüyü aştığı taktirde hem çevresine hem de kendisine zarar verebilecek davranışlara yol açabileceği öne sürülmektedir (Altın Gülova, Türesin Tetik ve Dirik, 2018). Çalışanlarla işbirliği yapılması, çalışanların fikirlerinin alınması ve onlara karşı adil olunması örgütlerde gücün yozlaşmasına ilişkin algıyı azaltacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada örgütlerde güç yozlaşmasının belirlenmesinde kullanılmak üzere, geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracının geliştirilmesi amaç edinilmiştir. İlk hazırlanan haliyle 21 maddeden oluşan güç yozlaşması ölçeği ön uygulama ve uzman görüşleri sonrasında 30 maddeye çıkartılmıştır. 30 maddeden oluşan güç yozlaşması ölçek formu ilk örneklem grubuna uygulanmış ve analizler yapılmıştır. AFA sonucu altı madde birden çok faktörde birbirine yakın yük değerlerine sahip olmaları, üç maddeden az maddeyle faktör oluşturmaları nedeniyle ölçek setinden çıkarılmıştır. AFA sonucunda 24 maddelik ölçek seti oluşmuştur.

AFA sonucu oluşan (24 maddelik) ölçek, farklı örneklem grubuna yeniden uygulanmıştır. Elde edilen veri setine DFA yapılmış, faktör yük değeri .6'nın altında kalan bir madde ve uyum iyiliği değerlerini bozan dört madde ölçek setinden çıkarılmıştır. Ölçeğin "Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı" .96 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre ölçek, yüksek derecede iç tutarlılığa sahiptir (Özdamar, 1999).

Yapılan analizler sonucu güç yozlaşmasına yönelik yapılan ölçeğinin son şekli 19 maddeden oluşmaktadır. Bütün maddeler; beşli likert ölçeği ile puanlanmaktadır. Ölçeğin toplamından alınan puan, madde sayısına bölünüp 1 ile 5 arası bir ortalamaya dönüştürülerek yorumlanması gerekir. Elde edilen 19 maddelik bu ölçek de bahsedilen şekilde yorumlanmaya müsaittir.

Ölçeğin uygulandığı hedef kitle ve analizlerle ilgili bulgular birlikte değerlendirildiğinde örgütlerde güç yozlaşmasının belirlenmesinde geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir. Elde edilen bulgular sonucunda yapılan bu çalışmayla geliştirilen ölçme aracının konu ile alakalı alanyazındaki önemli bir eksiği gidereceği ve başkaca çalışmalarda kullanılabilecek nitelikte ve yeterlikte bir ölçme aracı olma özelliği taşıdığı söylenebilir. Başka bir açıdan bakıldığında, güç sahiplerinin etik olmayan ya da yasa dışı davranışlarda bulunması veya her ikisinin birden uygulaması, örgütlerin amaçlarına ulaşmasında büyük engel olarak görülmektedir. Bahsedilen bu engellerin giderilmesi adına geliştirilen bu ölçeğin, yetkililere ciddi veriler oluşturacağı düşünülmektedir.

Bahsedilen sonuçlar ışığında, geliştirilen bu ölçeğin; farklı alanlarda, eğitim yönetiminin farklı değişkenleri ile kullanılarak çalışmaların yapılması araştırmacılara önerilmektedir. Ayrıca bu ölçek, örgütlerde güç yozlaşmalarının giderilmesi adına veriler elde etmek için yetkililer tarafından kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Accinelli, E., Martins, F., Pinto, A. A., Afsar, A. & Oliveira, B. M. P. M. (2020): The power of voting and corruption cycles. *The Journal of Mathematical Sociology*, 56-79. DOI: 10.1080/0022250X.2020.1818077
- Alkın, M. C. (2006). *Liderlik özellik ve davranışlarının belirlenmesi ve konuyla ilgili olarak yapılan bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Altın Gülova, A., Türesin Tetik, H. & Dirik, D. (2018). Güç zehirlenmesine kavramsal bir bakış. 17. *Uluslararası Katılımlı İşletmecilik Kongresi*. https://www.researchgate.net/publication/325314606_GUC_ZEHIRLENMESINE_KAVRAMSAL_BIR_BAKIS
- Aydın, Ş.ve Coşkun. R. (2007). Örgütsel güç'e ilişkin eleştirel bir çözümleme. *Akademik İncelemeler*, 2(2), 76-83.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 8(32), 470-483.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum*. (Yedinci Baskı). Ankara: Pegem A.
- Brass, D. J. & Burkhardt, M. E. (1993). Potential power and power use: an investigation of structure and behavior. *Academy of Management Journal*, 36(3), 441-470. <https://doi.org/10.2307/256588>
- Davis L.L. (1992). Instrument review: Getting the most from a panel of experts. *Applied Nursing Research*, 5, 194-197.
- Erol, Y. C. Ve Turhan, M. (2021). Türk kültürü bağlamında öğretmenlerin iş doyumunu etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Journal of History School*, 55, 4432-4456.
- Hitt, M. A., Black, J. S. & Porter, L. W. (2012). *Management*. USA: Pearson Prentice Hall.
- Koçel, T (2015). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Basım.
- Malekzadeh, A. R., & Nahavandi, A. (1999). *Organizational behavior*. Prentice Hall: New Jersey.
- McShare, S. L. & Glinow, M. A.V. (2016). *Örgütsel davranış* (Çev. Ed. A. Günsel ve S. Bozkurt). Ankara: Nobel.
- Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemeleri AMOS uygulamaları*. Detay Yayıncılık: Ankara.
- MicCelland, D. C. & Burnham, D. H. (1976). Power is the Great Motivator. *Harvard Business Review*, 54, 100-110.
- Nacar, D. & Demirtaş, Z. (2021). Okulların örgütsel dna özellikleri ölçeğinin geliştirilmesi çalışması. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18 (44), 7594-7615. DOI: 10.26466/opus.885896
- Özdamar, K. (1999). Paket programlar ile istatistiksel veri analizi. Kaan Kitap Evi.
- Pallant, J. (2016). *SPSS Survival Manual: A step by step guide to data analysis using SPSS program (6th ed.)*. London, UK: McGraw-Hill Education.
- Rajan, S., & Krishnan, V.R. (2002). Impact of gender on influence, power and authoritarianism. *Women in Management Review*, 17(5), 197-206.
- Robbins, S. P. & Judge, T. A. (2019). *Örgütsel davranış* (Çev. Ed. A. Yalçın). Ankara: Nobel.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenirlik ve geçerlik*. Ankara: Seçkin
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi. (İkinci Baskı)*. Ankara: Nobel.

GÜÇ YOZLAŞMASI ÖLÇEĞİ		Hiçbir Zaman Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1	Yöneticiler çalışanlara karşı acımasızca davranışlar sergilemektedirler.	1	2	3	4	5
2	Yöneticiler etik dışı davranışlarda bulunmaktadırlar.	1	2	3	4	5
3	Gücü elinde bulunduran yöneticiler, bunu kendi çıkar ve menfaatleri için kullanmaktadırlar.	1	2	3	4	5
4	Çalışanlar ödül, terfi ve özel bir görev almak için yöneticilerini pohpohlarlar.	1	2	3	4	5
5	Çalışanların itaatleri yöneticilerin kendi yetkinliklerine ilişkin görüşlerini daha da şişirmektedir.	1	2	3	4	5
6	Yöneticiler, kendi yargılarının doğruluğuna güçlü bir şekilde inandıklarından az veya yanlış bilgiye dayanarak karar verirler.	1	2	3	4	5
7	Gücü elinde bulunduran yöneticiler, yasa dışı davranışlarda bulunmaktadırlar.	1	2	3	4	5
8	Yöneticiler, gereğinden fazla yetkiye sahiptirler.	1	2	3	4	5
9	Yöneticilerin çalışanlardan saygı ve itaat görmesi, kendisi hakkında çarpık bir bakış açısı geliştirmesine neden olmaktadır.	1	2	3	4	5
10	Yöneticiler kısıtlı güce sahip olan çalışanlarla iletişime geçmekten kaçınırlar.	1	2	3	4	5
11	Yöneticiler keyfi uygulamalar yapmaktadırlar.	1	2	3	4	5
12	Yöneticiler, ellerindeki kaynakları çalışanlar arasında adil dağıtmamaktadır.	1	2	3	4	5
13	Çalışanların iltifatları yöneticilerin kendi yetkinliklerine ilişkin görüşlerini daha da artırmaktadır.	1	2	3	4	5
14	Çalışanlar, yöneticilerin hoşuna gitmeyecek eleştirileri dile getirmekten çekinirler.	1	2	3	4	5
15	Yöneticiler, her şeyin en iyisini bildiklerini düşünürler	1	2	3	4	5
16	Yöneticiler, astları ile istişareden kaçınırlar.	1	2	3	4	5
17	Yöneticilerin tavırları nedeniyle çalışanlar kendilerini değersiz hisseder.	1	2	3	4	5
18	Yöneticiler, itaat gösteren çalışanlara karşı pozitif ayrımcılık yapmaktadır.	1	2	3	4	5
19	Yöneticiler, hesap verilebilirlik ilkesine uygun hareket etmemektedirler.	1	2	3	4	5

Geliş Tarihi:
21.08.2022
Kabul Tarihi:
29.11.2023
Yayımlanma Tarihi:
30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Çetinkaya, A. Ş., & Kızıllan, Z. (2023). Firmaların uluslararası pazarlara giriş şekillerine SWOT analizinin etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 959-980. doi: 10.46928/iticusbe.1165018

FİRMALARIN ULUSLARARASI PAZARLARA GİRİŞ ŞEKİLLERİNE SWOT ANALİZİNİN ETKİSİ

Araştırma

Ali Şükrü Çetinkaya

Sorumlu Yazar (Correspondence)

Selçuk Üniversitesi

alisukru@outlook.com

Zeynep Kızıllan

Selçuk Üniversitesi

zynpkzln9156@gmail.com

Ali Şükrü Çetinkaya, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Uluslararası İşletmecilik Anabilim Dalında profesördür. Stratejik yönetim, uluslararası ticaret işlemleri ve yönetimi, işletme, yönetim ve organizasyon, yönetim bilişim sistemleri alanlarında çalışmalar yürütmektedir.

Zeynep Kızıllan, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret Anabilim Dalında yüksek lisans öğrencisidir.

FİRMALARIN ULUSLARARASI PAZARLARA GİRİŞ ŞEKİLLERİNE SWOT ANALİZİNİN ETKİSİ

Ali Şükrü Çetinkaya
alisukru@outlook.com
Zeynep Kızılkın
zynpkzlkkn9156@gmail.com

Özet

Amaç: Rekabetin çetin hale gelmesi işletmelerin kendi zayıf ve üstün yönleri ile dış çevredeki fırsat ve tehditlerin farkında olmalarını, diğer bir ifadeyle SWOT analizi yapmalarını gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada, SWOT analizinin uluslararası pazarlara giriş etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. İmalat sanayiinde faaliyet yürüten 60 farklı işletmede çalışanlarından basit tesadüfi yöntemle elde edilen 385 geçerli anket verisi ile hipotez test edilmiştir. Veri analizinde; tanımlayıcı istatistik, açıklayıcı faktör analizi ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır.

Bulgular: Analiz sonuçlarına göre SWOT analizi ile uluslararası pazarlara giriş şekilleri arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Özgünlük: İşletmelerin uluslararası pazarlara hangi şekilde gireceklerine karar vermeden önce SWOT analizi yapmaları büyük önem arz etmektedir. Önemine rağmen yazında SWOT analizinin uluslararası pazarlara giriş şekillerinin belirlenmesine olan etkisini ampirik olarak araştıran sınırlı çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada, SWOT analizinin uluslararası pazarlara giriş şekline etkisi ampirik olarak ortaya konulmuş ve hem literatüre hem de uygulamaya katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: SWOT Analizi, Uluslararası Pazarlara Giriş Şekilleri, Uluslararası Ticaret

JEL Sınıflandırması: F18, M16

THE IMPACT OF SWOT ANALYSIS ON THE TYPES OF ENTERING IN INTERNATIONAL MARKETS

Abstract

Purpose: As competition heats up, businesses are forced to assess their own strengths and weaknesses as well as environmental opportunities and threats (known as SWOT analysis). The purpose of this quantitative study was to ascertain how SWOT analysis affected entering foreign markets.

Method: With data collected from 385 randomly chosen employees working in 60 different manufacturing firms using the questionnaire technique, the stated hypothesis was put to the test. In data analysis, descriptive statistics, explanatory factor analysis and multiple regression analysis were used.

Findings: According to the findings of multivariate regression analysis, there is a statistically significant relationship between SWOT analysis and the types of accessing international markets.

Originality: It is of great importance for businesses to make a SWOT analysis before deciding on entering international markets. Though the importance of SWOT analysis, there is little research empirically investigating this relationship. In this research, the effect of SWOT analysis on the way of entering international markets has been empirically revealed and contributed to both literature and practice.

Keywords: SWOT Analysis, Entering International Markets, International Trade

JEL Classification: F18, M16

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar ülkeler arasındaki ticaretin serbestleştirilme çabaları uluslararası ticareti bugünkü düzeyine ulaştırmıştır. Bu serbestleştirme çabalarını fırsata dönüştürmek isteyen işletmeler, dış pazarlara hızla nüfuz etmektedirler. Bu hız, büyüme ve gelişme çabası, işletmeler için büyük riskleri de beraberinde getirmektedir. İşletmeler aynı zamanda devamlılıklarını sürdürebilmek amacı ile birçok yeni girişimde bulunmaktadırlar. Bu yeni girişimler işletmelere tehdit unsurunu da beraberinde getirmektedir. İşletmeler yeni girişimlerde bulunmadan önce kendi iç durumlarını, yani zayıf ve güçlü yönlerini, bununla birlikte dış çevredeki fırsat ve tehditleri inceleyip analiz ettikten sonra hangi yönde ve hangi alanda faaliyet göstermeleri gerektiğine karar vermelidirler. Aksi takdirde işletmeler bu yeni girişimlerinde çok büyük riskler ile karşı karşıya kalabilmektedirler.

İşletmelerin uluslararası pazarlara hangi şekilde gireceklerine karar vermeden önce kendi güçlü ve zayıf yönlerini belirlemesi ve hedef pazarlardaki fırsat ve tehditlerin farkına varmaları ve bunu SWOT analizi olarak adlandırılan sistematik ve bilinçli yapmaları büyük önem arz etmektedir. Öneme rağmen yazında SWOT analizinin uluslararası pazarlara giriş şekillerin belirlenmesine olan etkisini ampirik olarak araştıran sınırlı çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada, SWOT analizinin uluslararası pazarlara giriş şekline etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada kuramsal değerlendirmeler yapılmış ve araştırma bulgularına bağlı olarak sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Uluslararası Pazarlara Giriş

Uluslararası pazarlara giriş şekli, işletmelerin mal ve hizmetlerini uluslararası pazarlara yönelik olarak planlamak, üretmek, pazarlamak ve teslim etmek için tercih ettikleri yöntemdir. İşletmeler ticaretini yaptıkları ürün veya hizmetin türü ve özelliğine göre birçok farklı yöntem ile uluslararası pazarlara giriş yapabilmektedirler (Indeed, 2021). İşletmeler uluslararası pazarlara girerken çeşitli yöntemler kullanmaktadırlar. Her pazarın farklı özelliği bulunmakta ve işletmeler de bu özellikleri göz önünde bulundurarak uluslararası pazarlara giriş yöntemini seçmektedirler. İşletmeler uluslararası pazarlara temelde üç farklı türde girmektedirler: Sözleşme yöntemi, ihracat yöntemi ve yatırım yöntemi (Indeed, 2021).

Sözleşme yöntemi ile uluslararası pazarlara giriş şekillerinde, taraflar arasında karşılıklı bir sözleşme yapılmaktadır. Bu sözleşme, tarafların birbirlerine karşı vermiş olduğu güven çerçevesi şeklinde gerçekleşmektedir. Sözleşme yöntemi ile girişte gerçek ve tüzel kişiler sözleşmeye dahil olabilmektedir. Sözleşme yöntemi ile uluslararası pazarlara giriş beş farklı şekilde gerçekleşmektedir: Lisans anlaşmaları, franchising, montaj, yönetim sözleşmesi ve üretim sözleşmesi.

Lisans anlaşmaları, uluslararası pazarlara giriş sürecinde, ticari uzmanlık ya da endüstriyel uzmanlığı belirli bir bedel karşılığında kiralama ya da satın alma işlemidir. Uluslararası pazarlara girişte lisans

anlaşmaları, karşılıklı iki taraf arasında imzalanmaktadır. Bu anlaşmada lisans veren lisansör, lisans alan ise lisansiye olarak tanımlanmaktadır. İşletme sahip olduğu formül, buluş, marka, patent, telif hakkı ve marka adını belirli bir bedel karşılığında kullanma izni vermektedir. Lisans verme, “royalty” adı verilen belli bir bedel karşılığında gerçekleşmekte ve lisansiye lisansöre bu bedeli ödemektedir. Lisans anlaşmalarında lisansiye, bilmediği teknolojileri kullanmakta ve uygulamakta zorlanabilir ve bu onun için risk yaratabilmektedir. Aynı zamanda lisansör ise verdiği patent ve formül gibi kendi işletme özelliklerini denetleme zorluğu çekmesi sebebiyle markasını zedeleyecek problemler yaşayabilmektedir. Bu ve bunun gibi faktörler firmaları doğrudan yatırım yapmaya zorlamaktadır (Birden, 2017). Lisans veren firmanın en önemli amacı yabancı pazara nüfuz etmek yani sızmaştır (Engin, 2005).

Franchising, Fransızca “affranchir” filinden türemiştir. Fransızcada affranchir; serbest bırakma, vergi-resim ve harçlardan muaf tutma anlamındadır. Franchise kelimesinin Türkçedeki en yakın karşılığı imtiyaz verme, ayrıcalık tanıma gibi anlamlara gelmektedir (Engin, 2005). İmtiyaz anlamına gelen uluslararası pazarlara giriş şekillerinden franchising, karşılıklı taraflar arasında gerçekleşmektedir. İmtiyazı veren franchisor, imtiyazı alan ise franchisee olarak tanımlanmaktadır. Franchising yönteminde franchisor, belirli bir bedel (royalty) karşılığında marka isminin veya patentinin kullanımına izin vermektedir. Franchisee ise bu marka adıyla piyasaya girdiği için başarısız olma durumu ve zarar etme olasılığını düşürmektedir. Aynı zamanda imtiyaz alan franchisee zaman ve maliyet açısından tasarruf sağlamaktadır. Çünkü, marka zaten tanınmış, hazır müşteri potansiyeline sahip ve hazır reklam çalışmaları sürmekte bu sebeple ekstra bir masraf gerektirmemektedir. Franchising anlaşması franchisor’a tehlike oluşturabilmektedir. Çünkü verdiği imtiyazlarla (patent, buluş, formül, teknik bilgi gibi) franchisee daha güçlü bir konuma gelebilmekte ve firmaya rakip olabilmektedir. Franchisor bunu engellemek için sözleşmede birtakım sınırlamalar eklemelidir (Yalçın, 2016).

Montaj yöntemi, bir ürünün bazı parçalarının başka bir ülkede üretilip, kalan kısmının ise farklı bir ülkede tamamlanması ve ürünün son halini almasıdır. Bu yöntem en fazla otomobil sektöründe kullanılmaktadır. Otomobil üretilirken, parçalarının bir kısmı yerel sınırların içerisinde üretilirken, bazı kısımları başka ülkelerde üretilmektedir. Montaj üretim, zor pazarlara girme yöntemi olarak kullanılmaktadır. Bu yöntem ile bu pazarlara girilip ucuz iş gücünden faydalanılmaktadır. Aynı zamanda montaj üretimde, üretimin gerçekleştirildiği ülkelere ihracat katkısı sunmaktadır. Montaj üretim, bazı ülkelerin mamul ve yarı mamul ürünlere farklı gümrük vergisi uygulamalarından dolayı, hedef pazara konum olarak yakınlık ve ham maddeden dolayı tercih edilmektedir (Yalçın, 2016).

Yönetim sözleşmesi, firmaların yabancı bir işletme ile arasında yapmış olduğu ve bu anlaşma ile yöneticilerin firma yönetim faaliyetlerinin tamamının veya bir kısmını yabancı firmaya devretmesidir. Yönetim sözleşmesi ile yabancı şirket sadece yönetimde bilgi ve tecrübelerini uygulamaktadır (Yalçın, 2016). Cengiz, Gegez, Arslan, Pirinti ve Tıgılı (2007)’ ya göre yönetim sözleşmesi, sözleşmeye taraf olan firmalar arasında, yönetim bilgi ve becerisi eksik olan veya bulunmayan firmaların bu açıklarını

buna sahip şirketlerden karşılamaktadırlar. Yönetim sözleşmeleri üç durumda ortaya çıkmaktadır (Cengiz vd., 2007). İlki, yabancı yatırımlar, ülke tarafından kamulaştırıldığı ve yerel firmanın yönetimi tecrübe kazanana kadar, ilk firma sahibi tarafından işlemleri devredilmek üzere davet edildiği zaman ortaya çıkmaktadır. Diğeri, firma yeni bir girişimi yönetmek istediğinde ortaya çıkmaktadır. Bir diğeri ise yabancı firma, faaliyetleri süren bir yerel işletmeyi daha etkili yönetmek istediği durumlarda yönetim sözleşmesi ortaya çıkmaktadır.

Sözleşmeli üretim yönteminde, uluslararası pazarlara açılmak isteyen firma hedef pazardaki yerel üretici firmalarla mal üretimi konusunda anlaşarak sözleşme yapmaktadır (Cengiz vd., 2007). Firmalar kendi ülkelerinde üretim ve lojistik faaliyet maliyetlerinin yüksek olması sebebiyle bu yöntemi seçmektedirler. Aynı zamanda gümrük vergilerinden kaçınmak ve ham maddeye yakınlık, ucuz iş gücü gibi faktörlerde bu yöntemi seçmeye yönlendirmektedir (Aidoo, 2015). Bir dış kaynak kullanma yöntemi olan sözleşmeli üretimde, pazarlama faaliyetleri dış pazara girmek isteyen firma tarafından gerçekleştirilmektedir.

İhracat yöntemi, firmaların uluslararası pazarlara girişinde ilk tercih ettikleri yöntemdir. Maliyetlerin düşüklüğü ve risklerin nispeten azlığı bu yöntemi daha avantajlı hale getirmektedir (Engin, 2005). Firmaların girmeyi planladığı uluslararası pazarlarda yatırım yapma imkanının olumsuz olduğu, siyasi veya ekonomik şartların belirsiz olduğu durumlarda daha çok tercih edilen bir yöntemdir. Firma bu yöntem ile doğrudan pazara nüfuz etmektedir. İhracat yaparak uluslararası pazarlara giriş dolaylı ihracat ve doğrudan ihracat olmak üzere iki farklı yöntemle gerçekleşmektedir.

Dolaylı ihracatta firmalar ihracat süreçlerini başka aracı firmalarla gerçekleştirmektedirler. Bu yöntem ile firmalar ihracat risklerini kendileri üstlenmemektedir. Dolaylı ihracatta firmanın ürünler üzerindeki kontrol yetkisi zayıftır. Ürünlerini uluslararası pazarlara daha kolay ulaştırabildiklerinden dolayı genellikle ihracata yeni başlayan firmalar bu yöntemi tercih etmektedirler. Dolaylı ihracatla firma araya aracılar koyarak herhangi bir yatırım yapmadan, en az riskle ve düşük başlangıç maliyetleri ile uluslararasılaşmaya başlamaktadır (Engin, 2005). Firmalar dolaylı ihracatta ticaret firmaları, ihracatçı birlikler, ihracat yönetim firmaları, yabancı tüccar ve temsilciler, komisyoncular gibi aracı kuruluşlarla çalışmaktadırlar (Aidoo, 2015). İşletmeler uluslararası ticaret faaliyetlerine başladıklarında, genellikle ilk olarak dolaylı ihracatı tercih etmektedirler. Bu yöntem ile ticaretin gerçekleşmesi uluslararası distribütörler gibi acente şirketleri tarafından gerçekleşmektedir (Indeed, 2021).

Doğrudan ihracat yönteminde firmalar aradaki aracıları devre dışı bırakarak üretim aşamasından dağıtım aşamasına kadar ki süreçleri doğrudan kendi imkanları ile gerçekleştirmektedir (Engin, 2005). Doğrudan ihracatta firmalar müşterilerini, uluslararası pazarlardaki ithalatçıyı kendileri bulmakta ve ticareti tamamen kendileri yapmaktadırlar, araya hiçbir aracı koymadan ürün üretim aşamasından, gümrükleme, lojistik, ulaştırma faaliyetleri gibi tüm alanlarının sorumluluğu firmadadır, ithalatçıya kadar olan tüm işlemleri firmanın kendisinin yaptığı yöntemdir. Bu yöntemde firma ürünleri üzerinde daha fazla

denetime sahiptir. Fakat yaşanabilecek olası tehdit ve risklerden doğrudan firmanın kendisi sorumludur. Bu yöntem eski dönemlerde, genellikle lüks ürünlerin ticaretinde daha fazla kullanılmıştır (Indeed, 2021).

Ortak girişim yönteminde iki veya daha fazla firma bir araya gelerek bir ortaklık sözleşmesi imzalamaktadırlar. Bu sözleşme ile işletmeler kar ve zarardan aynı oranda etkilenmektedirler. Ortak girişimde yasal, iktisadi, ekonomik gibi faktörlerden dolayı karşılaşılan zorlukların daha kolay üstesinden gelinmekte ve daha fazla faaliyet alanına yayılarak daha fazla kar elde etmek için fırsatlar yakalanmaktadır. Firmalar bu yöntemi kullanarak uluslararası pazara girerken yaşanabilecek olan riskleri en aza indirmeyi hedeflemektedirler (Indeed, 2021).

Uluslararası birleşme ve satın alma yönteminde şirketler dış pazarlarda çeşitli tesislere sahip olma yolunu tercih etmektedirler (Engin, 2005). İşletmeler finansal sorunlarını gidermek, uluslararası pazarlara açılmak, yeni yönetimlere sahip olmak, vergi avantajlarından faydalanmak gibi çeşitli faktörler sebebi ile birleşme ve satın alma yöntemine başvurumaktadırlar. Birleşme, ikiden fazla firmanın bir araya gelerek yeni bir işletme kurmaları veya yeni bir ortağın işletmeye dahil olması anlamına gelirken satın alma bir işletmenin başka bir işletmeyi satın alması ve kendi bünyesine katması anlamına gelmektedir (Yalçın, 2016).

Doğrudan yatırım yöntemi, işletmenin yabancı bir ülkede üretim tesisi satın alması veya kendi imkanlarıyla sıfırdan üretim tesisi kurması, bununla birlikte uluslararası firmalarla birleşmeyi ifade etmektedir (Engin, 2005). Doğrudan yatırım, firmaların ya da kişilerin yabancı ülkelerde doğrudan yapmış oldukları faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Firmalar ham madde, pazara yakınlık, ucuz iş gücü, devlet teşvikleri gibi faktörlerden dolayı doğrudan yatırım yoluna gitmektedirler (Yalçın, 2016).

SWOT Analizi

SWOT kelimesi İngilizce Strength (güçlülük), Weakness (zayıflık), Opportunities (fırsatlar) ve Threats (tehditler) kelimelerinin baş harflerinden oluşur. Türkçe kaynaklarda SWOT kelimesi yerine Türkçe anlamlarının baş harflerinden oluşan GZFT kısaltması da kullanılmaktadır. Güçlü yönler, rakiplere oranla sahip olunan daha üstün durumlardır. Zayıf yönler, rakiplere oranla daha geride olunan ve geliştirilmesi gereken durumlardır. Fırsatlar, çevrenin örgüte sağladığı avantajlardır. Tehditler, çevrede oluşabilecek ve örgütün geleceğine risk oluşturabilecek dış faktörlerdir (Ağaoğlu, Şimşek ve Altınkurt, 2006).

SWOT Analizini ilk olarak Prof. Heinz Weihrich, San Francisco Üniversitesi'nde yönetim profesörü iken "Long Range Planning"de çıkan makalesi ile ortaya atmıştır. Stratejik planlama ile ilgili yayınlarda daha sonra bu kavram kendine yer edinmiştir. Bu analiz yönteminin günümüzde güncelliğini yitirmediği görülmektedir (Cebecioğlu, 2006). SWOT analizi Phadermrod, Crowder ve Wills (2019)'e göre analizler içinde en fazla kullanılan yöntemdir. Bu analizin basit kullanımının olması onu diğer modellere göre daha avantajlı hale getirmektedir.

SWOT analizi incelenen kuruluşun, tekniğin, sürecin, durumun veya kişinin güçlü ve zayıf yönlerini belirleme ve dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditleri saptamakta kullanılan bir tekniktir (Ersen, Kaya ve Meydanoglu, 2010). SWOT analizi ile işletmenin kendi kontrolünde olan iç çevredeki üstünlükleri ve zayıflıkları ile kontrolü dışında olan dış çevredeki fırsat ve tehditler değerlendirilmektedir. SWOT analizi işletmenin dış çevresinin gereklilikleri ile kendi yetenekleri arasındaki stratejik uygunluğu belirleme olanağı sağlamaktadır.

SWOT analizi sayesinde güçlü yanların üzerine gidilip zayıf yanlar iyileştirilebilir ve fırsatlar değerlendirilip tehditlerden kaçınılabılır. Böylece daha gerçekçi stratejik planlar yapılabilir. SWOT analizi yapılmadığı durumda, kilit rol oynayan faktörler belirlenemeyebilir, fırsatlar kaçabilir, tehditler fark edilmeyebilir ve işletmenin gerilemesine davet çıkarılmış olur (Cahidzade, 2008).

İşletmelerin gelecekları hakkında planlama yaptıkları dönemlerde, kendi mevcut durumlarını incelemeleri işletme için çok faydalı olmakla beraber işletmenin geleceği için de büyük önem arz etmektedir. İşletme, tam olarak hangi değerlere sahip ve nerede olduğunu inceledikten sonra ileriye dönük hedefler belirlemelidir. Aynı zamanda işletme bu planlamaları yaptığı süre boyunca sadece işletmenin zayıf ve üstünlüklerine bakmayıp buna ilaveten fırsat ve tehditlerini de inceledikten sonra planlamalarını tamamlamalıdır. SWOT analizi mevcut durum analizi ve gelecek durum analizi olarak da nitelendirilmektedir (Ağaoğlu vd., 2006).

Altwile (2020)'ye göre SWOT analiz, pozitif ve pozitifleri kullanmak için bir metottur. SWOT analizi genellikle bir durumu analiz etmek için kullanılmaktadır. Organizasyonların lehine veya aleyhine olan iç ve dış faktörleri inceler ve firmanın hedeflerine ulaşmasına yardımcı olur. SWOT analizi sonucunda yöneticiler, işletmelerini daha iyi tanımakta ve doğru kararlar almalarını sağlamaktadır. Bu yöntem hem genel durumun değerlendirilmesini hem de stratejik planlama için veriler elde edilmesini sağlar (Rostami, 2015; Tabak, 2003).

Konu ile ilgili ulusal ve uluslararası yazın incelendiğinde, SWOT analizinin uluslararası pazarlara giriş şekilleri üzerindeki etkisini inceleyen veya ölçen direkt bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Dolayısıyla mevcut çalışmanın, ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın konusu kapsamında, SWOT analizi ve uluslararası pazarlara giriş şekillerini inceleyen ulusal ve uluslararası çalışmalara bu bölümde yer verilmiştir. Bu çalışmalar ve bulguları Tablo 1.'de kısaca açıklanmıştır.

Tablo 1: Literatür İncelemesi

Yazar	Çalışma Adı		Yöntem	Bulgular
Develi (2021)	Lojistik Türlerinden Denizyolu Taşımacılığı ve Türkiye Pazarı Özelinde Bir Durum (GZFT) Analizi		Nitel	Literatür taraması şeklinde yapılan bu çalışma, lojistik türlerinden olan denizyolu taşımacılığı ile deniz ticareti kavramlarının benzerlik ve farklarını incelemiştir. Denizyolu taşımacılığının işletmelere ve ülke dış ticaretine etkisini, Türkiye özelinde bir durum analizi ile ortaya koymayı amaçlamıştır. Bunun sonucunda, Türkiye'nin deniz yolu taşımacılığı ile ilgili güçlü ve zayıf yönlerinin yanı sıra fırsat ve tehditlerini ortaya koymuştur.
Engin (2005)	İşletmelerin Uluslararası Rekabet Stratejileri ve Uygulamalı Bir Araştırma		Nicel	Bu çalışmada; stratejik yönetim ve genel rekabet stratejileri, uluslararası pazarlar ve uluslararası pazarlara giriş şekilleri açıklanmıştır. Aynı zamanda Türkiye'de tekstil sektörü üzerine incelemeler yapılmıştır. Uygulamalı olarak gerçekleştirilen bu çalışma, örneklem olarak Çerkezköy bölgesinde faaliyet gösteren çeşitli büyüklüklerdeki tekstil işletmelerinin uluslararası pazarlara giriş yöntemleri ve bu yöntemleri seçme nedenlerini açıklamıştır. Çerkezköy bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerde uluslararası pazarlara giriş yöntemleri arasında en fazla kullanılan yöntem %75'inin ihracat olduğu görülmüş ve nedeninin, ucuz işgücü olan bölgelerde faaliyet yürütmenin, refah düzeyini arttırdığı ve yoğun nüfusu ile bu bölgeleri pazar edinmenin Türk tekstil sektörü için avantajlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Tabak (2003)	Türkiye'nin uluslararası pazar fırsatlarının belirlenmesinde SWOT analizi uygulaması.		Nicel	Bu çalışmada, işletmelere SWOT analizi uygulanarak Türkiye'nin uluslararası Pazar fırsatları belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında, 61 imalatçı-ihracatçı firma firmaya anket uygulanmıştır. Araştırma bulgularından, sektörlerin uluslararası pazarlarda rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri önemli olan faktörler ve bunun yanı sıra fırsat ve tehditleri belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, işletmelerin güçlü yanlarını koruyarak, zayıf yönlerini geliştirilmesi gerekliliği ortaya konmuştur.
Aslan ve Manavgat (2021)	Yeni Ekonomide Teknolojik Gelişmelerin Uluslararası Rekabet Gücüne Etkisi: Türkiye'de E-Ticaret SWOT Analizi		Nicel	Bu çalışmanın amacı; teknolojik gelişmelerin rekabet gücüne etkisini göstermek, e-ticaret hacminin toplam ticaret içerisindeki payının hızla arttığını vurgulamak ve bu kapsamda e-ticaretin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini belirlemektir. Sonuç olarak, Türkiye'de e-ticaret sektörü için SWOT analizi yapılmış, güçlü ve zayıf yönleri ortaya çıkarılmış, fırsat ve tehditler belirlenmiştir.
Karakavuz (2020)	Covid-19'un Türk Havayolu İşletmeleri Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir SWOT Analizi		Nicel	Bu çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren havayolu işletmelerinin Covid-19 pandemisi dönemindeki SWOT analizleri gerçekleştirilmiş ve bunun sonucunda işletmelere, çeşitli stratejiler önerilmiştir. Analiz sonucunda, havayolu işletmelerinin güçlü yönünün zayıf olduğu ve dolayısıyla bu zayıf yönlerin işletmelere, sektör ve çevrelerinde tehdit unsuru olabileceğini ortaya koymuştur. Tüm bunlara bağlı olarak havayolu işletmelerine pandemi sürecinde çeşitli stratejiler önerilmiştir.
Kızılaslan ve Ünal (2015)	Tarımsal Pazarlamada Alternatif Pazarlama Ağı Olan Elektronik Ticaretin(E-Ticaret)		Nicel	Bu çalışmada, e-ticaretin tarım sektörüne sunmuş olduğu fırsatlar, tehditler, eksiklikler ve katkıları incelenmiştir. Sonuç olarak, belirli bir zaman ve mekân sınırlamasının olmaması, internet ve bilgisayar aracılığıyla e-ticaretin yerel ve uluslararası arz talep dengesinin kurulması, aktif

	SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi			ve canlı pazarlamanın sağlanmasında son derece önemli olduğu görülmüştür. E-ticaretin tarımsal pazarlama sorunlarının azaltılması konusunda önemli bir araç olduğunu açıklamıştır.
Yalçın (2016)	Uluslararası Pazarlara Açılma Yöntemleri ve E-İhracat Uygulamaları		Nitel	Bu çalışmada uluslararası pazarlara giriş yöntemleri ve yeni bir yöntem olarak elektronik pazaryerlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla dünyanın en büyük B2B elektronik pazaryeri Alibaba.com hakkında detaylı bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, B2B elektronik pazaryerleri uluslararası pazarlara girişte KOBİ'ler için bir fırsat olduğunu savunmuştur.
İsa, İsmail ve İbrahim (2020)	Development of International Market Entry Mode Decision Assessment Model (EMDAM): Strength and Opportunity (SO) Attributes		Nicel	Çalışmanın amacı, inşaat sektöründeki işletmelerin çevresinde olan sorunları yönetmelerine ve kolaylaştırmalarına yardımcı olacak önemli SWOT özelliklerini belirlemektir. Uluslararası pazar ortamındaki karmaşıklıklar ve zorlukları belirlemede yardımcı olan SWOT analizi, uluslararası genişlemeye karar vermeden önce işletmelere dış pazarlardaki işlerini kolaylaştırma fırsatı sunmaktadır. Çalışma, stratejik planlamanın ilk aşamasında, inşaat sektöründeki işletmelerin güçlü, zayıf, fırsat ve tehditlerini belirleyerek SWOT analizini kullanmalarını önermektedir.
Tang Atkinson ve Zou (2012)	An Entropy-Based SWOT Evaluation Process of Critical Success Factors for International Market Entry: A Case Study of a Medium-Sized Consulting Company		Nicel	Çalışmanın amacı, uluslararası projelerin başarısını potansiyel olarak etkileyebilecek ilgili kritik başarı faktörlerini (CSF) belirlemektir. Araştırmanın uygulama kısmında, Birleşik Krallık'ta önde gelen uluslararası orta ölçekli bir danışmanlık şirketiyle ilgili önceden tanımlanmış 11 ortak CSF kategorisini ve 25 SWOT bireysel faktörünü araştırmak için bir anket gerçekleştirilmiş ve veriler niceliksel entropi sıralaması yöntemi ve SWOT nitel analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, siyasi, fiziksel ve yolsuzluk faktörlerinin uluslararası projelerin başarısında en önemli faktörler olduğu tespit edilmiştir.
Lee, Jeon, Kim ve Kim (2011)	Strategies for Developing Countries to Expand Their Shares in the Global Construction Market: Phase-Based SWOT and AAA Analyses of Korea		Nitel	Rekabet üstünlüğü sağlama ve bunu sürdürmeye yönelik stratejilerin yalnızca belirli bir döneme, özellikle de mevcut duruma odaklanmak yerine kronolojik olarak analiz edilmesi gerektiğini savunan bu çalışmanın amacı, piyasalarda rekabet avantajı sağlamanın önemli yönleri dört grup güçlü, zayıf, fırsat ve tehdit (SWOT) analizi kullanılarak açıklığa kavuşturulmuştur. Araştırma bulguları, Koreli uluslararası inşaat firmalarının rekabetçiliği sağlamak için benimsediği stratejilerin; başlangıç aşamasında belirli bir bölgenin birincil ülkesinde unutulmaz bir performans sergilemeyi (adaptasyon), geliştirme aşamasında birkaç bölgede ölçek ekonomisi elde etmeyi (toplama), Bunalım aşamasında uluslararası uzmanlaşmanın geliştirilmesi (arbitraj), yeniden canlanma aşamasında (adaptasyon) yerel sanayi koruma politikasıyla başa çıkarken, rekabetin yoğun olduğu bir piyasada sipariş almaya uyum sağlamak olduğunu öne sürmüştür.
Helms ve Nixon (2010)	Exploring SWOT Analysis – Where are We Now? A Review of Academic Research From the Last Decade		Nitel	Bu çalışmanın amacı, stratejik yönetim aracı olan güçlü-zayıf yönler ve fırsatlar-tehditler dolayısıyla SWOT analizinin kullanımını incelemek ve metodolojinin nasıl kullanıldığını ve metodolojide yapılan değişiklikleri değerlendirmektir. Çalışma kapsamında akademik hakemli makaleler derlenmiştir. Bulgular, geçtiğimiz on yıl boyunca SWOT analizinin, önerilen stratejik eylemler için kuruluşları analiz etmeye odaklandığını göstermiştir.

				Bu çalışma, literatür çalışmalarının bir özetini sunmuş ve gelecekteki araştırmalar için tavsiyeler önermektedir.
Salar ve Salar (2014)	Determining Pros and Cons of Franchising by Using SWOT Analysis		Nitel	Bu çalışma, uluslararası pazarlara girişte en bilinen ve kullanılan yöntemlerden biri olan franchising'in avantajlarını ve dezavantajlarını karşılaştırmayı amaçlamıştır. Öncelikle SWOT analizini tanımlamış ve daha sonra Franchising'in avantajlarına değinmiştir. Bunlar, marka tanınırlık, düşük arıza riski, kolay kurulum, hazır müşteri portföyü ve bulunması kolay finansal destektir. Ardından, Franchising'in dezavantajlarına değinmiş ve bunları da katı kurallar, bağımlılık ve yüksek maliyet olarak ifade etmiştir. Bu incelemeler sonucunda, franchising'in dezavantajlarının yanında avantajlarının daha fazla kritik öneme sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Machmud ve Sidharta (2014)	Business Models for Smes in Bandung: SWOT Analysis		Nitel	Bu çalışmanın temel amacı, küçük ve orta ölçekli işletmeler için model işletmeyi bulmak veya belirlemektir. Araştırmacılara, KOBİ sahiplerine ve hükümete yardımcı olacak iş modelleri sunan bu araştırma, en iyi sonucun nasıl elde edileceğine dair yönetim ve iş stratejisi çerçevesi geliştirmeyi ortaya koymuştur. Bu çalışma, model geliştirmede güçlü, zayıf, fırsat ve tehdit (SWOT) analizinin yanı sıra dış faktör analizini gerçekleştirmiştir.
Sariisik, Turkey ve Akova (2011)	How to Manage Yacht Tourism in Turkey: A SWOT Analysis and Related Strategies		Nicel	Bu çalışmanın temel amacı, yat turizminin mevcut durumunu ortaya koymak ve yönetsel koşullarını analiz etmektir. Türkiye'de meta-analiz ve niteliksel bir bakış yapılarak, yat turizminin dünya çapındaki sektörler arasında en çok gelişen niş turizm türlerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Türk turizmine yönelik özellikler, Türkiye, uzun kıyı şeridi, doğal güzellikleri ve kaliteli konaklama tesisleri nedeniyle yat turizminde kullanılabilecek daha büyük potansiyellere sahiptir. Tüm endüstriyel koşulların değerlendirilmesi amacıyla yat turizmi SWOT görünümünde ele alınmıştır. SWOT çıktılarına bağlı olarak bazı ilgili stratejiler tartışılmıştır. Sonuç ve bulgular, iki marinadaki uygulama ve koşulların ele alındığı bir örnek olay çalışması ışığında yorumlanmıştır.
Gurl (2017)	SWOT Analysis: A Theoretical Review		Nitel	Bu çalışma, SWOT analizi hakkında bir literatür taraması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, SWOT analizi incelenmiştir. Sektörlerinde, önemli bir rol oynayan etkili bir durum analizi tekniği olarak tarihsel, teorik, zaman çerçevesi perspektifi pazarlama, halkla ilişkiler, reklamcılık ve stratejik planlama gerektiren her alanda kullanılan bir analiz yöntemi olduğu vurgulanmıştır. Bir işletmede, bir planda, bir projede, bir kişide veya bir işte yer alan 'güçlü yönleri', 'zayıf yönleri', 'fırsatları' ve 'tehditleri' değerlendirmek amacıyla kullanıldığını açıklamıştır. Niteliksel ve tanımlayıcı nitelikteki bu çalışmada, öncelikle SWOT analizinin stratejik yönetim sürecindeki yeri ortaya konulmuştur. Ardından ikinci olarak, SWOT analizinin bileşenleri incelenmiştir.

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, SWOT analizinin genellikle işletmelere rekabet üstünlüğü sağladığı, yöneticilerin strateji geliştirmelerinde yol gösterici olduğu ve kritik karar süreçlerinde veya eylemlerinde yönlendirici bir rol üstlendiği görülmüştür. Aynı zamanda yapılan çalışmalar, SWOT

analizinin genellikle farklı sektörlerde ele alındığını ve bu sektörlerin dış ticarete açılmalarında yol gösterici bir model sunduğu yönünde olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla mevcut çalışma, literatürdeki çalışmalara nispeten, imalat sanayiindeki ihracatçı firmalara yol gösterici ve dış ticarete başlamadan önce strateji geliştirmelerine yardımcı olan SWOT analizinin, işletmelere en uygun yöntemi belirlemelerine ve hedef pazarda rekabet üstünlüğü elde edilebilmelerinde son derece önemli olduğunu vurgulamaktadır. İşletmeler, dış pazarlara açılmadan önce güçlü ve zayıf yönlerinin yanı sıra fırsat ve tehditlerini (SWOT analiz) de belirleyerek kendilerine en uygun modeli ortaya koymalı ve bu doğrultuda hedef pazara girmelidirler.

Bu araştırmada firmaların uluslararası pazarlara giriş şekillerine SWOT analizinin etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Firmalar, devamlılıklarını sürdürebilmek ve kar elde etmek için sürekli yeni arayışlar içerisindeyler. Bu arayışlar yabancı ülkelerde, yabancı pazarlarda da gerçekleşebilmektedir. Bu sebeple firmalar girecekleri yeni pazarlarda bu yeni faaliyetlerinden dolayı problemler yaşayabilmektedirler. Tam bu noktada SWOT analizine ihtiyaç duyulmaktadır. SWOT analizi ile firmaların kendi üstün ve zayıf yönlerini belirleyerek ve hedef pazardaki fırsat ve tehditleri göz önünde bulundurarak hareket etmeleri onların yeni pazarlara girişte doğru yöntemi belirlemelerine katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla, uluslararası pazara giriş şekli belirlerken SWOT analizinin etkisinin ampirik olarak araştırılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu olgudan hareketle bu araştırmada aşağıdaki hipotez ileri sürülmüş ve test edilmiştir:

H₁: SWOT analizi firmaların uluslararası pazarlara giriş şekillerini olumlu yönde etkiler.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Veri Toplama Aracı ve Ölçekler

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmada ileri sürülen hipotezi test etmek amacı ile geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış ölçeklerden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde demografik bilgilere ilişkin sorular, ikinci bölümde firmaların uluslararası pazarlara giriş şekillerinin ölçülmesine ilişkin ifadeler, üçüncü bölümde ise SWOT analizine ilişkin ifadeler yer almaktadır.

Firmaların uluslararası pazarlara giriş şekilleri ölçeği OAIB (2021); Işık ve Delice (2007) tarafından kullanılan ölçeklerden uyarlanmıştır. Uluslararası pazarlara giriş şekilleri ölçeği 20 ifadeden oluşan ve “1. Kesinlikle Katılmıyorum” ile “5. Kesinlikle Katılıyorum” skalasında değişen 5’li Likert tipinde bir ölçektir. Ölçekte iki madde kontrol amaçlı ters kodlanmıştır. Uluslararası pazarlara giriş ölçeğinin Cronbach Alfa değeri $\alpha = 0,89$ (20 madde) olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre ölçek yeterli iç tutarlılığa sahiptir.

SWOT analizi ölçeği; BTM (2021); Idea (2019) ve Yıldız (2021) tarafından kullanılan ölçeklerden faydalanılarak uyarlanmıştır. SWOT analizi ölçeği 30 ifadeden oluşmaktadır. Bu ölçek “1. Kesinlikle

Katılmıyorum” ile “5. Kesinlikle Katılıyorum” skalasında değişen 5’li Likert tipi bir ölçektir. Bu ölçekte de iki madde kontrol amaçlı ters kodlanmıştır. SWOT analizi ölçeğinin Cronbach Alfa değeri $\alpha = 0,97$ (30 madde) hesaplanmıştır. Bu sonuca göre ölçeğin maddeler arası yüksek iç tutarlılığa sahip olduğu söylenebilir.

Ölçeğin yüzey geçerliliğini sağlamak için konuyla ilgili ve alanında uzman altı uzmandan (yönetici, akademisyen ve iş gören) uzman görüşü alınmıştır. Gelen görüşler doğrultusunda ifadelerde ve tasarımda düzeltmeler yapılmıştır. Ardından, hedef kitleden tesadüfi seçilen 40 çalışandan elde edilen geçerli anket verisi ile pilot analiz gerçekleştirilmiştir. Pilot analizi sonucunda ölçeklerdeki ifadelerde düzeltmeler yapılmış ve ankete son hali verilmiştir. Veri toplama aracının bilimsel etiğe uygun olduğuna dair Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-27226719-050.01.04-268733 kayıt numaralı bilimsel etik kurul kararı alındıktan sonra veri toplama sürecine geçilmiştir.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini imalat sanayi sektöründe yer alan işletmeler oluşturmaktadır. Örneklem çerçevesi ise Konya ili organize sanayi bölgelerinde faaliyet yürüten ve dış ticaret yapan işletme çalışanları oluşturmaktadır. Evren büyüklüğünün belirsiz olduğu, güven düzeyinin %95 ve güven aralığının 0,05 olduğu bir küttelede örneklem büyüklüğünün 384 olması gerektiği önerilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018). Bu çerçevede anket uygulanması sonucunda basit tesadüfi yöntemle 60 farklı işletmeden toplam 385 geçerli anket sayısı elde edilmiş olup bu örneklem büyüklüğünün evreni temsil etmede yeterli olduğu değerlendirilmiştir.

Araştırmanın sınırlılıklarından dolayı incelemeler sadece imalat sanayi sektöründe ve Konya ili çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu ve Ticaret Bakanlığı iş birliği ile üretilen geçici dış ticaret verilerine göre Türkiye’nin Haziran 2022 yılı ihracatı bir önceki yıla kıyasla %18,7 oranında artış göstererek, 23 milyar 428 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Araştırmaya göre imalat sektörü toplam ihracat içerisindeki payı %94,9 olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte Haziran 2022 tarihi itibari ile en fazla ihracat yapılan ülke Almanya olmuştur (TÜİK, 2022). Konya’nın Türkiye ihracatındaki payı her geçen yıl artış göstermektedir (KTO, 2022). Konya’nın yıllara göre imalat sanayi sektöründeki ihracatı 2019’da 50.1 milyon dolar, 2020 yılında 56.4 milyon dolar 2021 yılında ise 129.8 milyon dolar olmuştur (TİM, 2022).

VERİ ANALİZİ VE BULGULAR

Veri analizinde öncelikle analizler kapsamında kullanılacak olan verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi yapılmış ve ayrıca çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları istatistik bakımdan anlamlı değerler üretmiştir. Çarpıklık değeri 1,67 ile -2,38 ve basıklık değerleri 7,90 ile -1,08 arasında değişmiştir. Merkezi Limit Teoremi’ne göre, örneklem yeterince büyük olduğunda dağılımın normal dağılıma yakınsadığını ortaya

koymuştur (Armutlu, 2008; Toscano, Toscano, Ramsey ve Smidt, 2001). Dolayısıyla bu çalışmada veri analizi parametrik testler kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan 385 katılımcıdan çoğunluğunun erkek (%86,5), evli (%53,5), 35-49 yaş arası (%45,2), lisans düzeyinde eğitim gören (%73,2), mevcut işletmede 4 yıldan daha fazla süredir çalışmakta olan (%69,1), toplam çalışma hayatı 10 yıldan fazla olan (%46,8), üretim (%34,8) ve pazarlama ve satış bölümünde (%34,0), iş gören konumunda (%75,8) çalışan kişilerden oluştuğu görülmüştür.

Katılımcıların çalıştığı işletmelerin çoğunluğu 16 yıl ve üzeri faaliyet yürüten (%66,8), çalışan sayısı 10-49 arası olan (%42,6), limitet şirket statüsünde (%49,9), makine imalatı (%35,8) ve otomotiv sektöründe (%31,2) faaliyet gösteren işletmeler olduğu belirlenmiştir. İşletmelerin çoğunluğunun yurtdışı pazarlara girişte en çok ihracat yöntemini (%90,6) tercih ettiği, genelde 10'dan fazla ülke ile çalıştıkları (%63,6), üretimlerinin %25'inden fazlasını dış pazarlar için ürettikleri ve yurtdışında öncelikli pazarlarının Avrupa (%76,1) olduğu belirlenmiştir.

Veri elde edilen işletmelerden %89,6'sında SWOT analizinin yapıldığı ve anketi cevaplayan katılımcıların %44,2'sinin SWOT analizinde aktif yer aldıkları görülmüştür. İşletmede yapılan SWOT analizi çalışmalarında en çok firma sahibi ve ortağının katıldığı (%85,7) gözlemlenmiştir.

Uluslararası Pazara Giriş Şekilleri Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi

Açıklayıcı faktör analizi, aralarında ilişki bulunduğu düşünülen çok sayıdaki ifadeyi daha az sayıda bileşene indirgeyerek yapının daha kolay anlaşılması ve yorumlanmasına olanak tanımaktadır (Güngör, 2013). Uluslararası pazara giriş şekilleri ölçeğinin yapısal geçerliliğini test etmek amacıyla açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ölçeğe yönelik yapılan açıklayıcı faktör analizinde temel bileşenler çıkarımı ve "direct oblimin" döndürme yöntemi kullanılmış olup veri iki tekrarda yakınsamıştır. Açıklayıcı faktör analizinde örneklem sayısının yeterliliğini gösteren Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri 0,917 ve korelasyon matrisinin birim matrise eşit olup olmadığı hipotezini test eden Barlett's Test of Sphericity anlamlı Ki-Kare sonucu ortaya koymuştur ($\chi^2=3219,221$, $df=105$, $p<0,001$). Bu sonuçlara göre örneklem büyüklüğünün analiz için yeterli olduğu ve veri setinin analiz için uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Açıklayıcı faktör analizinde, faktör yükleri 0,30'un altında kalan ve faktör yükü birden fazla faktörde eşanlı yer aldığı tespit edilen beş ifade analizden çıkarılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2018). Açıklayıcı faktör analizi sonucunda (Tablo 1) uluslararası pazara giriş şekilleri ölçeğinin "stratejik unsurlar" ve "talep unsurları" şeklinde adlandırılan iki bileşenli bir yapıya sahip olduğu ve bu iki bileşenin toplam varyansın %60,04'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre ölçeğin 15 maddeden oluşan iki boyutlu yapının geçerliliğine işaret ettiği değerlendirilmiştir. Ölçeğe bağlı sonraki analizler bu iki bileşen ile oluşturulmuş bileşik değişkenler ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2: Uluslararası Pazara Giriş Şekilleri Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi (n=385)

İfade	Stratejik Unsurlar	Talep Unsurları
12. Hedef ülkedeki sektör kuralları çok önemlidir.	0,861	
11. Hedef ülkenin yasal düzenlemeleri çok önemlidir.	0,853	
13. Kendi ülkemizin sağladığı devlet teşvikleri çok önemlidir.	0,828	
1. Hedef ülke pazarının büyüklüğü çok önemlidir.	0,828	
3. Hedef ülke pazarındaki fırsatlar çok önemlidir.	0,814	
4. Hedef ülkedeki politik durum çok önemlidir.	0,787	
14. Hedef ülkedeki riskler çok önemlidir.	0,758	
10. Hedef ülkeye giriş için gerekli olan finansal gereksinimler çok önemlidir.	0,703	
8. Hedef ülkenin coğrafi yakınlığı çok önemlidir.	0,686	
6. Hedef ülkeye taşıma maliyetleri çok önemlidir.	0,644	
16. Hedef ülkedeki dağıtım kanallarının durumu çok önemlidir.	0,543	
18. Hedef ülkedeki müşteri eğilim ve davranışları çok önemlidir.		0,909
9. Hedef ülkenin sosyo-kültürel durumu çok önemlidir.		0,772
7. Hedef ülkedeki vergiler çok önemlidir.		0,573
17. Hedef ülke pazarı hakkındaki bilgi düzeyi çok önemlidir.		0,516

Bileşen	Özdeğer	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach's Alpha (α)	İfade Sayısı
Stratejik Unsurlar	7,369	49,125	0,926	11
Talep Unsurları	1,637	10,913	0,732	4
Toplam Açıklanan Varyans:		60,038		

SWOT Analizi Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi

SWOT analizi ölçeğinin yapısal geçerliliğini test etmek amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğe yönelik yapılan açıklayıcı faktör analizinde temel eksen çıkarımı ve “direct oblimin” döndürme yöntemi kullanılmış olup veri 13 tekrarda yakınsamıştır. Açıklayıcı faktör analizinde KMO değeri 0,963 ve Barlett’s Test of Sphericity anlamlı Ki-Kare sonucu ortaya koymuştur ($\chi^2=11990,441$, $df=351$, $p<0,001$). Bulgular, örneklem büyüklüğünün analiz için yeterli ve veri setinin analiz için uygun olduğunu göstermiştir.

Açıklayıcı faktör analizinde, faktör yükleri 0,30’un altında kalan ve faktör yükü birden fazla faktörde eşanlı yer aldığı tespit edilen üç ifade analizden çıkarılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2018). Açıklayıcı faktör analizi sonucunda (Tablo 2) SWOT analizi ölçeğinin “iç çevre” ve “dış çevre” şeklinde adlandırılan iki bileşenli bir yapıya sahip olduğu ve bu iki bileşenin toplam varyansın %70,172’sini açıkladığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, ölçeğin 27 maddeden oluşan iki boyutlu yapı geçerliliğinin sağlandığını göstermiştir. Ölçeğe ilişkin diğer analizler bu iki bileşen ile oluşturulmuş bileşik değişkenler ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3: SWOT Analizi Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi (n=385)

İfade	İç Çevre	Dış Çevre
10. ... çalışanların yetenek ve bilgi seviyelerinin yeterliliğinin farkına varılmasını sağlar.	0,991	

2. ... çalışanlarımızın sahip olduğu yetenek ve becerilerin farkına varılmasını sağlar.	0,983	
9. ... başarısız olduğumuz iş alanlarının farkına varılmasını sağlar.	0,979	
1. ... işletmemizin sahip olduğu avantajların (yetenek, başarı, network vb.) farkına varılmasını sağlar.	0,949	
8. ... işletmemizi rakiplerden farklı kılan özelliklerin farkına varılmasını sağlar.	0,921	
3. ... işletmemizin sahip olduğu finansal kaynakların farkına varılmasını sağlar.	0,823	
13. ... işletmemizin eksik yönlerinin farkına varılmasını sağlar.	0,821	
6. ... işletmemizde bilgi ve beceri seviyesi yüksek çalışanlar olduğunun farkına varılmasını sağlar.	0,819	
11. ... işletmemizdeki kötü iş alışkanlıklarının (dağınık çalışmak, geç kalmak vb.) farkına varılmasını sağlar.	0,750	
14. ... yöneticilerin yetenek ve bilgi seviyelerinin yeterliliğinin farkına varılmasını sağlar.	0,717	
20. ... işletmemizin rakiplere kıyasla avantajlı olduğu alanların farkına varılmasını sağlar.	0,666	
5. ... rakiplerimizden daha düşük maliyetli elde ettiğimiz kaynaklarımızın farkına varılmasını sağlar.	0,656	
4. ... rakiplerimize kıyasla hangi konularda daha başarılı olduğumuzun farkına varılmasını sağlar.	0,622	
21. ... işletmemizin mevcut karşılaştığı engellerin farkına varılmasını sağlar.	0,599	
16. ... işe yarayan yeni teknolojilerin farkına varılmasını sağlar.	0,584	
12. ... ürün ve hizmetlerimizdeki kalite düşüklüğünün farkına varılmasını sağlar.	0,577	
17. ... sektördeki bağlantılarımızın yeterliliğinin farkına varılmasını sağlar.	0,535	
18. ... sektördeki fırsatların farkına varılmasını sağlar.	0,520	
15. ... ürün ve hizmetlerimizdeki verim düşüklüğünün farkına varılmasını sağlar.	0,520	
25. ... ekonomik gelişmelerin işletmemize olan etkisinin farkına varılmasını sağlar.		0,815
26. ... sosyo-kültürel gelişmelerin işletmemize olan etkisinin farkına varılmasını sağlar.		0,811
27. ... küresel işletmelerin işletmemize olan etkisinin farkına varılmasını sağlar.		0,802
28. ... sektördeki gelişmelerin işletmemiz üzerindeki etkisinin farkına varılmasını sağlar.		0,765
24. ... yasa veya kanunların işletmemize olan etkisinin farkına varılmasını sağlar.		0,584
23. ... işimizin gerektirdiği becerilerdeki değişimlerin farkına varılmasını sağlar.		0,579
30. ... teknolojik gelişmelerin işletmemize olan etkisinin farkına varılmasını sağlar.		0,532
29. ... işletmemizin gelecekte karşılaşılabileceği engellerin farkına varılmasını sağlar.		0,526

Bileşen	Özdeğer	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach's Alpha (α)	İfade Sayısı
İç Çevre	17,926	66,391	0,976	19

Dış Çevre	1,021	3,781	0,939	8
Toplam Açıklanan Varyans:		70,172		

Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, değişkenleri arasındaki ilişki durumunu göstermekte ve bu ilişkinin yönü ve gücü hakkında bilgi vermektedir (Erdoğan'dan aktaran Summak, 2011). Bu amaçla ölçek bileşenlerine yönelik Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre (Tablo 3) değişkenler arası ilişkilerin anlamlı, pozitif yönlü ve genelde orta düzeyde olduğu görülmüştür.

Tablo 4: Pearson Korelasyon Analizi

Bileşen	N	Art.	Std.				
		Ortalama	Sapma	1	2	3	4
Stratejik Unsurlar	374	4,624	0,483	1			
Talep Unsurları	374	3,940	0,800	0,495**	1		
İç Çevre	372	4,364	0,551	0,488**	0,507**	1	
Dış Çevre	370	4,312	0,608	0,415**	0,493**	0,849**	1

** : Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlı (2-kuyruk).

Regresyon Analizi

SWOT analizi ile uluslararası pazara giriş şekilleri arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek amacı ile çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. (Tablo 4). Analiz sonucuna göre, SWOT analizinin uluslararası pazara giriş şekilleri boyutlarından hem iç çevre hem de dış çevre boyutlarının varyansını anlamlı bir kısmını açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle SWOT analizi uluslararası pazara giriş şekillerinin bir belirleyicisidir. Bu sonuca göre araştırmada ileri sürülen hipotez (H₁) desteklenmiştir.

Tablo 5: SWOT Analizi ve Uluslararası Pazarlara Giriş Şekilleri Regresyon Analizi

Bağımlı Değişken: Stratejik Unsurlar							
	<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>Düzl.</i> <i>R</i> ²	<i>Std.</i> <i>Hata</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	
Model	0,486	0,236	0,232	0,421	54,958	0,000	
Bağımsız Değişken	<i>B</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>Std.</i> <i>Beta</i>	<i>T</i>	<i>p</i>	<i>Tolerans</i>	<i>VIF</i>
Sabit	2,792	0,177		15,774	0,000		
İç Çevre	0,421	0,077	0,485	5,431	0,000	0,269	3,719
Dış Çevre	0,000	0,070	0,001	0,007	0,995	0,269	3,719
Bağımlı Değişken: Talep Unsurları							
	<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>Düzl.</i> <i>R</i> ²	<i>Std.</i> <i>Hata</i>	<i>F</i>	<i>p</i>	
Model	0,518	0,268	0,264	0,674	65,268	0,000	
Bağımsız Değişken	<i>B</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>Std.</i> <i>Beta</i>	<i>T</i>	<i>p</i>	<i>Tolerans</i>	<i>VIF</i>
Sabit	0,773	0,284		2,726	0,007		

İç Çevre	0,438	0,124	0,308	3,527	0,000	0,269	3,719
Dış Çevre	0,295	0,113	0,229	2,620	0,009	0,269	3,719

TARTIŞMA

Çalışmada SWOT analizinin, firmaların uluslararası pazarlara giriş şekillerini belirlemede etkili olduğu belirlenmiştir. İlgili konu hakkında literatür incelendiğinde, SWOT analizinin firmalar tarafından uluslararası pazarlara giriş stratejilerini belirlemede bir araç olarak kullandıkları ortaya konmuştur. Yaskun ve Bidin (2022) mobilya sektöründe, en azından ihracat yaparak uluslararasılaşma gerçekleştirmiş KOBİ'lerdeki yöneticiler ve stratejik karar alıcılar üzerinde anket kullanarak bir araştırma yapmıştır. Çalışmada işletmelerin yaptıkları SWOT analizi sonucuna göre strateji geliştirdikleri ve uluslararası pazarlara girdikleri ortaya konulmuştur. Benzer şekilde, Cahidzade (2008) yapmış olduğu çalışmada Azerbaycan'daki firmaların SWOT analizi kullanarak uluslararasılaşma sürecinde hangi yöntemin daha uygun olabileceğini belirlemeyi amaçlamıştır. Yapılan bu çalışma, iki üretici firma üzerinde uygulanan anket tekniği ile değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda, bu iki firmanın en fazla dolaylı ve doğrudan ihracat yöntemi ile uluslararası pazarlara girdiği görülmüştür. Ancak yapılan SWOT analizi neticesinde Azerbaycan'ın güçlü yönlerinin yanı sıra değerlendirebileceği fırsatların da mevcut olduğu görülmüştür. Bu durum işletmelerin dış pazarlara açılmada daha yaygın yöntemlerle açılmasına yardımcı olmaktadır. İlerleyen yıllarda bu fırsatlar değerlendirilerek dış pazarlara açılmada daha farklı yöntemlerin uygulanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Altwile (2020) Libya'da bir şirket üzerinde yapmış olduğu çalışmada SWOT analizinin şirketin güçlü yanları ve fırsatları bağlamında güçlü bir rekabet avantajı yarattığını kanıtlamıştır. SWOT analizinin firmaların uluslararası pazarlara girme stratejisini belirlemede istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tabak (2003) çalışmada, Türkiye'nin uluslararası pazar fırsatlarını SWOT analizi uygulayarak belirlemeye çalışmıştır. Araştırmada 261 imalatçı-ihracatçı firma ile anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, sektörlerin uluslararası pazarlarda rekabetçi üstünlük sağlayabilmeleri için önemli olan faktörler ve bu süreçte karşılaşılabilecek tehdit ve fırsatlar belirlenmeye çalışılmıştır.

Literatürdeki çalışmalardan SWOT analizinin strateji geliştirmede etkili olduğu özellikle hedef pazarlara giriş stratejisine karar vermede belirleyici olduğu vurgulanmaktadır. Bu araştırmanın bulguları da yazındaki bu olguyu destekler niteliktedir. Veri analizi bulguları stratejik unsurların tahmininde dış çevre analizinin anlamlı bir tahmin edici olduğunu ortaya koymuştur.

SONUÇ

İşletmelerin başarılı olmalarında kendi yeterliliklerini iyi bilmeleri ve dış çevre faktörlerini iyi değerlendirebilmeleri büyük önem arz etmektedir. Çünkü, kendini ve çevresini tanımayan işletmelerin başarıya ulaşamayacağı açıktır. Bu bağlamda SWOT analizi, işletmelere kendini tanıma ve dış çevredeki fırsat ve tehditleri değerlendirebilme olanağı sağlayan önemli bir araç konumundadır. Yapılan bu araştırmada, firmaların uluslararası pazarlara giriş şekillerine SWOT analizinin etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma bulgularına göre işletmelerin büyük çoğunluğu SWOT analizi yapmakta ve hedef ülkeye girmek için ihracat yöntemini kullanmaktadır.

Uluslararası pazarlara giriş şekilleri ölçeğinin stratejik unsurlar boyutu; hedef ülkedeki sektör kuralları, yasal düzenlemeleri, ülkemizin sağladığı devlet teşvikleri, hedef ülke pazarının büyüklüğü, pazardaki fırsatlar, hedef ülkedeki politik durum ve riskler, hedef ülkenin coğrafi yakınlığı, taşıma maliyetleri ve hedef ülkedeki dağıtım kanallarının durumu konularını kapsamaktadır. SWOT analizi ölçeğinin iç çevre boyutunun uluslararası pazarlara giriş şekilleri ölçeğinin stratejik unsurlar boyutu üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Buna karşın, SWOT analizi ölçeğinin dış çevre boyutunun uluslararası pazarlara giriş şekilleri ölçeğinin stratejik unsurlar boyutu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Bu durum, firmaların dış çevredeki gelişmeleri dikkate alma yerine kendi iç çevresine daha çok odaklandıkları ve kendi durumlarını öncelikle dikkate alarak karar verdikleri şeklinde değerlendirilebilir. Bulgulara göre firmalar uzun dönemli stratejik bakış açısı yerine kısa dönemli operasyonel kararları daha çok tercih ettikleri söylenebilir. Oysaki firmaların uzun döneme odaklanmaları onların dış çevredeki fırsatların farkına varmalarını sağlayacaktır.

Uluslararası pazarlara giriş şekilleri ölçeğinin talep unsurları boyutu hedef ülkedeki müşteri eğilim ve davranışları, hedef ülkenin sosyo-kültürel durumu ve hedef ülke pazarı hakkındaki bilgi düzeyi gibi daha çok müşteri odaklı konuları içermektedir. SWOT analizi ölçeğinin iç çevre ve dış çevre boyutlarının her ikisi de uluslararası pazarlara giriş şekilleri ölçeğinin talep unsurları boyutu üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle işletmelerde SWOT analizi yapılırken müşteri ön planda tutulmakta, iç ve dış durum değerlendirmeler müşteriler dikkate alınarak yapılmaktadır.

ÖNERİLER

Bu araştırma Konya ilinde imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren ve ihracat yapan işletmeler ile sınırlıdır. Bu alanda farklı sektör veya farklı il düzeyinde yeni çalışmalar yapılarak sektör ve bölge farklılıkları ortaya konulabilir. Bu çalışma nicel olarak tasarlanmış bir araştırmadır. Nitel tasarımla gerçekleştirilecek çalışmalar ile bu konu hakkında daha derinlemesine bilgiler elde edilebilir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, E., Şimşek, Y. ve Altınkurt, Y. (2006). Endüstri meslek liselerinde stratejik planlama öncesi SWOT analizi uygulaması. *Eğitim ve Bilim*, 31(140), 43-55.
- Aidoo, A. W. (2015). *Uluslararası pazarlara giriş stratejileri: Gana ülkesinde bulunan Türk gıda firması üzerine bir araştırma*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 15-46.
- Altwile, H. (2020). *A researc on the external environment factors in the companies SWOT analysis that are competing in the intarnational marketing an example of oil companies*. Karabük University, İnstitute of Graduate Programs Departman of Bussiness Administation Prepared as Phd Thesis, 47-61.
- Armutlu, İ. H. (2008). *İşletmelerde uygulamalı istatistik*. 2. Basım. İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Aslan, E. ve Manavgat, G. (2021). Yeni ekonomide teknolojik gelişmelerin uluslararası rekabet gücüne etkisi:Türkiye’de e-ticaret SWOT analizi. *Toros Üniversitesi İisbf Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(14), 67-92.
- Birden, M. (2017). *Uluslararası pazarlara giriş stratejileri: Enerji sektöründe bir araştırma*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 8-11.
- BTM. Bilgiyi Ticarileştirme Merkezi. SWOT analizi nedir? Nasıl yapılır? İstanbul Ticaret Odası <https://btm.istanbul/blog/swot-analizi-nedir-nasil-yapilir>, (Erişim Tarihi: 16.08.2022).
- Cahidzade, T. (2008). *Azerbaycan'daki şirketlerin dış pazarlara giriş yöntemleri ve SWOT analizi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 30-46.
- Cebecioğlu, C. (2006). *SWOT analizi ve bir işletme üzerine uygulama*, Gebze: Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 81.
- Cengiz, E., Gegez, E. A., Arslan, M., Pirinti, S. ve Tıgılı, M. (2007). *Uluslararası pazarlara giriş şekilleri*. Beta Basım Yayın ve Dağıtım.
- Develi, E. İ. (2021). Lojistik türlerinden denizyolu taşımacılığı ve Türkiye pazarı özelinde bir durum (GZFT) analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1640-1661. doi:10.46928/iticusbe.987065
- Engin, E. (2005). *İşletmelerin uluslararası rekabet stratejileri ve uygulamalı bir araştırma*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, 49-71.
- Ersen, T. B., Kaya, D. ve Meydanoğlu, Z. (2010). Sosyal girişimler ve Türkiye: İhtiyaç analizi raporu. *İstanbul: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV)*.
- Gurl, E. (2017). SWOT analysis: A theoretical review.
- Güngör, M. (2013). *Bilgi çağında insan kaynakları yönetimine bakış: İşletmelerde yetenek yönetimi ve çalışan performansı üzerine bir araştırma*. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (Felsefe-Yöntem-Analiz)*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

- Helms, M.M., & Nixon, J. (2010). Exploring SWOT analysis – where are we now? A review of academic research from the last decade", *Journal of Strategy and Management*, Vol. 3 No. 3, pp. 215-251. <https://doi.org/10.1108/17554251011064837>
- Idea. İşletmeler için swot analizi nedir? <https://www.ideakurumsal.com/isletmeler-icin-swot-analizi-nedir/> (Erişim Tarihi: 16.08.2022).
- Indeed, E. (2021). 10 International market entry strategies (With Definitions), <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/market-entry-strategies>, (Erişim Tarihi:10.12.2021).
- Isa, C. M. M., Ismail, F. S. ve Ibrahim, N. (2020). Development of international market entry mode decision assessment model (EMDAM): strength and opportunity (SO) attributes. *Global Business and Management Research*, 12(2), 35-49.
- Işık, N. ve Delice, G. (2007). Küreselleşme sürecinde kobilerin ihracat sorunları ve e-ticaret uygulamaları. *Selçuk Üniversitesi, Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı*, 75-89.
- Karakavuz, H. (2020). Covid-19'un Türk havayolu işletmeleri üzerindeki etkilerine ilişkin bir Swot analizi. *Turkish Studies*, 15(8), 3573-3591. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.45677>.
- Kızılaslan, N. ve Ünal, T. (2015). Tarımsal pazarlamada alternatif pazarlama ağı olan elektronik ticaretin (e-ticaret) SWOT analizi ile değerlendirilmesi. *Turkish Journal Of Agriculture-Food Science And Technology*, 3(7), 537-544.
- KTO. Konya Ticaret Odası. Konya dış ticaret bülteni https://www.kto.org.tr/d/file/konya-dis-ticaret-bulteni_2020_11.pdf (Erişim Tarihi:19.01.2021).
- Lee, S. H., Jeon, R. K., Kim, J. H. ve Kim, J. J. (2011). Strategies for developing countries to expand their shares in the global construction market: Phase-based SWOT and AAA analyses of Korea. *Journal of construction engineering and management*, 137(6), 460-470.
- Machmud, S., & Sidharta, I. (2014). Business models for SMEs in Bandung: Swot analysis.
- OAIB. Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri. Dış pazarlara giriş yolları ve stratejileri nelerdir? <https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-ihracatta-dis-pazara-giris-yollari-ve-stratejileri-nelerdir.html>, (Erişim Tarihi: 10.12.2021).
- Phadermrod, B., Crowder, R., M., & Wills, G., B. (2019). Importance-performance analysis based SWOT analysis. *International Journal of Information Management*, 195.
- Rostami, M. (2015). Effectiveness of strategic and operational management accounting techniques. *American Journal of Economics, Finance and Menagement*, 1, 362-368.
- Salar, M., & Salar, O. (2014). Determining pros and cons of franchising by using swot analysis. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 122, 515-519.
- Sariisik, M., Turkey, O. ve Akova, O. (2011). How to manage yacht tourism in Turkey: A swot analysis and related strategies. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 24, 1014-1025.

- Summak, M. E. (2011). *Küçük ve orta boy işletmelerin iletişim yönetimi faaliyetleri üzerine teorik ve uygulamalı bir çalışma*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tabak, B. İ. (2003). Türkiye'nin uluslararası pazar fırsatlarının belirlenmesinde SWOT analizi uygulaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 222.
- Tang, L. C., Atkinson, B., & Zou, R. R. (2012). An entropy-based SWOT evaluation process of critical success factors for international market entry: A case study of a medium-sized consulting company. *Construction Management and Economics*, 30(10), 821-834.
- TİM. Türkiye İhracatçılar Meclisi. İhracat rakamları <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari>, (Erişim Tarihi : 06.08.2022).
- Toscano, M., Toscano, N., Ramsey, P. P., & Smidt, R. K. (2001). *Instructor's solutions manual [for] applied statistics for engineers and scientists: using microsoft excel and minitab [by] David M. Levine, Patricia P. Ramsey, Robert K. Smidt*. Prentice Hall.
- TÜİK. Türkiye İstatistik Kurumu. Dış ticaret istatistikleri, Haziran 2022 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Haziran-2022-45541>, (Erişim Tarihi: 06.08.2022).
- Yalçın, Ö. (2016). *Uluslararası pazarlara açılma yöntemleri ve e-ihracat uygulamaları*. Gedik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 3-201.
- Yaskun, M., & Bidin, R. (2022). Strategies for increasing internationalization in furniture smes in lamongan regency. *Jurnal Mantik*, 6(1), 163-169.
- Yıldız, H. (2021). SWOT analizi nedir? Nasıl yapılır ve yeterliliği nedir? <https://www.haldunyildiz.com/swot-analizi-nedir/>, (Erişim Tarihi: 08.12.2021).

Geliş Tarihi:

10.08.2023

Kabul Tarihi:

17.12.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Tekin, M., K., & Deniz, O. (2023), İklimsel göçün küresel ölçekte mekânsal görünümü. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 981-1004. doi: 10.46928/iticusbe.1340951

İKLİMSEL GÖÇÜN KÜRESEL ÖLÇEKTE MEKÂNSAL GÖRÜNÜMÜ

Araştırma

Mehmet Kadri Tekin

Sorumlu Yazar (Correspondence)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

kadritekin@yyu.edu.tr

Orhan Deniz

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

orhandeniz@yyu.edu.tr

Arş. Gör. Mehmet Kadri Tekin, Lisans ve Yüksek Lisans eğitimini Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümünde tamamladı. Doktorası Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya (Beşerî) Anabilim Dalı'nda devam etmektedir. Temelde göç, özel olarak da "iklimsel göç" alanında çalışmalarını yürütmektedir.

Prof. Dr. Orhan Deniz, Lisans, Yüksek Lisans ve Doktorasını Atatürk Üniversitesi Coğrafya Bölümünde tamamladı. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Coğrafya Bölümünde profesör kadrosunda olup, Beşerî ve Ekonomik Coğrafya alanında dersler vermekte ve araştırmalarını yoğunluklu olarak göç alanında sürdürmektedir.

İKLİMSSEL GÖÇÜN KÜRESEL ÖLÇEKTE MEKÂNSAL GÖRÜNÜMÜ *

Mehmet Kadri Tekin
kadritekin@yyu.edu.tr
Orhan Deniz
orhandeniz@yyu.edu.tr

Özet

Amaç: Bu çalışma, günümüz ve geleceğin en önemli insani krizlerinden biri olması öngörülen iklimsel afet ve göçün küresel ölçekteki mekânsal dağılışı örüntüsünü ortaya koyarak iklimsel göçün kapsamlı ve bütünlüklü bir fotoğrafını göstermeyi hedeflemektedir. Güncel olan bu önemli meseleye akademinin dikkatinin çekilmesi de diğer bir amaçtır.

Yöntem: Çalışmada nicel verilerden yararlanılmıştır. Küresel ölçekte doğal afet ve göç verisi tutan Uluslararası Afet Veri Tabanı (*ing.* International Disaster Database, EM-DAT) ve Ülke İçi Göç İzleme Merkezi (*ing.* Internal Displacement Monitoring Centre, IDMC)’nden iklim ve hava ile ilişkili olan afetlerin verileri kullanılarak Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)’nde görsel hale getirilmiştir. Daha sonra görselleştirilen bu iklimsel afet ve göçlerin zamansal ve mekânsal dağılışı bilgisi betimsel analiz tekniği ile irdelenmiştir.

Bulgular: İklim değişikliği etkilerinin belirginleşmesiyle birlikte iklimsel afet ve göç olaylarının sayısında, şiddetinde ve sıklığında anlamlı artışlar ortaya çıkmıştır. Başta sel/taşkın, fırtına (özellikle büyük tropikal siklonlar) ve kuraklık olmak üzere iklim ve hava ile ilişkili (orman yangınları, çölleşme, sıcak ve soğuk hava dalgaları vb.) diğer tüm iklimsel afetlere bağlı olarak küresel ölçekte önemli göç hareketleri yaşanmıştır. Ortaya çıkan bu göçlerin çok büyük bir bölümü ise Güneydoğu Asya (özellikle okyanusa kıyısı olan bölgeler), Orta Afrika (özellikle Sahraaltı Afrika Bölgesi) ve Amerika (ABD ve Brezilya dahil olmak üzere bu iki ülke arasında kalan bölge)’da yoğunlaşmaktadır. İnsani yaşam göstere farklarının ve iklim değişikliği etkilerinin ülkeler/bölgeler ölçeğinde gittikçe daha da belirginleştiği günümüz ve geleceğin dünyasında “iklimsel göç” meselesinin de önemli bir yer tutacağı beklenmektedir.

Özgünlük: Siyasi (çatışma ve şiddet), ekonomik ve sosyal nedenlere bağlı olarak yaşanan göç hareketleri ulusal ve uluslararası literatürde yoğun bir şekilde konu olmasına rağmen, çağımızın en önemli sorunu olan küresel iklim değişikliğinin neden olduğu göçler konusu derli toplu bir biçimde yeterince çalışılmamıştır. Dolayısıyla çalışmanın, bu anlamda öncü olması ve konuyu makro ölçekte ele alması nedeniyle literatüre önemli ölçüde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklimsel Göç, İklim Mültecisi, Dünyada İklim Göçü, Çevresel Göç, Göç Hareketleri

JEL Sınıflandırması: R23

* Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen “SDK-2022-9829” numaralı doktora tez projesinden üretilmiştir.

A GLOBAL SPATIAL OUTLOOK OF CLIMATE-INDUCED MIGRATION

Abstract

Purpose: This study was conducted to draw a comprehensive and holistic picture of climatic migration by revealing the global spatial distribution pattern of climatic disaster and migration, which is predicted to be one of the most important humanitarian crises of today and the future. Another aim is to draw the attention of the academy to this important current issue.

Method: Quantitative data were used in the study. Using data on disasters related to climate and weather from the International Disaster Database (EM-DAT) and Internal Displacement Monitoring Center (IDMC), which keep natural disaster and migration data on a global scale. It has been visualized in Geographic Information Systems (GIS). The temporal and spatial distribution information of these climatic disasters and migrations, which were visualized later, was examined with the descriptive analysis technique.

Findings: Significant increases have emerged in the number, severity and frequency of climatic disasters and migration events as the effects of climate change become evident. There have been significant migration movements on a global scale due to all other climatic disasters related to climate and weather (forest fires, desertification, heat and cold air waves, etc.), especially floods, storms (especially large tropical cyclones) and drought. The vast majority of these migrations are concentrated in Southeast Asia (especially the regions with a coast to the ocean), Central Africa (especially the Sub-Saharan Africa Region) and America (the region between these two countries, including the USA and Brazil). It is expected that the issue of “climatic migration” will have an important place in today's and future world, where the differences in human life indicators and the effects of climate change are becoming more and more evident at the scale of countries/regions.

Originality: Although migration movements due to political (conflict and violence), economic and social factors have been extensively discussed in national and international literature, the issue of migrations caused by global climate change, which is the most important problem of our age, has not been adequately studied. Therefore, it is thought that the study will contribute significantly to the literature, as it is a pioneer in this sense and deals with the subject at a macro scale.

Keywords: Climatic Migration, Climate Refugee, Climate Migration in the World, Environmental Migration, Migration Movements

JEL Classification: R23

GİRİŞ

Antropojenik¹ iklim değişikliğinin doğrudan veya dolaylı yoldan neden olduğu afetler, günümüz dünyasının en önemli sorunlarından biri olup, akademik camianın güncel tartışma konuları arasında yerini almıştır. İklim değişikliği ile ilişkili afetlerin sıklığı ve şiddeti artarken (IPCC, 2021: 8) bu afetlerin neden olduğu yıkımların bilançosu da her geçen gün büyümektedir. Öyle ki doğal ve beşerî ortamın yerleşik dinamik kodlarını derinden sarsacak düzeyde etkileri vardır (IPCC, 2014). 1970'lerden itibaren iklimsel afetler beş kat kadar artarak, küresel ölçekte yaşanan afetlerin, ölümlerin ve ekonomik kayıpların önemli bir kısmından sorumlu olmuştur (WMO, 2021a). Sel, fırtına (özellikle tropikal siklonlar), kuraklık, orman yangını, deniz seviye yükselmeleri, şiddetli sıcak ve soğuk hava dalgaları ve kısmen yüksek yağış ve sıcaklık durumuna bağlı olarak gerçekleşen kütle hareketleri (heyelan, çığ, çamur akıntısı) dünyanın farklı bölgelerinde ve farklı ölçeklerde ortaya çıkarak gündelik yaşamın rutin bir parçası haline gelmiştir. Kuşkusuz çok boyutlu ve çok yönlü etkileri olan iklim değişikliğinin neden olduğu olaylardan biri de kitlesel ya da bireysel birtakım göç hareketlerine yol açtığı gerçeğidir. Uluslararası araştırma merkezlerinin verileri iklimsel afetlerin insan göçleri üzerinde büyük ve dramatik sonuçlara yol açtığını açık bir şekilde göstermektedir (CRED, 2023; IDMC, 2022, 2023; IOM, 2019; UNHCR, 2023: 2). Zira iklimsel göçün küresel ölçekte önemli bir sorun oluşturacağını vurgulayan çalışmalar 1990'lardan beri yapılmakta olup (IPCC, 1992: 55) günümüz ve geleceğin en önemli insani krizlerinden biri olacağı yönünde öngörülerde bulunmaktadır (Myers, 2002).

Göçe neden olan faktörler çok çeşitlidir. Nüfus baskısı, savaş ve çatışmalar, ekonomik ve sosyal kaygılar, işsizlik, doğal afetler ve daha iyi bir yaşam beklentisi gibi daha birçok neden sıralanabilir. Çoğu zaman göç tek faktöre bağlı olarak ortaya çıkmaz; birden çok faktörün farklılaşan ağırlık durumuna göre karmaşık bir sürecin ardından ortaya çıkmaktadır (Myers, 2002). Sebebi ne olursa olsun göç, her zaman insanların hayatta kalmak için benimsemiş oldukları en makul ve olağan stratejik tercihi olmuştur (Berleman & Steinhardt, 2017; Gemenne, 2015: 168-170; McLeman & Smit, 2006). Doğal afetler daha özel haliyle iklim değişikliğinin doğrudan veya dolaylı yoldan sebep olduğu afetler, çarpan etkisi yaparak göç sürecini hızlandırmaktadır (Castles, de Haas & Miller, 2014: 211-212).

Göç insanlık kadar geçmişi olan bir olaydır. Değişen çevresel ya da iklimsel koşullara bağlı olarak insanlar sürekli hareketlilik içinde olmuşlardır (Suhrke, 1994: 479). Göçe neden olan bu çevresel ya da iklimsel değişimler geçmişte tabiattaki doğal döngünün bir tezahürü şeklinde yaşanırdı. Fakat günümüzde iklimlerin değişmesine yol açan dinamiklerin neredeyse tamamı antropojenik kökenlidir

¹ Antropojenik terimi, insan etkinliklerinin doğal çevre üzerindeki yansımalarını ifade eden bir kavramdır. Bu terim, insanların doğal çevre üzerindeki etkilerini anlamak için bilimsel çalışmalarda sıkça kullanılmaktadır. Günümüz iklim değişikliğinin baş sorumlusunun insan olduğuna dair güçlü kanıtlar süren çok sayıda bilimsel çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle insan kaynaklı iklim değişikliğini ifade etmek için antropojenik kavramı da tercih edilebilmektedir.

(McAdam, 2011: 8). Diğer bir deyişle atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarının artan bir şekilde birikmesinin en büyük sorumlusu insandır. Doğal koşullar ile açıklanamayan bu süreçlerin yol açtığı en önemli problemlerden biri olan göçe ilgi her geçen gün artmaktadır. Güncel literatür, iklim değişikliğinin hem ülke içi hem de ülke dışı göç hareketleri üzerinde önemli bir etken olduğunu gösteriyor (McAdam, 2010). IDMC (2023)'nin son güncel raporuna göre 2022 yılı içerisinde 28.3 milyonu çatışma ve şiddetten, 32.6 milyonu da doğal afetlerden (doğal afetlerden dolayı göç eden insanların 31.8 milyonu (%98) hava/iklim ile ilişkili afetlerden, 716 bin kişi ise jeofiziksel afetlerden dolayı göç etmiştir) kaynaklı olarak toplamda 60.9 milyon insan yerinden edilmiştir. Bu aynı zamanda şimdiye kadar dünyada bir yıl içinde yerinden edilen en büyük insan sayısıdır. 2022 yılı içinde doğal afetlerden dolayı yerinden edilen insan sayısı son 10 yıllık ortalamadan %41 daha yüksektir. Başta sel ve fırtınalar olmak üzere iklim ve hava ile ilişkili afetlerden dolayı yerinden edilen insan sayısı sürekli artış eğilimindedir (IDMC, 2023). Ülke içi yerinden edilmeler ile birlikte uluslararası göçlerin verisini de paylaşan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (*ing.* United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR) (2023)'ne göre ise 2022 yılı sonu itibariyle küresel düzeyde yerinden edilen toplam insan sayısının 108 milyonu bulunduğu belirtilmektedir (UNHCR, 2023: 2). Yerinden edilen bu 108 milyon insanın %76'sının düşük ve orta gelirli ülkelerde barındığı ifade edilirken (UNHCR, 2023: 2), sayısı her geçen gün artan iklimsel göçmenlerin önümüzdeki yıllarda çok daha yoğun bir şekilde ortaya çıkması öngörülmektedir (IPCC, 2014: 20).

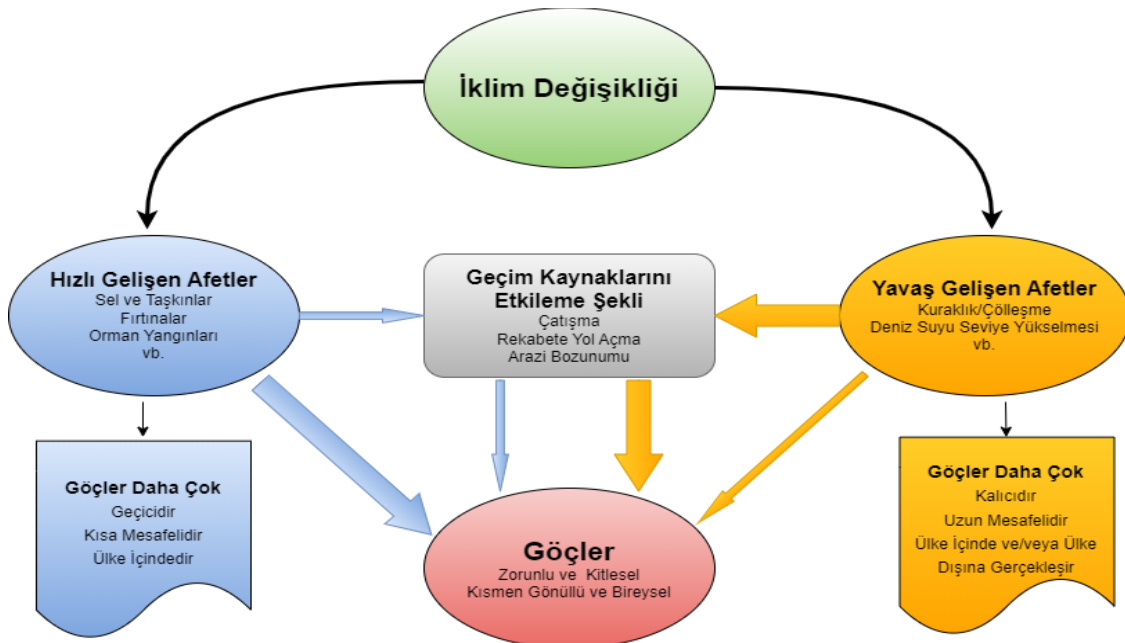
İklim değişikliğinin çeşitli göçlere yol açabileceği kesin olarak kabul edilse de bu göçlerin daha çok dünyanın hangi bölgelerinde ve ne ölçekte yaşanabileceği noktasında hala büyük bir belirsizlikler bulunmaktadır (Gemenne, 2011). İçinde bulunduğumuz yüzyılın ortaları ve sonlarına doğru yüz milyonlarca insanın iklim değişikliğinin tetikleyebileceği afetlerden dolayı yer değiştirmek zorunda kalabileceği ifade edilmektedir (Milán-García, 2021; Myers, 2002). Zira IDMC'nin raporlarına bakıldığında ortalama olarak her yıl 15-40 milyon arasında insanın iklimsel afetlerden dolayı göç ettiği görülecektir (IDMC, 2022, 2023). Konuyla ilgili birtakım makro ölçekli tespit ve değerlendirmeler yapılıyor olsa da iklim değişikliği ve göç ilişkisi, hala önemli bir muamma olarak karşımızda durmaktadır (Hoffmann vd., 2020). Bu aslında konunun akademi için güncel bir mesele olması ile de ilgilidir. İklimsel göç ile ilgili ilk çalışmalar 1980'lerden sonra yapılmışsa da daha kapsamlı bir şekilde konuya yoğunlaşan literatür 2000'lerden sonra ortaya çıkmıştır. Buna rağmen iklimsel göçün küresel ölçekte mekânsal bir dağılış örüntüsünü güvenilir ve sağlıklı verilerden hareketle net bir şekilde yansıtan derli toplu bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışma iklimsel afet ve göçlere dair uluslararası düzeyde istatistiki bilgi toplayan veri tabanlarının (EM-DAT, IDMC) verilerinden hareketle iklim değişikliği ile ilişkili afetlerin neden olduğu göçlerin küresel ölçekteki zamansal ve mekânsal dağılış durumunu mercek altına alarak iklimsel göç olayının bütünlüklü bir fotoğrafını ortaya koymayı hedeflemektedir. EM-DAT ve IDMC veri tabanlarından alınan istatistiki bilgiler üzerinde birtakım düzenlemeler/hesaplamalar yapılarak iklimsel afet ve göçlerin zamansal ve mekânsal dağılışları Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) programında

görselleştirildi. Görselleştirilen bu veriler betimsel analiz tekniği ile analiz edildi. Buna göre çalışmada ilk önce iklim değişikliği ve göç arasındaki ilişki durumu ele alınmış, ardından da güncel literatür bilgisi ve veri tabanlarından temin edilen veriler ışığında iklimsel göçün küresel ölçekteki dağılışı durumu ele alınmıştır. Son bölümde ise meselenin önemine vurgu yapılarak iklimsel göçün geleceği hakkındaki tartışmalara ve tespitlere yer verilmiştir.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GÖÇ İLİŞKİSİ

Göç, özü itibarıyla karmaşık ve çok boyutlu yönleri olan bir olgudur. Çoğu zaman göç olayı, tek faktörden ziyade birden çok faktörün değişen oranlardaki etkisi altında ortaya çıkmaktadır (Black vd., 2011; Hoffman vd., 2020). Bu karmaşıklık ve belirsizlik hali göçü tüm yönleriyle ve sağlıklı bir şekilde değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır (Gemenne, 2011). Ekonomik, siyasi veya farklı karakterli göç olaylarında görülen karmaşıklık ve belirsizlik hali çevresel ve/veya iklimsel kaynaklı göçlerde de karşımıza çıkmaktadır (Brown, 2008: 12; Gemenne, 2015: 162; Tacoli, 2009). Dolayısıyla göç ve ona sebep olan faktörleri tek yönlü salt bir ilişkisellik durumu üzerinden okumak yerine çok boyutlu ve karşılıklı karmaşık sonuçları olan bir olgular meselesi olarak görmek gerekir. İklim değişikliği doğrudan göçe yol açtığı gibi kimi zaman dolaylı yoldan da göçe neden olabilmektedir. Bununla birlikte iklimsel göçlerin zorunlu mu yoksa gönüllü mü, kitlesel mi yoksa bireysel mi, kısa mesafeli mi yoksa uzun mesafeli mi, daha çok ülke içinde mi yoksa ülke dışına mı gerçekleştiği yönünde yapılan tartışmalar ve bu tartışmaları konu edinen literatürün ortaya koyduğu bulgular iklimsel göçün makro ölçekte genel bir resmini görmemize olanak tanımıştır (Beine & Parsons, 2017; Gemenne, 2015: 169; IPCC, 2022: 52).

Hem ilgili literatürün savunduğu argümanlardan hem de alan okumalarına bağlı olarak çıkarsadığımız analizlerden hareketle iklim değişikliği ile göç arasındaki ilişkisellik durumu aşağıdaki şekilde formüle edilebilir (Şekil 1).

Şekil 1. İklim değişikliği-göç ilişkisi

2000'lerden sonra çok hızlı bir şekilde artan literatür detaylı bir şekilde incelenecek olursa teori/kavramsal bazlı çalışmalarından nicel veya nitel yöntemli ampirik veyahut her ikisinin bileşkesi olan karma yöntemli çalışmalara kadar, senaryo/model bazlı çalışmalardan eleştirel bazlı çalışmalara kadar çok sayıda araştırmanın yapıldığı görülür (Flavell vd., 2019; Hoffmann vd., 2021; Milán-García vd., 2021; Piguët, 2010). Bu kadar zengin ve karmaşık literatür bilgisi, konunun interdisipliner bir alan olması yanında, iklim değişikliği-göç ilişkiseliliğın çok boyutlu ve karmaşık yönüne dair de önemli ipuçları vermektedir.

İklimsel afetlerin çok yönlü etkilerinin (doğrudan can ve mal kayıpları ve dolaylı yoldan çatışma riski) göç hareketleri üzerindeki etkilerine değinen çalışmalar (IOM, 2019: 1; McAuliffe & Triandafyllidou, 2021) meselenin çok karmaşık ve bir o kadarda önemli olduğunu göstermektedir. *Kuraklık, deniz suyu seviye yükselmesi, fırtına, sel ya da taşkın* gibi afetler nedeniyle toprakta tuzlanma ve erozyon gibi olaylar artarak verimin önemli ölçüde düşmesine neden olmakta ve bunun sonucu olarak da insanlar göçe kalkışabilmektedir. Örneğın kuraklığın belirgin olduğu dönemlerde Afrika'nın Sahel bölgesinde kırsaldan kentsel alanlara doğru göçlerin yaşandığı (Alessandrini vd., 2021), benzer şekilde meralarda önemli verim ve biyolojik kayıplarının ortaya çıkmasıyla birlikte pastoral hayvancılık ile uğraşanların önemli zorluklarla karşı karşıya kaldığı belirtilmektedir (IPCC, 2019). Diğer taraftan verim kayıplarının yaşanmasıyla birlikte temel geçim kaynakları üzerinde oluşan baskı neticesinde kimi yerlerde (Afrika, Asya, Orta ve Güney Amerika, düşük rakımlı küçük ada ülkeleri gibi az gelişmiş düşük ve orta gelirli ülkelerde olduğu gibi) (IPCC, 2022: 49, 1174-1175) süreç çatışmalara kadar evrilebilmektedir (Brown, 2008: 9-10; IPCC, 2019: 347, 516, 2022: 1174; Reuveny, 2007). Özellikle iklime bağlı tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü alanlarda çatışma riskinin yüksek olacağı düşünülmektedir (Hoffman vd., 2020). Ortadoğu'da yıllardır süre gelen etnik ve dini çatışmaların altında yatan sebeplerden birinin özellikle 2000'lerden sonra belirmeye başlayan kuraklık olduğu iddia edilmektedir (Gleick, 2014). Reuveny (2007), iklim değişikliği, çatışma ve göç ilişkiseliliğini araştırdığı çalışmasında iklim değişikliğinin neden olduğu sorunlar üzerinden rekabetin, güvensizliğin, etniksel ve sınıfsal birtakım gerilimlerin ortaya çıkabileceği noktasında önemli uyarılarda bulunmaktadır (Reuveny, 2007).

Sonuç olarak iklim değişikliğinin göç hareketleri üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri olduğu çok açıktır; hızlı gelişen iklimsel afetlerin (*sel/taşkın, fırtına, orman yangınları, kütle hareketleri*) neden olduğu göç hareketleri daha çok zorunlu kitlesel, kısa mesafeli, geçici ve ülke içinde olma eğilimi gösterirken (Black vd., 2011), yavaş gelişen iklimsel afetlerin (*kuraklık/çölleşme, deniz suyu seviye yükselmesi*) neden olduğu göçler ise daha çok kalıcı, uzun mesafeli, bireysel, ulusal veya uluslararası olma eğilimi gösterdikleri belirtilebilir (McAuliffe & Triandafyllidou, 2021: 251; Şekil 1). Yavaş gelişen iklimsel afetler çoğu zaman dolaylı yoldan ya da çarpan etkisi yaparak göçleri etkilemektedir (McAuliffe & Triandafyllidou, 2021: 251). Bu durum bazen yavaş gelişen iklimsel afetlerin göç hareketleri üzerindeki etkilerinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Gerek ilgili literatürün ortaya

koyduğu bulgular, gerekse de iklimlerin insan yaşamı üzerinde ne kadar önemli bir yer tuttuğu gerçeği hesaba katıldığında, iklim değişikliği ile göç arasındaki mutlak ilişki açık bir şekilde görülür.

İKLİMSEL AFET VE GÖÇÜN KÜRESEL ÖLÇEKTE DAĞILIMI

Küresel düzeyde veri toplayan, analiz eden ve paylaşan uluslararası kurum ve araştırma merkezlerinin yayınlamış oldukları raporlar iklim değişikliğinin çok boyutlu yönüne vurgu yaparak çağımızın en büyük küresel sorunu olduğunu öne çıkarmaktadır. Kaynakların eşitsiz ve dengesiz bir şekilde dağıldığı, insan emeğinin sömürülüp değersizleştirildiği, doğanın giderek daha çok yağma edildiği yeni dünya düzeninde iklim değişikliğinin yıllardır süre gelen kronik sorunları şiddetlendirerek daha da artırması beklenen bir durumdur. Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO), 2000'lerden sonra başta sel ve kuraklık olmak üzere iklimsel afetlerde önemli artışların yaşandığını, bundan dolayı olarak da 2050 yılına kadar 5 milyar insanın su sıkıntısı yaşayabileceğini vurgulamaktadır (WMO, 2021b: 5). Dünyadaki tüm ülkeler iklim değişikliğinin etkilerini bir şekilde hissetmelerine rağmen özellikle temel geçim kaynakları büyük ölçüde iklime bağlı olan az gelişmiş veya gelişmekte olan kırılğan ülkeler daha yoğun bir biçimde etkileneceklerdir (Laczko, & Aghazarm, 2009: 15-16). Asya, Afrika (özellikle Sahraaltı Afrika ülkeleri), Güney ve Orta Amerika (özellikle Karayipler bölgesi) gibi yerlerin çok fazla etkilenmesi beklenmektedir (Hoffmann vd., 2020). Bu bölgeler aynı zamanda ekstansif tarım metotlarıyla geçimlerini sağlayan yoksul ve yoksun nüfusun yoğunlaştığı alanlardır. Nitekim iklim değişikliği etkilerine karşı en hassas ülkelerin başında yoksul ülkeler gelmektedir (Hallegatte vd., 2017). Asya'nın yoğun nüfuslu kıyı bölgelerinde tropikal fırtınalar ve seller, iç orta kısımlarında kuraklık ve buzul erimeleri; düşük rakımlı küçük ada devletlerinde kıyı erozyonu; Afrika'nın önemli bir bölümünde kuraklık ve çölleşme; Amerika'da kuraklık ve tropikal fırtınalar gibi iklimsel afetlerin insan yaşamı üzerinde (özelde göç hareketleri üzerinde) radikal değişimlere neden olacağı açıktır (IOM, 2019: 1). Nitekim Afrika'nın farklı yerlerinde farklı iklimsel afetlere bağlı olarak daralan kaynaklar üzerinde artan rekabet (82); Asya'nın kıyı kuşağında (Çin, Hindistan, Bangladeş) sel ve fırtınalar (84-85), orta kısımlarında etkili olan kuraklık koşulları (82); Avrupa'da özellikle Akdeniz Havzası ülkelerinde görülen orman yangınları (97) ve son olarak Amerika'da sel, kuraklık ve fırtınalar (107) sonucunda milyonlarca insan yerinden olmuştur (McAuliffe, & Triandafyllidou, 2021).

IDMC'nin düzenli olarak yayınlamış olduğu raporlar iklimsel afetlerden dolayı her yıl milyonlarca insanın yerinden edildiğini açık bir şekilde göstermektedir. Örneğin küresel Covid 19 salgını etkisinin hüküm sürdüğü 2020-2021 yılları içinde bile başta tropikal fırtına ve sel olmak üzere kuraklık gibi afetlerden dolayı Güneydoğu Asya, Afrika ve Amerika kıtalarında milyonlarca insanın yer değiştirmek zorunda kaldığı (IDMC, 2022: 27) ve Covid 19 salgının ortadan kalktığı dönemlerde de bu yerinden edilmelerin katlanarak devam ettiği görülmektedir (IDMC, 2023: 15-16, 33-34, 45-46, 59-69).

İklimsel afetlerden dolayı yer değiştirmelerin en çok yaşandığı kıta Asya kıtasıdır. Türlü iklimsel afetlerin çok yoğun olarak görüldüğü bu kıtada bir yandan artan nüfus baskısı diğer yandan sosyo-ekonomik koşulların ağırlaşması doğal olarak göçleri büyük ölçüde bu kıtada ortaya çıkarmaktadır. Kıtada bulunan ve dünyanın en kalabalık nüfuslarına sahip Çin, Hindistan, Bangladeş ve Filipinler gibi ülkeler aynı zamanda birer afet ülkesidirler. Dolayısıyla iklimsel göç bağlamında kıtanın özellikle güneydoğu kıyı kuşağı başta olmak üzere çok önemli bir kısmı tehdit altındadır (Podesta & Ogden, 2008). Yüksek enerjiye sahip büyük tropikal fırtınalar, sel ve taşkınlar gibi hızlı gelişen iklimsel afetlerin yanı sıra ani ve şiddetli yağışların tetiklediğı yer kaymaları, deniz suyu seviyesinin yükselmesi ile birlikte kıyı kuşağındaki toprakların tuzlanması, kuraklık, şiddetli hava dalgaları gibi iklimsel afetler kıtadaki göçlerin ana sebepleridir (IDMC, 2022; IPCC vd., 2022: 1469-1470). Zira iklimsel afet bağlamında kıtanın geleceğini konu edinen senaryo bazlı çalışmalarda da pek iyimser bir tablodan bahsedilememektedir (IPCC, 2007: 11-12). Asya kıtasından sonra iklimsel afet riskin en yüksek olduğı diğer önemli bir kıta ise Afrika'dır. Kıtada yaşayan insanların çok büyük bir bölümü geçimlerini tarım ve hayvancılık faaliyetleri üzerinden sağlamaktadır. Nüfus artış hızının çok yüksek olduğı kıtada dini ve etnik çatışmalar çok uzun yıllardır devam etmektedir. Bir yandan güvencesiz hayat koşulları diğer yandan iklim değişikliğinin neden olduğı ve sürekli büyüyen geçim darlığı ve verim kayıpları kıtanın en büyük kaygısını oluşturmaktadır. Başta kuraklık olmak üzere türlü iklimsel afetlerin neden olduğı olaylar gıda ve su krizini daha da artırmaktadır. Nitekim kıta genelinde iklimsel göçü çatışma, daralan kaynaklar üzerinde artan rekabet ile ilişkilendiren çok sayıda çalışma vardır (IDMC, 2022: 31; IPCC, 2022: 1391; Podesta & Ogden, 2008). Yapılan tahminlere göre iklim değişikliğinin kıtadaki yoksulluğu artıracacağı, var olan yetersiz beslenme sorununu daha da kronikleştireceğı belirtilmektedir (IPCC, 2007: 11-12). Kuzey Amerika'da özellikle kuraklık, orman yangınları ve fırtınalara bağlı göçler (IPCC, 2022: 1979); Orta ve Güney Amerika'da ise fırtına, sel/taşkın ve kuraklığa bağlı göçlerin (IDMC, 2022: 75; IPCC, 2022: 1691-1692) yaşanabileceğı ifade edilmektedir. Kıtanın farklı bölgelerinde yapılan ampirik bazlı çalışmalarda iklim değişikliği ile göç arasında anlamlı bir ilişkiselliğinin varlığını vurgulamaktadır (Nawrotzki vd., 2015; Thiede vd., 2016). Nitekim Güney Amerika'nın bazı ülkelerinde iklim değişikliğine bağlı olarak kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru göç hareketlerinin arttığı belirtilmektedir (Bergmann vd., 2021). Başta biyolojik ve ekolojik açıdan dünyanın ciğerleri olarak bilinen Amazon bölgesinde türsel yok oluşların ve iklimsel geçişlerin yaşanabileceğı, diğer yerlerde olduğı gibi bu kıtada da açlık sorunların artabileceğı endişesi giderek yaygınlık kazanmaktadır (IPCC, 2007: 11-12). Kuraklık, orman yangınları, yüksek sıcaklıklar gibi iklimsel afetlerin daha belirgin bir şekilde ortaya çıkabileceğı düşünölen Avrupa kıtasının (IPCC, 2007: 11-12) ise iklimsel göçmenler açısından daha çok bir hedef mekâna dönüşebileceğı düşünölmektedir (IPCC, 2022: 1867). Son olarak özellikle 3 büyük okyanus ortalarında yer alan düşük rakımlı küçük ada ülkelerinde ise başta deniz suyu seviye yükselmesi olayına bağlı olarak fırtına, sel ve taşkınların zorunlu bir yer değişikliğinin (IPCC, 2022: 2076-2077); Avustralya ve Yeni Zelanda gibi yüz ölçümü açısından daha büyük ülkelerde ise kuraklık ve orman

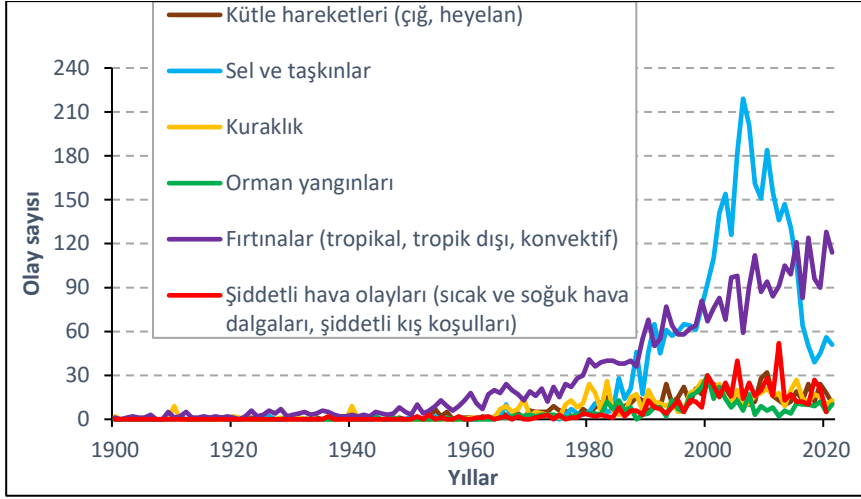
yangını gibi olaylara bağılı olarak yerinden edilmelerin ortaya çıkabileceğı düşünölmektedir (IPCC, 2007: 11-12).

Sonuç olarak iklimsel afet ve göçü konu edinen literatürün parametre ve mekânsal bazlı ortaya koyduğı bulgular, iklim değışikliğinin küresel göç hareketleri üzerinde çok önemli sonuçlara yol açacağı konusunda hemfikirdir. Son yıllarda yapılan çalışmalar ve raporlar iklimsel afetlerin göç hareketlerini radikal bir biçimde etkilediğini net olarak göstermektedir.

BULGULAR: İKLİMSEL AFET VE GÖÇ VERİLERİ İŞİĞİNDA DÜNYANIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Antropojenik iklim değışikliğinin doğrudan neden olduğı veyahut tetiklediğı afetlerin görünürlüğü tarihi zirvesindedir. Araştırma merkezleri ve akademinin yapmış olduğı çalışmalar, ilgili kamu ve özel kurumlarının topladıkları veriler, medyada her geçen daha yoğun bir biçimde yer edinen haberler iklim değışikliğinin çok yönlü ve büyük ölçüde olumsuz etkilerini daha görünür kılmaktadır. Küresel düzeyde ve çok yönlü etkileri söz konusu olduğundan iklim değışikliği ve onunla ilintili olaylara dair birçok alanda yoğun bir ilgi oluştu. Bugün sadece iklim değışikliği ile ilgili çalışmaları kabul eden çok sayıda dergi, onun etkilerini araştıran çok sayıda araştırma merkezleri/enstitüler kuruldu. İklim değışikliğinin neden olduğı en önemli olaylardan biri de kuşkusuz göçlerdir. Başta EM-DAT ve IDMC gibi iklimsel afet ve göç boyutunda uluslararası düzeyde veri toplayıp analiz eden merkezler olmak üzere Hükümetlerarası İklim Değışikliği Paneli (*ing.* Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC), Uluslararası Göç Örgütü (*ing.* International Organization for Migration, IOM) ve Birleşmiş Milletler (*ing.* United Nations, UN) gibi kurumlar iklimsel göç olayına dair önemli uyarılarda bulunmaktadır. Nitekim güncel verilere bakıldığında iklimsel afet ve göçlerin milyonlarca insanın yaşamını doğrudan veya dolaylı yoldan etkilediğı ve bu nedenle de araştırılması gereken elzem bir konu olduğı anlaşılacaktır. Burada EM-DAT ve IDMC merkezlerinden temin edilen veriler yardımıyla iklimsel afet ve göçlerin zamansal ölçekte nasıl bir gidişat gösterdiği; ardından bu afet ve göçlerin dünyadaki mekânsal dağılışı durumu irdelenecektir.

İklimsel afetlerin görünürlüğü genelde 1950'lerde (IPCC, 2012: 8, 111-112) ama özellikle 1970'lerden itibaren çok belirgin bir şekilde artmıştır (Thomas, 2017: 32). Fırtına ve sel/taşkın gibi hızlı gelişen afetler başta olmak üzere neredeyse iklim ya da iklim değışikliği ile ilişkili tüm diğere afetlerde anlamlı bir artıştan bahsedilebilir (Şekil 2). İklimsel afetlerdeki bu anlamlı artış doğal olarak toplam etkilenen, evsiz kalan ya da ölen insan sayısının da artmasına neden olmuştur.

Şekil 2. Yıllar itibariyle iklimsel afetlerin görülme sıklığı (1900-2021)

Kaynak: EM-DAT² (2022) verilerinden oluşturuldu

İklimsel afetlerden en çok etkilenen ülkelere bakıldığında ise büyük bir bölümünün ekvatorial kuşak ile kuzey yarım kürenin orta enlem bölgesinde yer alan ülkeler oldukları görülür. Gerek olay sayısında olsun gerekse de bu olaylardan bir şekilde etkilenen (ölüm, yaralanan ya da evsiz kalan) insan sayısında olsun dünyanın en büyük nüfus rezervlerine sahip Çin, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Filipinler, Myanmar, Vietnam, Endonezya gibi Asya'nın kıyı kuşağında yer alan ülkeler; Nijerya, Etiyopya, Somali ve Sudan gibi Orta Afrika'da bulunan ülkeler; ABD, Meksika, Brezilya ve Karayip ülkeleri gibi Amerika'nın orta ve kuzeyinde bulunan ülkeler neredeyse tüm iklimsel afetlerde ilk sıralarda gelmektedir. Aşağıda iklimsel afetlerden dolayı en çok insanın etkilendiği ülkeleri gösteren bir tablo yer almaktadır (Tablo 1). Toplam vaka sayısı dışarıda bırakılırsa diğer 3 parametrede (toplam ölüm, evsiz kalan ve etkilenen insan sayısı) ilk 5'e giren ülkelerin dünyadaki toplam payları hemen hemen tüm iklimsel afetlerde %50'den fazladır. Bu durum, her ne kadar iklimsel afetlerin değişen oranlarda dünyanın birçok noktasında meydana gelse de bu afetlerden etkilenen insanların çok önemli bir kısmının belli başlı ülkelerde yoğunlaştığını göstermektedir. 1900'lerden beri dünya ölçeğinde milyarlarca insan *kuraklık* (2.8 milyar, ilk beşte yer alan ülkelerin toplam yüzdesi %77), *sel/taşkın* (2.7 milyar, ilk beşte yer alan ülkelerin toplam yüzdesi %91) ve *fırtına* (1.1 milyar, ilk beşte yer alan ülkelerin toplam yüzdesi %83) gibi çok bilinen iklimsel afetlerden milyonlarcası da *şiddetli hava olayları* (*sıcak, soğuk hava dalgaları, sert kış koşulları*) (103 milyon, ilk beşte yer alan ülkelerin toplam yüzdesi %93), *orman yangınları* (17 milyon, ilk beşte yer alan ülkelerin toplam yüzdesi %92), *kütle hareketleri* (*heyelan, çığ, çamur akıntısı*) (14 milyon, ilk beşte yer alan ülkelerin toplam yüzdesi %82) gibi daha az görünür olan iklimsel afetlerden etkilenmiştir (Tablo 1). Reuveny (2007), 1975-2000 yılları arasındaki verileri dahil ettiği çalışmasına göre 2.1 milyar insan sel/taşkın, 1.3 milyar

² EM-DAT, doğal afet verilerini 1900'lerden beri kayıt altına almaktadır. 1950-70'lere kadar olan veriler bazı sebeplerden ötürü (teknolojik imkanların yetersizliği gibi) tam olarak kayıt altına alınmadığından sağlıklı bir ölçümü vermeyebilir. Fakat 1970'lerden itibaren kayıt altına alınan veriler hem daha güvenilir hem de daha kapsamlıdır. Nitekim 1970'ler bu anlamda referans alınsa bile iklimsel afetlerin süreç ile birlikte anlamlı olarak arttığı tespit edilebilir.

insan kuraklık ve 464 milyon insan da fırtınalardan etkilenmiştir. Dikkat edilirse bu iklimsel afetlerden etkilenmenin en fazla olduğu ülkeler genelde gelişmekte olan veyahut az gelişmiş kırılgan düzeyi yüksek olan ülkeler oldukları görülür. Zira 1970-2008 yılları arasındaki verilerin dahil edildiği bir çalışmaya göre can ve mal kayıplarının en çok yaşandığı ülkelerin çok büyük bir bölümü gelişmekte olan ülkelerdir (IPCC, 2012: 9). Sel/taşkın ve kütle hareketlerinde etkilenen insan sayısının artmasında dünya nüfusundaki hızlı artış karşısında yerleşilebilir alanların daralmasının önemli etkisi olduğu düşünülmektedir.

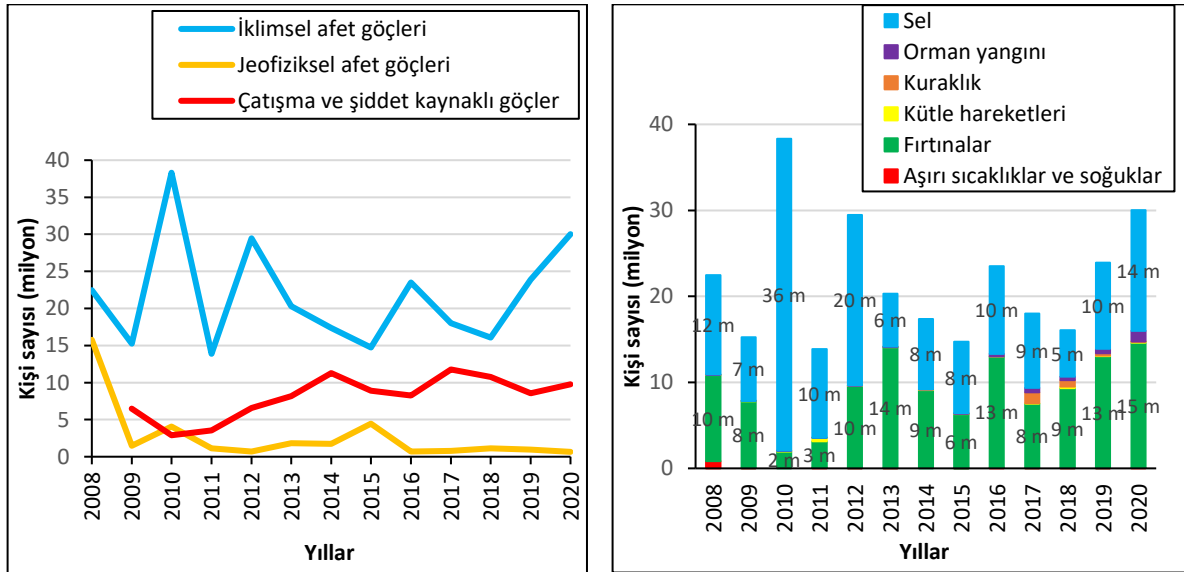
Tablo 1. İklimsel afetlerin dünyada en çok görüldüğü ülkeler (1900-2021)

Faktör	Olay Sayısı		Toplam Ölüm		Evsiz Kalan		Toplam Etkilenen	
	Ülke	Olay	Ülke	Kişi	Ülke Adı	Kişi	Ülke Adı	Kişi
Yer Kaymaları (Çığ, Heyelan, Çamur akıntısı)	Çin	79	Peru	8531	Hindistan	3616585	Brezilya	4238614
	Endonezya	63	Çin	5965	Brezilya	147400	Hindistan	4004284
	Hindistan	53	Hindistan	5194	Nepal	80200	Çin	2511751
	Kolombiya	45	Kolombiya	3485	Tacikistan	60897	Peru	790719
	Peru	33	Honduras	2800	Guatemala	51100	Endonezya	507221
	5 Ülke Top. (%)	%37	-	%51	-	%93	-	%82
	Dünya Toplamı	732	-	51332	-	4248705	-	14635476
Sel/Taşkın	Çin	222	Çin	4345372	Çin	40338333	Çin	1835523226
	Hindistan	180	Hindistan	38857	Hindistan	10758597	Hindistan	409046454
	Endonezya	146	Venezuela	30278	Sri Lanka	3205574	Bangladeş	146752697
	ABD	133	Pakistan	12819	Sudan	1554080	Pakistan	57081610
	Filipinler	108	Bangladeş	7590	Kuzey Kore	1100078	Tayland	47835957
	5 Ülke Top. (%)	%22	-	%98	-	%85	-	%91
	Dünya Toplamı	3527	-	4521508	-	67066395	-	2753238085
Kuraklık	Çin	46	Hindistan	4250320	Yemen	20000	Hindistan	1400041000
	Brezilya	19	Çin	3503534	-	-	Çin	530000000
	ABD	18	Bangladeş	1900018	-	-	Etiyopya	82641879
	Etiyopya	17	Rusya	1200000	-	-	Brezilya	78812000
	Kenya	17	Etiyopya	402367	-	-	Kenya	56900000
	5 Ülke Top. (%)	%15	-	%96	-	%100	-	%77
	Dünya Toplamı	772	-	11731424	-	20000	-	2802609442
Orman/Arazi yangınları	ABD	79	ABD	1471	Nepal	54000	Brezilya	10014195
	Avustralya	40	Avustralya	533	ABD	49681	Endonezya	3444142
	Çin	40	Endonezya	319	Avustralya	27602	Makedonya	1080000
	Rusya	26	Çin	314	Myanmar	20000	ABD	1078578
	Kanada	23	Yunanistan	208	Kanada	18236	Türkiye	562238
	5 Ülke Top. (%)	%48	-	%67	-	%77	-	%92
	Dünya Toplamı	436	-	4231	-	221593	-	17672493
Fırtınalar (Tropikal tropik)	ABD	514	Bangladeş	629219	Hindistan	9995045	Çin	459825942
	Filipinler	349	Çin	196773	Bangladeş	9945768	Filipinler	186604328
	Çin	346	Hindistan	164317	Filipinler	5677881	Hindistan	144194574

	Hindistan	176	Myanmar	144698	Vietnam	4364025	ABD	101288630
	Japonya	164	Filipinler	49339	Çin	3586744	Bangladeş	87800376
	5 Ülke Top. (%)	%42	-	%86	-	%81	-	%83
	Dünya Toplamı	3711	-	1377193	-	41565809	-	1175903916
Şiddetli hava olayları (sıcak ve soğuk hava dalgası)	Hindistan	60	Rusya	57914	Çin	233000	Çin	81220009
	ABD	37	Fransa	27593	Meksika	16000	Peru	5392620
	Bangladeş	24	İtalya	20173	Peru	5247	Avustralya	4602784
	Fransa	21	Hindistan	17975	Arnavutluk	1340	Fas	2477500
	Rusya	21	İspanya	15640	-	-	Moğolistan	2157113
	5 Ülke Top. (%)	%27	-	%72	-	%100	-	%93
	Dünya Toplamı	604	-	193834	-	255587	-	103639013

Kaynak: EM-DAT (2022) verilerinden oluşturuldu

İklimsel afetlerin çok daha yoğun bir şekilde görülmesiyle birlikte bu afetlere bağlı olarak gerçekleşen yerinden edilmelerin sayısı da giderek artmaktadır. 2008 yılından bu yana her yıl ortalama olarak 15-40 milyon arasında insan iklimsel afetlere bağlı olarak yerinden edilmiştir. Buna karşılık jeofiziksel kaynaklı afetlere bağlı olarak gerçekleşen yerinden edilmeler 2008 yılı hariç sonraki yılların hepsinde 5 milyonun altında; çatışma ve şiddet kaynaklı yerinden edilmeler ise 3-14 milyon arasında gerçekleşmiştir (Şekil 2, soldaki grafik). Bu durum aslında tüm göçler içinde iklimsel afet göçlerinin çok önemli bir ağırlık oluşturduğunun çarpıcı bir örneğidir. İklimsel afetler içinde göçlere en çok sebep olan iki parametre ise sel/taşkın ve fırtınalardır. 2008-2020 yılları arasında gerçekleşen göçlerin çok büyük bir bölümünden bu iki afet sorumlu olmuştur. Buna karşın oransal olarak çok düşük bir sayı ile temsil edilseler de özellikle son yıllarda kuraklık ve orman yangınları gibi afetlerde yerinden edilmeler üzerinde etkili olmuşlardır (Şekil 2, sağdaki grafik).

Şekil 2. Afet kökenine göre göçler (solda), göçe en çok yol açan iklimsel afetler (sağda)

Kaynak: IDMC (2020) verilerinden oluşturuldu

İklimsel afetlere bağılı olarak yaşanan göçlerin çok büyük bir bölümü Asya kıtasının özellikle denizlere kıyısı olan ülkelerinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle sel/taşkın, fırtına ya da yoğun ve şiddetli yağışlara bağılı olarak ortaya çıkan kütle hareketlerinde ilk 10' da yer alan ülkelerin çok büyük bir bölümü yine Asya'da yer almaktadır. Tüm iklimsel afetler içinde en çok göç hareketlerine sebep olan sel ve taşkınların neden olduğu göçlerin yarısına yakını Çin (%25.3) ve Hindistan'da (%23.8); fırtınaların sebep olduğu göçlerin yarısından fazlası ise Filipinler (%33) ve Çin'de (%23.1) gerçekleşmiştir. Buna karşın yer değiştirmeler üzerinde daha az oranda etkisi olan kuraklık³ kaynaklı göçlerin çok büyük bir bölümü Somali (%51.6), Etiyopya (%27.7) ve Afganistan'da (%15.9); özellikle son yıllarda çok daha yoğun bir şekilde görülen aşırı sıcak veya soğuk hava dalgalarının neden olduğu göçlerin çok çok büyük bir kısmı Çin'de (%88.2); benzer şekilde yüksek sıcaklık ve nem azlığına bağılı olarak şiddeti ve sıklığı artan orman yangınlarının neden olduğu göçlerin dörtte üçünden fazlasının ise tek başına ABD'de (%78.4) ortaya çıktığı görülmektedir (Tablo 2). Dikkatli bir şekilde incelenecek olursa tüm afetlerde ilk onda yer alan ülkelerin toplam ağırlıkları %75'in üzerindedir. Bu durum her ne kadar iklimsel göçlerin değişen oranlarda dünyanın birçok yerinde yaşandığını gösteriyor olsa da ağırlık merkezlerinin genelde birkaç bölge ile sınırlı kaldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 2. İklimsel afetlere göre yerinden edilmelerin en fazla olduğu ülkeler (2008-2020)

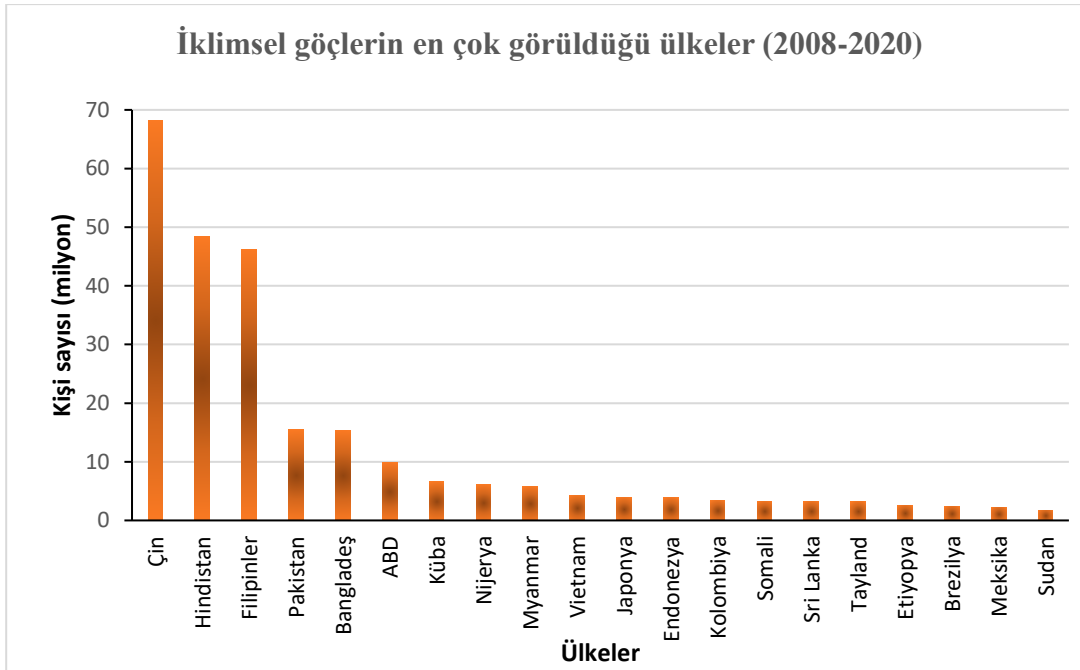
Sıralama	Aşırı sıcaklıklar ve soğuklar		Fırtınalar		Kütle hareketleri	
	Ülke adı	Kişi Sayısı (%)	Ülke adı	Kişi Sayısı (%)	Ülke adı	Kişi Sayısı (%)
1	Çin	1010412 (%88.2)	Filipinler	39367291 (%33)	Japonya	405002 (%38.5)
2	Guatemala	39000 (%3.4)	Çin	27606624 (%23.1)	Çin	133580 (%12.7)
3	Moğolistan	22200 (%1.9)	Hindistan	11104605 (%9.3)	Bangladeş	69096 (%6.6)
4	Pakistan	15906 (%1.4)	Bangladeş	9777347 (%8.2)	Guatemala	61500 (%5.8)
5	İran	13000 (%1.1)	ABD	6766838 (%5.7)	Brezilya	50722 (%4.8)
6	Filistin	10000 (%0.9)	Küba	6580803 (%5.5)	Nepal	49314 (%4.7)
7	Afganistan	8558 (%0.7)	Vietnam	3760725 (%3.2)	Endonezya	37415 (%3.6)
8	Güney Kore	7000 (%0.6)	Japonya	2988089 (%2.5)	Şili	30806 (%2.9)
9	Kanada	6600 (%0.6)	Myanmar	2599304 (%2.2)	Filipinler	29553 (%2.8)
10	Peru	5024 (%0.4)	Madagaskar	986080 (%0.8)	Sri Lanka	22529 (%2.1)
10 Ülke Top. (%)		1137700 (%99.3)	-	111537706 (%93.5)	-	1052340 (%84.5)
Dünya Toplamı		1145250 (%100)	-	119255929 (%100)	-	1052340 (%100)
Sıralama	Kuraklık		Orman yangını		Sel/Taşkın	
	Ülke adı	Kişi Sayısı (%)	Ülke adı	Kişi Sayısı (%)	Ülke adı	Kişi Sayısı (%)
1	Somali	1213000 (%51.6)	ABD	2634842 (%78.4)	Çin	39434947 (%25.3)
2	Etiyopya	652000 (%27.7)	Kanada	214260 (%6.4)	Hindistan	37170216 (%23.8)
3	Afganistan	375000 (%15.9)	Avustralya	93472 (%2.8)	Pakistan	15395108 (%9.9)
4	Hindistan	63000 (%2.7)	İsrail	87599 (%2.6)	Filipinler	6840345 (%4.4)

³ Kuraklık daha çok dolaylı yoldan göçleri tetiklediği için net bir şekilde oranı tespit etmek zordur; çoğu zaman kaynaklar üzerinde baskıya yol açarak çatışma ve şiddet olaylarının alevlenmesini tetiklemekte ve bu sayede birtakım göçler yaşanmaktadır. Bu tarz durumlarda göçün asıl ya da belirleyici kaynağı kuraklık olmasına rağmen diğer etmenler gösterilmektedir.

5	Irak	20000 (%0.9)	İspanya	52891 (%1.6)	Nijerya	6051276 (%3.9)
6	Burundi	8200 (%0.3)	Çin	50000 (%1.5)	Bangladeş	5567400 (%3.6)
7	Brezilya	7853 (%0.3)	Şili	28088 (%0.8)	Endonezya	3621414 (%2.3)
8	Filipinler	5000 (%0.2)	Suriye	25000 (%0.7)	Kolombiya	3421772 (%2.2)
9	G. Sudan	5000 (%0.2)	Rusya	23432 (%0.7)	Myanmar	3206534 (%2.1)
10	Madagaskar	1700 (%0.1)	Fransa	21660 (%0.6)	Tayland	3022059 (%1.9)
10 Ülke Top. (%)		2350753 (%100)	-	3231244 (%96.1)	-	123731071 (%79.2)
Dünya Toplamı		2351555 (%100)	-	3361901 (%100)	-	156142656 (%100)

Kaynak: IDMC (2020) verilerinden oluşturuldu

İklim ile ilişkili afetlerin neden olduğu göçlerin dağılımına baktığımızda iklimsel risk düzeyi yüksek, nüfus yoğunluğunun fazla ve sosyo-ekonomik geri kalmışlığın baskın olduğu ülkeler daha çok karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi dünyanın önemli nüfuslarına sahip sırasıyla Çin, Hindistan, Filipinler, Pakistan ve Bangladeş gibi Güneydoğu Asya ülkelerin listenin ilk sıralarında olduğu, listenin geri kalan kısmında ise ağırlıklı olarak Amerika ve Afrika kıtasından ülkelerin yer aldığı görülür (Şekil 3).

Şekil 3. Tüm iklimsel afetlere bağlı olarak yaşanan göçlerin en çok ortaya çıktığı ülkeler (2008-2020)

Açıklama: Veriler (kişi sayısı), sel/taşkın, fırtına, aşırı sıcaklıklar ve soğuklar, kütle hareketleri ve orman yangınları gibi iklim değişikliği ile ilişkili afetlerin neden olduğu göçlerin toplamını yansıtmaktadır

Kaynak: IDMC (2020) verilerinden oluşturuldu

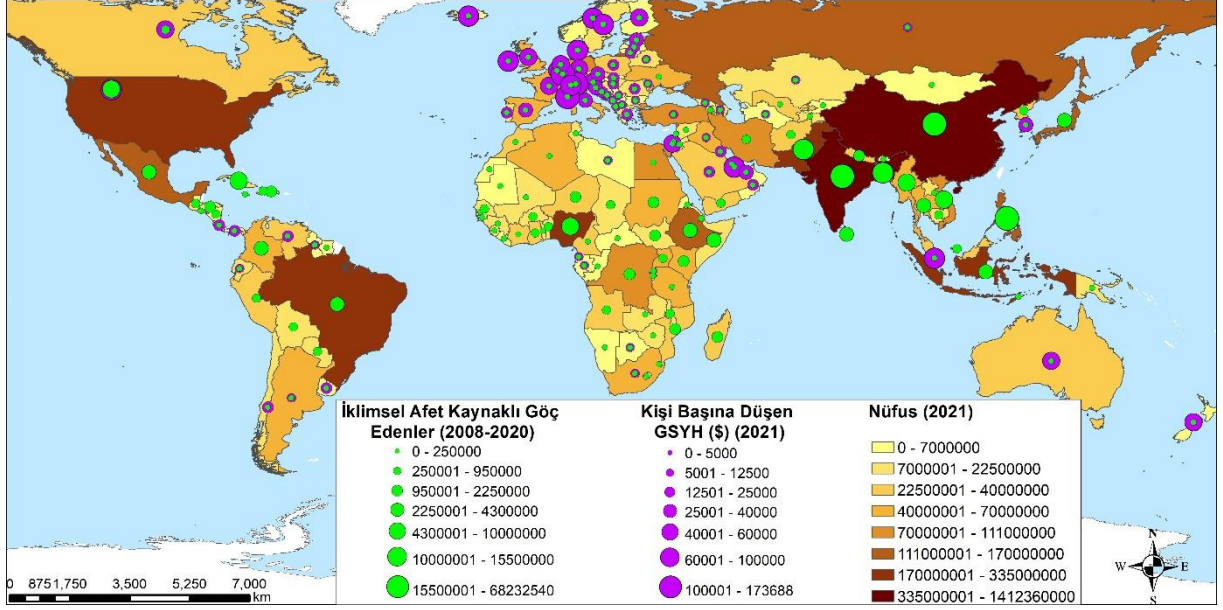
TARTIŞMA VE SONUÇ

İklim değışikliği, çağımızın en önemli küresel sorunudur. İklim değışikliğinin doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği afetler sürekli artan bir şekilde dünyanın birçok yerinde yaşanmaya devam edecektir. Bu afetlerin neden olduğu olaylar farklı yoğunlukta ve ölçekte ülkeleri etkilemektedir. Bu olaylardan biri olan göçe her geçen gün daha çok insan katılmakta ve bu anlamda geleceğin en önemli konularından biri olacağı öngörülüyor. İklim senaryoları, 21. yüzyılın sonlarına kadar küresel yüzey sıcaklık ortalamalarında (1.4-5.8 °C arasında), yağış oranlarında (%5-20 oranında değışim) ve deniz suyu seviye yükselmelerinde (0.09-0.8 metre arasında) önemli değışmelerin yaşanabileceğini gösteriyor (IPCC, 2014: 61). Bu veriler, gelecekte iklimsel afetlerin şiddetini ve sıklığını artırarak daha yoğun bir şekilde ortaya çıkabileceği noktasında önemli ipuçları vermektedir. Nitekim son yıllarda iklim senaryolarından hareketle göçlerin nerelerde ve nasıl bir seyir alabileceği yönünde giderek gelişen bir literatür karşımıza çıkmaktadır (McGranahan & Anderson, 2007; Neumann vd., 2015).

İklim değışikliğinin tetiklediği afetlerin etkileri çok boyutludur. Gıda ve su kaynakları üzerine yapacağı olumsuz etkilerinden ekolojik yok oluşlara kadar çok yönlü ve büyük ölçüde olumsuz birçok soruna yol açmaktadır. Nüfus artış hızı ve yoğunluğun dünyada en fazla olduğu Güneydoğu Asya ve Sahraaltı Afrika ülkeleri başta olmak üzere gelişmekte olan birçok ülkede gıda krizlerinin baş gösterebileceği (Krishnamurthy vd., 2014) ve iklim değışikliği ile birlikte yoksulluk oranının küresel ölçekte %10-20 kadar artabileceği düşünölmektedir (Godfray vd., 2010). Benzer şekilde su stresi ile ilgili sorunların Türkiye'nin de içinde bulunduğu Ortadoğu, Asya'nın orta ve güneybatı kesimleri, Kuzey Afrika, Orta Amerika ve Avustralya'da daha şiddetli bir biçimde kendini göstereceği belirtilmektedir (Statista, 2023). Bu bölgeler aynı zamanda nüfus oranlarının da çok belirgin bir şekilde değışim göstereceği alanlardır (United Nations, 2013). Dolayısıyla bir yandan iklimsel afetler ve bunlara bağlı olarak gelir kaynaklarının daralması, diğer yandan yoksullaşan nüfusun daha uzun zamanlar boyunca artış eğilimi göstermesi tüm bu riskli yerler için pekte iyimser bir tablo göstermiyor. Tüm dünyada özellikle yaşlı nüfus oranının giderek arttığını hesaba kattığımızda (United Nations, 2022) iklim değışikliğinin özellikle bu yaşlı nüfus üzerinde kırılganlığı artırabileceğini tahmin etmek zor olmasa gerek. Gıda ve su kaynakları üzerinde artan baskı sonucunda daralan kaynaklar üzerinde rekabet oluşacağından göçlerin kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkabileceği savunulmaktadır (IPCC, 2019: 518-519). Sınır geçişlerinin zorlaştığı günümüz konjonktüründe hareket için yeterli ekonomik sermayeye sahip olmayan insanların yoğunluk oluşturduğu ülkelerde kapana kısılmaların ortaya çıkacağı (Grecequet vd., 2017) ve bunun da toplumsal birtakım sorunlara sebep olacağı düşünölmektedir. Nitekim iklimsel göçler, en çok iklime bağlı gelir kaynakları üzerinden yaşamlarını sürdüren toplumlari etkileyecektir (Tramel, 2018).

İklimler değıştikçe buna bağlı olarak ortaya çıkan afetlerin neden olduğu göçlerde artmaktadır. Yer değıştirme hareketlerinin çok önemli bir kısmından sorumlu olan başta sel/taşkın ve fırtına gibi hızlı

gelişen afetler olmak üzere daha aşamalı bir şekilde ilerleyen kuraklık gibi iklimsel afetlerin göçe olan yansımaları çok daha ağır olabilmektedir. Atmosferin ve okyanusların hızlı bir şekilde ısınması ve buna bağlı olarak enerji depolama kapasitelerinin artmasıyla birlikte etki ve tahrip gücü çok daha yüksek afetler ortaya çıkabilmektedir. Son 30 yıllık süreçte ABD'nin doğu kıyıları ve Karayipler bölgesinde meydana gelen Andrew Kasırgası (1992), Katrina kasırgası (2005), Mitch Kasırgası, Sandy Kasırgası (2012), Harvey Kasırgası, Maria Kasırgası, Irma Kasırgası (2017), Güneydoğu ve Doğu Asya kıyılarında etkili olan Durian Tayfunu (2006), Nargis Tayfunu (2008), Haiyan Tayfunu, Wipha (Tino) Tayfunu (2013), Koppu ve Goni Tayfunları (2015), Chan-Hom ve Dujan Tayfunları, Komen Tayfunu (2015), Mora, Kai-tak ve Tembin Tayfunları (2017), Afrika'nın doğu kıyılarında etkili olan Galifo Siklonu (2004) gibi dünyanın farklı bölgelerinde ortaya çıkan büyük tropikal siklonlar ile sıklık ve şiddet düzeyi artan ani yağışların neden olduğu sel ve taşkınlar yüzünden binlerce insan yaşamını yitirirken milyonlarcası da yerinden olmuştur. İklimsel parametrelerde gözlemlenen çok küçük değişimler bile afetlerin etkisel boyutunda önemli değişimlere yol açabilmektedir. Yapılan bir çalışmaya göre küresel sıcaklık ortalamalarındaki 1 °C'lik artış, sel kaynaklı yerinden edilmeyi %50 artırmaktadır (Kam vd., 2021). Tüm iklimsel afetler içinde en karmaşık (Tacoli, 2009) ve çok boyutlu etkileri olabilen kuraklık, küresel kara yüzeylerin yaklaşık olarak %46.2'sinde görülmekte olup 3 milyar kadar insanın yaşam alanına karşılık gelmektedir (IPCC, 2019: 251). Güncel kayıtlara göre dünyada yaklaşık olarak 2.3 milyar insan kuraklık ve onunla ilintili sorunlardan muzdariptir (UNCCD, 2022: 41). Geleceğe dair öngörüler bunun katlanarak devam edebileceğini gösteriyor (UNCCD, 2022). Kuraklığın belirginleştiği dönemlerde özellikle iklime bağlı tarımsal faaliyetlerin yoğunlaştığı yerlerde çok büyük verim kayıpları ortaya çıkmakta ve daralan gelir kaynakları üzerinde ciddi bir baskıya neden olmaktadır. Bu durum süreklilik hali aldığı anda çatışmalı bir ortamın oluşmasına bile sebebiyet verebilmektedir (IPCC, 2019: 251). Hatta bazı çalışmalara göre yavaş gelişen iklimsel afetlerin göçü artırma olasılığı daha yüksektir (Šedová vd., 2021: 3). Sel/taşkın ve fırtına gibi hızlı gelişen ve kuraklık gibi yavaş gelişen temel iklimsel afetlerin yanında ani ve şiddetli yağışlara bağlı olarak görülme sıklığı artan çığ, heyelan, çamur/toprak akıntısı gibi kütle hareketleri; iklimsel parametrelerdeki düzensizliklere bağlı olarak günümüzde daha yoğun bir şekilde görülen sıcak ve soğuk hava dalgaları, şiddetli kış koşulları; yüksek sıcaklık ve kuraklık koşullarına bağlı olarak yine son yıllarda özellikle kurak, yarı kurak ve yarı nemli iklimlerin hakim olduğu bölgelerde görülen orman/arazi yangınları, okyanus asitlenmesi, buzul erimeleri ve buna bağlı olarak deniz suyu seviyelerinin yükselmesi, toprak ve orman arazisi bozunumu, kum ve toz fırtınaları iklim değişikliği ile mutlak bir ilişkileri olup yer değiştirme hareketleri üzerinde gittikçe daha belirleyici olmaya başlamışlardır.

Şekil 4. Ülkelerin iklimsel afet, milli gelir ve nüfus büyüklük profilleri

Kaynak: IDMC (2020) ve World Bank Group (2022) verilerinden oluşturuldu

Güncel literatür ve çalışma bulguları iklimsel afet ve göç bağlamında ön plana çıkan üç riskli bölgeden en kötüsünün Güneydoğu Asya, diğer iki bölgenin ise Orta Afrika ve Orta Amerika olduğunu doğrulamaktadır (Şekil 4). Bu durumun aksine bazı istisnalar dışında (örneğin ABD, Singapur, Japonya, Güney Kore gibi) bu bölgeler, dünyada nüfusun en yoğun olduğu buna karşın kişi başına düşen milli gelirin en az olduğu bölgelerdir (Şekil 4). İklimsel afet ve göç riskin daha az olduğu Avrupa kıtasında ise nüfus daha dengeli bir dağılım göstermekte olup kişi başına düşen milli gelirin en yüksek yoğunluk oluşturduğu kıtadır. Dolayısıyla bir yandan şiddeti ve sıklığı artan iklimsel afetlerin, nüfus baskısının ve yoksulluğun yoğunlaştığı alanlar, diğer yandan iklimsel afet riskin nispeten daha az buna karşın refah seviyesinin çok daha yüksek olduğu gelişmiş yerler şeklinde iki zıt ya da kutuplu dünya karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir realitenin varlık gösterdiği günümüz dünyasında insan hareketliliğinin düşük yoğunluklu gerçekleşebileceğine ya da katı engelleyici birtakım tedbirlerle sınırlı oranlarda tutulabileceğine dair iyimser senaryoları düşünmek pek makul ve mantıklı görülmemektedir. Sebebi ne olursa olsun son yıllarda ortaya çıkan büyük çaplı ve kitlesel göç hareketleri bu çarpık ve vahşi üretim ilişkilerinin, gelir eşitsizliğin ya da dengesizliğin bir yansıması değil midir? Küresel dengelerin böylesine kutuplaştığı günümüz dünyasında gerekli tedbirler alınmadığı takdirde iklimsel afetlerin yoksul ve yoksun olan kesimleri çok daha katı bir şekilde etkilemesini de hesaba kattığımızda insan hareketliliği değişen oranlarda fakat sürekli artan bir trend seyrinde yoluna devam edecektir.

İklimsel afet ve göçün küresel bir resmini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada önemli bulgulara ulaşılmıştır. İklimsel afet ve göçe dair güncel uluslararası literatürün ortaya koyduğu bulgular ile bizim çalışmamızın bulguları büyük ölçüde örtüşmektedir. İklimsel afet bağlamında sel/taşkın, fırtına ve kuraklık ön plana çıkarken, bu afetler ile birlikte diğer iklimsel afetlerin neden olduğu göçlerin yaşandığı yerler bağlamında da Güneydoğu Asya, Orta Afrika ve Orta Amerika bölgeleri ön plana

çıkmiştir. Çalışma bulguları gerek iklimsel afetlerin gerekse de bu afetlere bağlı olarak yaşanan göçlerin düzenli bir seyirde olmasa bile genel olarak belirgin bir artış eğiliminde olduğunu; yukarıda özellikle iklim değişikliğinin temel kaynaklar üzerinde yapacağı olumsuz etkileri konu edinen literatürün öne sürdüğü savlar ile de ilişkilendirildiğinde sonuçların gelecekte çok daha ağır olacağını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Alessandrini, A., Ghio, D., & Migali, S. (2021). *Population dynamics, climate change and variability in Western Africa: the case of Sahel regions Report*. (UR 30572 EN), Luxembourg: European Union, doi:10.2760/797541, JRC123151
- Beine, M., & Parsons, C. (2017). Climatic factors as determinants of international migration: Redux. *CESifo Economic Studies*, 63(4), 386-402. <https://doi.org/10.1093/cesifo/ifx017>
- Bergmann, J., Vinke, K., Fernandez Palomino, C. A., Gornott, C., Gleixner, S., Laudien, R., ... & Schellnhuber, H. J. (2021). *Assessing the evidence: Climate change and migration in Peru*. Potsdam: Potsdam Institute for Climate Impact Research.
- Berlemann, M., & Steinhardt, M. F., (2017) Climate change, natural disasters, and migration: a survey of the empirical evidence. *CESifo Economic Studies*, 63(4), 353-385. <https://doi.org/10.1093/cesifo/ifx019>
- Black, R., Adger, W. N., Arnell, N. W., Dercon, S., Geddes, A., & Thomas, D. (2011). The effect of environmental change on human migration. *Global Environmental Change*, 21, 3-11. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2011.10.001>
- Brown, O. (2008). *Migration and climate change* (IOM Migration Research Series No 31). Geneva: International Organization for Migration. http://publications.iom.int/bookstore/free/MRS-31_EN.pdf
- Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2014). *The age of migration: International population movements in the modern world* (fifth edition). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- CRED (2023). *2022 Disasters in numbers*. Brussels. This document is available at: https://cred.be/sites/default/files/2022_EMDAT_report.pdf
- EM-DAT (2022). *The international disaster database*. Data <https://public.emdat.be/> (verinin alındığı tarih: 23.03.2022).
- Flavell, A., Milan, A., & Melde, S. (2019). *Migration, environment and climate change: Literature review* (First report in the “Migration, environment and climate change” series). Berlin: Umweltbundesamt.
- Gemenne, F. (2011). Why the numbers don't add up: a review of estimates and predictions of people displaced by environmental changes. *Global Environmental Change*, 21, 41-49. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2011.09.005>
- Gemenne, F. (2015). İklimle uyum stratejisi olarak göç. (Çev. G. Hotinli), Lisa Mastny (Ed.), *Dünyanın durumu 2015: sürdürülebilirliğin önündeki gizli tehditlerle yüzleşmek* içinde (ss. 159-171). İstanbul: Türkiye iş bankası kültür yayınları.
- Gleick, P. H. (2014). Water, drought, climate change, and conflict in Syria. *Weather, Climate and Society*, 6(3), 331-340. <https://doi.org/10.1175/WCAS-D-13-00059.1>

- Godfray, H. C. J., Beddington, J. R., Crute, I. R., Haddad, L., Lawrence, D., Muir, J. F., ... & Toulmin, C. (2010). Food security: the challenge of feeding 9 billion people. *Science*, 327(5967), 812-818. DOI: 10.1126/science.1185383
- Grecequet, M., DeWaard, J., Hellmann, J. J., & Abel, G. J. (2017). Climate vulnerability and human migration in global perspective. *Sustainability*, 9(5), 720. <https://doi.org/10.3390/su9050720>
- Hallegatte, S., Vogt-Schilb, A., Bangalore, M., & Rozenberg, J. (2017). *Unbreakable: building the resilience of the poor in the face of natural disasters*. Washington, DC: World Bank Publications. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/25335>
- Hoffmann, R., Dimitrova, A., Mutarak, R., Crespo Cuaresma, J., & Peisker, J. (2020). A meta-analysis of country-level studies on environmental change and migration. *Nature Climate Change*, 10(10), 904-912. <https://doi.org/10.1038/s41558-020-0898-6>
- Hoffmann, R., Šedová, B., & Vinke, K. (2021). Improving the evidence base: A methodological review of the quantitative climate migration literature. *Global Environmental Change*, 71, 102367. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2021.102367>
- IDMC (2020). *Global Internal displacement database*. Data: <https://www.internal-displacement.org/database/displacement-data> (verinin alındığı tarih: 23.03.2022).
- IDMC (2022). *GRID 2022: Children and youth in internal displacement*. Geneva, Switzerland: The Internal Displacement Monitoring Centre Publication.
- IDMC (2023). *Internal displacement and food security*. Geneva, Switzerland: The Internal Displacement Monitoring Centre Publication.
- IOM (2019). *Climate change and migration in vulnerable countries: a snapshot of least developed countries, landlocked developing countries and small island developing states*. Geneva: International Organization for Migration (IOM). <https://publications.iom.int/books/climate-change-and-migration-vulnerable-countries>
- IPCC (1992). *Climate change: the 1990 and 1992 IPCC assessments*. World Meteorological Organization/UNEP and Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC).
- IPCC (2007). *Climate change 2007: synthesis report. contribution of working groups I, II and III to the fourth assessment*. Geneva, Switzerland: Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC).
- IPCC (2012). *Managing the risks of extreme events and disasters to advance climate change adaptation. a special report of working groups I and II of the intergovernmental panel on climate change*. Cambridge, UK, and New York, NY, USA: Cambridge University Press.
- IPCC (2014). *Climate change 2014: impacts, adaptation, and vulnerability. part a: global and sectoral aspects. contribution of working group II to the fifth assessment*. Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA: Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change Cambridge University Press.

- IPCC (2019). *Climate change and land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems*. Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA: Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press.
- IPCC (2021). Summary for policymakers. In *Climate change 2021: the physical science basis. contribution of working group I to the sixth assessment report of the intergovernmental panel on climate change* (pp. 3-32). Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA: Cambridge University Press.
- IPCC (2022). *Climate change 2022: impacts, adaptation and vulnerability. contribution of working group II to the sixth assessment*. Cambridge, UK and New York, NY, USA: Cambridge University Press.
- Kam, P. M., Aznar-Siguan, G., Schewe, J., Milano, L., Ginnetti, J., Willner, S., ... & Bresch, D. N. (2021). Global warming and population change both heighten future risk of human displacement due to river floods. *Environmental Research Letters*, 16(4), 044026. DOI 10.1088/1748-9326/abd26c
- Krishnamurthy, P. K., Lewis, K., & Choularton, R. J. (2014). A methodological framework for rapidly assessing the impacts of climate risk on national-level food security through a vulnerability index. *Global Environmental Change*, 25, 121-132. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2013.11.004>
- Laczko, F., & Aghazarm, C. (Eds.). (2009). *Migration, environment and climate change: assessing the evidence*. Geneva: International Organization for Migration Pub.
- McAdam, J. (2011). *Climate change displacement and international law: complementary protection standards* (Legal and Protection Policy Research Series). Geneva, Switzerland: Division of International Protection United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR).
- McAdam, J. (Ed.). (2010). *Climate change and displacement: multidisciplinary perspectives*. Oxford and Portland, Oregon: Bloomsbury Publishing.
- McAuliffe, M., & Triandafyllidou, A. (Eds.). (2021). *World migration report 2022*. Geneva: International Organization for Migration Pub.
- McGranahan, G., Balk, D., & Anderson, B. (2007). The rising tide: assessing the risks of climate change and human settlements in low elevation coastal zones. *Environment and urbanization*, 19(1), 17-37. <https://doi.org/10.1177/0956247807076960>
- McLeman, R., & Smit, B. (2006). Migration as an adaptation to climate change. *Climatic Change*, 76(1-2), 31-53. <https://doi.org/10.1007/s10584-005-9000-7>
- Milán-García, J., Caparrós-Martínez, J. L., Rueda-López, N., & de Pablo Valenciano, J. (2021). Climate change-induced migration: a bibliometric review. *Globalization and Health*, 17(1), 74. <https://doi.org/10.1186/s12992-021-00722-3>

- Myers, N. (2002). Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century. *Philosophical transactions of the royal society of London. Series B*, 357(1420), 609-613. <http://doi.org/10.1098/rstb.2001.0953>
- Nawrotzki, R. J., Hunter, L. M., Runfola, D. M., & Riosmena, F. (2015). Climate change as a migration driver from rural and urban Mexico. *Environmental Research Letters*, 10(11), 114023. DOI 10.1088/1748-9326/10/11/114023
- Neumann, B., Vafeidis, A. T., Zimmermann, J., & Nicholls, R. J. (2015). Future coastal population growth and exposure to sea-level rise and coastal flooding-a global assessment. *PloS One*, 10(3), e0118571. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0131375>
- Piguet, E. (2010). Linking climate change, environmental degradation, and migration: a methodological overview. *Wiley interdisciplinary reviews: Climate Change*, 1(4), 517-524. <https://doi.org/10.1002/wcc.54>
- Podesta, J., & Ogden, P. (2008) The security implications of climate change. *Washington quarterly*, 31(1), 115-138. <https://doi.org/10.1162/wash.2007.31.1.115>
- Reuveny, R. (2007). Climate change-induced migration and violent conflict. *Political Geography*, 26(6), 656-673. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2007.05.001>
- Šedová, B., Čizmaziová, L., & Cook, A. (2021). *A meta-analysis of climate migration literature* (Discussion paper No. 29). Potsdam: Center for Economic Policy Analysis.
- Statista (2023). <https://www.statista.com/chart/26140/water-stress-projections-global/> (erişim tarihi: 24.03.2023).
- Suhrke, A. (1994). Environmental degradation and population flows. *Journal of International Affairs*, 47(2), 473-496. <http://www.jstor.org/stable/24357292>
- Tacoli, C. (2009). Crisis or adaptation? Migration and climate change in a context of high mobility. *Environment and Urbanization*, 21(2), 513-525. <https://doi.org/10.1177/0956247809342182>
- Thiede, B., Gray, C., & Mueller, V. (2016). Climate variability and inter-provincial migration in South America, 1970-2011. *Global Environmental Change*, 41, 228-240. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2016.10.005>
- Thomas, V. (2017). *Climate Change and natural disasters: transforming economies and policies for a sustainable future* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315081045>
- Tramel, S. (2018). Convergence as political strategy: social justice movements, natural resources and climate change. *Third World Quarterly*, 39(7), 1290-1307. <https://doi.org/10.1080/01436597.2018.1460196>
- UNCCD (2022). *The global land outlook* (Second Edition). Bonn: United Nations Convention to Combat Desertification (UNCCD). <https://www.unccd.int/resources/global-land-outlook/glo2>
- UNHCR (2023). *Global trends: forced displacement in 2022*. <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2022>

United Nations (2013). *World population prospects*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, The 2012 Revision.

United Nations (2022). *World population prospects 2022*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division.

WMO (2021a). *World meteorological organization*. <https://public.wmo.int/en/media/press-release/weather-related-disasters-increase-over-past-50-years-causing-more-damage-fewer> (Erişim tarihi: 17.11.2022).

WMO (2021b). *2021 state of climate services water*. Geneva, Switzerland: World Meteorological Organization Publications.

World Bank Group (2022). *Climate change*. Knowledge Portal. <https://climateknowledgeportal.worldbank.org/download-data> (verinin alındığı tarih: 03.03.2022).

Geliş Tarihi:

11.04.2023

Kabul Tarihi:

19.12.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Karayağız, O. & Arslan, İ., K., (2023). Doğu bloğu ülkelerinin AB'ye üyeliğinin ticaret hacmi ve makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerinin incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 1005-1024. doi:10.46928/iticusbe.1281260

DOĞU BLOĞU ÜLKELERİNİN AB'YE ÜYELİĞİNİN TİCARET HACMİ VE MAKRO EKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Araştırma

Osman Karayağız

Sorumlu Yazar (Correspondence)

İstanbul Ticaret Üniversitesi

osmankarayagiz@gmail.com

İsmet Kahraman Arslan

İstanbul Ticaret Üniversitesi

karslan@ticaret.edu.tr

Osman Karayağız, İstanbul Ticaret Üniversitesi doktora öğrencisi. Özel sektörde Türkiye'nin tekstil sektörünün öncü sanayii kuruluşlarında; uluslararası ticaret, satış pazarlama üzerine 25 yılı geçmiş tecrübesiyle yönetici olarak halen çalışmaktadır.

İsmet Kahraman Arslan, İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde İşletme Fakültesi Uluslararası Ticaret anabilim dalında Profesördür. Pazarlama, ithalat-ihracat, stratejik pazarlama ve marka yönetimi, girişimcilik ve yenilik yönetimi alanlarında çalışmaları olan aktif akademisyendir.

DOĞU BLOĞU ÜLKELERİNİN AB'YE ÜYELİĞİNİN TİCARET HACMİ VE MAKRO EKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Osman Karayağız
osmankarayagiz@gmail.com
İ.Kahraman Arslan
karslan@ticaret.edu.tr

Özet

Amaç: AB bölgesel entegrasyonunun, başlangıcından günümüze gelişiminde önemli bir karar olan genişleme ve Kıta Avrupa'sının bütünleşme hamleleri; 1980'lerde başlayan neo-liberal politikalar ve küreselleşme tesirleri ile birleşerek AB üzerinde etkili olmuştur. Doğu Bloğu'nun çöküşü ile birlik genişleme sürecine geçerek hem politik, hem de ekonomik yönden dünya piyasasında ve politik-siyasal yönden devletler arasında paydaş olmak arzusunu diri tutmuştur. Çalışmanın amacı, 1990 sonrasında Doğu Bloğu'nun yıkılması ile birliğe dahil olan yeni üye ülkelerin ticaret hacimleri ve makro ekonomik verileri üzerindeki etkilerinin analiz edilmesidir.

Yöntem: Çalışmanın modelleme kısmında ve araştırmaya konu verilerinin tedarikinde Dünya Bankası'nın 1990-2021 yılları arasındaki AB, Dünya ve AB'ye 2000 yılı sonrasında üye olan ülkelere ilişkin makro ekonomik veriler üzerinden ekonometrik modelleme yapılmak sureti ile ilerlenmiştir. Bağımsız değişken olarak ticaret hacmi ve bağımlı değişkenler olarak ise; enflasyon, yabancı yatırımlar, vergi, tarife oranı, işsizlik ve kişi başı GSYİH üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Bulgular: Sonuç olarak Doğu Bloğu ülkelerinin AB üyeliği ile hem ticaret hacimlerinin hem de genel anlamda makro ekonomik verilerinin pozitif yönde evrildiği, birliğin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri ortaya konulmuştur. Yeni üyelerin, birliğin ticaret saptırıcı etkilerinden lehlerine olacak şekilde fayda sağlayarak makro ekonomik göstergelerini, birlik öncesine göre toparlamış ve yukarı çekmiş olduğu gözlemlenmiştir.

Özgünlük: Literatürde Doğu Bloğu ülkelerinin AB üyeliği konusunda çok sayıda çalışma olup, bu çalışmanın diğerlerinden farkı makro ekonomik verilerin panel veri olarak ve ticaret hacmi üzerinden değerlendirilmesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: AB, Bölgesel Entegrasyon, Birlik Genişlemesinin Makro Etkileri

JEL Sınıflandırması: O11, F15, B22

EXAMINING THE EFFECTS OF EASTERN BLOC COUNTRIES' EU MEMBERSHIP ON TRADE VOLUME AND MACRO ECONOMIC VARIABLES

Abstract

Purpose: Enlargement and Continental European integration moves, which are an important decision in the development of EU regional integration from the beginning to the present; Combined with the neo-liberal policies and globalization effects that started in the 1980s, it had an impact on the EU. With the collapse of the Eastern Bloc, the union started the process of enlargement and kept its desire to be a stakeholder in the world market both politically and economically and between states in terms of politics and politics. The aim of the study is to analyze the effects on the trade volumes and macroeconomic data of the new member countries that joined the union after the collapse of the Eastern Bloc after 1990.

Method: In the modeling part of the study and in the supply of the data subject to the research, econometric modeling was carried out on the macroeconomic data of the World Bank between 1990-2021 on the EU, the World and the countries that became members of the EU after 2000. Trade volume as independent variables and as dependent variables; Evaluation was made on inflation, foreign investments, tax, tariff rate, unemployment and GDP per capita.

Findings: As a result, with the EU membership of the Eastern Bloc countries, both the trade volumes and the macroeconomic data in general have evolved positively, and the trade creation and trade diversion effects of the union have been revealed. It has been observed that the new members, benefiting from the trade diversion effects of the union, have recovered and increased their macroeconomic indicators compared to the pre-union.

Originality: There are many studies in the literature on the EU membership of Eastern Bloc countries, and the difference of this study is that it evaluates macroeconomic data as panel data and on trade volume.

Key words: *EU, Regional Integration, Union Enlargement's Macro Impacts*

JEL Classification: O11, F15, B22

GİRİŞ

Modern çağın başlangıç noktası kabul edilen Reform ve Rönesans sonrası Avrupa'dan yola çıkarak iktisat tarihine baktığımızda, evvela “Merchant” yani tüccar, denizci kelimesinden türemiş olan merkantilizm etkisi ile dünya coğrafyasını dönüştüren, sömürgecilik ile bunu sistematikleştiren ve akabinde siyasal birlik, ordu ve din olgularını kontrol altına alarak sırasıyla Avrupa'da ve Uzak Doğu-Afrika-Amerika kıtaları aksında birbirine devreden şekilde 1600'lü yıllar ile başlayan Hollanda, İngiltere ve nihayet 19 yüzyıl sonları itibariyle Almanya, Rusya ve ABD ile keskinleşen kapitalizmin her devletin diğerlerine üstün olması, ekonomi politik de hegemon güç olma merakını gütmesi sonucu II. Dünya Savaşı ile şekillenen küresel coğrafya ve devletler sosyo ekonomik, ekonomi politik ve sosyo-politik kurumlar, sistemler ve bunlardan birini veya birkaçını merkeze alan yapılar açığa çıkmıştır.

İlk ve Ortaçağ dönemlerinden hareketle bakıldığında; Roma İmparatorluğu üzerinden Avrupa, Ortadoğu ve Akdeniz coğrafyasında hegemon ve tek güç ile yönetilmiş Avrupa, ortaçağda hristiyanlık-din-ticaret-siyaset ilişkisi üzerinden şekillenmiştir. Yeni çağ ile birlikte reform ve rönesans ile ortaçağ alışkanlıkları olan aristokrat, burjuva ve derebeyi sınıfları arasında tarıma dayalı iktisadi kabulün hakim olduğu düşünce yerini coğrafi keşifler ile sömürgelerden gelen değerli maden, eşyalara bırakmış ve toplum dönüşmeye ve ticaret erbabı Merchant sınıfı oluşmaya başlamıştır. Tanilli (2018) tarafından ortaya konulan eserde; ticaret, yük taşımacılığındaki büyüyen gemi boyutları ve taşıma kapasiteleri ile deniz aşırı bölgelerden artarak devam etmiştir. Kuzey Avrupa'da Hollanda, Roma'nın hegemonyasına girmemiş olmanın ve yüzyıllardır süregelen Hans Birliği'nin taşımacılık ve denizcilikte getirdiği tecrübe ile deniz aşırı ticareti ve merkantilizmi zirveye çıkarmış, ilk modern ekonomi doğmuştur. Vries ve Woude (1997) tarafından yapılan değerlendirmede, aynı dönemde siyasal birliği sağlayan İngiltere Krallığı Hollanda'nın bu ticari başarısına gözünü dikmiş ve 17. yüzyıl itibariyle ticarete hegemon güç olma yolunda ilerlemiş ve sanayi devrimi ile kapitalizme geçerek gücünü global manada perçinlemiştir. Smith'in (1776) incelemesinde ortaya koyduğu üzere; İngiltere, Hollanda'dan sonra ilk modern bankacılık ve finansın global anlamda merkezi olmuştur. Tanilli'nin (2017) çalışmasında ise; parasal hegemon olunmadan, hegemon gücün devamlılığının mümkün olmadığını gördüğünü, buna önlem olarak İngiliz Milletler Birliği ve altın para sisteminin kurgulandığını ve düzene koyulduğunu belirtmiştir. Çin'deki karışıklık, ABD iç savaşı, Hint-Pasifik bölgesindeki ayaklanma ve savaşlar bütçesini zora sokarak, bu ilk küreselleşme denemesi boşa çıkmış ve neticede büyük Britanya çözülme sürecine girmiştir. Aynı dönemde, Almanya'da ise birçok devletçik Gümrük Birliği ile bir araya gelerek sanayileşmede çok hızlı ve dinamik bir dönem geçirmiş ve Kıta Avrupa'sında sanayi devriminin etkilerini yakalamıştır.

Paylaşım ve hegemon güç olma yolunda oluşan kamplar Birinci Dünya harbi ve akabinde ortaya çıkan ulus devletlerin (Amerika merkezli uluslararası ticaretin yıkımına sebep olan 1929 buhranı neticesinde kuvvetlenen ulusçuluk fikri) fakirleşmesi ve bunun neticesi olarak sosyo ekonomik

patlama, ulus devletlerin Birinci Dünya harbinden kalan hesapları gündeme taşıması ve hegemon güç olma arzusu ikinci dünya harbine neden olmuştur.

Kurtoğlu'nun (2017) eserinde incelediği üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD; İngiltere krallığının 1850-1900'ler döneminde küresel ölçekte deneyimlediği, ancak muvaffak olamadığı siyasal, parasal/ekonomik, askeri/teknolojik egemen olma pozisyonunu ve bunun tüm altyapısal kurumlarını dünyaya kabul ettirerek yeni hegemon, kapitalist odak olmuştur.

World Data Bank (2022) raporuna göre aynı dönemde Avrupa'da, İkinci Dünya Harbi sonrası Kömür ve Çelik Topluluğu ile yeniden Avrupa'nın dünya sisteminde ticari ekonomik yönden pay sahibi olması noktasındaki ilk ciddi atılım gerçekleşmiş, devamında 1990'lardaki haliyle Avrupa Topluluğu ve sonrasında Avrupa Birliği oluşumu gerçekleşmiştir. Dünya GSMH'nin yaklaşık % 20'si böylece AB'de toplanmış ve Kıta Avrupası genişleme ile arzu edilen hedefe doğru ilerlemiştir. Doğu bloğunun yıkılması, coğrafi olarak yarım kalan Avrupa'yı bütünleşme noktasında daha da heveslendirmiş ve eski Roma Cermen İmparatorluğu döneminin yeniden inşa edilebileceği fikrini kamçulamıştır. Avrupa Birliği'nin 1990'lar itibariyle ekonomik yönden GSMH, büyüme ve teknoloji yoğun katma değerli ürün üretimi açısından mühim bir noktada olduğu da görülmektedir. 1980'ler sonrası hızlanan iletişim, teknolojik alandaki hızlı gelişim, taşımacılıktan üretim şekillerindeki değişime kadar birçok klasik yaklaşımın ötesinde dönüşümlere; uluslararası ticarete devlet üstü ekonomik finansal güç haline gelen ve yeni birer oyuncu olan uluslararası artan sayıda şirket gözümüze çarpmaktadır. Ağırlıklı olarak ABD ve Avrupa Birliği menşeli firmalar (finans, hizmet, teknoloji yoğun ürünlerde global sektörün büyük oyuncularını) düşük maliyet ve ölçek ekonomisi faydalarından dolayı üretimlerini hızla uzak doğuya çevirmiştir.

1980'lerin sonu itibariyle doğu bloğunun yıkılması, Avrupa Birliği'nde genişlemenin (ucuz işgücü, yeni pazarlar- tüketim yoğunluğu açısından) önünü açmıştır. 1990'larla doğuya doğru açılım ve genişleme kapsamında; Avrupa Birliği yalnızca ekonomik entegrasyon ile yetinmeyip, adalet, insan hakları, demokrasi gibi modern gelişmişlik düzeyi ölçeğinde devletler üstü bir birliktelik hedeflemiştir.

Bu çalışma AB'ye sonradan katılan Doğu Bloğu ülkelerinin makro ekonomik verileri üzerinden yapılmıştır. Öncelikle entegrasyon üzerine akademik literatüre değinilmiş ve akabinde ekonometrik olarak 1990 sonrası AB'ye katılan Doğu Bloğu ülkelerinin birliğe girmelerinin etkileri ortaya konulmuştur.

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Akademik Literatüre Bakış

Literatürde, Entegrasyon üzerine; global piyasalarda tam rekabet ve tam serbest ticaretin olması ve bunun neticesinde dünya refahının olabilecek en üst seviyeye çıkması birinci en iyi teoridir. Bu durum reel piyasa şartlarında; hükümetlerin müdahaleleri (siyasal, ekonomik, vb.), özel monopoller,

üretimin dışsallık faktörü, tarife içi ve dışı engeller gibi sebeplerle ancak teorik çerçevede kalacağı ve uygulamada olamayacağı kaçınılmaz olduğundan; “ikinci en iyi teori”, mevcut piyasa engellerini dengelemeye yönelik ve olabilecek maksimum refah ve faydayı hedefleyen model olarak ortaya konulmuştur. Seyidoğlu'nun (2017) ortaya koyduğu akademik eserde, ikinci en iyi teorisinin bu hedefini gerçekleştirmeye en uygun yaklaşımı Gümrük Birliği teorisinin karşıladığını, eğer birlik üyesi ülkeler bunu daha ileriye taşıyabilirlerse; ortak pazar, parasal birlik ve yeni iktisadi entegrasyona kadar ilerleyebilecek bir süreci tetikleyebileceği belirtilmiştir.

İkinci en iyi teoriye göre Gümrük Birliği yoluyla üyeler kendi aralarındaki tarifeyi kaldırmakta, ticareti serbestleştirmekte ve ancak dışa karşı ortak tarife uygulamasına gitmektedirler. Lancaster ve Lipsey'in (1956-1957) ikinci en iyi teorisine (Gümrük Birliği) hem destek, hem eleştiri getiren Berglas (1979): olumlu neticelerine değinmekle birlikte; teoride çok fazla vakanın açığa çıkması olasılığını barındırmasından ötürü çeşitli problemlere sebep olabileceğini belirtmiştir. Lipsey (1960) yaptığı bir başka çalışmada ise gümrük birliğinin hem üretim, hem de tüketim noktasındaki etkilerini ülkeler arası ve ürünler arası ikame şekline çevirerek; ülkeler arası ikameyi ticaret yaratıcı ve ticaret saptıran etkilerle, ürünler arası ikameyi ise göreceli fiyat hareketleri ile ilişkilendirmiştir. Böylece Viner (1950) ile başlayan, sırası ile Meade (1956), Lipsey ve Lancaster'ın ikinci en iyi teoriye dönüştürdüğü Gümrük Birliği üzerinden entegrasyonları incelemeleri; dünyadaki bölgesel entegrasyon çabalarına katkı ve teşvik edici yönde olmuştur.

Gehrels (1956), Lipsey ile aynı dönemde yaptığı çalışmada, Viner'in aksine üretim etkilerini göz ardı ederek; gümrük birliklerinin tüketim ile kaynak kullanımı üzerine etkilerini incelemiştir. Buna göre toplumsal kayıtsızlık eğrileri üzerinden bakarak tüketim etkisinin üretim etkisini aştığı durumlarda ortaya çıkan ticaret saptırıcı etkisi sonucunda üye ülkede refah ve genel manada da dünya refahı üzerinde pozitif sonuçları olabileceğini belirtmiştir.

Meade (1956), Viner'in tüketimi sabit varsayarak, üretime dayalı model üzerinden yaptığı çalışmaya ilave yorumlar eklemiştir. Hosny (2013) yapmış olduğu çalışmada; Meade'nin, Viner'in modelinde fiyata göre esnek olmayan talep ve tam esnek arz durumunun dikkate alındığını belirterek, talebin fiyat esnekliğinin dikkate alınması durumunda entegrasyonun ticaret saptırıcı etkisi yerine, ticaret hacmini arttırıcı etkisi olacağı yönünde fikir beyan etmiştir.

Cooper ve Massell (1965) ise Gümrük Birliği neticesinde önceki duruma göre erişilebilir refah seviyesinin çok daha fazla/ yüksek olacağını belirtmiş, refahın maksimizasyonundaki kısıtı Gümrük Birliği çapındaki toplam kısıt olarak ele almıştır. Önergelerinde buna ilave olarak, dış ticaret hadleri ve ölçek ekonomileri etkisini hariç tutarak, tek yanlı tarife indiriminin gümrük birliğinden daha etkin bir politika olduğu görüşünü beyan etmişlerdir.

Kemp ve Wan (1976) tarafından Gümrük Birliği üzerine yapılan çalışmada, ülkelerin bir araya gelerek kurduğu birliğin, ortak gümrük tarifesinde gerekli ayarlamaları yapmak suretiyle ve de ülkelerin kendi aralarındaki telafi edici ödemelerin realize edilmesi şartı ile; birlik haricindeki

ülkelerin refahında herhangi bir azalma olmaksızın, birliğe üye ülkelerin refah düzeyini arttırıcı yönde etki göstereceğini bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra, Gümrük Birliği vesilesi ile üye ülkelerin refah seviyelerinde artış ve iyileşme olacağından yola çıkarak, birliğin tüm dünyayı kapsayacak şekilde genişletilerek tüm ülkelerde serbest ticaretin geçerli olmasının sağlanabileceğini belirtmişlerdir.

Schiff ve Winters (2003) ise yaptıkları çalışmada Kemp-Wan teoreminin, uluslararası ticarete konu olan tüm mallara ilişkin ortak gümrük tarifesi hesaplanarak uygulanmasının ve birlik içi telafi edici ödemelerin tam anlamıyla gerçekleşmesinin neredeyse imkansız olduğu üzerinden eleştirmişlerdir.

El Agraa (2007) çalışmasında, gümrük birliğinin ölçek ekonomilerinden net refah sağlaması durumunda, kazancın üyeler arasındaki paylaşımına ve hangi üyeler de üretimin gerçekleşeceğinin önemi üzerinde durmuştur. Gümrük birliği ve dış ticaret hadleri ilişkisine bakıldığında, Viner (1950) ve Mundell (1964) genel manada birlik ülkelerinin birlik dışında kalan ülkelere göre, bir bütün noktasından değerlendirildiğinde dış ticaret hadleri iyileşmektedir fikrini ortaya koymuştur. Ayrıca Mundell'e göre birlik içine bakıldığında; bir ülkenin dış ticaret haddi iyileşirken, diğerininin kötüleşebilir.

Lloyd ve Maclaren (2004) ise Mundell'in gelir etkisini göz ardı etmesine dikkat çekerek, birlik dışı ülkeler açısından da değerlendirmeye gitmiş ve gelir etkisinin olumsuz fiyat etkisini dengeleyerek, birlik dışı ülkelerde de dış ticaret hadlerindeki iyileşmeye sebep olabileceğini vurgulamıştır. El-Agraa tarafından (1983) yapılan bir diğer çalışmada ise, geleneksel bölgesel entegrasyonlar teorisinin endüstriler arası dış ticaret üzerine yoğunlaştığını ancak artan sanayileşme ve bölgesel entegrasyonların endüstri içi dış ticaretin de artmasına vesile olduğunu göstermiştir. Greenaway (1989) ise bölgesel entegrasyonlar ile üye ülkeler arası ticaretin serbestleşmesi ve genişlemesi neticesinde endüstri içi dış ticaretin yükselebileceğini, entegre olan ülkelerin faktör donatımı ve gelir düzeylerinin birbirlerine yakın seviyede olması durumunda ticari faaliyetlerin yoğunlaşarak endüstri içi ticaretin artış göstereceğini, genişlemiş ve rekabete açık piyasa odaklı üretimin ölçek ekonomisi etkisi sonucu maliyetlerde düşüş yolu ile endüstri içi uzmanlaşma-yoğunlaşma etkisi ortaya çıkarabileceğini ve entegrasyon ile büyümüş pazar ortamının yabancı yatırımları daha çok cezbedeceğini belirtmiştir. Krugmann ve Obstfeld (2003) yaptıkları çalışmada; bölgesel entegrasyon ile endüstri içi dış ticaretin, global ticaretten karşılaştırmalı üstünlükler geleneksel bakış açısına göre elde edilebilecek gelirlerin çok daha üstünde ek getirileri olduğunu ve birlik içi ülkelerde endüstri için uzmanlaşmanın daha kolay, hızlı ve etkin şekilde gerçekleşeceğini ifade etmişlerdir.

Ekonomik entegrasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, bilgi- etkin modelleme ile mal ve bilgi akışının izlenmesi üzerinden inceleyen Rivera-Batiz ve Romer (1993), iki taraflı ekonomik entegrasyonların, tarafların büyümesine olumlu yönde etki ettiği ve uzun vadede büyüme üzerinde etkili olduğu sonucunu ortaya koymuştur.

AB Bölgesel entegrasyonu üzerine Maudos, Pastore ve Seranno'nun (1999) yaptığı incelemede; birliğin entegrasyon süreci ve etkinliğini değerlendirmek için parametrik olmayan sınır tekniği

Malmquist üretkenlik endeksi üzerinden çalışma yapmıştır. 1965-1990 dönemine ilişkin Avrupa entegrasyonu süreci ve bu dönemdeki genişlemenin tüm üyeler için fayda sağladığı sonucunun yanı sıra, yeni genişleme hareketlerinin büyüme kazanmasına vesile olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Gelişmiş ülkelerin finansal piyasaları üzerinde ekonomik entegrasyon etkisini inceleyen Volosovych (2011), temel bileşen analizi yöntemi ile ekonomik entegrasyonlara üye ülkelerin finansal açıdan entegre olduklarını belirtmektedir.

Genişleme sürecinde AB üyesi olan Doğu Almanya ile Batı Almanya Federal Devletleri'nin 1991-2011 yılları arasında ekonomik entegrasyon neticesinde nasıl etkilendiği üzerine çalışma yapmış olan Zuiddam (2016), ülkedeki çıktı ve üretim faktörleri üzerinden regresyon analizi kullanarak, üretim kaynağı yönünden daha zengin olan Doğu Almanya'nın çıktı seviyelerinin düşük olduğu ve 2008 finansal krizinin de etkisiyle Almanya'nın ekonomik entegrasyonunun olumsuz yönde etkilendiğini belirlemiştir.

AB'nin Genişlemesi ve Eski Doğu Bloğu Ülkelerinin Birliğe Dahil Olması

İkinci Dünya Harbi sonrası Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden olan Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya, Baltık bölgesi, Balkanlar, Beyaz Rusya ve Ukrayna toprakları savaşın hüküm sürdüğü cepheler olmaları hasebi ile alt ve üst yapısını, değerli insan gücünü kaybetmiş ve dolayısıyla ekonomileri çökmüş vaziyetteydi. Birinci Dünya Harbi esnasında Bolşevik Devrimi neticesi, Rusya İmparatorluğu Sovyet Sosyalist Rejimi'ne dönüşmüş bir yapı ile yönetilmekteydi. II. Dünya Harbi sonrasında ise 1949 yılında Sovyet Sosyalist Rejim anlayışının hükümran olduğu Orta ve Doğu Avrupa'da, Moskova merkezli COMECON "Karşılıklı ekonomik yardımlaşma konseyi" ihdas olunmuştur. Bu toplulukta Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan üye olarak bulunmaktadır. COMECON, ABD'nin II. Dünya Harbi sonrası çökmüş vaziyetteki Batı Avrupa devletlerine Marshall yardımıyla ayağa kaldırma ve ekonomilerinin canlandırma projesine karşılık; SSCB tarafından askeri ve siyasi koşulların iteklemesinin de tesiriyle kurulmuş olan bir topluluktur (Karadeniz, 2020).

Karşılıklı üye ülkeler arası ticareti kolaylaştırmak, bilimsel ve teknik işbirliği ile sanayilerini güçlendirmek, sanayileşmeyi arttırmak, kalkınmanın tüm üyelerde gerçekleştirilmesi düşüncesini merkeze alan bir yapı olarak kurgulanmıştır. Gerçekten de üye ülkelerde Sovyet Rusya'nın öncülüğünde sanayileşmede ve bilim teknik alanında geniş çaplı ilerleme kaydedilmişse de; birliğin ilerleyen dönemlerinde Sovyet Rusya, birlikteki diğer sosyalist ülkelerin ekonomilerinin kendisine entegre olarak güdümüne girmesi noktasında baskın ve belirleyici olmuştur.

1980'ler ile tüm dünyaya yayılan neo-liberal politikaların etkisi Orta ve Doğu Avrupa'da da hissedilmeye başlanmıştır. Topluluğun kurucusu ve hakim yöneticisi konumundaki SSCB'nin içinde olduğu veya desteklediği çevre bölgelerinde (Kore, Vietnam, Afganistan, vb.) süregelen çatışma ve savaş durumunun Sovyet ekonomisi üzerindeki zayıflatıcı etkisi artmıştır. 1985'te SSCB'nin başına

geçen M. Gorbaçov'un demokratikleşme ve liberalleşme noktasındaki politikalarının sonuçları olmuştur. Topluluk üyesi ülkelerin Birlik içi ticareti merkeze alan ticaret politikaları; dış dünya ile olan ticaretlerini yalnızca ülkelerinde üretilmeyen malların tedariği olarak görmelerine neden olmuş, bunun neticesi olarak da topluluk üyesi ülkelerde kurulmuş sanayiler; rekabet ortamı olmayışı, piyasa ekonomisine açık ve entegre olunmaması gibi nedenlerle gelişip büyümemiştir. Tüm bu nedenlerle ve SSCB'nin yıkılmasıyla, 1991'de Topluluk feshedilerek dağılmıştır.

COMECON'un dağılması ve doğu bloğunun çökmesi ile bağımsızlığını kazanan ülkeler açık piyasa ekonomisine dahil olabilmiş, ekonomik gelişmeleri hızlanmış ve makro ekonomik verileri pozitif evrilmiştir. Ülkelerdeki atıl- eski tip sanayilerin, kamusal yapıların özelleşmesi, piyasa ekonomisine geçişle yabancı sermaye girişi, artan yatırımlar sonucunda; 1980'lerde batılı ülkelere olan Birlik ihracat oranı % 27-28'lerden, 2000'li yıllarda %65-66 ihracat oranına yükselmiştir (World Data Bank, 2022). Ayrıca, eski Doğu Bloğu ülkelerinde eğitilmiş genç nüfus ve ucuz iş gücünün bolluğu batılı yatırımcıların iştahını kabartmıştır. Tüm bu süreç, AB'nin ekonomik gelişimini büyüyerek sürdürmek, Kıta Avrupası'nı birleştirmek maksadı ile; yeni pazar tedariği, ucuz eğitilmiş iş gücünden faydalanmak, güvenlik gibi sebeplerle Orta ve Doğu Avrupa'daki eski Doğu Bloğu ülkelerinin Avrupa Birliği'ne katılımları noktasında yeşil ışık yakmasına vesile olmuştur.

1994-1997 yılları arasında AB'ye üyelik müracaatında bulunan Letonya, Macaristan, Polonya, Slovakya, Estonya, Litvanya, Çekya, Slovenya, Bulgaristan, Romanya; sırası ile 2004 ile 2007 yılları arasında AB'ye katılmıştır. Son olarak 2013 yılı itibarı ile ise Hırvatistan'da birliğe üye olmuştur.

YÖNTEM

Ekonometrik Model ve Araştırma Sonuçları

Çalışmada öncelikle birliğe 5. genişleme ile katılan eski doğu bloğu ülkeleri ele alınmıştır. Bunlar sırası ile; Çekya, Slovakya, Slovenya, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Macaristan, Malta, Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan'dır. Bu ülkelerin incelenen verileri; bağımlı değişken olarak "Ticaret Hacmi" ve bağımsız değişkenler olarak ise; "Enflasyon, Net direkt yabancı yatırım, Vergi, Tarife, İşsizlik oranı, Kişi başına milli gelir ve son olarak Dummy değişkeni (Birliğe üye olma durumu:1, olmama durumu:0)"dır. Panel veri seti üzerinden ülkelere ait tüm veriler yıllık bazda ve 1990-2021 tarihleri arası olarak incelememize konu edinmiştir.

Çalışmada öncelikle değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri irdelenerek incelenmiştir. Buradan hareketle de, hangi tür birim kök testlerinin kullanılacağına karar vermek maksadıyla yatay kesit bağımlılığı durumu incelenmiş ve ($p < 0.000$) olduğu için yatay kesit bağımlılığının varlığına kanaat getirilmiştir. Böyle bir durum sebebi ile de ikinci nesil birim kök testlerinden biri olan Peseran CADF testi ile incelemeye devam edilerek ilerlenmiştir. Test sonuçları incelendiğinde tarife oranları ve kişi başına milli gelir değişkeni hariç, tüm değişkenlerin düzeyde durağan olduğuna karar verilmiştir. Tarife oranları ve kişi başına milli gelir değişkeni birinci dereceden farklı alınarak kullanılmıştır.

Tablo 1. Peseran CADF testi

	t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	P-değeri
TH	-2.223	-2.140	-2.250	-2.450	-1.683	0.046
INF	-2.712	-2.140	-2.250	-2.450	-3.503	0.000
FDI	-2.499	-2.140	-2.250	-2.450	-2.711	0.003
TAX	-2.681	-2.140	-2.250	-2.450	-3.386	0.000
TRF	-1.157	-2.140	-2.250	-2.450	2.278	0.989
Δ TRF	-2.875	-2.140	-2.250	-2.450	-4.106	0.000
UNP	-2.900	-2.140	-2.250	-2.450	-4.201	0.000
GDPp	-1.618	-2.140	-2.250	-2.450	0.565	0.714
Δ GDPp	-3.057	-2.140	-2.250	-2.450	-4.784	0.000

Çalışmada ülkelerin birlik üyeliklerinin dış ticaret hacmine etkisini incelemek amacıyla panel veri analizi modeli kullanılmıştır. Panel veri analizi modelleri sabit ve tesadüfi etkiler olarak ayrı ayrı ele alınmış ve bu modellerden hangisinin tahmin sonuçlarının kullanılması gerektiğine hausman testi ile karar verilmiştir. Daha sonra uygun modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası eşzamanlı korelasyon incelemesi yapılmıştır. Bu tür durumlar parametre varyanslarının ve dolayısıyla standart hataların, t ve F istatistiklerinin, R2'nin ve güven aralıklarının geçerliliğini etkilemektedir. Dolayısıyla standart hatalarının düzeltilmesi için dirençli tahminciler kullanılması gerekmektedir. Modelde belirlenen bu sonuçlara göre, modeldeki parametreler arasında değişen varyans ve otokorelasyon olduğu belirlenmekte bu nedenle de dirençli tahmin modellerinden olan Driscoll ve Kraay Tahmincisi ile model tekrar çalıştırılmıştır. Bu tahminci yatay kesit ortalamalarında seriler için Newey-West türü düzeltme yapmaktadır. Böylece düzeltilmiş standart hata tahminleri, yatay kesit boyuttan bağımsız olarak kovaryans matris tahmincilerinin tutarlılığını garanti etmektedir. Driscoll-Kraay tahmincisi ise sabit ve tesadüfi etkiler modellerinin her ikisi için de kullanılabilir. Çalışmada öncelikle tesadüfi etkiler modeli oluşturulmuştur. Aşağıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğindeki-kare testine göre model ve t testine göre değişkenlerin %95 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Tesadüfi Etkiler Modeli

Bağımlı Değişken	TH			
	Katsayı	Standart Hata	z	P> z
Bağımsız Değişkenler				
FDI_t	-0.3830	0.0499	-7.6800	0.0000
TAX_t	-0.0184	0.0021	-8.6600	0.0000
ΔTRF_{t-1}	0.0579	0.0277	2.0900	0.0370
$UNEMP_t$	-0.0127	0.0031	-4.1200	0.0000
$\Delta perGDP_{t-1}$	-0.000019	0.000007	-2.8200	0.0050
Dummy	0.2959	0.0250	11.8500	0.0000
c	1.4950	0.0956	15.6400	0.0000

chi2	554.45	0.000		
r2_w	0.6613			
r2_b	0.0562			
r2_o	0.1977			

Tabloda ticaret hacmi için sabit etkiler modeli verilmiştir. Modele ilişkin F istatistik değeri %95 güven düzeyinde olması hasebi ile modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Modelde yer alan tüm değişkenler %5 istatistiksel hata payı ile anlamlıdır.

Tablo 3. Sabit Etkiler Modeli

Bağımlı Değişken	TH			
	Katsayı	Standart Hata	z	P> z
Bağımsız Değişkenler				
FDI_t	-0.3592	0.0481	-7.4600	0.0000
TAX_t	-0.0200	0.0021	-9.7000	0.0000
ΔTRF_{t-1}	0.0593	0.0266	2.2300	0.0270
$UNEMP_t$	-0.0125	0.0030	-4.1900	0.0000
$\Delta perGDP_{t-1}$	-0.00002	0.00001	-2.93000	0.00400
Dummy	0.2911	0.0240	12.1100	0.0000
c	1.5305	0.0594	25.7700	0.0000
F	100.08	0.000		
r2_w	0.6624			
r2_b	0.0090			
r2_o	0.1601			

Çalışmada oluşturulan tesadüfi etkiler ve sabit etkiler modelleri arasında uygun modelin seçilebilmesi için Hausman testi uygulanmıştır. Hausman testinde temel hipotez tesadüfi etkiler modelinin geçerli olduğunu, alternatif hipotez sabit etkiler modelinin geçerli olduğunu ifade etmektedir. Tesadüfi etkiler ve sabit etkiler modelleri arasından Hausman testine göre H0 hipotezi ret edilerek sabit etkiler modelinin uygun olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 4. Hausman Testi Sonuçları

Hausman Test istatistiği (chi2)	Kuyruk olasılığı
20.39	0.0024

Sabit etkiler modelinde değişen varyans Değiştirilmiş Wald testi ile incelenmiştir. Değiştirilmiş Wald testinin temel hipotezi birimlere göre değişen varyans olmadığı şeklindedir. Wald testi istatistiği N serbeslik derecesinde X2 dağılımına uymaktadır. Wald testi sonuçları incelendiğinde H0 hipotezi kabul edilmekte, yani birimlere göre değişen varyans olmadığı belirlenmektedir. Otokorelasyon incelemesi için kullanılan Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin Watson ve Baltagi Wu

test sonuçları 2'den küçük olduğu için sabit etkiler modelinin otokorelasyon içerdiği anlaşılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının incelendiği Friedman Testi sonuçlarına göre H0 hipotezi reddedilerek birimler arasında korelasyon olduğuna hükmedilmektedir. Ayrıca bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağımlılığının olup olmadığı VIF testi ile incelenmiş VIF değerleri 5'den küçük olduğu için modelde çoklu doğrusal bağımlılık olmadığına karar verilmiştir.

Tablo 5. Model Spesifikasyon Testleri

	Test İstatistiği	Kuyruk olasılığı
Değişen Varyans Testi		
Değiştirilmiş Wald Testi	18.34	0.1452
Otokorelasyon Testi		
Değiştirilmiş Bhargava,Franzini,Narendranathan Durbin-Watson	0.65687343	
Balagai-Wu LBI	0.76061559	
Yatay Kesit Bağımlılığı		
Friedman Testi	71.724	0.000
Çoklu Doğrusal Bağımlılık		
	VIF	1/VIF
FDI_t	1.5	0.66646
TAX_t	1.49	0.671054
DUMMY	1.39	0.717141
ΔTRF_{t-1}	1.22	0.820339
$UNEMP_t$	1.19	0.840618
$\Delta perGDP_{t-1}$	1.06	0.944365
Ortalama VIF	1.31	

Tablo 6. Driscoll ve Kraay Dirençli Hatalar Modeli

Bağımlı Değişken	TH			
	Katsayı	Driscoll ve Kraay Dirençli Standart Hatalar	z	P> z
FDI_t	-0.3592	0.0575	-6.2500	0.0000
TAX_t	-0.0200	0.0034	-5.9500	0.0000
ΔTRF_{t-1}	0.0593	0.0327	1.8100	0.0820
$UNEMP_t$	-0.0125	0.004223	-2.95	0.007
$\Delta perGDP_{t-1}$	-0.00002	0.00001	-2.16000	0.04100
Dummy	0.2911	0.0445	6.5400	0.0000
c	1.5305	0.0773	19.8100	0.0000
F	113.02	0.000	R2	0.6624

Sabit etkiler modelinin içerdiği otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak Driscoll ve Kraay Dirençli Hatalar Tahmincisi ile model yeniden tahmin edilmiştir. Modelde yer alan bağımsız değişkenler %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde anlamlı olmakla beraber modelin F istatistiği

incelendiğinde tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni aynı anda açıklamakta anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre aşağıdaki neticeler ortaya konulmuştur.

BULGULAR

Modelde yer alan bağımsız değişkenlerden TRF ve birliğe dahil olunan dönemler dış ticaret hacmini pozitif yönde etkilerken FDI, TAX, UNEMP, GDPp negatif etkilemektedir.

Tüm değişkenlerin etkisi sabitken tarife oranlarının bir dönem gecikmesindeki bir birimlik değişim 0.0593 dış ticaret hacmini artırırken, yabancı yatırımlarındaki bir birimlik değişim 0.3595 oranında dış ticaret hacmini azaltmaktadır. Ayrıca, işsizlik oranındaki bir birimlik değişim, 0,0125 oranında dış ticaret hacmini azaltmakta; kişi başına GSYİH'daki bir birimlik değişim ise 0.00002 oranında ve vergilerdeki (TAX) bir birimlik değişim 0,0200 oranında; dış ticaret hacmini negatif yönde etkilemektedir. Özetle bakıldığında ise; Birliğe üyelik durumunun, ülkelerin dış ticaret hacmini arttırmakta olduğu uygulanan model üzerinden gözlemlenmiştir.

Tablo 7. AB'ye Katılan Doğu Bloğu Ülkeleri Birliğe Giriş Tarihi - 2021 Arası GSYİH'daki Artış Oranları, AB Geneli ve Dünya ile Kıyası

BİRLİĞE GİRİŞ TARİHİ İLE 2021 YILI ARASINDAKİ GSYİH'DAKİ ARTIŞ ORANLARI

ÜLKE 2004	GSYİH ORTALAMASI milyon USD (1990-2003)	GSYİH ORTALAMASI milyon USD (2004-2021)	GSYİH'DAKİ ORTALAMADAKİ DEĞİŞİM (KAÇ KATINA GELMİŞ) (2004-2021)/ (1990-2003)
ÇEKYA	59.123,00	208.246,00	2,52
ESTONYA	6.118,00	23.965,00	2,92
LETONYA	7.849,00	28.699,00	2,66
LİTVANYA	11.709,00	43.693,00	2,73
MACARİSTAN	49.908,00	139.042,00	1,79
MALTA	3.698,00	10.828,00	1,93
POLONYA	145.661,00	488.552,00	2,35
SLOVAKYA	25.945,00	92.418,00	2,56
SLOVENYA	22.530,00	48.318,00	1,14
9 ÜLKE TOPLAMI AB'NİN % KAÇI	4,30%	7,40%	0,72
AB	7.686.130,00	14.676.214,00	0,91
DÜNYA	30.421.701,00	71.616.371,00	1,35

ÜLKE 2007	GSYİH ORTALAMASI milyon USD (1990-2006)	GSYİH ORTALAMASI milyon USD (2007-2021)	GSYİH'DAKİ ORTALAMADAKİ DEĞİŞİM (KAÇ KATINA GELMİŞ) (2007-2021)/ (1990-2006)
BULGARİSTAN	14.192,00	53.912,00	2,80
ROMANYA	37.048,00	188.491,00	4,09
2 ÜLKE TOPLAMI AB'NİN % KAÇI	0,60%	1,60%	1,67
AB	8.449.983,00	15.208.531,00	0,80
DÜNYA	33.505.418,00	76.360.425,00	1,28

ÜLKE 2013	GSYİH ORTALAMASI milyon USD (1990-2013)	GSYİH ORTALAMASI milyon USD (2014-2021)	GSYİH'DAKİ ORTALAMADAKİ DEĞİŞİM (KAÇ KATINA GELMİŞ) (2014-2021)/ (1990-2013)
HIRVATİSTAN	25.246,00	57.923,00	1,29
AB'NİN % KAÇI	0,24%	0,38%	0,56
AB	10.404.184,00	15.259.658,00	0,47
DÜNYA	43.601.485,00	83.570.355,00	0,92

Kaynak: World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files.
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Tablo 7'de, 2004 yılında AB'ye dahil olan ülkelerin GSYİH incelendiğinde; 1990-2003, birliğe dahil olmadan evvel ve 2004-2021 birliğe dahil olduktan sonra, GSYİH'deki ortalama büyüme kıyaslandığında; birliğin ilk döneme göre %91 büyüdüğü gözlenmiştir. Aynı süreçte, birinci grup ülkelere bakıldığında ise; en düşüğü Slovenya olmak üzere %114 ve en yükseği Estonya olmak üzere %292 büyüme kaydettiği gözlemlenmiştir. Dikkati çeken genel olarak birliğe 2004 itibarı ile dahil olan ülkelerde, büyümedeki değişim, birliğe girmeden önceki periyota göre AB'deki büyüme değişimine kıyasla, AB'nin minimum %26 ve maksimum %152 oranında daha üstünde bir oranda gerçekleşmiştir. 2007 yılı itibarı ile AB'ye girmiş olan Bulgaristan ve Romanya'nın GSYİH'daki değişime bakıldığında da, 1990-2006 birliğe girmeden önceki periyottaki GSYİH ortalaması, 2007-

2021 döneminde (birliğe dahil olduktan sonraki evre) %280 ile %409 oranında artışla; aynı dönemde AB'nin GYİH'daki ortalamadaki artış oranı olan %80'nin kat kat üzerinde seyretmiştir. Hakeza, 2014 yılında AB'ye üye olan Hırvatistan ise; 2014-2021 arasında AB ortalama %47 büyümüş iken, %129'luk ortalama büyüme kaydetmiştir.

2004 yılında AB'ye katılan ilk 9 ülke; 2004-2021 yılları arasında AB GSYİH'daki paylarını %72'lik artışla, %4,3'den %7,4'e yükseltmiş; 2007 yılında dahil olan iki ülke Bulgaristan ve Romanya ise birliğe dahil olduktan sonra paylarını %167'lik artışla, %0,6'dan %1,6'ya; 2014 yılında üye olan Hırvatistan ise %56'lık artışla %0,24'ten %0,38'e yükseltmiştir. Buradan da görüleceği üzere birliğe dahil olunan yıldan sonraki geçen zaman süresince; dahil olan ülkelerin refah seviyeleri, birlikte olan ülkelerin seviyesine doğru yükselmektedir. Tüm bu veriler; ekonomik entegrasyonun ticaret yaratıcı ve birliğe dahil olmanın büyüme üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir.

Tablo 8'de, Makro verilerden ithalat-ihracat rakamları incelendiğinde ise; AB'nin 1990-2003 ile 2004-2021 periyotları arasındaki ithalat ortalamalarındaki değişim %174 artmış, aynı dönemlerde ihracat ise %179 artmıştır. Birliğe 2004 yılında üye olan ülkelerde ise aynı periyotlardaki ortalama ithalat ve ihracat ortalamalarındaki değişim sırası ile ithalatta %225 artış ile %512 artış arasında değişmekte iken; ihracatta ise %248 ile %578 arasında artış ile kendini göstermiştir. Bu oranlar sonradan üye ülkelerin, birliğin sağladığı ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkileri ithalat-ihracat rakamlarında lehlerine yönlendirebildiklerini göstermektedir.

2004'te üye olan ülkelerin birliğe dahil olmadan evvelki toplam ithalatlarının, AB'nin 1990-2003 periyodundaki ortalama toplam ithalatına oranı; %6 seviyesinden, birliğe dahil oldukları durumda %80'lik artışla %10,9 seviyelerine çıkarken; ihracat oranları ise birliğe dahil olmadan evvelki (1990-2003 yılları arası) ortalamaları, AB toplam ihracatının ortalamasına kıyasla %5,3'lerden, birliğe dahil oldukları 2004-2021 döneminde %100'e yakın artışla %10,6 seviyelerine çıkmıştır. Aynı şekilde birliğe 2007'de üye olan ülkelere de bakıldığında birliğe girmeden evvelki (1990-2006) durumlarına kıyasla, AB'ye girdikten sonra (2007-2021); ithalatlarının AB ortalamasındaki payı %90 artmış iken, AB ihracatı ortalamasındaki payları %110 artmıştır. Birliğe 2013'te dahil olan Hırvatistan ise, en genç üye olması hasebi ile birlikten beklenen faydanın henüz tam da olgunlaşmadığı evrede olup, ithalat ve ihracatta; 1990-2013 ve 2014-2021 ortalamalarına göre AB ile hemen hemen aynı seviyeyi yakalamıştır.

Genel anlamda bakıldığında 2004 sonrası birliğe dahil olan üyelerin, ithalat ve ihracatlarının 2004-2021 arası periyotta; hem AB, hem de dünya ortalamalarının çok üstünde olması, birliğin yeni üyelerin ithalat ve ihracat seviyelerinin çok hızlı ve katlanarak yükselmesini getirmiştir.

Tablo 8. AB'ne Katılan Doğu Bloğu Ülkeleri Birliğe Giriş Tarihi - 2021 Arası İthalat- İhracat'larındaki Değişim Oranları, AB Genel ve Dünya ile Kıyası

BİRLİĞE GİRİŞ TARİHİ VE 2021 YILLARI ARASINDAKİ İTHALAT-İHRACAT ARTIŞ ORANLARI

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2004)	İTHALAT ORTALAMASI milyon USD (1990-2003)	İTHALAT ORTALAMASI milyon USD (2004-2021)	İHRACAT ORTALAMASI milyon USD (1990-2003)	İHRACAT ORTALAMASI milyon USD (2004-2021)	İTHALAT ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2004-2021)/ (1990-2003)	İHRACAT ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2004-2021)/ (1990-2003)	İTHALAT ORANINDAKİ DEĞİŞİM (2004 ile 2021)	İHRACAT ORANINDAKİ DEĞİŞİM (2004 ile 2021)
ÇEKYA	29.996,00	139.226,00	28.397,00	148.826,00	3,64	4,24	288%	298%
MACARİSTAN	24.466,00	107.293,00	23.558,00	112.248,00	3,39	3,76	218%	232%
LİTVANYA	5.220,00	30.379,00	4.440,00	30.100,00	4,82	5,78	393%	475%
LETONYA	2.815,00	17.238,00	2.383,00	15.723,00	5,12	5,60	342%	462%
MALTA	3.169,00	14.235,00	2.909,00	14.972,00	3,49	4,15	328%	345%
POLONYA	41.111,00	226.472,00	37.028,00	231.066,00	4,51	5,24	400%	468%
SLOVAKYA	13.457,00	78.688,00	12.415,00	79.143,00	4,85	5,37	258%	272%
SLOVENYA	10.215,00	33.209,00	10.143,00	35.267,00	2,25	2,48	241%	265%
ESTONYA	3.293,00	17.591,00	2.943,00	17.814,00	4,34	5,05	347%	393%
9 ÜLKENİN AB'DEKİ PAYI	6,04%	10,96%	5,35%	10,58%	0,81	0,98		
AB	2.213.148,00	6.061.471,00	2.322.918,00	6.477.889,00	1,74	1,79	207%	212%
DÜNYA	6.408.826,00	20.084.554,00	6.474.970,00	20.626.796,00	2,13	2,19	240%	245%

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2007)	İTHALAT ORTALAMASI milyon USD (1990-2006)	İTHALAT ORTALAMASI milyon USD (2007-2021)	İHRACAT ORTALAMASI milyon USD (1990-2006)	İHRACAT ORTALAMASI milyon USD (2007-2021)	İTHALAT ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2007-2021)/ (1990-2006)	İHRACAT ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2007-2021)/ (1990-2006)	İTHALAT ORANINDAKİ DEĞİŞİM (2006 ile 2021)	İHRACAT ORANINDAKİ DEĞİŞİM (2006 ile 2021)
BULGARİSTAN	9.335,00	36.381,00	8.126,00	35.357,00	2,90	3,35	191%	252%
ROMANYA	16.630,00	86.213,00	12.862,00	76.136,00	4,18	4,92	291%	383%
2 ÜLKENİN AB'DEKİ PAYI	1,00%	1,91%	0,77%	1,62%	0,91	1,10		
AB	2.588.657,00	6.405.559,00	2.712.332,00	6.867.547,00	1,47	1,53	165%	173%
DÜNYA	7.556.279,00	21.519.253,00	7.653.378,00	22.121.634,00	1,85	1,89	185%	188%

2,531971381

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2013)	İTHALAT ORTALAMASI milyon USD (1990-2013)	İTHALAT ORTALAMASI milyon USD (2014-2021)	İHRACAT ORTALAMASI milyon USD (1990-2013)	İHRACAT ORTALAMASI milyon USD (2014-2021)	İTHALAT ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2014-2021)/ (1990-2013)	İHRACAT ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2014-2021)/ (1990-2013)	İTHALAT ORANINDAKİ DEĞİŞİM (2013 ile 2021)	İHRACAT ORANINDAKİ DEĞİŞİM (2013 ile 2021)
HIRVATİSTAN	16.864,00	28.361,00	14.525,00	27.764,00	0,68	0,91	147%	151%
ÜLKENİN AB'DEKİ PAYI	0,47%	0,42%	0,39%	0,38%	-0,10	-0,02		
AB	3.590.749,00	6.739.070,00	3.762.682,00	7.352.310,00	0,88	0,95	126%	126%
DÜNYA	11.082.757,00	23.157.423,00	11.314.394,00	23.798.308,00	1,09	1,10	118%	119%

Kaynak : World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Doğrudan net yabancı yatırımlardaki 1990-2021 yılları arası verilere (Tablo 9) bakıldığında ise; 1990-2003 yılları arasında, 2004 yılı itibarı ile birliğe giren 9 ülkenin toplamda, AB'deki direkt net yabancı yatırım ortalamasına kıyasla, %16'ya denk gelen oranda payı varken; 2004'te birliğe girdikten sonraki dönemde (2004-2021) bu pay iki katına çıkarak %32'ye yükselmiştir. Aynı dönemlerde, (1990-2003) ve (2004-2021), AB'deki direkt net yabancı yatırımda yaklaşık 1,5 kat artış gözlemlenmişken; yeni 9 üyede aynı dönemlerdeki kıyaslama 1,15 ile 50 kat arasında direkt net yabancı yatırımlarda artış olduğunu ortaya koymaktadır. 2007 yılı ile birliğe dahil olan Bulgaristan ve Romanya'da ise birliğe dahil olmadan evvelki dönemin (1990-2006) ortalamasına kıyasla, üye olduktan sonraki dönem ortalamaları (2007-2021), AB'deki ortalamalardaki artışa kıyasla yaklaşık

olarak 2 ile 2,5 kat oranında artış göstermiştir. 2014 yılında üye olan Hırvatistan’da da yaklaşık birliğe üye olduğu dönemdeki (2014-2021) ortalama direkt net yabancı yatırım ortalamasındaki artış oranı, AB’nin 2,5 katı ve önceki dönem (1990-2013) Hırvatistan’ın net yatırım ortalamasına kıyasla ise 1,5 kata yakın düzeyde olmuştur.

Tablo 9. AB’ne Katılan Doğu Bloğu Ülkeleri Birliğe Giriş Tarihi - 2021 Arası Direkt Net Yabancı Yatırım Oranlarındaki Değişim, AB Geneli ve Dünya ile Kıyası

1990 SONRASI, BİRLİĞE GİRİŞ TARİHİ VE 2021 YILLARI ARASINDAKİ DİREKT NET YABANCI YATIRIMLAR (USD)

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2004)	A. DİREKT YABANCI YATIRIM TOPLAM (milyon USD) (1990-2003)	B. DİREKT YABANCI YATIRIM TOPLAM (milyon USD) (2004-2021)	A YILLIK ORTALAMA (milyon USD)	B YILLIK ORTALAMA (milyon USD)	DİREKT YABANCI YATIRIM ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2004-2021)/ (1990-2003)
ÇEKYA	36.700	72.500	2.605	4.010	1,54
ESTONYA	3.300	18.500	240	1.045	4,35
LETONYA	3.000	14.000	215	780	3,63
LİTVANYA	3.700	13.000	265	725	2,73
MACARİSTAN	31.900	47.000	2.275	2.610	1,15
MALTA	2.700	173.000	195	9.600	49,23
POLONYA	53.900	197.700	3.855	10.980	2,85
SLOVAKYA	10.300	28.600	735	1.590	2,16
SLOVENYA	3.000	6.250	220	360	1,64
9 ÜLKENİN AB'DEKİ PA YI	0,16	0,32			
AB	933.000	1.765.000	66.643	98.056	1,47

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2007)	A. DİREKT YABANCI YATIRIM TOPLAM (milyon USD) (1990-2006)	B. DİREKT YABANCI YATIRIM TOPLAM (milyon USD) (2007-2021)	A YILLIK ORTALAMA (milyon USD)	B YILLIK ORTALAMA (milyon USD)	DİREKT YABANCI YATIRIM ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2007-2021)/ (1990-2006)
BULGARİSTAN	21.500	42.600	1.265	2.840	2,25
ROMANYA	33.700	82.400	1.982	5.493	2,77
2 ÜLKENİN AB'DEKİ PA YI	0,04	0,09			
AB	1.360.000	1.338.000	80.000	89.200	1,12

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2013)	A. DİREKT YABANCI YATIRIM TOPLAM (milyon USD) (1990-2013)	B. DİREKT YABANCI YATIRIM TOPLAM (milyon USD) (2014-2021)	A YILLIK ORTALAMA (milyon USD)	B YILLIK ORTALAMA (milyon USD)	DİREKT YABANCI YATIRIM ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2014-2021)/ (1990-2013)
HIRVATİSTAN	27.700	13.580	1.154	1.698	1,47
ÜLKENİN AB'DEKİ PA YI	0,01	0,03			
AB	2.230.000	469.000	92.917	58.625	0,63

Kaynak : World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files.

<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

AB'ye 1990 sonrası katılan eski Doğu Bloğu ülkelerinin yaptığımız araştırma neticesinde birliğe girmelerinin ülke ve bölge açısından refah arttırıcı etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Birliğe dahil olmak, yeni üyelerin makro ekonomik verilerini pozitif yönde etkilemiştir. Kişi başına milli gelirden artış (GSYİH), doğrudan yabancı yatırımcı çekiminde yükselen odak noktasına dönüşme, enflasyon oranlarında düşüş, dış ticaret hacminde artış gibi net sonuçlar gözlemlenmiştir.

AB'nin sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeler kategorisinde bulunan çekirdek üyelerinin genişleme sürecinde; tek Avrupa hedefi, global pazarda pastadan daha büyük pay alma ve bu durumu koruma arzusu aslında çalışmanın da ortaya koyduğu üzere Doğu Bloğu ülkelerinin ekonomilerine fayda sağlamıştır. Makro ekonomik verilerini durağan/eksi noktadan, pozitif yönde eviren ve normalleşen bu yeni üyeler; birlik öncesi ve sonrası durumlar kıyaslandığında, birliğin ticareti saptırıcı ve ticaret yaratıcı etkilerinden ağırlıklı olarak lehlerine olacak şekilde fayda sağlamışlardır. Mevcut üyeler; yeni üyeleri hem teknolojik yatırımlarla beslemiş, doğru pazar bulmada ve piyasa açılımında yeni üyelere öncülük etmiş, hem de liberal ekonomiye geçiş ile dinamik nüfusun getirilerinden olan tüketimde artışın önünü açacak şekilde, yeni üye toplumların refah seviyelerinde iyileşmeye sebep olmuştur.

Yeni birlik üyeleri; birlikte ticareti saptırıcı etki ile bölgesel entegrasyonun refah seviyesinde, pozitif yönde olumlu etki yapmıştır. Artan rekabete ve sert piyasa şartlarına daha uyumlu hale gelebilmiş eski doğu bloğu ve bunları oluşturan milletlerin ve de toplamda dünya refahının pozitif yönlü değişimine katkısı olmuştur.

İleriye yönelik akademik çalışma için ise şu önerilebilir; bölgeselleşmenin etkisi ile yeni üyelerin makro verilerindeki değişimin, mikro anlamda hangi alt-sistemlerde (tekstil, tarım, hayvancılık, sanayii, enerji, vb.) ne gibi yansımalarının olduğu analiz edilebilir.

KAYNAKÇA

- Berglas, E. (1979). Preferential trading theory: the nxn commodity case. *Journal of Political Economy*, Vol 87, No 2, 315-331.
- Cooper, C.A., & Massel, B.F. (1965). A new look at custom union theory. *The Economic Journal*, 75, 742-7
- El- Agraa, A. (1983). *Britain within the European Community, the way forward*. London: Palgrave Macmillan.
- El- Agraa, A. (2007). *The European Union economics and policies*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Gehrels, F. (1956). Customs unions from a single country viewpoint. *Review of Economic Studies*, Vol 24, No 1, 61-64.
- Greenaway, D., Hyclak, T., & Thornton, R.J. (1989). *Economic aspects of regional trading arrangements*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Hosny, A. S. (2013). Theories of economic integration: a survey of the economic and political literature. *International Journal of Economy, Management and Social Sciences*, 2, 5, 133-155.
- Karadeniz, D. (2020). Sovyetler Birliği ekseninden Avrupa Birliği üyeliğine: Doğu Avrupa ülkelerinde ekonomik ve siyasal dönüşümün analizi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 6, 1, 1-21.
- Kemp, M., & Wan, H. (1976). An elementary proposition concerning the formation of customs union. *Journal of International Economics*, 6, 1, 95-97.
- Krugman P. R., & Obstfeld, M. (2003). *International economics theory and policy*. Sixth Edition, SA: Addison-Wesley World Student Series.
- Kurtoğlu, R. (2017). *Din ve küresel ekonomi-politik*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Lancaster, K., & Lipsey, R. G. (1956-1957). The general theory of second best. *The Review of Economic Studies*. Vol 24. No 1, pp 11-32.
- Lipsey, R. G. (1960). The theory of customs unions: a general survey. *The Economic Journal*, Vol.70, pp 496-513.
- Lloyd, P., & Maclaren, D. (2004). Gains and loses from regional trading agreements: a survey. *The Economic Record*, Vol.80, No:251.
- Meade, J. E. (1956). *The theory of International economic policy. Volume II, Trade and Welfare*. New York : Oxford University Press.
- Maudos, J., Pastore, J. M., & Seranno, L. (1999). Economic integration, efficiency and economic growth: the European Union experience. *Applied Economic Letters*. 6, 6, 389-392.
- Mundel, R.A. (1964). Tariff preferences and the terms of trade. *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 32, 1, 1-13.
- Rivera-Batiz, L.A., & Romer, P.M. (1993). *Economic integration and endogenous growth, imperfect competition and international trade*. Massachusetts : Grossman, MIT Press.

- Seyidoğlu, H. (2017). *Uluslararası iktisat, teori, politika ve uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yay.
- Smith, A. (1776). *Ulusların zenginliği*. İstanbul : Yeni Alan Yayıncılık.
- Schiff, M., & Winters, A.L. (2003). *Regional integration and development*. Washington : World Bank and Oxford University Press.
- Tanilli, S. (2018). *Yüzyılların gerçeği ve mirası 2.cilt; ortaçağ: feodal dünya*. İstanbul : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tanilli, S. (2017). *Yüzyılların gerçeği ve mirası 3.cilt; 16.-17. yüzyıllar: kapitalizm ve dünya*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Viner, J. (1950). *Custom union issue*. New York : Carnegie Endowment for International Peace.
- Vries, J., & Woude, A. (1997). *The first modern economy: success, failure, and perseverance of the Dutch economy, 1500–1815*. Cambridge: Cambridge University Press
- Volosovych, V. (2011). Measuring financial market integration over the long run: is there a u-shape?. Tinbergen Institute Discussion Paper, 11-018/2. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1752953>
- World Data Bank Indicators. (2022). *World Development Indicators*. Erişim adresi: <http://databank.worldbank.org/data/views/variableselection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators>. Erişim Tarihi: 21.06.2022.
- World Data Bank Indicators. (2022). *Exports of goods and services (BoP, current US\$)*. Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/>. Erişim Tarihi: 21.06.2022.
- World Data Bank Indicators. (2022). *Imports of goods and services (BoP, current US\$)*. Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/>, <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>. Erişim Tarihi: 21.06.2022.
- World Data Bank Indicators. (2022). *GDP (current US\$) ve GDP per capita (current US\$)*. Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/>, <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>. Erişim Tarihi: 21.06.2022.
- World Data Bank Indicators. (2022). *Foreign direct investment, net (BoP, current US\$)*. Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/>, <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>. Erişim Tarihi: 21.06.2022.
- Zuiddam, V. S. (2016). *Measuring Germany's economic integration: a statistical approach*. Rotterdam : Erasmus University.

Geliş Tarihi:

06.05.2023

Kabul Tarihi:

19.12.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Koçum, M. & Güneren, Genç, E. (2023).

Uluslararası ticaretin sera gazı emisyonundaki etkisi.

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,

22(48), 1025-1051 doi: 10.46928/iticusbe.1293446

ULUSLARARASI TİCARETİN SERA GAZI EMİSYONUNDAKİ ETKİSİ

Araştırma

Müge Koçum

Sorumlu Yazar (Correspondence)

İstanbul Ticaret Üniversitesi, Department of International Trade, P.hd Student,

muge.kocum@sanko.com.tr

Elif Güneren Genç

İstanbul Ticaret Üniversitesi, Department of Aviation Management, Assoc.Prof.,

elifg@ticaret.edu.tr

Müge Koçum, İstanbul Ticaret Üniversitesi Uluslararası Ticaret bölümü doktora öğrencisidir. Lisans eğitimini İstanbul Teknik Üniversitesi Tekstil Mühendisliği alanında tamamlamış, Yüksek Lisansını İstanbul Ticaret Üniversitesi Uluslararası Ticaret Bölümünde yapmıştır. Özel sektörde çalışmaya devam etmektedir.

Elif Güneren Genç, İstanbul Ticaret Üniversitesi doçentidir. Ekonometri, uygulamalı ekonometri, panel veri ekonometrisi, veri analizi alanında ders vermekte ve bu alanlarda araştırmalar yayınlamaktadır.

ULUSLARARASI TİCARETİN SERA GAZI EMİSYONUNDAKİ ETKİSİ

Müge Koçum¹
muge.kocum@sanko.com.tr
Elif Güneren Genç²
elifg@ticaret.edu.tr

Özet

Tarih boyunca ülkeler birbirleri ile ticaret yapmış ve bu ticaretle refah artışı sağlamıştır. Bazı ülkeler için coğrafi nedenler, kaynak eksikliği veya teknolojiden yoksun olma sebepleriyle uluslararası ticaret bir zorunluluk haline gelirken, bazı ülkeler için üretim maliyetleri ve kalite avantajları sebebiyle tercih edilmiştir. Artan üretim ve dış ticaret, beraberinde büyüyen ulaşım altyapısı ile fosil yakıtlarına bağlı enerji tüketiminde artışa bu durum da küresel ısınmanın önemli unsurlarından biri olan sera gazı emisyonunun artışına sebep olmuştur. Bu nedenle kalkınma ve refah artışı sağlayan uluslararası ticaretin, çevre üzerine etkilerinin araştırılması son yıllarda önemli hale gelmiştir.

Amaç: Gelir grupları farklı ülkeler için sera gazı emisyonundaki değişimin nedenlerini özellikle uluslararası ticaret çerçevesinde incelemektir.

Metodoloji: Toplamda 186 ülke, Dünya Bankasından alınan sera gazı emisyon verileri doğrultusunda 1998-2020 yılları için incelenmiştir. Çalışmada ilk önce varsayımdan sapmalar gelişmişlik seviyelerine göre sınıflandırılarak oluşturulmuş dört ülke grubu için ayrı ayrı incelenmiş, logaritmik veri ile analizler yapılmıştır.

Bulgular: Özellikle refah seviyesinde artışa bağlı olarak mal/hizmet ihracatının ve ithalatının sera gazı emisyonunda etkili bir değişken olduğu belirlenmiştir.

Özgünlük: Çalışmanın 186 ülkeyi kapsaması ve bu ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre gruplandırılarak sera gazı emisyonları ile uluslararası ticaret arasındaki bağlantının ortaya konmasıyla ülkelerin düşük karbon ekonomisine geçişte dış ticaret politikaları anlamında fayda sağlayacağı ve ileride yapılacak sektörel çalışmalara zemin oluşturarak katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İhracat, İthalat, Sera Gazı Emisyonu, CO₂ Emisyonu

JEL Sınıflandırması: F18, Q56

¹ *Istanbul Ticaret University, Department of International Trade, Ph.d Student, Muge.Kocum@sanko.com.tr, Orcid No:0000 0002 0746 6183 İstanbul, Türkiye*

² *Istanbul Ticaret University, Department of Aviation Management, Assoc.Prof., elifg@ticaret.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-5439-914X İstanbul, Türkiye*

THE RELATIONSHIP OF INTERNATIONAL TRADE AND GREENHOUSE GASS EMISSIONS

Abstract

Throughout history, countries have traded with each other, and this trade has increased welfare. While international trade has become a necessity for some countries due to geographical reasons, lack of resources or lack of technology, it has been preferred for some countries due to production costs and quality advantages. Growth in manufacturing and the growth of international trade, along with the developing transportation infrastructure, have led to an increase in energy consumption due to fossil fuels, and besides a significant increase in greenhouse gas emissions, which is one of the important elements of global warming. For this reason, it has become important to research the effects of international trade on the environment in recent years despite its positive effects on development and prosperity.

Purpose: The aim of this study is to examine the reasons for the change of greenhouse gas emissions by countries with different income groups, especially within the framework of international trade.

Methodology: A total of 186 countries were examined for the years 1998-2020 by using green house gass emissions data taken from World Bank Statistics. Standart deviations are classified due to different income groups and the anlysis are done by using logarithmic data.

Findings: It was determined that depending on the increase in welfare level, exports and imports of goods/services were effective variables of the change of greenhouse gas emissions.

Originality: Since the study is inclusive by 186 countries and classified due to income groups, the relation between green house gass emissions and international trade will provide countries giving direction to their foreign trade policies and also this study will may be beneficial for further sectoral studies.

Keywords: Export, Import, Greenhouse Gas Emissions, CO₂ Emissions

JEL Classification: F18, Q56

GİRİŞ

Dünya nüfusunda görülen hızlı artışa bağlı olarak giderek artan tarımsal üretim, yoğun endüstrileşme, uluslararası ticaretin liberalleşmesi ile gerek mal gerekse hizmetler sektöründe artan dış ticaret, büyüyen ulaşım altyapısı ve tüm bunların beraberinde getirdiği büyük çoğunluğu fosil yakıtlara bağlı yüksek enerji tüketimi, bir yandan endüstriyel atıklarla çevre kirliliğine diğer yandan atmosfere salınan sera gazı emisyonları ile küresel ısınmaya sebebiyet vermektedir.

Küresel ısınma, 1990'lı yıllardan itibaren devletler nezdinde ele alınmaya başlanmıştır. Alınması gereken tedbirler, sanayi sektörlerinde emisyonları azaltıcı teknolojik yatırımlar ve yenilenebilir enerji teşvikleri devlet politikalarında yer almaya başlanmıştır.

90'lı yıllar aynı zamanda küreselleşmenin dünya genelinde hakim olduğu, çok uluslu şirketlerin yeni pazar arayışları ile sınır ötesi faaliyetlerini artırdıkları aynı zamanda iş gücü, hammadde ve üretim maliyetlerini düşürmek maksadıyla yurt dışı tedarik zincirleri kurarak farklı coğrafyalardan temin edilen komponentlerin bir araya getirilmesi ile yine çok farklı coğrafyalara mamul veya yarı mamul olarak ihraç edildiği, uluslararası ticaretin lojistik çözümler ile farklı bir boyut kazandığı yıllardır. Uluslararası pazarlama boyutu ile de dünya küresi global bir pazar ve aynı zamanda yine dünyanın tamamı global bir üretim tesisi olarak görülmüştür.

İç içe geçmiş bir döngü olarak; üretim, tüketim, gelir ve refah artışı konularına yoğunlaşan ülkeler için yüksek montanlı üretim sonucu yüksek enerji tüketimi ve artan lojistik faaliyetlerle dünya kaynaklarının aşırı tüketimi; havaya, suya ve toprağa verilen endüstriyel atıklar ile çevre kirliliği ve sera gazı emisyonları ile küresel ısınma yirmi birinci yüzyılın çözüm bekleyen kaçınılmaz konuları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda uluslararası ticaretin karbon salımına etkilerinin ölçülmesi, karbon salımlarının aşamalı olarak azaltılması ve sıfırlanması sürecinde alınan çevresel önlemler ile uluslararası ticaretin gerek mal ve hizmet ticareti gerekse doğrudan yabancı yatırımlar yönüyle sürdürülebilmesi açısından makroekonomik dengeler ile karbon salımları arasındaki ilişkiler ortaya konulacaktır.

ULUSLARARASI TİCARET VE SERA GAZI EMİSYONLARI İLİŞKİSİ

Uluslararası iktisadın bilimsel olarak üç asra yakın bir geçmişi bulunmaktadır. Ülkeler tarih boyunca birbirleri ile ticaret yapmış ve yine tarih boyunca bu yapılan ticaretin ülkelerin refah düzeylerini olumlu etkilediği görülmüştür. Doğal kaynaklar, coğrafi ve iklimsel nedenlerle veya bilgi ve teknik altyapı eksiklikleri sebebiyle her ülke her ürünü üretebilecek imkânlarla sahip bulunmamaktadır. Dolayısı ile uluslararası ticaret, bazı ülkeler tarafından zaruri olarak yapılmış kimi zaman da üretim maliyetleri ve kalite avantajları ile tercih sebebi de olabilmektedir. (Seyidoğlu, 2017: 26-27)

Ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerinde iç dinamikleri harekete geçirmesi yönüyle dış ticaretin rolü oldukça fazladır. Özellikle az gelişmiş ülkeler ekonomik kalkınmalarını sağlayabilmek adına tarım ve hayvancılık ürünleri, madenler ve emek yoğun sanayi mallarının ihracından elde ettikleri gelirler ile ileri teknoloji ürünleri ithal ederek ekonomik kalkınmalarını sağlayabilmektedirler. Kalkınma yatırımlarının finansmanında ihracat gelirlerinin büyük payı olduğundan ihracatta meydana gelen olumlu değişimler gayri safi yurtiçi hasılda da aynı yönlü değişim oluşturmaktadır. İhracat artışı, hane halkı gelir artışı sağladığı gibi, üretim ve buna bağlı vergi gelirlerinin artışı ile de ekonomiyi etkilemektedir. (Şerefli, 2016)

İhracatla birlikte geniş piyasalardan yararlanma imkânı bulan firmalar bu sayede üretim potansiyellerini artırmakta, teknik ilerleme ve dinamik öğrenme sağlamaktadırlar. Uluslararası ticaret yapan ülkeler yalnızca mal ticareti yapmakla kalmayıp aynı zamanda teknoloji ihraç ve ithal etmektedirler. Uluslararası ticaretin gelişmesinde önemli paya sahip olan bölgesel işbirlikleri ulusal kalkınmanın yanı sıra bölgesel kalkınma ile de rekabet avantajı sunmaktadırlar. (Köse ve Gültekin, 2019)

Dünya genelinde uluslararası ticaretin yaklaşık %60'ını G20 ülkeleri gerçekleştirmektedir. Gelişmiş ülkelerin uluslararası ticaretteki payı arttıkça bu artış gelişme yolundaki ülkelere de yansımakta onların da dış ticaret payları artarak dünya dış ticaret hacmi yükselmektedir. (Eğen, 2019: 28) Dış ticaret hacmi yükselirken aynı zamanda çevreye olan etki de giderek daha fazla hissedilir hale gelmekte, farklı coğrafyalarda üretilen ürünler üretildiği bölgeden kilometrelerce uzakta ve hatta farklı kıtalarda tüketilebilmekte ve böylece bambaşka bir coğrafyadan gelen taleplerle başka bir bölgenin kaynaklarına, hayvan türlerine, yer altı sularına zarar verilebilmekte, gelişmiş bir ülkenin yoğun talebi ve tüketimi üzerine bakır bir coğrafyanın atmosferi ve çevresi kirletilebilmektedir. (Hughes, 2016: 123-124)

Uluslararası ticaret, gerek üretimde kullanılan enerji, gerek süreçler esnasında çıkan baca gazları ve gerekse fosil yakıtlara bağlı uluslararası nakliye argümanları ile CO₂ emisyonlarına sebebiyet vermektedir. Çevreci görüşte olanlar uluslararası ticarete liberalizasyonun çevre kalitesini olumsuz etkilediğini ve bunun endişe verici olduğunu düşünmektedirler. Uluslararası ticarete serbestleşme ile amaçlandığı üzere global ekonomik hareketler artmaktadır. Ancak dünyanın ekonomik büyümeyi mevcut seviyelerde sürdürme kabiliyeti limitlidir. Uluslararası ticaret hacminin artması ile ormanlar,

fosil yakıtlar ve balıkçılık ürünleri gibi sınırlı dünya kaynakları hızla tüketilmektedir. Serbest ticaret bu sebeple sürdürülebilir kalkınma ölçütleri altında tutulmalıdır. Uluslararası ticaret aynı zamanda fosil yakıt tüketiminin artmasıyla gezegenimiz için büyük tehlike oluşturan sera gazı etkisini de arttırmaktadır. Ayrıca gerek mamul gerekse aramalı ve hammaddelerin dünya çapında transportu ile enerji tüketimi arttığı gibi çevreye büyük zarar veren kazaların da gerçekleşme ihtimali ve dolayısı ile uluslararası sularda petrol veya zararlı kimyasalların yayılma riski artmaktadır. (Vig ve Kraft, 2006: 357)

İhracata dayalı üretim artışını hedefleyen salt ekonomik modellerin uzun vadeli sürdürülebilir toplumsal fayda sağlayamayacağı, çevre koruma bilincinden uzak kirlilik üreten sanayilerin endüstriyel emisyonlar neticesinde dünya kaynaklarına vermekte olduğu zararın önüne geçilmesinin ehemmiyeti konusunda tüm paydaşların farkındalığının artırılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda gerek Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri gerekse Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmayı sağlayacak projeler yürütülmekte, toplumsal bilinç düzeyi önemli ölçüde artırılmaya çalışılmaktadır.

Sera gazları içerisinde en yüksek paya sahip olan karbon dioksit emisyonu kontrol altına alınmadığı takdirde dünyayı tehdit eden son derece ciddi ve geri döndürülemez boyutlarda iklimsel felaketlerin söz konusu olacağı bilim insanları tarafından ifade edilmektedir. Dünyanın gelişmiş ekonomileri sanayileşme ve ekonomik büyüme kaynaklı çevresel sorunların önlenmesi amacıyla kirlilik oluşturan büyük sanayi tesislerini doğrudan yabancı yatırımlar ile az gelişmiş veya gelişme yolundaki ülkelere taşıyarak uzun yıllar kirlilik ihracı yapmaya devam ederek CO₂ emisyonlarını düşürmüş ve çevresel koruma sağlamışlardır. Tarımsal ekonomi ile istenen düzeyde büyüme ve refah sağlayamayan az gelişmiş ve gelişme yolundaki ülkeler ise sanayileşme arzusu ile ülkelerine yapılacak olan her türlü doğrudan yabancı yatırıma teşviklerle kapılarını açmışlar çevresel zararları göz ardı etmişlerdir.

Son yıllarda küresel ısınmanın ve iklimsel bozulmanın hissedilir noktalara ulaşması ile dünyanın gelişmiş ekonomileri, çevre sorunlarının buzullardaki erime, deniz suyu sıcaklıklarında ısınma, kuraklık gibi sorunların yalnız belli coğrafyaları etkilemekle kalmayacağı, tüm dünya insanlarını tehdit altında bırakacağı farkındalığı ile sürdürülebilir kalkınma projelerine liderlik etmektedirler (Özçağ, 2019). Kalkınmanın önemli bir ayağı olan ekonomik büyüme, bugünün ve geleceğin yaşam kalitesini artırabilmek adına zaruri bir faktördür. Çevresel koruma amacıyla alınacak tedbir ve teknolojik iyileştirmeler için de ekonomik büyüklük önem taşımaktadır. (Sasaki, 2018: 15)

İnsan kaynaklı sera gazlarının atmosferdeki artışı sanayi devriminden bu yana sürmekte, beraberinde insan nüfusundaki hızlı artışla birlikte hızlı sanayileşme, fosil yakıtlara dayalı enerji üretimindeki artışlara ve tarımsal gelişmelere paralel olarak atmosferde sera gazı birikimi giderek daha belirgin hale gelmektedir. (Türkeş, 2021: 39-40) Karbondioksit emisyonlarının azaltılması, ortak küresel çözüm üretilmesi gereken bir konudur. Gelişmiş ülkeler emisyonlarını sıfıra indirgeseler dahi gelişme yolundaki ülkelerin sisteme verecekleri salım iklimsel bozulmayı sürdürecektir. Dolayısı ile gelişme

yolundaki ülkelerin her türlü iklimsel iyileştirme programının uygulaması için desteklenmeleri gerekmektedir. Düşük karbon ekonomisine geçişte başarılı addedilebilecek ülkeler, bir yandan ekonomik kalkınmalarını ve bunun için gerekli olan dış ticaretlerini sürdürürken diğer yandan da karbondioksit emisyonlarını azaltabilen ülkelerdir. Gelişme yolundaki ülkeler için düşük karbon ekonomisine geçiş, halkların daha yüksek gelir seviyesi, alım gücü ve yaşam standartları arayışı sebebiyle salt ekonomik büyüme hedeflerinin gölgesinde kalmakta, kamuoyu baskısı yönetenleri çevresel hedefleri ikinci plana almaya zorlamaktadır. (Sasaki, 2018: 21)

Her biri dünya toplam gayri safi yurtiçi hasılasından paylarına düşen kişi başı geliri artırma tutkusunda olan dünya insan nüfusunun bu arzularının iklim ve dünya kaynaklarına zarar vermeden gerçekleşmesi büyük bir sorun teşkil etmektedir. Sıra dışı hava olaylarını tecrübe etmiş olan ülkeler küresel ısınmanın günlük hayatlara ve ekonomiye etkisinin ürkütücü olacağını şimdiden fark etmektedirler. Sıra dışı hava olayları sadece uzak coğrafyalarda değil batı dünyasında da etkili olmaktadır. Ancak tüm ciddiyetine rağmen politikacılar için çevreyi önceleyen politikalar beraberinde azalan tüketim, küçülen ekonomiler, işsizlik ve azalan gelir riskinin ifade edilmesi oldukça cesur politik adımlardır. Ülkeler Kyoto protokolünden itibaren sera gazı emisyonlarını somut olarak düşürme hedefi koymaktadırlar. Ancak bugün sağlanamayan hedefler ileride çok daha radikal davranış değişiklikleri gerektirecektir. Bugün için özellikle gelişmiş ülke toplumlarının yapacakları fedakârlık, kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıllarında ve beraberinde alım güçlerinde azalma karşılığında insanlığın ve gezegenin geleceğinin kurtarılması için çok büyük bir fedakârlık sayılmayacağı düşünülmelidir. GSYH'larını artırmaya çalışan gelişme yolundaki ülkeler ise vatandaşlarının refah seviyesi adına daha yüksek bedel ödemek istememektedirler. Bu ülkelerin esas gelir kalemleri imalat sanayi ürünleri olduğundan ve bu imalat sanayi ürünlerinin de büyük bölümü gelişmiş batı ülkelerine ihraç edildiğinden gelişme yolundaki ülkelerin yüksek enerji sarfiyatları ve buna bağlı yüksek sera gazı emisyonlarında gelişmiş ülkelerin de küresel anlamda paylarının olacağı göz ardı edilmemelidir. (Coyle, 2011: 55-65)

Yapılan araştırmalar gelişme yolundaki ülkelerin artan enerji taleplerini karşılamada fosil yakıtlara olan bağılıgını azaltılması konusunda ancak minimal gelişmeler olduğunu göstermektedir. Gelişmiş ülkelerdeki trendlerle mukayese edildiğinde gelişme yolundaki ülkelerin enerji sistemlerini karbonsuzlaştırma eğilimleri konusunda çok az kanıt gösterilebilmektedir. (Apeaning, 2019: 145)

Tablo 1 de uluslararası ticaret ve sera gazı emisyonu arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar gösterilmektedir.

Tablo 1. Uluslararası Ticaretin Sera Gazı Emisyonlarına Etkisini İnceleyen Çalışmalar

Yazar	Ülke	Yıllar	Yöntem	Bulgu
Lin ve Sun (2010)	Çin	2005	Girdi-Çıktı analizi	2005 yılında Çin'in ihracatında gömülü CO ₂ emisyonları yaklaşık 3357 milyon ton olarak tespit edilmiş, 2333 milyon ton CO ₂ emisyonu ithalatla engellenmiştir.
Mozner 2013	Dört Avrupa Ülkesi (Almanya, İngiltere, Hollanda ve Macaristan)	2005	Girdi-Çıktı analizi	Tüketim odaklı ithalatlar sebebiyle analize konu ülkeler kendi sınırları dışında yüksek karbon emisyonuna sebep olmaktadır. Ayrıca yine analiz yapılan ülkelerde tüketim kaynaklı emisyonlar üretim kaynaklı emisyonlardan daha yüksektir.
Al- Mulali ve Sheau-Ting (2014)	Asya Pasifik, Doğu Avrupa, Amerika ülkeleri, MENA ülkeleri (Orta doğu ve Kuzey Afrika, Sahra altı Afrika, Batı Avrupa)	1990-2011	Panel eşbütünleşme analizi	Doğu Avrupa hariç tüm bölgeler için, dış ticaret değişkenleri (ihracat ve ithalat) ile enerji tüketimi arasında uzun dönemli pozitif ilişki mevcuttur. Aynı pozitif ilişki dış ticaret değişkenleri ve CO ₂ emisyonu arasında da mevcuttur.
Yanmei vd. (2014)	Çin	2004	Girdi-Çıktı analizi	Çin'in ihracatındaki gömülü CO ₂ emisyonları, Çin'in ithalatındaki gömülü CO ₂ emisyonlarından daha yüksektir. Üretim kaynaklı CO ₂ emisyonları da tüketim kaynaklı CO ₂ emisyonlarından daha yüksektir.
Kesgingöz ve Karamelikli (2015)	Türkiye	1960-2011	ARDL Sınır Testi	CO ₂ emisyonları, uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur. Uluslararası ticaret, enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin hava kirliliği üzerinde negatif etkisi saptanmıştır.

Bouznit ve Pablo-Romeo (2016)	Cezayir	1970-2010	ARDL Testi	Araştırmanın bulguları Cezayir için Çevresel Kuznet Eğrisini doğrulamaktadır. Sonuçlara göre enerji kullanımı ve elektrik tüketimindeki artış CO ₂ emisyonlarını arttırmaktadır. İhracat ve ithalat CO ₂ emisyonlarını negatif ve pozitif olarak sıra ile etkilemektedir.
Gür (2019)	Türkiye	1990-2017	Yapısal kırılmalı eşbütünleşme Maki Testi ve kısa dönem hata düzeltme modeli	Doğrudan yabancı yatırımlar ve CO ₂ emisyonu arasında uzun dönemde düşük etkili, kısa dönemde daha yüksek etkili pozitif yönde ilişki belirlenmiş, kirlilik cenneti hipotezi doğrulanmıştır.
Jing-Li vd. (2016)	14 Majör Ülke	1995-2009	Global çok bölgeli girdi-çıktı analizi	2005 yılından bu yana Çin analiz edilen ülkeler arasındaki en büyük CO ₂ ihracatçısı, ABD en büyük CO ₂ ithalatçısı, Çin en büyük ikinci CO ₂ ithalatçısıdır. Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya %40'ın üzerindeki tüketim kaynaklı CO ₂ emisyonları ile net CO ₂ ithalatçısı durumundadırlar.
Levitt vd. (2017)	Avustralya	1995-2009	Küresel Girdi-Çıktı analizi	Avustralya'nın sera gazı emisyonları sadece domestik ekonomik faaliyetlerden kaynaklı olmayıp aynı zamanda uluslararası ticaret ve özellikle de Çin'le artan ticaret hacmi Avustralya'nın tüketim kaynaklı emisyonlarını arttırmaktadır.
Xu vd. (2017)	Jiangsu, Çin	2002-2007-2012	Yapısal Analiz	İthalat ve ihracat her ikisi de Jiangsu'nun CO ₂ emisyonlarını arttırmaktadır. Yatırımlar ve ihracat CO ₂ emisyonlarını her sektör ve her alt sektörde arttırmaktadır.
Wu vd. (2018)	Çin	1997,2002,2007,2012	Girdi-Çıktı analizi	Çin'de ihracatta ithalatta gömülü CO ₂ emisyonları daha çok Doğu bölgelerde üretilmektedir.
Salman vd. (2019)	7 Asya Ülkesi	1990-2017	Panel kantil regresyon analizi	İthalat ve ihracat CO ₂ emisyonları üzerinde olumsuz etkiye sahiptir. Nüfus ve enerji yoğunluğu da CO ₂ emisyonlarını arttırmaktadır.

Haug ve Ucal (2019)	Türkiye	1974-2014	Doğrusal ve doğrusal olmayan ARDL modeli	İthalat, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların kişi başı CO ₂ emisyonu üzerinde belirgin ve asimetrik etkisi saptanmıştır.
Aykırı ve Bulut (2019)	Türkiye	1975-2014	Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) testleri	Ekonomik küreselleşme, kişi başı gelir, doğrudan yabancı yatırımlar ve CO ₂ emisyonu arasında uzun dönemde etkileşim tespit edilmiştir. Türkiye ekonomisinde artan küreselleşme, artan kişi başı gelir ve artan doğrudan yabancı yatırımlara bağlı olarak CO ₂ emisyonlarının arttığı ve en yüksek etkinin doğrudan yabancı yatırımlar kaynaklı olduğu görülmüştür.
Özçağ (2019)	Brezilya, Endonezya, Güney Africa, Hindistan, Türkiye	1970-2016	Bootstrap Panel Nedensellik Testi	Brezilya ve Endonezyada kişi başı gelir ve CO ₂ emisyonları arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Kuzey Afrika ve Türkiyede kişi başı CO ₂ emisyonu ve kişi başı gelir arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Yılmaz ve Dilber (2020)	Türkiye	1970-2014	ARDL Sınır Testi	Uzun dönemli sonuçlara göre elektrik tüketimi, milli gelir ve dış ticaret açıklığı CO ₂ emisyonlarını arttırmaktadır.
Gövdeli (2020)	14 Asya-Pasifik Ülkesi	1971-2017	Panel VECM granger nedensellik testi	CO ₂ emisyonları - ekonomik büyüme arasında ve enerji tüketimi - CO ₂ emisyonları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Yıldız (2021)	OPEC üyesi 6 Orta Doğu Ülkesi (İran, Irak, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt)	2003-2014	Panel ARDL-Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) tahmincisi ve Panel Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	Kısa dönemde enerji tüketimi ve CO ₂ emisyonu arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Uzun dönemde CO ₂ emisyonu, ticaret açıklığı ve enerji tüketimi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Enerji tüketimi ve ticaret açıklığı arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi görülmüştür.

Okumuş (2020)	Türkiye	1968-2014	ARDL Sınır Testi	Kısa ve uzun dönemli sonuçlara göre tarımsal katma değer, yenilenebilir enerji tüketimi, ticaret açıklığı ve şehirleşme CO ₂ emisyonlarını arttırmaktadır.
Rızwan vd. (2021)	Güney Asya Ülkeleri	1995-2018	Hausman Testi, Korelasyon analizi ve en küçük kareler testi	Gelir, enerji tüketimi, şehirleşme ve CO ₂ emisyonu arasında pozitif ve belirgin bir ilişki vardır. Ticaret açıklığı, finansal gelişme ve CO ₂ emisyonları arasında belirgin ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir.
Shpak vd. (2022)	AB Ülkeleri	1970-2020	Regresyon analizi	AB ülkeleri için, ihracat, ithalat ve gayrisafı yurt içi hasıla ile CO ₂ emisyonları arasında negatif ilişki mevcuttur. Enflasyon ve işsizlik ile CO ₂ emisyonları arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.
Haider (2022)	Körfez Arap Ülkeleri (GCC)	1990-2019	Mekansal Durbin modeli	Çevresel Kuznet eğrisinin birinci fazında ekonomik büyüme ve CO ₂ emisyonları arasındaki ilişki pozitif, sonraki safhalarda negatiftir. İhracatın üretim kaynaklı CO ₂ emisyonları üzerinde pozitif yönde direk etkisi gözlemlenmiştir. İthalatın ise üretim ve tüketim kaynaklı CO ₂ emisyonları üzerinde pozitif etkisi olduğu belirlenmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların tüketim kaynaklı CO ₂ emisyonları üzerinde negatif ve doğrudan etkisi olduğu, üretim kaynaklı CO ₂ emisyonları üzerinde ise pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Chen ve Tan (2022)	Çin	2000-2014	Global çok bölgeli girdi-çıkı modeli ve katma değerli ticaret muhasebesi yöntemi	Çin'in ithalat ve ihracattaki gömülü emisyonlarının, üretime, bölgeye ve endüstriye bağlı dengesizlikler gösterdiği tespit edilmiştir. Ticaret partnerleri ile mukayese edildiğinde Çin'in karbon emisyonu daha yüksektir. Bunun ana nedeni ise enerji yoğun endüstrilerin küresel yer değiştirmesi ile Çin'in yüksek CO ₂ emisyonlu üretim sektörlerini üstlenmesidir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada 186 ülke için 1998-2020 yılları toplam sera gazı emisyon verileri dünya bankasından CO₂ gazı emisyonu kt eşdeğeri olarak alınmıştır³. Bağımlı değişken olarak alınan ülkelerin yıllık sera gazı emisyon değerlerini etkileyebilecek değişkenler literatürden faydalanarak tespit edilmiştir. Ayrıca karbon dioksit salınımları ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir şekilde incelemek için ülkelerin mal ihracatı, hizmet ihracatı, mal ithalatı ve hizmet ithalatı da çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışma ekonometrik analize dayanmaktadır.

Çalışma içerisinde analize tabi tutulan değişkenler Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. Değişken Kodu ve Açıklaması

Değişken Kodu	Değişken Açıklaması
GREN	Toplam sera gazı emisyonları (kt CO ₂ eşdeğeri)
KBGSYIH	Kişi başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
TA	Tarım arazisi (arazi alanının yüzdesi)
OA	Orman alanı (arazi alanının yüzdesi)
NUF	Nüfus, toplam
ENRJ	Enerji kullanımı (kişi başına kg petrol eşdeğeri)
SAN	Sanayi (inşaat dahil), katma değer (GSYİH'nın yüzdesi)
ISG	İşgücü, toplam
TUK	Nihai tüketim harcaması
ARGE	Araştırma ve geliştirme harcamaları (GSYİH'nın yüzdesi)
DYSYG	Doğrudan yabancı yatırım, net girişler
DYSYC	Doğrudan yabancı yatırım, net çıkışlar
IHR	Mal ve hizmet ihracatı
MIHR	Mal ihracatı
HIHR	Hizmet ihracatı
ITH	Mal ve hizmet ithalatı
MITH	Mal ithalatı
HITH	Hizmet ithalatı

Tanımlayıcı İstatistikler

186 ülke için, dünya bankası tarafından oluşturulan gelişmişlik seviyeleri, gayrisafi yurt içi hasıla baremine göre gruplandırılmıştır⁴. 186 ülkeden; 54 ülke, 13206 dolar ve üzeri kişi başına gelir olarak yüksek gelir grubuna, 52 ülke 4256 dolar ile 13206 dolar arasında kişi başına gelire sahip olarak üst orta gelirli ülkeler grubuna, 52 ülke 1086 dolar ile 4256 dolar arasında kişi başına gelire sahip olarak alt orta ülkeler grubuna ve son olarak 28 ülke de 1086 dolardan daha az kişi başına gelire sahip olarak düşük gelirli ülkeler grubuna dahil edilmiştir. Ülkeler ve grupları Ek2’de görülmektedir. Çalışmada

³ <https://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.GHGT.KT.CE> [Erişim Ekim 2022]

⁴ <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>

kullanılan verilere ait tanımlayıcı istatistikler gelişmişlik seviyelerine göre gruplandırılarak verilmiştir.

Tablo 3’de görüldüğü gibi yüksek gelirli ülkelerin 1998-2020 yılları arasında sera gazı emisyonlarının ortalaması 286814 kt CO₂ eşdeğeridir. Bu dönemde en yüksek sera gazı salım değeri 2000 yılında, ABD’ye ait olup 6787480 kt’dur. Aynı dönemde en düşük sera gazı salım değeri ise 270 kt CO₂ eşdeğeri olup 1998 yılında St Kitts and Nevis’e aittir. Yüksek gelirli ülkelerin kişi başı gayrisafi yurt içi hasıla değerleri incelendiğinde maksimum değer 2014 yılında Lüksemburg’un kişi başı GSYİH değeri olduğu ve 123678 US\$ olduğu görülmektedir. Yüksek gelirli ülkelerin nüfusları incelendiğinde en yüksek nüfus 2020 yılında ABD’de 331501080 olarak tespit edilmiştir. Enerji kullanımının maks. değeri 22120 kg petrol eşdeğeri olup 2004 yılında Katar’da tespit edilmiştir. Min enerji kullanımı ise 759 kg petrol eşdeğeri olup 2003 yılında Uruguay’da gözlemlenmiştir. En yüksek Arge harcaması 5436 \$ olup, 2020 yılında İsrail tarafından yapılmıştır. Aynı dönemde maks. ihracat değeri 2,5 trilyon US\$ olup 2018 yılında ABD tarafından yapılmıştır. Yine en yüksek mal ihracatı da 2018 yılında ABD’ye aittir. En yüksek hizmet ihracatı 2019 yılında ABD tarafından yapılmıştır. Maks. ithalat ise 3.13 trilyon US\$ olup yine ABD tarafından 2018 yılında yapılmıştır. En yüksek mal ithalatı da yine 2018 yılında ABD tarafından yapılmıştır. En yüksek hizmet ithalatı 2019 yılında yine ABD tarafından yapılmıştır.

Tablo 3. Yüksek Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler (13206\$ veya daha fazlası) için Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
GREN	286813.937	877730.495	270.000	6787479.980
KBGSYYIH	29964.280	20609.836	1599.890	123678.702
TA	33.202	22.527	0.931	85.487
OA	31.043	20.955	0.008	75.939
NUF	20934202.784	46115833.257	43225.000	331501080.000
ENRJ	4878.151	3501.935	759.096	22120.430
SAN	27.535	12.265	9.259	74.812
ISG	11024558.145	23956701.438	141940.000	166355636.000
TUK	618755819338.720	1848093107530.040	463303696.771	17402594000000.000
ARGE	1.546	1.065	0.016	5.436
DYSYG	21087803704.726	58988316573.159	-344707712635.449	733826501994.524
DYSYC	24515783134.515	65798352418.007	-273628405462.179	596418054303.477
IHR	219452440026.648	352994727452.544	122321126.546	2533511000000.000
MIHR	161588235791.490	265665690275.775	24352188.437	1676914000000.000
HIHR	54810554878.519	101372208486.475	90271840.741	876297000000.000
ITH	216145605524.279	392446219829.772	383025598.145	3129697000000.000
MITH	164555680031.390	318993046938.012	130988888.889	2555662000000.000
HITH	49725829858.461	80859992224.839	62025925.926	591121000000.000

Üst orta gelir sınıfındaki 52 ülkenin verileri incelendiğinde 1998-2020 yılları arasında sera gazı emisyonlarının ortalamasının 312224 kt CO₂ eşdeğeri olduğu görülmektedir. En yüksek sera gazı

salımının 2020 yılında 12705089 kt CO₂ eşdeğeri ile Çin'e ait olduğu görülmektedir. Aynı dönemde en düşük sera gazı emisyonu ise 1998 ve 2017 yıllarında Tuvalu'ya aittir. Maks. tarım alanı, toplam alanların %80'iyle 2020 yılında Güney Afrika'ya aittir. En yüksek orman alanları ise toplam alanın %98'i ile 1998 yılında Suriname'e aittir. Üst orta gelir seviyesindeki ülkelerin ortalama nüfusu 443258832'dur. En yüksek nüfus 1411100000'la 2019 yılında Çin'in nüfusedir. Ortalama enerji kullanımları 1528 kg petrol eşdeğeridir. Sanayinin GSYH içindeki payı, %86 ile 2006 yılında Libya'da gözlemlenmiştir. En yüksek iş gücü 800020955 ile 2019 yılında Çin'de gözlemlenmiştir. En yüksek toplam tüketim harcaması 8126754869.000 US\$ ile 2020 yılında Çin'e aittir. En yüksek doğrudan yabancı yatırım 290928431467 US\$ ile 2013 yılında Çin tarafından yapılmıştır.

Tablo 4'te görüldüğü üzere en yüksek toplam ihracat 2020 yılında Çin tarafından yapılmıştır. En yüksek mal ve hizmet ihracatı da yine Çin'e aittir. En yüksek toplam ithalat, mal ithalatı ve hizmet ithalatı 2018 yılında Çin tarafından yapılmıştır.

Tablo 4. Üst Orta Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler (4256\$ ile 13205\$ arasında) için Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
GREN	312224.188	1336619.947	20.000	12705089.844
KBGSYIH	5475.955	3241.045	399.621	22942.610
TA	37.914	20.312	0.449	80.888
OA	39.788	25.869	0.123	98.386
NUF	44325883.436	184367750.038	9332.000	1411100000.000
ENRJ	1528.537	998.198	425.170	5167.010
SAN	28.221	13.589	5.403	86.670
ISG	25738893.686	111416590.694	30858.000	800020955.000
TUK	198520793446.828	694418078192.146	184175200.000	8126754869000.700
ARGE	0.493	0.395	0.016	2.401
DYSYG	6861350625.454	26525981103.856	-10176400000.000	290928431467.003
DYSYC	3152468968.493	14627435089.595	-4639277474.619	216424460753.575
IHR	77850201003.445	268742983157.926	23631258.941	2723250430718.180
MIHR	63296411655.225	237447007434.614	199074.426	2510014622024.190
HIHR	9340078471.355	26126247012.861	1067679.531	244359155290.704
ITH	71054546662.459	239990911804.492	69910974.916	2564105245752.720
MITH	54531609992.782	192705619045.899	5629695.341	2037369286973.760
HITH	11940278715.003	43428053031.721	9301815.088	525735166743.267

Alt orta gelir seviyesindeki ülkeler incelendiğinde maks. sera gazı salımının 2020 yılında Hindistan'a ait olup, 3394870 kt CO₂ eşdeğeri olduğu görülmektedir. Alt orta gelir sınıfındaki ülkelerin sera gazı emisyon ortalaması 135.421 kt CO₂ eşdeğeridir. Alt orta gelir sınıfı ülkelerinin 1998-2020 yılları

arasındaki ortalama kişi başi GSYH değeri 1851 US\$ dır. Maks. tarım alanları toplam alanın %83,9'u olarak 2000 yılında Mongolia'da gözlemlenmiştir. Maks. Orman alanları ise, toplam alanın %92'si olarak 2020 yılında Micronesia'da gözlemlenmektedir. Alt orta gelir sınıfındaki ülkelerin bu dönemdeki ortalama nüfusu 54334567 dur. En yüksek nüfus 1380004385 le 2020 yılında Hindistanda tespit edilmiştir. En yüksek enerji kullanımı 3060 kg petrol eşdeğeri ile 2014 yılında İran'a aittir. En yüksek iş gücü 482700285 ile 2019 yılında Hindistan'a aittir. En yüksek tüketim harcaması 2019 yılında Hindistan tarafından yapılmıştır ve 2036472954675 US\$ dır. En yüksek doğrudan yabancı yatırımları (net girişler) 64362364994 US\$ ile 2020 yılında Hindistan'a aittir.

İhracat maksimum 2018 yılında Hindistan tarafından 538635201541 US\$ olarak yapılmıştır. Tablo 5'te görüldüğü üzere alt orta gelir sınıfındaki ülkelerin bu periyottaki ortalama ihracat değeri 23849852607 US\$ dır. Ortalama ithalat değeri ise 24093883802 US\$ dir. Maks. ithalat bu periyotta 2018 yılında Hindistan tarafından yapılmıştır ve 64030025053 US\$. Mal ve hizmet ithalatları da ayrı ayrı maks. değerleri yine Hindistan'a aittir.

Tablo 5. Alt Orta Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler (1086\$ ile 4255\$ arasında) için Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
GREN	135421.505	373527.222	50.000	3394870.117
KBGSYIH	1851.460	1342.982	101.139	8058.444
TA	42.673	21.403	2.151	83.981
OA	31.992	25.419	0.045	92.029
NUF	54334567.025	170149313.509	81558.000	1380004385.000
ENRJ	660.010	570.714	9.548	3060.386
SAN	26.493	10.749	3.150	72.717
ISG	21777055.334	63974612.841	41757.000	482700285.000
TUK	71691090172.960	191506214000.601	208491654.968	2036472954675.090
ARGE	0.326	0.268	0.010	1.072
DYSYG	1715267511.219	5079646351.389	-7397295409.190	64362364994.375
DYSYC	410423414.150	1796046078.238	-11594202279.465	19256527246.102
IHR	23849852607.307	59079606375.359	7960111.317	538635201541.984
MIHR	16933152031.074	42129701842.693	2690000.000	332086853293.320
HIHR	5261101878.690	18504012520.250	6563244.300	214761539670.900
ITH	24093883802.411	63226603951.408	52359341.626	640300825053.023
MITH	20099863133.041	53837912597.872	16880000.000	518778502581.258
HITH	5082866933.902	11934106414.882	9757080.000	130535200230.312

Tablo 6'da düşük gelir seviyesindeki ülkeler incelendiğinde 1998-2020 yılları arasında CO₂ emisyonu ortalaması 31424 kt CO₂ eşdeğeridir. En fazla sera gazı salımının 150960 kt CO₂ eşdeğeri olduğu görülmekte olup bu maks. değer Etiyopya'nın 2019 ve 2020 yıllarındaki CO₂ salımıdır. Düşük gelir

seviyesindeki ülkelerin 1998-2020 yılları arasındaki CO₂ salımlarında min. CO₂ emisyonu 800 kt CO₂ eşdeğeri olup 1999 yılında Liberya'ya aittir. Bu ülke sınıfının kişi başı gayrisafi yurt içi hasıla ortalaması 721 US\$ olarak tespit edilmiştir. En yüksek toplam alana oranla tarım alanı % 79 la Burundi'nin 2013-2018 yılları arasındaki tarım alanlarıdır. En yüksek ormanlık alanlar ise toplam alanların %85'i olarak Liberya'da 1998 yılında tespit edilmiştir. Maks. nüfus 114963583 olarak 2020 yılında Etiyopya'da tespit edilmiştir. Min Nüfus ise 1154372 olarak 1998 yılında Guinea-Bissau nüfusedir. Ortalama enerji kullanımı 449 kg petrol eşdeğeridir. En yüksek enerji kullanımı Suriye'de 2007 yılında görülmüştür. En yüksek iş gücü 53950175 milyonla Etiyopya'da gözlemlenmiştir. En düşük iş gücü ise Gambia'da 1998 yılında tespit edilmiştir. Maks. tüketim harcaması Suriye'de 2010 yılında en düşük tüketim harcaması ise Guinea-Bissau'da 1999 yılında yapılmıştır. Sanayinin GSYH'daki payı %61'le en yüksek Güney Sudan'da 2011 yılında gözlemlenmiştir. Bu ülke grubu için sanayinin GSYH'daki payı ortalama %21'dir.

Düşük gelir sınıfındaki ülkelerin dış ticaretleri incelendiğinde maks. ihracatı 2008 yılında 81919109131 US\$ ile Suriye'nin yaptığı, en yüksek ithalatında 80410334075 US\$ ile 2010 yılında yine Suriye tarafından yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Suriye'nin 2010 yılında en yüksek hizmet ihracatçısı, 2008 yılında da en yüksek mal ithalatçısı olduğu görülmüştür.

Tablo 6. Düşük Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler (1085\$ ve altı) için Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
GREN	31424.224	30294.156	800.000	150960.007
KBGSYIH	721.290	1111.244	102.598	11820.608
TA	47.458	20.387	8.154	79.167
OA	26.498	22.889	0.852	85.996
NUF	18726088.000	19016088.034	1154372.000	114963583.000
ENRJ	449.327	244.672	63.670	1138.972
SAN	21.410	9.612	3.243	61.226
ISG	7122122.276	8173322.602	380798.000	53950175.000
TUK	12579330948.047	22222468077.162	227039683.183	200039109131.403
ARGE	0.220	0.155	0.005	0.758
DYSYG	389293875.922	736784031.545	-793000000.000	6697422432.460
DYSYC	40230973.387	188195603.830	-976000000.000	1518470884.000
IHR	3591180706.442	8720243800.757	29820103.439	81919109131.403
MIHR	2266729415.825	2942103330.227	6289674.897	15966849816.922
HIHR	580184887.404	859308894.081	3425193.874	7333041020.101
ITH	4702504504.548	8726807976.266	74000256.631	80410334075.724
MITH	3188057254.214	3395108010.370	58500272.729	16107236177.236
HITH	1028543365.648	1046440037.533	24875856.715	6203130843.546

Metodoloji

Araştırmacıların büyük ölçekli mikro ekonometrik panel veri setlerini kullanarak sosyal bilimler ve özellikle ekonomi alanında çalışma yapmaları giderek yaygınlaşmaktadır. Panel veri modellerinde hem yatay kesit seri modellerinden hem de zaman serisi modellerinden daha yüksek kapasite olması nedeniyle giderek daha popüler hale gelmektedir (Hsiao, 2003: 3). Panel veriler, ülkeler, şirketler, haneler ve bireyler gibi birimlerin belirli bir zaman dilimindeki yatay kesit gözlemlerinin toplanmasıyla oluşturulmaktadır (Baltagi, 2005). Yatay kesitli modellerinde pek çok birimin sadece bir dönemine ilişkin bilgiler yer almaktadır, zaman serisi modellerinde dönemsel olarak yalnızca bir birime ait bilgiler yer almaktadır. Ancak panel veri modellerinde dönemsel ve birim bazlı bilgiler kullanılmaktadır (Baltagi, 2005: 6). Panel veri kümeleri ile çalışma yapılması, ortak bağımsızlık hipotezinin ihlali nedeniyle olası regresyon hatalarına neden olabilir. Bundan dolayı çalışmada ilk önce varsayımdan sapmalar gelişmişlik seviyelerine göre sınıflandırılarak oluşturulmuş dört ülke grubu için ayrı ayrı incelenmiştir. Ayrıca değişkenlerin ölçü birimleri birbirine göre çok farklılık gösterdiğinden logaritmik veri ile analizler yapılmıştır.

Tablo 7. Gelişmişlik Seviyelerine Göre Ayrılmış Ülke Grupları için Yatay Kesit Bağımlılığı - Değişen Varyans - Otokorelasyon Testleri

Yüksek Gelirli Ekonomiler (\$13,206 veya daha yüksek)

Yatay Kesit Bağımlılığı	Pesaran Test		16.72	***
Değişen Varyans	Wald Test		3589.17	***
Otokorelasyon	LM Testi	Serial Corr.	64.01	***
		Joint Test	8339.41	***

Üst Orta Gelirli Ekonomiler (\$4,256 arası \$13,205)

Yatay Kesit Bağımlılığı	Pesaran Test		11.57	***
Değişen Varyans	Wald Test		12200.2	***
Otokorelasyon	LM Testi	Serial Corr.	55.38	***
		Joint Test	8244.46	***

Düşük Orta Gelirli Ekonomiler (\$1,086 arası \$4,255)

Yatay Kesit Bağımlılığı	Pesaran Test		41.73	***
Değişen Varyans	Wald Test		2641.91	***
Otokorelasyon	LM Test	Serial Corr.	3.50	***
		Joint Test	12965.8	***

Düşük Gelirli Ekonomiler (\$1,085 veya daha düşük)

Yatay Kesit Bağımlılığı	Pesaran Test		5.17	***
Değişen Varyans	Wald Test		4102.05	***
Otokorelasyon	LM Test	Serial Corr.	22.33	*
		Joint Test	6142.52	***

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10'luk istatistiksel düzeylerde anlamlılığı göstermektedir.

Dört ülke grubu içinde yatay kesit bağımlılığının, değişen varyansın ve otokorelasyonun varlığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalarda istatistiksel sonuçların geçerliliğini sağlamak için hem hataların hem de verilerin potansiyel olarak tanınmayan varyans ve kovaryans özelliklerine dirençli standart hatalarla çalışmak zamanla rutin bir uygulama haline gelmiştir. Literatürde dayanıklı standart hatalar elde etmeyi amaçlayan çeşitli yaklaşımlar mevcuttur. Makroekonomik zaman serileri ile ilgili ampirik çalışmalar kapsamında yapılan dirençli standart hatalar ile ilgili ilk çalışmalar Huber (1967), Eicker (1967) ve White (1980) tarafından yapılmıştır. White (1980), yatay kesit verilerinde değişen varyansı açıklayan bir yaklaşım önermiştir. Daha sonra White (1984) çok değişkenli bağımlı değişken için bir formül oluşturmuştur. Fama ve MacBeth (1973), aynı zaman dilimindeki birimler arasındaki korelasyona dirençli, standart hataları hesaplayan bir yöntem önermiştir. Arellano (1987), doğrusal panel modellerinde iyi bilinen tek yönlü kümelenmiş dirençli standart hataları önerdi. Wooldridge (2002), kümeleme yöntemlerinin uygulamaları için bir genel bakış sağlamıştır. Hansen (2007), T değerinin daha yüksek olması durumunda panel veri seti için bir dirençli varyans matris tahmin edicisinin asimptotik özelliklerini araştırmıştır.

Driscoll ve Kraay (1998) ilk olarak gözlemlerin kesitsel toplamalarının zaman serilerini kullanarak değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığına dayanıklı varyans tahmincileri önermiştir. İlk önce bir dönemdeki tüm tekil gözlemler birleştirilir ardından değişen varyans ve otokorelasyon tahmin edicisinin toplamı zaman serisine uygulanır. Birinci olarak potansiyel yatay-kesit ilişkisi dikkate alınır ve ikinci olarak, verilerin potansiyel otokorelasyonunu hesaba katılır. Bu nedenle, kovaryansın sabit olduğu ve bağımsızlığın zaman boyutunda zayıf olduğu varsayıldığında, Driscoll ve Kraay standart hataları değişen varyans ve otokorelasyona ek olarak tanınmayan formun kesitsel korelasyonuna da dirençlidir. Bundan dolayı analiz Driscoll ve Kraay standart hataları ile çalışılmıştır. Tablo 7’de yüksek gelir grubuna sahip ekonomiler için analiz sonuçları görülmektedir.

BULGULAR

Yüksek gelir seviyesindeki ülkeler için yapılan analiz sonuçları incelendiğinde toplam 12 değişkenin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Anlamlı çıkan değişkenlerden dört değişkenin sera gazı emisyonunu negatif yönde, sekiz değişkenin ise pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Yüksek gelir seviyesine sahip ülkeler için sera gazı emisyonunu en fazla etkileyen değişkenin nüfus olduğu görülmektedir. Nüfusta meydana gelen %1’lik artışın sera gazı emisyonunu %1.15 arttırdığı tespit edilmiştir. Daha sonra sırası ile enerji tüketiminin, kişi başına GSYİH’nın, mal ithalatı, tarım arazisinin, araştırma ve geliştirme harcamaları, hizmet ithalatı ve doğrudan yabancı sermaye girişlerinin sera gazı emisyonunu arttırdığı tespit edilmiştir. Sera gazı emisyonunu düşüren değişkenler incelendiğinde ise ormanlık alanların, tüketim harcamalarının, mal ve hizmet ihracatının olduğu görülmektedir. Araştırmamıza konu olan ihracat ve ithalat değerlerinin analiz sonuçları incelendiğinde, mal ve hizmet ihracatının sera gazı emisyonunu negatif yönlü etkilediği, mal ve

hizmet ithalatının ise sera gazı emisyonunu pozitif etkilediği tespit edilmiştir⁵. Özellikle mal ithalatının sera gazı emisyonunu çok fazla arttırdığı, mal ihracatının ise düşürdüğü görülmektedir.

Tablo 8. Yüksek Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler için Analiz Sonuçları
Yüksek Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler

Bağımlı Değişken:				
LGREN		Katsayı	Drisc/Kraay Std. Sap.	
Katsayı	-	1.687	0.367	***
LKBGSYIH		0.360	0.441	***
LTA		0.112	0.029	***
LOA	-	0.723	0.129	***
LNUF		1.148	0.065	***
LENRJ		0.624	0.054	***
LTUK	-	0.410	0.048	***
LARGE		0.008	0.002	***
LDYSYG		0.004	0.001	**
LMIHR	-	0.073	0.025	***
LHIHR	-	0.080	0.019	***
LMITH		0.131	0.038	***
LHITH		0.033	0.014	**
<i>F(10, 48)</i>		4922.98		***
R ²		0.75		

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10'luk istatistiksel düzeylerde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 9'da üst orta gelir grubuna sahip ekonomiler için analiz sonuçları görülmektedir. Analiz sonucunda toplam altı değişken istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır.

Sera gazı emisyonunu en fazla etkileyen değişkenlerin birbirine çok yakın değerler ile enerji tüketimi ve nüfus olduğu görülmektedir (0.484-0.443).

Daha sonra ise tarım arazisi ve mal ihracatı ve kişi başına düşen GSYİH gelmektedir. Üst orta gelir grubu içerisinde sera gazı emisyonunu düşürücü etkiye sahip olan tek bir değişken söz konusudur. Bu değişkende orman arazisi değişkenidir.

⁵ Yüksek, üst orta, alt orta gelir grubuna sahip ekonomiler için ihracat ve ithalat verileri mal-hizmet ihracatı/ithalatı şeklinde bulunduğundan analize ayrı ayrı koyularak tabi tutulmuştur. Ancak alt gelir grubuna sahip ekonomiler için mal ve hizmet ihracat/ithalatında çok fazla eksik veri bulunduğundan sadece ihracat ve ithalat verileri ile çalışılmıştır.

Tablo 9. Üst Orta Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler için Analiz Sonuçları**Üst Orta Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler**

Bağımlı Değişken:

LGREN		Coeff.	Drisc/Kraay Std. Sapma	
Katsayı	-	0.030	0.347	
LKBGSYIH		0.034	0.014	**
LTA		0.096	0.023	***
LOA	-	0.399	0.125	***
LNUF		0.443	0.040	***
LENRJ		0.484	0.033	***
LMIHR		0.039	0.014	**
<i>F(10, 48)</i>		732.72		***
R ²		0.65		

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10'luk istatistiksel düzeylerde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 10'da alt orta gelir grubuna sahip ekonomiler için analiz sonuçları yer almaktadır. Orta gelir grubuna sahip ekonomilerde sera gazı emisyonunu açıklayan beş değişkenin olduğu görülmektedir. Bu gelir grubundaki ülkelerde sera gazı emisyonunu en fazla etkileyen değişken toplam işgücü olduğu, iş gücünde meydana gelen % 1'lik artışın sera gazı emisyonunu % 0.714 arttırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca enerji tüketiminin ve mal ihracatının da sera gazı emisyonunda arttırıcı etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Alt orta gelir grubunda sadece tarım arazisi ve orman arazisinin sera gazı emisyonunun düşürdüğü görülmektedir.

Tablo 10. Alt Orta Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler için Analiz Sonuçları**Alt Orta Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler**

Bağımlı Değişken:

LGREN		Katsayı	Drisc/Kraay Std. E.	
Katsayı	-	3.266	0.089	***
LTA	-	0.118	0.022	***
LOA	-	0.068	0.013	***
LENRJ		0.515	0.051	***
LISG		0.714	0.020	***
LMIHR		0.194	0.019	***
<i>F(6, 46)</i>			25171.9	***
R ²			0.94	

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10'luk istatistiksel düzeylerde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 11'de görüldüğü üzere düşük gelir sınıfındaki ülkeler için yapılan analiz sonuçlarına göre sera gazı emisyonunu etkileyen toplam değişken sayısı beştir. Değişkenlerin hepsi sera gazı emisyonunu

arttırmaktadır. Sera gazı emisyonunu en fazla etkileyen değişken enerji kullanımı olup, enerji kullanımındaki %1'lik artış sera gazı emisyonunu %0.549 arttırmaktadır. Daha sonra sırası ile iş gücü, tüketim harcaması ve sanayi üretimi ve ihracat gelmektedir.

Tablo 11. Alt Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler için Analiz Sonuçları

Alt Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler

Bağımlı Değişken:				
LGREN		Katsayı	Drisc/Kraay Std. Sapma	
Katsayı	-	1.237	0.519	**
LTUK		0.077	0.030	**
LENRJ		0.549	0.078	***
LISG		0.472	0.095	***
LSAN		0.062	0.024	**
LIHR		0.021	0.011	*
$F(5, 11)$			86.32	***
R^2			0.80	

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10'luk istatistiksel düzeylerde anlamlılığı göstermektedir.

SONUÇ

Günümüzde iklim değişikliğinin tüm canlı yaşamı ile birlikte sosyoekonomik ve ekolojik sistemler üzerinde olumsuz etkilere neden olduğu büyük ölçüde kabul görmektedir. Buna bağlı olarak ülkelerin ekonomik kalkınma hedefleri doğrultusunda hızla artan sanayileşmelerinin sebep olduğu sera gazı emisyonlarının azaltılması, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil ekonominin kilit taşlarından biri olan düşük karbon ekonomisine geçişin sağlanabilmesi için öncelikle sıfır karbon stratejisinin ülkelerin makroekonomik dinamikleri ile etkileşiminin tespiti büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada dünya genelinde 186 ülke gelir düzeylerine göre sınıflandırılarak, sera gazı salım düzeylerinin 1998-2020 yılları arasındaki değişimini etkileyen makroekonomik sebepler ile ekonomik büyümenin en önemli etkenlerinden olan uluslararası ticaret incelenmiştir. Çalışmada yüksek, üst orta ve alt orta gelir gruplarına sahip ekonomiler için uluslararası ticaret, mal ve hizmet ihracatı ve ithalatı kapsamında irdelenirken alt gelir grubuna sahip ekonomiler için bu ayırım veri eksikliğinden yapılamamış sadece ihracat ve ithalat kapsamında incelenmiştir.

Yüksek gelir seviyesindeki ülkeler için on iki değişken, üst orta gelir seviyesindeki ülkeler için altı değişken, alt orta gelir seviyesindeki ülkeler için beş değişken, düşük gelir seviyesindeki ülkeler için beş değişken sera gazı emisyonunu açıklamaktadır. Analiz sonuçlarına göre bütün gelir seviyelerinde sera gazı emisyonunu arttıran değişkenin enerji kullanımı olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra yüksek ve üst orta gelir gruplarına sahip ülkeler için tarım arazisi değişkeninin sera gazı emisyonunu arttırdığı, orman arazisinin ise üst, üst orta ve alt orta gelir gruplarında sera gazı emisyonunun azalttığı bulunmuştur. Nüfus ve gayrisafi yurt içi hasıla değişkenlerinin ise üst ve üst orta gelir seviyelerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Yüksek gelir grubuna sahip olan ülkeler için mal ve hizmet ihracatının sera gazı emisyonunu azalttığı, mal ve hizmet ithalatının ise sera gazı emisyonunu arttırdığı, üst orta ve alt orta gelir grubuna sahip ülkeler için mal ihracatının, alt gelir grubuna sahip ülkeler için ise ihracatın sera gazı emisyonunun arttırdığı tespit edilmiştir.

EKLER

EK1: Ülke Grupları

<i>Yüksek Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler</i>	<i>Üst Orta Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler</i>	<i>Alt Orta Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler</i>	<i>Alt Gelir Grubuna Sahip Ekonomiler</i>
Antigua ve Barbuda	Arnavutluk	Cezayir	Afganistan
Avustralya	Arjantin	Angola	Burkina Faso
Avusturya	Ermenistan	Bangladeş	Burundi
Bahamalar	Azerbaycan	Benin	Orta Afrika Cum.
Bahreyn	Belarus	Butan	Çad
Barbados	Belize	Bolivya	Kongo Dem. Tem.
Belçika	Bosna Hersek	Cabo Verde	Eritre
Brunei Sultanlığı	Botsvana	Kamboçya	Etiyopya
Kanada	Brezilya	Kamerun	Gambiya,
Şili	Bulgaristan	Komorlar	Gine
Hırvatistan	Çin	Kongo Cum.	Gine-Bissau
Kıbrıs	Kolombiya	Fildişi Sahili	Kore Dem. Halk Tem.
Çek Cum.	Kosta Rika	Cibuti	Liberya
Danimarka	Küba	Mısır Arap Cum.	Madagaskar
Estonya	Dominika	El Salvador	Malawi
Finlandiya	Dominik Cum.	Esvatini	Mali
Fransa	Ekvador	Gana	Mozambik
Almanya	Ekvator Ginesi	Haiti	Nijer
Yunanistan	Fiji	Honduras	Ruanda
Macaristan	Gabon	Hindistan	Sierra Leone
İzlanda	Gürcistan	Endonezya	Somali
İrlanda	Grenada	İran İslam Cum.	Güney Sudan
İsrail	Guatemala	Kenya	Sudan
İtalya	Guyana	Kiribati	Suriye
Japonya	Irak	Kırgız Cumhuriyeti	Gitmek
Kore Cum.	Jamaika	Lao PDR	Uganda
Kuveyt	Ürdün	Lübnan	Yemen Cum.
Letonya	Kazakistan	Lesoto	Zambiya
Litvanya	Libya	Moritanya	
Lüksemburg	Malezya	Mikronezya Fed. Sts.	
Malta	Maldivler	Moğolistan	
Hollanda	Marşal Adaları	Fas	
Yeni Zelanda	Mauritius	Myanmar	
Norveç	Meksika	Nepal	
Umman	Moldova	Nikaragua	
Panama	Karadağ	Nijerya	
Polonya	Namibya	Pakistan	
Portekiz	Kuzey Makedonya	Papua Yeni Gine	
Katar	palau	Filipinler	
Romanya	Paraguay	Samoa	
Suudi Arabistan	Peru	Sao Tome ve Principe	
Seyşeller	Rusya Federasyonu	Senegal	

Singapur	Sırbistan	Solomon Adaları
Slovak Cum.	Güney Afrika	Sri Lanka
Slovenya	Aziz Lucia	Tacikistan
İspanya	St. Vincent ve Grenadinler	Tanzanya
Kitts ve Nevis	Surinam	Tunus
İsveç	Tayland	Ukrayna
İsviçre	Tonga	Özbekistan
Trinidad ve Tobago	Türkiye	Vanuatu
Birleşik Arap Emirlikleri	Türkmenistan	Vietnam
Birleşik Krallık	Tuvalu	Zimbabve
Amerika Birleşik D.		
Uruguay		

KAYNAKÇA

- Al-Mulali, U., & Sheau-Ting, L. (2014). Econometric analysis of trade, exports, imports, energy consumption and CO₂ emission in six regions. *Renewable And Sustainable Energy Reviews* 33 (2014) 484–498
- Arellano, M. (1987). Computing robust standard errors for within-groups estimators. *Oxford Bulletin of Economics & Statistics*, 49(4), 431-434.
- Apeaning, R. W. (2019). *Technological and socio-economic feasibility of climate mitigation : a focus on developing economies, Technology Policy And Innovation*. New York: Stony Brook University.
- Aykırı, M., & Bulut, Ö.U. (2019). Ekonomik küreselleşme ve doğrudan yabancı yatırımların CO₂ emisyonu üzerindeki belirleyiciliği: Türkiye örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ek Sayı / Supplement, Aralık / December 2019 Araştırma makalesi / Research article: 69-90
- Baltagi, B.H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. 3. Baskı. Chichester: John Wiley.
- Bouznit, M. ve Pablo-Romero, M. (2016). CO₂ Emission and economic growth in algeria. *Energy Policy* 96 (2016) 93–104
- Chen, Z., & Tan, Y. (2022). The Imbalance of embodied CO₂ in China's imports, Exports and Its Causes. *Sustainability* 2022, 14, 6460. <https://doi.org/10.3390/su14116460>
- Coyle, D. (2011). *The Economics of enough how to run the economy as if the future matters*. USA: Princeton University Press.
- Driscoll J.C., & Kraay, A.C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of Economics And Statistics*, 80(4), 549–560.
- Eğen, H. T. (2019). International Trade and carbon dioxide emissions embodied carbon dioxide in bilateral trade: the case of Turkey. Doktora Tezi. The University of Utah, Department of Economics.
- Eicker, F. (1967). Limit theorems for regression with unequal and dependent errors. In L. LeCam, J. Neyman, (Ed.), *Proceedings of the Fifth Berkeley Symposium on Mathematical Statistics And Probability*. Berkeley: University of California Press, 59–82.
- Fama, E., & MacBeth, J. (1973). Risk, return and equilibrium: empirical tests. *Journal of Political Economy*, 81, 607-636.
- Gövdeli, T. (2020). Population density, economic growth, energy consumption and CO₂ emissions: empirical evidence from Asia-Pacific Countries. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences / volume: 22, no: 4, December 2020*, 934-944
- Gür, B. (2019). Doğrudan yabancı yatırımlar ve karbondioksit emisyonu ilişkisi: Türkiye için kirlilik cenneti hipotezinin değerlendirilmesi. *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Econometrics, Statistics & Emprical Economics Journal*, 2019, volume 13: 1- 13
- Haider, M. (2022). The spatial analyses of consumption-based CO₂ emissions, exports, imports, and fdi nexus in gcc countries. *Environmental Science And Pollution Research* (2022) 29:48301–4831
- Hansen, C. (2007). Asymptotic properties of a robust variance matrix estimator for panel data when it is large. *Journal of Econometrics* 141, 597-662.
- Haug, A.A., & Ucal, M. (2019). The role of trade and fdi for CO₂ emissions in Turkey: nonlinear relationships. *Energy Economics* 81 (2019) 297–307
- Huber, P. J. (1967). The behavior of maximum likelihood estimates under nonstandard conditions. *Proceedings of the Fifth Berkeley Symposium on mathematical statistics and probability*. 221–233.

- Hughes, J. D. (2016). *What is environmental history?* 2. Baskı çevresel tarih nedir. (Çev çalışır, M. F. (2019) İstanbul: Tarih Vakfı
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of panel data*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jing-Li, F., Qian, W., Shiwei, Y., Yun-Bing, H., & Yi-Ming, W. (2017). The evolution of CO₂ emissions in international trade for major economies: a Perspective from the global supply Chain, *Mitigation And Adaptation Strategies For Global Change*, 22, pages1229–1248 (2017)
- Kesgingöz, H., & Karamelikli, H. (2015). Dış ticaret-enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin CO₂ emisyonu üzerine etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Eylül 2015, Sayı 9
- Köse, Z., & Gültekin, H. (2019). Ekonomik büyümenin bir belirleyicisi olarak dış ticaret: Nafta ülkeleri örneği. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 2019; 5(2): 139-151
- Levitt, C.J., Saaby, M., & Sorensen, E. (2017). Australia's consumption-based greenhouse gas emissions. *Australian Journal of Agricultural And Resource Economics*, 61, pp. 211–231
- Lin, B., & Sun C. (2010). Evaluating carbon dioxide emissions in international trade of China. *Energy Policy* 38 (2010) 613–621
- Mozner, Z. V. (2013). A Consumption-Based approach to carbon emission accounting sectoral differences and environmental benefits. *Journal of cleaner production* 42 (2013) 83e95
- Okumuş, İ. (2020). Türkiye'de yenilenebilir enerji tüketimi, tarım ve CO₂ emisyonu ilişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6 (1) 2020, 21-34
- Özçağ, M. (2019). Kırılgan beşli ülkelerinde CO₂ emisyonu ve gsyh ilişkisi: panel bootstrap nedensellik analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, cilt/volume: 17 sayı/issue: 3 Eylül/September 2019 ss./pp. 374-388
- Rızwan, A., Imtiaz, R., & Hussain, S. (2021). The impact of macroeconomic factors on carbon dioxide emission in south asia: a panel analysis. *Pakistan Economic And Social Review* Volume 59, no. 1 (summer 2021), pp. 51-84
- Salman, M., Long, X., Dauda, L., Mensah, C.N., & Muhammad, S. (2019). Different impacts of export and import on carbon emissions across 7 ASEAN countries: A panel quantile regression approach. *Science of The Total Environment*, 686 (2019) 1019–1029
- Sasaki, S. (2018). *Identifying keys for successful development and their implications for greenhouse gas emissions*. U.S.A: The Fletcher School, Tufts University.
- Seyidoğlu, H. (2017). 21. Baskı. *Uluslararası iktisat, teori politika ve uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları
- Shpak, N., Ohinok, S., Kulyniak, I., Sroka, W., & Androniceanu, A. (2022). Macroeconomic indicators and CO₂ emissions in the EU region. *Amfiteatru Economic*, 24(61), pp. 817-830.
- Şerefli, M. (2016). Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Temmuz, Sayı:13
- Türkeş, M. (2021). İklim değişikliği bilimine giriş, iklim değişikliğine uyum konusunda kurumsal kapasitenin geliştirilmesi eğitimi projesi, modül 1. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü.
- Vig, N. J., & Kraft, M. E. (2006). *Environmental policy new directions for the twenty-first century*. Washinton: CQ Press.
- White, H. (1980). Heteroskedasticity-consistent covariance matrix estimator and a direct test for heteroskedasticity. *Econometrica*, 48817-838.
- White, H. (1984). *Asymptotic theory for econometricians*. Orlando: Academic Press.
- Wooldridge, J. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. Cambridge: MIT Press.

- Xu, S.C., Zhang, L., Liu, Y.T., Zhang, W.W., He, Z.X., Long, R.Y., & Chen, H. (2017). Determination of the factors that influence increments in CO₂ emissions in Jiangsu, China using the SDA method. *Journal Of Cleaner Production*, 142 (2017) 3061e3074,
- Wu, S., Wu, Y., Lei, Y., Li, S., & Li, L. (2018). Chinese provinces' CO₂ emissions embodied in imports and exports. *Earth's Future*, 6, 867–881. <https://doi.org/10.1029/2018EF000913>
- Yanmei, L., Jiafeng, F., Zhanyun, M., & Bo, Y. (2014). Sources and flows of embodied CO₂ emissions in import and export trade of China. *Chinese Geographical Science*, vol. 24 No. 2
- Yıldız, G. (2021). OPEC üyesi orta doğu ülkelerinde CO₂ emisyonu, enerji tüketimi ve ticari açıklık: panel ARDL yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(1): Sayfa: 83-102,
- Yılmaz, M., & Dilber, İ. (2020). Elektrik tüketimi, ekonomik büyüme ve dış ticaret açıklığının CO₂ emisyonu üzerine etkisi: Ardl sınır testi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt: 22, Sayı: 2, Yıl: 2020, Sayfa: 459-475

Geliş Tarihi:

23.08.2023

Kabul Tarihi:

19.12.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Adıgüzel, S., (2023). Uluslararası ticarete ayıptan doğan sorumluluklar ve ürün sorumluluğu. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 1052-1076
doi: 10.46928/iticusbe.1348500

ULUSLARARASI TİCARETTE AYIPTAN DOĞAN SORUMLULUKLAR VE ÜRÜN SORUMLULUĞU

Araştırma

Selminaz Adıgüzel

Sorumlu Yazar (Correspondence)

sadiguzel@harran.edu.tr

Harran Üniversitesi Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü Öğretim Üyesi

ULUSLARARASI TİCARETTE AYIPTAN DOĞAN SORUMLULUKLAR VE ÜRÜN SORUMLULUĞU

Selminaz Adıgüzel
sadiguzel@harran.edu.tr

Özet

Uluslararası ticarete, satıcı, sattığı ürünün ayıplı olması durumunda alıcıya karşı sorumludur. Alıcı ise, ayıplı mal ve ürünü gözden geçirecek mal / ürün hakkında satıcıya bildirim vermekle sorumludur. Bu çalışmada, satın alınan bir mal ve ürünü olası ayıplı çıkması durumunda, alıcının hangi haklara sahip olduğu uyumsuzluğun çözümünde hangi mevzuatın uygulanacağı konularına yer verilmiştir. Ayıplı mal satışında satıcı ve alıcının sorumlulukları ile ilgili olarak ulusal ve uluslararası hukuka yer verilmiştir. Uluslararası ticarete bir malın bir hizmetin, ayıplı olması durumunda tacirin sorumluluklarının neler olduğu bu araştırmanın problemini oluşturmaktadır. E ticaretin yaygınlık kazandığı günümüzde uluslararası ticaret yapan tacirlerin, alıcı ve tedarikçilerin sorumluluklarının haklarının neler olduğunu bilmesi, sosyal hayatta ticaretin tüm paydaşları açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu, 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun (TKHK) ile Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Anlaşması (CISG)'na göre ayıplı malda tacirin sorumlulukları incelenmiş, Avrupa Birliği Direktifleri ile Türkiye'de ulusal hukukta Yargıtay kararları ele alınmıştır. Araştırmada tarama modeli kullanılarak, geçmişte görülen hâlihazırda var olan bir durum, betimlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın konusu olan ayıplı mal /hizmet, kendi koşulları içinde tanımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Ticaret Kanunu, Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Anlaşması CISG, Ayıp, Ayıplı Mal.

JEL Sınıflandırma K00, F13, F19

RESPONSIBILITIES ARISING FROM DEFECT IN INTERNATIONAL TRADE AND PRODUCT RESPONSIBILITY

Abstract

In international trade, the seller is responsible to the buyer if the product he sells is defective. The buyer, on the other hand, is responsible for reviewing the defective goods and notifying the seller about the goods. In this study, in case a purchased good is found to be defective, the rights of the buyer and the legislation to be applied in the resolution of the dispute are included. National and international law are included regarding the responsibilities of the seller and the buyer in the sale of defective goods, in today's world where e-commerce has become widespread, it is important for all stakeholders of trade in social life to know what the responsibilities of traders, buyers and suppliers are and what their rights are.

The problem of this research is what the responsibilities of the merchant are in case a good or a service is defective in international trade. In this research, the responsibilities of the merchant in the defective goods according to the Turkish Code of Obligations No. 6098, the Turkish Commercial Code No. 6102, the Law No. 6502 on the Protection of Consumers (TKHK) and the United Nations Agreement on Contracts for the International Sale of Goods (CISG).

In the research, an attempt was made to describe an existing situation in the past by using the scanning model. Defective goods/services, which are the subject of the research, are defined in their own terms.

Keywords: Turkish Commercial Code, United Nations Agreement on Contracts for the International Sale of Goods CISG, Fault. Defective Goods.

JEL Classification: K00, F13, F19

GİRİŞ

Uluslararası ticarete, rekabet etmek için müşteri memnuniyetini sağlamak isteyen tacirler, taahhüt ettikleri ürün ya da hizmetin, sözleşmede belirtilen nitelikte olmasına özen göstermekle mükelleftir. Ulusal ve uluslararası ticarete tüketici haklarının korunabilmesi tarafların hukuki sorumluluklarını bilmeleri gerekir. Ayıplı malda satıcı ve alıcının sorumlulukları, araştırmalarda üzerinde sıklıkla durulan bir konudur. Dava konusu ayıplı mal olduğunda satın alınan mal ya da hizmetin iadesi, için tarafların yapmaları gereken işlemleri zaman aşımına uğramadan başvuruda bulunmaktır. Ayıplı mal ya da hizmetin ayıplı olan niteliklerinin ispatı alıcının sorumlulukları arasında yer almaktadır. Bu araştırmanın amacı uluslar ve uluslararası ticarete satıcının sorumluluklarının neler olduğunu tespit etmektir. Bu amaçla, ulusal mevzuatta 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu, 6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun (TKHK) ile Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Anlaşması (CISG)'na göre ayıplı malda tacirin sorumlulukları incelenmiş, Avrupa Birliği Direktifleri ile Türkiye'de ulusal hukukta Yargıtay kararları ele alınmıştır.

1.KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE/LİTERATÜR

1.1.AYIPLI MAL

Ayıp, sözlükte, kusur, eksiklik, leke anlamlarına gelirken, hukuki olarak farklı şekillerde tarif edilmiştir (Kisbet, 2019). Genel anlamda ayıp, gelenek ve göreneklere görgü kurallarına içinde bulunulan ortama aykırı düştüğü için bir utanç onursuzluk nedeni olarak düşünülen durum ya da davranıştır. Hukuki açıdan ayıp ise, aynı cins ve kategoriye giren sair eşyaya nispetle malın değer veya elverişliliğini kaldıran veya azaltan noksanlardır. Başka bir ifade ile bir malın ayıplı olmasından ya o malın vaade edilen veya doğruluk ve dürüstlük kuralları gereğince o şeyde bulunması zaruri vasıflardan birisinin veya birkaçının yokluğu anlaşılır. Satıcının vaat ettiği vasıfların maddi ekonomik veya hukuki olabileceğinden hareketle yukarıdaki tanımları mahiyetleri dikkate alınarak üç başlık altında toplamak mümkündür (Dumanoglu, 1995).

6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un 8. maddesi ayıplı malı şöyle tanımlamıştır: *“Ayıplı mal, tüketiciye teslimi anında, taraflarca kararlaştırılmış olan örnek ya da modele uygun olmaması ya da objektif olarak sahip olması gereken özellikleri taşıyamaması nedeniyle sözleşmeye aykırı olan maldır.*

Ayıp kavramı, hukukumuzda farklı ayrımlara göre türlere ayrılmaktadır. Ayıp kavramı genel olarak dört farklı ayrıma tabi tutulmaktadır.

- Açık Ayıp – Gizli Ayıp: Açık ayıplar mal veya hizmette olağan gözden geçirme ile anlaşılabilen ayıplardır. Olağan bir gözden geçirme ile anlaşılabilen, zamanla ortaya çıkabilen veya kullanıma bağlı olarak anlaşılabilen ayıplar ise gizli ayıp olarak kabul edilmektedir.

- Asli Ayıp – Tali Ayıp: Asli ayıp, mal veya hizmetin teslimi sırasında mevcut olan ayıplardır. Tali ayıp ise mal veya hizmetin teslimi sırasında mevcut olan ayıpların bir başka deyişle asli ayıpların neden olduğu ayıplardır.

- Maddi (Ekonomik) Ayıp – Hukuki Ayıp: Maddi ayıplar bir diğer adıyla ekonomik ayıplar, mal veya hizmetin fiziksel özellikleriyle ilgili olan, mal veya hizmetten yararlanma imkânını azaltan veya ekonomik değerini düşüren ayıplardır. Hukuki ayıp ise mal veya hizmette ayıp bulunmamasına rağmen, hukuki nedenlerle mal veya hizmetten yararlanılamaması veya kullanılamamasıdır.

Önemli Ayıp – Önemli Olmayan Ayıp: Alan taraf açısından mal veya hizmetin kullanımı veya bundan yararlanılması imkânsız hale gelirse veya önemli ölçüde güçleşirse önemli ayıp sayılır. Aksi halde önemli olmayan ayıp olarak kabul edilir (Kızılay A, 2017, s. 193). Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un (TKHK) 8. maddesinde ise ayıp kavramı, malın tüketiciye teslimi anında, taraflarca kararlaştırılmış olan örnek ya da modele uygun olmaması ya da objektif olarak sahip olması gereken özellikleri taşıması nedeniyle sözleşmeye aykırı olması şeklinde tanımlanmıştır (Mingan, 2022) .

Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Anlaşması CISG'de ayıp kavramı, objektif ayıp, sübjektif ayıp olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ancak, CISG m.35/1'de, malın miktar, nitelik ve türüyle paketleme ve muhafazasının taraflarca sözleşmede belirlenebileceğinin hükme bağlanması suretiyle "sübjektif ayıp" kavramı esas alınmıştır. Taraflar böyle bir anlaşma yapmamışlarsa, CISG m.35/2'de yer alan ve genel kriterlere dayanan "objektif ayıp" kavramını içeren tali düzenleme uygulanır.

Tespit edilen bildirilen ayıp, önemli olmalıdır. Teslim zamanında ayıp mevcut olmalı, alıcı ayıbı bilmemelidir. Alıcı, ayıbı biliyorsa kabul etmiş sayılacaktır. Satıcının sorumluluğu sözleşme ile sınırlandırılmış veya kaldırılmış olmamalı, ayıplı mal, tüketiciye teslimi anında, taraflarca kararlaştırılmış olan örnek ya da modele uygun olmaması ya da objektif olarak sahip olması gereken özellikleri taşıması nedeniyle sözleşmeye aykırı olan maldır.

Ayıplı mal, esasen sözleşmeye aykırı teslim edilen maldır. Ambalajında, etiketinde, tanıtma ve kullanma kılavuzunda, internet portalında ya da reklam ve ilanlarında yer alan özelliklerinden bir veya birden fazlasını taşımayan, satıcı tarafından bildirilen veya teknik düzenlemesinde tespit edilen niteliğe aykırı olan; muadili olan malların kullanım amacını karşılamayan, tüketicinin makul olarak beklediği faydaları azaltan veya ortadan kaldıran maddi, hukuki veya ekonomik eksiklikler içeren mallar da ayıplı olarak kabul edilir (TKHK m.8).

Ayıplı hizmet, sözleşmede belirlenen süre içinde başlamaması veya taraflarca kararlaştırılmış olan ve objektif olarak sahip olması gereken özellikleri taşıması nedeniyle sözleşmeye aykırı olan hizmettir. Hizmet sağlayıcısı tarafından bildirilen, internet portalında veya reklam ve ilanlarında yer alan özellikleri taşımayan ya da yararlanma amacı bakımından değerini veya tüketicinin ondan makul

olarak beklediği faydaları azaltan veya ortadan kaldıran maddi, hukuki veya ekonomik eksiklikler içeren hizmetler ayıplıdır (TKHK m.13).

Tüketicinin satın aldığı malda ayıp iki şekilde ortaya çıkabilir (TBK m.219):

- Satıcının taahhüt ettiği vasıfların bulunmaması,
- Malın özelliği gereği malda bulunması zorunlu vasıfların eksik olması.

Bunlardan ikinci tür olan yani lüzumlu vasıflarda eksiklik şeklinde ortaya çıkan ayıptan bunun varlığını bilmesede dahi satıcı sorumludur.

Ayıp, maddi, hukuki ya da ekonomik eksiklik şeklinde ortaya çıkabilir. Tüketici ve satıcı arasında yaşanan hukuki ihtilafların ardından ayıplı mal davası açılması durumunda malın değerine göre yetkili mahkeme değişiklik göstermektedir. Buna göre ayıplı mal davasında yetkili mahkeme konusunda anlaşmazlığın boyutuna göre il veya ilçe tüketici hakem heyetine başvurulması gerekmektedir. Ayıplı malın bildirilmesi sonucunda maldaki ayıptan kimin sorumlu tutulacağı hukukun konusudur.

1.1.1 Ayıptan doğan sorumluluk

Türk Borçlar Kanunu'nda 3. bölümde “*Ayıptan Doğan Sorumluluk*” başlığı ile ayıplı mal satılması durumunda satıcı ve alıcının sorumluluklarına yer verilmiştir. Ayıptan Doğan Sorumluluk, TBK m. 219-231 hükümleri arasında düzenlenmektedir. TBK'nın 219. maddesinde ayıp kavramı, satıcının, alıcıya karşı herhangi bir surette bildirdiği niteliklerin satılarda bulunmaması ya da nitelik veya niteliği etkileyen niceliğine aykırı olan, kullanım amacı bakımından değerini ve alıcının ondan beklediği faydaları ortadan kaldıran veya önemli ölçüde azaltan maddi, hukuki ya da ekonomik ayıp olarak tanımlanmıştır.

6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'a göre (Madde 8-)

(1) Ayıplı mal, tüketiciye teslimi anında, taraflarca kararlaştırılmış olan örnek ya da modele uygun olmaması ya da objektif olarak sahip olması gereken özellikleri taşıyamaması nedeniyle sözleşmeye aykırı olan maldır.

(2) Ambalajında, etiketinde, tanıtma ve kullanma kılavuzunda, internet portalında ya da reklam ve ilanlarında yer alan özelliklerinden bir veya birden fazlasını taşımayan. satıcı tarafında, bildirilen veya teknik düzenlemesinde tespit edilen niteliğe aykırı olan; muadili olan, malların kullanım amacını karşılamayan, tüketicinin makul olarak beklediği faydaları azaltan veya ortadan kaldıran maddi, hukuki veya ekonomik eksiklikler içeren mallar da ayıplı olarak kabul edilir.

(3) Sözleşmeye konu olan malın, sözleşmede kararlaştırılan süre içinde teslim edilmemesi veya montajının satıcı tarafından veya onun sorumluluğu altında gerçekleştirildiği durumlarda gereği gibi monte edilmemesi sözleşmeye aykırı ifa olarak değerlendirilir. Malın montajının tüketici tarafından

yapılmasının öngörüldüğü hâllerde, montaj talimatındaki yanlışlık veya eksiklik nedeniyle montaj hatalı yapılmışsa, sözleşmeye aykırı ifa söz konusu olur.

6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'nda ayıplı mal ürün veya hizmetin tanımı yapılmadan ayıplı malın teslimi konusunda değinilerek “malın ayıplı olduğu teslim sırasında açıkça belli ise alıcı iki gün içinde durumu satıcıya ihbar etmelidir. Açıkça belli değilse alıcı malı teslim aldıktan sonra sekiz gün içinde incelemek veya incelettirmekle ve bu inceleme sonucunda malın ayıplı olduğu ortaya çıkarsa, haklarını korumak için durumu bu süre içinde satıcıya ihbarla yükümlüdür. Diğer durumlarda, Türk Borçlar Kanunu'nun 223 üncü maddesinin ikinci fıkrası uygulanır” denilerek alıcı ve satıcının ayıplı malda sorumluluklarına yer verilmiştir.

Teknolojinin gelişmesi ile uluslararası ticarete görülen hareketlilik, tacirler arasında, uyuşmazlıkları arttırmıştır. Önceleri bu uyuşmazlıkların, ya sözleşmenin yapıldığı yer hukukuna (lex loci contractus) ya sözleşmenin ifa edileceği yer hukukuna (lex loci solutionis) ya da uyuşmazlığı çözmeye yetkili mahkemenin tabi olduğu hukuka (lex fori) göre çözülmesi yollarına başvurulmuştur. Bununla birlikte, bu çeşitliliğin zaman içerisinde hukuki belirsizliğe yol açtığı düşüncesi, milletlerarası satım hukukunun yeknesaklaştırılması amacıyla birtakım uluslararası düzenlemelerin yapılmasını gerektirmiştir (Gizem, 2020).

Avrupa Birliği Direktifi uyarınca sorumluluğun doğması için aranan temel unsur ürünün ayıplı olmasıdır. Nitekim 85/374 sayılı AB Konsey Direktifi'nin ilk maddesi uyarınca üretici, ürünündeki bir ayıbın sebep olduğu zararlardan dolayı sorumlu tutulmuştur. Direktif m. 4 uyarınca ise zarar görenin, ayıp ile zarar arasındaki nedensellik bağına ispat etmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu bakımdan Direktif'te üreticinin sorumluluğu üreticinin kusurlu davranışına değil, doğrudan doğruya ürünün ayıplı olmasına bağlanmıştır. Direktif m. 6 uyarınca, ürünün sunumu, üründen makul olarak beklenen kullanım ve ürünün piyasaya sürüldüğü tarih dâhil olmak üzere tüm durumlar göz önünde bulundurulduğunda bir kişinin beklemeye hakkı olduğu güvenliği sağlamayan ürünün ayıplı olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla Direktif uyarınca güvenli olmayan ürünlerin ayıplı olduğu kabul edilmektedir (Karyon, 2020).

Ayıplı malın uluslararası nitelik taşıması durumunda Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Anlaşması (CISG) uygulanmaktadır.

2 Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Anlaşması (CISG)

Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Anlaşması CISG (United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, CISG) işyerleri farklı ülkelerde bulunan taraflar arasındaki mal satım sözleşmelerine uygulanan sözleşmedir. Bu sözleşme, 11.04.1980 tarihinde Viyana'da kabul edilip 01.01.1988 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye'de

2011 yılında uygulamaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti devletinin de CISG Sözleşmesi'ne katılmasıyla birlikte 01.08.2011 tarihinden itibaren Türk hukukunda doğrudan uygulanan bir norm olmuştur. Buna göre ifa yerine veya tarafların tabiiyetlerine bakılmaksızın, CISG'in konu bakımından kapsamında olan taşınır mallara ilişkin satış sözleşmesinin taraflarından birinin Türkiye'de işyerinin bulunması, diğer tarafın da işyerinin sözleşmenin tarafı olan bir başka devlette bulunması halinde CISG hükümleri doğrudan doğruya uygulama alanı bulur. Sözleşme, milletlerarası özel hukuk kuralları uyarınca, sözleşme taraflarından birinin ülke hukukuna atıf yapması durumunda da uygulanır. Taraflar açıkça aksini kararlaştırmadığı sürece, sözleşme hükümleri doğrudan uygulama alanı bulmuştur.

CISG, 16.06.2017 tarihi itibarıyla 86 ülkede uygulanmaktadır. Mal satımında yapılan sözleşmelerde esaslı ihlâl kavramı, CISG'in "Mal Satımı" başlıklı III. kısmının "Genel Hükümler" başlıklı birinci bölümünün ilk maddesi olan 25. maddede yer almaktadır. Esaslı ihlâl: "*Taraflardan birinin sözleşme ihlâli, diğer tarafı, sözleşme uyarınca beklemekte haklı olduğu şeyden önemli ölçüde yoksun bırakacak bir olumsuzluğa sebep oluyorsa, esaslıdır; meğerki, böyle bir sonucu sözleşmeyi ihlâl eden taraf öngörmemiş ve aynı konum ve koşullar içindeki makul bir kişi de öngöremeyecek olsun*" şeklinde tanımlanmıştır. 25. madde, taraflar arasında satım sözleşmesinin esaslı ihlâli ile esaslı olmayan ihlâli arasında bir ayırım yapmakta; esaslı ihlâli belirlemekte ve esaslı ihlâlin oluşması için ihlâl nedeniyle bir tarafın kaybolan menfaatinin ihlâl eden tarafça ve aynı konum ve koşullar içindeki makul bir kişiye öngörülebilir olmasını aramaktadır. Bu durumda esaslı ihlâl nedeniyle sözleşmenin ifasında artık ilgili tarafın menfaati yoksa başka bir ifadeyle menfaati ihlâl edilen taraf, sözleşmeden beklediği amaca sözleşmenin ihlâli nedeniyle ulaşamıyorsa esaslı ihlâlin varlığı kabul edilmektedir (Zafer, 2011). Viyana Satım Sözleşmesi Madde 2'ye göre aşağıdaki satımlara uygulanmaz:

- (a) Kişisel veya ailevî ihtiyaç veya ev ihtiyacı için mal alınması; meğerki satıcı, sözleşmenin akdi sırasında veya öncesinde, malların böyle bir kullanım için alındıklarını bilmesin ve bilmesi gerekmesin;
- (b) Açık artırma yoluyla yapılan satımlar;
- (c) Cebri icra veya diğer kanun gereği yapılan satımlar;
- (d) Menkul kıymet, kambiyo senedi ve para;
- (e) Gemi, tekne, hava yastıklı taşıt (yazarın notu: hava yastıklı taşıt ile kastedilen hava yastığı içeren araç değil "hovercraft" denilen su ve kara üstünde belli bir yükseklikte gidebilen araçlardır) veya hava taşıtı satımı;
- (f) Elektrik satım. İşyerlerinin farklı akit ülkelerde bulunması uygulamanın temel şartıdır.

CISG hükümleri emredici nitelikte olmayıp, tarafların irade serbestisi doğrultusunda CISG'in uygulanmayacağını açıkça kararlaştırmaları ya da bir devletin borçlar hukukunu düzenleyen kanunlarının uygulanacağına dair açık bir atıfta bulunmaları (Örneğin "Türk Borçlar Kanunu uygulanacaktır" demeleri) halinde CISG uygulama alanı bulmaz (Gülel, 2019).

CISG’de ise ayıp kavramı yerine sözleşmeden aykırılık kavramı kullanılmaktadır. CISG II. ayırımındaki satıcının yükümlülükleri içinde ayıptan doğan sorumluluk yer almaktadır. 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu, CISG’e uygun olarak düzenlenmiştir. Nitekim TBK m. 208’de “yarar ve hasarın” geçişinde, “satıcı alıcının isteği üzerine satılanı ifa yerinden başka bir yere gönderirse yarar ve hasar, satılanın taşıyıcıya teslim edildiği anda alıcıya geçer” ifadesi CISG m. 67 ‘ e uygun olarak hazırlanmıştır. TBK m. 223’te ayıplı malın süresi içerisinde ihbar edilmesi hususu da CISG m. 39/I e uygun bir düzenlemedir. CISG Kısım III, Bölüm II, II. Ayırımında (CISG m. 35-44) malların sözleşmeye uygunluğu ve üçüncü kişilerin mal üzerindeki hak veya talepler yer almaktadır. CISG m. 35-37’de malların sözleşmeye uygunluğu ve satıcının sözleşmeye aykırılıktan dolayı sorumluluğu, CISG m. 38-40’ta alıcının muayene ve sözleşmeye aykırılığı ihbar yükümlülüğü ve CISG m. 41-43’te üçüncü kişilerin mal üzerindeki hak ve talepleri düzenlenmektedir. III. ayırımında (CISG m. 45-52) satıcı tarafından sözleşmenin ihlal edildiğine alıcının sahip olduğu hukuki imkanlar düzenlenmektedir. CISG’de ayıptan doğan sorumluluk kavramı yerine sözleşmeye aykırılık kavram kullanmakta olup ayıp, ayıplı mal kavramına yer verilmemektedir (Toker, 2019). Borçlar Kanunu m. 197 anlamında ayıp, malda hâlihazırda bulunan özelliklerin, malda bulunması gereken özelliklerden farklılık arz etmesidir. Borçlar Kanunu m. 197’de iki tür ayıptan bahsedilmektedir. Alıcının satım konusu malda dürüstlük kuralı gereğince bulunmasını beklediği bir vasfın veya malın tipik olarak taşınması beklenen özelliklerin bulunmaması halinde lüzumlu vasıflarda eksiklik nedeniyle mal ayıplıdır. Satım konusu malın satıcı tarafından vaat edilen vasıflara sahip olmaması halinde de zikir ve vaat edilen vasıflarda eksiklik nedeniyle malda bir ayıp söz konusudur. Lüzumlu vasıflardaki eksiklikler objektif ayıp; zikir ve vaat edilen vasıflardaki eksiklikler ise subjektif ayıp olarak da adlandırılmaktadır (Çağlayan, 2010).

CISG m.35/2’de sayılan ve objektif ayıp kavramı başlığı altında incelenen haller, TBK m. 219’a oranla daha geniştir. Zira TBK m.219’da öngörülen ayıp kavramı, “satıcı tarafından herhangi bir şekilde bildirilen niteliklerin satılarda bulunmaması, nitelik veya niteliği etkileyen niceliğe aykırı olan, kullanım amacı bakımından değerini veya alıcının ondan beklediği faydaları ortadan kaldıran veya önemli ölçüde azaltan maddî, hukukî veya ekonomik ayıpların mevcut olması” ile sınırlıdır. Oysa, CISG m.35 ayıp kavramı içine, TBK m. 219’da sayılan haller dışında özellikle yanlış mal (aluid) teslimi de girmektedir (Yücer, 2015).

CISG m.35’te düzenlenen ayıp kavramı sadece maddi ayıpları kapsamaktadır. Hukukî ayıp, CISG’te ayrı bir hükme tabi tutulmuştur. Böylece ayıp ve zapttan sorumluluk halinde ortaya çıkan hukukî sonuçlar yeknesaklaştırılmıştır.

CISG m.41 ve 42’de yer alan düzenlemelere göre: “Aksi alıcı tarafından kabul edilmiş olmadıkça, satıcı, üçüncü kişilerin her türlü hak ve taleplerinden ari mallar teslim etmek zorundadır. Ancak, bu tür hak veya talepler sınaî ya da diğer fikrî mülkiyete dayanmaktaysa, satıcının borcu 42. maddeye tabidir.

Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Anlaşması (CISG)'na göre, işyerleri farklı devletlerde bulunan taraflar arasındaki mal satımı sözleşmelerinde, devletlerin âkit devletlerden olmasına, milletlerarası özel hukuk kurallarının âkit bir devletin hukukuna atıf yapması halinde uygulanır. Sözleşmelerin taraflarının işyerlerinin ayrı devletlerde bulunması olgusu sözleşmeden veya sözleşmenin akdi sırasında veya öncesinde gerçekleşmiş olan görüşmelerden veya verilmiş olan bilgilerden anlaşılmadıkça dikkate alınmaz. CISG'in uygulanmasında ne tarafların vatandaşlığı, ne tacir olup olmadıkları, ne de sözleşmenin adı veya ticarî nitelikte olması dikkate alınır.

Kısaca kişisel, ailevî ihtiyaç veya ev ihtiyacı için mal alınması, açık artırma yoluyla yapılan satımlar; cebri icra veya diğer kanun gereği yapılan satımlar; menkul kıymet, kambiyo senedi ve para; gemi, tekne, hava yastıklı taşıt veya hava taşıtı satımı; elektrik satımı durumlarında CISG sözleşmesi uygulanmaz. İmal edilecek veya üretilecek malların teminine ilişkin sözleşmeler satım sözleşmesi sayılır; ancak, bunları sipariş eden taraf imalat veya üretim için gerekli olan malzemenin esaslı bir bölümünün teminini taahhüt etmiş olmalıdır. Bu Antlaşma, mal temin eden tarafın ediminin, ağırlıklı olarak, işgücü veya diğer bir hizmetin sağlanmasından oluştuğu sözleşmelere uygulanmaz. Sadece satım sözleşmesinin kurulmasını ve alıcı ile satıcının böylesi bir sözleşmeden doğan hak ve borçlarını düzenleyen bu antlaşmada aksine bir düzenleme bulunmadığı sürece uygulanır (Viyana Satış Sözleşmesi [CISG]) Tarafların vatandaşlığı, tacir olup olmadığı sözleşmenin adı veya ticarî nitelikte olması CISG'in uygulanmasını gerektirmemektedir (Kızılay, 2017).

Sözleşmenin ortadan kaldırılması ile taraflar, ifasını taahhüt ettikleri edimlerden kurtulmaktadır. CISG m.81/1'de bu durum şu şekilde düzenlenmektedir: "Sözleşmenin ortadan kaldırılması, tazminat yükümlülüğü saklı kalmak kaydıyla her iki tarafı da sözleşme ile üstlendikleri yükümlülüklerden kurtarır. Sözleşmenin ortadan kaldırılması, uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin sözleşme hükümlerini veya sözleşmenin ortadan kaldırılması sonrasında tarafların haklarını ve borçlarını düzenleyen diğer sözleşme hükümlerini etkilemez." Söz konusu hükme göre taraflar; alıcının şartlara uygun olarak sözleşmeyi ortadan kaldırmasıyla henüz yerine getirilmeyen ve karşılıklı ifası taahhüt edilen edim borçlarından, alıcının sözleşmeyi kısmi olarak ortadan kaldırması halinde ise; sadece ortadan kaldırılan kısım ile ilgili yükümlülüklerin ifasından kurtulurlar (Baytaroğlu, 2018).

Taraflardan birinin sözleşmeyi ihlal etmesi durumunda tazminat sorumluluğu doğar.

2.1. CISG Sözleşmesi'nde Tazminat

Aynen tazmin ilkesi, Viyana Satım Sözleşmesi'nde yer almamaktadır. Sözleşmenin ihlalinin esaslı olup olmaması önemli değildir. CISG m. 74 hükmü, Viyana Satım Sözleşmesi'nin tazminat ilkesi ile öngörülebilirlik ilkesini açıklamaktadır. Tazminatın nasıl hesaplanacağı, sözleşmeye aykırılık olması durumunda zararı azaltma işleminin nasıl yapılacağı m 75-77 de ifade edilmiştir. Sözleşme ihlâlinde esaslı olup olmadığı konusu hukuk sistemlerinin çoğuna uygun değildir (Toker, 2019). Sözleşmenin ihlal olması durumunda CISG'te Viyana Satım Sözleşmesi, sözleşmeye aykırılıktan doğan zararın

giderilmesi için Anglo-Amerikan sorumluluk modelini temel alarak kusursuz sorumluluğu esas almaktadır. Tazminat sorumluluğu, kusurlu bir davranış olmasa da sözleşmeye aykırı davranışın sonucu olarak yerine getirilmelidir. Ancak tazminat sorumluluğu sınırsız değildir. Viyana Satım Sözleşmesi'nde tazminat sorumluluğu, öngörülebilirlik ilkesi, borçlunun kusursuz olarak sorumlu tutulabilmesi ilkesini, m. 74'te, m. 79 ve m. 80 'de ele almış, tarafların diğerini zarar uğratmasının önüne geçmiştir. Viyana Satım Sözleşmesi'nin öngördüğü tazminat sistemine hâkim olan ilkelere bir diğeri de zararı aşan tazminata hükmedilememesi ilkesidir (principle of avoiding overcompensation). Buna göre, sözleşmeye aykırılık sebebiyle ödenebilecek tazminat miktarı, zarar gören tarafın uğradığı zarar miktarına eşit olmalıdır.

2.2. CISG'de Öngörülebilirlik İlkesi

Viyana Satım Sözleşmesi'nin getirdiği tazminat sistemine göre tazminatın kapsamı öngörülebilecek zararlarla sınırlıdır. CISG m. 74 hükmünde, "Söz konusu tazminat, ihlâl eden tarafın sözleşmenin kurulması sırasında sözleşme ihlâlinin muhtemel sonucu olarak öngördüğü veya o tarihte bildiği veya bilmesi gerektiği veriler ışığında öngörmesi gerektiği zararı aşamaz." biçiminde ifade edilmiştir.

Türk Borçlar Kanunu kapsamında yan yükümlülük niteliğinde olan satıcının satım konusu malı uygun bir şekilde ambalajlama borcu, CISG'de ayıptan doğan sorumluluğa sebep olan asli bir yüküm olarak ele alınmıştır. Satılan mal, ilgili iş kolunda mutad olduğu şekilde ambalajlanmalıdır (İpek, 2015).

TBK m. 227/1 'de satıcı alıcıya ayıplı bir mal teslim ettiğinde alıcı satılanı geri vermeye hazır olduğunu bildirip sözleşmeden dönme hakkını kullanabilir. Ancak aynı olay CISG 'de geçtiğinde kabul edilmemektedir. Malın ayıplı teslim edilmesi, sözleşmenin esaslı ihlâli demektir. Bu durum alıcıya sözleşmeden dönme hakkını verir. Alıcı, sözleşme gereği beklediğini, malın ayıplı teslim edilmesi nedeniyle alamamışsa böyle bir durumda esaslı ihlâl söz konusudur denilebilir (Gizem, 2020).

Kısaca ayıp kavramı hukukumuzda farklı mevzuatlarda düzenlenmiştir. Türk Borçlar Kanunu'nda (TBK) farklı sözleşme türlerine göre düzenleme alanı bulan ayıp kavramı, satış sözleşmeleri özelinde tanımlanmıştır. Kanunda eser sözleşmelerinde ayıp ve satış sözleşmelerinde ayıp için farklı düzenlemeler mevcuttur.

3 Türkiye'de Ulusal Mevzuatta Ayıplı Maldan Doğan Sorumluluk ve Ürün Sorumluluğu

6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu (TBK) m. 223'te; 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) m. 23/I – b. (c) fıkralarında; 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'da (TKHK), Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Anlaşması (CISG) m. 38 ve 39 'da alıcı ile satıcının sorumlulukları ele alınmıştır. Türk hukukunda ayıplı mal olması durumunda bu kanun maddelerinin uygulanması esas alınmıştır.

6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'a göre tüketici işlemleri ve tüketiciye yönelik uygulamalardan doğabilecek uyuşmazlıklara çözüm bulmak amacıyla Tüketici hakem heyetleri, kurulmuştur.

Her yıl Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından Tüketici hakem heyetlerinin görev alanını giren başvuru sınırları belirlenir. Tüketici uyuşmazlıklarının sınırları ilan edilerek bu sınırın altındaki değerlerdeki mal veya hizmetin ayıplı olması durumunda Tüketici Hakem Heyeti'ne başvurulur. İlan edilen sınırı aşan uyuşmazlıklarda ise mahkemeye başvurulur

2022 yılı için;

a) 10.280 (onbinikiyüzseksen) Türk lirasının altında bulunan uyuşmazlıklarda İlçe Tüketici Hakem Heyetlerine,

b) Büyükşehir statüsünde olan illerde 10.280 (onbinikiyüzseksen) Türk lirası ile 15.430 (onbeşbindörtüyüzotuz) Türk Lirası arasındaki uyuşmazlıklarda İl Tüketici Hakem Heyetlerine,

c) Büyükşehir statüsünde olmayan illerin merkezlerinde 15.430 (onbeşbindörtüyüzotuz) Türk lirasının altında bulunan uyuşmazlıklarda İl Tüketici Hakem Heyetlerine,

ç) Büyükşehir statüsünde olmayan illere bağlı ilçelerde 10.280 (onbinikiyüzseksen) Türk Lirası ile 15.430 (onbeşbindörtüyüzotuz) Türk lirası arasındaki uyuşmazlıklarda İl Tüketici Hakem Heyetlerine başvuru yapılması zorunludur.

2022 yılı için, 15.430 Türk lirası ve üzerindeki uyuşmazlıkların karara bağlanması amacıyla tüketici hakem heyetlerine başvuru yapılamaz (<https://ticaret.gov.tr/tuketici/tuketici-hakem-heyetleri/tuketici-hakem-heyetlerine-iliskin-bilgilendirme-metni>, 2022).

Ürün sorumluluğu, hatalı ürünlerin neden olduğu zararlardan dolayı tazminat isteme hakkı tanıyan bir kusursuz sorumluluk türüdür. Bu sorumluluk türünün ortaya çıkmasında, hatalı bir ürünün üretilmesi yatar. Hatalı ürün, ürünü kullanan veya tüketen kişinin haklı güvenlik beklentisini karşılamayan üründür. 1995 yılında yürürlüğe giren 4077 sayılı TKHK, tüketiciyi korumada yetersiz kalmıştır. 2003 yılında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından, TKHK m. 4'e dayanarak 25137 sayılı Ayıplı Malın Neden Olduğu Zararlardan Sorumluluk Hakkında Yönetmelik (AMNOZSHY) çıkarılmıştır. İlgili Yönetmelikle ayıplı malın neden olduğu zararlardan, o malın üreticisinin sorumluluğuna ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir.

Bu sebeple 2003 yılında ilgili Kanunda, 4822 sayılı kanunla önemli değişiklikler ve eklemeler yapılmıştır. TKHK m. 4'te, ayıplı maldan ve ayıplı hizmetten sorumluluk bir arada düzenlenirken; değişiklikle birlikte "TKHK m. 4'te ayıplı maldan sorumluluğa, "TKHK m. 4/a'da ise ayıplı hizmetten sorumluluğa yer verilmiştir". Ayrıca TKHK m. 4'te düzenlenen ayıplı maldan sorumluluk da, tüketici yararına daha kapsamlı bir şekilde genişletilmiştir. Yine bu maddeyle ürün sorumluluğu da, Türk hukukunda ilk kez mevzuatta yerini almıştır. Böylece TKHK m.4'te hem ayıplı maldan

sorumluluk hem de ürün sorumluluğu düzenlenmiştir (Ünal, 2019). 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun 07.11.2013 tarihinde kabul edilmiş olup, 28.11.2013 tarihinde yayımlanmış ve 28.05.2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Tüketici hakları ve bu konudaki tüm ilişkilerin düzenlendiği kanunun 8'inci maddesinde ve devam maddelerinde ayıplı malın tanımının yapılması, ayıplı maldan kimin sorumlu olacağı, ayıplı mal durumunda ispat yükümlülüğü ile alakalı konular için, tüketicinin seçim hakları ve ayıplı malda meydana gelen zamanaşımı gibi konular belirtilmektedir. Ayrıca 6502 sayılı kanunun 3'üncü maddesi tüketici tanımı olarak, ticari veya mesleki olmayan amaçlar ile hareket etmekte olan gerçek veya tüzel kişiler olarak ifade etmektedir. Bu sebeple ihtilaf olan durumlarda uygulanacak kanunun belirlenmesi konusunda, ürün ve hizmetin hangi amaçla satın alındığı oldukça önemli ve belirleyici olmaktadır. İlgili kanunda yapılmış olan tüketici tanımına bakarak, eğer ayıba konu olan ürünün veya hizmetin ticari veya mesleki olmayan bir amaç için satın alınması durumunda alımın gerçek veya tüzel kişi tarafından yapıldığına bakılmadan ortaya çıkacak ihtilaf için 6502 sayılı kanun uygulanacaktır (Doğan, 2020).

1982 Anayasası, tüketicilerin korunması sorumluluğunu devlete vermiştir. Nitekim, Anayasa'nın 172. maddesinde "Devlet tüketicileri, koruyucu, aydınlatıcı tedbirler alır, tüketicilerin kendilerini koruyucu, girişimlerini teşvik eder" şeklinde ifade edilmiştir. 08.09.1995 tarihli 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'da tüketicinin kamu yararına uygun olarak, sağlık güvenliği ile ekonomik çıkarlarını koruyucu, aydınlatıcı eğitici zararlarını tazmin edici çevresel tehlikelerden korunmasını sağlayıcı önlemleri almak ve tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini özendirmek ve bu konudaki politikaların oluşturulmasında gönüllü örgütlenmeleri teşvik etmeye ilişkin hususları düzenlemektedir (Korkmaz, 2011).

"Hatalı ürünün sebep olduğu zararlardan dolayı sorumluluğu düzenlemek ve bu konuda üye ülkelerin iç hukuklarını uyumlaştırmak amacıyla Avrupa Birliği Konseyi, 85/374 Sayılı Hatalı Ürünlerden Dolayı Sorumluluğa İlişkin Üye Ülkelerin İdari ve Hukuki Düzenlemelerinin Uyumlaştırılmasına Dair Yönergeyi kabul etmiştir. Yönerge 25.07.1985 tarihinde yürürlüğe girmiştir" (Çınar, 2010) (Tarman, 2007).

1995 yılında yürürlüğe giren 4077 sayılı eTKHK 14'te ayıba karşı tekeffül borcundan bağımsız olarak ele alınıp alınmadığı konusunda görüş birliği sağlanamadığı gibi, bu Kanun'un 2003 yılında 4822 sayılı Kanun 15 ile değiştirilmesinden sonraki halinde dahi sorumluluğun hukuki niteliği ve şartları bakımından ayrı fikirler ortaya atılmıştır. 4077 sayılı Kanun'a dayanılarak çıkarılan Ayıplı Malın Neden Olduğu Zararlardan Sorumluluk Hakkında Yönetmelik 16 (Ayıplı Mal Yönetmeliği) ise AB Konseyi'nin 25 Temmuz 1985 Tarihli ve 85/374/AET sayılı Direktifi 17 ile öngörülen sorumluluğu esas alsa da 4077 sayılı eTKHK'da yer alan hükümler ile çeliştiğinden, üreticinin sorumluluğu konusuna herhangi bir çözüm getirememiş, hatta bu konudaki tartışmaları daha da büyütmekten öteye geçememiştir. Öte yandan 2002 yılında 4703 sayılı Ürünlere İlişkin Teknik Mevzuatın Hazırlanması ve Uygulanmasına Dair Kanun 18 yürürlüğe girmiş ve bu sefer de üreticinin

hukuki sorumluluğunun burada düzenlenip düzenlenmediği hususu tartışılmaya başlanmıştır. Tüm bu tartışmalar sürerken 2014 yılında 6502 sayılı TKHK 19'nın yürürlüğe girmesiyle 4077 sayılı eTKHK yürürlükten kalkmıştır. Bununla beraber 4077 sayılı eTKHK'dan farklı olarak 6502 sayılı TKHK'da üreticinin ayıplı malın sebep olduğu zararlardan sorumluluğu konusuna yer verilmemiştir. Bu durum, Ayıplı Mal Yönetmeliği'nin yürürlükte kalmaya devam edip etmediği tartışmalarına yol açmıştır. (Karyon, 2020).

Satılanın ayıplı olduğunun anlaşılması üzerine tüketicinin sahip olduğu seçimlik haklar, TKHK m. 11/1'de yer almaktadır. Bunlar; “satılanı geri vermeye hazır olduğunu bildirerek sözleşmeden dönme, satılanı alıkoymayı ayıp oranında satış bedelinden indirim isteme, aşırı bir masraf gerektirmediği takdirde bütün masrafları satıcıya ait olmak üzere satılanın ücretsiz onarılmasını isteme ve imkân varsa satılanın ayıpsız bir misli ile değiştirilmesini istemektir (Aydın, 2019).

Tarafların, tüketici ve yapılan işin ticari iş olması, satış sonunda uyuşmazlığın çözümünde uygulanacak hukuku belirlemektedir. Türk Ticaret Kanunu'na göre satış işlemi için imzalanan satış sözleşmesinin taraflarının tacir olması, o uyuşmazlığın çözümlenmesini TTK'a göre çözümlenmesini gerektirmektedir. Taraflardan birinin tüketici olması durumunda uyuşmazlık, TKHK'a göre çözümlenecektir.

Bir ürün veya bir hizmetin satışından önce sözleşme yapılarak karşılıklı bir uzlaşmaya varılır. Sözleşme serbestisi ilkesine göre taraflar sözleşme şartlarını belirler. Sözleşme şartlarına uygun olmayan bir mal veya hizmetin satışı ayıplı mal ve hizmet olarak nitelendirilir.

Malların sözleşmeye uygunluğu CISG m.35'te düzenlenmiştir. Söz konusu maddeye göre;

- (1)“Satıcı, miktarı, kalitesi ve türü sözleşmede ön görülen malları, sözleşmede belirtilen paket veya muhafaza içinde teslim etmek zorundadır.
- (2) Taraflar aksini kararlaştırmadıkça, ancak aşağıdaki hallerde mallar,
 - (a) Aynı türden malların mutata olarak tahsis edildiği kullanım amacına uygun iseler;
 - (b) Sözleşmenin kurulması sırasında açıkça veya örtülü olarak satıcıya bildirilen her türlü özel kullanım amacına uygun iseler; meğerki koşullardan, alıcının, satıcının bilgisine ve değerlendirmesine güvenmediği veya güvenmesinin makul olmadığı anlaşılın;
 - (c) Satıcının alıcıya örnek veya model olarak sunduğu malların kalitesine sahip iseler;
 - (d) İlgili türden mallar için mutata sayılan şekilde veya böyle mutata bir şeklin var olmadığı hallerde, malın muhafazası ve korunmasına uygun olan şekilde paketlenmiş iseler sözleşmeye uygun sayılırlar (Aktürk, 2015). Sözleşmeye uygun olarak teslim edilmeyen mal/ hizmet, ayıplı mal olarak kabul edilir.

Mal ve hizmette meydana gelen ayıp, açık olabileceği gibi, gizli ayıp şeklinde de olabilir. Ayıptan doğan zarardan üretici firma yetkili tutularak zarar, ziyan karşılanmalıdır. Ürünün hangi şartlarda garanti kapsamında olduğu, tüketicinin sorumlulukları, net bir şekilde sözleşmede ve garanti

belgesinde ayrıntılı olarak açıklanmalıdır. Serbest piyasa ekonomisinde tüketici ayıplı mallar konusunda bilgilendirilmelidir.

TBK m.219’da öngörülen ayıp kavramı, “satıcı tarafından herhangi bir şekilde bildirilen niteliklerin satılarda bulunmaması, nitelik veya niteliği etkileyen niceliğe aykırı olan, kullanım amacı bakımından değerini veya alıcının ondan beklediği faydaları ortadan kaldıran veya önemli ölçüde azaltan maddi, hukukî veya ekonomik ayıpların mevcut olması” ile sınırlıdır. Oysa, CISG m.35 ayıp kavramı içine, TBK m. 219’da sayılan haller dışında özellikle yanlış mal teslimi de girmektedir. CISG m.35’te düzenlenen ayıp kavramı sadece maddi ayıpları kapsamaktadır. Hukukî ayıp, CISG’te ayrı bir hükme tabi tutulmuştur. Böylece ayıp ve zapttan sorumluluk halinde ortaya çıkan hukukî sonuçlar yeknesaklaştırılmıştır. Hukukî ayıba ilişkin CISG m.41 ve 42’de yer alan düzenlemelere göre: “Aksi alıcı tarafından kabul edilmiş olmadıkça, satıcı, üçüncü kişilerin her türlü hak ve taleplerinden ari mallar teslim etmek zorundadır. Ancak, bu tür hak veya talepler sınaî ya da diğer fikrî mülkiyete dayanmaktaysa, satıcının borcu 42. maddeye tabidir (Yücer, 2015).

4077 sayılı eTKHK’nın gerekçesi, AB’nin 85/374 sayılı Direktifi esas alınarak, ürün sorumluluğu ele alınmıştır. Türk hukukunda bu Direktifin eTKHK m. 4’te yer alan ürün sorumluluğunun ürünün haklı güvenlik beklentilerini karşılamaması esası üzerine kurulduğunu savunan, eTKHK m.4’te ürün sorumluluğunun ayıplı maldan sorumluluktan bağımsız olarak düzenlendiğini ileri süren iki görüş ortaya çıkmıştır.

6502 sayılı TKHK’u ürün sorumluluğunu ele almamıştır. 4077 sayılı eski TKHK m. 4’te asıl düzenleme konusu ayıplı maldan sorumluluktur. Üreticinin sorumluluğu ancak ayıplı maldan doğan sorumluluğun şartlarının gerçekleşmesi halinde mümkün olabilir. Keza ayıplı malın ölüm ve/veya yaralanmaya yol açtığı ve/veya kullanımdaki diğer mallarda zarara neden olduğu hallerde imalatçı-üreticiden tazminat isteme hakkı, üreticinin bağımsız sorumluluğu için yeterli değildir. Bu sebeple üreticinin sorumluluğu ancak ayıplı maldan doğan sorumluluğun şartlarının gerçekleşmesi halinde mümkün olabilir (Arif, 2020).

Görüldüğü üzere 6502 sayılı TKHK’da da üreticinin sorumluluğu düzenlenmemiş bulunduğundan, TBK m. 49 vd. haksız fiil hükümleri ile çözümlenmeye çalışılsa da TBK’da üreticinin kusursuz sorumlu olacağına ilişkin bir hüküm bulunmadığından konunun ayrı bir Kanun ile düzenlenmesinin faydalı olacağı belirtilmişti. Söz konusu Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu Taslağı Tasarı haline getirildikten sonra yasama döneminin sona ermesine bağlı olarak hükümsüz kalsa da, 4073 sayılı Kanun’un revize edilmesi amacıyla tekrar Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu Teklifi 17 Ocak 2020 tarihinde TBMM Başkanlığı’na sunulmuş ve teklif kanunlaşmıştır (Karyon, 2020).

6502 sayılı TKHK ile yürürlükten kaldırılan 4077 sayılı eTKHK’nın 31. ve 4822 sayılı Kanun’la değişik 4. maddelerine dayanılarak çıkarılan Ayıplı Mal Yönetmeliği’nin 6502 sayılı Kanun döneminde, yani günümüzde yürürlükte olup olmadığı hususu tartışılmıştır. Bir görüşe göre söz

konusu Yönetmelik yeni bir Yönetmelik çıkarılmadığı sürece 6502 sayılı Kanun zamanında da uygulanmaya devam edecektir, zira 6502 sayılı TKHK'nın geçici m. 1 f. 3 uyarınca bu Kanun'da öngörülen yönetmelikler yürürlüğe girinceye kadar, 4077 sayılı eTKHK'ya dayanılarak çıkartılan yönetmelik ve diğer mevzuatın bu Kanun'a aykırı olmayan hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir. Öte yandan 6502 sayılı Kanun m. 84 f. 2 uyarınca 6502 sayılı TKHK'da öngörülen yönetmeliklerin, Kanun'un yürürlüğe girdiği tarihten itibaren altı ay içinde Bakanlık tarafından çıkartılacağı belirtilmiştir. 6502 sayılı Kanun yürürlüğe girmiş ve üzerinden altı ay geçmiş ve bu sürede bu Kanun'da öngörülen yönetmelikler çıkarılmıştır. Ayrıca 4077 sayılı eTKHK döneminde üreticiye 4077 sayılı eTKHK ve buna dayanılarak çıkartılan Ayıplı Mal Yönetmeliği ile kusursuz sorumluluk getirildiği kabul edilse dahi, 4077 sayılı eTKHK yürürlükten kalktığından hukukumuzda üreticinin sorumluluğunun Yönetmelik ile kusursuz sorumluluk olarak düzenlenmiş olması gibi bir durum söz konusu olacaktır ki şüphesiz, kusursuz sorumluluğun Yönetmelik ile öngörülmesi mümkün değildir. Özetle, Ayıplı Mal Yönetmeliği'nin yürürlükte olmadığı, yürürlükte olduğu kabul edilse dahi de uygulanamayacağı dile getirilmektedir (Karyon, 2020). 7223 Sayılı Ürün Güvenliği ve Teknik Düzenlemeler Kanunu 12 Mart 2020 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanmıştır (Karyon, 2020).

TBK'nın 209 ile 236. maddelerinde ayıplı mal satışı ile ilgili, satıcının sorumlulukları ile alıcının seçimlik hakları ele alınmıştır.

TBK, 227. Madde de alıcı, ayıplı malda aşağıdaki seçimlik haklardan birini kullanabilir:

1. *Satılanı geri vermeye hazır olduğunu bildirerek sözleşmeden dönme.*
2. *Satılanı alıkoymuş ayıp oranında satış bedelinde indirim isteme.*
3. *Aşırı bir masrafı gerektirmediği takdirde, bütün masrafları satıcıya ait olmak üzere satılanın ücretsiz onarılmasını isteme.*
4. *İmkân varsa, satılanın ayıpsız bir benzeri ile değiştirilmesini isteme.*
5. *Tazminat isteme hakkına da sahiptir.* Satıcı, aynı malın ayıpsız benzerini verip alıcının seçimlik haklarını kullanmasını önleyebilir. Alıcının, sözleşmeden dönme hakkını kullanması hâlinde, durum bunu haklı göstermiyorsa hâkim, satılanın onarılmasına veya satış bedelinin indirilmesine karar verebilir. Satılanın değerindeki eksiklik satış bedeline çok yakın ise alıcı, ancak sözleşmeden dönme veya satılanın ayıpsız bir benzeriyle değiştirilmesini isteme haklarından birini kullanabilir.

Satılan yok olursa veya ağır biçimde zarara uğrarsa alıcıya ayıplı olarak devredilmiş olan satılanın ayıptan, beklenmedik hâlden veya mücbir sebepten dolayı yok olması veya ağır biçimde zarara uğraması, alıcının sözleşmeden dönme hakkını kullanmasını engellemez (TBK 228 m). Bu durumda alıcı, satılandan elinde ne kalmışsa onu geri vermekle yükümlüdür. Satılan alıcıya yüklenebilen bir sebep yüzünden yok olmuşsa veya alıcı onu başkasına devretmişse ya da biçimini değiştirmişse alıcı, ancak değerindeki eksiklik karşılığının satış bedelinden indirilmesini isteyebilir. Satış

sözleşmesinden dönen alıcı, satılanı, ondan elde ettiği yararları ile birlikte satıcıya geri vermekle yükümlüdür.

Ayıplı maldan dolayı alıcı taraf Borçlar Kanunu hükümleri gereğince tazminat talebinde bulunabilmektedir (Biol, 2020). TTK da tacirler arasında satış işlemlerinde TBK' daki özel hükümler saklı kalmak üzere satış sözleşmesi ile mal değişim sözleşmesinde belirtilen hükümlerin uygulanacağı belirtilmiştir. TTK'nın (23/f.1-c bendine göre), ayıp türüne göre veya *Türk Borçlar Kanunu, 223 üncü maddesine göre işlem yapılması gerekmektedir.*

TTK' ya göre (23/f.1-c bendi) *mal müşteriye teslim edildiği an ayıplı olduğu fark edilirse alıcı ayıplı malı, satıcıya bildirmek, ihbar etmekle mükelleftir. Ancak malın ayıplı olduğu sonradan anlaşılırsa alıcı malı teslim aldıktan sonra sekiz gün içinde inceletir ayıplı olduğu ortaya çıkan malın ayıplı olduğunu satıcıya ihbar etmekle yükümlüdür.*

TTK, "gizli ayıp"ı düzenlemediği için, TBK 223. maddesi uygulanır. Gizli ayıp olması durumunda alıcı satıcıya hemen bu durumu bildirmelidir. TBK, alıcıya seçimlik haklar tanımıştır.

Alıcı söz konusu seçimlik hakkını kural olarak kendi takdirine göre kullanacak olup, bu takdir hakkını kullanması bakımından ise kanun koyucu TBK 227/f.3/f.4 ve f.5'te birtakım sınırlamalar getirmiştir. Dolayısıyla alıcı bu sınırlamalara uygun olarak TBK'nın 227. maddesi uyarınca istediği seçimlik haklarından birini seçip kullanabilecektir. Ayrıca TBK 227/f.2'de alıcının genel hükümlere göre tazminat isteme hakkının saklı olduğu ifade edilmiştir.

Alıcı teslim almış olduğu malı satıcıya geri vermek şartıyla sözleşmeden dönme hakkını kullanabilir. TTK'nın 18/f.3 maddesi uyarınca tacirler arasında, noter aracılığıyla, taahhütlü mektupla, telgrafla veya güvenli elektronik imza kullanılarak kayıtlı elektronik posta sistemi ile sözleşmeden dönme seçimlik hakkının kullanılması ispat kolaylığı sağlayacaktır. Sözleşmeden dönme hakkı ile birlikte sözleşme yürürlükten kalkmaktadır. Sözleşmeden ayıp sebebiyle dönülüyorsa sonuçları TBK'nın 229 ve 230. maddelerinde düzenlenmiştir. Alınan ürün ayıplı ise ayıp oranında satış bedelinde indirim isteme hakkını irade beyanı ile yapan müşteri, bu indirim isteme hakkını kullandıktan sonra vazgeçerek başka bir seçimlik hakkını kullanamaz (Nazali, 2019).

Çoğu zaman ayıptan sorumluluğun şartlarıyla, aldatmanın (TBK m. 36) ve hatta aşırı yararlanmanın (TBK m. 28) şartları bir arada gerçekleşmiş olabilir. Bundan başka, ayıplı ifa, gereği gibi ifa etmeme de (TBK m. 112 vd.) sayılabilir. Bu son halde, TBK m. 112 vd. hükümlerinin tatbiki imkânını ortaya çıkarabilir (Kızılay, 2017). Belirlenen süre içinde garanti taahhüdünde olan bir malın ayıbı bildirilmemişse alıcı bu haktan vazgeçmiş sayılır (Candaş, 2021).

Satıcı, kendisine hiçbir kusur yüklenemeyeceğini ispat etmedikçe, alıcının diğer zararlarını da gidermekle yükümlüdür (m 229). Birden çok mal veya birden çok parçadan oluşan bir mal, birlikte satılmış olup da bunlardan bazıları ayıplı çıkarsa, dönme hakkı bunlardan ancak ayıplı çıkanlar için

kullanılabilir. Ancak, alıcıya veya satıcıya önemli bir zarar vermeksizin ayıplı parçanın diğerinden ayrılmasına imkân yoksa dönme hakkının satılanın tamamını kapsamı zorunludur.

Satış bedelindeki indirim konusunun nasıl yapılacağı hususu, doktrinde ve Yargıtay içtihatlarında farklı şekilde düzenlenmiştir. Ayıplı ürün alan müşteri, ayıplı malın ücretsiz olarak onarılmasını isteme hakkına sahiptir (Nazali, 2019).

Yargıtay eski kararlarında üreticinin sorumluluğu bir kusur sorumluluğu olarak nitelendirilse de TKHK ile güncel Yargıtay uygulaması ürün sorumluluğunu kusursuz sorumluluk kapsamında değerlendirmektedir. Ürün sorumluluğunda, hatalı ürünün bir zarara neden olması söz konusu zararın ölüm ve/veya yaralanmaya ve/veya hatalı ürün dışında herhangi bir mala gelen zarar olması gerekir. Zarar gören ancak hatalı ürün sebebiyle sorumluluk doğduğunda yani hatalı ürünler nedeniyle ölen ve/veya yaralanan ve/veya kullandığı diğer malları zarara uğrayan kimsenin, üreticiden yani piyasaya sürülmüş ürünleri veya bu ürünlerin hammaddelerini veya ara ürünlerini üreten ile ürün üzerine kendi ayırt edici işaretini, ticari markasını veya unvanını kullanan, kendisini ürünün üreticisi olarak tanıtan veya ithal eden kişiden zararının tazminini isteyebilecektir (<http://blog.bagatur.com/uluslararası-satis-sozlesmelerinde-urun-sorumlulugu/>, 2021).

Yargıtay 8. Hukuk Mahkemesi'nin verdiği karara göre borçlu aleyhinde ayıplı aracın ayıpsız misli ile değiştirilmesine, bunun mümkün olmaması halinde İcra İflas Kanunu'nun (İİK) 24 . maddesi uyarınca işlem yapılmasına ilişkin ilam ile takip başlatılmıştır. Somut olayda ilamda İİK.'nın 24. maddesine göre işlem yapılacağı belirtilmiş, bedelin ticari faiziyle tahsil edileceğine dair bir hüküm oluşturulmamıştır. Buna rağmen icra emrinde "bedelin ticari faiziyle ödenmesine" ilişkin istemde bulunulmuştur. Borçlu aleyhinde ayıplı aracın ayıpsız misli ile değiştirilmesine, bunun mümkün olmaması halinde İİK.nın 24. maddesi uyarınca işlem yapılmasına ilişkin ilam ile takip başlatıldığı, düzenlenen örnek 2. numaralı icra emrinde; Ayıplı misli ile değiştirilmesine, bunun mümkün olmaması halinde İİK.nın 24. maddesi uyarınca işlem yapılarak bedelinin belirlenmesi ve ticari faiziyle ödenmesinin talep edildiği görülmektedir. Borçlu ilama aykırı olarak faiz talebinde bulunulduğu iddiası ile şikâyete gelmiş İİK.nun 24. maddesindeki koşullarda belirlenen bedelin borçluya muhtıra ile tebliğinden sonra borçlunun temerrüte düşürülmesinden sonra faiz işletilebileceği, bu nedenle icra emrinde bir usulsüzlük bulunmadığı gerekçesi ile şikâyetin reddine karar verilmiştir.

Yargıtay 19.. Hukuk Mahkemesi'nin verdiği bir karara göre Değiştirilen Parçanın Ayıplı Olması onarımının da hatalı yapıldığına ilişkin iddia üzerinde yeterince durulmadan karar verilmesinin doğru görülmediği alacak davasında davacı vekili, dava dilekçesinde satılan aracın ayıplı üretildiği iddiasıyla birlikte aracın şanzımanın tamirinde takılan parçanın da gizli ayıplı olduğu ve onarımın hatalı yapıldığı iddialarına da dayanmıştır. Bu durumda, davacının değiştirilen parçanın ayıplı olduğu ve onarımının da hatalı yapıldığına ilişkin iddiası üzerinde yeterince durulmadan karar verilmesi doğru görülmemiştir. Davalılar vekilleri, tacirler arasındaki alım satımlarda ayıptan kaynaklanan her

türlü davanın TTK.nın 25/4.maddesi gereğince 6 aylık zamanaşımı süresine tabi olduğunu, dava tarihi itibarıyla bu sürenin dolduğunu bildirerek davanın reddini istemişlerdir.

Mahkemece, davanın satın alınan araçtaki ayıp nedeniyle uğranılan zararın tahsiline ilişkin tazminat davası olduğu, davalılar vekillerinin süresi içinde zamanaşımı def'inde bulunduğu, TTK.nın 25/4.fıkrası hükmüne göre ticari satışlarda zamanaşımının 6 ay olduğu ve dava tarihinde bu sürenin dolduğu gerekçesiyle davanın reddine karar verilmiş, hüküm davacı vekilince temyiz edilmiştir.

Yargıtay 11. Hukuk Dairesi'nin,15. Hukuk Dairesi'nin içtihatlarında ayıp ihbarı herhangi bir şekle göre yapılmamaktadır. Ayıp ihbarı, telefonla, sözlü iletişimle yapılabileceğinden şekil şartı bulunmamaktadır.

Ayıp ihbarının şekle bağlı olmadığı ve şahitle de ispatı mümkün olduğu Yargıtay 11. Hukuk Dairesi'nin ve 15. Hukuk Dairesi'nin içtihatlarıyla kabul edilmiştir. Ayıp ihbarının yapılışı hiçbir şekle tabi tutulmamış olduğundan telefonla veya karşılıklı sözle de yapılması mümkündür. Ayıp ihbarının yapılışı hiçbir şekle tabi tutulmayınca yapıp yapılmadığının ispatı da şekle tabi değildir. Her türlü delil ile ispatı mümkündür. Tüketicinin BK m 198 uyarınca derhal satıcıya ihbar mükellefiyeti dürüstlük kuralı ve halin gereğince göz önünde tutulacak bir süredir. Buna göre ayıp ihbarı ortaya çıktığında derhal ihbar ibaresini bu şekilde değerlendirmek gerekir. Bu nedenle ayıp ortaya çıktığında tüketici fazla zaman geçirmeden bu ihbarı yapması yerinde olacaktır. Kaldı ki bu süre niteliği itibarıyla bir hak düşürücü süredir.

Zarar görenin, malın ayıbını, uğradığı zararı ve ayıp ile zarar arasındaki nedensellik bağıını ispat etmesi gerekir. Birden fazla kişi malın ayıplı olmasından sorumlu olması durumunda bunlar müteselsilen sorumludurlar. Ancak zararın, üçüncü bir kişinin kusurundan kaynaklanması halinde tüm hal ve şartlar göz önüne alınarak, imalatçının/üreticinin sorumluluğu azaltılabilir veya kaldırılabilir ([https://ilkayuyarkaba. , 2022](https://ilkayuyarkaba.)).

2. Asliye Ticaret Mahkemesi'nce verilen 12/11/2015 tarih ve 2014/287-2015/564 sayılı kararın Yargıtayca incelenmesinde davacı vekili, davacı şirketin ...'dan fasulye emtiasını (Serbest Bölgede) teslimi satış biçimiyle satın aldığı, söz konusu emtiaların varışında taşıyıcının uhdesinde bulunan orijinal belgeler üzerinde malın alıcısı olarak davacı şirket isminin silinmiş olup malın alıcısı kısmına davalı ismi yazılmak ve bu belgelerin fotokopileri ibraz edilmek suretiyle malın alıcısı olarak davalının gösterildiğini, emtianın davacı şirkete teslim edilmeyip bulunan gümrüklü antreposuna teslim edildiğini,İş sayılı dosyası ile fasulye emtialarının kime ait olduğu yönünde tespit talep edildiği, sahibinin davacı ... Ticaret Ltd. Şti. olduğunun belirlendiğini ileri sürerek tedbiren malın kendilerine teslimine, haksız müdahalenin men'i ve dava konusu malların davacı şirkete ait olduğunun tespitine karar verilmesini talep ve dava etmiştir. Davalı vekili, satış bedelini almaması üzerine satıcının yapmış olduğu satıştan vazgeçtiğini, evrakları mallar yurtiçine girmeden taşıyıcıdan geri alarak ve tüm evrakları adına düzenleyerek malları davalı şirkete satmış olduğunu, malların davalıya ait olduğunu savunarak davanın reddini talep etmiştir. Mahkemece, iddia, savunma,

bilirkişi raporu ve tüm dosya kapsamına göre, olayda uluslararası ticarete teslim şekillerinden ... satışın söz konusu olduğu, buna göre satıcının malı taşıyana teslim etmek, götürülme esnasında taşınan malları kapsayacak şekilde alıcı adına sigorta poliçesi düzenlemek durumunda bulunduğunu, malların taşıma aracına yüklendikten sonra alıcıya geçeceği, klozunun olayda malın hangi anda kime teslim edilmiş sayılacağını bildirerek mülkiyetin iki alıcıdan hangisine geçeceği sorununu çözmeye yaradığı, taşımacının nakliyeciy firmaya emtiayı teslim etmek ile zilyetliği vasıtalı olarak davacıya nakletmiş olacağı, uyuşmazlık konusu emtianın ilk alıcıya gönderilmek üzere taşımacıya teslimi ile taşımacı vasıtası ile ilk alıcı davacının taşınır eşyanın zilyetliğini elde etmesi sebebi ile malın maliki sıfatını haiz olacağı gerekçesiyle davaya konu malların mülkiyetinin davacıya ait olduğunun tespitine, davalının davaya konu mallara müdahalesinin men'ine karar verilmiştir (CİSG Yargı Hükümleri, 2022).

Yargıtay 19. Hukuk Dairesinin 2016/13800 esas, 2018 tarih ve /79 sayılı kararında davacı, cari hesap alacağı için icra takibi başlatmıştır. Davalı tarafından 27.400,00 TL ödeme yapılmış, ancak malların ayıplı ve eksik olduğu iddiası ile delil tespiti yapılmıştır. Davacı, davalının faturalara süresinde itiraz etmediğini, süresi içinde ihbar ve tespit yaptırılmadığını ileri sürerek itirazın iptalini ve %40 icra inkâr tazminatının davalıdan tahsilini talep ve dava etmiştir. Davalı vekili, davacıdan çeşitli zamanlarda mal satın alındığını, ancak alınan malların ayıplı ve eksik olduğunu, malların kargo ile davacıya gönderildiğini ancak iade alınmadığını, malların ayıplı olduğunun 2 Asliye Ticaret Mahkemesi'nin 2011/33 D, iş sayılı dosyası ile tespit edildiğini, dava zaman aşımının 6 ay olduğu savunarak davanın reddini istemiştir.

Bu davada davalının davacıdan rulo sac malzeme gibi mal almış ve bu malların ir kısmı ayıplı olduğu için davalı malın ücretinin tamamını ödenmemiştir. Davacı ürünü göndermede gerekli özeni göstermemiştir. Türk Borçlar Kanunu'nun 225. maddesi gereği satılarda mevcut ayıplı süresinde bildirmeme sebebi ile sorumluluktan kurtulamayacağı gerekçesiyle davanın reddine karar verilmiş, hüküm davacı vekili tarafından temyiz edilmiştir.. 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 23/c maddesinde ticari satışlarda ayıp ihbar süreleri düzenlenmiştir. Malın, ayıplı olması teslim sırasında açıkça belli ise alıcı 2 gün içinde bu durumu satıcıya ihbar etmekle yükümlüdür, Açıkça belli değil ise alıcı malı teslim aldıktan sonra 8 gün içinde inceleme veya incelettirmek ve bu inceleme sonucunda malın ayıplı olduğu ortaya çıkarsa, haklarını korumak için durumu bu süre içerisinde satıcıya ihbar ile yükümlüdür (Yargıtay Kararları, 2023) .

19. Hukuk Dairesi 2010/6894 esasi 2011 tarih ve /3089 sayılı kararında Davacı vekili, davalıdan tekstil ürünleri satın almış,(50.000.-YTL. Bedel), davalı ayıplı malı yenisi ile değiştirmemiş, çekleri de iade etmemiştir.

SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Elektronik ticaretin yaygınlaşması, ürün, hizmet çeşitliliğinin artması nedeniyle satılan ürün veya hizmetin ayıplı olması durumunda yapılması gerekenler hukukun konusu olmuştur. Doktrinde ayıplı

malda sorumluluk, seçimlik haklar, tazminat konuları sıklıkla işlenen konulardır. Uluslararası ticarete tarafların yabancı olması durumunda uygulanacak hukuk, tarafların tacir veya tüketici olması durumunda hangi kanunların uygulanacağı konusunu incelediğimiz bu araştırmada Anayasa, Türk Borçlar Kanunu, TTK, TKHK'nın ve CISG 'te ayıplı mal kavramı ve müeyyidelerde ayıplı malda uygulanacak hukuk mukayese edilmiştir. Modern yönetim anlayışında müşteri memnuniyetine değer verilmesi, ayıplı bir ürün mal veya hizmeti satan satıcının alıcının sorumluluklarının hukuki çerçevesinin oluşturulması hukuk devletinin sorumluluğudur.

Covid 19 salgını sonrasında e-ticarette satışların artması siparişlerin kargo şirketlerinde yığılması, ambalajların zarar görmesine ve ürünlerin ayıplı olarak müşteriye teslimine sebep olmuştur. Türk hukukunda ayıplı bir malın tesliminden sonra satıcı, malın ayıplı olması durumunda alıcıyı bilgilendirmeden, malı göndermişse, alıcı ürünü teslim aldıktan sonra malı iade etme hakkına sahiptir.

Satıcı sattığı ürünün sözleşmede belirtildiği veya ürün ve hizmetin eksiksiz, sağlam bir şekilde teslim edilmesinden sorumludur. Türk hukuk sisteminde başta 1982 Anayasası olmak üzere 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu, 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun (TKHK) ile Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Anlaşması (CISG)'na göre ayıplı malda sorumluluklar yürürlükte. 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'nda ayıplı mal ürün veya hizmetin tanımı yapılmadan ayıplı malın teslimi konusunda değinilerek "malın ayıplı olduğu teslim sırasında açıkça belli ise alıcı iki gün içinde durumu satıcıya ihbar etmelidir. Açıkça belli değilse alıcı malı teslim aldıktan sonra sekiz gün içinde incelemek veya incelettirmekle ve bu inceleme sonucunda malın ayıplı olduğu ortaya çıkarsa, haklarını korumak için durumu bu süre içinde satıcıya ihbarla yükümlüdür. Diğer durumlarda, Türk Borçlar Kanunu'nun 223 üncü maddesinin ikinci fıkrası uygulanır" denilerek alıcı ve satıcının ayıplı malda sorumluluklarına yer verilmiştir.

Anayasa'nın 172. maddesinde "*Devlet tüketicileri, koruyucu, aydınlatıcı tedbirler alır, tüketicilerin kendilerini koruyucu, girişimlerini teşvik eder*" şeklinde ifade edilmiştir. 08.09.1995 tarihli 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'da tüketicinin yararına hatalı ürün ya da hizmette alınacak tedbirlere yer verilmiştir.

Avrupa Birliği Konseyi, 85/374 Sayılı Hatalı Ürünlerden Dolayı Sorumluluğa İlişkin Üye Ülkelerin İdari ve Hukuki Düzenlemelerinin Uyumlaştırılmasına Dair Yönerge'yi kabul etmiştir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği sürecinde hukuk sisteminin kodifikasyonu hız kazanmıştır. TKHK'da yapılan değişiklikler, dijitalleşmenin hız kazanması nedeniyle tarafların, tüketici ve yapılan işin ticari iş olması, satış sonunda uyuşmazlığın çözümünde uygulanacak hukuku belirlemektedir. 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu'na göre satış işlemi için imzalanan satış sözleşmesinin taraflarının tacir olması, o uyuşmazlığın TTK'ya göre çözümlenmesini gerektirmektedir. Taraflardan birinin tüketici olması durumunda uyuşmazlık, TKHK'ya göre çözümlenecektir.

Türk Borçlar Kanunu'nda, diğer kıta Avrupa'sı ülkeleri kanunlarında da olduğu gibi, birden çok ifa ihlâli hali vardır. Bunlar TBK'nın genel hükümlerinde; imkânsızlık, gereği gibi ifa etmeme, temerrüt ve özel hükümlerde de ayıp ve zapt gibi halleridir. Buna karşılık, CISG'de tek bir ifa ihlâli kabul edilmiş olup, o da” sözleşmenin ihlâlidir. Ayrıca, CISG bakımından ihlâl edilen borcun, sözleşmeden veya CISG kapsamında yer alan düzenleyici hükümlerden kaynaklanması arasında bir ayırım yapılmamakta, her iki halde de sözleşmenin ihlâline ilişkin hükümler uygulanmaktadır. Diğer taraftan, CISG'de “sözleşme ihlâli”, “esaslı sözleşme ihlâli”, “esaslı olmayan sözleşme ihlâli” şeklinde de bir ayırımına tâbi tutulmakta ve ağırlık “Sözleşmenin esaslı ihlâli”ne verilmektedir. Bu suretle, sözleşmenin esaslı ihlâli halinde, alıcıya daha fazla hak tanınmakta, özellikle de sözleşmeden dönme imkânı verilmektedir (Aktürk, 2015).

Milletlerarası Mal Satımına İlişkin Sözleşmeler Hakkında Birleşmiş Milletler Antlaşması CISG Madde 49'a göre sözleşme metnine göre esaslı bir ihlal söz konusu ise, alıcı sözleşmenin ortadan kalktığını beyan edebilir: Şayet sözleşmede esaslı bir ihlal söz konusu olup olmadığı sözleşmeden açıkça anlaşılmıyorsa, malların satın alınmasındaki amaç dikkate alınır.

TBK'a göre açık ayıplarda tüketici, otuz gün içinde ayıbı ihbar etmek zorundadır Gizli ayıplarda ise yasada açık hüküm olmadığından B.K. 198; B.K. 223/2. maddesi ne göre ayıbın hemen bildirimini gerekir.

2022 yılında Covid 19 salgını kısıtlamaları nedeniyle e ticaretin yaygın olarak kullanılması, tarafların ürünü görmeden satın alması nedeniyle ürüne ait özelliklerin tam olarak belirtilmemesi, ürünün saklanma koşulları, kutu ve ambalajların mükerrer kullanılmasından doğan hasarlarda sigorta şirketleri hasarın bedellerini karşılamamıştır. Ürünlerin, ayıplı olması durumunda ayıplı ürün satan ticari işletmelere uygulanacak müeyyidelerin daha katı ve istikrarlı olması, açılan davaların daha hızlı sonuçlandırılması ve Ticaret Bakanlığı tarafından ayıplı mal satan üretici veya tacire ceza puanları verilmesi ve bu puanların web sitelerinde müşteri tarafından görülebilmesi bu puanların satıcı tarafından değiştirilmemesi, Tüketici Hakem Heyeti'neki bilirkişilerin alanlarında uzman olmasının sağlanması satış sözleşmelerinde ürün mal veya hizmete ait tüm bilgilerin detaylı olarak verilmesi, Alibaba, trendyol gibi şirketlerin yaptığı gibi ayıplı mal satan üretici veya şirkete ürün satma izni verilmemesi önlemlerinin alınması gerekmektedir. Ürünün üretilme maliyetlerinin artması nedeniyle kalitede görülen eksiklik, ürünün ayıplı olmasına neden olacağından malın standartlara uygun olarak üretilmesi ve ambalajlama, etiketleme, lojistik faaliyetlerinin kalite kontrollerinin yapılması, süreç içerisinde değerlendirilerek belgelendirilmesi sağlanmalıdır. Ayıplı malda satıcı ve alıcının sorumlulukları hem uluslararası ticaretin hem de uluslararası hukukun sorunudur. İthalat ve ihracat yapan tacirler, sorumluluklarını bilerek ürün ya da hizmeti alıcıya ulaştırmalı ve müşteri memnuniyetini her zaman ilke edinmelidir. E ticarete ayıplı bir mal karşısında satıcı, müşteri memnuniyetini sağlamadığı sürece olumsuz bir yorum sebebiyle satış yapması engellenmekte, nitelikli satıcı olma şansını kaybedebilmekte veya alıcının vazgeçme hakkını yerine getirmek zorunda

kalarak zarar etmektedir. Tüm bu olumsuzluklar karşısında tacir, alıcının vazgeçme hakkını yerine getirerek mesafeli sözleşmelerde cayma hakkını kullanan alıcının kargo masrafını üstlenmeli, alınan mal ya da hizmetten müşterinin memnun olması için riskleri göze alabilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aktürk, İ. Y. (2015). Viyana satım sözleşmesi kapsamında satıcının ayıptan doğan sorumluluğu. *Ankara Barosu Dergisi*, (1). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398241>
- Aydın, N. D. (2019). Ayıplı mal nedeniyle sözleşmeden dönen tüketicinin kullanım bedeli ödeme borcu olup olmadığı sorununun 6502 sayılı tüketicinin korunması hakkında kanun uyarınca incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10(2), 308-318. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.527558>.
- Bağatur Hukuk, (2023) Uluslararası satış sözleşmelerinde ürün sorumluluğu, <http://blog.bagatur.com/uluslararasi-satis-sozlesmelerinde-urun-sorumlulugu/>
- Biol, S. (2020). Ayıplı malda satıcının sorumluluğu . <https://salihbirol.av.tr/ayipli-malda-saticinin-sorumlulugu>.
- Candaş, İ. (2021). Ayıplı mal satımı hallerinde ihbar süresi ve şekli <https://www.turkiyehukuk.org/ayipli-mal-satimi-hallerinde-ihbar-sureleri-ve-sekli>
- Çağlayan, P. (2010). *Alıcının ayıplı malı iade edememesinden dönme hakkının kullanılmasına etkisi, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk (Medeni Hukuk) Anabilim Dalı.*
- Çınar, Ö. (2010). Avrupa konseyinin 25.07.1985 tarihli ve 85/374 sayılı yönergesi ve ayıplı malın neden olduğu zararlardan sorumluluk hakkında yönetmelik hükümlerine göre ayıp kavramı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), 136.
- Doğan, B. (2020). Ayıplı mal ve ayıplı hizmet nedir? <https://barandogan.av.tr/blog/medeni-hukuk/ayipli-mal-ve-ayipli-hizmet-davasi-nedir.html>
- Günel, I. (2019). Viyana satım sözleşmesinin (cısg) ifa engelleri sistemi ve bu sistemde alıcının sahip olduğu haklar, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* (38), 131-162.
- Kalkan, A. & Ünal, D. Ö. A. (2020), Türk hukukunda ürün sorumluluğu üzerine olan olması gereken hukuka genel düşünceler, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*(39), 45-82.
- Karyon, U, A (2020), Üreticinin ayıplı malın sebep olduğu zararlardan sorumluluğu (Yüksek Lisans Tezi), *Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı*
- Kisbet, M. (2019). İslam hukukunda ayıplı mal satışında tüketicinin korunması. *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 5(1).
- Kızılay, A. (2017). Türk borçlar kanunu ile milletlerarası mal satımına ilişkin sözleşmeler hakkında birleşmiş milletler antlaşması (cısg) hükümleri çerçevesinde satış sözleşmesinde ayıptan sorumlulukta alıcının seçtiği hakkın sonradan değiştirilebilirliği sorunu. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2) 193–210. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/744975>.
- Korkmaz, M G. (2011). Mal ve hizmet alımlarında ayıp, *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, Ekim, Kasım, Aralık Sayısı, 2(3),
- Mingan, T. (2022). Ayıplı mal veya hizmetten doğan sorumluluk (ayıplı ifa). <https://www.tolgaymingan.av.tr/ayipli-mal-veya-hizmetten-dogan-sorumluluk-ayipli-ifa>
- Nazali, B. G. (2019). Türkiye'de ticari satışlarda alıcının ayıptan doğan seçimlik hakları., <https://www.mondaq.com/turkey/contracts-and-commercial-law/818672/ticari-sati351larda-alicinin-ayiptan-do287an-seimlik-haklari>.
- Şahin, G. Ö. (2020). Milletlerarası mal satımına ilişkin sözleşmeler hakkında birleşmiş milletler antlaşması (cısg) madde 79/ı hükmü uyarınca sorumluluktan kurtulma, *Ankara Üniversitesi. Hukuk Fak. Dergisi*, 69 (2) 665-707 .
- Tarman, Z. D. (2011). Türk hukukunda imalatçının sorumluluğuna genel bir bakış. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(2), 299-326..

Toker, A. G. (2019). Viyana satım sözleşmesi (cısg) uyarınca sözleşmenin esaslı ihlâli. *Public And Private International Law Bulletin*, (33), 1, 213 - 250 .

Ünlütepe, M. (2018). Taşınır satış sözleşmesinde satıcının ayıptan sorumluluğu bakımından gözden geçirme ve bildirim külfetinin yerine getirilmesinin tabi olduğu süreler. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* (24), (1).

ViyanaSözleşmesi[CISG].<https://cisg7.institut-e-business.de/pdf/Textsammlung/textsammlung-tuerkisch.pdf>.-

Zeytin Z. (2011). Milletlerarası mal satım sözleşmeleri (cısg) hukuku. *Seçkin Yayınları*, 105-106.

Geliş Tarihi:

08.08.2023

Kabul Tarihi:

23.12.2023

Yayınlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Damar, A. & Yıldırım F. (2023), Türkiye enerji ithalatında yenilenebilir enerji üretimi ve makro ekonomik değişkenler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 1077-1100. doi:10.46928/iticusbe.1339691

TÜRKİYE ENERJİ İTHALATINDA YENİLENEBİLİR ENERJİ ÜRETİMİ VE MAKRO EKONOMİK DEĞİŞKENLER

Araştırma

Abdulsamet Damar

Sorumlu Yazar (Correspondence)

İstanbul Ticaret Üniversitesi /İstanbul Maden ve Metaller İhracatçı Birlikleri

samet.damar@immib.org.tr

Figen Yıldırım

İstanbul Ticaret Üniversitesi

figen@ticaret.edu.tr

Abdulsamet Damar, İstanbul Ticaret Üniversitesi Uluslararası Ticaret Doktora programı öğrencisidir. Lisans eğitimini Uludağ Üniversitesi, Ekonometri Bölümünde tamamlamıştır. Strayer Üniversitesinde (ABD, Washington D.C) MBA yüksek lisansını tamamladıktan sonra İstanbul Ticaret Üniversitesinde Uluslararası Ticaret ana biliminde dalında ikinci yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır.

Prof. Dr. Figen YILDIRIM, İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü olarak görev yapmaktadır. Uluslararası ticaret ve pazarlama alanlarında ders vermekte olup bu alanlarda araştırmalar yapmaktadır.

**Bu çalışma henüz yayınlanmamış, Türkiye Enerji İthalatında Yenilenebilir Enerji Üretimi Ve Makro Ekonomik Değişkenler başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2023)*

This article is extracted from unpublished PhD thesis dissertation entitled "Renewable Energy Production And Macroeconomic Variables In Turkey's Energy Imports" (Istanbul Commerce University, Istanbul, Türkiye, 2023).

TÜRKİYE ENERJİ İTHALATINDA YENİLENEBİLİR ENERJİ ÜRETİMİ VE MAKRO EKONOMİK DEĞİŞKENLER

Abdulsamet Damar
samet.damar@immib.or.tr
Figen Yıldırım
figen@ticaret.edu.tr

Özet

Amaç: Dünyada sanayileşme süreci ile birlikte enerjiye olan talep hızla artarken üretimin en önemli girdilerinden biri olan enerji, uluslararası rekabetinde belirleyicileri arasında yer almıştır. Fosil enerji rezervlerinin dünya genelinde homojen dağılmaması sebebiyle Türkiye gibi petrol ve doğalgaz kaynakları sınırlı olan ülkeler, üretimde ihtiyaç duydukları enerjinin büyük bir kısmını ithal etmek durumunda kalmaktadır. Türkiye'nin enerjide dışa bağımlı bir ülke konumunda olması ve makro ekonomik verilere göre enerjiye olan ihtiyacının sürekli bir artış trendinde olması “Enerji İthalatı” kaleminin dış ticaret açığında önemli bir rol üstlenmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de yenilenebilir enerji üretimi, YEK-DEM ve diğer makro ekonomik değişkenlerin Türkiye’nin enerji ithalatındaki önemi vurgulanmak istenmiştir.

Yöntem: Bu çalışma ile 2017 – 2023 yılları için alık verileri kullanılarak serilere öncelikle VAR modeli uygulanmış, akabinde Johansen eş bütünleşme testi yapıldıktan sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ve yönünü saptamak için Granger nedensellik analizi yapılmıştır.

Bulgular: Türkiye’nin enerji ithalatı ile Yenilenebilir enerji üretimi, YEK-DEM, Enerji İhracatı ve Elektrik İhracatı arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi varken nedenselliğin yönünün bağımsız değişkenlerden bağımlı değişkene doğru olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Yenilenebilir enerji üretiminde meydana gelecek %1’lik artış Türkiye’nin enerji ithalatında %0,34’lik bir azalış sağlarken YEK-DEM kapsamındaki desteklerdeki %1’lik artış Türkiye’nin enerji ithalatında %0,38’lik bir azalış sağlayacaktır.

Özgünlük: Türkiye’nin gelecek yıllarda enerji ithalat bağımlılığını azaltması için yenilenebilir enerji üretimini artırması ve bu alanda geliştirilen YEK-DEM gibi önemli destek mekanizmalarının gücünün artırılıp ve kapsamının genişletilmesi faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, Rekabet, Dışa Bağımlılık, Enerji İthalatı, Yenilenebilir Enerji, YEK-DEM

JEL Sınıflandırması: F10, L6, Q42

RENEWABLE ENERGY PRODUCTION AND MACROECONOMIC VARIABLES IN TURKEY'S ENERGY IMPORTS

Abstract

Purpose: While the demand for energy is increasing rapidly with the industrialization process in the world, energy, which is one of the most important inputs of production, has taken place among the Deciders in international competition. Due to the fact that fossil energy reserves are not distributed homogeneously throughout the world, countries with limited oil and natural gas resources, such as Turkey, have to import a large part of the energy they need for production. The fact that Turkey is a foreign-dependent country in energy and its need for energy is on a constant upward trend according to macroeconomic data causes the “Energy Import” item to assume an important role in the foreign trade deficit. Therefore, it was wanted to emphasize the importance of renewable energy production, energy efficiency and other macroeconomic variables in Turkey's energy imports.

Method: With this study, the VAR model was first applied to the series using the alik data for the years 2017 – 2023, then the Johansen cointegration test was performed, and then the Granger causality analysis was performed to determine the Decency relationship and direction between the variables.

Findings: While there is a single causal relationship between Turkey's energy imports and Renewable energy production, Dec-DEM, Energy Exports and Electricity Exports, it has been determined that the direction of causality is from independent variables to dependent variable. In addition, a 1% increase in renewable energy production will provide a 0.34% decrease in Turkey's energy imports, while a 1% increase in support under the YEK-DEM will provide a 0.38% decrease in Turkey's energy imports.

Originality: It would be beneficial for Turkey to increase renewable energy production in order to reduce its dependence on energy imports in the coming years, and to increase the power and expand the scope of important support mechanisms such as YEK-DEM developed in this area.

Keywords: International Trade, Competition, Foreign Dependence, Energy Import, Renewable Energy, YEK-DEM

JEL Classification: F10, L6, Q42

GİRİŞ

Modern dünya ekonomisinde ülkeler arasındaki ticari ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Özellikle küresel ticareti derinden etkileyen pandemi süreci ve akabinde Rusya – Ukrayna savaşı ile ülkelerin başta enerji gereksinimi olmak üzere bazı temel ihtiyaçları karşılamada kendi kendilerine yetmeleri gerektiği gerçeği gözler önüne serilmiştir. Üretimde ve tüketimde dışa bağımlı ülkeler gelişme süreci içerisinde ülke dışına kaynak aktarmak zorunda kalmaktadır ve bu durum hane halklarının ekonomik refah ve yaşam standartlarının düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca dışa bağımlılık sebebiyle ülkelerin başta gayri safi yurtiçi hasıla olmak üzere, döviz kuru, faiz oranları gibi makroekonomik değişkenler olumsuz etkilenmektedir.

Türkiye, çok uzun yıllardır ithalata dayalı üretim, fiyat istikrarsızlığı, enflasyon, istihdam, artan enerji maliyetleri ve dış ticaret açığı sorunlarına çözüm arayışındadır. Türkiye'nin cari açığının dış ticaret açığı olarak adlandırıldığı, dış ticaret açığının da ana sebebinin enerji açığı olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin enerjide dışa bağımlı bir ülke konumunda olması ve makro ekonomik verilere göre enerjiye olan ihtiyacının sürekli bir artış trendinde olması “Enerji İthalatı” kaleminin ödemeler bilançosunda önemli bir rol üstlenmesine neden olmuştur. Enerjinin toplam ithalat içindeki payının ortalama %20'lere çıkması ülkenin petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynakları ithalatında bağımlılığının artmasına ve böylece dış ticaret açığında enerji kaleminin ciddi bir yer kaplamasına neden olmuştur. Bu doğrultuda, sosyoekonomik gelişim için en zaruri gereksinimlerden olan enerji hususunda planlanan hedeflere erişmek için köklü değişikliklere ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

Dünyada fosil rezerv ömrünün tükeniyor olması ve bu kaynakların tüm ülkelere homojen dağılmamış olması sebebiyle, enerjide dışa bağımlılıktan kurtulmak ve uluslararası ticarete rekabet gücünü artırmak isteyen ülkeler alternatif enerji kaynaklarına yönelmek zorunda kalmıştır. Tamda bu noktada son yıllarda üzerinde ciddi çalışmalar yapılan yenilenebilir enerji kaynakları öne çıkar hale gelmiştir. Türkiye gerek coğrafi konumu sebebiyle elde ettiği avantajlar gerekse Yenilenebilir enerji kaynaklarının destekleme mekanizması (YEK-DEM) gibi yürürlüğe koyduğu enerji politikaları ile bu alanda önemli gelişmeler kaydederek yenilenebilir enerji üretiminde ciddi adımlar atmıştır. Bu çalışmada 2017 – 2023 verileri kullanılarak Türkiye'de yenilenebilir enerji üretimi, YEK-DEM ve diğer makro ekonomik değişkenlerin Türkiye'nin enerji ithalatındaki önemi mercek altına alınmıştır. Serilere öncelikle VAR modeli uygulanmış, akabinde Johansen eş bütünleşme testi yapıldıktan sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini ve yönünü saptamak için Granger nedensellik analizi yapılmıştır.

DIŞ TİCARET TEORİLERİ VE ULUSLARARASI REKABET

Tarihi çok eski çağlara uzanan dış ticaret o anki koşullarda oluşan beklentiler doğrultusunda insanlar arasında gerçekleşirken günümüzde firmalar ve uluslararası alanda karşılıklı güven ve uyum çerçevesinde yapılmaktadır. (Bozkurt, 2002: 153). Dünya genelinde iktisadi olarak farklı ölçek ve boyutlarda çok sayıda ülkenin yanı sıra sayılması güç derecede mal ve hizmet çeşidinin olması, tek

bir teoriyle uluslararası ticaretin açıklanmasının mümkün olmadığını göstermektedir (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011; 199). Uluslararası ticaretin ve dolayısıyla rekabetin açıklanması, içinde bulunduğu dönemin koşullarına uygun teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak, dış ticaret kuramının ana unsurları arasında yer alan ve birçok dış ticaret teorisinin temel teşkil eden rekabet kavramının tanımının yapılmasında teorisyenlerce görüş birliğinin sağlanamadığı görülmektedir.

Uluslararası ticaret teorileri literatürüne bakıldığında dünyada klasik dış ticaret teorileri öncesinde ekonomik ve siyasal olarak kabul görmüş ilk doktrin, devlet müdahalesinin yoğun bir şekilde var olduğu Merkantalizm'dir. İhracat ekonomiler için ilk öncelik olurken, mamul ürün ithalatı yasaklanmaya yakın şekilde sıkı denetlenirken hammadde ithalatı serbest tutulmuştur. 18. yüzyılda Merkantilizm'e karşı bir tepki olarak ortaya çıkan ekonomik düşünce akımı ise Fizyokrasi'dir. Fizyokratlar, ekonominin temelini tarımın oluşturduğunu ve doğal kaynakların üretken gücünün ekonominin itici gücü olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre, tarım sektörü üretken ve doğal kaynakları kullanarak gerçek değeri yaratan tek sektördür. (Seyidoğlu, 2007)

Bu tarihi süreçler zaman içinde ticaret, tarım ve sanayi sektörlerindeki teknolojik ilerleme ve gelişmeler ışığında yeniden şekillenerek merkantilizmden başlayıp klasik iktisadi modellere doğru gelişim göstermiştir (Taylor, 2002). Sanayi devrinin başlamasıyla geleneksel dış ticaret teorileri A. Smith ile ortaya çıkmıştır. Mutlak Üstünlükler Teorisini ortaya atan Smith, "Ulusların Zenginliği" (The Wealth Of Nations) kitabında 1876 yılında uluslararası ticareti bilimsel olarak kaleme alan ilk bilim insanıdır. (Smith, 2002). Mutlak Üstünlükler Teorisi'nde temel bakış açısı şudur, bir ülke herhangi bir ürünü kendi içerisinde bir başka ülkeye kıyasla daha pahalıya üretiyorsa, bu ürünü daha düşük maliyetle üretim yapan yani üretimde mutlak üstünlüğe sahip olan diğer ülkeden ithal etmelidir. (Palacioğlu, 2018). Mutlak Üstünlükler Teorisi genel itibarıyla kabul görmüştür ancak ekonomi konjonktüründe bazı önemli noktaları açıklayamamaktadır. Bu eksiklikleri tamamlayıp geliştirerek Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisini literatüre kazandıran David Ricardo'dur. İki ülkeden biri ticarete konu ürünlerin ikisinde de mutlak üstünlüğe sahip olsa da mukayeseli olarak üstünlüğe sahip olduğu ürünü ihraç ederken diğerini ithal etmelidir. Bu vesileyle, her iki ülkede kazanç elde edecek ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ürünlerde uzmanlaşmaya gideceklerdir. (Berthelemy, 1984). Ricardo'ya göre karşılaştırmalı üstünlüğün temel taşı emeğin verimli kullanılmasıdır ve bu durum ülkelerin üretim teknolojilerindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır. (Utkulu, 2005). Ricardo'ya göre iç fiyatlar arz tarafından belirlenecek olup fiyatın belirlenmesinde önemli rol oynayan talep üzerinde durulmamıştır. (Karluk, 1998). Malların üretiminin talep yönünün teorideki ilk kez John Stuart Mill tarafından ortaya atıldığı ve bu şekilde dış ticaret kuramına önemli bir katkı sağlandığı bilinmektedir. Mill, talep yönünü ortaya koyarak, dış ticarete bahse konu malın fiyatının talep koşulları tarafından belirlendiğinin altını çizmiştir. (Seyidoğlu, 2007)

Geleneksel dış ticaret teorilerinden bir diğeri ise Heckscher- Ohlin modelidir. Bu teori Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin eksikliklerinin giderilmesi amacıyla ortaya atılmıştır. Heckscher

ve Ohlin bu eksikliği, malların üretim fonksiyonları farklılığını ortaya koymak yerine ülkelerin nispi üretim zenginlikleriyle tamamlamaya çalışmışlardır. (Aslan, Terzi, 2006). Bu yaklaşıma göre, ülkelerin kendi üretim avantajlarına göre uzmanlaşmış oldukları malları diğer ülkelerle ticaret yaparak kazançlı bir şekilde dış ticaret gerçekleştirebileceğini ortaya koymaktadır. Ancak, 1947 yılında Nobel Ekonomi ödül sahibi Wassily Leontief, Heckscher-Ohlin teorisinde değinildiği gibi sermaye zengini ülkelerin ihracatta sermaye yoğun malları, emek zengini ülkelerin ihracatta emek yoğun ürünlerin ticareti gerçekleştirmesi gerektiği düşüncesini dünyanın sermaye olarak en zengin ülkelerinden ABD’de yapmış olduğu çalışma ile çürütmüştür. Çalışma, ABD’nin ithalattaki sermaye/emek oranının, ihracattaki sermaye/emek oranından daha yüksek olduğunu göstermiştir. Leontief, Amerikan işçilerinin dünyadaki diğer işçilere göre daha üstün nitelikli olmasından ötürü burumun gerçekleştiğini açıklamış ve böylece bu çelişki literatürde leontief paradoksu olarak yerini almıştır. (Aslan, Terzi, 2006)

Merkantalist doktrinden sonra Adam Smith, David Ricardo ve Heckscher-Ohli’e kadar klasik dış ticaret teorileri ikinci dünya savaşı itibariyle dünyada değişen ve gelişen ticari ekonomik koşulları, gelişmiş ülkeler arasında yoğunlaşan farklılaşmış malların alım satımının yapıldığı dış ticareti açıklamada yetersiz kalmıştır. Dünya ekonomisindeki değişimlere ve gelişmelere uygun olarak dış ticaretin ve ekonominin karmaşıklığını daha iyi anlamak için yeni dış ticaret teorileri geliştirilmiştir.

Donald B. Keesing tarafından ortaya atılan nitelikli iş gücü teorisine göre, ülkede ülkeye farklılık gösteren iş gücü yoğunluğunun niteliği dış ticaretin içeriğinin ve yönünün belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Teorinin temel savı şudur; Nitelikli iş gücüne sahip emek zengini ülkeler, nitelikli iş gücünün yoğun olarak kullanıldığı ürünleri üretmek bunların ihracatını gerçekleştirmelidir. Bunun aksine, niteliksiz ya da az nitelikli iş gücüne sahip olan ülkeler bunların yoğun olarak kullanıldığı ürünlerin ihraç etmelidir Bu noktada, ülkeler bünyelerinde bulundukları faktörün kıt olması durumunda bu mallar ithal etme yolun gitmelidir. (Yüksel, Sarıdoğan,2011) Bu teorinin yanı sıra, 1961 yılında İngiliz iktisatçı Michael Vivian Posner literatüre Teknoloji Açığı Teoremini kazandırmıştır. Teori’ye göre bir mal veya üretim sürecini keşfeden sanayileşmiş ülkenin bu malı dünya pazarına sokan ilk ülke olacağını ancak zamanla taklit edilerek öteki ülkelerinde bu bu üretim teknolojisinin erişeceğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla diğer az gelişmiş ülkeler bu üretim altyapısına eriştikten sonra, sahip oldukları ucuz emek veya doğal kaynak üstünlükleri gibi bir nedenlerle malı icat eden ülkeden daha az maliyetle üretmeye ve ihraç etmeye başlayacak sonuç olarak İcat eden ülkelerde sonradan bu malın üretimine başlayan ülkelere ithal etmeye başlayacaktır. (Atik ve Türker, 2011). 1966 yılında ise Raymond Vernon tarafından teknoloji açığı teorisinin daha da geliştirilmesiyle Ürün Yaşam Evreleri Teorisi ortaya atılmıştır. Teoriye uluslararası ticaretin nedenini, nitelikli işgücü ve araştırma-geliştirme harcamaları tarafından geliştirilen teknolojiye dayandırmaktadır. Bu bakış açısından hareketle gerek Teknolojik Açığı Teorisi gerekse Ürün Dönemleri Teorisi, Heckscher-Ohlin Teorisi’nin, teknolojik gelişmeleri de içeren yeni bir uygulama şekli olarak ifade edilebilir. (Kavak, Başoğlu, Tunçel, Çolak, 2019)

Bu noktaya kadar gündeme gelen ticaret teorileri, uluslararası ticaretin amacını çoğunlukla ülkelerin faktör donanımı ve teknolojik düzeylerindeki farklılıklar gibi daha çok arza bağlı unsurlarla açıklamaya çalışmıştır. Ancak, 1961 yılında Staffan Burenstam Linder tarafından ortaya atılan Tercihlerde Benzerlik Teorisi ticaretin benzer tercihlere ve gelir düzeyine sahip ülkeler arasında yoğunlaştığını ifade etmiştir. Teori temelde heterojen zevk ve tercihlerle, ölçek ekonomilerinin geçerli olduğu sanayi ürünleri ticaretine dayanmaktadır. Bu teoriye gelişmiş ülkelerin ticaretinde daha sık rastlanmaktadır. (Karluk, 1998). Bir diğer yeni dış ticaret teorisi de Endüstri İçi Ticarettir. Teori ülkeler arasındaki dış ticaretin, aynı endüstrinin farklı ürünlerinin ticaretine dayandığını öne sürer. Bu teoride dış ticarete konu endüstriye ait bir malda bir ülke hem ihracatçı hem de ithalatçı olabilmektedir. Ölçek ekonomileri teorisi ise genel anlamıyla üretime katılan girdilerin artmasıyla birlikte ortalama maliyetlerde azalış olacağını ortaya koymaktadır. (Ertürk, 2001).

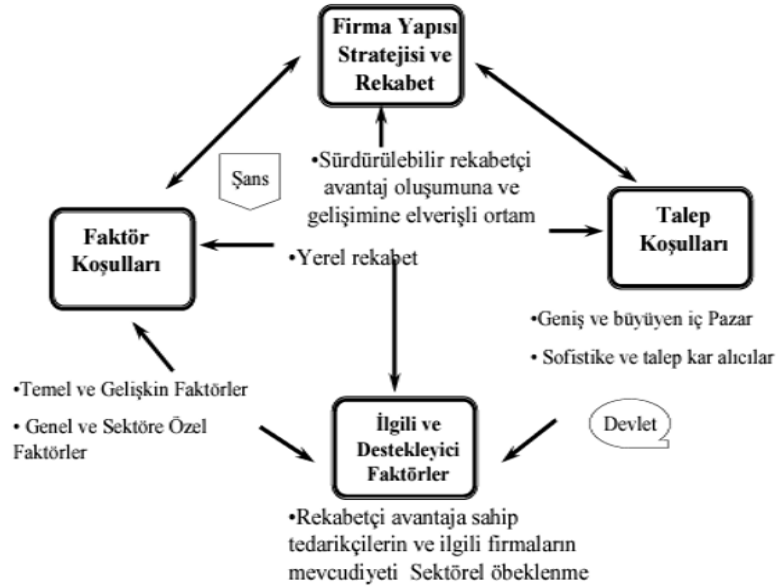
1979 yılında Paul Krugman tarafından ortaya atılan Monopolcü rekabet teoremi ortaya atılmıştır. Teori, en basit şekliyle fiyat ve ürün farklılaşmasına dayanmaktadır. Firmalar uluslararası ticarete ürün fiyatını belirlerken diğer firmaların belirlediği fiyatları da dikkate alarak maksimum kâra ulaşmak istemektedirler. Rakiplerin ürettiği malların ikamesini yaparak ürün farklılaştırması yoluna gitmektedirler ve böylece sadece kendilerinin ürettiğini düşündüğü ürünlerde tek üretici yani monopol gibi davranmaktadırlar. Ürün farklılaştırılması ve ölçeğe göre artan getiri varsayımı ilk kez P.R. Krugman ve K.J. Lancerter tarafından ortaya atılmıştır. Ürün farklılaşması, ölçek ekonomileri nedeniyle üretim maliyetlerinde azalış sağladığı için sektörde gerçekleşen ülke içi ticareti açıklamak daha kolay hale gelmektedir. Bu bakış açısıyla ülkelerdeki üreticiler ürün farklılaştırması yoluyla benzer ürünleri farklı şekillerde üreterek ticareti artırmaya çalışmaktadırlar.

Porter'in Rekabetçi Üstünlükler Teorisi ve Elmas Modeli Işığında Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Sektörü

Michael Porter'in ortaya koyduğu rekabetçi üstünlükler teorisi ülkelerin uluslararası rekabet güçlerini nasıl geliştirdiği ve uluslararası ticaretin bu doğrultuda ne şekilde gelişeceği bakış açısı üzerine kurulmuştur. Temelde Porter'a göre bir dış ticaret teorisi endüstrilerin kendi içinde farklı dallara ayrıldığı, farklılaştırılmış ürünlerin sergilendiği, ülkeler arası teknolojik farklılıkların var olduğu ve ölçek ekonomileri temelinde oluşacak rekabetçi anlayışın var olduğu bir yaklaşım getirmelidir. Bu doğrultuda rekabetçi üstünlükler teorisi; bazı ülkelerdeki firmaların rekabet gücünü artıran bu becerileri nasıl elde ettiklerini ve bunun aksine diğer bazı ülkelerdeki firmaların da bahse konu bu yetenekleri nasıl sağlayamadıklarını göstermelidir. Bu bakış açısıyla Michael Porter, "Ulusların Rekabetçi Avantajları" adlı çalışmasında yeni bir teori ortaya koyarak, uluslararası rekabetçiliğin ve dış ticaretin ne şekilde oluştuğunu açıklamıştır.(Porter, 1998).

Şekil 1'de gösterilen Porter'in Elmas modeli şemasında uluslararası ticaret teorisi ile sistemsel kurgu gerçekleştirilmiştir. Ülkelerarası rekabette üretim süreçlerine etki eden unsurlar iç ve dış faktörler olarak gösterilmektedir. İç faktörler; (1) faktör koşulları; (2) talep koşulları; (3) ilgili ve destekleyici

endüstriler; (4) firma yapısı, stratejisi ve rekabettir. Dış faktörler ise devlet ve şans olarak belirtilmektedir

Şekil 1. Porter'in Elmas Modeli

Kaynak: Porter 1990, s.127'den yararlanarak yazar tarafından görselleştirilmiştir.

Faktör koşulları: Modern dünya ekonomisinde, ülkelerin rekabetçilik düzeyini belirleyen önemli faktörler, yüksek verimlilik ve ücret getirisine sahip endüstrilere avantaj sağlayan gelişmiş faktör koşullarıdır. Bu faktörler, kalifiye işgücü ve güçlü teknik altyapı gibi koşulları içermektedir. Nitelikli işgücü, yetenekli ve uzmanlaşmış çalışanlar sayesinde üretkenliği artırırken, bilimsel altyapı da inovasyon ve teknolojik ilerleme için temel bir zemin oluşturur. (Gökmenoğlu vd., 2012) Türkiye gibi fosil enerji kaynakları az olan ülkelerin enerji sektöründe rekabetçi bir konuma sahip olabilmesi yenilenebilir enerji sektöründe yapacağı yatırımlarla mümkün olabilecektir. Bu noktada da sektörün kullanacağı hammadde, sermaye, kalifiye iş gücü gibi önemli girdi koşulları önemli rol oynamaktadır.

Talep koşulları: Porter'a göre bir ülkedeki talep koşulları, ayrıcalıklı mal ve hizmetlere olan talebin yoğunluğuna bağlı olarak firmaların gelişmeleri ve ilerlemeleri için bir itici güç oluşturmaktadır. Eğer ülkedeki tüketiciler daha kaliteli, yenilikçi ve gelişmiş ürünleri tercih ediyorsa, firmalar da bu talepleri karşılamak ve müşteri beklentilerini karşılamak için çaba göstermek zorundadır. Talep koşullarının kaliteli ve inovatif ürünlere yönelik olması, firmaların rekabetçi avantaj elde etmelerine katkı sağlar. (Hansen, 2011). Türkiye enerji sektöründe de fosil kaynaklı enerji kaynaklarının kullanımı yerine çevre dostu, salınan karbon dioksit ile küresel ısınmaya sebep olmayan, doğada sınırsız bulunan temiz enerji kaynakları olan yenilenebilir enerji kaynakları, firmaların uygun fiyatlarla enerjiye ulaşması ve üretimde temiz enerji kullanarak uluslararası ticarete karşılaşılmaması muhtemel tarife dışı engellere maruz kalmaması açısından önem arz etmektedir. Çünkü Avrupa Birliği'nin başlatmış olduğu karbon ayak izi & Yeşil mutabakat süreci sonrasında enerji kullanımında yeşil dönüşüme ayak uyduramayan ihracatçı firmaların AB gümrüklerinde ekstra vergi ile

karşılaşacağı kaçınılmaz bir gerçektir. Dolayısıyla, Porter'ın teorisine paralel olarak enerji sektöründe yenilenebilir enerjiye olan talep koşullarında iyileşme yaşanacaktır.

İlgili ve destekleyici endüstriler: Firmaların rekabetçilik içinde ve değer zinciri çerçevesinde birlikte hareket etmeleri ve üretim süreçlerinin belirli kısımlarında yer almalarıyla oluşmaktadır. Yenilenebilir Enerji sektöründe de Üniversite ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları sektörü her açıdan direkt olarak etkilemektedir. Bu alanda yeni üretim teknolojilerinin geliştirilmesinden üretimden ve nihai tüketime kadar oluşturulacak rekabetçi bir tedarik zincirinin, tüm paydaşlar için yüksek verimlilik sunacağı düşünülmektedir.

Firma yapısı, stratejisi ve rekabet: Porter'ın rekabetçilikten kasıtı, firmaların kendi aralarındaki rekabetidir. Bu rekabet, ülkedeki firmaları daha kaliteli ürünler ve inovatif çözümler sunmaya teşvik eder. Böylece, firmalar fiyat rekabetinden ziyade, ürün ve hizmetlerinin kalitesini ve yenilikçiliğini artırarak rakiplerine üstünlük sağlamaya çalışırlar. Farklı ülkelerdeki endüstrilerin farklı nitelikler göstermesi, ülkelerin kendilerine özgü rekabet avantajlarına sahip olmalarına neden olur. Örneğin, bir ülke doğal kaynaklara sahipken diğer ülke teknoloji ve insan kaynakları konusunda üstünlük sağlayabilir. Türkiye'de gerek coğrafi konumu gerekse bu alanda sahip olduğu yeterli uzman iş gücü ve tecrübesi sebebiyle Yenilenebilir Enerji Üretimi noktasında önemli üstünlüklere sahip bir ülkedir.

Porter'a göre rekabetteki bir diğer belirleyici ise, *devlet* ve uyguladığı stratejiler ile elde edilebilecek avantajlar sonucu oluşacak *şans* faktörüdür. Şans faktörü, doğa olaylarının (örneğin savaş, deprem, salgın gibi) şirketlerin ya da sektörlerin rekabetçilik koşullarını değiştirebilme potansiyelini ifade eder. Devletin uygulamış olduğu politikalarla Elmas faktörlerini etkilemesi üzerinde durmaktadır. Bu noktada Türkiye'de 2005 yılında başlatılan Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Üretimin Desteklenmesi Mekanizması (YEK-DEM)'nin Porter'ın elmas teorisinde yer alan devlet faktörünün nasıl uygulandığına dair önemli bir örnektir. Yenilenebilir enerji santrallerinin alım garantili kurulması ve desteklenmesi Türkiye'nin dolayısıyla firmaların rekabetçilik üzerinde dolaylı etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra yenilenebilir enerji üretimi doğa ve coğrafi koşullara doğrudan bağlıdır. Bu noktada yenilenebilir enerji üretimini etkileyen güneşlenme süresinin uzunluğu, rüzgarın varlığı ve hızı gibi önemli unsurların yıl içerisinde değişiklik gösterebileceğinden ötürü şans faktörü firmaların veya endüstrilerin rekabetçilik koşullarını değiştirebilme potansiyelini ifade eder.

ULUSLARARASI TİCARETTE BAĞIMLILIK VE BAĞIMLILIĞIN EKONOMİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Ülkelerin dış girdilere bağımlılığı ve yerli veya yabancı sermayeli işletmelerin ihracattaki oranları ülkelerin ithalat-ihracat miktarları, gelişmişlik düzeyleri ve dış ticaret hadleri ile ilgili detaylı bilgi veren önemli parametrelerden biridir. Söz konusu parametrelerin dış ticareti olumlu veya olumsuz etkilemesi durumunda ülke ekonomisinin makro ekonomik değişkenleri önemli ölçüde değişmektedir. Günümüzde küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin artmasıyla uluslararası ticaret

kolaylaşmış ve ülkelerin dış girdilere bağımlılığında artış yaşanmıştır. Bu durum sonucunda dünya ticaretini yakalama ve piyasadan silinmeme çabaları ülkelerin bazı ticari politikalar uygulaması gerektiğini zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk sanayileşmeyi tam anlamıyla yakalayamamış ülkelerin mamul mallarında, yakalayan ülkelerde ise ara mal ve hammadde ithalatlarında önemli ölçüde artış meydana gelmiştir. Böylece rekabet edebilen gelişmiş ülkeler seri bir biçimde yüksek kalitede ürün ve hizmet ürettikleri için malların ihracatında söz sahibi olurken gelişmekte olan ülkeler ise girdi ve teknolojik gelişmeler açısından gelişmiş ülkelere bağımlı hale gelmiştir. Ek olarak gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmenin gelişmesine paralel olarak ihracat da artmakta ve ihracat yapısında olumlu ölçüde değişimler yaşanmaktadır (Konak, 2012).

Gelişmekte olan ülkelerin ihracatı arttırmaya yönelik ürün ve hizmetlerde çeşitliliğin artırılmasının yanı sıra gelişmiş ülkelerin ürettiği sermaye ve ara mallarının kullanılması ihracatın ithalata olan bağımlılığında artış meydana getirmektedir (Hanson, 2010). Söz konusu ülkeler dışa dönük üretimini arttırmasıyla ithalatta ağırlıklı olarak hammadde ve ara mal ağırlıklı iken, ihracatta büyük oranda sanayi ürünlerine yönelmiştir. Bu ülkelerde gerçekleştirilen ihracat odaklı üretimin artması sonucunda ithalat yapılarında daha çok ara mal ve ham maddeye ağırlık verilirken ihracatta, yüksek oranda sanayi ürünlerine ağırlık verilmiştir.

Dış Ticarete Bağımlılığın Nedenleri ve Kapsamı

Ticaretin dışa bağlı olmasındaki en önemli etken kurumsal, dışsal ve yapısal faktörlerdir. Genellikle gelişmekte olan ülkeler dışa açık ekonomi, döviz kurunda gelişme, Gümrük Birliği, doğrudan ithal girdi miktarı, mal hareketinde liberalleşme, üretim yapısında dönüşüm süreci ve teknolojiye gelişmelerin dışa bağımlı olmasında önemli ölçüde etkilere sahip olmaktadır. Söz konusu unsurlardan en önemlilerini ele alan yapısal faktörler aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır

Ticaretin dışa bağlı olmasındaki en önemli etken kurumsal, dışsal ve yapısal faktörlerdir. Genellikle gelişmekte olan ülkeler dışa açık ekonomi, döviz kurunda gelişme, Gümrük Birliği, doğrudan ithal girdi miktarı, mal hareketinde liberalleşme, üretim yapısında dönüşüm süreci ve teknolojiye gelişmelerin dışa bağımlı olmasında önemli ölçüde etkilere sahip olmaktadır. Ticaretin dışa bağımlılığı üzerinde etkisi olan bu yapısal faktörleri; ekonomik istikrarsızlık, yatırımlardaki yetersizlikler, tek ülke ve tek ürüne dayanan ihracat stratejisi, yüksek enerji maliyetleri, doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY)'nin eksikliği, döviz kurlarındaki ani değişimler, ithal ikameci sanayileşme, faizlerde meydana gelen değişimler ve bu duruma bağlı gelişmeler şeklinde ifade edilebilir. (Konak, 2012) Bunun yanı sıra devletin uluslararası ticarete izlediği politikalar, ihracatçı firmaların kurumsal kimlikleri ve stratejileri kurumsal faktörler arasında sayılabilir. Son yıllarda küreselleşme ile birlikte dünya tek bir pazar halinde gelmiş ve gerek üreticilerin tüm ülkelerdeki tüketicilere ulaşması gerekse tüketicilerin arzu ettikleri tüm ürünlere erişim sağlaması çok kolay hale gelmiştir. Bu durum, başta Çin olmak üzere üretimde ölçek ekonomisi ve ucuz iş gücünü imkanlarından yararlanarak uluslararası rekabetin sınırlarını zorlayan ülkelerin ticarete söz sahibi

olmasını sağlamıştır. Gelişmiş tedarik zinciri sayesinde bu ülkelerden uygun fiyatlı mal ve hizmete sahip olan diğer ülkeler belirli bir zaman sonra bu ülkelerin üretimine bağımlı hale gelmektedir. Dolayısıyla dünya ticaretinde yaşanan rekabet, ticaretin kurallarını belirleyen dünya ticaret örgütü ve ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesini sağlayan serbest ticaret anlaşmaları da bağımlılığa etki eden dışsal faktörler olarak sayılabilir. (Çivi ve Erol, 2008).

Dış Ticarete Bağımlılığın Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Ülkelerin piyasada kalabilmeleri için yaptıkları ticaret ülke ekonomisini olumlu ve olumsuz olarak etkilemektedir. Dış ticaretin gelişmesi ve büyümesi, istihdamın ve gelir düzeyinde azalma yaşanması, yerli sanayinin yeterince gelişmemesi vb. olumsuz etkilerin yanı sıra üretimin daha az maliyetle yapılması, büyüme, kaliteli mal ve hizmet üretimi gibi olumlu etkilerde yaşanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde sanayi yapısındaki zayıflıktan dolayı dış ticaret dengesinde ihracatın düşük olmasının yanı sıra gerçekleşen ithalatın yüksek düzeylerini koruması genel olarak dış ticaret açığı sonuçlanmaktadır (Büyükdere, 2005) Artan dış ticaret açığındaki en büyük etkenlerden birisi ihracatın ve üretimin artırılmasına yönelik girdilerin diğer ülkelerden alınması sonucu meydana gelen ithalatta yaşanan bağımlılıktır. Gelişmekte olan ülke sanayileri ara girdiye bağımlı olmakta ve düşük döviz kurunu göz önüne alarak ithal ara mallarında oluşan bağımlılığı arttırmaktadır. Ayrıca istihdam üzerindeki vergiler ile enerji maliyetleri geliştirmekte ve az gelişmiş ülkelerin sanayi sektörüyle rekabet edebilme olanağını olumsuz bir biçimde etkilenmektedir (Akbulut, 2008)

Ülkelerin büyüme süreçlerin ihracatta yaşanan artış beraberinde ithalatın da hızlıca artmasına ve dolayısıyla cari açıkta artış yaşanmasına neden olmuştur. İthal teçhizat ve makine kullanımı ile ara mal ithalatında yaşanan artışlar bu sürecin dinamiklerinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Ek olarak gerekli girdilerin üretilmesi sürecinde gelişmiş ülkelerin sektörde uzman durumuna gelmesiyle ithalatın ucuzlaması bağımlı olma sürecini daha da hızlı hale getirmektedir. Üretimde gerekli olan hammadde, ara malları, makine, araç ve gereçler ile yurt dışından alınan mal ve hizmette yaşanan bazı sıkıntılardan dolayı üretim sürecinde dalgalanmalar ve yavaşlama yaşanmaktadır. Üretimde meydana gelen yavaşlama durumunu döviz kuru önemli ölçüde etkilemektedir. Ek olarak döviz kuru sabit olduğu takdirde, tarifelerde yaşanan azalmadan dolayı iç piyasadaki talep miktarı ucuzlayan ithal mallara yönelmekte ve ithal mallara olan bu yükseliş hali iç piyasada yapılan üretimde bir azalmaya sebep olmaktadır (Dornbusch, 1986). Bu gelişmeler sonucunda ekonomik yavaşlama ve durgunluğun yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Sonuç olarak gelişme yolunda ve az gelişmiş ülkeler ihracat yapabilmek için ara mal ve ham maddede diğer ülkelere bağlı olmasının istihdam, dış ticaret açıkları, sanayi gelişmişliği, üretim maliyetleri, gelir düzeyi, büyüme, yerli sanayinin gelişimi, üretilen malın kalitesi gibi birçok konuda ekonomik etkileri bulunmaktadır.

TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR ENERJİ ÜRETİMİ VE YEK-DEM DESTEKLERİ

Türkiye'nin enerji talebinin hızlı artması enerji konusuna daha fazla eğilmeyi ve alternatif enerjilere yönelerek dışa bağımlılığın azaltılmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye toplam enerji ihtiyacının %72'sini dışarıdan almakta, enerjinin maliyeti talebe de bağlı olarak durmadan artmaktadır. Bugün hala enerjisini büyük oranda, petrol, doğalgaz ve kömür gibi fosil yakıtlardan karşılayan Türkiye, enerjide tabloyu kendi lehine çevirmek için enerji ithalatçısı değil enerji üreticisi durumuna gelmelidir. Bu noktada daha avantajlı olduğu yenilenebilir enerjilere odaklanmak önemli bir seçenek haline gelmektedir (Bayrak ve Esen, 2014). Türkiye'nin genel anlamdaki elektrik üretimi ile yenilenebilir enerji üretimindeki değişimin profiline bakıldığı zaman genel üretimin düzenli bir şekilde neredeyse sabit bir artış oranıyla kesintisiz bir şekilde arttığını söylemek mümkündür.

Tablo 1. Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Üretiminin Toplam Enerji Üretimindeki Yeri

Yıllar	Türkiye'de Yenilenebilir Elektrik Üretimi (MWH)	Türkiye'de Elektrik Üretimi (MWH)	Toplam Üretimi	Yenilenebilir Elektrik Üretiminin Payı %100	Elektrik Üretimi İçindeki Toplam
2011	58.226	229.395		25,4%	
2012	65.346	239.497		27,3%	
2013	69.513	240.154		28,9%	
2014	52.979	251.963		21,0%	
2015	84.175	261.783		32,2%	
2016	90.981	274.408		33,2%	
2017	88.111	297.278		29,6%	
2018	98.741	304.802		32,4%	
2019	133.379	303.898		43,9%	
2020	129.637	306.703		42,3%	
2021	118.567	334.723		35,42%	
2022	139.660	324.517		43,04%	

Kaynak: TEİAŞ (<https://www.teias.gov.tr/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>)

Türkiye'nin enerji tüketimi artarken yenilenebilir enerji tüketimi de bazı yıllar hariç sürekli artış göstermiştir. Özellikle 1990'ların sonundan itibaren yenilenebilir enerji üretiminde belirgin bir yavaşlamanın olduğu ve bunun 2010 yılına kadar sürdüğü görülmektedir. Bu gerileme için birçok neden sıralanabilir. Özellikle bu yıllardan itibaren İran ve Rusya ile yapılan ve ithalatın yapıp yapılmamasına bakılmaksızın ödeme garantili doğalgaz ithalatının bu konuda etkili olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu yıllar Türkiye için ekonomik problemlerin yoğunlaştığı, 1997/98 Asya Krizleri ve ardından Marmara Depremi dolayısıyla Türkiye'nin ağırlaşan bir kaynak problemi ile karşı karşıya olduğu yıllardır. Bu sorunun bir sonucu olarak 2000 ve 2001 Ekonomik Krizleri yaşanmış ve Türkiye'de önemli değişiklikleri de beraberinde getiren siyasal değişimler yaşanmıştır. Böyle zorlu bir konjonktürde Türkiye'nin kıt kaynaklarını ödeme garantili sözleşmeler için

kullanırken içerideki üretime yeterli kaynak ayıramaması anlaşılabilir bir durumdur. Yenilenebilir enerji üretim miktarındaki artışın tekrar başladığı yıllara bakılınca Türkiye'nin kaynak kullanımı konusunda yükünün görece olarak hafiflediği 2010'lu yıllara denk geldiği de görülmektedir.

Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Destekleme Mekanizması (YEK-DEM)

Modern dünya ekonomisinde enerji üretiminde kaynak tercihi, sınırlı ve azalan fosil enerji kaynaklarından, sınırsız potansiyele sahip yenilenebilir enerji kaynaklarına doğru kaymaktadır. Son 20 yılda birçok ülke, hidrolik, rüzgar, güneş, jeotermal, biyokütle, dalga, akıntı ve gel-git gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretimine ciddi yatırımlar yapmakta ve yatırımcılara teşvikler sunmaktadır. Türkiye'de ise bu teşvikler, 2005 yılında çıkarılan 5346 sayılı Yenilenebilir Enerji Kanunu ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Destekleme Mekanizması (YEKDEM) ile başlamıştır. "Yekdem" kısaltmasının açılımı "Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması" dır. (Bayrak, 2020). "Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belgelendirilmesi ve Desteklenmesine İlişkin Yönetmelik", 01/10/2013 tarihli ve 28782 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelik, yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı elektrik enerjisi üretimini teşvik etmek amacıyla üretim lisansı sahiplerine Yenilenebilir Enerji Kaynak Belgesi verilmesi ve YEK Destekleme Mekanizması'nın (YEKDEM) kurulması ve işletilmesiyle ilgili esasları düzenlemektedir. Yönetmelik sayesinde yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı projelerin geliştirilmesi ve desteklenmesi için bir çerçeve oluşturulmuştur.

YEK-DEM'in devreye alındığı 2011 yılı itibariyle her yıl destek kapsamından yararlanan ve mekanizmaya dahil olan santral sayısı ve kapasitesi artmıştır. Aşağıda yer alan tablo 2'de görüldüğü üzere, 2015'e kadar katılım görece daha az iken 2016 yılı itibariyle destekten yararlanan firma sayısında çok hızlı artış olmuştur. 2016 yılında 556 firma yararlanırken 2022 yılında bu sayı 1034'e ulaşmıştır. YEKDEM santral sayılarına tablo 2'den bakıldığında 2022 yılında 426 adet santral ile Hidrolik birinci sırada yer alırken, biyokütle 293, Rüzgar ise 224 ile en çok santral sayısına sahip üretim kaynağı olarak görünmektedir.

Tablo 2. Yıllara göre kaynak bazında YEK-DEM desteklerinden yararlanan firma sayısı

Türü	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Güneş	-	-	-	-	-	-	2	3	9	17	32	36
Hidrolik	4	44	14	40	126	388	418	447	463	463	449	426
Rüzgâr	9	22	3	21	60	106	141	151	160	165	204	224
Biyokütle	3	8	15	23	34	42	57	70	100	126	191	293
Jeotermal	4	4	6	9	14	20	29	37	45	50	53	57
Genel Toplam	20	78	38	93	234	556	647	708	777	821	929	1.036

Kaynak: TEİAŞ 2022 verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

YEKDEM santral sayılarına tablo 2’den bakıldığında 2022 yılında 426 adet santral ile Hidrolik birinci sırada yer alırken, biyokütle 293, Rüzgar ise 224 ile en çok santral sayısına sahip üretim kaynağı olarak görünmektedir.

Tablo 3. Yenilenebilir Enerji Kaynakları bazında YEK-DEM üretim ve Toplam Üretim

	YEK-DEM Hidrolik (GWh)	YEK-DEM Rüzgar (GWh)	YEK-DEM Jeotermal (GWh)	YEK-DEM Biokütle (GWh)	YEK-DEM Güneş (GWh)	YEK-DEM Lisanssız (GWh)	YEK-DEM Toplam Üretim (GWh)	Türkiye Toplam Üretim (GWh)	Toplam Üretimde YEK-DEM Payı	Türkiye Toplam Yenilenebilir Üretim (GWh) *1	Toplam Yenilenebilir Üretimde YEK-DEM Payı
2013	528,426	223,243	857,527	750,715	0,000	0,884	2.360,795	240.153,953	0,98%	69.234,568	3,41%
2014	1.072,832	2.378,819	1.436,579	957,223	0,000	29,316	5.874,769	251.962,817	2,33%	52.640,600	11,16%
2015	5.651,215	8.275,993	2.710,856	1.082,913	0,000	223,537	17.944,514	261.783,304	6,85%	83.767,187	21,42%
2016	16.212,717	14.163,403	3.706,765	10.613,594	0,000	1.134,023	45.830,502	274.407,749	16,70%	90.268,132	50,77%
2017	17.213,394	16.765,418	4.503,345	8.992,792	24,269	2.997,551	50.496,769	297.277,524	16,99%	87.263,044	57,87%
2018	27.369,727	19.002,862	5.968,202	2.047,082	39,140	8.078,418	62.505,431	304.801,885	20,51%	97.791,122	63,92%
2019	36.961,886	19.900,973	6.997,209	2.817,209	159,961	9.830,849	76.668,087	303.897,560	25,23%	132.277,771	57,96%
2020	29.671,021	20.658,797	7.816,510	3.730,699	375,477	11.229,723	73.482,227	306.703,092	23,96%	128.360,382	57,25%
2021	21.980,145	25.200,967	8.162,845	5.169,983	1.492,885	12.149,419	74.156,244	334.723,112	22,15%	118.567,464	62,54%
2022	25.250,798	27.501,640	8.549,919	6.904,471	2.785,749	12.860,061	83.852,638	324.517,682	25,84%	139.660,732	60,04%

Kaynak: EPDK 2022 verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’nin yıllar içindeki enerji ihtiyacı, elektrik üretim ve kurulu güç dengelerine ait veriler mercek altına alındığında gerek üretim gerekse kurulu güç açısından rakamların sürekli artış seyrinde olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra kurulu güç ve üretim içindeki yenilenebilir enerji kaynak çeşitliliği de artmaktadır. 2010 yılı itibariyle yürütülen YEKDEM politikası ile Türkiye’nin yenilenebilir enerjiye dayalı elektrik üretimi alanındaki yoğun çalışmaları karşısında elde edilen sonuçların önemli derece olumlu olduğu gözlemlenmiştir. YEKDEM, Türkiye’nin elektrik enerjisi kurulu gücündeki yenilenebilir enerji kaynakları oranının bugünkü seviyesine ulaşmasında önemli rol oynamıştır. İlaveten bu mekanizma, yenilenebilir enerji üretiminin artırılması ve enerjide dışa bağımlılığın azaltılarak yerli ve milli enerji üretiminin yaygınlaştırılmasına destek olacak en önemli faktörler arasındadır. (Güler, Yumurtacı, 2021)

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Bu alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde enerji ithalatı, yenilenebilir enerji tüketimi ve sürdürülebilir büyüme arasındaki ilişkisinin çok çeşitli boyutlarda ele alındığı ve ortaya birçok çalışma konulduğu görülürken Yenilenebilir enerji üretiminin enerji ithalatındaki yerine dair yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışmada, Türkiye’de ki Yenilenebilir enerji üretimi ile enerji ithalatı

arasındaki nedensellik ilişkisi incelenerek kullanılan değişkenler, ekonometrik yöntem, değişkenlerin kapsadığı dönem gibi önemli faktörler açısından ortaya koyduğu farklılıklarla literatüre farklı bir bakış açısı kazandırılmak istenmiştir.

Konu ile İlgili Yapılmış Benzer Çalışmalar

Vaona (2016), yenilenebilir kaynaklardan elektrik üretimini ile ithalat arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla belirlediği 26 ülke üzerine çalışma gerçekleştirmiştir. Yıllık verilerin panel GMM yöntemiyle analiz edildiği çalışmada, yenilenebilir enerjinin mal ve hizmet ithalatını azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Selei vd. (2017) tarafından yapılan araştırmada uyguladığı AB ülkelerinin yenilenebilir enerji üretimi ve enerji verimliliğinde yaşanacak artışın Rusya'dan yapılan doğal gaz ithalatını yüzde 37 civarında düşürebileceğini tespit etmiştir. Hosseinabad ve Moraga (2020) yenilenebilir enerji teknolojisindeki ilerlemenin başta gelişmekte olan ülkeler için enerji güvenliğinin artmasına önemli katkılar sunabildiğini ileri sürmüştür. Ayrıca, sistem dinamik yaklaşımını kullanarak senaryo analizlerine yer vermiş ve ithal enerji bağımlılığının düşürülmesinde yenilenebilir enerji arzının artırılmasının oldukça etkili sonuç verebileceği sonucuna ulaşmıştır. Benzer yöntemi Finlandiya ekonomisi için kullanan Aslani vd. (2014) enerji tüketimindeki artışa rağmen yenilenebilir enerjiden dolayı ithal enerji bağımlılığının düştüğü sonucuna varmıştır. Uçak (2010) yenilenebilir elektrik üretimi ve ekonomik büyüme ilişkisi incelemek amacıyla OECD ülkelerinin 1980-2007 yıllarına ait verileri panel-veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Sonuçlara göre büyüme ve yenilenebilir elektrik üretimi arasında çift yönlü bir nedensellik saptanmıştır. Ürkmez (2021) Türkiye'de yenilenebilir enerjinin enerji ithalat bağımlılığı üzerindeki etkisini incelemiştir. Analize göre, Türkiye'de yenilenebilir elektrik üretiminin enerji ithalat bağımlılığını azalttığı ve GSYH'nin Türkiye'de enerji ithalat bağımlılığında önemli rol üstlendiğini tespit etmiştir. Dinçer, Yüksel ve Canpolat (2019) Enerji ithalatı ile yenilenebilir enerji arasındaki ilişkiyi incelemek için E7 ülkelerinin 1990-2015 dönemine ait yıllık veriyi kullanarak Pedroni panel eş-bütünleşme ve Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testini uygulamışlar fakat analiz sonucunda, hem değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edememiş hem de enerji ithalatı ile yenilenebilir enerji kullanımı arasında nedensellik bağı kurulamamıştır. Arslan ve Solak (2019) Türkiye'de yenilenebilir enerjinin ithalat üzerindeki etkisine dair yaptıkları çalışmada 1984-2017 dönemine ait yıllık verileri kullanarak Johansen eş-bütünleşme testi ve VAR testini uygulamışlardır. Çalışmada değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisi bulunamamıştır. Etki-tepki analizi sonucunda ise yenilenebilir enerjinin enerji ithalatını artırdığını ortaya koymuşlardır. Blaszkę vd. (2021) Polonya'daki yenilenebilir enerji üretimi ile Avrupa Birliğindeki diğer ülkelerin üretimlerini kıyaslayarak ülkelerin fosil yakıtlardan yenilenebilir kaynaklarının kullanımına nasıl geçtikleri üzerine çalışma gerçekleştirmiştir. Almanya, Fransa ve İtalya her ne kadar toplam üretimde öne çıkıyor olsa da 1000 kişiye düşen enerji üretimi dikkate alındığında Çek Cumhuriyeti, Hollanda, Polonya, Avusturya'nın daha önde olduğunu belirtmiştir. Tüm AB ülkelerinin 2030 yılına gelindiğinde enerji üretiminde yenilenebilir enerjinin payının %40'larda olacağını tahmin edildiğini belirtilmektedir. Yalçın (2021) Türkiye'de enerji verimliliği

ve yenilenebilir enerjinin cari işlemler dengesi ve enerji İthalatı üzerine etkisini incelemiştir. Panel veri analizine göre yenilenebilir enerji ve enerji verimliliğindeki artışla net ithal enerji payı ve cari işlemler dengesinde azalış olacağı sonucuna varmıştır. Ayrıca, senaryo analizlerine göre yenilenebilir enerji ve enerjin verimliliğinde meydana gelecek ilerlemelerle 2030 yılına gelindiğinde Türkiye'nin dış ticaret açığında 21 milyar ABD dolar civarında azalışın mümkün olabileceğini tespit etmişler.

Analizde kullanılan Değişkenler ve Veri Kaynakları

Analizde kullanılan değişkenler ve veri kaynakları aşağıda yer alan tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Ekonometrik modelde kullanılan değişkenler ve açıklamaları

Değişken Türü	Açıklama	Kısaltma	Veri Kaynağı
Bağımlı Değişken	Türkiye'nin enerji ithalatı	TEİ	T.C MB
Bağımsız Değişken	Yenilenebilir Enerji üretimi	YEÜ	EPDK
Bağımsız Değişken	Türkiye'nin elektrik tüketimi	TET	TEİAŞ
Bağımsız Değişken	YEKDEM Destek tutarı	YEKDEM	TEİAŞ
Bağımsız Değişken	Türkiye'nin enerji ihracatı (USD)	TEnerjiİ	TCMB
Bağımsız Değişken	Türkiye'nin elektrik ihracatı (MWh)	TElektrikİ	TCMB
Bağımsız Değişken	Sanayi Üretim Endeksi	SÜE	TCMB
Bağımsız Değişken	Dolar Kuru efektif satış	DK	TCMB
Bağımsız Değişken	Ticari TL üzerinden Açılan Kredi Oranları	TTK	TCMB
Bağımsız Değişken	İstihdam oranı	İO	TÜİK
Bağımsız Değişken	İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oran	İMSKO	TCMB
Bağımsız Değişken	Dünya Doğalgaz Fiyatları	DDF	ABD / EIA
Bağımsız Değişken	Dünya Petrol fiyatları	DPF	ABD / EIA

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırmada Kullanılan ve Metodoloji

Çalışmada kullanılan verilerin analiz edilmesinde Eviews 7 programına başvurulmuştur. Analize başlamadan değişkenlerin birim değerlerinin birbirinden farklı olmasından ötürü (MhW, Usd, yüzde..v.b) tüm değişkenlerin logaritmaları alınmış ve (ln) şeklinde ifade edilmiştir. Ekonometrik analiz kısmına başlarken ilk başta modelde kullanılan değişkenlerin normal dağılıp dağılmadığı test edilmiştir. Akabinde serilere birim kök testleri uygulanmış ve serilerin aynı dereceden durağan olup olmadıklarına incelenmiştir. Söz konusu serilerin durağanlık sınaması için genişletilmiş Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır. Serilerin olasılık değerlerinin %5 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu ve bütün serilerin sabit, sabit ve trend, sabit terimsiz değerlerinin düzey değerlerinde birim kök sorunu taşıdıklarını, diğer bir ifade ile durağan olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda serileri durağanlaştırmak için fark alma işlemi uygulanmıştır. Buradan, değişkenlerin birinci farkı alma işleminden sonra durağan hale geldikleri saptanmıştır. ADF birim kök testi sonrasında durağan olduğu belirlendikten sonra bu serileri kullanarak oluşturulacak regresyon eşitliği ve seriler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun bulunup bulunmadığı

incelenmiştir. En küçük kareler regresyon analizi ve bu regresyonda oto-korelasyon şüphesinin olup olmadığı, Durbin-Watson analizi ile test edilmiştir. Çok değişkenli regresyon yöntemi kullanılarak elde edilen doğrusal regresyon modelinden sabit veya homojen varyans varsayımının sağlandığını, gözlemler arasında otokorelasyonun olmadığını ve modelin veriler için uygun bir model olduğu tespit edilmiştir. Bundan sonraki aşamada serilerin arasındaki uzun dönemli ilişkinin tahmini için Johansen Eş bütünleşme testine başvurulmuştur. Serilere VAR (Vektör Oto regresyon) modeli kullanılarak birinci dereceden bütünleşik değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Bu noktada değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi için uygun gecikme uzunluğunun saptanması amacıyla AICC (Small-sample Corrected Akaike Information Criterion), AIC (Akaike Information Criterion), FPE (Final Prediction Error), HQC (Hannan-Quinn Information Criterion) ve SBC (Schwarz-Bayesian Information Criterion), olmak üzere 5 farklı bilgi kriterinden yararlanılmıştır. Ayrıca VAR modelinin oto korelasyon sorununa sahip olup olmadığını incelemek amacıyla Godfrey'in seri korelasyon analizi, LM testi 12 gecikmeye kadar yapılmış ve yüzde 5 anlamlılık düzeyinde oto korelasyon sorununun olmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra VAR modelinin değişen varyans içerip içermediğini test etmek amacıyla White ve Breusch-Pagan testleri uygulanmış, testler sonucunda değişen varyans sorunu olmadığı sonucuna varılmıştır. Johanson eş bütünleşme testi sonucunda bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu belirlenmiştir. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesi ve bu nedenselliğin yönünün tespiti için Granger nedensellik analizi gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Logaritmik dönüşümü alınan serilerin korelasyon matrisi incelendiğinde değişkenler arasında orta ve yüksek düzeylerde ilişkiler olduğu görülmektedir. Bu ilişkilerden TEİ ile YEÜ, YEKDEM ve TTK arasındakiler negatif yönlü iken diğerleri pozitif yönlüdür. Bağımlı değişken olarak lnTEİ değişkeni ve bağımsız değişkenler olarak ise lnYEÜ, lnTET, lnYEKDEM, lnTEnerjiİ, lnTElektrikİ, lnSÜE, lnDK, lnTTK, lnİO, lnİMSKO, lnDDF ve lnDPF kullanılarak yapılan en küçük kareler regresyon analizi sonucu lnTET, lnSÜE, lnİMSKO ve lnDDF değişkenlerine ait VIF ve tolerans değerleri kabul edilebilir sınırlar dışında bulunmuş olup çoklu bağlantıya neden olduğundan analiz dışı tutulmuştur. Ayrıca bu değişkenlerin Heteroskedastisite sabit 95% güven sınırlarının sıfır değerini içermesi analiz dışı tutulmalarında etkili olmuştur.

Tablo 5: En Küçük kareler yöntemi analiz sonuçları

Değişken	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	p	Heteroscedasticity Tutarlı 95% Güven Sınında	
	β	Standart Hata	Beta			En düşük CL	En Yüksek CL
Intercept	+1.43286	3.08519	0	0.46	0.6439	7.59440	4.72868
lnYEÜ	-0.34058	0.16923	0.19443	2.01	0.0483	-0.67856	-0.00261
lnYEKDEM	-0.38519	0.15377	-0.66594	-2.50	0.0148	-0.69229	-0.07809
lnTEnerjiİ	0.24633	0.08513	0.27043	2.89	0.0052	0.07632	0.41635
lnTElektrikİ	0.20115	0.05561	0.17451	3.62	0.0006	0.09010	0.31221
lnDK	0.67085	0.19173	0.79092	3.50	0.0008	0.28794	1.05376
lnTTK	-0.23259	0.08355	-0.15151	-2.78	0.0070	-0.39945	-0.06572
lnİO	1.63003	0.61172	0.16665	2.66	0.0097	0.40835	2.85171
lnDPF	0.58002	0.12253	0.42130	4.73	<.0001	0.33531	0.82473
R-Square	0.9078	FValue	79.96	DW	1.726		
Adj R-Sq	0.8964	ProbF	<.0001				
Dependent Mean	8.25550	Sum Squared Residuals	01.3078				

Bu doğrultuda regresyon modeli aşağıdaki şekilde ortaya çıkmıştır;

$$\ln TEİ = +1.43286 - 0.34058 \cdot \ln YEÜ - 0.38519 \cdot \ln YEKDEM + 0.24633 \cdot \ln TEnerjiİ + 0.20115 \cdot \ln TElektrikİ + 0.67085 \cdot \ln DK - 0.23259 \cdot \ln TTK + 1.63003 \cdot \ln İO + 0.58002 \cdot \ln DPF$$

Oluşturulan ekonometrik modele göre; Yenilenebilir enerji üretiminde meydana gelecek %1'lik artış Türkiye'nin enerji ithalatında %0,34'lik bir azalış sağlarken YEK-DEM kapsamındaki desteklerdeki %1'lik artış Türkiye'nin enerji ithalatında %0,38'lik bir azalış sağlayacaktır. Bunun yanı sıra Ticari kredi oranlarında meydana gelecek %1'lik artışta yine Türkiye'nin enerji ithalatında %0,23'lük bir azalış sağlayacaktır. Enerji ithalatını artırıcı etki yapan diğer değişkenlere bakıldığında ise, Enerji ihracatı, Elektrik ihracatı, Dolar kuru, İstihdam oranı ve Dünya petrol fiyatlarında meydana gelecek %1'lik artış, Türkiye enerji ithalatında sırasıyla %0,24, %0,20, %0,67, %1,63, %0,58 oranında artışa neden olacaktır. Bu bakış açısından hareketle ithalatı en çok artırıcı etken %1,63 ile istihdam oranı olurken, en çok azaltan değişken ise %0,34 ile YEK-DEM destekleri olduğu gözlemlenmiştir.

Eş bütünleşme (Co- Integration) Analizi

VAR modeli, farklı değişkenler arasındaki ilişkileri modellemek için gecikme uzunluklarına ihtiyaç duyar. Var modeli gecikme uzunluğu analiz sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur. Bu tablo incelendiğinde, uygun gecikme uzunluğunun yıldızla işaretli olan 1. Gecikme olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 7. Var modeli gecikme uzunluğu analiz sonuçları

Lag	AICC	AIC	FPE	HQC	SBC
0	70.350113	70.34567	3.5542E30	70.494717	70.719302
1	60.014256*	56.088229*	4.805E25*	61.038843*	63.982909*
2	62.316738	57.884114	1.9757E25	61.660562	67.370223
3	70.065461	56.454857	1.2872E25	62.08175	70.604573
4	90.592419	51.392419	1.1567E24	58.894709	70.279779

Tablo 8'te verilen Johansen Eşbütünleşme Testi sonuçları, bir gecikme uzunluğu I(1) için gerçekleştirilen testin sonuçlarını içermektedir. Tablo 8 incelendiğinde, Trace ve Eigen değerlerine göre, hem %5 hem de %1 anlamlılık düzeylerinde değişkenler arasında eşbütünleşik denklem olduğu görülmektedir.

Tablo 8: Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Sıfır Hipotezi	Alternatif	Test İstatistiği	10%	5%	1%	Sonuç
J_{trace} Test						
$r \leq 1$	$r > 1$	169.72	126.58	131.70	143.09	H ₀ Red
$r \leq 0$	$r > 0$	267.34	159.48	165.58	177.20	H ₀ Red
J_{max} Test						
$r = 1$	$r = 2$	50.09	42.06	44.91	51.30	H ₀ Red
$r = 0$	$r = 1$	97.54	48.43	51.07	57.07	H ₀ Red

Değişkenler arasındaki Eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesi için Engle-Granger Eşbütünleşme analizi yapılarak elde edilen bulgular Tablo 9'da sunulmuştur. Bu tablodan TEİ ile bağımsız değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Engle-Granger Eşbütünleşme Test Sonuçları

lnTEİ ile Diğer Değişkenler arasındaki Engle-Granger Eş Bütünleşme Test Sonuçları				
Dğişkenler	LONG-RUN R-SQUARED	COINTEGRATION FLAG	TAU STATISTIC FOR ADF TEST	P-VALUE FOR ADF TEST
lnYEÜ	0.0152	YES	-5.1400	0.0000
lnYEKDEM	0.0027	YES	-5.4177	0.0000
lnTEnerjiİ	0.0836	YES	-5.6981	0.0000
lnTElektrikİ	0.0514	YES	-5.6176	0.0000
lnSÜE	0.2410	YES	-5.2246	0.0000
lnDK	0.0002	YES	-5.3685	0.0000
lnTTK	0.0045	YES	-5.4141	0.0000
lnİO	0.0329	YES	-5.4978	0.0000
lnDPF	0.1555	YES	-6.3598	0.0000

Granger Nedensellik Analizi

Eşbütünleşme testi söz konusu değişkenlerin etkileşim yönü hakkında bir bilgi vermemektedir. Değişkenler arasındaki etkileşimin yönünü tespit etmek amacıyla, bu değişkenlere Granger nedensellik testi uygulanmış. VAR analizinde gecikme süresi bir olarak bulunduğu için Granger nedensellik analizinde gecikme uzunluğu 1 olarak alınmıştır. Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre ise, Türkiye'nin enerji ithalatı ile Yenilenebilir enerji üretimi, YEK-DEM, Enerji İhracatı ve Elektrik İhracatı arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi varken nedenselliğin yönünün bağımsız değişkenlerden bağımlı değişkene doğru olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin enerji ithalatı ile istihdam oranı ve Dünya petrol fiyatları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Türkiye'nin enerji ithalatı ile dolar kuru ve ticari kredi oranı değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi kurulamamıştır. Diğer bir ifadeyle, bu değişkenler birbirinin Granger nedeni değildir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyada sanayileşme süreci ile birlikte enerjiye olan talep hızla artarken üretimin en önemli girdilerinden biri olan enerji, uluslararası rekabetin de önemli belirleyicileri arasında yer almıştır. Fosil enerji rezervlerinin dünya genelinde homojen dağılmaması sebebiyle Türkiye gibi petrol ve doğalgaz kaynakları sınırlı olan ülkeler, üretimde ihtiyaç duydukları enerjinin büyük bir kısmını ithal etmek durumunda kalmıştır. Türkiye'nin enerjide dışa bağımlı bir ülke konumunda olması ve makro ekonomik verilere göre enerjiye olan ihtiyacının sürekli bir artış trendinde olması “Enerji İthalatı” kaleminin dış ticaret açığında önemli bir rol üstlenmesine neden olmaktadır. Bu durum enerjide dışa bağımlılığı beraberinde getirerek alternatif enerji kaynaklarına yönelmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu noktada da son yıllarda üzerinde ciddi çalışmalar yapılan yenilenebilir enerji kaynakları öne çıkar hale gelmiştir. Türkiye enerjideki bu dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla gerek coğrafi konumu sebebiyle elde ettiği avantajlar gerekse Yenilenebilir Enerji Kaynaklarını Destekleme Mekanizması (YEKDEM) ile bu alanda önemli gelişmeler kaydederek yenilenebilir enerji üretiminde ciddi adımlar atmıştır.

Yenilenebilir enerji üretimi, Türkiye'nin sadece enerji ithalat bağımlılığında önemli rol oynamakla kalmayıp aynı zamanda uluslararası ticarete rekabet üstünlüğü elde etmesine de katkı sağlayacaktır. Uluslararası ticaret teorilerine Rekabet Üstünlüğü teorisi ile farklı bir bakış açısı katan Porter'ın elmas modelinde yer alan tüm unsurlar Türkiye'de yenilenebilir enerji sektörünün gelişmesine ve sektörün uluslararası rekabet gücünün artmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu durumun en açık örneği, Türkiye'nin ihracatta birinci pazarı olan Avrupa Birliği'nin en önemli gündem konuları arasında yer alan yeşil mutabakat yani sıfır karbon salınımı sürecinde yenilenebilir enerji üretiminin ciddi öneme sahip olmasıdır. Fosil yakıtlardan elde edilen enerjiyi üretimde kullanan başta ağır sanayi olmak üzere (demir-çelik sanayi..vb.) diğer bir çok sektör karbon salınımlarını nötrleştirmek amacıyla yenilenebilir enerji kullanım kapasitelerini artırmaya çalışmaktadır. Bu yeşil enerji dönüşümünde başarılı olamayan firmaların önümüzdeki süreçte AB ülkelerine gerçekleştirecekleri ihracatta ciddi vergi oranlarıyla karşılaşp uluslararası rekabet gücü noktasında dezavantajlı olacakları açıktır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin kamudan özel sektöre kadar tüm paydaşları ile yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretimine ağırlık vermesi ve ayrıca toplumun da bu konuda bilinçlendirilmesi önem arz etmektedir. Türkiye'nin 2005 yılında başlatmış olduğu Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Destekleme mekanizması ile yenilenebilir enerji üretiminde ciddi adımlar atılarak dünya sıralamasında önemli bir yere gelinmiştir. 2005 yılında YEK-DEM'den yararlanan santral sayısı 104 iken 2022 yılında bu sayı 1345'e ulaşmıştır. 2023 yılında da bu sayının hızla artış gösterdiği daha ilk aylardan anlaşılmaktadır. YEK-DEM kapsamında belirlenen alım garantili tarifeler dikkate alındığında özellikle güneş enerjisi yatırım maliyetlerinde son yıllarda yaşanan keskin düşüşü nedeniyle güneş enerjisi yatırımlarının karlılığı ve bu yatırımlara olan ilgi artmıştır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlardan da anlaşılmıştır ki yenilenebilir enerji üretiminin yek-dem ve benzeri

mekanizmalarla desteklenmesi Türkiye'nin enerji ithalat bağımlılığının azaltılmasında önemli rol üstlenmektedir.

Bu çalışmada ekonometrik tahminlerden elde edilen sonuçların Türkiye'de enerji sektörünün geleceği hususunda yol gösterici olduğu düşünülmektedir. Analiz sonucuna göre, Yenilenebilir Enerji Üretimi ve YEK-DEM desteklerinin Türkiye'nin enerji ithalatını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yenilenebilir enerji üretiminde meydana gelecek %1'lik artış Türkiye'nin enerji ithalatında %0,34'lik bir azalış sağlarken YEK-DEM kapsamındaki desteklerdeki %1'lik artış Türkiye'nin enerji ithalatında %0,38'lik bir azalış sağlayacaktır.

Türkiye'nin enerji ithalatı (lnTEİ) varyans ayrıştırması testinden elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin enerji ithalatında meydana gelebilecek değişimler ilk dönemde yüzde yüz 100 oranla sonraki dönemler için ise %62 kendinden, %16 oranında Dünya Petrol fiyatlarından (lnDPF), %7 oranında ise Yenilenebilir Enerji Üretiminden (ln YEÜ) kaynaklandığı sonucu elde edilmiştir. Eş bütünleşme test sonuçlarına göre ise hem %5 hem de %1 anlamlılık düzeylerinde değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu görülmektedir. Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre ise, Türkiye'nin enerji ithalatı ile Yenilenebilir enerji üretimi, YEK-DEM, Enerji İhracatı ve Elektrik İhracatı arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi varken nedenselliğin yönünün bağımsız değişkenlerden bağımlı değişkene doğru olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin enerji ithalatı ile istihdam oranı ve Dünya petrol fiyatları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Türkiye'nin enerji ithalatı ile dolar kuru ve ticari kredi oranı değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi kurulamamıştır. Diğer bir ifadeyle, bu değişkenler birbirinin Granger nedeni değildir.

Son olarak başta yenilenebilir enerji olmak üzere enerji alanında gelecek dönemde çalışma yapmak isteyen araştırmacılar, Türkiye'nin yenilenebilir elektrik üretiminin toplam elektrik tüketimindeki öneminin incelenmesi faydalı olacaktır. Ayrıca dünyada yapılan araştırma sayısı diğer yenilenebilir enerji kaynaklarına göre az olan dalga enerjisinin geleceği ve önemine dair araştırma yapılması enerji literatürüne katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, G. (2008), Küresel değişimler bağlamında Dünya enerji kaynakları, sorunlar ve Türkiye, *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 117-137.
- Arslan, E. ve Solak, A. (2019). Türkiye’de yenilenebilir enerji tüketiminin ithalat üzerindeki etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 10(17), 1380-1407.
- Aslan, N. ve Terzi, N. (2006). Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) teorisi ve teorisinin değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 1-14.
- Aslani, A., Heloa P. ve Naaranojaa M. (2014). Role of renewable energy policies in energy dependency in Finland: System dynamics approach. *Applied Energy*, 113(c), 758-765.
- Atik, H. ve Türker, O. (2011). *Modern dış ticaret kuramları*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Bayrak, M. ve Esen, Ö. (2014). Türkiye’nin enerji açığı sorunu ve çözümüne yönelik arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 139-158.
- Bayrak, Y. (2020). Yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimini destekleme mekanizması (Yek-Dem). *Türkiye Enerji Görünümü 2020* içinde (1-18). Ankara: TMMOB Makine Mühendisleri Odası.
- Bertelemey, J. C. (1984). La division internationale des processus productifs: Une note ricardienne. *Revue d'Economie politique*, 3(94), 347-357.
- Blaszke, M., Nowak, M., Śleszyński, P. ve Mickiewicz, B. (2021). Investments in renewable energy sources in the concepts of local spatial policy: The case of Poland. *Energies*, 14(23), 7902.
- Bozkurt, N. (2002). Ticaretin felsefesi, tarihçesi ve etikle olan sıkı bağına ilişkin bazı saptamalar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 1(2), 153-179.
- Büyükdere K. (2005). Türkiye’nin dış ticaretinin gelişimi. *Gümrük Dünyası Dergisi*, 47(1), 1-9.
- Çivi, E., Erol, İ., İnanlı, T., ve Erol, E. D. (2008). Uluslararası rekabet gücüne farklı bakışlar. *AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- Dinçer, H., Yüksel, S. ve Canbolat, Z. N. (2021). A strategic approach to reduce energy imports of e7 countries: use of renewable energy. *research anthology on clean energy management and solutions* (1796-1816). IGI Global.
- Dolado, J. J. ve Lütkepohl, H. (1996). Making wald tests work for cointegrated VAR systems. *Econometric Reviews*, 15(4), 369-386.
- Dornbusch, R. (1986). Special exchange rates for capital account transactions. *The World Bank Economic Review*, 1(1), 3-33.
- Ertürk, E. (2001). *Uluslararası iktisat, teori-politika, iktisadi birleşmeler parasal ilişkiler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gökmenoğlu, S. M., Akal, M. ve Altunışık, R. (2012). Ulusal rekabet gücünü belirleyen faktörler üzerine değerlendirmeler. *Rekabet Dergisi*, 13(4), 3-43.
- Güler, N. Ü. ve Yumurtacı, Z. (2021). Yekdem politikası ve yenilenebilir enerji gelişimi. *6.İzmir Rüzgâr Sempozyumu*, İzmir.
- Hansen, J. (2011), The competitive advantage of nations, book review, *Journal of international Business*, 3(1), 107-133.
- Hanson, G. (2010). Export Dependence in Developing Countries. *UC San Diego and NBER*.
- Hosseinabad, E.R. ve Moraga, R. J. (2020). The evaluation of renewable energy predictive modelling in energy dependency reduction:a system dynamics approach. *International Journal of Applied Management Science*, 12(1).
- Karluk, R. (1998). *Uluslararası Ekonomi*. İstanbul: Beta Yayınları.

- Kavak, B., Başoğlu, B., Tunçel, N. ve Çolak, E. (2019). Uluslararası ürün yaşam eğrisi teorisinin geçerliliği üzerine bir inceleme. *Pazarlama Ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 435-452.
- Konak, A. (2012). *Ticarette dışa bağımlılık ve Türkiye'nin dış ticareti üzerine etkileri: 1980-2010 ekonomik analizi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Önal, E. ve Yarbay, R. Z. (2010). Türkiye'de yenilenebilir enerji kaynakları ve potansiyeli, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 8(18), 77-96.
- Palacıoğlu, T. (2018). *Mutlak üstünlük ve bazı dış ticaret teorileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası/İstanbul Düşünce Akademisi.
- Porter, E. M. (1998). *The competitive advantages of nations*, New Edition. Palgrave.
- Selei, A., Tóth, B., Resch G., Szabó, L., Liebmann, L. ve Kaderják, P. (2017). How far is mitigation of Russian gas dependency possible through energy efficiency and renewable policies assuming different gas market structures, *energy&environment*, 28(1-2), 54-69.
- Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası iktisat*. İstanbul: Gizem Yayınları.
- Smith, A. (2002). *Ulusların zenginliği*. (Çev. T. Akad). İstanbul: Alan Yayıncılık. (Orijinal yayın tarihi, 1876)
- Taylor, T. (2002). The truth about globalization. *The Public Interest*, 147(Spring), 24-44.
- TEİAŞ, (2022). Türkiye elektrik üretim istatistikleri
Erişim adresi: <https://www.teias.gov.tr/turkiye-elektrik-uretim-iletim-istatistikleri>
- Uçak, S. (2010). *Sürdürülebilir kalkınma bağlamında alternatif enerji ve enerji üretimi büyüme ilişkisi: Panel veri analizi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Utkulu, U. (2005). *Türkiye'nin dış ticareti ve değişen mukayeseli üstünlükler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Ürkmez, İ. (2021). *Türkiye'nin enerji ithalat bağımlılığında yenilenebilir enerjinin rolü: ARDL sınır testi yaklaşımı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Şırnak Üniversitesi.
- Vaona, A. (2016). The effect of renewable energy generation on import demand. *Renewable Energy*, 86(C), 354-359.
- Yalçın, H. E. ve Yalçın, C. (2021). *Enerji verimliliği, yenilenebilir enerji ve cari işlemler dengesi: ekonometrik bulgular ve Türkiye için senaryo analizleri*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Working Paper 21/29.
- Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Belgelendirilmesi ve Desteklenmesine İlişkin Yönetmelik. (2013). *T.C. Resmi Gazete* (28782, 1 Ekim 2013).
- Yüksel, E. ve Sarıdoğan, E. (2011). Uluslararası ticaret teorileri ve Paul R. Krugman'ın katkıları. *Öneri Dergisi*, 9(35), 199-206.

Geliş Tarihi:

21.08.2023

Kabul Tarihi:

25.12.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Yomralıoğlu, D., & Silahtaroglu, G. (2023). Makroekonomik faktörlerle finansal oranlar arasındaki bağlantı: gelişmekte olan ülkelerde şirket karlılığının bütünsel analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 1101-1123. doi:10.46928/iticusbe.1347449

EXPLORING THE NEXUS OF MACROECONOMIC FACTORS AND FINANCIAL RATIOS: A HOLISTIC ANALYSIS OF COMPANY PROFITABILITY IN DEVELOPING MARKETS

Araştırma

Dilek Yomralıoğlu

Sorumlu Yazar (Correspondence)

İstanbul Medipol Üniversitesi

dilek.yomralioglu@std.medipol.edu.tr

Gökhan Silahtaroglu

İstanbul Medipol Üniversitesi

mailtog.silahtaroglu@medipol.edu.tr

Dilek Yomralıoğlu, İstanbul Medipol Üniversitesi Yönetim ve Strateji Doktora programında tez sunum aşamasındadır. Özel sektörde yirmi yılı aşkın bir süredir finansal alanda yöneticilik deneyimine sahiptir. Finansal stratejiler ve finansal yönetim alanlarında araştırmalar yapmaktadır. Bu makale doktora tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

Prof. Dr. Gökhan Silahtaroglu, İstanbul Medipol Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölüm Başkanı ve kurucusudur. Aynı Fakültenin dekanlığını da yapmaktadır. Bilişim ve yapay zekâ alanlarında araştırmaları yayınlanmakta, bu alanda ders vermekte ve alınmış patentleri bulunmaktadır.

EXPLORING THE NEXUS OF MACROECONOMIC FACTORS AND FINANCIAL RATIOS: A HOLISTIC ANALYSIS OF COMPANY PROFITABILITY IN DEVELOPING MARKETS

Dilek Yomralıoğlu
dilek.yomralioglu@std.medipol.edu.tr
Gökhan Silahtaroğlu
gsilahtaroglu@medipol.edu.tr

Abstract

Purpose of the Study: The primary objective of this document is to find out the patterns among macroeconomic factors, related indexes (as external variables), financial ratio indicators (as internal drivers) that had impact on company's profit with a holistic approach. This research also aims to clarify the threshold values and the margin of these variables to achieve profit for the listed manufacturing companies which are registered to BIST (Istanbul Stock Exchange) and operating in food, chemistry, and metalware sectors. The companies which have net profit margin greater than zero are taken into the pool of investigation for the period from June 2007 to December 2022.

Methodology: The study utilized supervised machine learning algorithms on KNIME Analytics Platform (The Konstanz Information Miner). A successful model has been achieved by using Random Forest Learner and Gradient Boosted Trees Learner Algorithms.

Findings: Ten prominent rules have been extracted by Random Forest algorithm to predict profit/loss probability of companies.

Practical implications: The findings derived from this study have direct relevance for decision makers by formulating the values of variables in different combinations to earn profit. Besides, the threshold values of the financial indicators which deepens our knowledge of the internal and external factors is expected to provide a better insight on the markets of developing countries.

Originality/Value: Previous studies are mostly concentrated on the relationship of two or three macro variables with the chosen financial ratios of the companies. Besides a few studies were conducted on the markets of developing countries and if not none of them, very few of them have employed machine learning algorithms. This study aims to show what direction the variables play a role on company's profit with a holistic approach. The diverse combination of the values of independent variables to generate profit will be evaluated with their threshold values under the country specific conditions of the markets.

Keywords: Profit, Macroeconomic, Financial Ratios, Manufacturing Companies, Machine Learning.

JEL Classification: C81, G01, G10

MAKROEKONOMİK FAKTÖRLERLE FİNANSAL ORANLAR ARASINDAKİ BAĞLANTI: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE ŞİRKET KARLILIĞININ BÜTÜNSEL ANALİZİ

Özet

Çalışmanın Amacı; Bu çalışmanın temel amacı, şirket karlılığına etki eden makroekonomik faktörler, ilgili endeksler (dışsal değişkenler olarak), finansal oran göstergeleri (şirket içi değişkenler olarak) arasındaki örüntüleri bütüncül bir yaklaşımla ortaya çıkarmaktır. Bu araştırma aynı zamanda BİST'e (İstanbul Menkul Kıymetler Borsası) kayıtlı gıda, kimya ve metal eşya sektörlerinde faaliyet gösteren borsaya kote üretim şirketlerinin kar elde edebilmesi için bu değişkenlerin alacağı eşik değerleri ve marjlarını netleştirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamına Haziran 2007-Aralık 2022 döneminde net kar marjı sıfırdan büyük olan şirketler alınmıştır.

Metodoloji: Çalışmada KNIME (The Konstanz Information Miner) Veri Analiz Platformu üzerinde denetimli makine öğrenmesi algoritmaları kullanılmıştır. Rastgele Orman ve Gradyan Artırma algoritmalarıyla başarılı bir model sunulmuştur.

Bulgular: Rastgele Orman Algoritmasıyla şirketlerin kar/zarar etme olasılığını tahmin etmeye yönelik on belirgin kural elde edilmiştir.

Uygulamaya yönelik sonuçlar: Bu çalışmadan elde edilen bulgular, karar vericilerle doğrudan bağlantılı olacak şekilde, kar elde etmek için değişkenlerin değerlerinin farklı kombinasyonlarını sunmaktadır. Ayrıca, finansal göstergelerin eşik değerlerinin elde edilmesiyle iç ve dış faktörlere ilişkin bilgilerimizin derinleştirilmesi ve gelişmekte olan ülke piyasalarının daha iyi anlaşılması beklenmektedir.

Özgünlük: Önceki çalışmalar çoğunlukla iki veya üç makro değişkenin seçilen şirket finansal oranlarıyla ilişkisi üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca, gelişmekte olan ülke piyasaları üzerine yapılan çalışmalar oldukça azdır ve bunların yok denecek kadar azında makine öğrenimi algoritmaları kullanılmıştır. Bu çalışma, bütüncül bir yaklaşımla değişkenlerin şirket karı üzerinde ne yönde rol oynadığını göstermeyi amaçlamaktadır. Kâr elde etmek için bağımsız değişkenlerin değerlerinin farklı kombinasyonları, ülkeye özgü piyasa koşulları altında eşik değerleri ile birlikte değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kar, Makroekonomi, Finansal Oranlar, Üretim Şirketleri, Makine Öğrenmesi.

JEL Sınıflandırması: C81, G01, G10

INTRODUCTION

Manufacturing companies are recognized as key drivers of wealth and growth of an economy. During manufacturing process companies are faced with technological advances, innovation, dynamic conditions, changing customer requirements, globalization, high competition, and market uncertainty that induce a large amount of complexity. Managing the complexities is a strategic issue for companies to survive in the long run (Issah & Antwi, 2017). Risk managers and company authorities are expected to investigate the effect of internal and external factors on performance in a multidimensional way to predict the direction of future earnings. When businesses are aware of these factors, they may reduce the negative effect of these issues on future profitability and cash flow. Profitability and maximizing the owner's wealth is one of the most important purposes of management. It is also the main goal of the companies in terms of sustainability of business (Bjørnbet et.al., 2021).

Ratio analysis is a tool used in the evaluation of company performance to predict corporate failure or future profitability and growth potential (Issah & Antwi, 2017). External factors also gain importance with globalization since prediction becomes more difficult for decision makers. Unsustainable consumption and production patterns put the manufacturing companies at the heart of these challenges. Hence, holistic approaches are needed for installing adaptable strategies and designing right components for the company to generate profit (Bjørnbet et.al., 2021). For quantifying the effects of internal and external factors, it is necessary to identify the driver-based data set to achieve profit.

Many studies have been conducted on the drivers of profit by considering the internal firm specific issues and uncontrolled macroeconomic environmental changes. (Lee et.al., 2023; Dewi et.al., 2019; Issah & Antwi, 2017; Rehman et.al., 2021) emphasize the necessity of clarifying prominent drivers of profitability due to diverse country specific factors and dynamics. Most of them are focused on the negative or positive relationships between these variables. In this study, the combination of external variables and financial ratio indicators by finding out the threshold values for generating profit has been investigated. The internal variables are receivable turnover, average receivable collection period, stock turnover, average inventory period, current asset turnover, acid-test ratio, current ratio, cash ratio, leverage ratio, cost of goods sold/sales. The external variables are USD/TL and Euro/TL average selling exchange rate, economic growth rate, monthly production price index on 12 months basis, monthly % difference in production price index, monthly consumer price index on 12 months basis, monthly % difference in consumer price index, unemployment rate, USA unemployment rate, real sector confidence index, consumer confidence index, monthly return of stock exchange market, consumer energy price index, political stability index, Ons price of gold as USD, TL commercial loan interest, USD commercial loan interest. The study is conducted on the manufacturing companies in the food, chemistry, and metalware sectors registered to the Istanbul Stock Exchange in Turkey for

the years Jun. 2007 to Dec. 2022; Random Forest Learner and Gradient Boosted Trees Learner that are the supervised learning algorithms of machine learning, have been used on KNIME Analytics Platform. Prominent rules for predicting profit/loss probability of the companies have been obtained. The manuscript covers internal and external drivers of company performance and a summary of ratio analysis indicators. Then a literature review, method and findings will follow. The last part will be the conclusion. The findings are promising to provide new ways for decision-makers by adjusting the financial strategies parallel to the changes in external factors of emerging markets.

THEORETICAL FRAMEWORK AND DRIVERS OF PERFORMANCE

Both micro and macro-economic factors affect the performance of a company. Microeconomic factors such as production line and its components, company specific structure, implemented strategies can be mostly controlled by the company's management. However, it is difficult to forecast the changes in external environment and other conditions. Macroeconomic factors such as unemployment rate, interest rate, economic growth rate, regulation changes, etc. are beyond the control of companies and it is difficult to predict heterogeneous effects of these variables on future company performance (Pervan et al., 2019).

Theoretical Framework

There are two approaches on the determinants of company performance: One of them is the 'resource-based theory' which claims that internal resources and factors drive the competitiveness and profitability of the company. This approach suggests that companies should match their existing valuable, rare, inimitable, and non-substitutable resources to requirements of the business activities in the market (Giustiziero et.al., 2023). Barney (1991) concludes that small differences between the companies can explain the performance differences among them. Small differences may create big value and has a positive impact on performance. Otherwise, all companies reach the identical resources and extent their performance with the similar strategies (Egbunike and Okerekeoti, 2018). Kogan, L. and Tian, M.H. (2012), include firm size, leverage, liquidity, asset growth and turnover into internal characteristics of the company besides ownership structure, age, and managerial abilities. Porter (1997) within the field of strategy, suggests that external factors are more important than firm-specific factors which is called as 'system theory'. According to 'system theory,' internal resources are based on the analysis of external factors. Globalization has also amplified the relevance of external elements. The Asian Financial Crises and the Global Financial Crises have even taken more attention to the external factors that affect company's performance since The Global Financial Crisis began in the USA had comprehensive influence on economies around the world (Cheong and Hoang, 2021). Our study investigates the effect of external factors on company's profit based on the 'system theory' and how internal factors differentiate the profitability condition of the company based on 'resource-based theory'.

External Drivers of Profit

The transformation in economic activity within a nation can influence the company's performance in both ways. During periods of economic growth, it is expected that the company will increase its sales due to increasing demand of good and services. The increased demand can positively affect companies, leading to higher sales volumes and potentially increasing revenues. On the contrary, unfavorable economic conditions like recession, global crises, demand fluctuations may deteriorate the company's performance. As demand decreases, companies may experience lower sales volumes and subsequently reduced revenue. This can lead to decreased profitability and financial instability. Companies may delay or cancel capital expenditure projects, such as expanding facilities or upgrading technology, during periods of economic uncertainty. This can impact future growth potential (Pervan et al., 2019). It can be said that Gross Domestic Product Growth is the sign of economic state of a country and expected to have positive effect on profitability. Gross Fixed Capital Formation is one of the mechanisms that creates wealth. Gross Fixed Capital Formation comprises public and private sector activities (Ekren et.al., 2020). Another important macroeconomic factor is inflation rate which dominates the increase in the price level of an economy. It is negatively correlated with company profit because it reduces the total demand amount and raises the corporate borrowing costs or interest expenses (Cheong & Hoang, 2021). The measure of inflation relies on price index as Consumer Price Index (CPI) and Producer Price Index (PPI). CPI shows the price changes of daily life commodities and services. PPI shows the manufacturing inputs and consumer goods distributed by industrial enterprises (Özpolat, 2020). Unemployment rate is also the sign of economic development. Increasing unemployment rate will have a negative impact on social, political, and economic stability. When unemployment is low, it suggests that a significant portion of the workforce is employed, which can lead to increased consumer spending, higher tax revenues, and overall economic growth. Unemployment can lead to reduced consumer spending, as unemployed individuals have less disposable income. This reduction in spending can negatively affect businesses and further exacerbate economic challenges, creating a cycle of decreased demand and business contraction. The unemployment rate is a crucial economic indicator with wide-ranging implications. It is not only a measure of economic development but also a reflection of social well-being and political stability. Efforts to address unemployment can have positive effects not only on economic growth but also on the overall quality of life and stability within a society (Gustriansyah et.al., 2023). When economic or political stability is threatened, gold may offer a reliable harbor from other financial assets such as bonds, exchange rates, etc. In some cases, volatility of financial instruments may increase demand for gold as an investment instrument. Therefore, gold price is a topic that has been extensively examined in the realm of international finance (Beckmann et.al., 2019). Energy Prices have taken the consideration of researchers recently since it is transmitted from one market to another. When the price of a commodity has a relationship with the price of another, it is possible to have more accurate planning in a global context. Changes in energy prices can trigger a chain reaction that affects costs,

production, and prices in other commodity markets. Changes in energy prices due to factors like geopolitical events or supply disruptions can lead to increased volatility in other markets. Decision makers need to understand how the price of one commodity can affect the other via different channels. Energy Prices are correlated with most of the commodity prices and prediction of an increase in energy prices may affect the future pricing of another commodity (Kırıkkaleli & Güngör, 2021). Surveys are also widely used in prediction assessments. Real Sector Confidence Index for Turkey has questions providing qualitative information on the current situation and future expectations for a period (Oral & Tuncel, 2014).

Salient Ratios for Assessing Financial Performance

Financial performance is a key indicator of a company's ability to generate profits and create value. Analyzing financial statements through ratios provides valuable insights into different aspects of a company's operations and financial stability. Financial performance reflects how effectively and efficiently a company is operating to generate profits. Profitability is a core aspect of financial performance, indicating the extent to which a company's revenue exceeds its expenses. Financial statements, including the balance sheet, income statement, and cash flow statement, provide essential data for assessing a company's financial performance. These statements offer a snapshot of the company's financial health and performance over a specific period. Ratios are tools used to analyze various financial aspects of a company. They involve comparing different financial data points to gain insights into a company's performance and trends. Ratio analysis is not just about assessing current performance; it can also help predict a company's future financial health. By identifying trends and anomalies in financial ratios over time, analysts can anticipate potential financial issues or opportunities well in advance. It can also provide early indications of financial distress or potential bankruptcy. By monitoring specific ratios and identifying significant deviations from industry norms or historical trends, stakeholders can take corrective actions to prevent financial deterioration. It is essential for stakeholders, including investors, creditors, and management, to understand these ratios and use them as part of their decision-making process. Different categories of ratios provide information about liquidity, leverage, activity, profitability, and market value. Liquidity ratios assess a company's ability to meet its short-term obligations. These ratios are acid-test ratio (quick ratio), current ratio and cash ratio. The current ratio considers all current assets in relation to current liabilities. The acid-test (quick) ratio excludes inventories due to their potential difficulty in converting to cash quickly. The cash ratio focuses solely on cash in relation to short-term obligations, which is especially relevant in uncertain economic conditions (Lee et.al., 2023).

Profitability can be evaluated through various ratios like gross profit margin, operating profit margin, and net profit margin. Leverage ratios, also known as solvency ratios, evaluate a company's financial leverage or the extent to which it relies on debt financing. Leverage shows company's long-term stability and its capacity to repay long-term debt. These ratios are typically calculated as debt-to-

equity ratio or debt-to-asset ratio. A higher ratio could imply higher financial risk. Activity ratios which are also known as efficiency ratios, measure how effectively a company utilizes its assets to generate sales and revenue. Inventory turnover, fixed assets turnover, receivable turnover, and total assets turnover. These ratios provide insights into how effectively a company's assets are being used to drive revenue (Lee et.al., 2023).

Profitability ratios may evaluate a company's ability to generate profits from its operations. Key ratios include profit margin, which indicates the proportion of sales converted into profit, and return on assets (ROA) and return on equity (ROE), which assess how effectively assets generate profit. Market value ratios relate to a company's stock prices on the stock exchange. These ratios reflect factors such as the company's risk, management quality, and other company-specific attributes that are reflected in its stock prices. Market value ratios are not considered in this study as our focus is on the drivers of profit.

Cost of goods sold (COGS) is a critical factor for manufacturing companies as it directly impacts their ability to predict profits. Manufacturing companies are systems that transform inputs into outputs, with the goal of generating higher output value compared to input value for profitability. COGS affects both sales and profitability by influencing selling prices based on input values (Dewi et.al., 2019).

Literature Review

Financial hardship is a widespread concern in the corporate realm, prompting scholars in the domains of finance and economics to delve deeply into this subject in their academic inquiries and writings. Some studies found that macroeconomic variables have significant effect on company's performance.

Issah and Antwi (2017), studied on 116 listed UK companies for the period 2002 to 2014 excluding financial companies and it is found out that company performance is related to prior year's ROA and macroeconomic variables. Doruk (2023) focuses on the Turkish manufacturing sector's performance. The main objective is to understand how certain macroeconomic factors impact the sector's performance for the period from 2006 to 2017. The findings suggest that four macroeconomic factors investigated in the research are interconnected and changes in one can have ripple effects on the others, shaping a country's economic performance and position in the global economy. The result shows that these factors have a prominent effect on the manufacturing sector in Turkey during the specified period. Rehman et al. (2021) present a similar analysis of Pakistan. The study investigates the impacts of key macroeconomic factors on the financial performance of sugar mills in Pakistan. The researchers utilized ten years of panel data from 2010 to 2019 and examined a range of macroeconomic variables, including the rate of interest, GDP growth, inflation rate, and foreign direct investment, in relation to the financial performance of twenty-nine sugar mills listed on the Pakistan Exchange (PSX). The analysis was conducted using a multivariate analysis model. The findings of the study indicate a negative association between certain macroeconomic indicators and the return on

assets (ROA) of the sugar mills. Specifically, it was found that GDP growth, interest rate, inflation rate, and foreign direct investment had a negative impact on the Return on Assets (ROA) of the sugar mills. The implications of these results suggest that macroeconomic factors, such as the rate of interest, inflation rate, and GDP growth play a significant role in influencing the financial performance of sugar mills in Pakistan.

Almansour et al. (2021) investigates the effect of inflation on the performance of the banking sector in Jordan. The study focused on five Jordanian banks that are recorded on the Amman Stock Exchange, and the data spanned from 2009 to 2019. The researchers employed a quantitative approach, specifically regression analysis, to analyze how inflation affects various aspects of the banks' performance, including return on assets, return on investment, and net interest rate. The findings of the study reveal a significant and negative correlation between the rate of inflation and the performance of the banking sector. In other words, higher inflation has an adverse impact on the financial well-being of the banking institutions operating in Jordan, under investigation but Zulfiqar and Din (2015) have adverse result for their study which explores the impact of macroeconomic factors on the performance of Pakistan's textile industry. The study found that inflation and interest rates have a significant and positive impact on the Return on Asset (ROA) of the textile industry in Pakistan. This suggests that as inflation and interest rates increase, the industry's performance in terms of ROA also improves. On the other hand, the study revealed that the interest rate has a substantial and favorable influence on Return on Equity (ROE) for the textile industry. This implies that higher interest rates are associated with better performance in terms of ROE unless the inflation rate is kept in single digit for overall economy.

Some researchers conducted investigations by concerning the internal factors of the companies and diverse results are obtained since companies operate in diverse industries and regions, and they may be exposed to different competitive pressures, regulations, consumer behaviors, and economic conditions. These contextual differences can lead to variations in the impact of internal factors on performance as mentioned below.

Sahoo and Bishnoi (2023), found that higher leverage rate had slowed the investment rate in the construction, mining, and service sectors, owing to elevated interest expenses and a rise in retained earnings. Yuliastari et.al. (2022) had a study on thirty-six firms in consumer goods sector registered to Indonesia Stock Exchange during the period 2014-2018. The research finding shows that current asset turnover, asset turnover, and cash flow to total debt have an impact on financial distress. Madushanka and Jathurika (2018) searched for the variables that affect profitability of manufacturing companies. The research was generated on fifteen manufacturing firms registered to the Colombo Stock Exchange for the period from 2012 to 2016. It is concluded that quick ratio is positively related to profitability. Ningsih and Sari (2019) unlikely searched for the effect of financial ratios on company value for the listed companies in automotive and component sub sectors. The result shows that

liquidity and debt to asset ratio do not affect the value of the company but ROA has a significant positive effect on company's value. A joint test shows that liquidity, solvency, and profitability affect the value of the company by 42.1% and the left portion is influenced by other variables which are not used in the study.

Some researchers adopt a comprehensive approach to firm performance by considering a combination of macroeconomic factors, financial ratios, and firm-specific characteristics. This approach recognizes that a multitude of internal and external factors can collectively influence a company's performance.

Egbunike and Okerekeoti (2018) searched for the interrelationship between macroeconomic factors and firm characteristics on Nigerian manufacturing companies. They observed that integrating macroeconomic factors, financial ratio analysis, and firm characteristics provides a well-rounded perspective on firm performance in developing countries. Alomari and Azzam (2017) also investigated the influence of micro and macroeconomic variables on ROA of 24 listed Jordanian insurance companies. According to findings, liquidity and leverage have a negative, size of the company, market share and GDP have a positive effect and inflation has no significant influence on the financial well-being of the Jordanian insurance firms. Widagdo et al. (2020) focused on analyzing the relationships between financial ratios, macroeconomics, investment risk, and Sharia stock returns. The study utilized a sample of twenty-nine companies listed on the JII (Jakarta Islamic Index) and covered a 5-year period ending on December 31, 2018. The study found that financial ratios have a significant impact on Sharia stock returns and investment risk. This implies that a company's financial performance, as reflected in its ratios, can influence the returns that investors receive, and the level of risk associated with their investments. Arilyn's research focused on financial distress in 2020 which aims to analyze the factors that affect the financial distress of agriculture companies registered to Indonesia Stock Exchange. The study considers various financial ratios that provide insights into the financial health and performance of the agriculture companies. Analyzing these ratios can help identify patterns that might signal financial distress. The research also focuses on macroeconomic variables that could impact the performance of agriculture companies. The research period is between 2013 and 2018. The study found that among the financial ratios examined, only the current ratio had a significant impact on the financial performance of the agriculture companies. The identification of the current ratio as a predictor of financial distress suggests that liquidity plays a crucial role in the financial health of these agriculture companies. The study also found that there was no significant influence of the debt-to-equity ratio and net income to total asset ratio on the financial distress of the agriculture companies in the studied context offers important insights into the financial dynamics of these companies. The research examined the impact of macroeconomic variables, specifically the gross domestic product (GDP) and the Indonesia Composite Index, on the financial distress of the agriculture firms. The investigation did not uncover a noteworthy correlation between these macroeconomic factors and financial distress. Overall, the findings suggest that in the specific context

of agriculture companies registered to the Indonesia Stock Exchange, the current ratio is a relevant indicator for predicting and assessing financial distress. Brunnermeier et.al. (2023), observed micro and macro data from the German inflation of 1919-1923 which highlights the effects of inflation on German economy. It is found that inflation led a reduction in debt burdens, decline in interest expenses, increase in equity values and higher employment during the inflation.

Although authors have used some statistical techniques and models to extract correlations or patterns, very few of them have employed machine learning algorithms. Our study differs from the previous research since the research method will show the threshold values of the financial indicators. Additionally, it can predict the combined values of the independent variables for generating profit, considering both internal and external profit drivers through a holistic approach.

METHODOLOGY

In the modern business landscape organizations are dealing with massive amounts of data. The process of extracting relevant and valuable information from this data plays a crucial role in decision-making across different levels of management. Decision-makers rely on data-driven insights to make informed choices that impact various aspects of the organization's operations, strategies, and goals. Various information systems are used to support decision-making process such Expert Information Systems (EIS) which provide strategic information to top management, facilitating complex decision-making and Management Information Systems (MIS) that generate regular reports, summaries, and ad hoc queries to support tactical decisions, Decision Support Systems (DSS) which assist managers at all levels with interactive tools for analyzing data and making decisions (Silahtaroglu & Alayoğlu, 2016). Predicting future trends related to a company is especially important for decision-making process in the world of investment and business. This process involves analyzing various factors, such as financial performance, market trends, competitive landscape, technological advancements, and more, to make efficient decisions about where to allocate resources. Artificial intelligence (AI) has gained substantial attention in this context due to its potential to enhance prediction accuracy and reduce uncertainty. AI can help in constructing and optimizing investment portfolios based on desired risk levels and return objectives. It can consider a wide range of variables and constraints to suggest optimal allocations. AI models can reduce uncertainty to simulate various scenarios to help investors understand how different factors could impact a company's performance or the market in areas such as economics, policies related to the economy, innovation, and the practice of efficient management. To increase the likelihood of earning a profit and to analyze multitude of variables for investment decisions, machine learning can offer crucial assistance (Ferrati and Muffatto, 2021). Data mining algorithms are mostly used for bankruptcy predictions, credit risk analysis and financial distress predictions due to its clustering and prediction success. Çöllü et.al. (2020), conducted research on twenty textile companies to find out the prominent factors of financial distress by using the decision

tree algorithm. By clustering the unsuccessful companies, the clustering algorithm predicted the unsuccessful companies by %97.6 accuracy.

This study conducts a quantitative research based on the half year financial reports of the manufacturing companies in food, chemistry, and metalware sectors for the period from June 2007 to December 2022 by using KNIME Analytics Platform. Ninety companies are investigated in total. The dependent variable or class is net profit margin (Net Profit/Sales) which is greater than 0. The companies that have net profit margin greater than zero marked as 1 for the related period. Independent variables are financial ratios, macro-economic variables and indexes which are suggested that may have a relation with macro-economic variables or factors. Financial ratios are chosen as acid-test ratio, cash ratio, current ratio, leverage ratio, financing ratio, receivable turnover, stock turnover, average days of receivable collection, stock period (as days), asset turnover, cost of goods/sales ratio. Macro-economic variables are, USD/TL exchange rate, Euro/TL exchange rate, monthly % increase in USD/TL, growth rate, monthly production price index, monthly consumer price index, monthly unemployment rate, USA unemployment rate, consumer confidence index, real sector confidence index, monthly stock market return per cent, consumer energy price index, gold price as ounce USD, commercial loans as USD, commercial loans as TL.

Data Warehouse

Half year financial statements as balance sheet and income statement are provided from K.A.P. (Public Disclosure) Platform (<https://www.kap.org.tr/tr/>). This platform has been established to provide periodic and transparent information to public. Listed companies must share their financial statements in this platform according to the Capital Market Board's notification. Half year balance sheet figures of ninety companies have been put into an excel file. Then the financial ratio calculation has been made. The values are calculated in formulation page of the file and then transferred to calculation summary page. Receivable turnover and stock turnover are calculated on yearly basis for more accurate result. Cost of goods and sales figures are taken from income statement for calculating Cost of goods sold/ Sales ratio. Finally, a total of 2,470 rows of financial data have been imported into an Excel file. You may find below in table 1/1 and table 1/2, a screen shot of the financial ratio calculation file for the period from June 2007 to December 2011. The names of the companies are hided. The rows in which net profit margin is greater than zero have been marked as 1. The rows in which net profit margin is smaller than zero have been marked as two.

Table 1/1. Financial Ratio Calculation File

Comp.	Date	Rec. Turn-Over	Average Collection days	Stock Turnover	Average stock period (as days)	Current asset turnover
X	Jun. 2007					1.11
X	Dec. 2007	8.73	40.97			2.58
X	Jun. 2008					0.97
X	Dec. 2008	9.58	41.33	4.22	85.30	2.07
X	Jun. 2009					0.88
X	Dec. 2009	9.04	39.82	4.23	85.19	1.85
X	Jun. 2010					0.92
X	Dec. 2010	8.87	44.75	4.66	77.24	1.95
X	Jun. 2011					0.93
X	Jun. 2011	10.49	43.74	4.82	74.72	2.03

Table 1/2. Financial Ratio Calculation File

Comp.	Date	Liqui- dity ratio	Cur- Rent ratio	Cash ratio	Leve- Rage ratio	COGS/ Sales	Net Profit Mar- gin	P	L
X	JUN. 2007	0.80	1.12	0.22	0.59	47.96	0.13	1	
X	DEC. 2007	0.79	1.19	0.31	0.53	49.35	0.12	1	
X	JUN. 2008	1.00	1.39	0.38	0.60	48.85	0.13	1	
X	DEC. 2008	0.91	1.26	0.49	0.58	50.72	0.08	1	
X	JUN. 2009	0.75	0.95	0.38	0.60	48.67	0.11	1	
X	DEC. 2009	1.10	1.38	0.71	0.55	50.06	0.11	1	
X	JUN. 2010	1.07	1.33	0.49	0.56	48.65	0.13	1	
X	DEC. 2010	0.95	1.22	0.53	0.50	49.21	0.12	1	
X	JUN. 2011	0.91	1.24	0.33	0.54	50.76	0.11	1	

Table 2/1 and table 2/2 show the descriptive statistics of financial ratio calculations.

Table 2/1. Descriptive Statistics Provide a Summary of The Main Characteristics of The Dataset

	Rec. Turn-over	Average Collection Days	Stock Turnover	Average Stock Period (days)	Current Asset Turnover	Liquidity ratio
STD. DEV.	13.264,74	71.62	4.65	182.68	0.94	1.66
AVERAGE	397.80	89.75	6.12	104.34	1.41	1.41
MIN	0.65	0.16	0.068	9.29	0.079	0.037
MAX	452.178	1.100	39	5.304	10	33.94

Table 2/2. Descriptive Statistics Provide a Summary of The Main Characteristics of The Dataset

	Current ratio	Cash ratio	Leverage ratio	Financing ratio	COGS/ Sales %
STD. DEV.	1.95	0.95	0.52	2.11	12.76
AVERAGE	1.99	0.41	0.58	1.46	77.68
MIN	0.045	0.00	0.032	- 0.90	3.21
MAX	33.94	16.51	9.83	30.31	225.29

Macro-economic variables and indexes have been inputted into another excel file. Monthly values are provided from TURKSTAT (Turkish Statistical Institute) and Electronic Data Distribution System of Central Bank of the Republic of Turkey. Growth rate is announced quarterly basis, so it is entered quarterly as yearly cumulative sum. There are totally 193 rows for 16 years. In table 3 and in table 4, there are screenshots from the excel file in which macro-economic variables and indexes have been entered. The figures which can be provided on monthly basis, are entered monthly. The macroeconomic variables which can be provided on quarterly basis, are entered quarterly. These values are also entered as monthly basis by dividing quarterly figures in three. Descriptive statistics of these variables are given in table 5/1, 5/2 and 5/3.

Table 3. Data File of Macroeconomic Variables

Date	Average USD/TL rate	Monthly difference	Quarterly growth rate	Monthly growth rate	Monthly Unemployment rate	USA Unemployment Rate
JUNE 2007	1.43			2.4	8.8	4.6
DEC 2007	1.40	- 2.13		2.4	9	4.5
JUNE 2008	1.41	0.90	7.2	2.4	8.9	4.4
DEC 2008	1.36	- 3.51		1.13	9.2	4.5
JUNE 2009	1.34	- 1.76		1.13	9.2	4.4
DEC 2009	1.32	- 1.27	3.4	1.13	9.2	4.6

Table 4. Data File of Indexes

Date	Production Price index %	Consumer Price index %	Consumer Confidence index
JUNE 2007	9.68	9.76	101.3
DEC 2007	10.08	9.92	101.4
JUNE 2008	10.63	10.15	101.6
DEC 2008	11.01	10.3	101.8
JUNE 2009	10.95	10.24	102.1
DEC 2009	10.09	10.11	102.4

Table 5/1. The Descriptive Statistics of Macro-economic Variables and Indexes

	USD/TL rate	Monthly difference	Monthly Growth rate	Quarterly growth rate	Production price index
STD. DEV.	3.96	4.00	1.80	5.41	22.76
AVERAGE	1.43	1.25	2.40	4.95	9.68
MIN	1.18	- 9.04	- 4.70	- 14.10	1.14
MAX	18.70	22.21	7.47	22.4	157.69

Table 5/2. The Descriptive Statistics of Macro-economic Variables and Indexes

	Consumer Price index	Monthly Unemployment rate	USA Unemployment rate
STD. DEV.	2.55	1.62	2.23
AVERAGE	101.30	8.80	4.05
MIN	92.70	8.00	3.5
MAX	103.20	14.5	14.8

Table 5/3. The Descriptive Statistics of Macro-economic Variables and Indexes

	Consumer Confidence index	Real Sector Confidence index	Stock Exchange Monthly Return %	ONS Gold Price USD	USD Commercial Loan interest	TL Commercial Loan interest
STD. DEV.	2.55	9.71	6.88	329.82	1.33	5.14
AVERAGE	101.3	101.60	8.29	1.214.5	7.44	16.34
MIN	92.7	59.80	- 24	631.00	2.33	8.09
MAX	103.2	115.90	21.89	1.969.00	9.61	36.17

Conceptual Framework

Data driven decision making is a strength for many industries since it led to identify the trends and patterns that can be adjusted to business models. This, in turn, enhances their competitive edge in the market. Companies give priority to be in line with developments in data science and analytics to categorize and analyze the data coming from different sources. Data mining helps to determine significant facts, relationships, trends, patterns, exceptions, and anomalies that might be otherwise overlooked. This technique associates' rules or if-then rules, finds correlations between big data sets, and can make predictions by learning from the past experience (data). Machine learning algorithms learn from the data and extracts prediction as output. It is a type of artificial intelligence used to perform a special task without being explicitly programmed. Machine Learning Statistical methods have different distributions of parameters and independent attributes. Various studies have shown that machine learning suggests mostly better prediction accuracy. It is free of underlying parametric and assumptions of statistical methods which usually give interpreting results (Mahesh, 2020).

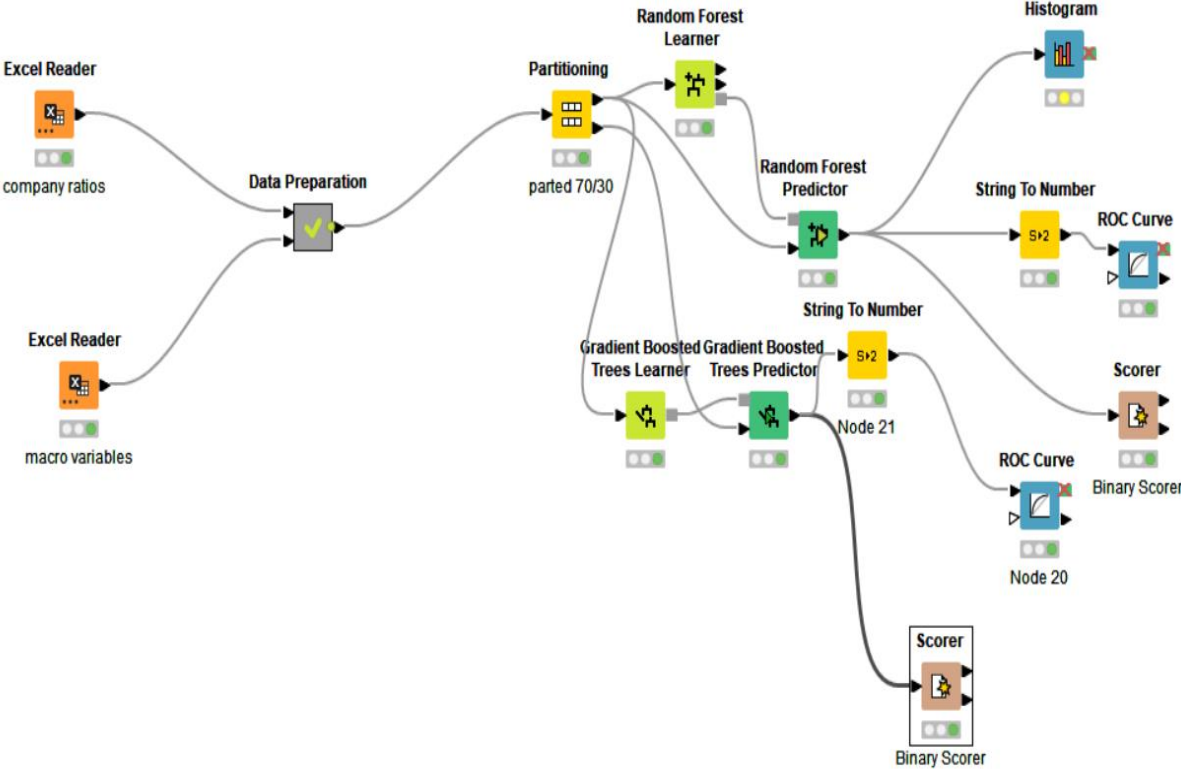
KNIME is a free, open-source data mining and machine learning platform for integration and predictive analytics. It is possible to create a workflow or pipeline in this system that is composed of different nodes which pass data from one end to another. These nodes from different research areas can be composed to create cross-domain workflows. KNIME Analytical Platform can manage complex data types by using advanced algorithms for business intelligence. In financial area, it is

commonly used for credit scoring, fraud detection and risk management (Shrivastava et al., 2023). There are many Machine Learning (ML) algorithms which are well known as good learners. In this study, we have used two supervised machine learning algorithms: Random Forest and Gradient Boosted Trees. Random Forest is a popular machine learning algorithm which uses an ensemble of decision trees for reaching the most accurate result. It combines multiple decision trees; each trained on a subset of the data to improve accuracy of predictions and reduce overfitting. It is mostly used for classification and regression problems in diverse fields such as finance, healthcare, and natural language processing (Aydın & Silahtaroglu, 2021). Gradient Boosted Trees, or Gradient Boosting, is also an ensemble learning method. It uses multiple decision trees to make predictions. Each tree is built sequentially, with each subsequent tree aiming to correct the errors of the previous one. Gradient Boosting has been shown to be effective in many applications, including ranking and classification tasks (Friedman, 2001).

Research Model

In this research model, Random Forest and Gradient Boosting have been used as machine learning algorithms.

Figure depicts the overall training model:

The data set of macro-economic variables and financial ratios are loaded as two excel files. Seventy per cent of data set is used for learning and thirty per cent of data set is used for testing. These are the independent variables of the algorithm. The dependent variable or the class variable of the model is

profit variable. The Random Forest Algorithm was configured with hyperparameters set at 100 trees, using the Gini criterion for splitting, and incorporating five-fold cross-validation. This model aimed to predict the probabilities of profit occurrences for companies across diverse scenarios. Despite employing the Gradient Boosted Trees Algorithm to enhance accuracy, the results indicated that the Random Forest Algorithm outperformed in terms of accuracy.

Since the optimal values for hyperparameters depend on the dataset and task, here are the values that we have fine-tuned the algorithm based on its performance:

-Learning Rate: 0.01

-Number of Trees: Sample: 100

-Tree-Specific Parameters: max-depth 7

-Regularization Parameters:

gamma: 0.1

alpha: 0.2

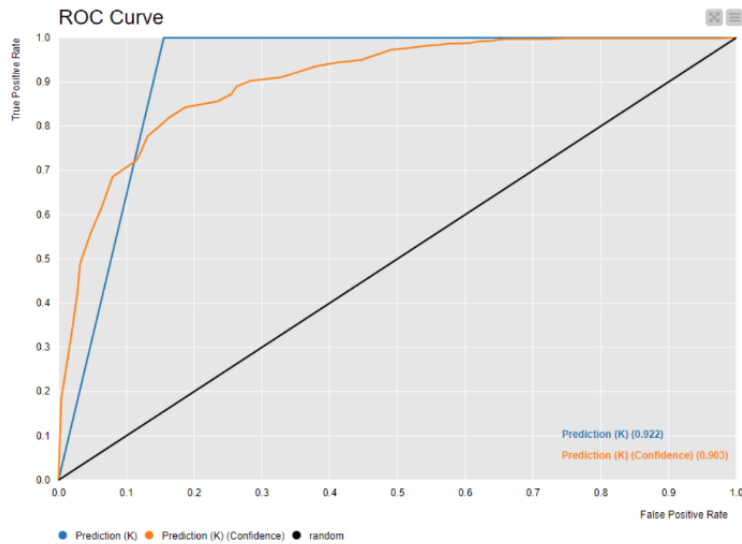
lambda: 0.2

The Accuracy statistics of Random Forest and Gradient Boosting can be seen below in Table 6. Based on the accuracy figures of the algorithms, we can say that the model is successful for composing the financial ratios and macro variables for achieving profit for the companies and sectors included in this study.

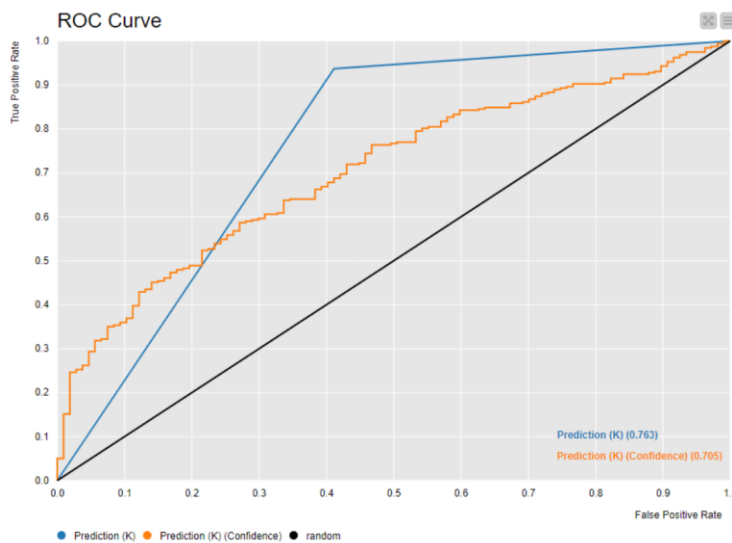
Table 6. Accuracy Statistics of The Algorithms

	Accuracy	Cohen
Random Forest	0.961	0.89
Gradient Boosting	0.849	0.57

Random Forest algorithm’s ROC Curve is attached below. It can be said that the model has high confidence level for prediction.

Gradient Boosting Algorithm has lower confidence level than Random Forest Algorithm as seen below.

FINDINGS

In this research, Random Forest Learner has the accuracy of 0.961 and Gradient Boosted Learner has the accuracy of 0.849. The results suggest that it is a successful model. Based on this model Random Forest algorithm has generated below mentioned rules. According to the rules in table 7/1 and in table 7/2, the machine learning algorithm considers cost of goods sold, current ratio, acid-test ratio and price indexes are the most important variables. The rules imply that when the companies' acid-test ratio is lower than 0.61 companies may generate loss with the probability over 83% as seen in table 6, rule four and rule six. Besides the breakpoint of cost of goods sold is 0.92. Minimum level of

current ratio is 0.75 that is rule one in table 7/1. The increase of current ratio has positive effect on the ability of generating profit.

CONCLUSION

Turkish economy is fragile and may show volatility in macro-economic values such as foreign exchange rate, growth rate, interest rate, etc. The study was conducted to find out the interrelationship between macro-economic variables and indexes and financial ratio indicators of the companies. Our study shows that the influence of macro-economic factors depends on the internal conditions of the companies. It can be said that internal factors (Financial ratio indicators of this study) have the most significant effect on profit. When cost of goods/sales ratio is above 0.88 and acid-test ratio is below 0.61 it poses a significant threat to generating profit. Current ratio has positive impact on financial performance, which aligns with the findings of previous studies. Also, the outcomes of this research align with the findings of previous research by Yuliastari et.al. (2022) and Arilyn (2020). In this study the minimum current ratio is considered as 0.75 but if it is kept over 0.97 the adverse effects of other factors can be reduced. The impact of macro-economic variables is based on their combination with financial ratio indicators of the companies. It can be said that growth rate impacts the profit positively for this study, but further research is needed for a better understanding.

Limitations of the study

This study is limited with ninety manufacturing companies from three sectors. Sectoral differences and the size of the companies are not considered. Further studies may be exercised to comparatively analyze sector-specific results by expanding the pooled sample. It should be considered that the results may vary according to the size of the companies.

Table 7/1. Prominent Rules Generated by RF to Predict Profit/Loss.

Rule	Leverage ratio	Current ratio	Production price index on 12 months basis	Monthly increase in TL/USD rate	Gold Ons USD	Monthly growth rate	Cash ratio	USA unemployment rate	Profit	Loss
1	0.74-0.86	0.75-0.9668	38	7.13					93	
2	0.88				1.708	0.91			94	
3		0.97			1.434-1.761		0.04-0.057	6.4	90	

Table 7-2. Prominent Rules Generated by RF to Predict Profit/Loss.

Rule	Cost of Goods Sold/ Sales %	Current ratio	Acid-test ratio	Real sector confidence index	Consumer energy price index	Monthly growth rate	Cash ratio	USA unemployment rate	Pro-fit	Loss
4	92-94		0.58-0.61	104-111				8.8		98
5	88	0.93			172				93	
6	92.72	0.9	0.51							83.2
7						2.04			89	
8			0.62		172		0.15		85	
9		1.25		97.75			0.058		88	
10							0.058		88	

RECOMMENDATIONS

Based on the findings of this research and insights derived from the machine learning model, the following recommendations are suggested to enhance financial performance and profitability for companies:

Optimize Cost of Goods Sold (COGS): Given the significant influence of COGS on the model's predictions, companies should focus on cost management strategies to ensure efficient production processes, minimize wastage, and negotiate favorable terms with suppliers. Regularly review and analyze the components of COGS to identify potential areas for cost reduction without compromising product quality.

Enhance Liquidity and Current Ratio Improvement: The importance of current ratio and acid-test ratio in the model highlights the significance of liquidity. The positive effect of an increased current ratio on profit generation stresses the importance of managing current assets and liabilities effectively. To maintain a balanced current ratio by managing inventory turnover, optimizing accounts payable, prompt accounts receivable collection to strengthen the liquidity ratios.

Mitigate Risk of Loss: The model's observation that an acid-test ratio below 0.61 and cost of goods/sales ratio over 0,88 increase the probability of generating losses highlighting the necessity for risk mitigation. Foster collaboration between finance, operations, and data science teams to ensure a holistic understanding of the factors impacting financial performance and enable the implementation of data-driven strategies. Thus, companies can harness the power of data-driven insights to optimize financial performance, enhance profitability, and navigate the complexities of today's business landscape effectively.

REFERENCES

- Almansour, A. Y., Alzoubi, H. M., Almansour, B. Y., & Almansour, Y. M. (2021). The effect of inflation on performance: an empirical investigation on the banking sector in Jordan. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(6), 97-102.
- Alomari, M. W., & Azzam, I. A. (2017). Effect of the micro and macro factors on the performance of the listed Jordanian insurance companies. *International Journal of Business and Social Science*, 8(2), 66-73.
- Arllyn, E. J. (2020, January). The effect of financial ratios and macroeconomic variables to financial distress of agriculture industry listed in the Indonesia Stock Exchange from 2013 to 2018. In *17th International Symposium on Management (INSYMA 2020)* (pp. 347-349). Atlantis Press.
- Aydin, G., & Silahtaroglu, G. (2021). Insights into mobile health application market via a content analysis of marketplace data with machine learning. *PloS one*, 16(1), e0244302.
- Beckmann, J., Berger, T., & Czudaj, R. (2019). Gold price dynamics and the role of uncertainty. *Quantitative Finance*, 19(4), 663-681.
- Bjørnbet, M. M., Skaar, C., Fet, A. M., & Schulte, K. Ø. (2021). Circular economy in manufacturing companies: A review of case study literature. *Journal of Cleaner Production*, 294, 126268.
- Brunnermeier, M. K., Correia, S. A., Luck, S. ve Verner Zimmermann, E. & T. (2023). The debt-inflation channel of the German hyperinflation. *National Bureau of Economic Research*, (31298). <https://www.nber.org/papers/w31298>
- Cheong, C., & Hoang, H. V. (2021). Macroeconomic factors or firm-specific factors? An examination of the impact on corporate profitability before, during and after the global financial crisis. *Cogent Economics & Finance*, 9(1), 1959703.
- Çöllü, D. A., Akgün, L., & Eydurun, E. (2020). Financial failure prediction with decision tree algorithms: textile, wearing apparel and leather sector application. *International Journal of Economics and Innovation*, 6(2), 225-246.
- Dewi, V. I., Soei, C. T. L. & F. O. S. (2019). The impact of macroeconomic factors on firms' profitability (evidence from fast moving consumer good firms listed on Indonesian Stock Exchange). *Academy Of Accounting and Financial Studies Journal*, 23(1), 327.
- Doruk, Ö. T. (2023). Macroeconomic determinants of firm performance: Evidence from Turkey. *The Singapore Economic Review*, 68(01), 177-196.
- Egbunike, C. F., & Okerekeoti, C. U. (2018). Macroeconomic factors, firm characteristics, and financial performance: A study of selected quoted manufacturing firms in Nigeria. *Asian Journal of Accounting Research*, 3(2), 142-168.
- Ekren, N., Erdoğan, M. F. ve Bildik, K. H. (2020). Makroekonomik performansın kişi başına düşen göstergelerle alternatif analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar 2020/1(37), 493-514. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1123786>
- Ferrati, F., & Muffatto, M. (2021). Entrepreneurial finance: emerging approaches using machine learning and big data. *Foundations and Trends® in Entrepreneurship*, 17(3), 232-329.
- Friedman, J. (2001). Greedy function approximation: a gradient boosting machine. *The Annals of Statistics*, 29(5), 1189-1232. <https://www.jstor.org/stable/2699986>
- Giustiziero, G., Kretschmer, T., Somaya, D., & Wu, B. (2023). Hyperspecialization and hyperscaling: A resource-based theory of the digital firm. *Strategic Management Journal*, 44(6), 1391-1424.
- Gustriansyah, R., Alie, J., & Suhandi, N. (2023). Modeling the number of unemployed in South Sumatra Province using the exponential smoothing methods. *Quality & Quantity*, 57(2), 1725-1737.

- Issah, M., & Antwi, S. (2017). Role of macroeconomic variables on firms' performance: Evidence from the UK. *Cogent Economics & Finance*, 5(1), 1405581.
- Kırıkkaleli, D., & Güngör, H. (2021). Co-movement of commodity price indexes and energy price indice: a wavelet coherence approach. *Financial Innovation*, 7(1), 1-18.
- Kogan, L., & Tian, M. H. (2012). Firm characteristics and empirical factor models: a data-mining experiment. *FRB International Finance discussion paper*, (1070).
- Lee, J., Chang, J. R., Kao, L. J., & Lee, C. F. (2023). Financial Analysis, Planning, and Forecasting. In *Essentials of Excel VBA, Python, and R: Volume II: Financial Derivatives, Risk Management and Machine Learning* (pp. 433-455). Cham: Springer International Publishing.
- Madushanka, K. H., & Jathurika, M. (2018). The impact of liquidity ratios on profitability. *International Research Journal of Advanced Engineering and Science*, 3(4), 157-161.
- Mahesh, B. (2020). Machine learning algorithms-a review. *International Journal of Science and Research (IJSR)*. [Internet], 9(1), 381-386.
- Ningsih, S., & Sari, S. P. (2019). Analysis of the effect of liquidity ratios, solvability ratios and profitability ratios on firm value in go public companies in the automotive and component sectors. *International Journal of Economics, Business and Accounting Research (IJEBAAR)*, 3(04).
- Oral, E., & Tuncel, S. Ö. (2006). Real Sector Confidence Index from the Business Tendency Survey of CBRT. *Central Bank of the Republic of Turkey*.
- Ozpolat, A. (2020). Causal link between consumer prices index and producer prices index: An Evidence from central and Eastern European Countries (CEECs). *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 10(2), 319-332.
- Pervan, M., Pervan, I., & Ćurak, M. (2019). Determinants of firm profitability in the Croatian manufacturing industry: evidence from dynamic panel analysis. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 32(1), 968-981.
- Rehman, K. U, Shaikh, A. H., AliRaza, and Soomro, Y. A. (2021). Macroeconomics indicators & financial performance of firms: A study of the sugar industry in Pakistan. *International Transaction Journal of Engineering, Management, & Applied Sciences & Technologies*, 12(5), 12A5J, 1-11.
- Sahoo, P., & Bishnoi, A. (2023). Drivers of corporate investment in India: The role of firm-specific factors and macroeconomic policy. *Economic Modelling*, 125, 106330.
- Shrivastava, A., Jain, J. & Chauhan, D. (2023). Literature review on tools & applications of data mining. *International Journal of Computer Sciences and Engineering*, 11(4), 46-54.
- Silahtaroglu, G., & Alayoglu, N. (2016). Using or not using business intelligence and big data for strategic management: an empirical study based on interviews with executives in various sectors. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 235, 208-215.
- Widagdo, B., Jihadi, M., Bachitar, Y., Safitri, O. ve Singh, S. (2020). Financial ratio, macro economy, and investment risk on sharia stock return. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(12), 919-926.
- Yuliastari, M., Najmudin, ve Dewi, M. K. (2022). The influence of financial ratios and macroeconomic indicators in predicting financial distress (empirical study in the consumer goods sector companies. *International Sustainable Competitiveness Advantage*, 207-217.
- Zulfqar, Z., & Din, N. U. (2015). Inflation, Interest rate and firms' performance: the evidence from textile industry of Pakistan. *International Journal of Arts and Commerce*, 4(2), 111-115.

Geliş Tarihi:

12.09.2023

Kabul Tarihi:

26.12.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Dindarik, N., & Fidan, Y. (2023). Lojistik işletmelerin çalışan profili ile yenilik odaklılığı arasındaki ilişki. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 1124-1144. doi:10.46928/iticusbe.1358825

LOJİSTİK İŞLETMELERİN ÇALIŞAN PROFİLİ İLE YENİLİK ODAKLILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Araştırma

Nazlıcan Dindarik

Sorumlu Yazar (Correspondence)

Bartın Üniversitesi

ndindarik@bartin.edu.tr

Yahya Fidan

İstanbul Ticaret Üniversitesi

yfidan@ticaret.edu.tr

Nazlıcan Dindarik, Bartın Üniversitesi, Bartın MYO, Yönetim ve Organizasyon bölümünde öğretim görevlisidir.

Prof. Dr. Yahya Fidan, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi öğretim üyesidir.

LOJİSTİK İŞLETMELERİN ÇALIŞAN PROFİLİ İLE YENİLİK ODAKLILIĞI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Nazlıcan Dindarık
ndindarik@bartin.edu.tr
Yahya Fidan
yfidan@ticaret.edu.tr

Özet

Amaç: Mevcut araştırmanın temel amacı; lojistik işletmelerde çalışanların profili ile yenilik odaklılığı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmanın en temel ve öncelikli amacı lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıklarının demografik faktörlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmektir. Demografik faktörler göz önünde bulundurularak lojistik işletmelerde çalışanların pozisyonları, çalışma süreleri, eğitim durumları ve cinsiyetlerine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Demografik bilgiler ışığında yenilik odaklılıklarının çalışan profiline göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.

Yöntem: Araştırma kapsamında nicel araştırmalar arasında yer alan veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Bu çalışmada Sabuncu (2014) ile Rejeb, vd. (2008) çalışmalarından yararlanılmıştır. Rejeb vd. (2008) çalışmasından alınan ifadeler uzmanlar tarafından dilimize çevrilerek uygulanmıştır.

Araştırmanın kapsamını İstanbul Ticaret Odası lojistik hizmetler komitesine kayıtlı işletmeler oluşturmaktadır. Anket soruları lojistik sektörünün farklı kademelerindeki çalışanlar tarafından yanıtlandırılmıştır. Alınan bilgilere göre verilerin toplanmasında araştırma yöntemlerinden biri olan yargısal örnekleme ya da diğer bir deyişle amaca yönelik örnekleme kullanılmıştır. Bu kapsamda internet üzerinden 201 katılımcıya ulaşılarak veriler toplanmıştır.

Bulgular: Araştırmada kullanılan yenilik odaklılık ölçeğinin güvenirlik ve geçerlik test sonuçlarının yüksek seviyede olduğu görülmüştür. Yapılan analizler sonucunda lojistik işletmelerde çalışan profilinin işletmedeki pozisyonu, çalışma süresi, eğitim düzeyi ve cinsiyeti ile yenilik odaklılığı arasında istatistiksel olarak anlamlılık bulunmamaktadır. Hipotezler reddedilmiştir.

Özgünlük: Çalışma kapsamında yapılan literatür taraması sonucunda işletmelerin çalışan profiline yönelik demografik faktörlerin ele alındığı birçok çalışma bulunmasına rağmen, işletmelerde demografik faktörler açısından çalışanların yenilik odaklılıklarında farklılık olup olmadığını inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda oluşturulan hipotezlerle lojistik işletmesi çalışanlarının yenilik odaklılıklarının demografik faktörlere göre farklılık göstermediği tespit edilmiş olup, diğer sektörlerde de yenilik odaklılıklarının durumunun belirlenmesine yönelik gelecek çalışmalara kapı açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Yenilik Odaklılık, İnovasyon, Teknoloji

JEL Sınıflandırması: M1, O3

THE RELATIONSHIP BETWEEN EMPLOYEE PROFILE AND INNOVATION FOCUS OF LOGISTICS ENTERPRISES

Abstract

Purpose: The main purpose of the current research is; To examine the relationship between the profile of employees and innovation orientation in logistics businesses. The most basic and primary aim of the study is to determine whether the innovation orientation of logistics business employees differs according to demographic factors. Considering demographic factors, evaluations were made regarding the positions, working hours, educational status and gender of employees in logistics companies. In the light of demographic information, it was examined whether innovation orientations differ according to employee profile.

Method: Questionnaire was used as the data collection method, which is among the quantitative researches within the scope of the research. In this study, the studies of Sabuncu (2014) and Rejeb, Guimaraes and Boly (2008) were used. Rejeb et al. (2008) were translated into Turkish by experts and applied.

The scope of the research consists of businesses registered to the Istanbul Chamber of Commerce logistics committee. Survey questions were answered by employees at different levels of the logistics industry. According to the information received, judgmental sampling, which is one of the research methods, or in other words, purposeful sampling was used in the collection of data. In this context, data were collected by reaching 201 participants over the internet.

Findings: It was observed that the reliability and validity test results of the innovation orientation scale used in the research were at a high level. As a result of the analysis, there is no statistical significance between the position of the employee profile in the business, working time, education level and gender, and innovation focus in logistics businesses. The hypotheses were rejected.

Originality: As a result of the literature review conducted within the scope of the study, although there are many studies that deal with the demographic factors of the employee profile of the enterprises, there is no study that examines whether there is a difference in the innovation orientation of the employees in terms of demographic factors in the enterprises. With the hypotheses created in this context, it has been determined that the innovation orientation of logistics company employees does not differ according to demographic factors, and the door has been opened for future studies to determine the status of innovation orientation in other sectors.

Keywords: Logistics, Innovation Orientation, Innovation, Technology

JEL Classification: M1, O3

GİRİŞ

Küreselleşen dünyada bilgi iletişim teknolojilerinin yoğun kullanılmasıyla birlikte değişim ve gelişimin sürekli olarak yaşanması işletmeleri rekabete yönlendirmiştir. Bu rekabet ortamında öne çıkan kavramlardan bir tanesi inovasyondur. İnovasyon aracılığıyla müşteri istek ve ihtiyaçlarını karşılarken değer katmak mümkün olmuştur (Aksungur ve Bekmezci, 2019, s. 344).

İşletmeler açısından inovasyonun önemini vurgulayan ve yeniliğe ilişkin tanımlamalar yapan Drucker (1998) ise farklılaşan çevre koşullarına adaptasyon, esneklik ve verimlilik gibi hususlarda rekabetçi olunabileğinden bahsetmiştir. Hurley ve Hult (1998) yenilik kavramından hareketle yenilik odaklılığı, işletmenin yeni fikirleri her daim değerlendirmesi olarak ele almıştır. Homburg vd., (2002) işletmelerin ne kadar yenilik sunabildiğine ne kadar müşteriye bunları ulaştırabildiğine ve ne derece güçlü bir şekilde yansıtılabildiğine göre yenilik odaklılığı ifade etmiştir. Atuahene-Gima ve Ko (2001) yenilik odaklılıktan bahsederken gelişen ve değişen teknolojilere ve bu durumun getirisi olan çalışma ortamına çalışanların ayak uydurması gerekliliği üzerinde durmuştur. Yenilik odaklı çevresel adaptasyon, çoğunlukla işletmenin benimsemiş olduğu yenilik odaklılık anlayışını çalışan bazlı olarak kabullenilen özveri ve coşku sağlayan entegre bir değer olarak ele almaktadır (Worren vd., 2002; Amabile, 1997).

Yenilik odaklılık işletmeler tarafından benimsenmiş olduğu taktirde çalışan boyutu da ekonomik açıdan başarı için etkili olmakta ve işletmelerin başarılı olmasında çalışan personelin işinin ehli olması, kabiliyetli olması önem teşkil etmektedir (Coetzer vd., 2020). Yenilik, sürdürülebilir bir büyüme aracı olarak kullanıldığında işletmeler tarafında coşkulu, enerjik, yeni iş fikirleri sunmaya zemin hazırlayan bir iş ortamı sunmaktadır (Zerenler vd., 2007).

Lojistik işletmelerde çalışma koşullarının iyileştirilmesi amacıyla yenilik yapmak bir zorunluluk halini almıştır. Aynı zamanda inovasyon ekonomik açıdan, istihdam açısından, pazarda alınacak pay açısından ve işletmenin sürdürülebilir kalitesini artırmak açısından rekabetin belirleyicileri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte iş yapış şekillerinde de değişikliğe ve dönüşüme yol açtığı görülmektedir. (Bolat, 2014, s. 96; Başkol, 2008, s. 50).

Çalışma kapsamında ilerleyen bölümlerde yazın taraması yapılmış ve lojistik, yenilik odaklılık, lojistik işletmelerde yenilik odaklılık kavramları detaylandırılmış, araştırmanın yöntemi ve elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Lojistik

Lojistik kavramının kullanımı ticari hayatta yeni olmasına rağmen askeri literatürde çok daha eskilere dayanmaktadır. Zamanla anlam aralığı genişleyen lojistik mal ve hizmet üretimini de içine almıştır. Ticari hayata girmesiyle birlikte iş literatüründe adından söz ettirmiş ve geniş kitlelerce benimsenen bir anlayış olmuştur. Yalnızca nakliye olarak adlandırılmaktan ziyade hizmet anlayışı geliştirilerek birden fazla hizmeti de içine alan bir yapıya dönüşmüştür. Bu doğrultuda lojistiğin yedi doğrusu anlayışı benimsenmiştir.

Lojistik yaşamın her alanında yer alan faaliyetleri direkt veya endirekt biçimde etkilediği için hizmet ve üretim yönünden bütüncül olarak bilgi akışı, hizmet ve mal değişimini içerisine almaktadır (Stock ve Albert, 2001). Bu nedenle her geçen gün artan bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Lojistiğin ana amacı tüm faaliyetleri optimize ederek maliyetleri düşürmek, koordinasyon sağlamak ve bu sayede müşteri ihtiyaçlarını karşılamaktır. Lojistik kısaca tedarikçiler ve müşteriler arasında bilgi, malzeme ve para akışının sağlanmasıdır (Frazelle, 2002). Lojistik ile tedarikçiden müşteriye kadar uzanan sürecin işleyişinde planlama, izleme, değerlendirme, koordinasyon ve geri dönüt sağlanmaktadır. Bu sayede lojistik akışta yer alan aktörler arasında ortaya çıkabilecek iş birliği ve eşgüdüm eksikliklerinin önüne geçilmesi mümkün olabilmektedir. Olası hataların önüne geçilebilmesi adına lojistik ağlar arasında doğru iletişim ve etkileşim kurulması önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Lojistik tedarik zincirinin yapıtaşı olmakla birlikte yarı mamul, mamul ve hammaddelerin, hizmetlerin ve bilgi akışının üretildiği ilk noktadan tedarik edilmesinden son ana tüketiciye kadar olan süreçte ileriye ve gerektiğinde geriye doğru olan akışında etkili, etkin ve maliyet azaltıcı nitelikte depolanması, taşınması ve tüm bunların planlanmış bir şekilde uygulanması ile son aşamada kontrol edilmesi olarak ifade edilmektedir (Long, 2012, s. 4).

Lojistiğin önemi uluslararası ticaretin gelişmesine paralel olarak daha fazla artış göstermiştir. Küreselleşen dünya ekonomik gelişmeleri de küresel hale getirmiş ve artan rekabet ortamıyla birlikte işletmeler maliyetlerini düşürerek daha hızlı olma yolunda adımlar atmıştır. Bu doğrultuda daha önce yalnızca nakliyecilik hizmeti veren firmalar daha geniş bir hizmet ağına sahip olmuşlardır. Uluslararası pazarlarda var olma fikriyle dünya çapında bir lojistik ağ ihtiyacı doğmuştur. Sistemin uluslararası lojistiği kapsayacak şekilde revize edilmesi uluslararası ticarete gereklilik arz eden bilgi, belge ve işlemlerde gümrükten finansa kadar birçok alanda kapasite gereksinimine neden olmaktadır (Küçük, 2013, s. 81). Lojistiğin değişen müşteri taleplerine ve artan küreselleşmeye uygun doğrultuda uluslararası ticarete adaptasyon sağlanması dünya çapında uyumluluk için önemli bir göstergedir.

Donald Bowersox ve David Closs lojistiğin amacından bahsederken şu şekilde ifade etmiştir; minimum maliyet maksimum hizmet düzeyi ile müşteriye ulaşabilmektir. Bahsi geçen amaca

ulaşabilmek adına lojistik, depo yönetimi, stok, bilgi akışı ve ağ tasarımı gibi birçok faaliyetin koordinasyon içerisinde olmasını gerektirmektedir. Sistemsel olarak lojistiğin 6 operasyonel amacı bulunmaktadır. Ürün konsolidasyonu, tutarlılık, stok minimizasyonu, hızlı yanıt, kalite ve yaşam çevrim desteğidir (Long, 2012). Lojistik prensipleri ile doğru orantılı olarak lojistiğin tüm faaliyet alanlarının depolamadan, stok yönetimine, elleçlemeden müşteri hizmetlerine kadar hızlı yanıt, esneklik, koordinasyon, standartlık, yeterlilik, ekonomik olma, çeviklik özelliklerine sahip olması gerekmektedir.

Yenilik Odaklılık

Günümüzde her geçen gün artan rekabet ortamında şirketlerin devamlılığını korumak için ürün, hizmet ve üretim yöntemlerini sürdürülebilir bir biçimde anlık değişimlere uygun olarak yenilemesi işlemi inovasyon diğer bir deyişle yenilik olarak adlandırılır (Özen ve Bingöl, 2007, s. 402).

Güleş ve Bülbül (2004)'e göre yenilik ifadesinin olması için örgütsel süreçler yaratılırken kişiler, gruplar, organizasyonlar, endüstriler ya da toplum için önemli bir yeri olması gerekliliği veya halihazırda var olan ürünlerin ve hizmetlerin geliştirilmesi ya da olmayan ürün ve hizmetlerin yeni bir şekilde ortaya çıkarılması olarak ifade edilmektedir. Yenilik bu şekilde ele alındığında, örgütün bütün aşamalarını dahil eden bir entegrasyon gerektirmektedir.

Rekabetin belirleyicileri arasında yer alan yenilik kilit bir işlev görmektedir. İşletmeler, müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek, sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için devamlı yenilik yapmak durumundadır. Müşterilerin ihtiyaçlarına daha istenen şekilde dönüt verebilmek ve koşulları iyileştirebilmek için yapılacak olan yenilikler, müşteri sadakatini ve memnuniyet düzeyini artırıcı bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmelerin rakiplerinden ayrılabilmesi, pazarda büyüebilmeleri ve piyasadaki konumlarını üst seviyeye taşıyabilmeleri için normale kıyasla daha fazla yenilikçi ve yaratıcı olmaları gerekmektedir (Gümüüşlüoğlu, 2009, s. 37).

İşletmelerin daima gelişim odaklı olarak hareket etmesi, yeniyi takip etmesi, bilgi ve bilginin getirisi olan yeteneklerini sürekli olarak araştırma ve geliştirme dahilinde uyarlaması beklenmektedir. Ancak bu şekilde yönetim anlayışını geliştiren ve yenilikleri kendi işletmesine adapte eden işletmeler rekabet savaşında önder durumda olmaktadır (Fidan vd., 2016, s. 238). Dolayısıyla uluslararası rekabet savaşında sınırlarını genişleterek uzun vadede hayatta kalmayı başaran işletmeler kâr payını da arttırmaktadır.

İşletmelerin sürdürülebilir bir büyüme sağlayabilmeleri için yeni ürün, yeni tasarım geliştirme ve yeni fikirleri desteklemeye açık olması gerekmektedir. Burada amaca yönelik hizmet edilmesi için yeni ihtiyaçların keşfedilmesi, bir yaraya çare olunması gerekmektedir. Yeni bir ürün ortaya çıkarılırken, alışagelmış olmaması, alışılmışın dışına çıkarak orijinal ve taklit edilebilir olmaması beklenmektedir (Samen, 2008, s. 365).

Yenilik odaklılık örgütün tamamının yenilik programlarının toplamı olarak görülmektedir. İşletmelerin yeni ürünler icat etmesi, ürünlerde farklılaştırmaya gitmesi gibi düzenlemeler yeniliğe açık olduğunun bir göstergesidir. Yenilik odaklılık ürünlerin geliştirilmesi hususunda ya da ürünlerin farklı pazarlara açılması açısından köprü görevi üstlenilmesinde stratejik bir farkındalık oluşturmaktadır (Ionescu ve Ionescu, 2015, s. 9).

Yenilik odaklılık söz konusu olduğunda amaç yalnızca yenilik elde edilmesi değildir. Bu şekilde yapılan bir tanımlama yetersiz olacaktır. Çünkü yenilik odaklılık, işletmenin stratejilerini, öğrenme aşamasını ve etkileşimin işlevselliğini yenilik hedefleri ile bağdaştırır (Simpson, vd., 2006, s. 1136). Yeniliği benimseyen işletmeler sadece Ar-Ge çalışmalarına yönelmekten ziyade işletmenin organizasyon yapısına, örgüt kültürüne yayılacak nitelikte yatırım yapmaya gönüllüdür.

Yenilik odaklılık kavramı stratejik açıdan işletmeler için bir girişimcilik faaliyeti olarak adlandırılırken, yalnızca pazarlama, araştırma geliştirme gibi departmanları değil de işletmenin tüm alanlarını kapsayan geniş bir kapsamda tanımlanmaktadır. Yenilik odaklı çevresel uyum söz konusu olduğunda firmanın genelinde yenilik odaklılığın olması, çalışan personeller arasında özveri ve coşku ortamı oluşturan ortak bir anlayış biçimi olması gerekmektedir (Amabile, 1997, s. 41; Worren vd., 2002, s. 1132). Yenilik odaklılık, organizasyonun bütün alanlarını inovatif çalışmalara yönlendiren, danışmanlık sağlayan öğrenme ve know-how hususunda ortak inanç ve standartlara sahip bir felsefedir.

Yenilik odaklılık kavramında yer alan yenilikçiliğin yapıtaşını, işletmelerin yeniliğe karşı olan duruşları belirlemektedir. Yenilikçilik, işletmede çalışanların yenilik davranışına ne kadar istekli olup olmadıklarına bağlı olarak direnç durumu ile ilişkili görüşlerine göre belirlenmektedir (Hult vd., 2004, s. 431).

Yenilik odaklılık, çalışanlarla ortak paylaşımlar yapılarak hedef ve amaçların belirlenmesi, beyin fırtınasına yönelik takımlar oluşturulması, yaratıcı fikir alışverişlerinin yapılması ve üst yönetimce bu fikirlerin desteklenmesi, iletişim ve koordinasyon ile bilgi akışının sağlanması, çalışanlara esneklik tanınması ve özerk alanlar oluşturulması gibi faktörler de işletmelerde yenilik oluşmasını destekleyen unsurlar arasındadır. İşletmenin sahip olduğu ya da olmak istediği yeniliği arttırıcı unsurlar ne kadar fazla olursa, işletmenin rekabet etme avantajı ve başarılı olma eğilimi o oranda yükselmektedir (Akdoğan ve Kale, 2011, s. 171).

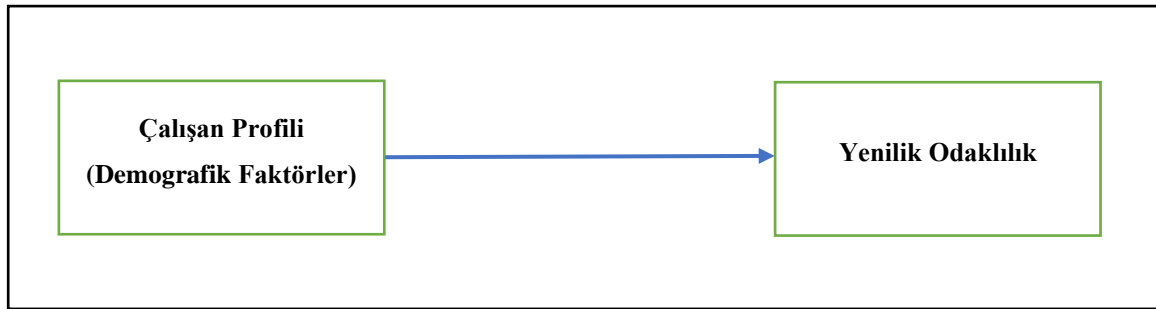
Yenilik, inovasyon, bilgi iletişim teknolojileri ve teknolojik gelişmeler ile değişimler lojistik sektöründe de önemli gelişmelere neden olmaktadır. Teknolojinin hız kesmeden gelişmesi ve küreselleşme hareketleri lojistik işletmeleri de derinden etkileyerek teknoloji kullanımı konusunda ve teknolojinin getirisi olan alanlarda hız, esneklik, maliyet gibi hususlarda etkilemektedir. Artan rekabetin yaşandığı piyasalarda küresel rekabette var olabilmek için güncel teknolojilerin ve inovatif fikirler lojistik işletmeler tarafından benimsenmesi ve kullanılması beklenmektedir. Bu bağlamda, yeniliği benimseyen işletmeler açısından rekabet, demografik koşullar vb. etkenler lojistik sektöründe

de birbirinden farklı teknoloji ve inovasyon yöntemlerini deneyip daha ileri bir seviyeye taşımaktan geçmektedir. Endüstri 4.0 etkisiyle görülen teknolojik gelişmeler yeniliği benimseyen lojistik işletmelerce güncel trendlere yatırım yapma, dijitalleşme ve akıllı ürünler oluşturma hususunda rekabet üstünlüğü oluşturmaktadır (Amr, vd., 2019, s. 46; Bubner vd., 2016; Junge, 2019, s. 463; Tekin vd., 2017; Yılmaz ve Duman, 2019). Özellikle yenilik odaklılığı merkeze alarak gelişim gösteren işletmeler birçok alanda olduğu gibi depolama, dağıtım, taşımacılık hizmetlerini gerçekleştirirken rakiplerinden farklı bir değer katarak artı maliyet avantajını da sahip olma imkanına sahiptir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli ve Hipotezi

Araştırmanın modeli lojistik işletmelerin çalışan profili ile yenilik odaklılığı arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla taşınmaktadır. Araştırmada kullanılan model Şekil 1.'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Mevcut çalışmada kullanılan bir ana hipotez ve 4 alt hipotez aşağıdaki şekliyle sıralanmıştır:

H1: Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıkları, demografik faktörlere göre farklılık gösterir.

H1a: Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıkları, işletmedeki pozisyonlarına göre farklılık gösterir.

H1b: Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıkları, işletmedeki çalışma sürelerine göre farklılık gösterir.

H1c: Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıkları, eğitim durumlarına göre farklılık gösterir.

H1d: Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıkları, cinsiyete göre farklılık gösterir.

Araştırma Evreni ve Örneklem

Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıklarının demografik etkenler temel alınarak farklılık gösterip göstermediğinin anlaşılması amaçlanmıştır. Demografik faktörler ele alınırken lojistik işletmelerde çalışanların işletmedeki pozisyonları, çalışma süreleri, eğitim durumları ve cinsiyetleri üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırmanın evrenini İstanbul Ticaret Odası lojistik

hizmetler komitesinde yer alan işletmeler oluşturmaktadır. İnternet sitesinde yer alan bilgilere göre lojistik komitesine üye işletme sayısı 10.982'dir. Ancak çalışma kapsamında pazar hacmi daha yüksek olan lojistik işletmeleri seçilmiştir. Anket soruları farklı kademe çalışanları tarafından cevaplandırılmıştır. Verilerin toplanmasında araştırma yöntemlerinden biri olan yargısal örnekleme ya da diğer bir deyişle amaca yönelik örnekleme kullanılmış ve içlerinden uluslararası pazarda faaliyet gösteren işletmeler seçilerek araştırma örneği oluşturulmuştur. Deneklerden 216 adet anket formu dönüşü olmuş, eksik doldurulmuş olanlar ayıklanmış ve 201 adetinin analize uygun olduğu görülmüştür. Araştırma kapsamında geliştirilen hipotezlere dayalı bir model test edildiği için amaca uygun olarak nedensel araştırma modeli kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında nicel araştırmalar arasında yer alan veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Anket formunda yer alan sorular, literatürde halihazırda bulunan bilgilerden yararlanılarak dikkatle seçilmiş ve iki farklı bölümden oluşan bir ankete dönüştürülmüştür. Mevcut çalışmanın ilk bölümünde toplam 9 ifadeden oluşan yenilik odaklılık ölçeği kullanılmıştır. Ölçek "Sabuncu (2014) ve Rejeb, Guimaraes, ve Boly (2008)'nin çalışmasından alınmıştır. Ölçekte yer alan ilk 5 ifade Sabuncu (2014)'ün çalışmasından edinilirken, kalan 4 ifade ise Rejeb, Guimaraes ve Boly (2008)'nin çalışmasından alınmış, uzman kişilerce dilimize çevrilmiş ve uygulanmıştır (akt. Biçimveren, 2017, s. 53)." Anket soruları, 5'li Likert tipi derecelendirme kullanılarak düzenlenmiştir (5=Kesinlikle Katılıyorum, 4=Katılıyorum, 3=Ne katılıyorum Ne Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 1=Kesinlikle Katılmıyorum).

Anketin ikinci bölümünde, araştırmaya katılan işletmelerin çeşitli tanımlayıcı özelliklerini belirleyebilmek amacıyla, demografik bilgileri içeren sorular yöneltilmiştir. Bu sorular; işletmedeki pozisyon, çalışma süresi, eğitim durumu ve cinsiyete ilişkin bilgileri içermektedir.

Anket formu, İstanbul Ticaret Odası lojistik hizmetler komitesinde yer alan uluslararası işletmelerde farklı pozisyonlarda çalışan katılımcılara yöneltilmiştir. Soru formunun anlaşılabilirlik, soruların sıralanışı, cevaplanma süresi ve güvenilirlik gibi faktörlerini değerlendirmek adına, önce 20 kişiye bir ön test olarak uygulanmıştır. Yapılan ön test sonucunda, anket formunda küçük düzeltmeler yapılarak son hali verilmiştir.

Verilerin Toplanması/İşlem

Lojistik işletmelerin çalışan profili ile yenilik odaklılıkları arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek için öncelikle demografik faktörler göz önünde bulundurularak lojistik işletmelerde çalışanların pozisyonları, çalışma saatleri, eğitim durumları ve cinsiyetlerine ilişkin sorular hazırlanmıştır. Demografik değişkenlerin yenilik odaklılıkları ile olan ilişkisini inceleyebilmek için yenilik odaklılık ölçeğine ilişkin sorular ankete dahil edilmiştir. İstanbul Ticaret Üniversitesi Etik Kurulundan etik onay alınmıştır (E-65836846-044-265392). Google forms aracılığıyla anket formu oluşturulmuştur.

İstanbul Ticaret Odası lojistik komitesinde yer alan işletmelere amaca uygun örnekleme yöntemi baz alınarak internet ortamından form ulaştırılmıştır. Katılımcılara anketin sonunda çalışmaya gönüllü olarak katılıp katılmadıklarına ilişkin soru yöneltilmiş, aksi taktirde göndermeyecekleri bir alternatif sunulmuştur. Gönüllü olan katılımcılar tarafından form doldurulmuştur. Doldurulan formlar incelenmiş, analize uygun olmayanlar kapsam dışı bırakılarak analiz edilebilir 201 form elde edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan verileri analiz etmek için SPSS 23.0 programından faydalanılmıştır. Araştırma kapsamında yenilik odaklılık ölçeği için güvenilirliği ve geçerliği için faktör analizi, Cronbach-alfa analizi gerçekleştirilmiştir. Bir ana hipotez ve dört alt hipotez test edilirken anavo ve t-testi uygulanmıştır.

BULGULAR

Katılımcılara Yönelik Demografik Faktörlere İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında lojistik işletme çalışanlarının demografik değişkenler bazında dağılımı ifade edilirken işletmedeki pozisyonu, çalışma süresi, eğitim durumu ve cinsiyete ilişkin ulaşılan sonuçlar aşağıdaki tabloda detaylandırılmıştır.

Tablo 1. Lojistik Çalışanların Demografik Bilgileri Frekans Dağılımı

Demografik Değişkenler		Sıklık	Geçerli Yüzde (%)
POZİSYON	Firma Sahibi	31	15,4
	Genel Müdür	43	21,4
	Lojistik Çalışanı	81	40,3
	İthalat/İhracat	19	9,5
	Ar-Ge	7	3,5
	Yönetici	7	3,5
	Diğer	13	6,5
Toplam		201	100,0
ÇALIŞMA SÜRESİ	1-5 yıl aralığında	126	62,7
	6-10 yıl aralığında	35	17,4
	11-15 yıl aralığında	17	8,5
	15 yıldan fazla	23	11,4
Toplam		201	100,0
EĞİTİM	Lise	10	5,0
	Önlisans	18	9,0
	Lisans	114	56,7
	Lisansüstü	59	29,4
Toplam		201	100,0

CİNSİYET	Kadın	43	21,4
	Erkek	158	78,6
Toplam		201	100,0

Araştırmaya katılan, lojistik işletmelerdeki çalışanlar, pozisyon değişkenine göre ele alındığında %40,3'ünün en yüksek oranda lojistik çalışanı olduğu tespit edilmiştir. %21,4'ünün ise ikinci sırada genel müdürlerden oluştuğu görülmüştür. Takiben %15,4'ünün ise firma sahibi olduğu görülmektedir. İthalat/İhracat pozisyonunda görev alanların oranı da %9,5'tir. Genel dağılıma bakıldığında Ar-Ge ve yönetici pozisyonunda çalışanların ise %3,5'lik daha az bir dilimi oluşturduğu belirlenmiştir. Bu pozisyonların dışında kalan diğer kategorisini işaretleyen kişilerin oranı da %6,5'tur.

Lojistik işletmelerde çalışanların çalışma sürelerinin dağılımına bakıldığında 1-5 yıl arasındaki çalışan oranının %62,7; 6-10 yıl arasındaki çalışan oranının %17,4; 11-15 yıl arasındaki çalışan oranının %8,5; 15 yıldan fazla çalışan oranının %11,4 olduğu görülmektedir. Bu veriler ışığında lojistik işletmelerden çalışanların yarısından fazlasının 1-5 yıl arasında çalışma hayatına devam ettikleri tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan lojistik işletmelerdeki çalışanların eğitim düzeyi araştırıldığında lise düzeyinde olan çalışanların %5,0, önlisans düzeyinde olan çalışanların %9,0, lisans düzeyinde olan çalışanların %56,7 ve lisansüstü eğitim düzeyinde olan çalışanların %29,4 olduğu görülmektedir. Lojistik işletmelerde çalışanların büyük çoğunluğunun (%95,1) üniversite eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan lojistik işletmelerdeki çalışanlar cinsiyet değişkenine göre ele alındığında cevaplayıcıların %21,4'ünün kadın, %78,6'sının erkek olduğu belirlenmiştir. Lojistik işletmelerde çalışan erkeklerin kadınlara göre daha fazla istihdam edildiği görülmektedir.

Ölçeğe İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada lojistik işletme çalışanlarına yöneltilen yenilik odaklılığa ilişkin sorulara verilen cevapların tanımlayıcı istatistikleri aşağıdaki tabloda detaylandırılmıştır.

Tablo 2. Yenilik Odaklılık Ölçeğine Ait Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Ölçek Maddeleri	N	Min.	Max.	Ort.	Std. Sapma
YO1) “Yeni ürün geliştirme aşamasında ileri teknoloji kullanırız.”	201	1	5	3,52	1,100
YO2) “Bizim yeni ürünlerimiz her zaman en son teknolojiyi yansıtır.”	201	1	5	3,41	1,074

YO3) “Araştırma sonucu ortaya çıkan yeni teknolojileri istekli bir şekilde ve hızlıca benimseriz.”	201	1	5	3,63	1,036
YO4) “Bizim ürünlerimiz endüstri standartlarının önündedir.”	201	1	5	3,46	1,122
YO5) “İçeride veya dışarıda, her zaman yeni teknolojiyi sistematik bir şekilde araştırırız.”	201	1	5	3,60	1,059
YO6) “Şirketin Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme) departmanı bulunmaktadır.”	201	1	5	3,36	1,433
YO7) “Yenilikçi fikirler personel, Ar-Ge departmanı ve pazarlama hizmetleri bölümünden toplanır.”	201	1	5	3,32	1,280
YO8) “Sermayesinin bir kısmını yenilikçi fikirler, teknik veriler, deneysel sonuçlar ve kullanılan veri tabanları oluşturur.”	201	1	5	3,41	1,238
YO9) “Şirket dış laboratuvar işbirliği bütçesinde sahiptir.”	201	1	5	3,01	1,364

Tablo 2’de görüldüğü üzere yenilik odaklılık ölçeği 9 maddeden oluşmaktadır. Lojistik işletmelerde çalışanların yenilik odaklılıkları ele alınarak paylaşılan maddelerin standart sapma ve ortalama değerleri gösterilmiştir. Lojistik işletmelerde çalışanların ifadelerine göre en yüksek ortalama değere sahip olan maddeler “YO3” (3,63), “YO5” (3,60), “YO1” (3,52) olarak değerlendirilmiştir. En düşük ortalama değere sahip olan maddeler ise “YO9” (3,01), “YO7” (3,32), “YO6” (3,36) olarak belirlenmiştir.

Tablo 3. Yenilik Odaklılık Ölçeği Doğrultusunda Toplam Madde İstatistikleri

	Ort.	Min.	Max.	Varyans	N
Madde Ortalaması	3,60	3,01	3,63	,121	9

Lojistik işletmelerde çalışanların yenilik odaklılıkları kapsamında sorulan sorulara verdikleri yanıtların madde istatistikleri ve tanımlayıcı istatistikleri Tablo 3’te belirtilmiştir. Yenilik odaklılık ölçeği doğrultusunda verilen yanıtların ortalaması 3,60 olarak belirlenmiştir.

Ölçeğe İlişkin Güvenilirlik Analizi Bulguları

Araştırmanın yapılabilmesi için yenilik odaklılık ölçeğinden faydalanılarak anket formu oluşturulmuş ve lojistik işletmelerde çalışanlara uygulanmıştır. Araştırma kapsamında lojistik işletmelerde çalışan profili ile yenilik odaklılık arasındaki ilişkinin incelenmesi için Sabuncu (2014) ve Rejeb vd. (2008) tarafından geliştirilen 9 ifadeli yenilik odaklılık ölçeği kullanılmıştır. Toplanan veriler

kapsamında yenilik odaklılık ölçeğinin güvenilirliği sorgulanırken teste ilişkin çıktılar aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4. Güvenilirlik Analizi

Kullanılan Ölçek	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı (N)
Yenilik Odaklılık	,937	9

Lojistik işletmelerde çalışanların yenilik odaklılıklarını belirleyebilmek için kullanılan ölçek 9 soru içermektedir. Tablo 4'te gösterilen Cronbach's Alpha değeri analiz sonucu 0,937'dir. Yenilik odaklılık ölçeğinin yüksek düzeyde güvenilirliğinin olduğu tespit edilmiştir.

Verilerin Normallik Analizleri

Verilerin normallik analizi yapılırken kullanılan Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk normallik testleri veri setinin normal dağılıp dağılmadığını kontrol etmek amacıyla yapılmıştır. Yapılan testlerin neticesinde yenilik odaklılık ölçeği $p > 0,05$ olarak tespit edildiği için verilerin normal dağılım gösterdiği ortaya çıkmıştır. Bu bulgudan hareketle sosyal bilimler alanında normal dağılımın belirlenmesinde değişkenler için kullanılan çarpıklık ve basıklık değerlerinin kontrol edilmesi sonuçların doğruluğunu göstermektedir. Veri setinin normal dağıldığını gösteren durumlarda basıklık değerinin ve çarpıklık değeri sonuçlarının -2, +2 arasında olması gerekmektedir (Tekin, 2018). Bu nedenle parametrik analiz yöntemleri kullanılmıştır.

Yapılan çalışmalarda değişkenlerin likert ölçek bazında beşli ya da yedili olması fark etmeksizin normal dağıldığı varsayımıyla tekli normallik değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu doğrultuda ölçek dereceleri "sürekli" veri olarak ele alınmaktadır. Beşli likert ölçek maddelerinin veya yedili likert ölçek maddelerinin normal dağıldığı varsayımını kanıtlar nitelikte çarpıklık ve basıklık testleri uygulanmaktadır. Analiz sonuçlarından yola çıkılarak aksi bir durum söz konusu olursa "verilerin normal dağıldığı varsayımı" etkisiz bir söylem olmaktadır (Şencan ve Fidan 2020, s. 646).

Çalışma kapsamında bu ifadelerin yer aldığı değerlere bakıldığında normal dağıldığı görülmektedir. Normallik varsayımının gerçekleştirilmesi parametrik testlerin uygulanması noktasında bir önkoşul olarak karşımıza çıkmaktadır (Mertler ve Vannatta, 2005). Çalışmada kullanılan verilerin normallik önkoşulu doğrultusunda ulaşılan sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5. Yenilik Odaklılık Ölçeği Doğrultusunda Normallik Değerleri

Ölçek	Çarpıklık	Basıklık	Kolm. Smir.	Shapiro-Wilk
-------	-----------	----------	-------------	--------------

Yenilik Odaklılık	-0,281	-0,592	0,009	0,001
-------------------	--------	--------	-------	-------

Araştırma Hipotezlerine İlişkin Analizler

Araştırma dahilinde ele alınan hipotezlere ve hipotezlerde kullanılan analizlere yönelik bulgular aşağıda yer almaktadır.

H1: Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıkları, demografik faktörlere göre farklılık gösterir.

'H1a: Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıkları, işletmedeki pozisyonlarına göre farklılık gösterir.' hipotezinde işletmedeki pozisyon değişkeninin yedi farklı alt gruptan oluşması sebebiyle tek yönlü varyans analizinden yararlanılmıştır.

Tablo 6. H1a Hipotezinin Levene Test Sonucu

Levene İstatistik	df1	df2	Sig.
1,739	6	194	,114

ANOVA ön koşulu olan Levene testi neticesinde $p > 0,05$ 'tir ve bu nedenle varyans homojen olarak dağılmıştır (Durmuş vd., 2022, s. 124). Uygulanan analiz doğrultusunda sonuçlar Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 7. H1a Hipotezinin Tek Faktörlü Varyans Analizi

Çalışan Profili	İşletmedeki Pozisyon	N	Ort.	Std. Sapma	F	p
Pozisyon	Firma Sahibi	31	3,19	1,023	,382	,890
	Genel Müdür	43	3,44	1,045		
	Lojistik Çalışanı	81	3,46	0,987		
	İthalat/İhracat	19	3,41	1,020		
	Ar-Ge	7	3,65	0,422		
	Yönetici	7	3,44	0,684		
	Diğer	13	3,35	0,923		

Hipotezde kullanılan tek yönlü varyans analizi yenilik odaklılığın lojistik işletmelerde çalışanların işletmedeki pozisyonuna göre farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Yenilik odaklılığı gösteren puan ortalamaları çalışanların işletmedeki pozisyonları ile karşılaştırma yapılarak analiz edilmiştir. Analize göre F değeri 0,382 ve (p) 0,890 olarak ifade edilmiştir. Buradan hareketle $P > 0,05$ çıkması dolayısıyla anlamlı bir sonuç yoktur.

Araştırmanın hipotezleri arasında yer alan "H1a: Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıkları işletmedeki pozisyonlarına göre farklılık gösterir" hipotezi reddedilmiştir.

'H1b: Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıkları, işletmedeki çalışma sürelerine göre farklılık gösterir.' hipotezinde çalışma süreleri değişkeninin dört farklı alt gruptan oluşması sebebiyle için one-way ANOVA analizinden yararlanılmıştır.

Tablo 8. H1b Hipotezinin Levene Testi

Levene İstatistik	df1	df2	Sig.
1,475	3	197	,223

Test sonucuna göre varyansların homojen olduğu sonucuna ulaşılarak analiz yapılmıştır. ($p>0,05$) Yapılan analizin bulguları Tablo 9'da detaylandırılmıştır.

Tablo 9. H1b Hipotezinin Tek Yönlü Varyans Analizi

Çalışan Profili	Çalışma Süresi	N	Ort.	Std. Sapma	F	p
Çalışma Süresi	1-5 yıl aralığında	126	3,43	0,982	,543	,654
	6-10 yıl aralığında	35	3,49	0,835		
	11-15 yıl aralığında	17	3,13	1,197		
	15 yıldan fazla	23	3,40	0,989		

Hipotezde kullanılan tek yönlü varyans analizi lojistik işletmelerde çalışanların yenilik odaklılıklarının işletmedeki çalışma sürelerine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Analiz doğrultusunda F değeri 0,543 ve (p) 0,654 olarak hesaplanmıştır. Buradan hareketle $P>0,05$ çıkması dolayısıyla anlamlı bir sonuç yoktur.

Araştırmanın hipotezleri arasında yer alan 'H1b: Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıkları, işletmedeki çalışma sürelerine göre farklılık gösterir.' hipotezi reddedilmiştir.

'H1c: Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıkları, eğitim durumlarına göre farklılık gösterir.' hipotezinde eğitim durumu değişkeni dört farklı alt gruptan oluşması sebebiyle one-way ANOVA testinden faydalanılmıştır.

Tablo 10. H1c Hipotezinin Levene Testi

Levene İstatistik	df1	df2	Sig.
1,444	3	197	,231

Levene testine göre varyansların homojen olduğu sonucuna ulaşılarak analiz yapılmıştır. ($p>0,05$) Yapılan analizin bulguları Tablo 11'de detaylandırılmıştır.

Tablo 11. H1c Hipotezinin Tek Yönlü Varyans Analizi

Çalışan Profili	Eğitim Durumu	N	Ort.	Std. Sapma	F	p
	Lise	10	3,72	0,701		

Eğitim	Önlisans	18	3,25	0,827	,774	,510
	Lisans	114	3,46	0,984		
	Lisansüstü	59	3,31	1,039		

Hipotezde kullanılan tek yönlü varyans analizi lojistik işletmelerde çalışanların yenilik odaklılıklarının demografik faktörler arasında yer alan eğitim seviyesine yönelik olarak durumunu belirlemek tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda F değeri 0,774 ve (p) 0,510 olarak hesaplanmıştır. Buradan hareketle $P > 0,05$ çıkması dolayısıyla anlamlı bir sonuç yoktur.

Araştırmanın hipotezleri arasında yer alan ‘H1c: Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıkları, eğitim durumlarına göre farklılık gösterir.’ hipotezi reddedilmiştir.

‘H1d: Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıkları, cinsiyete göre farklılık gösterir.’ hipotezinde cinsiyet değişkeninin iki alt gruptan meydana gelmesi sebebiyle t-Testinden yararlanılmıştır.

Tablo 12. H1d Hipotezinin Levene Test Sonucu

Levene İstatistiği	df1	Sig.
,003	,199	,954

İstatistik sonuçlarına göre varyansların homojen olduğu sonucuna ulaşılarak analiz yapılmıştır. t-Testinin bulguları Tablo 13’de detaylandırılmıştır.

Tablo 13. H1d Hipotezinin t-Testi

Çalışan Profili	Cinsiyetler	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Cinsiyet	Kadın	43	3,38	0,981	-,200	,842
	Erkek	158	3,42	0,977		

t-Testi yapılmasının sebebi kadın erkek olarak ele alınan cinsiyet değişkeninin ortalamalarının yenilik odaklılık yönünden farklılaşmasının anlamlılığını kontrol etmektir. Analizde tabloda görüldüğü üzere t değeri 0,200 ve p değeri 0,842’dir. Buradan hareketle $P > 0,05$ çıkması dolayısıyla anlamlı bir sonuç yoktur.

Araştırmanın hipotezleri arasında yer alan ‘H1d: Lojistik işletme çalışanlarının yenilik odaklılıkları, cinsiyete göre farklılık gösterir.’ hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Lojistik, işletmelerin her geçen gün artan rekabet ortamında hayatta kalabilmeleri ve ön plana geçebilmeleri için yenilikçiliği ilke edinmiş, bilim ve teknoloji temelli, müşteriye odak noktasına alan ve bu anlamda işletmenin tüm birimlerini kapsayacak biçimde hizmet ve ürün farklılaşmasına gitmeleri beklenmektedir. Yenilik ile birlikte birbirini besleyen küreselleşme kavramı lojistik işletmeler için yenilik odaklılığın önemini vurgulamaktadır (Bayhan, 2018, s. 56). Bu doğrultuda

lojistik işletmeler için yenilik odaklılık kavramının irdelenmesi çalışma kapsamında bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.

İşletmeler açısından yenilik odaklılık kavramı ele alınırken lojistik işletmelerde çalışanların demografik bilgileri baz alınarak işletmedeki pozisyonu, çalışma süresi, eğitim durumu ve cinsiyetine ilişkin sorular sorulmuştur. Demografik bilgiler ışığında çalışan profiline göre yenilik odaklılıkları sorgulanmıştır. İşletmelerin mevcut durumda yalnızca yönetim düzeyinde değil organizasyonun tüm düzeylerinde planlı olarak çalışanlarını eğitmesi ve belli başlı faktörlere göre yeniliğe dair güncel bilgileri iş hayatına adapte etmeleri gerekmektedir. Bu çalışma; işletmelerin, yeniliği çalışanlarına entegre etmesinin işletmenin orta ve uzun vadede sürdürülebilir bir büyümeye sahip olması için tüm pozisyonlarda, çalışma süresi boyunca belirli aralıklarda, almış oldukları eğitimi destekleyerek örgüt kültürü haline getirmelerinin önem arz ettiğini ifade etmektedir. Lojistik sektörü açısından dünyada ve ülkemizde yapılan yenilik hareketleri göz önüne alındığında inovatif gelişmelerin yöneticiler başta olmak üzere tüm çalışanlar tarafından ortaya konulduğu, uygulandığı ve değerlendirildiği görülmektedir. Yenilik odaklı gelişimi ve değişimi savunan işletmeler dijitalleşen dünyada ayakta kalma olasılığı daha yüksek olan ve değişime direnen, yeniliğe karşı koyan işletmelere göre sürdürülebilir büyümeye daha uygun olan işletmelerdir.

Araştırmada, lojistik işletmelerin çalışan profili ile yenilik odaklılıkları arasında istatistiksel bir anlamlılık olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Anketten elde edilen veriler kapsamında bulgulardan hareketle neticelenen sonuçlar yer almaktadır. Araştırmanın kapsam alanı, İstanbul Ticaret Odası lojistik hizmetler komitesine kayıtlı uluslararası pazarda faaliyet gösteren işletmelerden oluşmaktadır. Anket soruları, lojistik işletmesindeki farklı düzeydeki çalışanlar tarafından cevaplanmıştır. Alınan bilgilere göre verilerin toplanması için araştırma yöntemlerinden yargısal örnekleme veya diğer adıyla amaca yönelik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu kapsamda yapılan elemeler neticesinde 201 katılımcının internet ortamından veri sağlayarak geri dönüş yaptığı anketler çalışmaya dahil edilmiştir.

Araştırmada kullanılan yenilik odaklılık ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Araştırma kapsamında öncelikli olarak lojistik işletme çalışanlarının demografik bilgilerini elde edebilmek maksadıyla frekans analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın devamında bahsi geçen analizler ise geçerlilik ve güvenilirlik analizi, normallik analizi, iki farklı değişkenin arasında anlamlılık olup olmadığını tespit edebilmek için independent-sample t testi ve ikiden fazla olan grup ortalamaları arasında anlamlılığı gözlemleyebilmek amacıyla ANOVA tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçları doğrultusunda lojistik işletmelerde çalışan profilinin demografik bilgilerine göre işletmedeki pozisyonu, çalışma süresi, eğitim durumu ve cinsiyeti ile yenilik odaklılığı arasında istatistiksel olarak anlamlılık olup olmadığı belirlenmiştir.

Bayhan (2018), çalışmasında yenilik yönetimi ile yenilikçi örgüt kültürü algısının yaş, medeni hal, eğitim durumu ve cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermediğini öne sürmüştür. Ancak çalışma

pozisyonu faktörüyle yenilik yönetimi arasında anlamlı farklılık görülürken çalışma pozisyonu faktörüyle yenilikçi örgüt kültürü arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Son olarak iş deneyim sürelerine göre yenilik yönetimi ve yenilikçi örgüt kültürü açısından anlamlı bir farklılık olduğunu belirtmiştir.

Kamacı, (2021) çalışmasında yapmış olduğu analizler sonucunda, katılımcıların eğitim seviyelerine, mevcut faaliyet gösterdikleri sektöre, cinsiyetlerine ve iş tecrübelerine göre yenilikçilik özelliklerinin farklılık göstermediği neticesine ulaşmıştır. Rogers (2003) ise, eğitim seviyesinin artmasıyla ve artan düzeyde sosyo-ekonomik seviyeye göre yeniliğin benimsenmesinin eş oranlı olduğunu belirtmiştir. Almobarraz (2007), Taylı (2020) ve Topaloğlu, vd., (2019) yapmış olduğu çalışmalarda teknolojiyi benimseme ve yenilikçilik özelliği bakımından cinsiyetin farklılık göstermediğini ifade etmişlerdir. Taylı (2020) da eğitim seviyeleri bakımından teknolojilerin benimsenmesini kıyasladığında anlamlı bir ilişkinin olmadığını tespit etmiştir.

Çalışmanın kısıtı ise İstanbul Ticaret Odası lojistik komitesine üye olan işletmeler ile sınırlı olmasıdır. Bu sebeple Türkiye genelinde bütün lojistik sektörü için geçerli bir yargıda bulunulamamakta; ancak basit tesadüfi olarak belirlenen farklı veya daha detaylı bir örnek hacmiyle genelleme yapılması mümkün olabilmektedir. Gelecek araştırmalar için ise farklı sektör çalışanlarından elde edilen veriler ile yenilik odaklılıkları arasında anlamlılık olup olmadığının araştırılması önerilebilir.

Bilgilendirilmiş onam formu yazarlar tarafından gönüllü olarak imzalanmıştır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A., ve Kale, E. (2011). Konaklama işletmelerinde örgüt içi faktörlerin yenilik ve yaratıcılık performansına etkisi. *NEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), s. 165-186.
- Aksungur, M., ve Bekmezci, M. (2019). Yenilikçi davranışın inovasyona etkisi: Lojistik firmaları üzerine bir araştırma. *8.Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi* (s. 343-348). Niğde: Lojistik Derneği (LODER).
- Almobarraz, A. (2007, May). *Perceived attributes of diffusion of innovation theory as predictors of internet adoption among faculty members of imam mohammed bin saud university*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. University Of North Texas.
- Amabile, T. (1997). Motivating creativity in organizations: On doing what you love and loving what you do. *California Management Review*, s. 39-58.
- Amr, M., Ezzat, M., ve Kassem, S. (2019). Logistics 4.0: Definition and historical background. *NILES 2019 - Novel Intelligent and Leading Emerging Sciences Conference*, s. 46-49.
- Autahene-Gima, K., ve Ko, A. (2001). An empirical investigation of the effect of market orientation and entrepreneurship orientation alignment on product innovation. *Organization Science*, s. 54-74.
- Başkol, M. (2008). Lojistik ve lojistik yönetimi. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 50.
- Bayhan, B. Ç. (2018, Ağustos). *Lojistik işletmelerinde yenilik yönetimi ile yenilikçi örgüt kültürü ilişkisi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Mersin: Mersin Üniversitesi SBE.
- Biçimveren, L. (2017). *Pazar odaklılık, yenilik odaklılık, pazarlama inovasyonu ve uluslararası pazar performansı: Balıkesir ve Bursa illerinde dış ticaret yapan firmalara yönelik bir uygulama* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, SBE, Uluslararası Ticaret ve Pazarlama ABD.
- Bolat, M. (2014). *İşletmelerde demokratik yönetim anlayışının inovasyon ve firma performansı üzerine etkisi: İstanbul avrupa yakası lojistik işletmeleri üzerine bir uygulama* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, SBE.
- Bubner, N., Bodenbenner, P., ve Noronha, J. (2016). *Logistics trend radar*. Troisdorf, Germany:: DHL Customer Solutions & Innovation.
- Coetzer, J., Kuriakose, R. B., ve Vermaak, H. J. (2020). Collaborative decision-making for human-technology interaction-A case study using an automated water bottling plant. *Journal of Physics: Conference Series*, 1577(1).
- Drucker, P. F. (1998). The discipline of innovation. *Leader to Leader*, 1998(9), s. 13-15.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E. S., ve Çinko, M. (2022). *Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi*. İstanbul: the Kitap.
- Fidan, Y., Çetin, S., ve Yıldırım, C. (2016). İşletmelerde stratejik yönetim uygulamaları ve yenilik performansı ilişkisi: Bartın ve Karabük illerindeki işletmeler üzerinde bir araştırma. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(14), s. 221-240.
- Frazelle, E. (2002). *Supply chain strategy: The logistics of supply chain management*. New York: McGraw Hill.
- Güleş, H. K., ve Bülbül, H. (2004). Toplam kalite yönetiminin işletmelerde yenilik çalışmalarına katkıları. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), s. 11-129.
- Gümüşlüoğlu, L. (2009, Ekim). *İnovasyon ve liderlik*. Savunma Sanayii Gündemi: <https://docplayer.biz.tr/4067945-Inovasyon-ve-liderlik.html> adresinden alındı
- Homburg, C., Hoyer, W., ve Fassnacht, M. (2002). Service orientation of a retailer's business strategy: Dimensions, antecedents and performance outcomes. *Journal of Marketing*, s. 86-101.

- Hult, T. M., Hurley, R. F., ve Knight, G. A. (2004). Innovativeness: Its antecedents and impact on business performance. *Industrial Marketing Management*, 33(5), s. 429-438.
- Ionescu, A., ve Ionescu, C. (2015). The relationship between the innovation orientation and organizations performance in Romania. *Journal of Economics*, s. 1-15.
- Junge, A. L. (2019). Digital transformation technologies as an enabler for sustainable logistics and supply chain processes – An exploratory framework. *Brazilian Journal of Operations & Production Management*, 16(3), s. 462–472.
- Kamacı, K. (2021). *Teknolojik yeniliklerin tedarik zinciri ve lojistik süreçlerinde kullanılmasında insan-teknoloji etkileşimi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, SBE.
- Küçük, B. (2013, Ağustos). *Türkiye'de bölgesel kalkınma ile lojistik performans düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul: Maltepe Üniversitesi, SBE, İktisat.
- Long, D. (2012). *Uluslararası lojistik küresel tedarik zinciri yönetimi*. (M. Tanyaş, ve M. Düzgün, Çev.) Ankara: Nobel Yayın.
- Mertler, C. A., ve Vannatta, R. A. (2005). *Advanced and multivariate statistical methods: Practical application and interpretation* (3rd Edition). Pyrczak, Los Angeles.
- Özen, Ü., ve Bingöl, M. (2007). İşletmelerde bilişim teknolojileri ve yenilikçilik: Erzurum, Erzincan ve Bayburt'taki KOBİ'lerde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), s. 399-417.
- Rejeb, H. B., Guimaraes, L. M., ve Boly, V. (2008). Measuring innovation best practices: Improvement of an innovation index integrating threshold and synergy effects. *Technovation*, s. 838-854.
- Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations*. New York: Free Press.
- Sabuncu, B. (2014). KOBİ'lerde yenilik ve engellerinin tespitine yönelik bir araştırma: Denizli örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), s. 103-123.
- Samen, S. (2008). İşletmelerde yaratıcılığın önemi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), s. 363-378.
- Siguaw, J., Simpson, P., ve Enz, C. (2006, October). Conceptualizing innovation orientation: A framework for study and integration of innovation research. *Journal of Product Innovation Management*, 23(6), s. 556-574.
- Simpson, P. M., Siguaw, J. A., ve Enz, C. A. (2006, October). Innovation orientation outcomes: The good and the bad. *Journal of Business Research*, 10(59), s. 1133-1141.
- Stock, J. R., ve Albert, D. M. (2001). *Strategic logistics management* (4th. b.). Irwin, Boston: McGraw Hill.
- Şencan, H., ve Fidan, Y. (2020). Likert verilerinin kullanıldığı keşfedici faktör analizlerinde normallik varsayımı ve faktör çıkarma üzerindeki etkisinin SPSS, FACTOR ve PRELIS yazılımlarıyla sınanması. *Business & Management Studies: An International Journal (BMIJ)*, 8(1), s. 640-687.
- Taylı, B. (2020). *Yeniliklerin yayılması modeli çerçevesinde online alışveriş davranışının incelenmesi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Konya: Selçuk Üniversitesi, SBE.
- Tekin, M. (2018). *İstatistik Analiz*. Der Yayınları.
- Tekin, M., Etlioğlu, M., ve Tekin, E. (2017). İnovatif lojistik. *The International New Issues in Social Sciences*, 5(5), s. 81–104.
- Topaloğlu, M., Tekkanat, E., ve Malakçı, G. (2019, Haziran 30). Akıllı cihaz ve insan etkileşimi: Nesnelerin interneti. *Ege Eğitim Teknolojileri Dergisi*, 3(1), s. 11-19.

- Worren, N., Moore, K., ve Cardona, P. (2002). Modularity, strategic flexibility and firm performance: A study of the home appliance industry. *Strategic Management Journal*, s. 1123-1140.
- Yılmaz, Ü., ve Duman, B. (2019, June). Lojistik 4.0 kavramına genel bir bakış: Geçmişten bugüne gelişim ve değişimi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 186-200.
- Zerenler, M., Türker, N., ve Şahin, E. (2007). Küresel teknoloji, ar-ge ve yenilik ilişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, s. 653–667.

Geliş Tarihi:
27.03.2023
Kabul Tarihi:
28.03.2023
Yayımlanma Tarihi:
30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Yılmaz, B., S., & Öke, M., K., B.,
(2023). Factors in the formation of the Ottoman
Sea / Maritime Power in the Mediterranean in the
15th and 16th centuries. *İstanbul Ticaret Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 1145-1163.
doi:10.46928/iticusbe.1271539

FACTORS IN THE FORMATION OF THE OTTOMAN SEA/MARITIME POWER IN THE MEDITERRANEAN IN THE 15th AND 16th CENTURIES

Theoretical

Bahri Sarp Yılmaz

Sorumlu Yazar (Correspondence)

İstanbul Ticaret University

bsyilmaz@ticaret.edu.tr

Mim Kemal Bülent Öke

İstanbul Ticaret University

mkoke@ticaret.edu.tr

Bahri Sarp Yılmaz is a graduate of Cyprus International University, International Relations English Undergraduate Program. He completed his master's and Ph.D. degrees at İstanbul Ticaret University. He conducts research in the fields of geopolitics and maritime security.

Mim Kemal Bülent Öke completed his higher education in Economics and History at Cambridge University. He specialized in Political Science and International Relations at the Universities of Sussex, Cambridge and İstanbul. He became a professor in 1990 at Boğaziçi University. He is currently working as a faculty member in the Department of Political Science and International Relations at İstanbul Ticaret University.

* This article was written based on the doctoral thesis entitled "A Geostrategic Analysis of the Maritime Policy of the Republic of Türkiye in the 21st Century: the Libya Policy Dilemmas and Initiative" prepared by Bahri Sarp Yılmaz under the counseling of Prof. Dr. Mim Kemal Bülent Öke.

FACTORS IN THE FORMATION OF THE OTTOMAN SEA/MARITIME POWER IN THE MEDITERRANEAN IN THE 15th AND 16th CENTURIES

Bahri Sarp Yılmaz
bsyilmaz@ticaret.edu.tr
Mim Kemal Bülent Öke
mkoke@ticaret.edu.tr

Abstract

The needs that changed and diversified with the political, technological and scientific developments in the 21st century have brought about new risks and threats. New dimensions of security have started to be discussed against newly emerging risks and threats in international relations. Among the new security issues, the sea comes to the fore both as an area of expansion of states and as an area that gains importance in terms of military, energy, economic and ecological (environmental) security aspects. At this point, maritime policies, which have become a geostrategic need for states in regions that have become areas of power struggle due to their geopolitical positions, tend to change and develop too. Today, the Mediterranean is one of the regions where these power struggles take place just like in history. The necessities and basic factors that paved the way for the 15th and 16th century Turkish (Ottoman) domination in the Mediterranean basin, which is the cradle of Turkish seafaring, were evaluated within the framework of sea power theories and the decision-making model put forward within the scope of the study in terms of shedding light on the present day.

Objective: In this study, an evaluation from a historical perspective was made based on the analysis model of the maritimization policy, which was formed within the framework of philosophical, cultural and theoretical foundations in the Mediterranean. With this evaluation, the building blocks in the formation of the Turkish maritime policy were tried to be shown.

Methodology: In this study, a qualitative research method was used and a literature review was conducted on the subject. In the light of the historical and theoretical information that was obtained, an analysis of the period, which is the subject of the study, was tried to be made.

Findings: The necessities and opportunities arising from the external conjuncture in the formation of the Turkish (Ottoman) maritime policy in the 15th and 16th centuries were determined with this study, and accordingly, the abilities of the decision-makers to benefit from these opportunities were shown. In addition, the events that formed the basis of the Turkish (Ottoman) maritime domination and sea power in the period in question were handled from a different perspective; and in this context, the emergence of the Turkish pirates, who constituted the source of the Turkish sea power of the period, and the Christianization policies that Spain applied to the Muslim and Jewish peoples in the Iberian Peninsula were associated.

Originality: Within the scope of the study, a new decision-making model has been developed for the formulation of maritimization policies. In addition, the effect of the deportation policy implemented by Spain in the relevant period on the formation of the Turkish sea power was revealed for the first time.

Keywords: Mediterranean, Sea Power, Maritimization Policy, International Security

JEL Classification: F51, F52, F54, N90

INTRODUCTION

After the Cold War, with globalization, the importance of sea/seafaring is gradually increasing in the pendulum of the power calculations in the international system and initiatives. Experts emphasize this phenomenon by arguing that our time is almost a “Sea Age”. Indeed, in the classical, neo or post versions of Realist theories and approaches, the sea was already constantly being treated in the historical perspective both with the threats it contained and the opportunities that reinforced the dominance of the countries. However, today, the realist paradigm once again underlines the vital dimensions of sea dominance, this time from different angles.

First of all, it will be useful to note that dangers coming from the seas are increasing and diversifying; power struggles between states, piracy, human trafficking, smuggling, ecological destruction etc., are the first threats that come to mind in this context. On the other hand, it will be useful to remember that the seas (and oceans) are the regions where international trade is most concentrated. Moreover, the functionality of the seas for energy transfers, especially for submarine resources (for example, hydrocarbon deposits), has reached an unprecedented level.

At such a revolutionary crossroads, new research is added to the literature on sea/maritime power. Sea power has received increasing academic interest in international relations, security and strategy studies. In this article, acting upon this point, we will briefly focus on an issue that is only partially mentioned in the narratives of historians and that can be said to have been neglected and overlooked: the seafaring of the Turks.

While global powers are trying to increase their sea/maritime power in the 21st century, the Republic of Türkiye has started to focus on this sector with its military and commercial aspects so as not to fall behind this movement. However, in this context, it has started to be discussed whether the existence and philosophy of Turkish maritime power can be revived in a short time according to the needs of the age because sea/maritime power necessitates accumulated knowledge and experience. Not only the material equipment, but also the philosophical/even metaphysical fabric reflected in the national character need to be felt. In short, sea/maritime power, as a dimension of national power, is a bundle of experience combined with various elements.

In this article, first of all, the definitions of seafaring, sea power and naval power will be given; then, evaluations will be made on the seafaring of the Turks. The 15th and 16th centuries were selected in terms of period. This period is the era when the Turks reached the peak of their dominance in the seas in their history. The study area is the Mediterranean, which hosted many civilizations in history and where many power struggles took place. The history of the Mediterranean has always been a subject of

academic focus at this level. Turks or Ottomans emerged in a period when power rivalry was most common in the Mediterranean, and they proved their superiority in seafaring and recorded it in history. The factors of this formation will be listed and handled in the historical flow or in a chronological line, but in the light of the thematic frameworks of sea power theories.

THEORETICAL APPROACHES

It is known that the realist paradigm is built on the concept of power. Power is a tool to achieve goals in politics. This fact is also accepted by foreign policy decision-makers, and states try hard to develop their national power elements. Among the various branches of national power, which we do not regard necessary to list here, is also sea power. As mentioned above, the increase in the functionality of this power in the 21st century encourages coastal states to concentrate on and invest more and more in this field. The origins of sea power as a concept date back to the American admiral and theorist Alfred Thayer Mahan. In today's terminology, when sea power is mentioned, a triple classification comes to mind: maritime power, sea power and naval power. These concepts will be introduced briefly below.

The “maritime” power of a state is defined as the field that includes all kinds of material and spiritual power elements belonging to the sea and seafaring. (Gürdeniz, 2013). Sea power can be evaluated as the power applied to use the sea, on the one hand, and the opportunities and facilities that the sea provides to the national power, on the other hand. In Mahan's often-quoted generalization, “ *It is the total productivity of the intellectual, emotional, scientific, physical, economic, military and political efforts spent to use, evaluate, protect and evolve a nation's sea and maritime capabilities for the benefit of the nation.*” (Oran, 2012, s. 4) As seen in Figure 1, maritime power encompasses sea power and naval power.

Figure 1. Sea Power System
Source: (Oran, 2012, s. 5)

Sea power is the extension of the military and economic power, which are the national power components of a country, in the seas. Sea power is the ability of a country to establish its dominance in the seas in order to protect its national interests. It is the ability to have such an influence. In this context, the goals that can be thought of are; (a) commercial shipping, (b) navy passage, and (c) safe use of in-sea resources. In this context, merchant ships, port facilities, shipbuilding and maintenance-repair units, qualified personnel and naval forces are parts of the architectural structure of the sea power. In short, maritime power consists of the dynamic parts of the maritime power at sea and the coastal establishments to which they are directly affiliated.

There are certain elements that make sea power a national power. Mahan listed the elements of sea power under six headings as geographical position, physical confirmation, extent of territory, size of population, character of the people, and character of government. These six elements presented by Mahan are repeated by other theorists in our time with similar qualifications (Tutak, 2021).

Finally, as for the definition of the naval power, what is meant here is the ships, aircraft, vehicles of the war navy, the command and headquarters organized at various levels on the coast, and the coast and port defense unit facilities, bases, shipyards, and other logistics and administrative institutions (Sancar, 2006).

A MODEL PROPOSAL FOR THE MARITIMIZATION PROCESS

In this article, a generally accepted original model will be presented regarding our study object in the analysis of the Ottoman (Turkish) sea power though we are inspired by the aforementioned elements. This model is based on the “decision-making mechanism”, which is frequently used in social sciences within the framework of strategic management because the formation of a country’s maritime power consists of a process that almost overlaps with foreign policy making.

When we look at the presented input-output analysis scheme, it will be seen that the first thing to consider in such a process is the general cyclical structure of the international system. We called it the “external conjuncture”. What is meant within the boundaries of the article is the ‘Mediterranean’.

In present day’s context, the basins under the external conjuncture category can be listed as (a) global order, (b) regional/environmental subsystem and (c) bilateral relations line. Therefore, an input from the external conjuncture to the decision-making mechanism is transferred from one of these three basins. However, it can be stated that these basins overlap each other in time/space. The escalation of a local crisis towards the global system is an example in this direction.

To summarize within the scope and/or limitations of the article, after an input enters into the system, the unit or actor, in brief, the decision-makers of the state addressed by this input, will read this ‘signal’ as either a challenge or an opportunity. Perception of a threat, risk and danger is in question in the former,

and a possibility of progress in the latter. How the message is evaluated depends on the ‘communication’ system and - more importantly - the ‘prism of perception’ in reaching the decision-makers. In this diagram, the structural design of the prism of perception is named as (a) subjective and (b) objective internal factors.

The ‘filter’ of subjective internal factors contains normative elements such as national culture-character, ideology-philosophy of decision-makers and historical heritage. The deep sources of the Ottoman Maritime mentality in the 15th and 16th centuries will be focused on below. Subjective elements are the socio-psychological basis of the ‘intention/deed’ pendulum of the decision-makers. On this structure, the ‘objective’ criteria in the formation process of sea power are mentioned because this framework leads us to the issue of ‘capacity’, which is the main determinant of the state’s decision-making mechanism. Here, the geographical structure, geostrategic depth, economic necessity, training and technological readiness, and the military capability of the navy can be expressed among the concrete pillars/supports of national power. These elements will be evaluated in the context of the 15th and 16th centuries in the article.

To emphasize briefly, the inputs are filtered from the two frameworks mentioned above and flow into a concrete policy following the discussion of the decision-makers according to the hierarchy in the political structure and public order of the relevant state. The application principles are determined. In which channel it will be applied is decided together with its timing. Maritime power has become an ‘output’. This process is a graphical segmentation of a flow leading to maritimization.

What should not be forgotten in this context is that the outputs are transferred to the system again, this time as ‘inputs’ at a further stage. In other words, allied/enemy countries realizing that such a maritime power has formed will take their own measures against it, and their decisions will affect the functioning of the system like a spiral. In fact, the theory of aggressive realism underlines the cycle of self-renewing threats and measures in this respect. The Spanish-Ottoman conflict, which is handled in the article, also depicts this mutual escalation up to the breaking point in the 17th century.

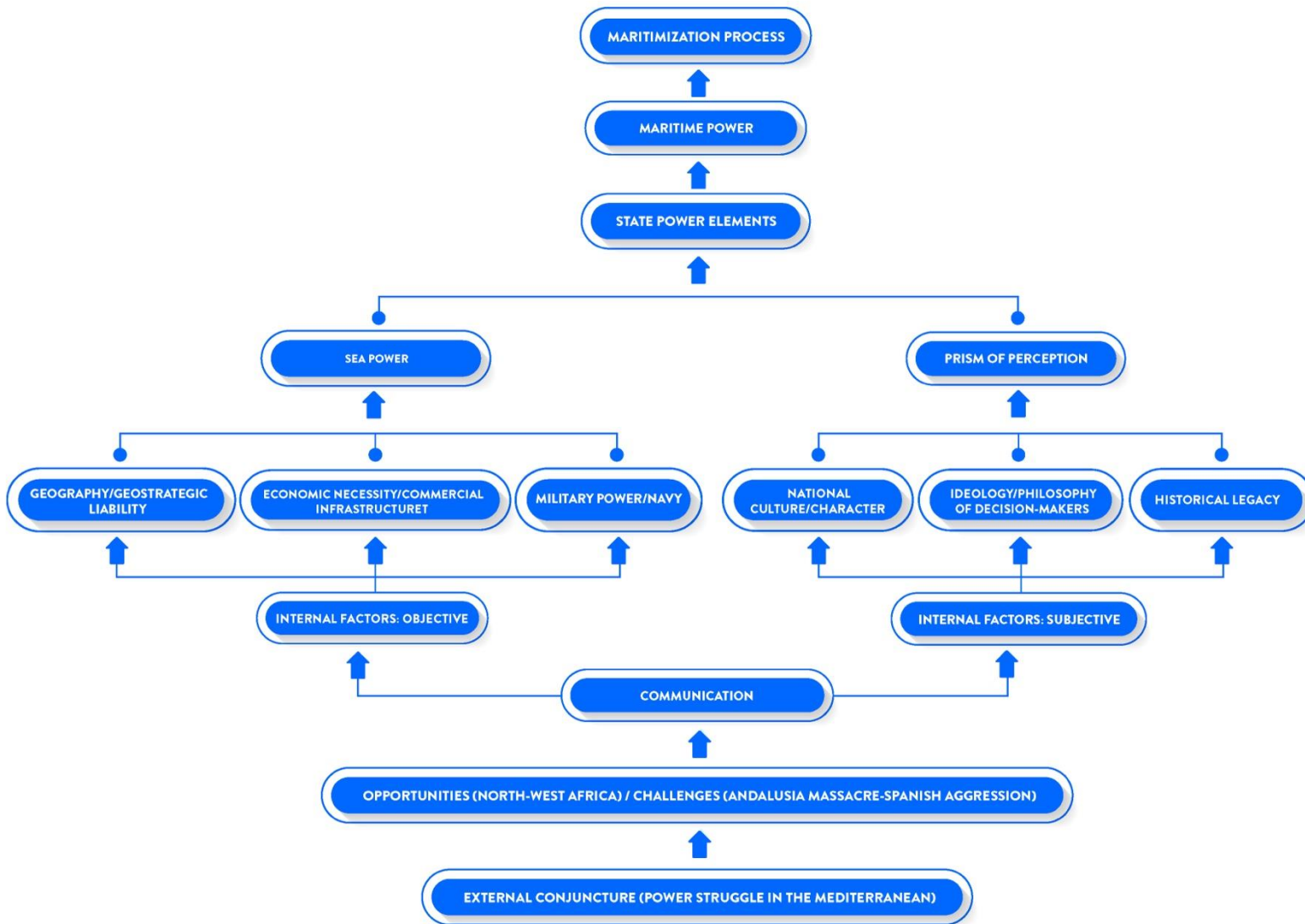

Figure 2. Analysis Framework of Maritimization Policy (A Decision-Making Model)
Source: (Yılmaz, 2023, s. 196)

In the light of the information and documents we have, and in line with the examination of the historical data, which we think is important and striking, in the light of the models that are presented, a) we will focus on below two important sources in the formation of a considerable maritime power in the Mediterranean of the Ottoman State, which was considered a land nation. They are b) necessities arising from the external conjuncture, in other words, the challenges faced by the secure survival of the Ottoman land empire. Following that part, again in terms of the opportunities arising from the external conjuncture, c) Andalusia syndrome arising from the internal factors of Spain, the main rival of the Ottoman State, and the maritimization potential provided by the Turkish pirates stationed in North Africa with forced migrations as a result of this syndrome will be handled. Finally, d) the ability of the decision-makers of the Ottoman State to seize this opportunity and to source for maritime power will be dealt with.

HISTORICAL CRITICISM; LAND NATION

The main issue that brought the historians who focused on the Ottomans' adventure on the sea into conflict with one another, is the 'Seafaring of the Turks'. Since strategic elements such as sea power and sea domination are thought to be dependent upon the physical (material) equipment of a nation as well as its national character (temperament/mentality), experts could not help emphasizing this point. Strictly speaking, we see serious disagreement in the relevant literature though it is not very sharp.

Those who have a critical approach regard the maritime activities of the Turks, especially the Ottomans, with suspicion: According to them, the Ottomans had well guessed that the empire could not 'live' without sea power (Akad, 2018). However, the Ottomans did not have a sea power strategy. It is said that it focused on land power and that sea power was its continuation, (Akad, 2018).

Tarakçı, who argues that the Turkish national character does not include maritime culture, claims that the Ottoman maritime superiority was reduced to the security of the coast(s) only by protecting the coasts of the Empire: *"Unless the Ottoman lands were attacked from the sea, the navy had no other function than to show its strength by sailing towards the Mediterranean in summer and attacking and plundering some coastal cities and castles for financial gain.* (Tarakçı, 2009, s. 125) Tarakçı mentions that the institutionalization of the Ottoman navy could not be realized by any means, and that it did not give any place to the commercial dimension of the maritime strategy of the empire. However, sea politics is not a static policy based on borders like land politics. Erbaş also agrees with Tarakçı's findings:

"It is seen from historical examples that the states that understood the importance of the sea and maritime power directed their regions, economy and technology, and became influential while the states that did not understand the importance of sea power or that could not attach the necessary

importance due to other priorities or economic and political reasons even if they understood it were affected by other states, lost their advantage in the world and the struggle. Due to these reasons, the Ottoman State could not be a hegemonic state though it became an influential worldwide land state because it could not adequately grasp the meaning and importance of the sea, or did not do what was necessary on time, or because it could not maintain this value, which it understood, to express it in the most innocent way” (Erbaş, 2019, s. 40).

NATIONAL IDENTITY: THE ‘RED APPLE’ OF THE SEA

National character, which is mentioned by Mahan and other naval strategists as an important dimension of sea power, is actually described in cultural anthropology as the combination of a civilization’s personality/identity and spirit. This philosophical and even theosophical fabric is an aspect of the sea power of states that cannot be noticed at first, but cannot be done without it. According to this approach, the sea has a civilization-building feature, as seen in the history of the Mediterranean. In the projection of this logic, nations were categorized by some authors in the “Land/Sea” pendulum. Attali, one of the advocates of this theory, argues that the sea reflects a nation’s passion for freedom and provides dynamism for exploration. According to him, mythologies, epics and folk tales are “*culturizing*” narrative texts that pass on the spirit of mariner from generation to generation (Attali, 2017).

“In Vikings, the sea is a symbol of power that needs to be tamed. In Upanishads, the sea is a symbol of tranquility, contemplation, and a mystical introspection. In the epic of Gilgamesh ... the themes of the first flood of history and the freedom of the survivors are seen. In Celtic stories, the sea is an escape zone that allows the hero to change his identity and rebuild his life. Likewise, in Siberian and American cosmogonies, one universe ends in the sea, and a few people cross into the next world through the sea. (Attali, 2017, s. 175)

In this context, the important debate is based on whether the Turks are a land or a sea nation. Some scientific opinion circles note the superiority of the Ottoman maritime abilities. The Ottoman State was not perhaps a ‘merchant state acting with economic interests’ like England but the Ottoman overseas strategy was designed with the aim of reaching commercial sources of income as well as imperial assertion and religious service. Ahmet Tabakoğlu states that the importance of the Mediterranean for the Ottomans was largely knitted with economic expectations (Tabakoğlu, 2019). His son, Hüseyin Serdar Tabakoğlu, who is a historian, writes the following: “... *The main factor that put the Ottomans in front in their sea power rivalry with Spain was a developed maritime organization and a developed military and financial bureaucracy that was able use the available resources in the most efficient way”.* (Tabakoğlu, 2019, s. 316)

There are those who oppose the thesis that the Turks and Ottomans were a nation far from the sea and neglected the seas in Turkish maritime history. Turks frequently used the word ‘sea’ in their language even though there was no sea in their homeland, Central Asia. For example, in *Divan-ü Lügati’t-Türk* written in 1090, the word ‘tengiz (sea)’ meaning all waters (including rivers) is used in many places. (Kaşgarlı, 2005) There are stories and aphorisms about the sea in literary works and advice books. Oghuz Khagan named his sixth son Tengiz, i.e., sea (Togan, 1972). Most importantly, in the epic, after Oghuz Khagan was declared the ruler at the ceremony, his following address showed the direction of the conquest: *“The sun is our flag, the sky is our tent... More towards the seas, more towards the rivers”* (Kafesoğlu, 1984, s. 242). As a matter of fact, it should be remembered in this context that Atatürk ordered his armies: *“Your first target is the Mediterranean! Forward!”*. So, reaching the seas was almost a Red Apple (ideal/goal) for the Turks. As Bostan states in the article he wrote with Özkaran, Turks will go down in their epics as *“a nation that longed for great waters”* (Bostan & Özbaran, 2009, ss. 11-13).

It is accepted by those who examine Turkish philosophy of history that the Turkish national character combined ‘heroism’ and ‘sainthood’ and that Sufism (mysticism) gave a spirit to this nation within this framework (Köprülü, 2020). In Sufism, which is a school of knowledge and culture, the metaphor of the sea and/or ocean is used primarily as the road of ascension and ships as the ‘vehicles’ on this road. There are frequent references in the hymns to the love of Allah like this: *“This love is a sea, an ocean; there is no boundary of it”*. There are patron saints of the seas. Abd as-Salam al Asmar, who lived in Tripoli in the 16th century, is an important example of these guides (saints) in terms of our subject because Abd as-Salam raised the awareness of the local people in order to facilitate the Turkish conquest of Tripoli and encouraged Turkish pirates, especially Turgut Reis (Öke, 2020). In the discourses of the Ottoman sailors, the terminology of Sufism is pronounced intertwined with maritime idioms. It is possible to come across the clearest and most fluent example of this approach in *Kitab-ı Bahriyye* (Book of Navigation) written by Piri Reis. Piri Reis, who was the nephew of the famous Turkish sailor Kemal Reis, used the following expressions in the preface of his *Kitab-ı Bahriyye*, which is one of the most scientific books of Turkish seafaring.

“Be determined in seafaring/Maybe God will give you the conquests/ Every road needs a perfect guide (saint)/ A sailor needs to practice what he knows.../ Because everything is from God, O pure-hearted/ Whoever is close to Him will find the conquest/ When a person attains a perfect guide (saint)/ Maybe all his hard work will be finished...”(Piri Reis, 1973, s. 37)

GEOGRAPHICAL AMBITION: STRATEGIC OBLIGATION

If we focus on other concrete/physical dimensions after the philosophical potential of sea power, we will naturally encounter geography. The serious acceleration of the Turks in seafaring started when they came to Anatolia, which is surrounded by seas on three sides, and made it their homeland. This takes us to the Seljuk period. The Seljuks reached the Aegean and the Mediterranean after the 1071 Malazgirt (Manzikert) victory. Seljuks' interest in maritime were limited to coasts; they operated only on their own coasts. The first sailor of the Turks to be mentioned in this context is Çaka Bey, the conqueror of İzmir and the founder of İzmir principality (1081-1097). He established his navy and dominated Foça (Phocaea), Midilli (Lesbos) and Sakız (Chios) with this power consisting of 50 ships. He surrounded Byzantium and proved his power. He was martyred while besieging the enemy in Çanakkale in 1097 (Hatipoğlu, 2005).

Among the Seljuks, Alaeddin Keykubad (1220-1237) was one of the khans who paid special attention to the sea. He cared about the protection of the Mediterranean coasts. He had a shipyard built in Alaiye (Alanya) and had a war fleet built there. His power was limited but this initiative gained him the title of "*Sultan of the Two Seas*". Following him, during the period of Anatolian principalities, the maritime activities remained under the control of the principalities of Menteşe, Aydın, Saruhan and Karesioğulları, who had coasts to the Mediterranean. Among them, Gazi Umur Bey, the ruler of Aydınoğlu, dominated the Aegean Sea with a strong navy. He returned victoriously from his Greek campaigns. However, the Crusades started meanwhile. He was martyred while fighting to expel the Crusaders from İzmir in 1348. (İnalçık, 2009).

The Ottomans benefited from the navies of the principalities. The concern of the Ottomans during their establishment years was to protect the Aegean coasts of Anatolia and the Çanakkale peninsula, which they had conquered, from the harassment of the warrior merchants of Venetians. That is why they activated the shipyard in Gallipoli. It was not in compliance with the interests of the Ottomans at that time to test the power of Venice and Genoa, the maritime republics of the Mediterranean. On the contrary, they tried to be harmonious with them; moreover, they preferred to pay the freight by obtaining their maritime needs from them.

Ottoman expansion made it an imperative strategic obligation for the Ottoman State to be interested in the sea. The Black Sea, Marmara, Aegean and Mediterranean had to be made safe for the Ottomans. An important turning point of the Ottomans in this direction was the conquest of Istanbul in 1453. Istanbul is the meeting point of the three seas. The expansion of the Ottoman Empire to the West had to be carried out in a way to include the Mediterranean. Sultan Mehmet II, who was one of the sultans who

read the Mediterranean geo-politics well, revived the Golden Horn shipyard and accelerated the construction of warrior boats. It was not enough but Sultan Mehmet II was determined.

The Sultan, who made the ships move over the land when he conquered Istanbul, decided that the Ottoman State could not be dependent on the mercy of Venice in the Eastern Mediterranean and took the risk of fighting with this republic in the Aegean Sea. After Istanbul, which was the center of the Eastern Roman Empire, Sultan Mehmet II wanted to capture the center of the Western Roman Empire too (Bostan, 2009). He ordered Gedik Ahmet Pasha to organize an expedition to Italy of the time. The Ottoman navy anchored in the port of Otranto, which was subject to the Kingdom of Naples. Otranto surrendered and lived under Ottoman rule for a year and a half. Europe and the Vatican were alarmed. With the suspected death of Sultan Mehmet II, the Ottomans withdrew from Italy. Although the commercial dimension of the maritime activities was limited during Sultan Mehmet II period, the Rhodes and Puglia expeditions announced to the coastal states that the Ottomans had an assertive future in the Mediterranean (Akad, 2018).

ANDALUSIA GENOCIDE AND NORTH-WEST AFRICA (ALGERIA, TUNISIA AND LIBYA)

The real dynamic behind the rise of the Ottoman Empire to the level of dominant actor in the power struggles in the Mediterranean was its cooperation with Turkish pirates who were “based” on the North West African Coast, which was well-known as the “Barbary Coast”. The Turkish pirates in question settled in North Africa driven by various individual causes or social influences, which we cannot go into details here, and made their living by plundering the Mediterranean, the riparian settlements and merchant fleets, transforming piracy into a profession with its own rules and ethics. It was not banditry, but a civilized economic activity area with legal status at that time (Gürkan, 2020).

Indeed, with the entry of these Turkish (Ottoman-BSY) pirates, who levied a tribute on the Mediterranean, into state service, “the Ottoman sea power made a great improvement and it enabled the Ottomans to operate (even-BSY) in the open seas (Sancar, 2006).

The life of the sea without pirates is unthinkable. However, the origins of the emergence of Turkish piracy in the relevant period must be traced back to 1492, when the Spanish destroyed the Muslim Andalusian State in Iberia. As it is known, the Spanish land lived in peace, prosperity and an advanced level of civilization for 781 years, from its conquest by the Muslim forces under the command of Tariq bin Ziyad in 711 AD to the collapse of the last Emirate of Granada in 1492. The Holy Roman Empire led by the Inquisition in 1492 destroyed the model that Braudel claimed to have a common cultural fabric of the Mediterranean with the religious (Christian) fanaticism that overshadowed the Crusades. This basin became the scene of the clash of rival civilizations between the Crescent and the Cross and was divided into two different/hostile camps from then on (Hess, 2010).

The process that the Spaniards called “Reconquista” (reconquest) included the enthusiasm and determination to “re-Christianize” the Jewish and Muslim populations residing in the Iberian Peninsula. The kingdom made it obligatory to convert with the first edicts published in 1526. However, it was not enough; it subjected those who did not give up their religion to various pressures and harassments. Taxes were levied and places of worship were destroyed; in short, their living spaces were narrowed. Eventually they were demanded to leave Spain. Forced exile and deportation began. Those who remained in Spain lost their lives in the tortures of the Inquisition (Şeyban, 2021). Historians describe this event as an “ethnic cleansing” in today’s terminology. In terms of Spanish history, it left a black mark along with the following outcomes:

“The result is seen in the poverty and frustration that squandered the endless opportunity brought by the new 17th century. While the rest of Europe was running eagerly in the race for progress despite wars and revolutions, Spain sacrificed everything in the name of religious unity, sinking into poverty and destitution... Spain sacrificed its material well-being and intellectual development to this end.” (Lea, 2011, s. 360).

The Turkish pirates helped the immigrants without discrimination of race and religion and transported them to North Africa with their ships. We know that this transfer started with the leadership of Kemal Reis and continued with intervals. (Piri Reis Araştırma Merkezi, 2007). Kemal Reis drew the hostility of Spain with this “humane intervention”. He sought opportunities of cooperation by applying to the Ottoman State. Besides, the immigrants he had helped to settle in North Africa were trying to reach the Sultan and ask Istanbul to take care of their compatriots and co-religionists who remained in Spain. The sultan of the period Bayezid II managed to seize this opportunity of alliance against Spain, his most important rival on land and at sea. Taking Kemal Reis under his protection, he accelerated the transfer of the immigrants. Support to the Andalusians continued in the following years too. This aid was realized to a limited extent during the Alpujarras uprising (1568-1570). The Ottoman-Barbary pirates partially tried a landing operation similar to the Otranto expedition during the reign of Mehmet II but they did not take risk because they did not see a chance for success.

From another perspective, the settlement of Andalusian immigrants on the southern shores of the Mediterranean contributed to the economic revival of North Africa.

“They contributed greatly to North Africans (and Turkish Pirates-BSY) in reconstruction, craft, art, trade in the Maghreb cities where they settled, in areas such as defense, correspondence and warfare, which facilitated state administration” (Şeyban, 2021, s. 352). Not only in civil pursuits, but also in military terms, immigrants joined the pirates and became competent sailors; they were also elevated to the rank of principality of the sea. Abulafia writes that the consequences of the Andalusian immigrants’

reaction to the tyranny of the kingdom are read in the final analysis as follows: “...they lent their energies to the corsair raids on the Spanish coastline...” And he adds the following: “Alongside the spirit of vengeance, there persisted nostalgia for a romantically remembered past, which was also influential”. (Abulafia, 2012, s. 535). Kumrular makes a similar statement: “Piracy was, in a way, a harsh response to the unjustified expulsion of these Muslims from the peninsula... Revenge was combined with the struggle for survival “ (Kumrular, 2009, s. 156). This, in turn, increased the power of the Barbary Pirates and created an advantage in favor of Istanbul’s sea power in the balance of power in the Mediterranean, as this power was on the Ottoman side.

The contributions of the North-West African maritime principalities, which went down in history with the phrase “Garp Ocakları”, were deliberately neglected by the Ottoman chroniclers. For example, Katip Çelebi generally preferred to narrate the victories of the state navy in line with the official historiography (Çelebi, 2007). This attitude, which was maybe necessary in order to be liked by the Palace, hid the source of Ottoman sea power in the Mediterranean. However, the Barbary pirates had superior maritime knowledge and experience, which was accepted as the best even by their rivals, their contemporary sailors. With their shipyards, well-trained personnel and the war experience of their chiefs, they proved to be a transnational actor in these waters. They were known as corsairs, not sea brigands or pirates. In other words, they were an integral part of the Mediterranean economic region, a part of the system. The founding “father” of this accumulation was Oruç Reis, the elder brother of the legendary Barbarossa brothers. He gathered and organized the most skillful warrior sailors of the Mediterranean around him. He was called “The King of Barbary”.

CHARACTERISTICS AND FORESIGHTEDNESS OF ADMINISTRATORS

For the Ottoman Empire, this cooperation started with the support it gave to Andalusian immigrants, as stated above. It had progressed and developed through informal channels since the reign of Sultan Bayezid II. The pirates protected the Turkish trade ships and trade routes, joined the navy when requested, went on expeditions, and took sides with the Ottomans in open sea wars. At other times, they performed their main occupations in accordance with their own strategies; however, they never touched the Muslim ships, and the Christian commercial and/or warships that the sultan had given permission. The integration of the pirates into Istanbul was ensured by the entry of Barbarossa Hayrettin Pasha into the bureaucracy of the Ottoman State, with the title of Chief Admiral. Thanks to them, the Ottoman State completely took the south and east of the Mediterranean under its geopolitical control (Tarakçı, 2009). The pirates’ base, Barbary became a province called Cezayir-i Bahr-i Sefid (the Mediterranean Islands) in 1534 (Bostan, 2017).

After this date, the pirates were sea principals in the eyes of the Ottoman State; As Bostan puts it, they were “sea akinjis (raiders)” (Bostan, 2017). In this context, it will be useful to state that the pirates of the Maghreb themselves and their provinces managed to maintain their partial freedom in all conditions and periods. Gürkan states it as follows:

“As long as they did not cause trouble, gave the state the share of the booty and contributed to the Ottoman navy as much as necessary, it was obvious that Istanbul was not very keen on managing these poor provinces. The Istanbul administration appeared as a wise grandfather whose advice was sought and who played the role of an arbitrator in the conflicts among provinces, rather than a master with a stick (Gürkan, 2020, s. 491).

The Ottoman state, which had the strongest navy in the Mediterranean, achieved absolute dominance primarily in Syria (1516) and Egypt (1517) thanks to the shipyards established by the transfer of knowledge of the Turkish pirates and the skilled sailors coming from North Africa. (Bostan, 2009) With the initiative, encouragement and support of the Turkish pirates, Algeria (1529), Tunisia (1534) and Tripoli (1551) joined the Ottoman lands. In addition, the islands of Rhodes (1522) and Cyprus (1571), which had a strategically vital position in the Aegean-Mediterranean axis, were conquered. Thus, the Ottomans consolidated their superiority over the Mediterranean, from Anatolia to Morocco in the 16th century.

The Europeans tried to balance the Ottoman navy, which set out on a campaign in the Mediterranean starting from the spring months every year with its powerful navy, with the search for various alliances against it. Although they wanted to break the Ottoman domination in the Mediterranean forever with such an effort in Preveza in 1538, they could not succeed. The united European armada could not resist the light and fast Ottoman ships with high maneuvering abilities and the dexterity of the chiefs who commanded them. Moreover, the strategic genius of Barbarossa played a great role in this victory. Hayrettin Pasha applied the ‘wolf trap’ strategy used on land to the sea. At the hottest moment of the war, Turgut Reis made a surprise and surrounded the enemy from behind with his boats, which he had kept in reserve, ensuring the victory. Preveza was a turning point in this respect. As Öztuna argues, *“In Preveza, Barbarossa won the greatest naval victory in history by defeating the United European Navy and realizing Turkish domination in the Mediterranean”* (Öztuna, 1965, s. 9).

CONCLUSION

In this study, the formation phenomenon/process of the Turkish-Ottoman sea power and its elements are briefly summarized. The literature on maritime power has been explored. In the light of conceptual/theoretical expansions, attention has been drawn to the internal (physical and metaphysical)

and external motives behind the Ottoman State's creation of a primary 'sea power' in the Mediterranean in the 15th and 16th centuries since it is a good example regarding the issue.

Firstly, it is seen that in the Mediterranean of the Ottoman Empire, geography led the initiative of transforming Anatolia into a homeland, proving the validity of the neo-realist paradigm. Secondly, the effects of the historical heritage of the Turkish states - the Seljuks - residing in Anatolia, which gave the Ottomans a superior sea power, are underlined. The third element of the composition of the Ottoman sea power is undoubtedly the challenge of the conjuncture of the period. Migrations from Andalusia combined with the presence of Turkish pirates in the Mediterranean and created a unique sea power potential in these waters. The fourth and most important point is that this potential was discovered by the Ottoman State administrators. The Ottoman spirit of conquest saw farsightedly that these developing factors should be used, and they knew how to institutionalize this cooperation and put it under the command its sea power and naval forces. This made the Ottoman State a hegemonic actor not only on land but also in the seas.

In order to 'conclude' the subject, mentioning the dissolution of this process beginning from the 17th century clearly indicates the validity of the model in terms of displaying its disintegration: Disintegration started with the return of the ruling elites, who could not grasp the importance of 'sea power' in the Ottoman state to the identity of the land nation again, and the unqualified sea personnel to dominate the maritime activities. The resulting official corruption triggered the regression of the North-West African power into the predatory cultures of the sea raiders who had become the principals of the sea. The power gap led to the shift of this important dynamic to undisciplined piracy. It became difficult to adapt to the requirements of the age, and the maritime power could not renew itself. The Ottomans were unable to influence the Mediterranean in line with their imperial interests. In this environment, the power gap was filled by foreign powers - Russia, England and France. There was a revolutionary 'transition of power' in maritime domination in the Mediterranean.

To sum up, the rise and fall of the Ottoman sea power theoretically includes important initiatives in present-day conditions. It makes it possible to observe from our historical case study that the principles of the neo-realist paradigm contain important lessons in terms of determining the strategies of regional and global states that want to reinforce their sea power today.

REFERENCES

- Abulafia, D. (2012). *Büyük deniz*, Gül Çağalı Güven (Trans.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akad, M. T. (2018). *Türk tarihinin yönünü değiştiren savaşlar II: deniz savaşları-Anadolu Selçuklu Devleti'nden Osmanlı İmparatorluğu'na*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Attali, J. (2017). *Denizin tarihi*. B. Günen, (Ed.) İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Bostan, İ. (2009). Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı denizciliği. In İ. Bostan, & S. Özbaran (Eds.), *Başlangıçtan XVII. yüzyılın sonuna kadar türk denizcilik tarihi (Vol. 1)*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- Bostan, İ. (2009). İmparatorluk donanmasına doğru: Tersâne-i Âmire'nin kuruluşu ve denizlerde açılım. In İ. Bostan, & S. Özbaran (Eds.), *Başlangıçtan XVII. yüzyılın sonuna kadar Türk denizcilik tarihi (Vol. 1)*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- Bostan, İ. (2017). *Osmanlı akdenizi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Bostan, İ., & Özbaran, S. (2009). Giriş. In İ. Bostan, & S. Özbaran (Eds.), *Başlangıçtan XVII. yüzyılın sonuna kadar türk denizcilik tarihi (Vol. 1)*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- Çelebi, K. (2007). *Deniz savaşları hakkında büyüklere armağan*, Orhan Şaik Gökyay (Trans.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Erbaş, F. (2019). *Doğu Akdeniz'de güç mücadelesi: 19. yüzyılda donanmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürdeniz, C. (2013). *Hedefteki donanma*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi,.
- Gürkan, E. S. (2020). *Sultanın korsanları-Osmanlı Akdenizi'nde gazâ, yağma ve esaret, 1500-1700*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Hatipoğlu, H. N. (2005). *Orta çağda Akdeniz'de deniz güçlerinin incelenmesi-Anadolu'da ilk Türk denizciliği (Umur Bey'in Epir Harekâtı)*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- Hess, A. (2010). *Unutulmuş sınırlar-16. yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol mücadelesi*, Özgür Kolçak (Trans.). İstanbul: Küre Yayınları.
- İnalçık, H. (2009). Batı Anadolu'da yükselen denizci gâzî beylikleri, Bizans ve Haçlılar. In İ. Bostan, & S. Özbaran (Eds.), *Başlangıçtan XVII. yüzyılın sonuna kadar Türk denizcilik tarihi (Vol. 1, pp. 31-47)*. İstanbul, İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Türk milî kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kaşgarlı, M. (2005). *Divan-ü Lügati't-Türk*. S. E. Yurteser (Ed.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Köprülü, M. F. (2020). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kumrular, Ö. (2009). XVI. yüzyılın ilk yarısında Orta ve Batı Akdeniz'de üstünlük mücadeleleri. In İ. Bostan, & S. Özbaran (Eds.), *Başlangıçtan XVII. yüzyılın sonuna kadar Türk denizcilik tarihi (Vol. 1)*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- Lea, H. C. (2011). *İspanya Müslümanları - Hıristiyanlaştırılmaları ve sürülmeleri*, Abdullah Davudoğlu (Trans.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Öke, M. K. (2020). *Biat-bir Turgut Reis hikayesi*. İstanbul: Turkuvaz Kitap.
- Oran, E. (2012). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir kurum olarak bahriye vekâleti*. (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi - Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Öztuna, T. Y. (1965). *Türkiye tarihi (Vol. 6)*. İstanbul: Hayat Yayınları.

- Piri Reis Araştırma Merkezi. (2007). *Türk deniz harp tarihinde iz bırakan gemiler, olaylar ve şahıslar: büyük Türk denizcisi Kemal Reis (Vol. 6)*. C. Ülkekul (Ed.). İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- Piri Reis. (1973). *Kitab-ı Bahriyye 932/1526. 1001 temel eser. No:19*. Y. Senemoğlu (Ed.). İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Sancar, E. (2006). *21. yüzyıl stratejilerinde Türk denizcilik tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Şeyban, L. (2021). *Endülüs: direniş ve soykırım*. İstanbul: Muhit Kitap.
- Tabakoğlu, H. S. (2019). *Akdeniz'de savaş: Osmanlı-İspanya mücadelesi*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Tarakçı, N. (2009). *Osmanlı deniz gücünün Osmanlı tarihi üzerindeki etkileri*. İstanbul: Deniz Basımevi.
- Togan, Z. V. (1972). *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, tercüme ve tahlili*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Tutak, E. (2021). *21. yüzyılda denizlerin ve deniz gücünün artan önemi kapsamında Türkiye'nin deniz stratejisi: bir deniz gücü analiz model önerisi*. (Doktora Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, B. S. (2023). *21. Yüzyıl'da Türkiye Cumhuriyeti deniz politikasının jeostratejik değerlendirmesi: Libya politikası açmaz ve açılımları*. (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Geliş Tarihi:

23.05.2022

Kabul Tarihi:

14.12.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Uluçlar, Ö. S. (2023). Fikri haklarda kümülyasyona dair değerlendirme. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 1164-1188. doi:10.46928/iticusbe.1120310

FİKRİ HAKLARDA KÜMÜLYASYONA DAİR DEĞERLENDİRME

Araştırma

Önder Suat Uluçlar

Sorumlu Yazar (Correspondance)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

osuluclar@fsm.edu.tr

2013 senesinde Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. Kurum vekilliği, serbest avukatlık, danışmanlık, yurtdışı akademik faaliyetler yürütmüştür. 2017 senesinden itibaren FSMVÜ bünyesinde dersler vermektedir. 2019 yılından beri arabulucular siciline kayıtlı olup, 2022 yılında doktor ünvanı elde etmiştir. İngilizce ve Fransızca dillerini bilmektedir.

FİKRİ HAKLARDA KÜMÜLASYONA DAİR DEĞERLENDİRME

Önder Suat Uluçlar
osuluclar@fsm.edu.tr

Özet

Fikri Mülkiyet Hukuku temel olarak marka, telif hakkı, tasarım, patent ve coğrafi işaret sütunları üzerine inşa edilmiştir. Ancak zamanla gelişen teknik ilerleme ve çeşitlilik karşısında hukuki çözüm bekleyen birçok gri alan ve arayüz alanı ortaya çıkmıştır. Başlangıçta daha basit ve daha spesifik bir alanla sınırlı ve pek çok meseleye dair öngörü ihtiva etmeyen normların, başlangıçta dikkate alınmayan alanlara uygulanabilmesi giderek daha önemli hale gelmektedir. Gerçekten de fikri hakların başlangıçta belirlenmiş sınırlarını aşma eğiliminde olması, gelişen hayat olayları ve teknik gelişmeler ile tartışılmalı alanlara dair bu kapsamda belirgin rejimlerin ortaya çıkmamış olması ve geleneksel kuralların hukuk uygulamasına konu olması meseleye dair temel zorluğu teşkil etmekle birlikte yaratımların çok yönlü olması da kümülsyon ihtimallerini önemli ölçüde artırmaktadır. Gayri maddi unsurları konu edinmesi bakımından geleneksel mülkiyet rejimine yabancı esaslarda gelişmiş alanın içindeki kuralların yorumu ve boşlukların doldurulması pek çok zaman fikri mülkiyet politika ve teorileriyle de alaka kurmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Böyle bir soruna bütüncül bir yaklaşımla yaklaşabilmek için, fikri mülkiyet haklarının yetersizliğinin, aşırı koruma olgusunun, fikri mülkiyet haklarına ilişkin menfaatlerin, rekabet olgusu ve hukuk uygulamasıyla ortaya konması gerekmektedir. Bir taraftan mevcut sütunlara sınırlar çizmek ve sütunların birbirleriyle ilişkilerinin aydınlatılması bakımından fikri hakların kümülsyonu meselesinin değerlendirilmesi gerekecektir.

Anahtar Kelimeler: Kümülsyon, Fikri Haklar, Çoklu Koruma, Örtüşme, Aşırı Koruma.

JEL Sınıflandırması: K

EVALUATION OF INTELLECTUAL PROPERTY CUMULATION

Abstract

Intellectual Property Law is basically built on the columns of brand, copyright, design, patent and geographical indication. However, in the face of technical progress and diversity that developed over time, many gray areas and interface areas awaiting legal solutions have emerged. It is becoming more and more important that norms that are initially simpler and limited to a more specific field and that do not contain insights into many issues can be applied to areas that were not initially taken into account. In fact, the fact that intellectual rights tend to exceed the limits determined at the beginning, the fact that there are no clear regimes in this context regarding the developing life events and technical developments and controversial areas, and that traditional rules are subject to law are the main difficulties in the issue, and the multifaceted nature of the creations also poses an important possibility of cumulation. increases substantially. In terms of dealing with intangible elements, the interpretation of the rules and filling the gaps in the field developed on principles foreign to the traditional property regime often make it inevitable to relate to intellectual property policies and theories. In order to approach such a problem with a holistic approach, the inadequacy of intellectual property rights, the phenomenon of excessive protection, the inherent benefits of intellectual property rights must be revealed through the phenomenon of competition and law enforcement. On the one hand, the issue of cumulation of intellectual property rights will need to be evaluated in terms of demarcating the existing columns and clarifying the relations of the columns with each other.

Keywords: Over Protection, Multiple Protection, Cumulation, Intellectual Rights, Overlap.

JEL Classification: K

GİRİŞ

Fikri Mülkiyet alanında *kümülyasyon/yarışma* birden çok fikri mülkiyet hakkının somut olayda uygulanabilir olduğu halleri ifade etmektedir. Buna göre tek bir fikri ürün/yaratım üzerinde birden çok fikri mülkiyet hakkından talep edilene dayanma imkânı vardır. Çalışmanın kapsamını sınırlandırmak adına en yoğun *kümülyasyon* alanı olan telif-tasarım haklarının birlikte bulunduğu alan başka bir deyişle arayüz tespit edilmiştir.

Gerek FSEK kapsamında himaye görsün gerekse de tasarım mevzuatı kapsamında korunsun bir tasarımcının sahip olduğu serbest biçimlendirme alanı bulunmaktadır. Söz konusu alan kendisine biçim veren fikir/ifade, ürün tanımı, sanatın birliği, teknik işlev, görünüm ve sınırlı sayım kuralı temelinde açıklanmaktadır.

I. FİKİR/İFADE AYRIMI

Kümülyasyon sorunları *fikir/ifade* ayrımı olarak ifade edilen ikileme göre çözülebilmektedir. Bu yaklaşım tasarım veya telif hukukuyla fikrin korunmasının dışlandığı kabulüne dayanmaktadır. Dolayısıyla bu kapsamda fikri mülkiyet metinlerinde ifade olunan *işlevsellik*e ilişkin istisna hükümlerinin anılan kuralın *özel* görünümü olarak nitelendirmek de mümkündür. Nitekim TRIPS m. 10/2 hükmü uyarınca da korunan fikri yaratıcılıktır¹. Burada korunan *fikir/ide* veya *konu* değil *ifade ediliş tarzıdır* (Tekinalp, 2012: 10).

Fikir/ifade ayrımına göre bir esere mündemiç fikir korunmamaktadır. Telif hakkı tarz, stil/üslup veya fikrin kendisini korumamaktadır (Derclaye ve Leistner, 2011: 120). Gerçekten de Telif Hukuku anlamında korunan muhatabın zihninde oluşan anlamın kendisi değil bunun ifade edilişidir. Bu kabul Fransız Hukukunda tasarımlar bakımından da kabul edilmektedir. Ancak oyun kartları gibi koruma konusunun fikrin kendisine dair bulunmadığı hallerde tasarım koruması söz konusu olabilecektir (Mass ve Strowel, 2009: 43, 46). FSEK kapsamında hakların sayılma usulü ve ifade edilen eser çeşitlerinden hareketle de tek başına fikirlerin koruma kapsamında olmadığı sonucuna ulaşılabileceği düşünülebilir². Bu kapsamda FSEK m.2/2 hükmü de ilgili kuralın özel bir görünümü olarak ifade edilebilir.

AB Hukuku kapsamında Tasarım Direktif m. 7 ve Tasarım Tüzük m. 8 hükümleri tasarım koruması ile patent korumaları arasına sınır çizmeye hizmet etmektedir (Green Paper, 1991: 60). Söz konusu değerlendirme SMK m. 58/4/b uyarınca Türk Hukuku için de geçerli olacaktır. CPI³ art. L. 511-8

¹ Ayrıca bkz. m. 2, WIPO Telif Hakları Andlaşması, 1996, RG: 14.05.2008, S: 26876, Karar Sayısı: 2008/13597.

² Eserde Dünya Fikri Mülkiyet Sözleşmesi ile Fransız Fikri Mülkiyet Kanunu ve Dünya Fikri Mülkiyet Örgütünü Kuran Anlaşma kapsamında yapılan yorumun burada da geçerli olacağı yönündeki görüşler. (Bkz. Tosun, 2016, s. 34, 28).

³ Code de la propriete Intellectuelle.

hükmünde ise münhasıran *teknik* işlevin şekli özellikleri koruma dışı hal olarak düzenlenmiştir. Buna göre *teknik* işlevin zorunlu kılmadığı ve *hususiyet* taşıyan işlevsel şekiller tasarım hakkı yoluyla da korunabilmektedir. Eğer bir *teknik* etkiye ancak söz konusu formda ulaşılabiliyorsa tasarımın korunması mümkün değildir. Tasarımcının aynı *teknik* etkiye erişebilmesine imkân veren muhtelif formlar da potansiyel olarak mevcut ise başka ifade ile tasarımcının tercih şansı hala bulunacak ise mevcut tasarımın görünüş özelliklerinin korunabilmesi kabul edilmekteydi⁴. Buna göre özünde tasarım özgürlüğünün korunup korunmadığına ilişkin bir kanaat gözetilmekteydi. Oysa bugün tasarım özgürlüğünün daralması hali de himaye görmemektedir.⁵

Telif Hukuku Tasarım Hukukundan pek az etkilenmektedir. Bu kapsamda Tasarım özgürlüğü tasarımın ayırt edicilik incelemesinde tasarım özgürlüğünün de dikkate alınması Telif Hukuku alanında da kabul edilmektedir (Mass ve Strowel, 2009: 79). Bir tasarımın sahip olduğu seçenek özgürlüğü kadar koruma kapsamı da genişleyecektir (İmirlioğlu, 2021: 177). Telif Hukukunda ise *işlevsel* parçalara ilişkin yasak, bahsedilen ilke kapsamında hali hazırda kabul edilmektedir⁶. Tasarım Hukuku kapsamındaki ayırımın tam olarak Telif Hukukunda kabul edilen *fikir/ifade* ayırımını karşıladığı da ifade edilmektedir (Green Paper, 1991: 60). Buna göre *fikir/ifade* ayırımının zamanla belirginleştiği ve *zinnen*⁷ de olsa Tasarım Hukukuna teşmil ettiği söylenebilir. Nitekim Telif Hukuku alanında *teknik* işlevin bulunması durumu içtihat hukuku kapsamında koruma dışında değerlendirilmektedir. Bu kapsamda *idea/expression* ikileminin⁸ tam uygulanmaması halinde ise tasarımın teknik işleve ilişkin kapsam dışı halin dolanılabilmesi mümkün olabilecektir⁹. Ancak tam uygulama halinde olumsuz etki koruma yeterlilikleri aşamasında çözülmüş olacaktır (Derclaye ve Leistner, 2011: 42).

Telif Hukukunda yaratımın yalnızca *yaratıcı* yönü korunmakta; dolayısıyla gerçekten de *işlevsel* kısıtlardan ötürü daha düşük yaratıcılığa sahip bir tasarımda telif koruması da daralmaktadır.

⁴ İchtihat hukuku döneminde söz konusu alana ilişkin değerlendirmeler alternatif şeklin gösterilmesi gibi *ex post* nitelik arz etmekteydi.

⁵ Teknik etkiye sahip bir tasarım elde edebilmek için tercih bulunmuyorsa meydana getirilmiş bir *hususiyet* yaratıcılık da söz konusu olmayacağından en azından Telif ve Tasarım Hukukları kapsamında koruma mümkün olmamaktadır. III/F/5131191- Green Paper on the Legal Protection of Industrial Design. Working document of the services of the Commission, s. 60.

⁶ Şeklin teknik sonuç elde etmeyi hedeflemesi tek başına telif korumasının dışlanması için bir sebep olarak değerlendirilmemiştir ancak başkaca formların bulunması ise orijinallığı göstermeye tek başına yeterli olamayacaktır. bkz. C-833/18, Brompton Bicycle v Get2Get .

⁷ Veya dolaylı yoldan.

⁸ Fikir/ifade.

⁹ Yüksek derece *hususiyet* veya estetik değerden bahisle dahi tamamen işlevin dikte ettiği tasarımların telif kapsamında değil ancak patent olarak korunabilecektir.

Dolayısıyla yeterince dar bir tasarım özgürlüğü alanında¹⁰ telif koruması elde edilebilmesi de mümkün olmamaktadır. Bu yönüyle bahsi geçen ayırımın *hususiyet/orijinallik* temelinde de açıklanabilir olduğu ifade edilmelidir. Aynı husus tasarımlar bakımından ayırt ediclik değerlendirmesi için de söz konusu olacaktır (Mass ve Strowel, 2009: 38).

Eğer tasarımın görünüşü yalnızca işlevsel ise tasarım olarak korunmasa dahi telif koruması kural olarak mümkündür (Derclaye ve Leistner, 2011: 42). Ancak *idea/expression* dichotomy bağlamında ortaya konmuş bir yaratıcılık bulunmayacağından sorun patentin alanına ilişkin olacak ve telif ile tasarım hukuklarını ilgilendirmeyecektir¹¹. Dolayısıyla teknik işleve yönelen şekillerin telif kapsamında korunması mümkün olmayacaktır¹². Nitekim Yargıtay da tasarım özgürlüğüne dair *serbest* alanın bulunmasını, *hususiyetin* meydana geleceği yer bakımından aramaktadır. Dolayısıyla yalnızca *alelade*, *herkes tarafından ortaya çıkarılabilecek* veya yalnızca *teknik zorunluluktan kaynaklanan* ürünlerde *hususiyetin* meydana gelmesi de mümkün olmamaktadır.

II. ÜRÜN

Telif Hukukunun aksine tasarım hukuku bir *ürünle* ilişkilidir. Telif hakkı formun kendisini korurken tasarım hakkı formun ürüne konmasını korumaktadır (Mass ve Strowel, 2009: 34). Gerek elle gerekse de seri üretim gibi endüstriyel yolla üretilmiş her türlü nesneyi kapsayabilmek amacıyla ürün tanımı geniş tutulmuştur (Derclaye ve Leistner, 2011: 37). Tasarımlara dair *kümülyasyon* büyük ölçüde tasarımın farklı alanlara girebilme özelliğinden kaynaklanmaktadır (Bozgeyik ve Er, 2019: 37).

SMK m. 55/1 uyarınca kanuni anlamda tasarım¹³ bir *ürünün* görünümüdür. Telif hakkı ise diğer sınai haklardan farklı olarak *sınai/ticari/endüstriyel* alanda kullanılmasına yönelik bir amaç bulunmamaktadır¹⁴ (Kılıçoğlu, 2019: 17). Nitekim eserler ticari maksada yönelik de meydana getirilebilir (Kılıçoğlu, 2019: 17).

¹⁰ Serbest biçimlendirme alanı.

¹¹ III/F/5131191- Green Paper on the Legal Protection of Industrial Design. Working document of the services of the Commission, s. 60.

¹² Case C-337/95 Opinion of Advocate General M. Campos Sánchez-Bordona 2020, Case C-833/18, Brompton Bicycle Ltd. v Chedech; C-833/18 - Brompton Bicycle Judgment of the Court (Fifth Chamber) 11 June 2020.

¹³ *sui generis* koruma hariç tutularak.

¹⁴ Ayrıca bkz. “*tablo halinden farklı bir şekilde ve endüstriyel amaçlı olarak çoğaltılmaya elverişli bir ürün üzerinde kullanıldığına yönelik bir iddia da ileri sürülüp kanıtlanmadığına göre, sadece kendisi tarafından meydana getirilerek eser sahibi sıfatıyla 5846 Sayılı FSEK kapsamında mali ve manevi hak sahibi olduğu tablolarının satışı için vweb sitesinde umuma arz etmesinden ibaret olan eyleminin 554 Sayılı KHK hükümleri uyarınca tasarıma tecavüz oluşturduğundan bahisle önlenmesi mümkün bulunmamaktadır. Sadece sözkonusu resimlerin benzerliğinin 554 Sayılı KHK hükümleri uyarınca davacının tasarım hakkına tecavüz oluşturduğu kabul edilemez. Bu itibarla, mahkemenin tasarım hakkına tecavüz edildiği gerekçesiyle hüküm tesisi doğru görülmemiş, bozmayı gerektirmiştir.*” Yargıtay 11. Hukuk Dairesi Esas Numarası: 2014/16457 Karar Numarası: 2015/1783 Karar Tarihi: 12.02.2015.

Türk Hukukunda programlar ve yarı iletken topografyalar tasarım hakkı oluşturmazlar (Tekinalp, 2012: 17). SMK m. 55/2 hükmünde de bilgisayar programlarının *ürün* sayılmayacağına ve bahsi geçen parçaların ürün sayılacağına ilişkin bir *varsayım/fiction* hükmüne yer verilmiştir¹⁵. Buna göre bilgisayar programlarının tasarım olarak hukuki himayesi mümkün olmayacağından bilgisayar programlarının telif ve diğer inhisari haklarla *kümülyasyonu* ihtimali bulunmayacaktır. Aynı husus mehz Tasarım Direktif m. 1/b ve Tasarım Tüzük m. 3/b hükümleri kapsamında AB Hukuku kapsamında da geçerlidir. Aynı şekilde FSEK m. 2/2 hükmündeki *raks, koreografi, pandomima ve buna benzer sözsüz sahne eserleri* bakımından da bir örtüşme mümkün görünmemektedir. Ayrıca bahsedilen tanımdan zımni olarak gerçek kişilerin, hayvanların veya bitkilerin hariç tutulduğu söylenebilmektedir. Bu itibarla ikonik değer taşıyıcılar veya reklam kampanyalarında dahi kullanılıyor olsalar gerçek kişilerin veya bunların tasvirlerinin olası bir telif korumasına ilave olarak tasarım hukuku kapsamında korunmaları mümkün görünmemektedir (Derclaye ve Leistner, 2011: 37).

FSEK m. 2/3 kapsamındaki eserler *yeni ve ayırt edici* olmaları koşuluyla tasarım olarak korunabileceklerdir¹⁶. Bu bentte bahsedilen tasarım ifadesi ürünle bütünleşmemiş çizimsel tasarımları, hazırlık çalışmalarını ifade etmektedir (Şehirli, 2004: 37). Başka bir ifadeyle henüz herhangi bir ürüne dair değildirlen. Bunlar şartlarını taşımak kaydıyla tescile bağlı olarak başvuru tarihinden itibaren himaye göreceklerdir. Ancak herhalde bir tasarım hakkına konu unsurun ürün dışında kullanılması tasarım himayesi kapsamında olmayacaktır¹⁷. Bununla birlikte genellikle *görsel/işitsel* öğelerden oluşan görsel arayüzler olarak yazılımın önemli bir kısmını oluşturmakta ve söz konusu görsel arayüzler kullanıcı ile yazılım arasındaki ilişkiyi kurmaktadır (Tomkowicz, 2012: 100-101). Bilgisayar programlarının kodu tasarım olarak tescil edilemeyecekken mündemik ikonların, garifksel arayüzlerin, menülerin, tasarım olarak tescili mümkün olacaktır¹⁸. Ancak bilgisayar ikonları, ekran özellikleri ve diğer görsel gösterimlerin telif ve tasarım *kümülyasyonuna* konu olup olmayacağına dair belirsizlik bulunmaktadır (Tomkowicz, 2012: 166-167). Ancak

¹⁵ “bilgisayar programları hariç olmak üzere, endüstriyel yolla veya elle üretilen herhangi bir nesnenin yanı sıra birleşik bir ürün veya bu ürünü oluşturan parçaları, ambalaj gibi nesnelere, birden çok nesnenin bir arada algılanan sunumlarını, grafik sembolleri ve tipografik karakterleri ifade eder”.

¹⁶ Bu kapsamda eser aynı zamanda tasarım teşkil edebilir (Tekinalp, 2012: 103; Şehirli, 2004: 37).

¹⁷ “tasarımlarla benzer olan davalıya ait resimlerin yine davalıya ait web sitesinde tablo olarak umuma arz edilmek suretiyle satışa sunulduğu, bunun dışında herhangi bir ürün üzerinde 554 Sayılı KHK'nın 27. maddesine göre uygulanması suretiyle kullanımının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar, 554 Sayılı KHK'nın 1 /son ve 5846 Sayılı FSEK'nın 4 /son. fıkrası uyarınca güzel sanat eserlerinin endüstriyel tasarım olarak tescili ve korunması mümkün ise de; tescile dayalı olarak 554 Sayılı KHK hükümlerine göre sağlanacak koruma, sözkonusu tabloların bu KHK kapsamındaki bir ürün üzerinde kullanılması koşuluna bağlıdır.” Bkz. YARGITAY 11. HUKUK DAİRESİ Esas Numarası: 2014/16457 Karar Numarası: 2015/1783 Karar Tarihi: 12.02.2015.

¹⁸ ve layout tasarımlar, tasarım olarak korunabilir.

hususiyet eşiğinin sağlanması koşuluyla logolarla birlikte söz konusu unsurların telif koruması elde edebilmesi mümkün olabilecektir¹⁹.

Multimedya eserleri bakımından belirli olgunlukta gösterime bağlı kalıcılığın sağlanmış olması gereğinden de bahsedilmelidir²⁰. Bu kapsamda internet sayfasının grafik tasarımı gibi unsurların, grafik eser olarak FSEK kapsamında korunabileceği söylenmelidir (Köseoğlu, 2006: 913). Eğer internet sitesi hizmeti bir *format* temini şeklinde sunuluyorsa, bu durumda ürünün bir site formatı olduğu düşünülerek, yeni ve ayırt edici *ürün* görünümünün tasarım olarak korunması da mümkün olacaktır. Nitekim *multimedya* türü eserlerde *kümülyasyon* yoluyla farklı hak kategorilerinin birbirini tamamlayarak tam bir koruma sağlanması mümkün olabilecektir. Multimedya eserleri için dağıtıcı bir tayin yapılmalı, eser veya çalışmanın her bir bileşenine ilgili kategori tatbik edilmelidir (Macrez, 2019: 92).

1. Yazılımlar

Tasarım tanımına uymayan bir unsurun tasarım teşkil etmesi mümkün olmasa da tasarım tanımının genişliği karşısında neredeyse bilgisayar programları haricinde örnek bulmanın güç olduğu söylenebilir (Derclaye ve Leistner, 2011: 42). Bilgisayar programlarının açıkça ürün olarak sayılanların dışında bırakılması tasarım ve telif ile *teknik* etki gösteren bilgisayar programlarının himayesine imkân veren Patent Hukuku arasında *kümülyasyonu* olumsuz anlamda düzenleyen bir hükümdür. Türk Hukuku kapsamında da FSEK m. 2/1 uyarınca eser sayılan bilgisayar programlarının SMK m. 55/2 uyarınca ürün sayılması mümkün olmayacağından tasarım himayesi ve bu kapsamda bilgisayar programları özelinde tasarım ve telif hakları arasında bir *kümülyasyon* meydana gelmeyecektir. Ayrıca bilgisayar programlarının kodlarının da tasarım olarak tescili de mümkün olmayacaktır. Nitekim söz konusu talebin bir ürün görünümü²¹ teşkil etmesi mümkün görünmemektedir²².

2. Numerus clausus

AB Hukukunda ve hatta pek çok ülke hukukunda eser türleri *tahdidi/numerous clausus* nitelikte değildir²³. Sınırlı sayı ilkesinin bulunmadığı düzenler bakımından Telif Hukukunun tıpkı haksız

¹⁹ Telif ve marka haklarının *kümülyasyonuna* bir kısım hukuk çevrelerinde açıkça bir kısmında ise örtülü izin verilmektedir (Tomkowicz, 2012: 145).

²⁰ Ayrıca bu kapsamda bir bilgisayar programıyla dolaylı bir ilgisi bulunsa da klavye fare ve klavye şekilleri gibi öğeler de herhalde korunabilecektir.

²¹ E.g. bir tişört tasarımındaki metinsel ifade, hatta bu tür kodların tasarımsal ayırt edicilik oluşturması mümkün olmayacağı gibi markasal noksanlık soyut ayırt edicilik noksanlığı düzeyinde olacaktır.

²² Dolayısıyla bilgisayar programları bakımından şartları varsa telif ve patent korumalarına dayanılarak boşluğun belirli ölçüde giderilmesi mümkün olacaktır.

²³ Urheberrechtsgesetz – UrhG, 2/1.

rekabet hükümleri gibi sınai haklar kapsamına girmeyen unsurları kapsayan niteliğinden bahsedilmektedir (Mass ve Strowel, 2009: 21). Türk Hukuku bakımından ise söz konusu etki düşük düzeyde olacaktır. Bu itibarla önem arz eden husus *numerus clausus* ilkesinin²⁴ *kümülyasyon* yönünden bir sınırlama ihtiva edip etmeyeceğidir. Nitekim böyle bir sınırlama halinde örneğin *ilim/edebiyat* eseri sayılması mümkün olmayan bir çalışmanın hukuki olarak²⁵ eser sayılması mümkün olmayacağından²⁶ *kümülyasyon* da meydana gelmeyecektir²⁷.

Alman ve Fransız Hukuklarında sınırlayıcı olmayan²⁸ açık uçlu sayım yöntemiyle eser türlerinden bahsedilmektedir²⁹. Bu kapsamda tüm ilmi, sanatsal eserlerin korunması mümkün olmaktadır (Ricketson ve Suthersanen, 2012: 175). Alman ve Fransız Hukuklarının aksine Birleşik Krallık Hukukunda eser kategorileri sebebiyle birtakım yaratımlarda telif himayesi olmamaktadır. Birleşik Krallık Hukukunda³⁰ yalnızca belirli türdeki eserler telif hakkı³¹ bahşetmektedir. Bu durum telif koruması bakımından Birleşik Krallık Hukukunun Kıta Avrupası karşısındaki temel farklılığı olarak ifade edilmektedir (Derclaye ve Leistner, 2011: 187). Bu durumda çalışmanın *orijinal* olması tek başına himaye için yeterli olmamaktadır. Koruma alanı oldukça daralmaktadır. Dolayısıyla aynı değerlendirmeler Türk Hukuku bakımından da uygun düşecektir. Bu sebeple tescilli ve tescilsiz tasarım korumalarının ikame edilebilirlik bakımından bu kapsamda fayda sağlayacağı ifade edilmektedir (Derclaye ve Leistner, 2011: 199). Benzer değerlendirmenin eser üst kategorileri bakımından *numerus clausus* ilkesinin benimsendiği Türk Hukuku bakımından da geçerli olacağı söylenmelidir³². Birleşik Krallık Telif Hukukunda da sınırlı sayıda eser türü için telif koruması

²⁴ Sınırlı sayım/tahdidi.

²⁵ varsayım/fiction gereği.

²⁶ Yemek tarifleri, kokular gibi gri alanlara dair.

²⁷ Böyle bir çalışma ancak tasarım himayesinden faydalanabilecektir. Tasarımlar telif koruması yönünden *ilim edebiyat* veya *güzel sanat eseri* mertebesinde korunabilmektedir. Yargıtay 11. HD. 22.04.2015 tarih ve 2015/4618 E, 2015/5706 K.

²⁸ bkz. Fransız Fikri Mülkiyet Kanunu, art. 112/2 hükmü ve kapsayıcı bir genel ilke olarak bkz art 112-1; ayrıca Alman Telif Kanunu art. 2/1.

²⁹ Benzer şekilde bkz. İtalyan Telif Kanunu art. 2.

³⁰ "Copyright is a property right which subsists in accordance with this Part in the following descriptions of work: (a)original literary, dramatic, musical or artistic works, (b)sound recordings, films [F1or broadcasts], and (c)the typographical arrangement of published editions." Ayrıca bkz. Copyright, Designs and Patents Act 1988, 1-8.

³¹ Ayrıca telif hakkına ilişkin münhasır hak/yetki vb. tanımlamaların ötesinde mülkiyet ifadesi kullanılmaktadır.

³² Albümde kullanılacak bir sahne fotoğrafının çekilmesine yönelik telif hakkı iddiasında statik görüntülerin dramatik, heykel veya kolaj teşkil edip etmediği incelenmiş ve talep kategorizasyon sebebiyle telif korumasının dışında tutulmuştur. Bkz. Creation Records Ltd and Another v News Group Newspapers Ltd: ChD 29 Apr 1997; bkz. (Derclaye ve Leistner, 2011: 187). Türk Hukuku içinde savunulabilecek bir görüş olarak Birleşik Krallık Hukukundaki makyaj şekilleri gibi kategori dışı pek çok unsurun telif kapsamında korunması mümkün görünmemektedir. Bkz. Merchandising Corporation of America v Harpbond (1983).

bulunmaktadır³³. CDPA sec. 4/1 hükmüne göre³⁴ telif koruması için çalışmanın bahsedilen dört kategoriden birini teşkil etmesi gerekmektedir.

Bu kapsamda bilimsel çalışma, teori, yöntem ve teknik vs gibi keşifler için herhalde; TV formatı ve reklam gibi tartışmalı alanlarda ise benimsenecek nitelendirmeye göre kategorilerden birine girmeyerek eser teşkil etmesi mümkün olmayan içerikler telif kapsamında korunmayacaklardır. Burada önem arz eden husus *tahdidi* sayım altındaki örneklerinin ne kadar *kıyasa* imkân verdiğidir. Telif korumasına daha liberal perspektifle yaklaşarak çeşitli eserleri koruma altına alan düzenlerde³⁵ telif hakkı tasarım hakkını da konu itibariyle kapsamış olmaktadır. AB Hukukunda telif hakkı konu eser alanının genişliği sebebiyle telif kapsamında korunmayan bir unsurun tasarım olarak korunması düşük bir ihtimal olarak değerlendirilmektedir (Derclaye ve Leistner, 2011: 41).

FSEK kapsamındaki bir takım eser kategorilerinin ise herhalde *görünümü* koruyan Tasarım Hukuku ile *örtüşme* teşkil etmesi mümkün olmamaktadır (Şehirali, 2004: 37). FSEK deki sınırlı sayı ilkesi bir tasarımın eser teşkil etmesi bakımından önemli bir engel oluşturarak potansiyel *kümülyasyon* alanını daraltıcı etki göstermektedir. Her halde söz konusu ilkenin genel olarak takip edilen hukuk çevrelerinin kabullerine uygun olarak kaldırılması uygun olacaktır. AB Telif Hukuku bakımından özellikle içtihatlar³⁶ sonrasında telif himayesinin *hususiyet/orijinalite* şartından başka şarta bağlanması mümkün kabul edilmemekte ve bu kapsamda *sınırlı sayı* ilkesi düzenlemelerinin AB Hukukuyla uyummadığı ifade edilmektedir (Rosati, 2019: 932).

3. Ufak işler

Düşük *hususiyet* sebebiyle telif koruması temin edemeyen çalışmalar tescilli tasarım olarak himaye elde edebilirler. Burada *kümülyasyon* suretiyle boşluk doldurulması imkânı telif hakkına ilişkin şartların yorumuna bağlı olacaktır. Nitekim Birleşik Krallık Hukuku uygulamasında *emek* ve *orijinaliteye* dayalı yaratıcılık eksikliğine dayanarak kısa cümle, isim, icat kelime ve şarkı isimlerine telif koruması tanınmakta isteksiz davranılmaktayken Fransız Hukukunda daha geniş bir koruma alanı yaratılmaktadır³⁷ (Mende ve Isaac, 2012: 145).

Basamak teorisine göre *yeni ve ayırt ediciliği* bulunan tasarımlar tasarım olarak korunmakla birlikte bunların yüksek yaratıcılık veya *hususiyet* ihtiva edenleri ilave olarak telif himayesi elde edebilmektedir. Başka bir ifadeyle uygulamalı sanat eserlerinin telif kapsamında korunması vasatın

³³ CDPA sec. 4.

³⁴ Artistic work means (a) a graphic work, photograph, sculpture or collage, irrespective of artistic quality, (b) a work of architecture being a building or a model for a building, or (c) a work of artistic craftsmanship.

³⁵ e.g. Fransız Hukuku.

³⁶ Bkz. Case C-683/17 Judgment of the Court, 12 September 2019 Cofemel; C-310/17, 13 November 2018, Levola Hengelo.

³⁷ Ayrıca bkz. Newspaper Licensing Agency v. Meltwater Holding 2011.

üzerinde yaratıcılık düzeyi göstermelerine bağlı olacağı kabul edilmektedir. Söz konusu teori yoruma dayanmakla birlikte *small coin*³⁸ türü çalışmaların telif koruması dışında tutabileceği söylenmelidir. Ancak durum mülkiyet benzeri bir mutlak hakka ölçüsüz müdahale veya sebebe dayanmayan bir eşitsizlik teşkil etmektedir. Nitekim aynı hükümler kapsamındaki farklı eser türlerine farklı yaklaşım tutarsızlık oluşturacaktır.

Oldukça düşük nitelikli *small coin/kleine münze* türü çalışmalara da eser koruması bahşedilmesi halinde uygulamalı sanat eserleri pek çok durumda telif hakkıyla birlikte şartların da sağlanması halinde tasarım korumasından da yararlanabilecektir. Bu sebeple uygulamalı sanat eserleriyle ilgili *kümülyasyon* bakımından da Telif Hukukuna dair yaklaşımın belirleyici olduğu belirtilmelidir.

Bunun yanısıra sanatsal el işleri ile sanatsal yaratıcılık düzeyleri gibi bir mertebede ayırım yapılmasına dair nesnel ölçüt koymadaki zorluk da teoriyi desteklemeyi güçleştirmektedir. Basamak teorisi kapsamında pek çok tasarımın telif koruması elde etmesi mümkün olmayacağından *kümülyasyon* alanı ciddi ölçüde daralacaktır. Ancak teori tasarım korumasının yetersiz kalabildiğini göstermektedir³⁹. Nitekim tasarım hakkı kapsamında, tasarım ne kadar başarılı olursa olsun telif hakkı kapsamındaki ilave bir bedel gibi çeşitli imkânlar temin edilememektedir⁴⁰.

Tasarım hakkı ise bağımsız bir hak kategorisi olarak çoğunlukta eser olarak korunması mümkün olmayan unsurlar için koruma sağlamaktadır. Dolayısıyla bu yönüyle piyasa ihtiyaçlarına göre şekillenmiş olduğu ve bu itibarla pazarsal karşılığı bulunduğu söylenebilir⁴¹. Buna karşın Telif Hukuku pek çok ürün görünümünü korumada yetersiz kalacak ve ürün görünümünün himayesi bakımından belirlilik ve himaye sağlama bakımından daha az işlevsel olacaktır.

Nitekim tasarım korumasının bağımsız bir himaye olarak meydana gelmesinde kamu ve tasarımcı arasında bir menfaat dengesinin düzenlenmesinden ziyade himayesiz kalması istenmeyen bir alanın güvence altına alınması anlayışı hâkimdir⁴². Nitekim koruma koşulları da farklıdır. Bu sebeple tasarım korumasının Telif Hukuku karşısında bağımsız yapısı dikkate alınarak her iki hak kategorisi arasında seviye belirlemek yerine somut olayda her bir hak kategorisi şartlarının birbirlerinden bağımsız olarak bulunup bulunmadığına göre değerlendirme yapılması gerekecektir. Bağımsız korumanın kabulü her iki hak arasındaki ilişkinin tespitine dair önemi de azaltacaktır.

³⁸ *i.e.* two-tier theory/two-step theory/stufentheorie.

³⁹ Bkz. BGH, 13.11.2013- I ZR 143/12 – Geburtstagszug.

⁴⁰ Ohly, s. 20-23.

⁴¹ Bu yönde bkz. The copyright – design interface in German law: history, doctrine, policy, Ansgar Ohly, s. 21.

⁴² The copyright – design interface in German law: history, doctrine, policy Ansgar Ohly, s. 20-21.

Birleşik Krallık Hukukunda yeni olmayan veya alelade olan tasarımların eser sahibinin hususi yaratımı anlamında *orijinallik* taşıması halinde telif koruması mümkün olmaktadır. Ancak el işlerinde *sanatsal* değer bulunmaz ise bu durumda telif koruması da tesis edilememektedir (Derclay ve Leistner, 2011: 200). Sanat eserlerinin *ticarileşmesi/ürünleşme*⁴³ halinde koruma süresini azaltan hüküm ise ilga edilmiştir⁴⁴.

III. UNITÉ DE L'ART

Fransız Hukukunda benimsenen *unite de l'art/sanatın birliği* teorisine göre genel itibariyle sanat eserlerinin herhangi bir ayrıma tabi tutulmaksızın *kümülyasyon* kapsamında korunması mümkün olmaktadır⁴⁵. Fransız Hukukunda söz konusu ilke gereği *kümülyasyon* geniş ölçüde kabul edilmektedir (Ricketson ve Suthersanen, 2012: 163). Nitekim *kümülyasyon* alanı bakımından ise tam bir örtüşme hali ve çoklu koruma durumunu oldukça geniş ölçüde mümkün kılmaktadır (Dusollier, 2009: 9). Bu görüş *estetik* vs. herhangi bir kayıt olmaksızın eserler üzerinde telif koruması bulunması durumunu ifade etmektedir (Ricketson ve Suthersanen, 2012: 174). Söz konusu *teori* zaman içerisinde pek çok hukuk çevresinde yerleşmiştir. Bununla birlikte *unite de l'art* teorisinin *kümülyasyon* bakımından sonuçlarının tekrar düşünülmesi gerektiği de bir endişe olarak ifade edilmektedir⁴⁶. Gerçekten de söz konusu *sanatın birliği teorisinin* kökenleri salt bedii sanat ile işlevsel sanatlar arasında sınır çizilmesi amacına dayanmaktadır (Chatry, 2011: 64).

Unite de l'art teorisine göre sanat, meydana getirenin kişiliğini⁴⁷ yansıtmak şartıyla her türlü şekilde ifade edilebilir olmalıdır. Bu kapsamda *estetik* veya ifade ediliş biçimi bakımından herhangi bir ayırım yapılmamalıdır. Ayrıca eserin faydalı bir unsur içinde biçimlenip biçimlenmediğinin de önemi bulunmamaktadır (Wipo, 2002: 10). Teorinin de bir gereği olarak, tasarımın koruma süresinin en az telif hakkına ilişkin süre kadar uzaması gerekmektedir. Nitekim söz konusu teoriye göre geniş ölçüde telif kapsamında korunan⁴⁸ pek çok unsur aynı zamanda genellikle daha düşük yeterlilik öngören tasarım himayesini de elde etmiş olacaktır. Buna göre *hususiyet* taşıyan tasarımlar tasarımcının ölümünden itibaren yetmiş yıl boyunca korunabilecektir (Derclay ve Leistner, 2011: 117).

⁴³ Merchandising.

⁴⁴ CDPA se 52.

⁴⁵ Tasarım ve telif haklarına dair *kümülyasyona* dair bkz. (Chatry, 2011: 45).

⁴⁶ Doğrudan per se kümülyasyona imkân verdiği yönündeki anlayışa dair bkz. (Chatry, 2011: 96).

⁴⁷ Fransız Hukukunda kişisel iz taşıma orijinallik ve koruma için yeterli kabul edilmektedir.

⁴⁸ Yolcu gemisinin, göz, ağız, vs. şekillerinde boyanması dahi telif hakkı kapsamında değerlendirilebilmektedir. Bkz. The copyright – design interface in German law: history, doctrine, policy, Ansgar Ohly, s. 24.

IV. TEKNİK İŞLEV

Yalnızca işlevsel olan tasarımlar tasarım hakkının bulunmayacağı önemli bir alandır. Tasarım Direktif m. 7/1 Tasarım Tüzük m. 8/1 SMK m. 58/4/b hükümleri kapsamında ürünün teknik fonksiyonunun zorunlu kıldığı görünüm özellikleri koruma kapsamı dışındadır.

Telif Hukukunda temel olarak birkaç sebepten ötürü teknik işlev arz eden unsurların eser olarak korunması mümkün olmamaktadır. *Kümülyasyon* için ilk olarak eser sahibinin kendi fikri yaratımı anlamında hususiyetin bulunması ve bu kapsamda söz konusu hususiyetin meydana gelmesine imkân verecek genişlikte *serbest* hususiyet alanının da bulunması gerekmektedir⁴⁹. Ayrıca *fikir/ifade* ayrımına göre telif hakkı kapsamında fikir değil ancak ifade edilmiş biçimi korunabilmektedir. Nitekim telif koruması kişisel yargı ve durumlara hitap eder, tekniğe dair değildir⁵⁰ (Ricketson ve Suthersanen, 2012: 174).

AB Hukukunda Tasarım Direktif m. 7 teknik işlev hükmünün *idea/expression* ayrımı prensibi kapsamında hem tasarım hem telif hakları bakımından geçerli olduğu kabul edilmektedir (Derclaye ve Leistner, 2011: 41).

AB Hukukunda *teknik* işleve ilişkin istisna Telif Hukukunda da geçerli kabul edilmektedir⁵¹. Gerçekten de telif mevzuatlarında teknik işlev istisnasına yer verilmemesine karşın ulusal hukuk çevrelerinde uygulanmaktadır (Mass ve Strowel, 2009: 36). Teknik işlevin zorunlu kıldığı alanda özgürlük de bulunamayacağından herhangi bir şekilde *orijinalliğin* bulunması da söz konusu olmayacağı ifade edilmektedir⁵². Ancak teknik işlevin bulunması telif himayesini *per se* hariç tutma sebebi değildir. Ancak teknik işlevin bulunması *hususiyet* ve telif korumasını kaldırabilir. Burada şeklin münhasıran belirleyici olup olmadığının incelenmesi gerekecektir (Mass/Strowel, 2009, s. 67-68). Dolayısıyla Tasarım Hukuku metinlerinde kabul edilen teknik işlev istisnası her halde telif hakları bakımından da söz konusu olacaktır. Telif Hukukundaki *fikir/ifade* ikilemine uygun olarak teknik sonuç elde etmede alternatif şekillerin mevcudiyeti tasarım korumasının oluşmasına imkân vermekteydi⁵³. Ancak AB Hukukundaki son yaklaşım Tasarım Hukukunda görünümün

⁴⁹ Yazarın fikri yaratımı mertebesinde ifade ve orijinal bir objenin bulunması yeterli olmaktadır. Ancak teknik işleve dayalı şekillenme ve benzeri kısıtlar sebebiyle özgür ve yaratıcı tercih alanının sınırlanmamış olması gerekmektedir. Bkz. Case C-683/17 Judgment of the Court, 12 September 2019 Cofemel.

⁵⁰ Paris CA 4 March 1980.

⁵¹ Bkz. Case C-683/17 Judgment of the Court, 12 September 2019 Cofemel; 1 March 2012, *Football Dataco and Others*, C-604/10, Burada aynı teknik işlevin başka bir şekilde de elde edilebileceği hallerde dahi ve *fikir/ifade* bakımından ayrılamaz nitelikte kabul edilmektedir. AB Hukuku bakımından Bkz. C-833/18- *Brompton Bicycle* Judgment of the Court (Fifth Chamber) 11 June 2020.

⁵² Bkz. Case C-683/17 Judgment of the Court, 12 September 2019 Cofemel; 1 March 2012, *Football Dataco and Others*, C-604/10.

⁵³ *i.e.* multiplicity of forms/formların çeşitliliği teorisine göre; bkz. Green Paper on the Legal Protection of Industrial Design. Working document of the services of the Commission. III/F/5131/91-EN, June 1991.

korunmasından bahisle teknik işlev taşıyan unsurlar aynı işlevi sağlayan bir tasarımın mevcut bulunup bulunmadığına bakılmaksızın koruma dışında tutulmaktadır⁵⁴. Nitekim aksi durumda birden çok münhasıran teknik işlev sağlayan alternatif tescil etme suretiyle patent hakkına ilişkin yeterlilikler sağlanmaksızın *de facto* patent koruması elde edebilecektir⁵⁵. Ayrıca hak tesisi seçenек özgürlüğünü sınırlandırabileceği gibi birikimli etki itibariyle seçenек özgürlüğünü tamamen kaldırabilir. Ancak AB Telif Hukuku kapsamında teknik işlev fikir düzeyinde koruma dışı kalsa da orijinalliğın esas alındığı anlaşılmaktadır⁵⁶.

SMK m. 58/4/b ve c kapsamında ürünün *teknik işlevi gereği* zorunlu görünüm özellikleri ile *bağlantı* amacıyla belirli biçim ve boyutlarda üretilmesi zorunlu görünüm özellikleri, başka ifadeyle *bağlantı* parçaları⁵⁷ Tasarım Hukukunun koruma kapsamı dışında tutulmaktadır. *Must fit* başka ifadeyle *bağlantı* parçalarına ilişkin istisnanın⁵⁸ Telif Hukukunda da kabul edildiği söylenmelidir⁵⁹. Ancak geniş anlamda *teknik işlev* istisnasının, kendisi bizzat bir sistem teşkil eden tasarımlara teşmili engellenmiştir⁶⁰. SMK m. 58/5 uyarınca tasarım korumasına ilişkin şartları sağlamak kaydıyla farklı veya eş birimlerden oluşan *modüler* bir sistem içinde bağlantı kurulmasını sağlayan tasarımlar koruma kapsamındadırlar⁶¹. Aynı düzenlemeler Tasarım Direktif m. 7 ve Tasarım Tüzük m. 8 hükümlerinde de bulunmakla birlikte SMK m. 58/5 hükmünde bahsedilen *modüler* tasarımlara ilişkin

⁵⁴ Case C-395/16, 8 March 2018, Doceram; “multiplicity of forms” teorisi terk edilmiştir.

⁵⁵ Case C-395/16, Judgment of the Court (Second Chamber) 8 March 2018, Doceram.

⁵⁶ ABAD kararında bisikletin katlanabilir şekli teknik sonuç elde etmeyi hedeflemesi tek başına telif korumasının dışlanması için bir sebep olarak değerlendirilmemiştir. Nitekim yazarın kişiliğinin teknik unsurlar yoluyla ortaya konması mümkün görülmüştür. Dolayısıyla özgür ve yaratıcı alanın bulunmadığı başka ifadeyle yalnızca teknik işlev ihtiva eden şeklin telif kapsamında korunması mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla teknik işleve dair değerlendirme bakımından formların çeşitliliği teorisinin benimsenmediği söylenebilecektir bkz. C-833/18, Brompton Bicycle v Get2Get.

⁵⁷ *must fit*.

⁵⁸ SMK m. 58/4/c.

⁵⁹ fikir/ifade ayrımına uygun olarak.

⁶⁰ Lego'nun tuğla tasarımlarının yalnızca teknik fonksiyonun zorunlu kıldığı görünüm özelliklerine sahip olduğunu ve bu nedenle Tasarım Tüzük m. 8/1 kapsamında teknik işlev taşıyan ve Tasarım Tüzük m. 8/2 kapsamında seçenек özgürlüğü bırakmayan bağlantı parçası teşkil edeceği yönündeki inceleme sonucunda birbirlerine monte edilebilme ve işlevselliğın modüler sistem oluşturması sebebiyle teknik işlev ve bağlantı parçası oluşturma hallerinin Tasarım Tüzük m. 8/3 istisnası kapsamında korunacağına hükmetmiştir. Nitekim modüler ürünün kendisi teknik işlev ihtiva eden bir bağlantı parçası tasarımı özelliği taşımaktadır. Bkz. T-515/19- Lego v EUIPO- Delta Sport Handelskontor (Élément de construction d'une boîte de jeu de construction) Modüler tasarımlara dair *lego istisnası* (Massa ve Strowel, 2009: 35).

⁶¹ Logo veya farklı şekillerde monte edilebilir ofis/masa sistemleri bu kapsamda değerlendirilebilir bkz. (İmirlioğlu, 2021: 183); ayrıca bkz. ürünün kendisi teknik işlev ve bağlantı parçası olarak tasarlanması modüler tasarım oluşturmaktadır bkz T-515/19- Lego v EUIPO- Delta Sport Handelskontor (Élément de construction d'une boîte de jeu de construction).

kural, koruma dışı hallerin istisna hali olarak düzenlenmektedir. Bu itibarla SMK m. 58/5 hükmünü, SMK m. 58/4/c istisna kuralının bir istisnası olarak değerlendirmek mümkündür.

SMK m. 59/4 uyarınca *must match/yedek parça* istisnasının ise telif hakkına dayanmak suretiyle bertaraf edilmesi ise rekabet özgürlüğüne aykırılık teşkil edebilir⁶². Bu durumda Rekabetin Korunması ve Haksız Rekabet kurumları ve herhalde bona fide sorun çözülebilecektir.

Tasarım veya telif korumasının elde edilebilmesinde teknik işlevin ilgili unsurda bulunma yoğunluğu da dikkate alınmalıdır. Buna göre bilgisayar programlarındaki gibi *form/şekil* ile *işlevin* ayrılabilir olup olmadığı da değerlendirilmelidir (Macrez, 2019: 98).

Birleşik Krallık Telif Hukukunda ise tamamen işlevsel⁶³ şekiller, fikirler ve ahlaka aykırılık⁶⁴ koruma dışı bırakma sebepleri olarak kabul edilmektedir (Derclaye ve Leistner, 2011: 191). Ancak ABD Hukukunda sanatsal el işlerinin⁶⁵ mekanik ve faydalı unsurları korunmamaktadır. Ancak bunların iki veya üç boyutlu olup olmadığından bağımsız olarak sanat eseri özelliği bulunan ve ayrılabilen unsurları⁶⁶ korunabilmektedir⁶⁷. Dolayısıyla faydalı unsurun ayrılabilir olmadığı hallerde telif koruması da bulunmamaktadır⁶⁸. Ayrılabilirlik ise bu kapsamda fiziksel anlam taşıyabileceği gibi *yapısal/kavramsal* bir ayrılık durumunu da ifade edebilmektedir (Ricketson ve Suthersanen, 2012: 181). Söz konusu alanın dışında, ABD Hukukunda şartları taşıması şartıyla marka, tasarım ve telif korumalarının *kümülyasyonuna* izin verilmektedir (Heymann, 2013: 257).

V. GÖRÜNÜMÜN

Bir ürün görünümünün korunması bakımından telif koruması, tescilli tasarım himayesinin yanında ana *alternatif* koruma türü olarak öne çıkmaktadır. Gerçekten de tasarım endüstrisini oluşturan birtakım sektörlerde, telif korumasının mevcut ihtiyaçları daha iyi karşıladığı düşünülmekle birlikte diğer taraftan özellikle hukuki belirlilik yönünden sağladığı fayda sebebiyle tescile dayalı tasarım koruması sistemi de oldukça önemsenmektedir. Bugün pek çok hukuk çevresinde, *kümülyasyon* korumasına ilişkin şartlar birbirlerinden farklılaşabilse de her iki hakkın da birlikte *simultaneous*

⁶² Ancak özellikle Fransız Hukuku gibi birtakım çevrelerde yedek parçaların telif korumasına konu olması da mümkün olabilmektedir. (Kur, 2009: 8); ayrıca AB Hukuku kapsamında yedek parçalara dair değerlendirme için (Hartwig, 2016: 102).

⁶³ Copyright, Designs and Patents Act 1988 -51 yoluyla.

⁶⁴ Açık hüküm bulunmama ile birlikte içtihat hukukunda kabul edilmektedir.

⁶⁵ ABD Hukukunda Resim, heykel, grafik eseri kapsamında bkz. 17 U.S.C. § 102/a/5.

⁶⁶ Nitelikler/özellikler.

⁶⁷ 17 U.S.C. § 101.

⁶⁸ *i.e.* doctrine of separability, bkz. Pivot Point v. Charlene Products, Inc., 372 F.3d 913 (7th Cir. 2004).

mevcut bulunduğu genellikle kabul edilmektedir⁶⁹. Ayrıca telif korumasının diğer fikri hakları kapsayıcı etkisinden de bahsedildiği ifade edilmelidir.

SMK ile Mülga 554 sayılı Tasarım KHK kapsamında tanımlanmış bulunan tasarım tanımları arasında ise farklılık bulunduğu söylenmelidir⁷⁰. Her iki tanım birlikte değerlendirilecek olursa tasarım tanımında belirleyici kısmın *insan duyularından* bir tanesine, *görünüme* indirgendiği, bu sebeple diğer duyu organlarıyla algılanan özelliklerin bir tasarım oluşturma bakımından herhangi bir önemi bulunmayacağı söylenebilir. Bahsi geçen başkaca *özelliklerin* patent, marka veya know how veya haksız rekabet gibi başkaca kurumlarla korunması mümkün olabileceğinden, tasarım tanımındaki *darlığın* inhisari haklar arasındaki *kümülyasyon* alanını da daralttığı söylenmelidir.

Tasarım koruması yalnızca ürünün *görünümüne* ilişkin bulunabileceğinden⁷¹ *telif/tasarım kümülyasyonunun* meydana geldiği yer *görünüm* olacaktır. Kaput altı korunmamaktadır⁷² (Mass ve Strowel, 2009: 33). Diğer taraftan Tasarım Hukukunda görünümün korunmasına ilişkin kuralın SMK kapsamında bileşik ürünler bakımından da tekrarlandığı söylenmelidir⁷³. Ayrıca görünümün korumasının sınırları da kural olarak olağan kullanımla sınırlı bir mertebeyi ifade etmektedir⁷⁴. Ancak dış *görünürlük* temel olarak bileşik ürünlere ilişkindir⁷⁵. Aksi takdirde tek bir ürün veya yedek parçadan bahsetmek gerekecektir. Telif Hukuku alanında ise telif korumasını dışlamaya yönelik olarak görünürlük şartına dayanılmaması gerektiği ifade edilmektedir (Mass ve Strowel, 2009: 46).

FSEK yalnızca *sınırlı sayıda* eser türünü korumaktadır. Bu kapsamda tescilli bir tasarım, şartların varlığı halinde FSEK kapsamında eser olarak da korunabilecektir (Ateş, 2007: 251). Her ne kadar FSEK kapsamında *sınırlı sayı/numerus clausus* ilkesi mevcut bulursa da tasarımların *görünüme* hasredilmiş olması da Telif Hukukundaki pek çok eser türünü *kümülyasyon* alanının dışına çıkartmaktadır⁷⁶.

⁶⁹ Bkz. III/F/5131191- Green Paper on the Legal Protection of Industrial Design, s. 142.

⁷⁰ SMK 55 hükmüne göre tasarım *ürünün tümü veya bir parçasının ya da üzerindeki süslemenin çizgi, şekil, biçim, renk, malzeme veya yüzey dokusu gibi özelliklerinden kaynaklanan görünümüyken*, Tasarım KHK tanımlar başlıklı m. 3 hükmüne göre ise tasarım *bir ürünün tümü veya bir parçası veya üzerindeki süslemenin, çizgi, şekil, biçim, renk, doku, malzeme veya esneklik gibi insan duyuları ile algılanan çeşitli unsur veya özelliklerinin oluşturduğu bütünü* ifade etmekteydi.

⁷¹ SMK m. 55/1, 55/2; ayrıca tasarımda dış görünüm korunur.

⁷² Nitekim Tasarım Hukuku kapsamında görünmeyen bir bileşik ürün tasarımının korunması için telif hakkına dayanmak kural olarak mümkündür.

⁷³ SMK m. 56/2/a,b; benzer şekilde CPI art. L511-5 hükmünde de bileşik ürünlerin olağan kullanımda görünür parçalarının koruma kapsamında olduğu düzenlenmiştir.

⁷⁴ SMK m. 56/2/a.

⁷⁵ Anılan kuralın sıkı uygulanması halinde gemi çapası gibi unsurlar yersiz olarak koruma kapsamı dışında kalacaktır.

⁷⁶ e.g. dil ve ses ile ifade edilebilen.

Bir tasarım iki veya üç boyutlu olabilir (Tekinalp, 2012: 16). Tasarım Hukukunda *münhasıran* olmakla birlikte telif hakkı kapsamında da genellikle bir *görünümün* korunması söz konusu olabileceğinden, bir ürünün tamamı veya bir kısmına ilişkin iki veya üç boyutlu unsurların görünümü bakımından *kümülyasyon* ihtimali söz konusu olmaktadır. Bu itibarla özellikle *güzel sanat eserlerinin* her iki korumadan da faydalanması mümkün kabul edilmelidir⁷⁷. Dolayısıyla muhtemel bir tasarım-telif *kümülyasyonu* iki ve üç boyutlu sanat eserleri bakımından söz konusu olacaktır (Derclaye ve Leistner, 2011: 117). Başta işitsel eserler⁷⁸ ile koklama, tatma gibi diğer duyuvarın oluşturduğu anlamlar bakımından telif-tasarım haklarının *kümülyasyonu* mümkün olmayacaktır. FSEK m. 4 ve 2 kapsamındaki ilim-edebiyat eserleri ile güzel sanat eserleri üzerinde tasarım hakkı tesis edilebilecektir. FSEK kapsamında şartlar mevcut ise bir tasarım FSEK m. 4/2 kapsamında güzel sanat eseri olarak⁷⁹, FSEK m. 2/3 kapsamında bedii vasfi bulunmayan ilim edebiyat eseri olarak korunacaktır (Tekinalp, 2012: 17).

Üç boyutlu şekiller geniş bir *kümülyasyon* alanı sunmaktadır⁸⁰. Pek çok AB ülkesinde üç boyutlu şekillerin görünümleri *işlevsellik* veya *estetiklikten* bağımsız olarak tasarım, telif, marka ve haksız rekabet himayeleri kapsamında korunabilmektedir (Kur, 2009: 2). Bununla birlikte üç boyutlu tasarımların Tasarım Hukuku kapsamında korunan görüntüsü, büründüğü şekil tarafından da sınırlanabilecektir. Bir oto tasarımının masa/sandalye gibi ilgisiz bir ürüne uygulanmasının farklı bir tasarım teşkil etmesi mümkün olabileceken bir tişört üzerindeki tasarımın bir bardağa uygulanması tek bir tasarım oluşturacaktır (Ayhan ve diğerleri, 2021: 178). Bu bakımdan iki ve üç boyutlu tasarımların değerlendirilmesine ilişkin farklılığın da dikkate alınması gerekecektir. İlim

⁷⁷ e.g. bir biblonun dekoratif bir eşyası olarak tasarım ve sanat eseri teşkil etmesi mümkündür.

⁷⁸ e.g. işitsel özellikler koruma dışıdır.

⁷⁹ Yağlı ve suluboya tablo, heykel, mimarlık eserleri, el işleri ve küçük sanateserleri, süsleme sanatı ürünleri ile tekstil ve moda ürünleri gibi eserler (Fidan, 2011: 447).

⁸⁰ Yeterli şartlar sağlandığı müddetçe giyim/moda ürünleri de de gerek telif gerekse de tasarım hakkı kapsamında korunabilmektedir. G-Star telif hakkının Cofemel tarafından ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Tasarım koruması yanında telif hakkına da dayanılabilmesi için hedeflenen kullanımın ötesinde estetik karakterde görsel izlenimin aranması gerekip gerekmediği ve tasarımın sanat eseri veya sanatsal yaratım teşkil edip etmeyeceği sorgulanmıştır. ABAD'a göre telif ve tasarım hakları birlikte bulunabilmesi ve herbirine ilişkin kuralların birbirlerinden bağımsız olarak tatbik edilebilecektir. Nitekim Infosoc Direktif kapsamında bir eserden bahsedebilmek için yazarın kendi fikri yaratıcılığı anlamında orijinallik bulunması ve eserin açık ve objektif şekilde ifade edilmiş olması gerekecektir. Yeterli belirlilik ve objektif olarak tanımlanabilir halde bulunmak yeterli olmakta gösterimin süreklilik arz etmesi gerekmemektedir. Nitekim Infosoc Direktif kapsamında giren bir unsurun korunabilmesi için gereken tek şart eser teşkil etmedir. Bu kapsamda tasarım iki özgünlük şartını sağlamakla korumayı kendiliğinden elde etmektedir. Dolayısıyla tasarımın telif kapsamında korunması için orijinal olması yeterli olacaktır. Bkz. C-683/17, Judgment of the Court (Third Chamber) of 12 September 2019.

edebiyat eserleri genellikle fikri nitelikte eser teşkil edecekler⁸¹ (Kılıçoğlu, 2019: 17). Dolayısıyla tasarım hakkıyla *kümülyasyon* sanat eserleri yönünden meydana gelebilecektir.

1. Dilsellik

Edebi eserler yönünden bakılacak olursa tasarım hakkı konusunun bir metnin muhteviyatına ilişkin bulunması mümkün değildir⁸². Herhalde bir metnin belirli bir şekilde düzenlenmesi gibi içerisinde bir metin ihtiva eden tasarımlar mümkün olsa da burada dışlanan hal *dilseldir*. Söz konusu hal *kümülyasyon* alanı bakımından önemli bir engel teşkil etmektedir. Tasarım hakkının yalnızca metnin *görüntüsünde* bulunabilmesi ve kısa metinlerin orijinal edebi eser teşkil etmesindeki güçlük, söz konusu alanda *kümülyasyon* ihtimalini de düşürmektedir (Derclaye ve Leistner, 2011: 8).

Benzer şekilde bir slogan gibi edebi eserler bakımından da tasarım ve telif hakları arasında herhangi bir *kümülyasyonun* ortaya çıkması oldukça düşük bir ihtimal olarak gözükmemektedir⁸³. Nitekim tasarım hakkı; kelimelerin anlamlarını değil, yalnızca resmedilmiş olan kelimelerin renk, font gibi görünüş özelliklerini koruyacaktır (Derclaye ve Leistner, 2011: 37).

2. Estetik

Telif koruması bakımından *estetik* değerın aranması *sübjektif* bir değerlendirmeyi de zorunlu kıldığından AB Hukuku kapsamında nesnellik ölçütlerine uymayacaktır⁸⁴. Üye ülkelerde uygulamalı sanat eserlerinin telif koruması bakımından diğer eser türlerine nispetle daha farklı yeterlilik aranması uygun kabul edilmemektedir⁸⁵. Bu kapsamda temel olarak uygulamalı sanat eserleri bakımından ayırma gidilmek suretiyle eser türleri arasında ayırım yapılmasının meşru bulunmadığı söylenebilir⁸⁶. Eserlerin sahibinin kişiliğinin bir yansıması anlamında *hususiyetin/orijinalliğin* bulunması ve seçenek özgürlüğünü sınırlamaması ve teknik nitelik taşımaması suretiyle korunması mümkün olabilmektedir (Rosati, 2019: 932). Dolayısıyla yargı çevrelerinde telif koruması bakımından sanatsal nitelik veya *mens rea* bulunması gibi ilave bir koşulun varlığı gerekmeyecektir (Rosati, 2019: 932). Ancak FSEK

⁸¹ e.g. roman, kitap vb.

⁸² Bkz. SMK m. 61/6, dolayısıyla bir tasarım içerisindeki ibare/metnin başkaca ürünlerde kullanımı tasarım hakkı ihlali oluşturmayacaktır.

⁸³ Sessel özellikleri ise yalnızca musiki eser olarak korunabilecektir.

⁸⁴ Tasarımın Infosoc Direktif art. 2 hükmü kapsamında yapılan yorum için bkz. Case C-683/17 Cofemel Sociedade de Vestuário SA v G-Star Raw CV, Judgment of the Court (Third Chamber) 12 September 2019.

⁸⁵ Sübjektivite barındırması sebebiyle sanatsal değer veya sanatsal niyet arayan hukuk çevreleri Infosoc Direktifle uyumlu olmayacaktır. Bu kapsamda hedeflenen kullanımın ötesinde estetik nitelikte görsel izlenimin bulunması telif himayesi için bir şart değildir. Bkz. Case C-683/17 Judgment of the Court, 12 September 2019 Cofemel.

⁸⁶ Güzel sanat eserleri bakımından "*estetik*" vb. *de lege lata* ilave gereklilik aranmayan düzenler bakımından.

kapsamındaki güzel sanat eserleri bakımından aranan *estetik* olma şartının mevcudiyeti sebebiyle benzer değerlendirme Türk Hukuku bakımından geçerli olmayacaktır.

FSEK kapsamında güzel sanat eserleri bakımından aranması gereken *estetik* değer tasarımlar bakımından ise aranmamaktadır. Tasarım Tüzük (10)'a göre de tasarım himayesi için tasarımın *estetik* değer taşıma zorunluluğu bulunmamaktadır. *Estetik* ve *hususiyet* ihtiva eden bir tasarımın hem telif hakkı kapsamında güzel sanat eseri olarak hem de tescilli tasarım olarak korunması mümkün olacaktır. Ancak Tasarım ile Telif Hukuku arasındaki *estetik*e ilişkin söz konusu kısmi *asimetri* bir diğerine ilişkin hak boşluğunun doldurulması bakımından tek taraflı etki gösterecektir. Estetik değer ihtiva etmediği için güzel sanat eseri olarak korunamayan bir çizim *hususiyet* ihtiva etmesi halinde ilim edebiyat eseri olarak şekil ise tasarım olarak korunabilecektir.

VI. SONUÇ

Pek çok hakkın çeşitli şekillerde örtüşmesi sonucu da *kümülyasyon* ortaya çıkabilmektedir. Marka olarak tescil edilmek üzere yaratılmış ve telif korumasını haiz bir eserin mevcudiyetinde olduğu gibi veya aynı bilgisayar programının hem patent⁸⁷ hem de telif kapsamında korunabildiği hallerde *kümülyasyondan* bahsetmek gerekecektir. Diğer taraftan mutfak makasları, rekalma panolarına dair destekler, küllükler, takılar, üniformalar, kahve makineleri, armatürler, şekerlemeler, vazo, mücevher, kıyafet, mobilya gibi uygulamalı sanatların konusunu teşkil eden yaratımlar görünüş itibarıyla hem telif kapsamında hem de tasarım olarak korunabilirlerken işlevleri bakımından patent kapsamında korunmaları mümkündür. Dolayısıyla her bir koruma türünün koruma şartlarının neler olduğunun her birinin koruma şartlarının diğerlerinin koruma şartlarını ne ölçüde kapsadığı veya yetersiz kaldığının ortaya konması gerekmektedir.

Hakların uygun olmayan şekillerde kullanımı bir kategorinin diğer kategoriye dair amacı ve bu kapsamda ilgili kategorinin meşru gördüğü alanı sınırlayacaktır (Tomkowicz, 2012: 174). Söz konusu endişe uygulamadan da kaynaklanabilmektedir. Bir kısım *kümülyasyon* temelli yaklaşımlar moral değerde yanlış bulunmasa da hukuki nitelik taşımayabilir (Tomkowicz, 2012: 174). Bir kısım *kümülyasyon* talebi yapısal ve iktisadi anlamda yanlış olsa dahi iyi veya yenilikçi avukatlık uygulamaları olarak meslek içinde değerlendirilebilmekte ve bunların kolaylıkla ahlaki bir değerlendirmeyi⁸⁸ mümkün kılamayacağı da ifade edilmektedir (Tomkowicz, 2012: 173).

Sorunun çözümüne ilişkin doktrinde öncelikle mevcut bir fikri hakkın bir diğer fikri hakkın alanına müdahale edip etmediğinin tespit edilmesi sonrasında ise temel ilkeler çerçevesinde çözümleme yapılmasını ve buna rağmen çözülemeyen *kümülyasyon/yarışma* alanıyla ilgili de düzenleme yapılması gerektiği (Kur, 2009) temel ilkeler de gözetilerek *kümülyasyona* konu her bir kategori özelindeki

⁸⁷ AB geleneğinde bir sistemin içerisinde.

⁸⁸ Extra ius.

kuralların altında yatan menfaatlerin kıyaslanması gerektiği (Quaedvlieg) yetersizlikleri bulunsa dahi *kümülyasyona* yaklaşımda telif-tasarım kümülyasyon kurallarının model alınması gerektiği (Derclaye, 2018) çoğunluk doğrultunun aksine bir *kümülyasyonun* mevcudiyetinden değil birden çok hak kategorisinin birbirlerinden bağımsız olarak varlıklarını sürdürdükleri⁸⁹ ve her bir hak kategorisinin kendi amaçları doğrultusunda uygulanma kabiliyetini haiz olduğu (Ghidini, 2019) haklı olarak kümülyasyonun *per se* reddedilmesine karşı olarak zararın temelde hangi hakka dokunduğuna dair değerlendirme yapılması gerektiği (Heymann, 2013) gibi çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bu kapsamda telif-tasarım *kümülyasyonu* bakımından *sınai* kullanımı esas alarak ayrıma gitmiş bulunan yaklaşımların liberalleşme yönündeki gelişmeler karşısında güncelliğini kaybetmiş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Tek ve *statik* bir yaklaşım tarzını benimsemek yerine ülkenin iktisadi yapısı ve planlarına uygun yorum tarzı da benimsenebilmeli ve politikalar oluşturulurken ülkedeki üretim/iktisadi yapısı ve uygun ülkesel önlemler araştırılmalıdır. Nitekim söz konusu hedeflenen alanın temel ve doğal hukuk temelleri yanısıra iktisadi yaklaşımın etkili olduğu *regülatif* niteliği de haiz bir hukuk disiplindir. Bu sebeple anılan cihet gözetilerek rasyonel ve şartlar içinde anlam ifade eden bir hukuk politikasının değerlendirilmesi yerinde olacaktır⁹⁰. Özellikle Türkiye gibi üretim, iktisat, sosyolojik yapı, alışkanlıklar vb parametrelerde kendine has özellikler ihtiva eden ve modellenen dengelerden⁹¹ görece farklılıklar gösteren ülkelerde bahsedilen ihtiyacın⁹² ayrı bir önemi bulunacaktır. Fikri hakların kapsamını aşan koruma taleplerine karşı RKHK'ya dayanılarak savunma yapılabilir. Mahkemeler hem rekabet kanundan hem de ilgili mevzuatlardan kaynaklanan istisna ve hak sınırlarına ilişkin düzenlemeleri resen gözetmeleri gerekmektedir (Aslan, 2001: 42). Nitekim tükenme ilkesi, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımı⁹³ ile bu anlamda daha geniş bir ifadeyle rekabet/girişim özgürlüğü kapsamında değerlendirme yapılabilmektedir⁹⁴. Benzer şekilde meselenin rekabet ve teşebbüs özgürlüğü kapsamında anayasal bir ilkeye⁹⁵ dayandırılması Türk Hukuku bakımından herhalde mümkün olacaktır. Diğer taraftan bu kapsamda RKHK hükümleriyle çelişen mahkeme kararlarının engellenmesi de hukuk birliği ve belirliliği kapsamında gözetilen bir amaç olduğunun kabulü gerekir.

⁸⁹ AB hukuku kapsamında.

⁹⁰ *UA sözleşmeler kapsamında güvence altına alınmış temel fikri haklar yapısı ve ilgili yükümlülükler gözetilerek.*

⁹¹ mevcut liberal ekonomik düzen içerisinde etkin çalışması öngörülen ve etkili şekilde sürdürülebilir üretim faktörlerini elde etmiş bulunan ülkeler.

⁹² Ulusal fikri mülkiyet politikaları oluşturmak yönünden.

⁹³ AB hukuku özelinde.

⁹⁴ AB Hukukunda sermaye, hizmet, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımı ilkesi, ulusal hukuklar ile tüzük ve direktif gibi düzenleyici işlem kapsamındaki kurallar karşısında *anayasal/üst* ilke olarak kabul edilmektedir.

⁹⁵ AY m. 48, 167.

Zamanla çeşitli tür eserlerde farklı *orijinallik* düzeyinin aranması⁹⁶ veya *sınai/ticari* kullanım gözetilerek *kümülyasyonun* belirli bir alanda engellenmesi⁹⁷ veya seçim teorisi⁹⁸ gibi *kümülyasyon/yarışma* ihtimalini⁹⁹ daraltmaya yönelik *de lege lata* ve *içhihat hukuku* kapsamında oluşturulmuş belirli kurallar benimsenmişse de tam *kümülyasyonu* caiz gören hukuk düzenleri de olmuştur¹⁰⁰. Ancak özellikle uygulamalı sanat eserleri düşünülerek *kümülyasyonun* belirli bir alanda engellenmesine yönelik yaklaşımların altında teşvik anlayışı lehine dengesizlik oluşmasına dair bir endişenin bulunduğu söylenmelidir¹⁰¹. Buna karşın bahsi geçen sorunun herhalde meydana geleceği söylenememektedir. Nihayetinde hukuk çevrelerinde liberal bakış¹⁰² hâkim olmakta ve ilgili kurallar terk edilmektedir. Söz konusu liberalleşmenin AB Hukuku nezdinde özel bir önemi bulunmaktadır. AB üst hukuku telif-tasarım *kümülyasyonunun* düzenlenmesine ilişkin üye ülkelere takdir hakkı sunmakla birlikte telif hakkının *post mortem auctoris* koruma süresi yönünden uyumlaştırma gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ulusal hukuklara bırakılmış takdir alanına müdahale pek çok durumda *dolaylı* olarak bir sanat eserinin süresinin kısaltılması anlamına geleceğinden birlik hukukuna aykırı görülmektedir. Gerçekten de *kümülyasyon/yarışma* alanını daraltmaya yönelik yaklaşımlar pek çok zaman aynı zamanda uyumlaştırmanın aksi yönünde gerçekleşmektedir. *Kümülyasyon* alanını sınırlayıcı kurallar ihdasının teşvik lehine serbest alanı aşırı sınırlanmasını engellediği düşünülebilirse de söz konusu risk her halde meydana gelmemekte, ancak sınırlamayla herhalde telif hakkı daralmaktadır. Bu yönüyle *kümülyasyonu* sınırlayıcı yaklaşımlar esas itibariyle örtülü bir kategorizasyona sebep olma¹⁰³ sanatçıya sağlanan hakların, ticari niteliğin mevcut bulunup bulunmadığına göre değişmesi, başarının cezalandırılması, düzenlemenin etkilendiği, sektörler aleyhine ayrımcılık oluşması ve hukuki belirlilik ve tutarlılığın zarar göremesi gibi riskler taşımaktadır¹⁰⁴. Bu kapsamda AB Hukuku özelinde Telif Hukuku alanındaki uyumlaşma eksikliğinin konuya dair sorun oluşturduğu da anlaşılmaktadır¹⁰⁵. Buna göre ilgili alanda

⁹⁶ Alman hukuku.

⁹⁷ İngiliz hukuku.

⁹⁸ Birleşik Devletler hukuku.

⁹⁹ *telif-tasarım*.

¹⁰⁰ e.g. Fransız, Belçika ve Hollanda Hukukları bkz. (Silva, 2014: 52).

¹⁰¹ Gerçekten de telif hakkına geniş ölçüde dayanılabilmesi birikimli etkiyle özellikle tasarım korumasını işlevsiz kılacak etkiye sahiptir.

¹⁰² e.g. hak kategorileri arası ilişkileri düzenlemeye yönelik *de lege lata* düzenleme yapmamak.

¹⁰³ *patent-faydalı model benzeri*.

¹⁰⁴ *ilgili sektörde sanatçıların diğerlerine göre daha az korunması ve ilgili sektörde teşvikin dolaylı olarak da inovasyonun düşmesi başta olmak üzere çeşitli rekabet sorunları*.

¹⁰⁵ Bir taraftan hali hazırda sapmaların bulunduğu hukuki alanda yeknesaklığın sağlanması güçleşmekte diğer taraftan kümülyasyon sorununa hukuki yaklaşımlardaki niceliksel artış da hukuki belirsizliği artıran bir diğer faktör olmaktadır.

uyumlaşmanın bulunmaması tescilli *tasarım-telif* korumalarına ilişkin *kümüilyasyon* yaklaşımlarının önemini artıran bir unsur olarak ifade edilmektedir¹⁰⁶. Nitekim AB Hukuku bakımından *kümüilyasyon* sorununu uyumdan sapmaların derinleştirme potansiyeli taşımaktadır¹⁰⁷.

Herhalde Telif Hukuku kapsamındaki manevi hakların *yarışma/kümüilyasyon* bakımından özel bir konumunun olacağı düşünülebilir¹⁰⁸. Manevi haklarla korunan değer mali hakların aksine iktisadi bir değerden ziyade *şahsiyet/dignitas* niteliği daha yoğundur. Bu durum *kümüilyasyon* haline bağlı *aşırı koruma* ve diğer tazminat talepleri yanında zenginleşmeye sebep olma ihtimali daha düşük olacaktır¹⁰⁹.

Fikri mülkiyet haklarının iç içe geçmiş yapısı bir üründe birden çok fikri hakkın mevcudiyetine sık rastlanabilmektedir (Şehirali-Çelik, 2014: 94). Fikri haklar alanında her bir unsur bağımsız olarak himaye görür buna göre tasarım tescilli ürün faydalı model ve marka korumasına konu olduğunda görünüm/teknik işlev ve ayırt edicilik farkı mevzuatlarla ve birlikte korunabilir (Şehirali-Çelik, 2014: 94). Bu durumda her bir unsur için ayrı ihlal gerçekleşebileceğinden farklı kategoriler birlikte uygulanabilecektir (Şehirali-Çelik, 2014: 94). Burada birden farklı unsur üzerindeki farklı menfaatlere bağlı olarak birden çok kategori yığılabilecekken, tek bir unsur üzerinde ancak farklı kategorilerden kaynaklanan himayeler örtüşmesi durumunda yalnızca biri tatbik edilebilecektir.

Dolayısı ile tek bir unsur üzerinde marka, tasarım, faydalı model, patent haklarının bulunduğu hallerde hukuki sebepler yarışacak ve marka veya patent veya tasarım korumasına dayanılarak bir kere tecavüzün menı maddi/manevi/itibar tazminatı ürün ve araçlara el konma, imhası talepleri ileri sürülebilecektir (Suluk, 2001: 45). Nitekim üç boyutlu marka ve sanat eseri olan tasarım birden çok mevzuatı ihlal etse de birden çok tazminat hedeflenen menfaat dikkate alındığında mümkün olmayacaktır (Şehirali-Çelik, 2014: 96). Nitekim korunan unsur aynıdır.

Eserin izinsiz işlenmesi ve marka hakkına tecavüz nedeniyle yığılmanın kabulü gerekmektedir. Bu kapsamda birden çok tazminat birlikte mümkün olabilecektir (Şehirali-Çelik, 2014: 103). Nitekim tasarımın kopyalanması ile marka hakkı ihlalinin ayrı ayrı meydana geldiği bir olayda Yargıtay hem tasarımın taklidi hem de buna marka hakkı ihlalinin de eklendiği bir olayda birden çok tazminata hükmetmiştir¹¹⁰ (Şehirali-Çelik, 2014: 102). Yani tek bir unsuru kıymetlendirmek mümkün olmayacaktır.

¹⁰⁶ *tasarım direktif dibace (8)*.

¹⁰⁷ *e.g.* orijinalite/hususiyet yorumuna bağlı olarak.

¹⁰⁸ Daha özel anlamıyla maddi ve manevi hakların sınırlarına dair (Sundara-Rajan, 2012).

¹⁰⁹ Bkz. 11. HD Yargıtay Tarih: 20.11.2008 Esas: 2007/4585E Karar: 2008/13092.

¹¹⁰ dn. 317; 11.HD.22.11.2010 T 2009/4769 E; 2010/11782 K; COLAK, s. 610 .

Tecavüzün tespiti/tecavüzün önlenmesi ve durdurulması/maddi manevi tazminat tecavüz suretiyle ortaya çıkan ürünler ile üretim araçlarına el konma/imha/kararın kamuya ilanı yönünden fikri hak yaptırımları büyük ölçüde örtüştüğünden eş menfaat/edimlerden dolayısıyla yarışmadan bahsetmek gerekecektir.

Yargıtay'ın fikri hakları kendi arasındaki ve haksız rekabet ile arasındaki ilişkiye dair karar sayısı oldukça azdır (Şehirli-Çelik, 2014: 100). Yargıtay eserin izinsiz işlenmesi ve aynı zamanda markanın kullanılmasına dair bir kararda mahkemenin marka/haksız rekabet/telif kapsamında ayrı ayrı tazminata hükmetmesine ilişkin kararına karşı aynı eylem dolayısıyla uğranan zarar için ayrı ayrı tazminata hükmedilemeyeceği, hakların yarışacağı taleplerin ise yığılmayacağı, dolayısıyla her bir mevzuat kapsamında belirlenecek tazminatlar bakımından seçimlik hak bulunacağına hükmetmektedir¹¹¹ (Şehirli-Çelik, 2014: 100).

¹¹¹ dn.315; 11.HD.14.07.2006 T ,2005/5095 E; 2006/8411 K; GÜNEŞ, s.42 vd.

KAYNAKÇA

- Aslan, Y. (2001). *Endüstriyel tasarım haklarının kullanılması, haksız rekabet ve rekabet hukuku ilişkileri: Bir mahkeme kararı üzerine düşünceler*. İstanbul: FMR C1/2001/1.
- Ateş, M. (2007). *Fikri hukukta eser*. 1. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ayhan, R., Çağlar, H., Yıldız, B. ve İmirlioğlu, D. (2021). *Sınai mülkiyet hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Bozgeyik, H. ve Er, S. (2019). *Tasarımlar için kümülatif koruma*. İstanbul: TFM, Cilt5, Sayı 1, 19-38
- Derclaye, E. (2018). *The copyright/design interface in italy*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Derclaye, E. ve Leistner, M. (2011). *Intellectual property overlaps, a european perspective*. London: Bloomsbury Publishing.
- Dusollier, S. (2009). *Le cumul des droits intellectuels, introduction, le cumul des droits intellectuels*. Bruxelles: Larcier.
- Fidan, İ. (2011). Endüstriyel tasarımların fikir ve sanat eserleri kanunu kapsamında korunması. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt:2 Sayı:2 Yıl 2011
- Ghidini, G. (2019). *Sequential cumulation of copyright with protection of products of industrial design*. A critique, and an alternative proposal, *Stockholm IP Law Review*, 2.
- Green Paper on the *Legal protection of industrial design*. Working document of the services of the Commission. III/F/5131/91-EN, June 1991.
- Hartwig H. (2016). *Spare parts under european design and trade mark law*. *GRUR Int.*, 102.
- Heymann, L. (2013). *Overlapping intellectual property doktrines: Election of rights versus selection of remedies*. *17 Stan. Tech. L. Rev.* 241, 2013.
- Kılıçoğlu, A. M. (2019). *Sınai haklarla karşılaştırmalı fikri haklar*. 5. Bası, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Köseoğlu, E. N. (2006). İnternet ortamındaki yayınlarda telif hakları. *Legal Fikri ve Sınai Haklar Dergisi*, 8/2006.
- Kur, A. (2009). *Cumulation of rights with regard to threedimensional shapes- Two exemplary case studies, Le cumul des droits intellectuels*. Bruxelles: Larcier.
- Macrez, F. (2019). *Les cumuls de droits intellectuels sur les créations informatiques, Le cumul des droits intellectuels*. Bruxelles: Larcier.
- Massa, C. H. ve Strowel, A. (2009). *Le cumul du dessin ou modele et du droit d'auteur: Orbites paralleles et forces d'attraction entre deux planetes independantes mais jumelles, Le cumul des droits intellectuels*. Bruxelles: Larcier.
- Mende, C. S. ve Isaac, B. (2012). *When copyright and trademark rights overlaps overlapping intellectual property rights*. Ed. Neil Wilkof, Shammad Basheer, United Kingdom: Oxford University Press.
- Ricketson, S. ve Suthersanen, U. (2012). *The design/copyright overlap: Is there a resolution? Overlapping intellectual property rights*. Ed. Neil Wilkof, Shammad Basheer, United Kingdom: Oxford University Press.
- Rosati, E. (2019). *CJEU rules that copyright protection for designs only requires sufficient originality* *Journal of Intellectual Property Law & Practice*. Vol. 14, No. 12
- Silva, N. A. S. (2014). *MIPLC Studies, The ownership problems of overlaps in european intellectual property*. Munich: Nomos.

- Suluk, C. (2001). *AB ve Türk Hukukunda tasarımların kümülatif olarak korunması*. FMR, S: 3, C:3, s. 43-72.
- Sundara-Rajan, M. T. (2012). *Moral right or economic rights? Overlapping intellectual property rights*. Ed. Neil Wilkof, Shamnad Basheer, United Kingdom: Oxford University Press.
- Şehirali, F. H. (2004). *Türk Hukukunda tasarımlara yönelik uygulamalar*. Türkiye’de Fikri ve Sınai Hakların Etkin Uygulanması Sempozyumu, İstanbul: Bildiri. Ankara Üniversitesi
- Şehirali-Çelik, F. H. (2014). *Tasarımların haksız rekabet hükümlerine korunması- Fikri mülkiyet ve haksız rekabet hukuku ilişkisi odaklı bir inceleme*. 1. Baskı, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü (T. İş Bankası A.Ş. Vakfı)L
- Tekinalp, Ü. (2012). *Fikri Mülkiyet Hukuku*. 5. Bası, İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Tomkowicz, R. (2012). *Intellectual property overlaps, Theory, Strategies and solutions*. USA, Canada: Routledge.
- Tosun, Y. (2016). *Medeni Hukuk, Sözleşme Hukuku ve Fikir ve Sanat Eserleri Hukuku açısından manevi haklar*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- TRIPS, Ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet anlaşması.
- WIPO, *Standing committee on the law of trademarks, industrial designs and geographical indications industrial designs and their relation with works of applied art and three-dimensional marks*. 2002, Geneva.

Geliş Tarihi:

12.11.2023

Kabul Tarihi:

18.11.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Yorgancıoğlu, E., & Demircan, Y., T., (2023). Bilgi teknolojileri ve iletişim kurumu tarafından toplanan internet trafik verilerinin kişisel verilerin korunması hakkı bağlamında değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 1189- 1215. doi: 10.46928/iticusbe.1203350

BİLGİ TEKNOLOJİLERİ VE İLETİŞİM KURUMU TARAFINDAN TOPLANAN İNTERNET TRAFİK VERİLERİNİN KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI HAKKI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Derleme

Elif Yorgancıoğlu

Sorumlu Yazar (Correspondence)

İstanbul Üniversitesi – Cerrahpaşa, Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı

elifyorgancioglu@gmail.com

Yusuf Tunç Demircan

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı

tuncdemircan@gmail.com

Elif Yorgancıoğlu: Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı doktora öğrencisidir. 2013 yılından bu yana telekomünikasyon sektöründe avukatlık yapmaktadır.

Yusuf Tunç Demircan: İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü'nde doktor öğretim üyesidir. Kriminoloji, Viktimoloji, Sağlık Hukuku ve Bilişim Hukuku alanında ders vermekte ve bu alanlarda araştırmalar yayınlamaktadır.

BİLGİ TEKNOLOJİLERİ ve İLETİŞİM KURUMU TARAFINDAN TOPLANAN İNTERNET TRAFİK VERİLERİNİN KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI HAKKI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Elif Yorgancıoğlu
elifyorgancioglu@gmail.com
Yusuf Tunç Demircan
tuncdemircan@gmail.com

Özet:

Amaç: İnternet kullanıcılarının internet trafik verileri kişisel veri olup internet trafik verilerinin toplanma ve saklanma koşulları bazı sınırlamalara tabidir. Kişisel verilerin korunması hakkı Anayasa ve uluslararası sözleşmelerle koruma altına alınmıştır. Bu hakka yapılacak müdahalenin hukuka uygun kabul edilebilmesi için yasa ile öngörülmüş olma, meşru bir amaca yönelik olma, demokratik bir toplumda gerekli olma kriterlerini birlikte taşıması gerekmektedir. İdarelerin bu sınırları aşar nitelikteki işlemleri yargısal denetimi gerekli kıldığı kadar doktrinde de tartışılmalıdır. Bu araştırmada Türkiye’deki tüm internet kullanıcılarının internet trafik verilerinin Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu tarafından toplanması işleminin hukuka uygunluğunun araştırılması amaçlanmıştır.

Yöntem: Çalışmada öncelikle regülasyon kurumu olarak Bilgi Teknolojileri İletişim Kurumu’nun yapısı ve görevleri tanımlanmış devamında Bilgi Teknolojileri İletişim Kurumu’nun abone deseni kurul kararı ve internet servis sağlayıcılardan abone trafik verisi toplama talebine yönelik idari işlemi açıklanmıştır. Trafik verisi kavramının hukuki nitelemesi, kişisel veri niteliği incelenerek Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu’nun internet trafik verisi toplama işlemi iç hukuk, uluslararası sözleşmeler, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Avrupa Adalet Divanı Mahkemesi kararları ışığında değerlendirilmiştir.

Bulgular: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu’nun İnternet Servis Sağlayıcı trafik verisi toplama işleminin ulusal, uluslararası mevzuata ve içtihatlaraya aykırılık teşkil edeceği değerlendirilmiştir.

Özgünlük: Abone trafik verilerinin toplanması ve saklanmasına ilişkin Türk hukuk literatüründe bir çalışma bulunmamaktadır. BTK’nın trafik verisi toplama işlemlerinin değerlendirilmesi de çalışmanın başka ayırt edici özelliğidir.

Anahtar Kelimeler: BTK, Trafik Verisi, Kişisel Veri, İnternet Trafik Verisi Toplama, İnternet Trafik Verisi Saklama

Jel Sınıflandırması: K29

EVALUATION OF INTERNET TRAFFIC DATA COLLECTED BY INFORMATION TECHNOLOGIES AND COMMUNICATION AUTHORITY IN THE CONTEXT OF THE RIGHT TO PROTECT PERSONAL DATA

Abstract

Purpose: Internet traffic data of internet users are personal data and the conditions for collecting and storing internet traffic data are subject to some limitations. The right to protection of personal data is protected by the Constitution and international conventions. In order for the intervention to be deemed lawful, it must meet the criteria of being prescribed by law, being aimed at a legitimate purpose, and being necessary in a democratic society. Administrations' actions that exceed these limits should be discussed in the doctrine as well as necessitating judicial review. This study aims to investigate the legality of the collection of internet traffic data of all internet users in Turkey by the Information and Communication Technologies Authority.

Method: In this study, firstly, the structure and duties of the Information and Communication Technologies Authority as a regulatory authority are defined, and then the administrative action of the Information and Communication Technologies Authority regarding the subscriber pattern board decision and the request to collect subscriber traffic data from internet service providers is explained. The legal characterization of the concept of traffic data and the nature of personal data are examined and the collection of internet traffic data by the Information and Communication Technologies Authority is evaluated in the light of domestic law, international conventions, decisions of the European Court of Human Rights and the European Court of Justice.

Findings: It is evaluated that the Information and Communication Technologies Authority's collection of Internet Service Provider traffic data will be contrary to national and international legislation and case law.

Originality: There is no study on the collection and storage of subscriber traffic data in the Turkish legal literature. The evaluation of ICT's traffic data collection procedures is another distinctive feature of this study.

Keywords: ICT, Traffic Data, Personal Data, Internet Traffic Data Collection, Internet Traffic Data Retention

JEL Classification: K29

GİRİŞ

Bir suçun soruşturulmasında ve kovuşturulmasında iletişimin kaynağının tespit edilmesi için internet trafik verilerine ihtiyaç duyulabilmektedir. (Avrupa Konseyi, 2001). Ceza muhakemesinde bir koruma tedbiri olarak başvurulmuş telekomünikasyon yoluyla iletişimin denetlenmesi, internet trafik verilerinin elde edilmesini de içerebilmektedir.¹ (Keskin,2001:156) Bilişim koruma tedbiri olarak nitelenen internet trafik verilerinin toplanması hususuna da Türk Ceza Muhakemesi Kanunu'nda (CMK) düzenlenen diğer koruma önlemlerinde olduğu gibi ancak somut suçlar ve failerle sınırlı olmak üzere, başka delil elde edilmesi imkânı bulunamaması durumunda başvurulabilmektedir. (Keskin, 2001:156) Bununla birlikte internet kullanıcılarının trafik verileri aynı zamanda kişisel veridir ve kişisel verilerin korunması hakkı Anayasa ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ile güvence altına alınmıştır. Bu çalışmanın kapsamı Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu'nun (BTK) internet trafik verisi toplama yetkisinin kişisel verilerin korunması hakkı kapsamında değerlendirilmesidir.

BTK elektronik haberleşme regülasyon kurumu olarak siber güvenliğin sağlanması ve milli güvenlik amaçlarına yönelik uygulamalarının hukukiliği zaman zaman tartışmaya açılmıştır.(Eroğlu, 2022 b; TBMM, 2022) Özellikle BTK tarafından yetkilendirilmiş, internet servis sağlayıcılığı (ISS) ve sabit telefon hizmeti (STH) sunan işletmecilerden, BTK'nın talep ettiği veriler hakkında bazı dönemlerde davalar açılmıştır. İşletmecilerce BTK'ya veri aktarılmasına yönelik yasa düzenlemeleri Anayasa Mahkemesi (AYM) incelemesine tabi tutulmuştur. BTK'nın suçun önlenmesi amacıyla yönelik uygulamaları zaman zaman kişisel verilerin korunması, haberleşmenin gizliliği, özel hayatın gizliliği ilkeleri ile çatışmıştır.² Bu uygulamalardan olan BTK'nın internet kullanıcılarının ismi soy ismi, aile kimlik bilgisi, kimlik numarası, pasaport numarası, mesleği, açık adresi gibi bir çok kişisel verinin internet servis sağlayıcılar aracılığıyla toplanarak BTK'ya aktarılması hususunu içeren, 2018/DK-BSD-314 sayılı 24.10.2016 tarihli Abone Desen Yapısı Kurul kararı ve işletmecilerce toplanan *“tarafalara ilişkin IP adresi, port bilgisi, verilen hizmetin başlama ve bitiş zamanı, yararlanılan hizmetin türü, aktarılan veri miktarı ve varsa abone kimlik bilgilerin”*den oluşan, abonelerinin internet trafik verilerinin her saat başı BTK'ya iletilmesi hususunu içeren 15/12/2020 tarihli E-58415308-400-78040 sayılı ISS Trafik Log Deseni konulu işlemi, internet abonelerinin kişisel verilerinin ISS'ler aracılığıyla toplanarak BTK'ya aktarılması hususunu içerdiğinden, kişisel verilerin korunması hakkı ile çatıştığı değerlendirilmektedir. Kişisel veri olarak internet trafik verilerinin saklanma ve aktarılmasına ilişkin koşullar internet trafik verilerinin mahiyetindeki hassasiyet belirginleştikçe

¹“İletişimin dinlenmesi, telli veya telsiz telefonla ya da internet üzerinden yapılan konuşmalar açısından da geçerlidir. İletişimin kayda alınması ise, telli veya telsiz telefonla ya da internet üzerinden yapılan konuşmalardaki ses veya görüntüler açısından söz konusu olduğu gibi, elektronik posta yoluyla yapılan iletişimin içeriği hakkında da uygulanabilir.” Yargıtay, CGK E:2012/5 MD-1270 K: 2013/248, T: 21.05.2013
² Bkz. Danıştay 13. D., E.2019/2412 derdest dava dosyası.

ulusal ve uluslararası hukukta da zaman içinde değişim göstermiştir. İnternet trafik verilerinin saklanması ve işlenmesi, internet kullanıcının tercihleri ve ilgileri hakkında ve dolayısıyla iletişimin içeriği hakkında birçok bilgiyi ortaya çıkarabilir. Bu veriler kişilerin özel hayatlarının detaylı bir fotoğrafı olduğu için bu verilerin toplanması, saklanması özel yaşama saygı hakkına müdahale teşkil edebilmektedir. BTK, yukarıda sözü edilen, 15/12/2020 tarihli E-58415308-400-78040 sayılı ISS Trafik Log Deseni konulu işlemlerle Türkiye’deki tüm internet kullanıcılarının trafik verilerine açık, süresiz, sınırsız ve kesintisiz erişim sağlamak istemektedir. Bu çalışmada BTK’nın ISS’lerden topladığı trafik bilgisi olarak ifade edilen verilerin toplanması ve saklanması kişisel verilerin korunması hakkı kapsamında tartışılacaktır.

1. Regülasyon Kurumu Olarak Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu

BTK, Türkiye’de telekomünikasyon sektörünü düzenleyip denetleyen kamu tüzel kişiliğine haiz, idari ve mali bağımsızlığa sahip özel bütçeli bir “bağımsız idari otorite” ya da diğer bir adıyla “düzenleyici ve denetleyici kurum”dur. Çalışmada “bağımsız idari otorite” “düzenleyici ve denetleyici kurum” ve “regülasyon kurumu” kavramları aynı anlamı içerir biçimde kullanılacaktır.

2813 sayılı Telsiz Kanunu’nda değişiklik yapan 4502 sayılı kanun ile "Telekomünikasyon Kurumu" kurulmuş olup 5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanunu (5809 sayılı Kanun) ile kurumun adı Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu olarak değiştirilmiştir. (“Bilgi Teknolojileri İletişim Kurumu”, 2017) BTK, Türkiye’nin ilk regülasyon kurumu olarak bilinmektedir. (“Bilgi Teknolojileri İletişim Kurumu”, 2017) 2005 yılında Türk Telekom’un özelleştirilmesi ile telekomünikasyon sektöründe serbestleşme süreci başlamıştır. BTK da sektörün denetlenmesi ve düzenlenmesi adına regülasyon kurumu olarak görev yapmaya başlamıştır.

Düzenleyici ve denetleyici kurumlar “Independent Regulatory Agencies” adıyla ilk önce ABD’de ortaya çıkmış ve Avrupa’ya yayılmıştır. (Akdeniz, 2018:4) İkinci dünya savaşı sonrası neo-liberal ekonomi politikaları ve 1980’lerden sonra küreselleşmenin hız kazanması devletin ekonomik hayattaki denetim, kontrol yetkisini ortadan kaldırmaya başlamıştır. (Çakmak, 2011: 2) Ekonomik ilişkilerin rekabet odaklı olduğu piyasa ekonomisi sosyal adaletin korunması için iktisadi güçlerinin dengelenmesini gerekli kılmaktadır. (“Rekabet Kurumu”, t.y.) Hem piyasa ekonomisinin getirdikleri hem de elektronik ve bilişim teknolojilerinin üretime entegre edildiği 3.0 endüstri devrimi, bazı alanların klasik idari ve yargısal yöntemlerle etkin bir şekilde düzenlenmesini ve denetlenmesinin zorlaştırmıştır. (Çakmak, 2011: 1) Bu koşullar ortaya “düzenleyici ve denetleyici kurumları” yani “bağımsız idari otoriteleri” yani “regülasyon kurumlarını” çıkarmıştır. Regülasyon kurumlarının varlıklarının temelinde piyasa ekonomisi koşullarında ilgili piyasa rekabetini sağlayarak sosyal adalet temelinde iktisadi gelişmeyi gerçekleştirmek vardır. Bu kurumlar bankacılık, enerji, sermaye piyasaları ve telekomünikasyon gibi stratejik öneme sahip sektörlerde düzenleme, denetleme ve yaptırım uygulama gibi yetkilere sahip, bağımsız kamu kurumları olarak tanımlanabilir. (Çağlayan, 2013: 167) Bir regülasyon kurumu olan BTK’nın varlığının da bu temel amaç içinde ele alınması

gerektiği kanaatindeyiz. Fakat BTK'nın aşağıda detayları açıklanacak olan istihbari ve önleme amaçlı iletişimin denetlenmesi yetkilerinden doğan bir "iletişim denetim merkezi" yapısı olduğunu da söylemek mümkündür. BTK'nın bu yapısı 5651 sayılı Kanun'dan doğan erişim engellemelere ilişkin görev ve yetkileriyle de perçinlenmektedir.

1.1. BTK'nın Yapısı

2813 sayılı Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumunun Kuruluşuna İlişkin Kanun m. 5 uyarınca Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurulu, Kurumun karar organıdır. Kurul Başkanı BTK'nın da başkanıdır. Kurum, ana hizmet, danışma ve yardımcı hizmet birimlerinden oluşur. Hizmet birimleri yönetmelikle belirlenir. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu Teşkilât Yönetmeliği'nin 19. maddesinde ise BTK'nın hizmet birimleri tanımlanmıştır.

1.2. BTK'nın Görevleri

2813 sayılı Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumunun Kuruluşuna İlişkin Kanun, Kurumun yasalarla verilen görevleri yerine getirmek ve yetkileri kullanmak üzere kurulmuş olduğunu ifade eder. 5809 sayılı Kanunu'nun 6. maddesi ise BTK'nın görev ve yetkilerini düzenler. BTK'nın görevleri; yetkilendirme koşullarını belirlemek ve yetkilendirme işlerini yürütmek, tüketici haklarını korumak, rekabetin tesis etmek ve korunmak, siber güvenliği sağlanmak, denetleme, uzlaştırma ve bilgi teknolojileri işlemlerini gerçekleştirmek olarak sınıflandırılabilir. (Gürkan, 2013: 341) Aynı zamanda BTK, 10/11/2005 tarihli 25989 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Telekomünikasyon Yoluyla Yapılan İletişimin Tespiti, Dinlenmesi, Sinyal Bilgilerinin Değerlendirilmesi ve Kayda Alınmasına Dair Usul ve Esaslar İle Telekomünikasyon İletişim Başkanlığının Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Yönetmelik (İletişimin Denetlenmesi Yönetmeliği) kapsamında iletişimi telekomünikasyon yolu ile istihbari ve önleme amaçlı dinlemek ve kayda almak ile görevlendirilmiştir.

1.3. BTK'nın İstihbari Amaçlı ve Adli Amaçlı Dinleme ve Kayda Alma Yetkisi

5397 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la iletişimin denetlenmesi faaliyetlerinin tek bir yerden yürütülmesini sağlamak amacıyla Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı (TİB) kurulmuş ve 2006 yılında faaliyete başlamıştır. TİB'in kurulmasıyla, Polis, Jandarma, Milli İstihbarat Teşkilatına ait iletişimin denetlenmesi görevlerinin tek bir elden yürütülmesi söz konusu olmuştur. TİB'in çalışma esasları İletişimin Denetlenmesi Yönetmeliği'nin 17. maddesinde belirtilmiştir. TİB, 17.08.2016 tarihli ve 671 sayılı KHK'nın 22. maddesi gereğince kapatılmış tüm görev ve yükümlülükleri BTK Başkanlığına devredilmiş ve ilgili mevzuat uyarınca TİB'e ve TİB Başkanına yapılan atıflar "BTK" ve "BTK Başkanına" yapılmış sayılmıştır. Sonuç olarak TİB yerine BTK, 5397 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (5397 sayılı Kanun) kapsamındaki önleyici istihbari amaçlı ve 5271 sayılı Ceza Muhakemeleri Kanunu'nun 135.

maddesi kapsamındaki adli amaçlı iletişimin tespit edilmesi, dinlenmesi, sinyal bilgilerinin değerlendirilmesi ve kayda alınmasına yönelik işlemleri yerine getirmekle yükümlü kılınmıştır.

Yukarıda sözü edilen İletişimin Denetlenmesi Yönetmeliği olarak kısaca ifade ettiğimiz Yönetmeliğin Tanımlar başlıklı 3/1 i maddesinde iletişimin tespiti "*İletişimin içeriğine müdahale etmeden iletişim araçlarının diğer iletişim araçlarıyla kurduğu iletişime ilişkin arama, aranma, yer bilgisi ve kimlik bilgilerinin tespit edilmesine yönelik işlemleri*" olarak tanımlanmıştır.

İletişimin denetlenmesi, araya vasıta sokularak telekomünikasyon aracılığıyla gerçekleştirilen her türlü haberleşmenin/iletişimin gizli biçimde dinlenmesi, bu şekilde erişilen verilerin kaydedilmesi ve değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır. (Öztürk, 2008: 637) Hukukumuzda iletişimin denetlenmesi, suçun önlenmesi için önleme amaçlı (istihbari-önleme amaçlı), işlenmiş bir suçun soruşturma ve kovuşturmasında delil elde etmek amacıyla (adli amaçlı) olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilebilir. (Kabataş Yılmaz, 2019: 29)

BTK'nın iletişimin denetlenmesi konusundaki görevlerinin kapsamını dayanak göstererek gerçekleştirdiği uygulamalar da aşağıda açıklanmaktadır.

2. BTK'nın Abone Desen Kurul Kararı ve ISS Trafik Verisi Kaydı Toplama İşlemleri

2.1. Abone Desen Kurul Kararı

BTK, 24.20.2018 tarih, 2018/DK-BSD-314 sayılı kurul kararını ve bu kararda değişiklik içeren; 16.04.2019 tarih 2019/DK-BSD/109 sayılı, 25.04.2019 tarihli 2019/DK-BSD/117 sayılı, 08.05.2019 tarih 2019/DK-BSD/131 sayılı kurul kararlarını almıştır. Söz konusu Kurul kararları, BTK'nın 5397 sayılı Kanun kapsamındaki önleyici istihbari amaçlı ve CMK kapsamındaki adli amaçlı iletişimin denetlenmesi görevlerini yerine getirme amacı gereğiyle, ISS, sabit telefon hizmeti, altyapı hizmeti, uydu haberleşme hizmeti, mobil uydu hizmeti sunan işletmecilerin abonelerinin kişisel ve ticari verilerinin detaylarını içerir "abone dosyalarının" BTK'ya aktarılması hususlarını içermektedir. 24.20.2018 tarih ve 2018/DK-BSD-314 sayılı kurul kararında yer alan abone teknik detay dokümanı, abone kişisel verilerini ve ticari verilerini içerir "abone dosyalarının" BTK'ya aktarımına ve abonelik süreçlerine ilişkin hükümler içermektedir. Şahıs aboneliklerinde; ad, soyad, kimlik numarası, detaylı adres bilgisi, anne kızlık soyadı, mesleği, doğum yeri ve tarihi, meslek kimliğinin seri numarası istenmekte, tüzel kişilerde; ticaret unvanı, mersis numarası, vergi kimlik numarası, kurum yetkilisinin unvanı, kimlik numarası, isim ve soy ismi, telefon numarası gibi veriler istenmektedir. Kurul kararı uyarınca verilerin bir kısmı abone hareket dosyaları olarak BTK'ya iletilecekken, aboneliklerin son durumunun da aylık rapor olarak gönderileceği ifade edilmiştir. Bu karar ile Türkiye'de telefon, internet aboneliği bulunan tüm kullanıcıların verileri kendilerinin bilgisi olmadan, açık rızası bulunmadan ve hiçbir sınırlama olmadan 2019 yılından bu yana BTK'ya aktarılmaktadır.

Söz konusu kurul kararına karşı Serbest Telekomünikasyon İşletmecileri Derneği (Telkoder) tarafından 27.06.2019 tarihinde, kurul kararının, kişisel verilerin korunmasına dair Anayasal ilke ve

değerleri ihlal eder nitelikte olduğu gerekçeleriyle dava açılmış olup dava, Danıştay 13. Dairesi'nde 2019/2412 E. sayılı dosyası ile derdesttir.³ Dava dilekçesinde, toplanması ve BTK'ya aktarılması istenen verilerin kişisel veri olduğu, Kurul Kararının ve uygulamasının Anayasa'nın 2, 13, 20. maddelerini ihlal ettiği ileri sürülmüştür. Dava dilekçesinde, bu BTK'nın kurul kararı ile Anayasa'nın ilgili maddeleri ve 5809 sayılı Kanununun 51. maddesi ile Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun (KVKK) hükümlerine aykırı şekilde abonelerin tüm kişisel verilerini işleyip profil çıkartmaya yönelik bir veri tabanı/büyük veri oluşturma isteği olduğu iddia edilerek kararın iptali talep edilmiştir. BTK savunma dilekçesinde ise, zaten işletmecilerin abonelik tesisi kapsamında elde ettikleri ve BTK'ya gönderdikleri sınırlı miktardaki verilere ilişkin farklılıkların giderilmesinin hedeflendiğini ifade etmiştir. Kararın iptal edilmesi halinde milli güvenlik, kamu güvenliği ve kamu düzeni açısından zafiyet yaşanacağı, TCK bilgileri aktarılmayan abonelerin SMS ile bilgilendirilemeyeceği, kişilerin rızası dışında açılan abonelikler kullanılarak dolandırıcılık, terör ve benzeri suçlara dahil olunması nedeniyle tüketicilerin mağduriyetleri devam edeceği beyan olunarak davanın reddini talep etmiştir.⁴

Telkoder tarafından açılan davada açıklanan savcı düşüncesi, kurul kararının hukuka uygun olmadığı yönündedir. Savcı düşüncesinde abonelere ilişkin kişisel bilgilerin, BTK tarafından, bir hukuki süreç olmaksızın elde edilmek istendiği, istenen verilerin (IP adresi, kimlik numarası vd) kişileri belirleyebilmeye imkan veren veriler olması sebebiyle kişisel veri olduğu; kişisel verilerin korunması hakkının, *“belirli koşullarda, demokratik toplum düzeninin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olmamak üzere kanununla sınırlanabileceği”* fakat ilgili Kurul kararının amacının ötesine geçerek, bir adli süreç ya da talep olmaksızın ilgili verilere ulaşmayı olanaklı kıldığı, bu erişimin *“(kişilerin tercihleri, düşünceleri ve davranışları hakkında fikir verebileceğinden) kişilerin özel hayatlarına müdahale edilme riskini”* içermekte olduğunu ifade etmiştir. Savcı düşüncesinde, ayrı tutulan verilerin aynı yere toplanmasının *“verilerin veri eşleştirme ve veri madenciliği”* gibi yüksek teknoloji olanaklarıyla analiz edilip buradan başkaca veriler üretme imkanının artırması, özel kurumlarca kişisel verilerin maddi değere dönüştürülmesi konusunda yeni tehditler oluşması, bir çok suç örgütünün kişisel verileri elde etmeye ilişkin etkinliklerini çoğaltması gibi sebeplerin kişisel verilerin yüksek bir önlemlerle korunmasını zorunlu kıldığı ifade edilmiştir.⁵ Devamında, *“adli, önleyici, istihbari amaçlarla yapılan, temel hak ve özgürlükleri bizzat ilgilendiren düzenlemelerin, gerekli ve ölçülü olma ilkelerine uygun bulunmadığı gibi, üst hukuk normları ile değil de, Kuruma verilen genel yetki kapsamında, Kurul kararları”* ile düzenlenmesini yerinde ve mümkün görmeyerek, kararı hukuka uygun bulmadığını ifade etmiştir.⁶

³ Yazar Elif Yorgancıoğlu, Danıştay 13. Dairesi 2019/2412 E. sayılı dava dosyasında müdahil vekilliği görevini yürütmektedir.

⁴ Bkz. Danıştay 13. D., E.2019/2412 derdest dava dosyasında yer alan dava ve savunma dilekçeleri.

⁵ Bkz. Danıştay 13. D., E.2019/2412 derdest dava dosyasında yer alan Savcı düşüncesi.

⁶ Bkz. Danıştay 13. D., E.2019/2412 derdest dava dosyasında yer alan Savcı düşüncesi.

Yargı önüne taşınan abone deseni kurul kararının makalenin konusunu oluşturan BTK'nın bir diğer işlemi olan ve aşağıda detayları açıklanacak "trafik verilerinin toplanması işlemi" ile birlikte değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Her iki işlem bir arada değerlendirildiğinde BTK'nın büyük bir veri topladığı görülebilmektedir.

2.2. BTK'nın ISS Trafik Logu Toplama Talebi

BTK işletmecilere farklı zamanlarda gönderdiği "ISS Trafik Log Deseni" konulu bir yazı (Eroğlu, 2022a) ile yazı ekinde paylaşılan "Teknik Doküman"a uygun şekilde, ISS'lerin abonelerinin erişim trafik verilerini periyodik biçimde BTK'ya aktarılmasını istemiştir. BTK bu taleple, düzenli olarak abonelerin trafik verisine ait kayıtların kendisine aktarılmasını istemektedir. BTK'nın ilgili yazının "Teknik Detay Dokümanı"nda detaylarına yer verdiği söz konusu veri deseninde aşağıdaki bilgiler istenmektedir:

- İlgili ISS'in bilgileri
- Kullanıcının, ismi-soyismi, IP no'su, özel köprü (port), gerçek IP, gerçek köprü, gerçek köprü başlangıcı, gerçek köprü bitiş bilgileri
- Trafik başlatma zamanı detaylı bilgileriyle birlikte (örnek: tarih 22.07.2022 saat: 09:05:45),
- Trafik süresi (bağlantının saniye olarak süresi)
- Hedef IP ve köprüsü, uygulamaya ilişkin protokol (bağlantı uygulama için kurulduysa uygulamanın ismi, bir web sayfasına bağlantı gerçekleştirildiyse sayfanın adresi isteniyor)
- Network protokolü
- İndirilen veri (byte)
- Gönderilen veri (byte)
- Bağlantı PVC, oturum ID, SSG IP, NAT cihaz, DPI cihaz, termination cause, packet type, direction (Eroğlu, 2022 a)

BTK 2018/DK-BSD-314 sayılı Abone Desen Yapısı kurul kararıyla isim, soy isim, kimlik numarası, anne ve baba adı, anne kızlık soyadı, doğum yeri ve tarihi, mesleği, pasaport numarası, vergi kimlik numarası, mersis numarası, cinsiyet gibi bilgilerini topladığı abonelerin, "ISS trafik verisi toplama talebiyle", her bir saatte bir hangi internet adreslerine eriştiği bilgisini yani trafik loglarını da toplamak istemektedir.

BTK'nın bu talebine karşı bir ISS tarafından dava açılmış olup anılan dava, Ankara 3. İdare Mahkemesi 2022/314 E. sayılı dosyası ile derdesttir.⁷ Dava dilekçesinde özetle, internet trafik verilerinin BTK'ya aktarılması hususunu içeren 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun (5651 sayılı Kanun) düzenlemelerinin AYM tarafından iptal edildiği, trafik verilerinin kişisel veri olduğu,

⁷ Yazar Elif Yorgancıoğlu, Ankara 3. İdare Mahkemesi 2022/314 E. sayılı dava dosyasında davacı işletmecinin vekilliği görevini yürütmektedir.

dava konusu işlemin Anayasa ile teminat altına alınan iletişimin gizliliği, düşünce ve ifadeyi yayma özgürlüğü, haberleşme özgürlüğü, kişisel verilerin korunması gibi birçok temel hakla doğrudan ilgili olması ve bu işlemin uygulanmasının bu hakların ağır ihlaline neden olması sebebiyle söz konusu işlemin iptali talep edilmiştir.⁸

BTK ise savunma dilekçesinde CMK m.135 gereğince iletişimin tespiti koruma tedbirinin uygulanabilir olması ve kurumun görevini yerine getirebilmesi bakımından internet trafik verilerinin kurum tarafından saklanması zorunluluk arz ettiğini ifade etmiştir. BTK, terör örgütlerinin, örgüt içi haberleşme amacıyla kullandıkları gizli haberleşme uygulamalarının trafik bilgilerinin tespit edilebilmesi için de internet trafik verilerinin kurumca tutulmasının, kurumun 5397 sayılı Kanun kapsamında görevini yerine getirebilmesi bakımından zaruri olduğunu ifade etmiştir. BTK, verileri tutuma zorunluluğunun 5651 sayılı Kanun'dan değil daha çok 5397 sayılı Kanun kapsamındaki mevzuat açısından önem arz ettiğini vurgulamıştır. Dilekçede saklamaya dayanak olarak İletişimin Denetlenmesi Yönetmeliği'nin 17/1-f bendi gösterilmiş; *"işletmecilerden gelen her türlü bilgi, belge ve kayıtların bilgi güvenliği kriterlerine uygun olarak arşivlenmesini sağlamak"* mevzuat uyarınca kurumun görevidir denilmiştir. 5651 sayılı Kanun'un trafik verilerini kurumla paylaşma yükümlülüğünü içeren m.3/4'ün iptaline ilişkin AYM kararını değerlendirerek karşı oya vurgu yapmış ve kararın BTK'nın internet verilerini depolamasının yasal olmaması hakkında değil, depolanacak verilerin bir kurala ve sınırlamaya tabi olup olmaması ile ilgili olduğu, bu nedenle anılan karardan kurumun verileri depolama yetkisinin bulunmadığına ilişkin bir sonuç çıkarılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bununla beraber dilekçede, AYM'nin 02.06.2011 tarih, 2008/115 Esas, 2011/86 Karar sayılı kararıyla 5809 sayılı Kanun'un BTK'nın işletmeciler, kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişilerden elektronik haberleşmeyle ilgili olarak, ihtiyaç duyacağı her türlü bilgi ve belgeyi alabilmesini öngören m.6/1-ı'nın AYM denetimine tabi kılınarak uygun bulunduğu ifade edilmiş ve trafik verisi depolama yetkisine bir başka dayanak olarak bu madde gösterilmiştir. Dilekçede, KVKK'nın İstinalar başlıklı 28. maddesinin 1. fıkrası a, c, ç bentleri gerekçe gösterilmiş ve kurumca gerçekleştirilen iletişimin tespitine yönelik işlemlerin suç işlenmesinin önlenmesi veya suç soruşturmaları için gerekli olması ve kurumun bu verileri tutmaya kanunla yetkili kılınması sebeplerinin göz önüne alınması gerektiği ifade edilmiştir. Bu kapsamda kurumun, internet abonelerine ilişkin verileri 'kişisel veri' kategorisinde ele almakta olduğu, AHİS Anayasaya ve ulusal mevzuatta düzenlenmiş kişisel verilerin korunmasına yönelik hükümlere riayet ettiği ifade edilmiştir. Dilekçede, zamanaşımına tabi olmayan suçların varlığı nazara alındığında, bu suçlara ilişkin yürütülen soruşturma ve kovuşturmalarda talep edilen verilerin eksiksiz olarak adli Cumhuriyet savcılıklarına veya mahkemelere teslim edilmesi gerekirken, bu verilerin silinmiş yahut yok edilmiş olmasının BTK'nın görev ve yükümlülüklerini yerine getirememesi sonucunu doğuracağı ifade edilmiş, böyle bir durumda ise iletişimin tespiti koruma tedbirinin maddi gerçeğin ortaya

⁸ Bkz. Ankara 3. İdare Mah. E. 2022/314 sayılı derdest dava dosyası dava dilekçesi.

çıkarılmasına yönelik işlevinin kaybolacak olduğu ifade etmiştir. Davanın bu gerekçelerle reddini talep etmiştir.⁹

Dava dosyası incelendiğinde ve yukarıda özetlenen savunma dilekçesinden de anlaşılacağı üzere BTK'nın ilgili işlemin varlığına herhangi bir itirazı olmamakla işlemin varlığını kabul ettiği tespit edilmiştir.¹⁰ BTK'nın trafik verisi toplaması işlemi 1/06/2022 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Dijital Mecralar Komisyonu görüşmelerinde de gündeme gelmiştir. Milletvekillerinin BTK'nın trafik verisi toplama talebi hakkındaki soruları, Komisyon görüşmelerinde hazır bulunan, BTK'nın bağlı bulunduğu Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı- Bakan Yardımcısı tarafından cevaplanmıştır. (TBMM, 2022: 92) Bakan Yardımcısı söz konusu verilerin toplandığını reddetmemiş, hatta 313 işletmeciden sadece bir ISS'in verilerin toplanmasına itiraz ettiğini ifade etmiştir. (TBMM, 2022: 92) Bununla birlikte söz konusu işlem basında da kendisine yer bulmuştur. Anılan işlemi haberleştiren gazeteciler BTK tarafından anılan işlemin varlığına ilişkin bir itiraz gelmediğine de makalelerinde yer vermişlerdir. (Eroğlu, 2022 a) (Eroğlu, 2022 b) Bununla birlikte kimi gazetecilerin bilgi edinme hakkı kapsamında yaptığı başvurulara BTK'nın bu işlemlerin varlığını kabul ettiği ve fakat işlemin hukuka aykırı olmadığını beyan eder cevaplar gönderdiği tespit olunmuştur. (Kızılkaya, 2022)

3. Trafik Verisi Kavramının Hukuki Nitelemesi

Avrupa Konseyi Siber Suçlar Sözleşmesi (ASSS) Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi onayı ile 8.11.2001 tarihinde kabul edilmiştir. (Convention on Cybercrime, 2001) Türkiye bu sözleşmeyi 10.11.2010 tarihinde imzalamıştır. 22/4/2014 tarihli ve 6533 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ASSS, 6533 sayılı Kanunda “Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesi” olarak Türkçe’ye çevrilmiştir. (Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesi, 2014) Türkiye'nin sözleşmeye ilişkin 8 maddelik çekince ve beyanı bulunmaktadır. ASSS'nin 1. maddesinde trafik verisi *“iletişimin başlangıç noktasını, istikametini, izlediği yolu, tarihini, boyutlarını, devam süresini ve kullandığı hizmeti belirten, iletişim zincirinde bir parça oluşturan, bir bilgisayar sistemi tarafından üretilen, sisteminin iletişimiyle ilgili herhangi bir bilgisayar verisi”* olarak tanımlanmaktadır. (Convention on Cybercrime, 2001) (Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesi, 2014) ASSS Açıklayıcı Raporu'nda (Avrupa Konseyi, 2001) Sözleşme kapsamında toplanabilen veriler iki türlü olduğu bunların trafik ve içerik verileri olduğu ifade edilerek “Trafik verileri”, m.1d'de, *“bir bilgisayar sistemi kullanılarak yapılan bir iletişime ilişkin olarak, söz konusu iletişim zincirinin bir halkası konumunda bulunan bir bilgisayar sistemi tarafından üretilen ve iletişimin başlangıç noktasını, varış noktasını, izlediği yolu, saatini, tarihini, boyutlarını ve süresini ya da bu iletişimde kullanılan hizmetin tipini gösteren herhangi bir bilgisayar verisi”* olarak tanımlanmıştır. (Avrupa Konseyi, 2001) “İçerik verileri”

⁹ Bkz. Ankara 3. İdare Mah. E. 2022/314 sayılı derdest dava dosyasında yer alan savunma dilekçesi.

¹⁰ Bkz. Ankara 3. İdare Mah. E. 2022/314 sayılı derdest dava dosyasında yer alan savunma dilekçesi.

Sözleşmede tanımlanmamakla, Açıklayıcı Raporla göre, iletişimin içeriği, yani iletişimin mahiyeti, iletişikle iletilen bilgi anlamına gelmektedir (trafik verileri hariçtir). (Avrupa Konseyi, 2001)

Türk Hukukunda ise trafik verileri 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun'da (5651 sayılı Kanun) yapılmıştır. 5651 sayılı Kanun'un 2. maddesinde ise trafik bilgisi "*Taraflara ilişkin IP adresi, port bilgisi, verilen hizmetin başlama ve bitiş zamanı, yararlanılan hizmetin türü, aktarılan veri miktarı ve varsa abone kimlik bilgileri*" olarak tanımlanmıştır. Port bilgisi ifadesi bu tanıma 9/7/2020 tarihli ve 7253 sayılı Kanununun 1. maddesiyle eklenmiştir.

30.11.2007 tarihli 26716 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesine Dair Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin" (5651 sayılı Kanun Uygulama Yönetmeliği) Tanımlar başlıklı 3. maddesinde erişim sağlayıcı, vekil sunucu, yer sağlayıcı trafik bilgisi tanımlarına yer verilmiştir. Yönetmeliğin 3/1-g maddesi gereğince erişim sağlayıcı trafik bilgisi "*İnternet ortamında yapılan her türlü erişime ilişkin olarak abonenin adı, kimlik bilgileri, adı ve soyadı, adresi, telefon numarası, sisteme bağlantı tarih ve saat bilgisi, sistemden çıkış tarih ve saat bilgisi, ilgili bağlantı için verilen IP adresi ve bağlantı noktaları*"dır. Ayrıca söz konusu maddeye ilişkin Danıştay incelemesi hususunda aşağıda bilgi verilecektir.

4. Trafik Verisinin Saklanması ve Paylaşılması

4.1. Avrupa Konseyi Siber Suçlar Sözleşmesi Kapsamında

Türkiye'nin de taraf olduğu ASSS'de (Convention on Cybercrime, 2001) (Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesi, 2014)'nde usul hukuku hükümleri, 2. bölümde 14-21. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Sözleşmede öngörülen bilişim koruma önlemleri, elektronik ortamda, depolanmış ya da halen iletişimin devam ettiği; trafik, içerik ve abone verilerini de içine alan her çeşit bilgisayar verisiyle ilintilidir. (Keskin, 2001:157) Sözleşmenin 14. maddesinde usul hükümlerinin kapsamı, m. 15'te şartlar ve önlemler, m. 16'da trafik verisini de kapsayan bilgisayar verilerinin korunması, m. 17'de ise özel olarak trafik verisinin hızlı biçimde korunması ve kısmen açıklanması düzenlenmiştir. ASSS m.18 üretim talimatını düzenlemiştir. Bu madde taraf devletlerin, hizmet sağlayıcıya, hizmetlerine ilişkin abone bilgilerini teslim etmesi için talimat verme yetkisini düzenler. Açıklayıcı rapora göre, "*üretim talimatı, yasa uygulayıcı makamların, içerik verilerinin alınması ve gerçek zamanlı trafik verilerinin toplanması gibi önlemler yerine uygulayabilecekleri daha az müdahaleci ve daha az zorlu bir önlem almayı sağlar. Bu önlemler ağır nitelikteki suçlarla sınırlı olmalıdır.*" Bu kapsamda yukarıda açıklanan BTK'ya abone verisi teslim etme işlemleri de aşağıda detayları açıklanacak olan ASSS'nin 14. ve 15. maddelerinin sınırlamalarına tabi olup söz konusu koruma önlemlerine ancak bir soruşturmanın varlığı halinde başvurabilmektedir. (Avrupa Konseyi, 2001)

Sözleşmenin 15. maddesinde usul hükümlerinin düzenlendiği 2. kısımda ele alınan yetki ve usullerinin tanımlanmasının, yürürlüğe konulması ve uygulamasının, taraf devletlerce, AİHS, BM

Siyasal ve Sivil Haklar Sözleşmesi ve diğer insan hakları belgelerinden doğan yükümlülükler de dahil, iç hukukta düzenlenmiş hak ve özgürlüklerinin korunmasını temin edecek ve ölçülülük ilkesini yerine getirecek koşul ve korumalara tabi olacağına teminat altına alması gerekliliği hükmüne yer verilmiştir.

Bu kapsamda usul hükümlerinin değerlendirilmesinde 15. madde bir güvence olarak yer almaktadır. Sözleşmede ceza hukuku ile ilgili yasama işlemlerine başvurma zorunluluğu olduğu gibi sözleşmenin usul hukuku bakımından bu durum geçerlidir. (Ünal, 2011: 40) “CyberCrime@IPA” (Kaspersen, Schwerha, 2011) projesinin Sözleşmenin 15. maddesine ilişkin hazırlanan Raporu’nda politikaların, mevzuat ve diğer tedbirlerin “AİHS, ASSS m. 15. ve AHİM’in ilgili içtihatlarıyla” uyumlu olması gerekliliğinin altı çizilmiştir. (Kaspersen, Schwerha, 2011)

Sözleşmenin 20. maddesi depolanmış trafik verilerinin gerçek zamanlı toplanması hükmünü düzenlemiştir. Bu maddede sözü edilen tedbirin temel hak ve özgürlüklere etki edebilme niteliğinin doğal sonucu olarak Sözleşme’nin 14. maddesiyle taraf ülkelerin sadece belli suçlarda kullanılabilmesi yönünde sınırlama getirme hakkı saklı tutulmuştur. (Keskin, 2001: 158) Sözleşme kapsamındaki koruma tedbirlerinden yararlanılabilmesi için somut bir ceza soruşturmasının olması gereklidir. Önleyici kolluk hizmetleri açısından ise bu tedbirlerin uygulanması söz konusu değildir. Ceza Usul Hukukundaki tüm koruma önlemlerinde olduğu gibi Sözleşmedeki koruma önlemlerine de yalnız somut suçlar ve failerle sınırlı olarak başvurulabilecektir. (Keskin, 2011: 157)

Açıklayıcı Rapor’da ifade edildiği üzere, “içerik verileri” iletişimin mahiyetidir. (Avrupa Konseyi, 2001) 21. maddeye göre koruma önlemi olarak içerik verilerine müdahaleye yönelik düzenleme ancak “ulusal mevzuatın belirlediği bir dizi ciddi suçla ilgili” olabilecektir. (Avrupa Konseyi, 2001)

Trafik verisinin birçok veriyi barındıran geniş tanımı göz önüne alındığında, Sözleşmede, taraf ülkelerin trafik verilerinin yasayla korunmasına yönelik yapacakları düzenlemelerinin detayına yer verilmemiştir. Trafik verisinin parçası olan hangi verinin nasıl korunması gerekeceğini, verinin hassaslık değerlendirmesini, taraf ülkelere bırakarak, ulusal yasama yetkisinde farklılıklar getirilebileceği öngörülmüştür. (Brown, 2011) 15. madde taraf ülkelerin “hak ve özgürlüklerin korunması adına gereken koşul ve korumaları yerine getirmesini” zorunlu tutmaktadır. (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2018) Açıklayıcı Rapor’da, Sözleşmede yüksek boyutlarda trafik verisinin “genel amaçlı ve ayırım gözetmeksizin” toplanmasına izin verilmediği; muayyen suç olaylarının soruşturulması yerine, suçların önceden tespit edilebileceğinin beklentisiyle, “denize olta atmak benzeri girişimlere” cevaz vermediği ifade edilmektedir. (Avrupa Konseyi, 2001) Rapor’a göre, trafik verisi toplamayı öngören işlemlerde hangi iletişimlerin trafik verilerinin toplanabileceği özel ve detaylı biçimde belirli olmalıdır. Raporda, trafik verisinde yer alan iletişimle ilgili tarih, zaman ve veri büyüklüklerinin kişileri tanımlama, ilgi ve tutumları konusunda daha düşük bir düzeyde kişisel bilgi barındıracağı fakat iletişimin başlangıcı ile hedefine dair veriler yönünden ise daha ciddi bir gizlilik sorunu olduğu ifade edilmiştir. Bu verilerin toplanmasının bir kimsenin ilgilerinin,

yönelimlerinin, toplumsal mevkiinin profilini çıkarmaya yetebileceği ifade edilmiştir. Bu değerlendirmeye trafik verisinin içeriğinde yer alan iletişimin kaynağı ve varış noktasının önemi vurgulanmıştır. Bu sebeple m.14 m.15 kapsamında koruma önlemlerini uygulamaya dönük yasal önkoşullar düzenlenirken yukarıdaki tespitlerin göz önüne alınması gerekliliği ifade edilmiştir. (Avrupa Konseyi, 2001)

Sözleşmede ele alındığı gibi içerik verileri ve trafik verileri arasındaki, verilerin hassasiyet derecesine dayanan, ayırım günümüzde bu denli net değildir. Bu ayırım günümüz teknolojisinde değerlendirildiğinde trafik verileri içerik verisi kadar bilgi barındırabileceğinden, içerik verilerin daha hassas olduğu varsayımı artık gerçekçi değildir. Günümüz iletişim teknolojileri ses, video ve çok büyük miktarda bilgi verisi taşımaktadır. Bir kişi aynı anda web siteleri ziyaret edebilir, e-posta gönderebilir, müzik indirebilir, internet üzerinden görüşme gerçekleştirebilir böylelikle aynı anda birçok şey yapabilir. Bu tür bir iletişimin ortaya çıkardığı bilgiler, örneğin ziyaret edilen web sitelerinin URL'leri veya bir e-postanın konu satırını içeren bir başlık gibi bilgiler, aranan bir telefon numarasından daha çok veri içerdiğinden daha hassas olması muhtemeldir. Bu tür "gezinme verileri" bir web sitesindeki hangi sayfaların ziyaret edildiğini gösterdiğinden, bir bireyin iletişiminin gerçek içeriğini ve dolayısıyla kişisel ilgi alanlarını (siyasi görüşler, dini inançlar, sağlık veya cinsel yaşam gibi) ortaya çıkarabilecektir. (Ellen, 2003: 19)

Ceza Usul Hukukunda koruma önlemlerinin ortak özelliği "orantılılık" ilkesidir. ASSS'de yer alan usul hükümlerini yönünden de Ceza Usul Hukukunda her koruma önleminde olduğu gibi işlendiğinden şüphe edilen suç ve başvurulacak koruma önlemi arasında bir dengenin olması gereklidir. (Keskin, 2011: 160) Daha az ağır bir önlemlerle muhakeme amacına erişmek olanaklıyken daha ciddi bir bilişim koruma önlemine başvurulmamalıdır. (Keskin, 2011: 160) Sözleşmede öngörülen koruma önlemleri ulusal yasalarda düzenlenirken, başvurunun koşul ve şekli orantılılık ilkesini göz önünde tutarak belirlenmelidir. Bu kapsamda soruşturma makamları ilgili bilişim koruma önlemine başvuru koşulu, yetkisi ve süresi bakımından adli ya da başka bir bağımsız denetim mekanizmasının oluşturulması zorunluluğu getirilmektedir. (Keskin, 2011: 160) Niteliği gereği iletişim özgürlüğü ve özel hayatın gizliliği hakları üzerinde ciddi müdahaleye sebep olunabileceğinden 20'nci ve 21'inci maddelerde düzenlenen koruma tedbirlerinden Sözleşme'ye taraf devletlerin takdirinde sadece ağır suç tipleri kapsamında yararlanılabilecektir. (Karadeniz, 2022: 126)

4.2. Türk Hukuku Kapsamında

5651 sayılı Kanun erişim sağlayıcıların yükümlülüklerini düzenleyen m.6/b fıkrasında, erişim sağlayıcılar, sağladıkları hizmetlere ilişkin trafik bilgilerini en az 6 ay ve en fazla 2 yıl olmak üzere yönetmelikte belirlenecek süre kadar saklamakla ve bu bilgilerin doğruluğunu, bütünlüğünü ve gizliliğini sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Aynı şekilde yer sağlayıcıların yükümlülüklerini

düzenleyen 5. maddesinde de yer sağlayıcılar sağladıkları hizmete ilişkin trafik bilgisini saklamakla yükümlü kılınmıştır.

AYM, 5651 Sayılı Kanun'un "Bilgilendirme Yükümlülüğü" başlıklı m.3'e eklenen "Trafik bilgisi Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı tarafından ilgili işletmecilerden temin edilir ve hâkim tarafından karar verilmesi hâlinde ilgili mercilere verilir." hükmünü ihtiva eden 4. fıkrayı E. 2014/149 K. 2014/151, T.02/10/2014 sayılı kararı ile iptal etmiştir.¹¹ İptal edilen hüküm internet trafik bilgisinin TİB tarafından ilgili işletmecilerden herhangi bir hukuki inceleme olmaksızın teslim alınması ve hâkim tarafından karar verilmesi durumunda bu bilginin ilgili makamlara verilmesini ihtiva etmekteydi. AYM değerlendirmesinde trafik verisinin kişisel veri olduğunu, ciddi suçların soruşturulması ve kovuşturulmasında kullanılmak amacıyla ISS'ler ve yer sağlayıcılar tarafından belirli süreyle saklandığı tespitine yer vermiştir. Değerlendirmesinde verilerin ISS'lerce işlenmemiş vaziyette tutulduğu ve süreli olarak saklandığını vurgulamıştır. Söz konusu düzenlemenin ise belirlilik sorunlarının mevcut olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu veri ile ulaşılabilecek bilgi yönünden konu, amaç sınırlaması olmadığı gibi kapsam, şekil, süre ve bilgiyi elde etme amacıyla ilgili belirlilik olmadığını değerlendirmiştir.¹² AYM kararında, "Söz konusu verilere ulaşılabilirlik, kişilerin tercihleri, düşünceleri ve davranışları hakkında fikir verebileceğinden kişilerin özel hayatlarına müdahale edilme riskini içermektedir" ifadelerine yer vermiş, maddeyi Anayasa'nın m. 20'ye aykırı bularak iptal etmiştir.

Bu hükmün iptaline müteakip 6518 sayılı Kanun ile 06.02.2014 tarihinde 5651 Sayılı Kanun'un 4. maddesine eklenen 3. fıkra, 5. maddesine eklenen 5. fıkra ve 6. maddesinin 1. fıkrasına eklenen d bendi ile içerik, erişim ve yer sağlayıcıların TİB'in talep ettiği bilgilerin işletmecilerce teslimine ilişkin yükümlülükleri yeniden düzenlenmiştir. AYM, bu yeni hükümleri de Anayasa'nın 2, 13 ve 20. maddelerine aykırı bulup, E.2014/87, K.2015/112, T. 08.12.2015 kararıyla iptal etmiştir.¹³ AYM, ilgili maddelerdeki "bilgi" kelimesinin kişisel verileri içerdiğini ve TİB'in yetkilerinin kişisel verilerin korunması amacına yönelik teminatları içermemekle, bu maddenin trafik bilgilerinin de istenmesine cevaz verdiğini değerlendirmiştir. Bu bağlamda belirsizlik içeren ve öngörülebilir olarak nitelenmeyen düzenlemelerin "kişisel verilerin korunması hakkını ölçüsüzce sınırlandırmakta olduğu"nu değerlendirmiştir. AYM, trafik bilgisi kapsamında toplanacak bilgilerin birçok temel hakla direk ilgili olduğunu, bu bilgilerin herhangi bir şart ve sınır içermeden TİB tarafından teslim alınmasının temel hak ve özgürlüklerin korunması açısından sorunlu olduğunu değerlendirmiştir.¹⁴

¹¹ AYM. E. 2014/149 K. 2014/151, T. 02.10.2014. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr>

¹² Bkz. AYM. E. 2014/149 K. 2014/151, T. 02.10.2014. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr>

¹³ AYM. E. 2014/87 K. 2015/112, T. 08.12.2015. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr>

¹⁴ Parg. 168. "İptali istenilen hükümlerde yalnızca talep edilen bilgiden bahsedildiği ve bu konuda açıklayıcı bir düzenleme olmadığı için, "kişisel veri" veya "isteme bağlı veri" olarak adlandırılan, belirli veya belirlenebilir kişilerle ilgili her türlü bilgilerin TİB tarafından istenebileceği kuşkusuzdur.." Parg.170 "...İptali istenilen kurallar, Anayasa'da yer alan güvenceye rağmen, kişilere ait her türlü kişisel veri, bilgi ve belgelerin konu, amaç ve kapsam bakımından yeterli sınırlamaya tabi kılınmaksızın koşulsuz olarak TİB'e verilmesine imkân tanımakta, böylece kişiler idareye karşı korumasız hale getirilmektedirler. Dolayısıyla iptali istenilen

AYM, eklenen hükümlerin de Anayasa m.2, m.13 ve m.20.'ye aykırı olduğunu değerlendirerek bu hükümleri iptal etmiştir. 6518 sayılı Kanun'la 5651 sayılı Kanun'a eklenen 4/3, 5/5 ve 6/1-d maddelerinin iptaline ilişkin hükümler 28.01.2017 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. İlgili maddelerin iptalinden sonra 5651 sayılı Kanun'a trafik bilgilerinin elde edilmesiyle ilgili başkaca bir hüküm eklenmemiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi 5651 sayılı Kanun'un Uygulama Yönetmeliği de Danıştay incelemesine tabi tutulmuştur. 30/11/2007 tarih ve 26716 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesine Dair Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" 5651 sayılı Kanun'un uygulama yönetmeliğidir. 5651 sayılı Kanun'un Uygulama Yönetmeliği m.1 uyarınca yönetmeliğin amacı; *"içerik sağlayıcıların, yer sağlayıcıların ve erişim sağlayıcıların yükümlülük ve sorumlulukları ile internet ortamında işlenen belirli suçlarla içerik sağlayıcı, yer sağlayıcı ve erişim sağlayıcıları üzerinden mücadeleye ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir"*. Yukarıda da bahsedildiği üzere Yönetmeliğin 3. maddesinde trafik bilgisi kavramı tanımlanmıştır. 5651 sayılı Kanun'da bugüne kadar çok sayıda değişiklik yapıldıysa da özellikle 2016 yılından sonra yapılan değişiklikler Uygulama Yönetmeliği'nde karşılık bulmamıştır. Yani 5651 sayılı Kanun'daki değişikliklerle uyumlu hale getirilmek üzere Uygulama Yönetmeliğinde değişiklik yapılmamıştır. Bu bağlamda Uygulama Yönetmeliğinde düzenlenen birçok kural geçersiz kalmıştır. (Candoğan, 2022) 2013 yılında Telkoder tarafından, Yönetmelik'in, 3. maddesinin (g), (ö) ve (ş) bentleri ile 4., 5., 7., 8., 9., 10., 14. ve 16. maddelerinin iptali istemiyle dava açılmıştır. Danıştay 13.Dairesi'nin E. 2013/239 K. 2019/4266 sayılı kararı ile 2019 yılında dava hakkında karar verilmiştir. (Candoğan, 2022)

Dava dilekçesinde özetle, tanımlar maddesinin ilgili (g), (ö), (ş) bentlerinde yer alan "gibi bilgiler" ifadesinin belirsizlik oluşturduğu, haberleşme ile erişim hizmetinin birbirinden ayrılmasının mümkün olmadığı, trafik bilgisi adı altında haberleşme de dahil her türlü kişisel bilginin servis sağlayıcılarda tutulmasının ve talep edilmesi halinde BTK'ya iletilmesinin haberleşmenin gizliliğini ihlal ettiği, iptali istenen maddelerdeki düzenlemelerin bir kısmı ile Kanun'da verilen yetkinin aşımı niteliğinde geniş takdir yetkisinin idareye tanındığı, Mahkeme kararına gerek olmaksızın içerikten sorumluluğun başlatılmasının basın özgürlüğünü ihlal ettiği, düzenlemeler ile trafik bilgisi adı altında her türlü verinin kaydedilmesi ve idareye iletilmesinin amaçlandığı ileri sürülmüştür.¹⁵

Davalı savunmasında, dava konusu Yönetmeliğin 3. maddesinin (g), (ö) ve (ş) bentleri yönünden, söz konusu düzenlemelerin trafiğin içeriği ile bir ilgisinin bulunmadığı, trafik bilgisi kavramının sınırlarının belirlendiği, teknolojik gelişmelerin yeni tanımlar yapılmasını zorunlu kıldığı, mevzuatta

kurallar, belirli ve öngörülebilir olmadığından kişilerin kişisel verilerin korunması hakkını ölçsüzce sınırlandırmakta ve Anayasa'nın 20. maddesine aykırılık teşkil etmektedir. Bkz. AYM. E. 2014/87 K. 2015/112, T. 08.12.2015. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr>

¹⁵ Bkz. Danıştay 13. D., E.2013/239 K.2019/4266, T.12.12.2019. Erişim adresi: <https://cdn.bartın.edu.tr/personel/ecf292227efb77dbdc4ccb91b19d8031/5-danistay.pdf>

yer alan tanımların bu gelişmelerin önünde engel teşkil etmemesinin amaçlandığı, bu sebeple geleceğe dönük düzenleme yapılarak "gibi bilgiler" ifadesine yer verildiği; 5. maddesi yönünden, düzenlemenin yerinde olduğu, internetten alışveriş yapanların korunmasının amaçlandığı; 7. maddesi yönünden, yer sağlayıcılara içeriği kontrol etme yükümlülüğünün getirilmediği, sadece bilgilendirildiği takdirde teknik olarak imkân bulunduğu ölçüde içeriği kaldırma yükümlülüğünün getirildiği; 8. maddesi yönünden, erişim sağlayıcıya içeriği kontrol etme yükümlülüğü getirilmediği, sadece bilgilendirildiği takdirde, teknik olarak imkân bulunduğu ölçüde erişimi engelleme yükümlülüğünün getirildiği ifade edilmiştir.¹⁶

Davanın açıldığı tarihten sonra, 2014 ve 2016 yıllarında 5651 sayılı Kanun'da bir dizi değişiklik yapılmıştır. Danıştay, davanın kısmen kabulüne karar vermiştir. Kararda Yönetmeliğin; "Tanımlar" başlıklı 3.maddesinin (g), (ö) ve (ş) bentlerinde yer alan "gibi bilgiler" ifadelerinin, "yer sağlayıcının yükümlülükleri" başlıklı 7.maddesinin 1.fıkrasının (a) bendinde yer alan "ceza sorumluluğu ile ilgili hükümler saklı kalmak kaydıyla" ve "teknik olarak imkan bulunduğu ölçüde" ifadelerinin, "erişim sağlayıcının yükümlülükleri" başlıklı 8.maddesinin 1.fıkrasının (a) bendinde yer alan "ve teknik olarak imkan bulduğu ölçüde" ifadelerinin, "erişim sağlayıcının yükümlülükleri" başlıklı 8.maddesinin 1.fıkrasının (b) bendinin, "erişimin engellenmesi usulü" başlıklı 16.maddesinin 3.fıkrasında yer alan "yirmi dört saat" ifadesinin, "içeriğin yayından çıkarılması ve cevap hakkı" başlıklı 10 ve "idari tedbir olarak erişimin engellenmesi" 14.maddelerinin iptaline, diğer maddelere yönelik iptali isteminin ise reddine hükmedilmiştir. (Candoğan, 2022)

Kararda, "Tanımlar" başlıklı 3.maddesinin (g), (ö) ve (ş) bentlerinde yer alan "trafik bilgisi, vekil sunucu trafik bilgisi ve yer sağlayıcı trafik bilgileri" tanımlarının sonunda yer alan "gibi bilgiler" ifadelerinin, 5651 sayılı Kanun'da 2014 yılında yapılan değişiklikler sonrasında Kanun metninden çıkarıldığı, bu nedenle "gibi bilgiler" şeklinde, Kanun'da açıkça sayılmayan bilgilerin de tanıma eklenmesi sonucuna yol açabilecek nitelikte ibarenin yasal dayanağını kaybettiği sonucuna varıldığı ifade edilmiştir.¹⁷

Ayrıca, Yönetmeliğin 8/1 b. bendi uyarınca erişim sağlayıcı, trafik bilgisini sağladığı hizmetlere ilişkin olarak bir yıl saklamakla, internet trafik izlemesinde Başkanlığa gerekli yardım ve desteği sağlamakla, faaliyet belgesinde yer alan Başkanlığın uygun gördüğü bilgileri talep edildiğinde bildirmekle yükümlü kılınmışsa da Kararda, "Erişim sağlayıcının yükümlülükleri" 8.maddesinin 1.fıkrasının (b) bendinde yer alan düzenleme yönünden ise, işletmecilere ait trafiklerin belirtilen şartları taşımaları ve gizlilik ilkesinin ihlal edilmemesi kaydıyla ilgili mercilere tesliminin sağlanması gerektiği, iletişimin tespitinin ancak hakim kararıyla, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde ise yasada belirtilen kişilerin alacağı kararla mümkün olduğu, buna karşın, dava konusu 8/1-b fıkrası ile,

¹⁶ Bkz. Danıştay 13. D., E.2013/239 K.2019/4266, T.12.12.2019. Erişim adresi: <https://cdn.bartın.edu.tr/personel/ecf292227efb77dbdc4ccb91b19d8031/5-danistay.pdf>

¹⁷ Bkz. Danıştay 13. D., E.2013/239 K.2019/4266, T.12.12.2019. Erişim adresi: <https://cdn.bartın.edu.tr/personel/ecf292227efb77dbdc4ccb91b19d8031/5-danistay.pdf>

erişim sağlayıcılara, Başkanlığın isteyeceği her tür bilginin, bu konuda ilgili makamların bir kararı olmasa da Başkanlığa verilmesi gerektiği şeklinde anlaşılmaya sebep olacağı, bunun da hukuka uygun olmadığı sonucuna varılmıştır, denilmiştir.¹⁸

5. Trafik Verilerinin Kişisel Veri Niteliği

Kişisel verilerin korunması hakkının temel amacı, kişilerin özel hayatının gizliliğini ve korunmasını sağlamak yoluyla bireyi korumaktır.¹⁹ Anayasa m. 20/1’de herkesin özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahip olduğu, özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamayacağı belirtilmiştir. Madde 20/3’te herkesin, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahip olduğu ve kişisel verilerin, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebileceği hüküm altına alınarak kişisel verilerin korunması özel hayatın gizliliğinin korunması kapsamında güvence altına alınmıştır.

KVKK’ya göre kişisel veri “kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgi”dir. Kişisel verilerin maddi değerleri de vardır. Kişisel veri setlerini içerisinde barındıran big datalarının önemli oranda maddi karşılığı da mevcuttur. Big data artık kişilerin tutumları, değer yargıları, politik yönelimleri, cinsel yönelimleri gibi birçok bilgiyi bir araya getirmeyi olanaklı kılmıştır. (Hürol, 2018: 152) Bu verilerin hepsinin bir arada tutulması ise birçok riski barındırmaktadır.

AYM’nin yerleşik içtihadına göre de kişilerin IP adresi de kişisel veridir.^{20, 21, 22, 23, 24} Yeni dönem bazı kararlarında da AYM, İnternet trafik bilgilerinin belirli bir gerçek kişi hakkındaki bilgi kapsamında olduğunu belirtmiştir.^{25, 26, 27}

Yukarıda sözü edilen Ankara 3. İdare Mahkemesi 2022/314 E. sayılı dava dosyasının incelenmesinden, BTK’nın savunma dilekçesinden²⁸, BTK’nın "ISS trafik logu" verilerinin kişisel veri olduğunu kabul ettiği bu kapsamda ulusal ve uluslararası düzenlemelerin kişisel verilerin

¹⁸ Bkz. Danıştay 13. D., E.2013/239 K.2019/4266, T.12.12.2019. Erişim adresi: <https://cdn.bartın.edu.tr/personel/ecf292227efb77dbdc4ccb91b19d8031/5-danistay.pdf>

¹⁹ Yargıtay HGK, E.2014/56 K., 2015/1679, T.17.06.2015 Erişim adresi: www.lexpera.com.tr

²⁰Bkz.AYM, E. 2013/122, K.2014/74, T.09.04.2014. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr>

²¹Bkz.AYM, E.2014/149 K.2014/151, T.2.10.2014. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr>

²²Bkz AYM, E.2014/74 K.2014/201, T.25.12.2014. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr>

²³Bkz AYM, E. 2014/180 K. 2015/30, T.19.3.2015. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr>

²⁴Bkz AYM, E. 2015/32 K.2015/102, T.12.11.2015. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr>

²⁵AYM, Ertan Erçiktı Başvurusu, Başvuru no. 2018/14040, T.30.06.2021. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr>

²⁶ AYM, Metin Kayaokay Başvurusu, Başvuru no. 2019/7831, T. 16.03.2022. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr>

²⁷ Parag. 178. “Trafik bilgisi, bir internet kullanıcısının özel hayatı ile ilgili birçok detayı, kişisel tercihleri, politik eğilimlerini, sağlık bilgilerini, ticari surlarını ifşa edebilecek nitelikte kritik bilgiler içeren bir veri türüdür. Bu nedenle, trafik bilgileri ile bir kişinin hayatı ile ilgili neredeyse her detayın kolayca tespit edilmesine imkân bulunmaktadır.” Bkz. AYM. E. 2014/87 K. 2015/112, T. 08.12.2015. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr>

²⁸ Bkz. Ankara 3. İdare Mah., E. 2022/314 derdest dava dosyasında yer alan savunma dilekçesi.

korunmasına yönelik hükümlerine riayet ettiğini ifade ettiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla, BTK trafik verilerinin Anayasa tarafından koruma altında olan “kişisel veri” olduğunu kabul etmektedir.²⁹

5.1. Elektronik Haberleşme Sektöründe Kişisel Verilerin İşlenmesi ve Gizliliğin Korunmasına İlişkin 2002/58/AT Sayılı Direktif

Elektronik Haberleşme Sektöründe Kişisel Verilerin İşlenmesi ve Gizliliğin Korunmasına İlişkin 2002/58/AT sayılı Direktif 12/07/2002 tarihinde yayımlanmış 31.07.2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Direktif elektronik haberleşme ağlarındaki kişisel verilerin güvenliği, veri ihlallerinin bildirim ve iletişimin gizliliği hususlarını belirleyen bir düzenlemedir. (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2018: 29) Direktifin 1. maddesinde ile direktifin amacı, elektronik haberleşme sektöründe kişisel verilerin işlenmesine ilişkin olarak temel hak ve özgürlüklerin ve özellikle mahremiyet hakkının eşdeğer düzeyde korunmasını sağlamak ve bu tür verilerin ve elektronik haberleşme ekipman ve hizmetlerinin Topluluk içinde serbest dolaşımını temin etmek için gerekli olan Üye Devlet hükümlerini uyumlaştırmak olarak belirlenmiştir. Direktif 21 maddeden oluşmaktadır. Avrupa Komisyonu 2017 yılında, mevcut 2002/58/AT sayılı Direktifinin yerini alacak yeni bir ePrivacy Tüzüğü için bir yasama önerisi yayınlamıştır (Yılmaz, 2022: 63)

Direktif'in 2. maddesinde trafik verisi tanımlanmıştır. Buna göre, trafik verisi bir elektronik iletişim ağı üzerinde bir iletişimin iletilmesi veya faturalandırılması amacıyla işlenen her türlü veri anlamına gelmektedir. 2002/58/AT sayılı Direktif'in haberleşmenin gizliliği başlığını taşıyan 5. maddesi, kullanıcının kendi rızası dışında bir başkası tarafından, trafik verisi dahil olmak üzere, elektronik haberleşme verisinin dinlenmesi ve kaydedilmesinin yasak olduğunu hüküm altına almıştır. Direktif'in 5. maddesine göre üye devletler, ulusal mevzuat yoluyla bir kamu iletişim ağı ve kamuya açık elektronik iletişim hizmetleri aracılığıyla iletişimin ve ilgili trafik verilerinin gizliliğini sağlamakla yükümlüdür. Özellikle, iletişim ve iletişimin dinlenmesini, saklanmasını veya diğer türdeki müdahalelerini veya gözetimini yasaklayacaklardır. Bu yasağın yegane istisnası ise ortada hukuken geçerli bir yetkilendirme olmasıdır. Direktifin 15. maddesi bu maddenin istisnası olarak tutulmuştur. Direktif'in 6. maddesi servis sağlayıcılar tarafında tutulan trafik verilerinin silinmesi ve anonim hale getirilmesi gereğini düzenler. Direktif'in 15. maddesi ise trafik verilerinin toplanmasının hangi durumlarda gerekli kılınabileceğinin istisnalarını belirlemiştir. 2002/58 sayılı Direktif'in 15(1) maddesi Direktif'in madde 5(1), madde 6(1) ve madde 9(1)'inden kaynaklanan hakları sınırlamakta bu hakların istisnasını oluşturmaktadır. Bu maddede atıfta bulunulan tüm önlemler, topluluk hukukunun genel ilkelerine uygun olacaktır denilmiştir. Direktif'in 15. maddesinde açıklanan

²⁹Danıştay 13. D., E.2013/239 K.2019/4266, T.12.12.2019. Erişim adresi: <https://cdn.bartın.edu.tr/personel/ecf292227efb77dbdc4ccb91b19d8031/5-danistay.pdf>

istisnaya dayanılarak, ulusal güvenlik, suçun işlenmesinin önlemesi, soruşturma ve kovuşturma amaçlarıyla, trafik verilerinin toplanması ve saklanması hakkı sınırsız değildir.

2002/58/EC sayılı Direktif kapsamında saklamanın koşullarını belirlemiştir. Buna göre saklamanın, kişi, süre, veri grubu, haberleşme yöntemi bakımında mutlak surette gerekenle sınırlı olması gerekmektedir. Ön inceleme amaçlı olsa dahi verilere yetkili makamlarca erişim katı koşullara tabi olmalıdır. (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2018: 206)

Avrupa Adalet Divanı Mahkemesi (ABAD) de birçok kararında saklamanın kural değil istisna olması vurgusuyla 2002/58/EC sayılı Direktif'in 15. maddesini dayanak göstermiştir. Bu kapsamda 2002/58/EC sayılı Direktif'e de atıf yapılan ABAD kararlarına aşağıdaki bölümde yer verilmektedir.

6. AİHM ve ABAD'ın Trafik Verisinin Saklanması ve Paylaşılması Konusunda Örnek İçtihatları

AİHM ve Avrupa Adalet Divanı Mahkemesi'nin (ABAD) önüne internet trafik verisinin toplanması ve saklanmasıyla ilişkili birçok dava gelmiştir.

Gizli Servis tarafından başvuru kişinin kişisel verilerinin istihbarat dosyalarında tutulmasını konu edinen AİHM'in Rotaru/Romanya kararında, Mahkemenin yerleşik içtihadına göre, "yasaya uygun" kavramı ile yalnızca müdahale niteliğindeki önlemin iç hukukta yasa bir temeli olması gerekliliği değil aynı zamanda bu yasal temelin kalitesinin de kastedildiği ifade edilmiş; bu bağlamda yasal düzenlemenin ilgili kişi açısından ulaşılabilir ve sonuçları bakımından da öngörülebilir olması gerekmektedir denilmiştir.³⁰ AİHM, Romanya kanunlarının ulusal güvenlik gerekçesiyle kişisel verilerin gizli istihbarat dosyalarında toplanmasına, kaydedilmesine ve arşivlenmesine herhangi bir sınırlama getirmeksizin takdir yetkisinin tamamen otoritelere bırakacak şekilde izin vermesini AİHM m. 8 "öngörülebilirlik" kriterini yerine getirmemesi sebebiyle ihlal kararı vermiştir.³¹

AİHM, Benedik v. Slovenya,³² davasında dinamik IP'nin takibi ve paylaşılması hususunda AİHM m.8 yönünden inceleme gerçekleştirmiştir. Dava İsviçre polisi tarafından elde edilen verilere dayanarak, mahkeme kararı olmaksızın, Slovenya polisi tarafından Sloven bir ISS'ten IP adresinin tespiti ve IP'nin tahsis edildiği kişiye ait bilgilerin elde edilmesi ve bu verilerle başvuru hakkında ceza hükmü kurulmasına ilişkindir. Statik IP doğrudan aboneyi işaret edebilecekken dinamik IP'den kullanıcının tespiti için ISS'ten ilgili tarih ve saat için o IP'nin atandığı abone bilgisinin eşleştirilmesi istenmelidir. Bir anlamda bu veriler bir trafik verisi içindeki bilgileri oluşturmaktadır. Kararda polisin, kullanıcı bilgilerini işletmeciden alabilmesini öngören yasanın erişilebilirlik, öngörülebilirlik kriterleri

³⁰ Bkz. *Rotaru v. Romania, ECHR Judgment of the Grand Chamber*, Application no. 28341/95, 4.05.2000.

Erişim adresi: <https://hudoc.echr.coe.int/>

³¹ Bkz. *Rotaru v. Romania, ECHR Judgment of the Grand Chamber*, Application no. 28341/95, 4.05.2000.

Erişim adresi: <https://hudoc.echr.coe.int/>

³² Bkz. *Benedik v. Slovenia, ECHR Judgment of the Fourth Section*, Application no. 62357/14, 24.04.2018.

Erişim adresi: <https://hudoc.echr.coe.int/>

yönünden incelenmesi gerekliliği vurgulanarak “yasaya uygun kriterini” incelemiştir. AHİM, söz konusu müdahalenin, Sözleşme’nin m.8 ve m. 2 uyarınca “yasaya uygunluk” şartını sağlamadığı yönünde karara varmıştır. AİHM, itiraza konu tedbirin meşru ve ölçülü olup olmadığını incelemeye gerek görmemiş, Sözleşme’nin 8. maddesinin ihlal edildiği kanaatine varmıştır.³³

Elektronik iletişimlerin İngiltere istihbarat servislerince ele geçirildiği, servis sağlayıcılar tarafından teslim edildiği hususlarını konu edinen AİHM, 25 Mayıs 2021 tarihli *Big Brother Watch and Others v. UK* kararında, AİHS 8. ve 10. maddeleri kapsamındaki şikayetleri ayrı ayrı değerlendirmiştir. Mahkeme, kitlesel dinleme düzenlemelerine ilişkin olarak, söz konusu müdahalenin yasanın kalitesi yönünden yasaya uygunluk kriterini taşımadığı ve demokratik toplumda gerekli olma kriterini taşımadığını değerlendirilerek AİHS m.8’in ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme, iletişim hizmeti sağlayıcılarından iletişim verilerinin alınmasına yönelik düzenlemelerin, suçla mücadele amacıyla (sadece ciddi suçlar için değil) toplanan verilere erişime izin vermekte olması ve ulusal bir makamın ön incelemesine tabi olmaması sebebiyle 8. maddenin ihlal ettiğine karar vermiştir. Mahkeme, bir gazetecinin iletişim verilerine erişimle ilgili davalarda, "ciddi suçlarla" mücadele amacıyla erişimi kısıtlayan özel hükümler bulunmadığını değerlendirmiştir. Hem kitlesel dinleme düzenlemeleri hem de iletişim hizmet sağlayıcılarından iletişim verilerinin alınmasına yönelik düzenlemelerle ilgili olarak 10. maddenin ihlal edildiğine karar verilmiştir.³⁴

AİHM kararlarında trafik verilerin hangi koşullarda ve hangi sınırlamalarla toplanabileceği açıkça belirlenmiştir. AHİM kararlarına paralel örnek ABAD kararları da şu şekildedir:

ABAD’ın *Commissioner of An Garda Síochána and Others* kararında³⁵ ciddi suçlarla mücadele amacıyla trafik ve konum verilerinin genel ve ayırım gözetilmeksizin tutulmasını öngören ulusal mevzuatın, kesinlikle makul sınırları aştığına ve demokratik bir toplumda haklı görülemeyeceğine karar vermiştir. Trafik ve konum verilerinin sağlayabileceği bilgilerin hassas niteliği göz önünde bulundurulduğunda, bu verilerin gizliliğinin özel hayatın gizliliği hakkı için esas olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle, demokratik bir toplumda, 2002/58 sayılı Direktif tarafından oluşturulan sistemde öngörüldüğü gibi, saklamanın kural değil istisna olması ve bu verilerin sistematik ve sürekli olarak saklanmaması gereklidir denilmiştir. Mahkeme bu durumun, ciddi suçlarla mücadele ve kamu güvenliğine yönelik ciddi tehditlerin önlenmesi hedefleri ve bunlara atfedilmesi gereken önem dikkate alındığında değişmeyeceğini vurgulamıştır.³⁶ Aynı kararda trafik ve konum verilerinin

³³ Bkz. *Benedik v. Slovenia, ECHR Judgment of the Fourth Section*, Application no. 62357/14, 24.04. 2018. Erişim adresi: <https://hudoc.echr.coe.int/>

³⁴ Bkz. *Big Brother Watch and Others v. The United Kingdom, ECHR Judgment of the Grand Chamber*. Application no. 58170/13 62322/14 24960/15, 25.05.2021. Erişim adresi: <https://hudoc.echr.coe.int/>

³⁵ Bkz. *Commissioner of An Garda Síochána and Others, CJEU Judgment of the Grand Chamber*. Case C-140/20, 5.04.2022. Erişim adresi: <https://curia.europa.eu/>

³⁶ Bkz. *Commissioner of An Garda Síochána and Others, CJEU Judgment of the Grand Chamber*. Case C-140/20, 5.04.2022. Erişim adresi: <https://curia.europa.eu/>

denetim amacıyla tutulması, kendi başına, AB Temel Haklar Bildirgesi (Bildirge) m.7’de yer alan haberleşmeye saygı hakkını ihlal etme ve elektronik haberleşme sistemlerinin kullanıcılarını Bildirge’nin 11. maddesinde güvence altına alınan ifade özgürlüklerini kullanmaktan caydırma riski taşımaktadır denilmiştir.³⁷ Tutulan verilerin miktarı ve genişliği göz önüne alındığında bu etkiler daha da ciddileşmektedir. Kararda, “genel ve ayırım gözetmeyen” bir saklama tedbiri kapsamında sürekli olarak saklanabilecek trafik ve konum verilerinin önemli miktarı ve bu verilerden elde edilebilecek bilgilerin hassas niteliği göz önüne alındığında, bu tür verilerin elektronik iletişim hizmetleri sağlayıcıları tarafından yalnızca saklanması, kötüye kullanım ve yasa dışı erişim riskini beraberinde getirmekte olduğu vurgusu yapılmıştır.³⁸

ABAD, Tele2 Sverige ve Home Department-Tom Watson ve Diğerleri davasında³⁹, “tutulacak veri ve toplum güvenliğine yönelik tehdit arasında illiyet kurulmadan, veriyi tutmaya ilişkin süre koşulu, bölge koşulu, ağır suçların şüphelisi olması muhtemel kişi grupları gibi herhangi bir koşul olmaksızın “genel ve ayırım gözetmeksizin” veri toplamaya ve tutmaya neden olan iç hukuk düzenlemelerinin mutlak zorunluluk ihtiva etmenin sınırlarını aştığına ve bu hususun demokratik bir toplumda meşru sayılmayacağına” karar vermiştir. (İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2018: 206)

ABAD, 20 Eylül 2022 tarihli SpaceNet AG (C-793/19), Telekom Deutschland GmbH (C-794/19) kararında, 2002/58/EC sayılı Direktif’in 15. maddesinin nasıl yorumlanması gerektiği yönünde karar vermiştir. SpaceNet AG ve Telekom Deutschland GmbH Alman İdare Mahkemesine trafik verileri saklama yükümlülüğüne ilişkin dava açmışlardır.⁴⁰ İdare Mahkemesi, 21 Aralık 2016 tarihli Tele2 Sverige ve Watson ve Diğerleri (C-203/15 ve C-698/15, EU:C:2016:970) kararını gerekçe göstererek bu saklama yükümlülüğünün AB mevzuatına aykırı olduğu yönünde karar vermiştir. Alman İdaresi, bu karara karşı temyiz yoluna başvuruda bulunmuştur. Alman TKG Yasası “tanımlanan trafik verilerinin saklanması, kullanılması ve güvenliğine ilişkin yükümlülükler, son kullanıcılara kamuya açık telekomünikasyon hizmetleri sağlayan operatörler için geçerlidir” şeklinde düzenlenmiştir. Alman Telekomünikasyon yasası “telekomünikasyonla ilgili trafik verilerinin çoğunluğunun sebepsiz ve kişisel, zamansal veya coğrafi faktörler açısından herhangi bir ayırım yapılmaksızın genel olarak saklanmasını gerektirir” ilgili hükmünün uygulanması bakımından değerlendirilmiştir.

Bu kararda ABAD, 2002/58/EC sayılı Direktif’in 15. maddesinin nasıl yorumlanması gerektiğini belirlemiştir.⁴¹ 2002/58/EC sayılı Direktif’in 15/1 maddesi, AB Temel Haklar Bildirgesi’nin 7, 8, 11,

³⁷ Bkz. *Commissioner of An Garda Síochána and Others, CJEU Judgment of the Grand Chamber*. Case C-140/20, 5.04.2022. Erişim adresi: <https://curia.europa.eu/>

³⁸ Bkz. *Commissioner of An Garda Síochána and Others, CJEU Judgment of the Grand Chamber*. Case C-140/20, 5.04.2022. Erişim adresi: <https://curia.europa.eu/>

³⁹ Bkz. *Tele2/Watson In Joined Case, CJEU Judgment of the Grand Chamber*, Case C-203/15 C-698/15, 21.12.2016. Erişim adresi: <https://curia.europa.eu/>

⁴⁰ Bkz. *SpaceNet AG ve Telekom Deutschland GmbH, CJEU Judgment of the Grand Chamber*, In Joined Case C-793/19 C-794/19, 20.09.2022. Erişim adresi: <https://curia.europa.eu/>

⁴¹ Bkz. *SpaceNet AG ve Telekom Deutschland GmbH, CJEU Judgment of the Grand Chamber*, In Joined Case C-793/19 C-794/19, 20.09.2022. Erişim adresi: <https://curia.europa.eu/>

52/1 maddesi ışığında okunduğunda, ciddi suçlarla mücadele ve kamu güvenliğine yönelik ciddi tehditlerin önlenmesi amacıyla, trafik verilerinin “genel ve ayırım göz etmeksizin” saklanmasına izin veren, önleyici amaç güden ulusal yasal tedbirlere izin vermez denilmiştir.

15. maddenin yalnızca aşağıdakilere izin vereceği ifade edilmiştir:

- Elektronik iletişim hizmetleri sağlayıcılarının trafik ve konum verilerini genel olarak ve ayırım gözetmeksizin (topyekûn) saklamasını gerektiren bir talimata başvurulmasına ancak ulusal güvenliğin korunması amacıyla, ilgili Üye Devletin ulusal güvenliğe yönelik gerçek ve mevcut olduğu veya öngörülebilir olduğu gösterilen ciddi bir tehditle karşı karşıya kalındığı durumlarda izin verilebilecektir. Fakat bu talimatın etkili bir incelemeye tabi olması şarttır. Bu inceleme mahkeme ya da bağımsız idari organca (yürütmeden bağımsız olduğu kanıtlanmış olan) gerçekleştirilecek olup bu inceleme, ulusal güvenliğe yönelik gerçek ve mevcut veya öngörülebilir olduğu kanıtlanabilen ciddi bir tehdidin mevcut olduğunu ve ortaya konması gereken koşullara ve güvencelere uyulduğunu doğrulayacaktır. Bu talimat sadece, mutlaka gerekli olan süreyle sınırlı olarak verilebilecektir.
- Ulusal güvenliğin korunması, ciddi suçlarla mücadele edilmesi ve kamu güvenliğine yönelik ciddi tehditlerin önlenmesi amacıyla, trafik ve konum verilerinin hedefli olarak saklanması, nesnel ve ayırımcı olmayan faktörler temelinde, ilgili kişi kategorilerine göre veya coğrafi bir kriter kullanılarak, kesinlikle gerekli olan süreyle sınırlı bir süreyle mümkündür.
- Bir internet bağlantısının kaynağına atanan IP adreslerinin genel ve ayırım gözetmeyen şekilde saklanması, ulusal güvenliğin korunması, ciddi suçlarla mücadele edilmesi ve kamu güvenliğine yönelik ciddi tehditlerin önlenmesi amacıyla, kesinlikle gerekli olan süreyle sınırlı olmak üzere mümkündür.
- Ciddi suçlarla mücadele ve ulusal güvenliğin korunması amacıyla, elektronik haberleşme hizmeti sağlayıcılarının, yetkili makamın etkili yargı denetimine tabi bir kararı vasıtasıyla, bu hizmet sağlayıcılarının elindeki trafik ve konum verilerinin belirli bir süre için hızlandırılmış bir şekilde saklanmasını üstlenmelerini gerektiren bir talimata başvurulmasına izin verilebilecektir.

Bu tedbirlerin, açık ve kesin kurallar vasıtasıyla, söz konusu verilerin saklanması geçerli maddi ve usulü koşullara uygunluğa tabi olmasını ve ilgili kişilerin istismar risklerine karşı etkili güvencelere sahip olmasını sağlaması şart koşulmuştur.⁴²

Bu kararlar ışığında, internet trafik verisinin toplanması ve saklanması yönünden ABAD ve AİHM kararlarının belirlediği kriterler açıktır. Ulusal hukukumuzda yer alan trafik verisi toplanması ve

⁴² Bkz. *SpaceNet AG ve Telekom Deutschland GmbH*, CJEU Judgment of the Grand Chamber, In Joined Case C-793/19 C-794/19, 20.09.2022. Erişim adresi: <https://curia.europa.eu/>

saklanmasına ilişkin hükümlerin yukarıda sözü edilen AHİM kararları gözetilerek uygulanması gerekmektedir.

SONUÇ

BTK tarafından ISS'lerin abone trafik verilerini toplanmak istenmesi değerlendirildiğinde, Türkiye'de internet aboneliği bulunan tüm kullanıcıların trafik verilerinin; salt bir idari işlemle, hakim kararı olmaksızın, ortada herhangi bir hukuki süreç bulunmaksızın, önlenme amaçlı, somut suçlar ve faillele sınırlı olmaksızın, tutulacak veri ve toplum güvenliğine yönelen tehdit arasında illiyet kurulmadan, veriyi tutmaya ilişkin süre koşulu, bölge koşulu, ağır suçların şüphelisi olması muhtemel kişi grupları gibi herhangi bir koşul olmaksızın toplanmak istendiği anlaşılmaktadır.

Kişisel verilerin korunması hakkı, AİHS, BM Medeni ve Sivil Haklar Sözleşmesi, birçok uluslararası belge ve Anayasa m. 20 ile koruma altına alınmıştır. Kişisel verilerin korunması hakkında yönelik müdahalenin hukuka uygun kabul edilebilmesi için yasa ile öngörülmüş olması, meşru bir amaca yönelik olması, demokratik toplumda gerekli olması gereklidir. Bu kriterlerin birlikte ve aynı anda var olması gereklidir.

AİHM kararlarında yasa ile öngörülme kriteri için, yalnızca yasal düzenlemenin varlığının değil bu yasanın kalitesinin de değerlendirileceğini açıkça ifade etmiştir. AİHM, "yasaya uygunluk" için ilk olarak, müdahale içeren düzenlemenin ulusal hukukta bir dayanağının bulunmasının gerektirdiği, ikinci olarak, ilgili düzenlenmenin ilgili kişiye erişilebilir olması gerektiği, üçüncü olarak, etkilenen kişinin ulusal hukukun uygulanmasının sonuçlarını şahsı açısından öngörebilmesi gerektiği ve dördüncü olarak ilgili ulusal hukuk düzenlemesinin hukukun üstünlüğü ile uyum içinde olması gerektiği vurgulanmıştır.⁴³ AYM de "*hakki sınırlamaya yönelik kanuni düzenlemenin şeklen var olmasının yeterli olmadığını, yasal düzenlemelerin keyfiliğe izin vermeyecek şekilde belirli, ulaşılabilir ve öngörülebilir düzenlemeler niteliğinde olması gerektiğini*" sıklıkla vurgulamaktadır.⁴⁴

6698 sayılı KVKK'ya dayanak oluşturan 108 nolu Sözleşme'nin istisnalara ilişkin 9. maddesine göre, Sözleşme ile öngörülen güvencelerin geciktirilebilmesi, devlet ve/veya kamu güvenliği, devletin ekonomik çıkarlarının korunması ve suçla mücadele edilmesi ile veri sahibinin ve/veya diğerlerinin hak ve özgürlükleri söz konusu olduğunda, ancak ve ancak bu amaçlara yönelik önlemler devlet hukuku ile öngörülmüş iseler ve demokratik toplumda gerekli iseler mümkün kabul edilmiştir. 108 No'lu Sözleşme gereği istisnalar değerlendirilirken üç koşul olan, "*yukarıda sayılan amaçlar çerçevesinde yapılmış olma, yasa ile öngörülmüş olma ve demokratik toplumda gerekli olma*" hususlarının toplu olarak bir arada bulunması gereği açıktır.

⁴³ Bkz. *Benedik v. Slovenia, ECHR Judgment of the Fourth Section, Application no. 62357/14, 24.04.2018.*Erişim adresi: <https://hudoc.echr.coe.int/>

⁴⁴Bkz. AYM. Tuğba Arslan Başvurusu. Başvuru no. 2014/256, T.25.06.2014. Erişim adresi: <https://www.anayasa.gov.tr>

Trafik verilerin toplanması ve BTK'ya aktarılması hususunda Türk hukuk mevzuatı açısından trafik verilerinin toplanması ve BTK'ya aktarılmasını öngören yasal düzenlemelerin AYM ve Danıştay tarafından iptal edilmiş olduğu açıktır. Ayrıca, Türkiye'deki tüm internet kullanıcılarının trafik verilerinin toplanmasını öngören BTK işleminin, yukarıda da değinilen kriterler bulunmaksızın "genel ve ayırım gözetmeksizin" toplanmak istenmesi demokratik bir toplumda meşru sayılamayacağından⁴⁵ hukuka uygunluk koşullarını da taşımadığı değerlendirilmektedir.

Söz konusu idari işlemle başvurulmak istenen koruma önlemi 'iletişimin tespiti' kapsamında değerlendirildiğinde ise CMK md.135 uyarınca başka şekilde delile ulaşma olanağının olmaması halinde, hâkim kararıyla ilgilinin iletişiminin dinlenip, kayda alınabileceği açıktır. Trafik verilerinin iletişimin bir parçası olduğu kabulü gereği BTK'nın salt bir idari işlemi ile bu verilerin erişim sağlayıcılardan alınabilmesinin yerinde olmadığını, 5271 Sayılı Kanun m.135/6'da düzenlenen iletişimin tespiti uygulamasına aykırılık teşkil ettiği değerlendirilmektedir. (Karadeniz, 2022: 126) BTK'nın Türkiye'de aboneliği bulunan tüm internet kullanıcılarının verilerini süresiz şekilde topyekûn biçimde elde ederek merkezinde topladığı bu verilere yalnızca CMK m.135 gereği hâkim kararıyla erişmesi hali dahi, ASSS'nin usul hükümlerini ihtiva eden koruma önemlerine aykırılık teşkil edecektir. Trafik verilerinin gelişi güzel topyekûn şekilde toplanmasına Sözleşme cevaz vermemektedir. Her saat başı Türkiye'deki tüm internet abonelerinin hangi IP'ye eriştiği bilgisini önleyici tedbir mahiyetinde, ileride oluşacak suç şüphesiyle, iletişimin tespiti ve dinlenilmesi amacıyla kullanılmasına yönelik toplanmak istenmesinin orantısız bir tedbir olduğu değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, AİHM kararları uyarınca da kişisel verilerin korunması hakkına müdahalenin "*ilgili amaçlar çerçevesinde yapılmış olma, yasa ile öngörülmüş olma ve demokratik toplumda gerekli olma*" ölçütlerinin bir arada bulunması halinde yapılmasında hukukiliğinden söz edilebilecektir. Aynı zamanda hakkı sınırlamaya yönelik kanuni düzenlemenin şeklen var olmasının yeterli olmadığı, yasal düzenlemelerin keyfiliğe izin vermeyecek şekilde belirli, ulaşılabilir ve öngörülebilir düzenlemeler niteliğinde olması gerekliliği AHİM ve AYM kararlarında vurgulanmaktadır.

BTK, Abone Desen Yapısı Kurul Kararı ile isim, soy isim, kimlik numarası, aile kimlik bilgileri, mesleği, pasaport numarası, vergi kimlik numarası, mersis numarası, cinsiyet, uyruk, adres, gibi bilgilerini topladığı abonelerin ISS Trafik Verisi Kaydı Toplama işlemiyle her saat başı trafik verileri kayıtlarını da toplamak istemektedir. Türkiye'deki milyonlarca internet kullanıcısının yukarıda sayılan tüm kişisel verilerinin tek bir merkezde önleme amacıyla topyekûn biçimde tutuluyor olması başlı başına bir risk içermektedir. Kanaatimizce söz konusu verilerin kötü niyetli kimselerin eline geçmesi ulusal güvenlik sorununa kadar varabilecek olumsuz durumlara sebebiyet verebilecektir.

⁴⁵ Bkz. *Commissioner of An Garda Síochána and Others, CJEU Judgment of the Grand Chamber. Case C-140/20, 5.04.2022.* Erişim adresi: <https://curia.europa.eu/>

İki kez AYM incelemesine bir kez Danıştay incelemesine tabi tutulan trafik verilerinin BTK tarafından toplanıp toplanamayacağı hususunun AYM ve Danıştay tarafından açıkça karara bağlanmış olmasına rağmen BTK'nın tüm Türkiye'deki internet abonelerinin trafik verilerini herhangi bir sınırlamaya ya da süreye tabi olmaksızın toplamak istemesinin ulusal, uluslararası mevzuata ve içtihatlarla aykırılık teşkil edeceği değerlendirilmektedir. BTK'nın trafik verisi toplanması işlemine ilişkin derdest davada işlemin iptaline karar verilmesi halinde trafik verilerini toplamaya son vermesi ve bugüne kadar hukuka aykırı şekilde toplamış olduğu trafik verilerini de imha etmesi gerekmektedir.

Ayrıca 5651 sayılı Kanun uyarınca işletmecilerin trafik verisini saklama yükümlülüğü de tutulma süresi, gizlilik usulleri kapsamında ayrıca tartışılması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, D. (2018). Türkiye'de hukuki ve idari açıdan düzenleyici ve denetleyici kurumların bağımsızlığına ilişkin değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57) 1-19. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr>
- Avrupa Konseyi (2021). Siber suç sözleşmesi açıklayıcı memorandum. Erişim adresi: <https://www.eralp.av.tr/avrupa-konseyi-siber-suc-sozlesmesi-aciklayici-memorandum-internet-ve-hukuk-platformu-i-v-h-p-cevirisi/>
- Avrupa Parlamentosu, (2002), 2002/58/EC Direktifi. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/>
- Avrupa Parlamentosu, (2006), 2006/24/EC Direktifi. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/>
- Bergland, E., (2003). *Council of Europe Cybercrime Convention Articles 16 and 17: Expedited Preservation of Computer Data*, (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi: <https://www.duo.uio.no/handle/10852/19506>
- Bilgi Teknolojileri İletişim Kurumu. (2017, 15 Aralık). Kuruluş. Erişim adresi: <https://www.btk.gov.tr/kurulus>
- Brown, I., (2011). Communications data retention in an evolving internet. *International Journal of Law and Information Technology*, 19(2), 95-109. <https://doi.org/10.1093/ijlit/eaq016>
- Candoğan, G., (2022, Ocak 11). İnternet ortamında yapılan yayınlara dair yönetmelikte yer alan bazı düzenlemelerin iptaline dair henüz mevzuata işlenmemiş danıştay kararı. Erişim adresi: <https://www.forseti.com.tr/genel/internet-ortaminda-yapilan-yayinlara-dair-yonetmelikte-yer-alan-bazi-duzenlemelerin-iptaline-dair-henuz-mevzuata-islenmemis-danistay-karari/>
- Convention on Cybercrime, (2001, 23 Kasım), Erişim adresi: <https://rm.coe.int/1680081561>.
- Çağlayan, R., (2013) İdare Hukuku Dersleri, Ankara, Adalet Yayınevi.
- Çakmak, Z., (2011). Bağımsız idari otorite olarak enerji piyasası düzenleme kurumu, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/519584>
- Çankaya, H., Cengiz, E., (2018). Biyopolitik açıdan kişisel verilerin korunması, *Memleket Siyaset Yönetim*, 13(29), 135-156. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr>

- Eroğlu, D., (2022 a, 10 Ağustos) Belgeleriyle BTK-gate (4) | Kitlesel gözetim aralıksız devam ediyor: İşte BTK'nın bir günde hakkımızda öğrendiği her şey, Medyascope. Erişim adresi: <https://medyascope.tv>
- Eroğlu, D., (2022 b, 21 Temmuz) Belgeleriyle BTK-Gate (1): Türkiye'deki Tüm Kullanıcıların İnternet Hareketleri, Yaklaşık Bir Buçuk Yıldır, Kimlikleri Ve Kişisel Verileriyle Birlikte BTK'ya Akıyor, Medyascope. Erişim adresi: <https://medyascope.tv>
- Gürkan, M. F., (2013). Düzenleyici ve denetleyici kurum olarak bilgi teknolojileri ve iletişim kurumu (btk), *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 333-356. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/>
- İstanbul Bilgi Üniversitesi, (2018) Avrupa Veri Koruma Mevzuatı El Kitabı, İstanbul. Erişim adresi: <https://itlaw.bilgi.edu.tr/>
- Kabataş Yılmaz, B., (2019). *Türk hukukunda telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesi tedbiri* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul) Erişim adresi: <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/148309>
- Karadeniz, Y., (2022). Avrupa konseyi sanal ortamda işlenen suçlar sözleşmesi ve Türk Hukuku'nda karşılığı, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 11(1), 109-134. <https://doi.org/10.28956/gbd.1109756>
- Kaspersen, H., Schwerha J., (2011) *Article 15 conditions and safeguards under the Budapest convention on cybercrime*. Council of Europe. Erişim adresi: <https://www.combattingcybercrime.org/files/virtual-library/international-cooperation/article-15—conditions-and-safeguards-under-the-budapest-convention-on-cybercrime.pdf>.
- Keskin, S., (2001). Avrupa konseyi siber suç sözleşmesinde ceza muhakemesine ilişkin hükümlerin değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 59(1-2), 155-180. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/>
- Kızılkaya, E., (2022, 30 Ağustos) BTK'dan “BTK-gate” açıklaması geldi, hukukçulara göre suç işleniyor, Juorno. Erişim adresi: <https://journo.com.tr/btkgate-btk-cevap>.
- Kosta, E., Valcke, P., (2006) Retaining the data retention directive”, computer law & security review, *The Computer Law and Security Review*, 22(5), 370-380. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2006.07.002>
- Öztürk, B., Erdem, M. R., (2008) Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku, 12. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Rekabet Kurumu (t.y.). Hakkımızda. Erişim adresi: <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Sayfa/Kurumsal/hakkimizda>.
- Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesi, (2014, 9 Ağustos) Resmi Gazete (Sayı: 29083(Mükerrer)) Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/08/20140809-5.htm>.
- TBMM, (2022, 1 Haziran). Türkiye Büyük Millet Meclisi Dijital Mecralar Komisyonu Tutanak Dergisi 1 Haziran 2022 Çarşamba 9. Toplantısı. Erişim adresi: https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=2970
- Ünal, O.G., (2011). Bilgisayarlarda bilgisayar programlarında ve kütüklerinde arama kopyalama ve elkoyma. (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/>
- Yılmaz, O. B., (2021). Türkiye ve avrupa birliği'nde kişisel verilerin korunması ve uygulanacak hukuk (Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/>

Geliş Tarihi:

20.02.2023

Kabul Tarihi:

18.12.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Uçar, O., & Erkul, İ., Ç. (2023). Vergilendirme ve temsil arasındaki ilişkinin Amerikan Bağımsızlık Savaşı ışığında incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 1216-1236. doi: 10.46928/iticusbe.1253738

VERGİLENDİRME VE TEMSİL ARASINDAKİ İLİŞKİNİN AMERİKAN BAĞIMSIZLIK SAVAŞI IŞIĞINDA İNCELENMESİ

Araştırma

Onur Uçar

Sorumlu Yazar (Correspondence)

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

onurucar@osmaniye.edu.tr

İbrahim Çağrı Erkul

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

ibrahimcagrierkul@osmaniye.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Onur Uçar, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisat bölümü öğretim üyesidir. Türk Vergi Sistemi, Vergi Hukuku, Hukukun Temel Kavramları, Medeni Hukuk, Borçlar Hukuku derslerini vermektedir. Vergi Ceza Hukukunda Ölçülülük İlkesi üzerine yayımlanmış kitabı bulunmaktadır.

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Çağrı Erkul, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyesidir. İngiliz Dış Politikası, Uluslararası İlişkiler, AB – Türkiye İlişkileri, Üçüncü Dünya, Azınlıklar ve Milliyetçilik derslerini vermektedir. Britanya İmparatorluğu ve İngiliz Dış Politikası üzerine yayımlanmış kitapları bulunmaktadır.

VERGİLENDİRME VE TEMSİL ARASINDAKİ İLİŞKİNİN AMERİKAN BAĞIMSIZLIK SAVAŞI IŞIĞINDA İNCELENMESİ

Onur Uçar
onurucar@osmaniye.edu.tr
İbrahim Çağrı Erkul
ibrahimcagrierkul@osmaniye.edu.tr

Özet

Magna Carta’da kralın, ortak konseyin onayını almadan vergi salamayacağına hükmedilmiş olsa da burada ifade edilen “ortak konsey” kavramı, elbette halkın tamamını ilgilendiren bir müesseseye karşılık gelmemekteydi. Magna Carta’nın ihtiva ettiği bu düzenlemenin, doğrudan doğruya “temsilsiz vergi olmaz” ilkesine dayanak teşkil ettiği neticesine varılamasa dahi söz konusu prensibin temellenmesindeki etkisini yadsımak da yerinde bir çıkarım olmayacaktır. Öyle ki Magna Carta’nın ilanından sonraki dönemlerde İngiltere’de, vergilendirme için onayın gerekli olduğu hususunun benimsenmeye devam edilmesi bunu açıkça ortaya koymuştur. Türkçe literatür göz önünde bulundurulduğunda, Magna Carta’nın “temsilsiz vergi olmaz” ilkesinin kaynağı olduğu anlayışının kök saldığı ve genel kabul gören bir bilgi olarak yerleştiği görülmektedir. Çalışmada ise Magna Carta ile “temsilsiz vergi olmaz” ilkesi arasındaki ilişkinin varlığı inkâr edilmemekle birlikte, tam anlamıyla isabetli olmadığı savı ileri sürülmüş, bu ilkeye esas olarak Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve bu savaşa giden yolda koloniler ile Britanya İmparatorluğu arasında yaşanan gelişmelerin dayanak oluşturduğu, gerekçeleriyle birlikte ortaya koyulmuştur.

Amaç: Türkçe literatürde, “temsilsiz vergi olmaz” ilkesinin dayanağının Magna Carta olduğuna dair genel kabul gören anlayış hâkimdir. Çalışmanın amacı, Magna Carta ile “temsilsiz vergi olmaz” ilkesi arasındaki ilişkiyi yadsımadan, söz konusu ilkenin esas olarak Amerikan Bağımsızlık savaşı ve bu savaşa giden yolda yaşanan gelişmelerinin kaynaklık ettiğini gerekçeleriyle ortaya koymaktır.

Yöntem: Çalışmaya vücut vermek ve sağlam temellere dayandırmak adına, geniş kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır.

Özgünlük: Çalışma, Türkçe literatürde hakim olan “temsilsiz vergi olmaz” ilkesinin Magna Carta’ya dayandığı görüşüne alternatif sunma motivasyonu ile kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Magna Carta, Amerikan Bağımsızlık Savaşı, Temsil, Vergilendirme, Kanunilik, Britanya İmparatorluğu, Koloniler.

Jel Classification: K10, K34, N00

REVISITING THE LINK BETWEEN TAXATION AND REPRESENTATION THROUGH THE PRISM OF THE AMERICAN REVOLUTIONARY WAR

Abstract

Although it is stated in Magna Carta that the king cannot impose taxes without approval of the common council, the word referred to here as “common council” of course did not represent the entire population. It would not be appropriate to deny the effect of Magna Carta on the foundation of the principle of no taxation without representation, it cannot be concluded that this regulation in Magna Carta constitutes a direct basis for the principle of no taxation without representation. Considering that approval is required for taxation in England after the proclamation of Magna Carta shows how important this historical document is. Considering the Turkish literature, it is generally accepted that Magna Carta is the source of the principle of no taxation without representation. In the study, the existence of the relationship between Magna Carta and the principle of no taxation without representation has not been denied. What we are trying to express here, this relationship is not entirely correct. The study explains the principle of no taxation without representation, taking into account the American Revolutionary War and the relations between the colonies and the British Empire in the pre-war period.

Purpose: In Turkish literature, there is a generally accepted opinion that Magna Carta is the basis of the principle of no taxation without representation. The aim of the study is to explain with justifications that the main source of this principle is the American War of Independence and the developments in the pre-war period of this war, without denying the relationship between Magna Carta and the principle of no taxation without representation.

Method: A comprehensive literature review was conducted to write the article on solid foundations.

Originality: In Turkish literature, it is generally accepted that Magna Carta is the source of the principle of no taxation without representation. The study was written with the motivation to offer an alternative thought to this view and present a novel perspective and challenge this conventional viewpoint.

Keywords: Magna Carta, American Revolutionary War, Representation, Taxation, British Empire, Colonies

Jel Classification: K10, K34, N00

GİRİŞ

Büyük Özgürlükler Fermanı, Büyük Özgürlük Şartı, Büyük Şart ya da İngiliz Büyük Şartı gibi çeşitli şekillerde Türkçe'ye çevrilmiş olsa da Magna Carta Libertatum; literatürde, kısaca Magna Carta olarak bilinmektedir (Vatansever Öztürk, 2015: 4818; Tuzcuoğlu, 1996: 281; Arslan, 2018: 2869; Kuyaksil, 2002; 235). Türkçe doktrin nazarında Magna Carta'ya dair genel kabul gören bir diğer husus ise vergilendirme açısından büyük önemi haiz olan “temsilsiz vergi olmaz” ilkesinin ilk dayanağını teşkil ettiğidir, başka bir ifadeyle, ilkenin doğumuna vesile olduğudur (Vatansever Öztürk, 2015: 4818). Fakat literatürde, bu genel kanının isabetli olmadığı yönünde görüşler de mevcuttur. Örneğin, Taşdöğen çalışmasında, Magna Carta'nın, “temsilsiz vergi olmaz” ilkesinin kaynağı olarak ileri sürülmesinin yerinde bir tespit olmadığı, söz konusu çıkarımın Magna Carta'nın lafzına ve ilgili olduğu dönemin ruhuna aykırı bir şekilde yorumlanmış olmasından ileri geldiği savlarını öne sürmüştür (Taşdöğen, 2021: 137).

Bu çalışmada, yukarıda ifade edilen görüşe katılmakla yetinilmiş ve Magna Carta'nın “temsilsiz vergi olmaz” ilkesinin kaynağı olup olmadığı tartışmaları çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Nitekim çalışma, vergi-temsil ilişkisi; dolayısıyla vergilerin kanuniliği ilkesi hususunda Türkçe literatürde öne çıkan ve hala tartışılmalı meseleye yeni bir yön kazandırmak motivasyonu/amacıyla oluşturulmuştur. Bu maksatla vergi-temsil ilişkisinin temeli, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na giden sürece dayandırılmış ve yer verilen gerekçelerle bu savın desteklenmesi gayreti içine girilmiştir. Söz konusu amaca erişmek adına, çalışmada, öncelikle vergi-temsil ilişkisi kavramsal açıdan ele alınmış, ardından Britanya İmparatorluğu ve Amerikan kolonileri arasında yaşanan Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın sebepleri vergi-temsil ilişkisi temelinde detaylandırılmıştır.

Bu noktada çalışma, “temsilsiz vergi olmaz” ilkesinin Amerikan kolonileri tarafından nasıl benimsendiğini, savunulduğunu ve Britanya İmparatorluğu'na karşı elde edilen zaferde nasıl bir yere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmanın sonuç kısmında “temsilsiz vergi olmaz” ilkesi ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı arasındaki ilişki üzerine genel bir değerlendirmeye de yer verilmiştir.

KAVRAMSAL AÇIDAN VERGİ-TEMSİL İLİŞKİSİ

Vergi, kamu harcamalarının finansmanını sağlamak ve/veya toplumun içinde bulunduğu koşulların zorunlu kıldığı önlemleri almak adına devletçe; ödeme gücü olanlardan, ödeme güçleriyle orantılı olarak ve belli bir gidere özgülenmeksizin alınan, kanuna dayalı, zorunlu parasal ödemelerdir (Şenyüz, Yüce ve Gerçek, 2021: 88). Verginin nitelikleri arasında yer alan kanuna dayalı olma vasfı, vergi ile temsil ilişkisinin de bir nevi temas noktasını teşkil etmektedir. Nitekim vergilendirme yetkisi, devletlerin, ülkeleri üzerindeki egemenliğine dayalı olarak vergi alma hususundaki hukuki ve fiili güçtür (Çağan, 1982: 3). Demokrasilerde de egemen halktır; pratikteyse egemenliğin halkın adına, halk tarafından seçilen temsilciler vasıtasıyla kullandığı kabul görmektedir (Gözler, 2021: 204). Nihayetinde, temsil edilenlerin icazetinden, diğer bir ifadeyle yasal temelden yoksun olan fiili gücün, meşruluğu da pek tabii mevzubahis olamayacaktır. Bununla birlikte, hukuki gücün varlığının kaçınılmazlığının yanında, öncelenmesi gerektiğinin de önem arz ettiğini vurgulamak isabetli olacaktır.

Vergilendirme yetkisinin kapsamı, vergi-temsil ilişkisinin de içeriğini tayin etmektedir. Kapsam itibariyle ise vergilendirme yetkisi; dar anlamda ve geniş manada olmak üzere ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Dar anlamda vergilendirme yetkisi; devletin, kamu gelirleri içinde yalnızca vergi salmaya dair yetkilerini içerirken; geniş anlamda vergilendirme yetkisi; devletin, kamu harcamalarına finansman sağlamak üzere gerçek ya da tüzel şahıslar üzerine koyduğu mali yükümlülüğün her türlüünü kapsamına almaktadır. Haliyle, dar anlamda karşılık bulan verginin yanı sıra, harçlar, resimler, fon yükümlülükleri (örneğin, işsizlik sigortası fonu), tabi olunan meslek odası aidatları, belediyelerce sunulan hizmetler için harcamalara katılma payları gibi vergi benzeri mali yükümlülükler geniş anlamda vergilendirme yetkisi içinde değerlendirilmektedir (Öncel, Kumrulu ve Çağan, 2013: 33-34).

Tabi olunan hukuk kuralının önceden bilinmesi ve davranışlarla tutumların buna göre düzenlenebilmesi manasına gelen hukuki güvenlik ilkesinin, çalışmanın bu bölümü için önemi büyüktür. Zira söz konusu ilke, vergi hukuku için özel bir ehemmiyete sahiptir. Nitekim vergi, başta mülkiyet hakkı olmak üzere; seyahat ve yerleşme özgürlüğü, sözleşme hürriyeti, özel hayatın gizliliği hakkı, çalışma özgürlüğü gibi anayasalarca tanınan birçok hak ve özgürlüğe müdahale edici nitelik taşımaktadır. Haliyle, devletin vergilendirme hususunda yapacağı bir tasarruf, vergi marifetiyle temel hak ve özgürlüklere müdahale neticesini doğuracaktır. Bireylerin kararlarına etki derecesi bu denli mühim olan vergiye dair konuların, idari karar üstü bir norm olan ve parlamento eliyle hayat bulan kanunla düzenlenmesi icap etmektedir. Bu gereklilik de vergilerin kanuniliği ilkesine işaret etmektedir. Ayrıca, vergilerin kanuniliği ilkesinin bir nevi sacayaklarını teşkil eden belirlilik, kıyas yasağı ve kanunların geriye yürümezliği prensiplerini de kapsamı içinde aldığını gözden ırak tutmamak gerekmektedir.

Vergilemede kanunilik ilkesi; devletin, vergilendirme yetkisini, genel, soyut, objektif esaslar çerçevesinde ve yasama organı eliyle çıkarılan kanunlar marifetiyle kullanması olarak tanımlanmaktadır (Çağan, 1982: 103). Hukuk devleti ilkesinin benimsendiği ülkelerde kanun koyma tekeli, yukarıda da ifade bulduğu üzere, teoride egemene; pratikte ise temsilcilere daha doğru bir ifade ile temsilcilerin oluşturduğu parlamentoya aittir. Nihayetinde, temsiliyet mekanizması işletilmeden, vergilendirme sürecinin dizaynı, uygulanması ve sonlandırılması imkan dâhilinde değildir. Bu durum, birbirlerine asla kayıtsız kalamayan iki müessese olan vergilerin kanuniliği ilkesi ile kanunsuz vergi olmaz prensibinin arasındaki ilişkiyi bariz biçimde ortaya koymaktadır.

Kısaca ifade edildiğinde; devletlerin, vergilendirme yetkilerini yalnızca kanun çıkarmak suretiyle kullanabilmelerini ifade eden vergilerin kanuniliği ilkesi, şekli manada, vergilerin ancak kanun marifetiyle koyulabileceğini belirtirken; vergi hukuku bağlamında, temel anayasal haklardan olan mülkiyet hakkına müdahalede bulunabilmenin, “temsilsiz vergi olmaz” prensibiyle örtüşecek şekilde, parlamentonun yetkisinde olmasını ifade etmektedir. Başka bir deyişle, vergilerin kanuniliği ilkesi, kamu giderlerini kimin karşılayacağına idarenin değil; parlamentonun, yani halkın, kendileri adına karar vermesi için seçtikleri kişilerin karar vermesini gerekli kılmaktadır (Şenyüz vd., 2021: 28).

Vergilerin kanuniliği ilkesi, demokrasinin hakim olduğu ülkelerde vergilendirme yetkisinin yasama organınca kullanılması şeklinde ortaya çıkarken; aynı zamanda, bahse konu yetkinin yalnızca yasamaya ait olduğu ve yasama dışında hiç bir organa devredilemeyeceği manasını da taşır ki bu nihai durum, “temsilsiz vergi olmaz” prensibinin pratiğini teşkil etmektedir (Şenyüz vd., 2021: 28). Öte yandan, vergilendirmeye dair tasarrufların mükelleflerce seçilen temsilciler eliyle gerçekleştirilmesi bir nevi mükelleflerin dolaylı olarak dahi olsa kendi kendilerini vergilendirdikleri sonucunu doğurmaktadır (Güneş, 2014: 15).

Medeniyetin mühim göstergelerinden olan vergiler, büyük ve kadim uygarlıkların bünyelerinde belirip gelişmiştir (Samson, 2002: 21). Önem atfedilen bir diğer medeniyet göstergesiye, zaman içerisinde etkisi ve etkililiği artan temsil müessesesidir. Bugün, her ne kadar vergi ve temsil kurumlarının birbirleriyle olan sıkı ilişkisi yadsınamasa dahi, köken itibarıyla aynı anda ortaya çıkmadıkları ileri sürülmektedir (Taşdöğen, 2021: 123). Daha açık bir ifade ile verginin salınmasında temsilin mutlak olarak aranır olmasının ya da çalışmada ifade bulan haliyle; temsilsiz verginin olamayacağı anlayışının kabulü ve uygulanması vakit almıştır.

Verginin, ortaya çıktığı dönemlerden, temsil müessesesiyle bütünleştiği zamana değin geçirdiği dönüşüm, etkileri itibarıyla farklı sonuçları beraberinde getirmiştir. Öyle ki yönetilenlerin, yönetimde temsil edilmesinden mahrum oldukları zamanlarda vergi, ilgili dönemin hükümdarlarının tek taraflı hükümranlığını meşrulaştıran bir müessese iken; temsil kurumunun kabulü ve artan etkinliğiyle vergi, yönetenler ve yönetilenlerin karşılıklı olarak mutabakata vardıkları bir toplumsal uzlaşma aracı olarak kabul görmeye başlamıştır (de Crouy-Chanel 2014; akt. Taşdöğen, 2021: 123).

Günümüz koşullarında sözü özüyle ifade etmek gerekirse, etle tırnak misali ayrı düşünülemeyen kurumlar olsa dahi temsil, yukarıda da ifade edildiği üzere vergiye nazaran daha yeni bir müessesedir (Herb, 2003: 4). Temsil kurumunun ortaya çıkışı ile vergilendirmeyi ilişkilendiren, başka bir deyişle vergi ile temsilin doğuşu arasında bağlantı kuran teorilerin çoğunluğu, bahse konu ilişkinin hükümdarların savaş giderlerini karşılamak adına paraya ihtiyaç duymasına dayandırırmaktadır. Bu görüşü sav olarak benimseyenlere göre, dönemin hükümdarları vergi geliri sağlamak adına temsile razı gelmiş, bir nevi vergi gelirleri ile temsil mübadeleye konu edilmiştir (Bates and Lien 1985; Levi 1988; Tilly 1990; akt. Herb, 2003: 3). Kısaca, savaş dolayısıyla dikkate değer ölçüde artan finansman gereksinimi vergiye olan ihtiyacı da aynı minvalde arttırmış, en nihayetinde bu durum, hükümdar ile vergi yükümlüleri arasında vergi-temsil mübadelesini konu edinen mutabakatların sağlanmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece, temsil kurumunun doğmasına ve gelişmesine zemin hazırlayan demokratikleşmeye dair ilk kurumsal adımlar da atılmıştır. Temsilcilerin oluşturduğu parlamentoların sahip oldukları temsil kapasiteleri de devletlerin finansman ihtiyaçları ile doğru orantılılık arz etmiş; devletlerin paraya duydukları gereksinim arttıkça, buna paralel olarak parlamentoların temsil etkisi artış göstermiştir. Nitekim temsil kurumu olarak parlamentonun meydana getirilme motivasyonu dikkate alındığında, parlamentoya müracaat vergilendirmenin onayı olarak algılanmıştır.

Temsil kurumunun vergilendirme marifetiyle geliştiği genel kabul gören görüşlerdendir. Öncesinde de ifade edildiği üzere; temsilin, vergi geliri elde etmek isteyen hükümdarların bu gayeye erişmek adına vergi yüklenicileriyle giriştiği gelir-temsil mübadelesiyle ortaya çıktığı savunulmaktadır. Bununla birlikte; temsilin, verginin meşrulaştırılması uğruna hükümdarlarca ödenen bir diyet olduğunu ileri süren görüşler de mevcuttur. Öte yandan, vergilendirmenin katkısı olmadan demokratik kurumların anlaşılamayacağı fikri de literatürde kendisine yer bulmuştur. Yukarıda yer verilen bu görüşlerle örtüşen fakat belli bir hususta söz konusu düşüncelerden ayrılan bir sava göre; gelirlerinin önemli bir kısmını vergilerden ziyade doğal kaynaklardan sağlayan, başka bir deyişle, kamusal harcamalarını finanse etmek için vergiye ihtiyaç duymayan ülkeler -ki bu ülkeler rantçı olarak nitelendirilmektedir- haliyle vatandaşlarıyla vergi için temsil mübadelesi pazarlığına girme gereksinimi de duymamaktadırlar. Bu durum bilhassa Avrupa ülkeleri için geçerli olan ve siyasal ve sosyal bilimcilerce genel kabul gören, vergilendirmenin temsili; temsilin de demokrasiyi doğurduğu anlayışına aykırı durumların doğmasına sebebiyet verebilmektedir (Herb 2003: 26). Nitekim, bir doğal kaynak olarak zengin petrol yataklarına sahip olan Suudi Arabistan, İran, Irak Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi Ortadoğu ülkelerinin yönetimlerinin demokrasiden yoksunluğunun ortaya konulan bu görüşle de ilişkilendirilebileceği düşünülmektedir.

Son olarak, verginin temsille mübadelesinden filizlenen demokratik rejimlerin, sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi, devletlerin, yine vergilendirme yoluyla elde edeceği düzen mali kaynaklara bağlıdır. Diğer bir ifadeyle, vergilendirme, demokrasinin finansmanı bağlamında zaruri bir araçtır (Öncel vd., 2003: 35). Söz konusu mecburiyet devam ettiği müddetçe de vergi, bir nevi demokrasiyi muhafaza altına alan ve onu geliştiren bir etmen niteliğini sürdürecektir.

AMERİKAN BAĞIMSIZLIK SAVAŞI VE VERGİ TEMSİL İLİŞKİSİ

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ve sebeplerinin anlaşılabilmesi için öncelikle İngiltere'nin "Yeni Dünya" olarak adlandırılan Amerika Kıtası'ndaki varlığının tarihsel olarak anlaşılması elzemdir. İngiltere'nin, Amerika Kıtası'nın kuzeyine yönelik -sahiplik- iddiaları, İngiltere Kralı VII. Henry dönemine kadar gitmektedir. VII. Henry, Hindistan ve Çin'e ulaşmalarını sağlayacak bir "kuzeybatı" geçidini bulmak için Venedikli denizciler John Cabot ile oğlu Sebastian Cabot'un 1497 ve 1498'de gerçekleştirdikleri keşif gezilerini desteklemiştir. Bu seferler sonucunda bir "kuzeybatı" geçidi bulunamamış olsa dahi Amerika Kıtası, İngiltere adına keşfedilmiş ve İngiltere'nin Kuzey Amerika'ya yönelik sahiplik iddiasının temeli oluşmuştur. Devam eden süreçte çok sayıda İngiliz kâşif, bir "kuzeybatı" geçidi bulma amacıyla sefer düzenlemiştir. Kraliçe I. Elizabeth döneminde, Sir Walter Raleigh'in İngiliz Kralı/Kraliçesi adına sahiplenilen toprakların yerleşim ve kolonileşmeye uygun olduğu yönündeki düşüncesi, Amerika Kıtası'na yerleşim denemelerinin yapılmasının önünü açmıştır. Her ne kadar bu denemeler ilk etapta başarısız olsa da İngilizlerin Amerika Kıtası'na yerleşme sürecini başlatmıştır ve bu yönüyle önemsenmelidir (Cornman ve Gerson, 1907: 7-10).

İlk kalıcı İngiliz yerleşiminin, 17. yüzyılın hemen başında Virginia'da yapılmasıyla, İngiltere için Amerika Kıtası'nda yeni bir dönem başlamıştır. Bu başlangıcın ardından Kuzey Amerika'nın İngiltere adına kolonileştirilmesi hızlanmış ve İngiltere, oluşan kolonileri üç farklı şekilde yönetmeye çalışmıştır: Charter hükümeti (imtiyaz yönetimi) ile yönetilen kolonilerde Kral'ın verdiği imtiyazlarla hükümetin yetkileri belirlenirken, halkın değerli kabul edilebilecek hakları da garanti altına alınmaktaydı. Bu hükümet modelinde halk, kendi valisini ve parlamentonun her iki kanadını seçebiliyordu. Bu bakımdan kralın, bu kolonilerin yönetimi üzerine etkisi azdı. Proprietary hükümet (vesayet yönetimi) modelinde ise kral geniş yetkileri bir imtiyaz sahibine veriyordu. İmtiyaz sahibi, kraldan aldığı yetkiyle koloniyi kendisi yönetebilir veya koloniye bir vali atamayı tercih edebilirdi. Halk parlamentonun alt kanadını seçebildiği için bu hükümet sistemi sınırlı bir monarşiye benzetilmiştir. Son olarak royal¹ (kraliyet) yönetim modeli, kralın valiyi ve valinin konseyini ataması sebebiyle, yukarıda değinilen iki modelden de farklılaşmaktadır. Bu modelde de halk parlamentonun alt kanadını seçebilmekteydi. Görüleceği üzere her üç modelde de halk parlamentonun alt kanadını kendisi seçmekteydi ancak vali yasama meclisinin alacağı kararları mutlak olarak veto etme yetkisine sahipti.² Ayrıca kolonilerin İngiltere yasalarına aykırı bir yasa kabul etmelerine izin de verilmiyordu. Üç yönetim modeli arasında charter modeli, krala en az bağlı olan yönetim olarak politik anlamda belirgin bir özgürlüğü içermekteydi. Bunun pratikteki anlamı bu yönetim modeline sahip olan kolonilerin kendi kendilerini nasıl yöneteceklerine yönelik bilgi sahibi oldukları gerçeğiydi (Cornman ve Gerson, 1907: 20-24).

¹ Bu yönetim modeli aynı zamanda provincial (eyalet) hükümet modeli olarak da adlandırılmaktadır.

² Kralın görevlendirdiği valiler ile kolonilerdeki halkın seçtiği parlamentolar arasındaki yetki ve güç mücadelesi yönetimde ikiliğe sebebiyet vermekte ve kolonilerde rahatsızlık yaratmaktaydı (Özdal, Karaca, 2015: 242).

Kolonilerin yukarıda ifade edilen vali, konsey ve meclis (parlamentonun alt kanadı) şeklindeki yapılanmalarının Britanya’daki Kral, Lordlar ve Avam Kamaraları’na karşılık gelmesi, kolonilerin Britanya’daki yönetsel yapıya benzer bir yapıya sahip olduklarının anlaşılması adına önemlidir. Kolonilerin yönetimlerine ilişkin belirtilmesi gereken diğer bir konu ise kolonilerde vergilerin nasıl tahsil edileceği ve harcanacağı konusunda vali ve meclis arasında yaşanan anlaşmazlığın varlığıdır. Son olarak, kolonilerin birer yazılı anayasaya sahip olmaları, yönetsel olarak onları İngiltere’den farklılaştırmıştır (Armaoğlu, 2017: 46). Amerikan Bağımsızlık Savaşı ortaya çıkmadan kısa süre önce kolonilerin ağırlıklı olarak royal modeliyle yönetildikleri dikkate alındığında³, Kralın çok sayıda koloni üzerinde belirgin bir hâkimiyet kurarak kolonileri yönetsel ve politik olarak sınırlandırdığı açıkça görülecektir. Diğer bir ifadeyle, İmparatorluğun koloniler üzerindeki yönetsel baskısı⁴, Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nın sebepleri arasında gösterilebilir.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nın sebeplerine değinirken, Denizcilik Yasası’nın (Navigation Act) koloniler üzerinde yarattığı baskının/rahatsızlığın önemli bir yer tuttuğu belirtilmelidir. Çünkü bu yasaya göre, 1660’ta İngiltere’nin kolonilerden yapacağı ithalat, ancak Britanya bayrağı taşıyan gemilerle gerçekleştirilebilecekti. 1663’te ise Amerika’daki kolonilerin başka kolonilere ihracat yapmak istemeleri durumunda önce mallarını İngiltere’ye getirmeleri, akabinde ise aktarma yaparak mallarını varış noktasına göndermeleri gerekmekteydi (Gabriel, Dumas ve Manning, 1921: 15). Bu yasanın kapsamı doğrudan Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nın sebepleri arasında görülmesi de kolonilerin üretim ve ticaret temelinde yaşadığı rahatsızlık, bir bağımsızlık savaşının “mayalanma” sürecini başlatması sebebiyle dikkate alınmalıdır. Hill’in kolonilere ilişkin olarak şu ifadeleri çarpıcıdır:

“Yeni İngiltere bölgesindeki koloniler zorlukla denizcilik sisteminin içine dâhil edilebildiler. İhraç edecek tropik ürünleri yoktu ve kendi üretim sanayilerini kurmalarına izin verilmediği, tüm mamül maddeler için Britanya’ya bağımlı oldukları için kızgındılar.” ... “Pitt gibi bir Amerika dostu bile, Britanya Parlamentosu’nun izni olmadan kolonilerde tek bir çivinin bile üretilmesine izin vermeyeceğini beyan etti.”
(Hill, 2015: 278-279).

Hill’den yapılan alıntı üzerine şu hususun açıklanması gerekir: Kolonilerin ekonomik gelişimi yukarıda açıklanan Denizcilik Yasası ile sınırlandırılmış durumdaydı. Ancak bu duruma rağmen kolonilerin yaşam koşullarının görece kötü olmadığı ve yine ağır bir vergi yüküne maruz kalmadıkları

³ Massachusetts, New Hampshire, New York, New Jersey, Virginia, North Carolina, South Carolina ve Georgia eyaletleri royal model ile yönetiliyordu. Pennsylvania ve Delaware ile Maryland kolonileri proprietary, Connecticut ve Rhode Island kolonileri ise Charter modeli ile yönetiliyordu (Gabriel vd., 1921: 15-16).

⁴ Ross’un belirttiği üzere, daha fazla vergi geliri elde etmek için demokratikleşmeleri gerektiğine inanan devletler, erken dönem modern Avrupa’da temsili hükümetin doğuşuna katalizör bir etki yapmışlardı. Diğer bir ifadeyle, temsili hükümete geçilerek vergi koyulması noktasında bazı yetkilerin parlamentolara bırakılması, daha fazla yeni vergi toplanabilmesi için önemli bulunmaktaydı (Ross, 2004: 229). Ross’un ifade ettiği husus, her ne kadar koloni örneğinde farklılaşsa da Britanya İmparatorluğu açısından bir ikilemi ortaya çıkarmaktadır: Britanya bir taraftan daha fazla ve yeni verilendirmeler yapabilmek için kendi içinde demokratikleşmeyi seçmiş ve böylece parlamentoyu ön plana çıkarırken, bir taraftan da kolonilerdeki meclisleri etkisizleştirerek daha fazla vergi toplama yoluna gitmiştir. Temsilin vergilendirme yapılması ve toplanmasındaki olumlu etkisi dikkate alındığında, Britanya’nın kolonileri bu noktada yanlış değerlendirdiği ileri sürülebilir.

da belirtilmelidir. 18. yüzyılda kolonilerin ekonomik durumu Birleşik Krallık ile karşılaştırıldığında, bu husus daha iyi görülecektir.

Ferguson'un belirttiği üzere, 1770'lerde New England kolonilerinde kişi başına düşen gelir, Birleşik Krallık'taki gelire eşitti. Bunun yanında bu kolonilerdeki gelir dağılımı, Birleşik Krallık'a göre daha dengeliydi. Vergi üzerinden bir karşılaştırma yapıldığında da New England kolonilerinde yaşayanların ödediği verginin karşılaştırmalı olarak Britanyalılara göre fazlasıyla düşük olduğu görülecektir (Ferguson, 2015: 98-99).

Kuşkusuz, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın en önemli sebeplerinden biri, kolonilerin de geleceğini ilgilendiren Yedi Yıl Savaşı'nda Fransa'nın yenilgiye uğramasına ilişkindir. Yedi Yıl Savaşı'nın sona ermesi, Britanya ve Amerikan kolonileri arasında ekonomik, politik ve anayasal temelde yaşanacak sorunları görünür kılmıştı (Kearney, 2015: 195). Britanya'nın kolonilere yönelik sevgi ve dostluk temelinde bir politikayı Fransa ile girdiği savaşın sonrasında da izlemeye devam etmesi durumunda, kolonilerin Britanya toprağı olmaya devam edebileceğini ileri sürenler bulunmaktaydı. Fakat savaş sonrasında Britanya'nın kendince haklı olarak sunduğu gerekçeler, kolonilerin rahatsızlığını önemli ölçüde arttırmıştır. Britanya Parlamentosu savaş sonunda Britanya'nın karşı karşıya kaldığı ağır borç yükünü dikkate alarak, savaşın koloniler tarafından başlatıldığını ve en nihayetinde onların çıkarları için yürütüldüğü iddiasında bulunmuştur. Buradan hareketle Parlamento, kolonilerin borcun ödenmesi noktasında payına düşeni yapması gerektiğini ileri sürmüştür. Parlamento, tüm imparatorluğun yasama organı olduğu düşüncesiyle, İngiltere için olduğu kadar koloniler için de kanun yapma/vergi koyma yetkisine sahip olduğu argümanından da güç alarak, Amerikan kolonilerini karşısına alacak birtakım kararlar alma yoluna gitmiştir (Mowry ve Mowry, 1911: 102-103).

Diğer taraftan savaş sonrası dönemde, kolonilerin İmparatorluğa hissettikleri bağlılık, Fransa tehdidinin ortadan kalkmasıyla azalma eğilimine girmiştir. Bu azalmanın en önemli sebebi kuşkusuz kolonilerin artık İmparatorluğun askeri desteğine/korumasına ihtiyaç duymamalarıyla ilişkiliydi (Gabriel vd., 1921: 14). Koloniler için Fransa'ya karşı kazanılan bu savaşın bir diğer önemli sonucu, kolonilerin iki şekilde kendilerine güven duymalarını sağlamış olmasından ileri gelmektedir: İlk olarak Fransa'ya karşı savaşan koloniler bir arada savaşmayı ve birbirlerine saygı duymayı öğrenmişlerdir. İkinci olarak ise savaşma konusunda elde ettikleri tecrübeler, kolonilere özgüven kazandırmıştır (Mowry ve Mowry, 1911: 100).

Savaşın maliyetini kolonilerle bölüşmek isteyen dönemin Britanya Başbakanı George Grenville, kolonilerden üç farklı yolla gelir elde etmek istemiştir: Başbakan, ilk olarak eski gümrük vergilerinin yenilenmesi ve bunun yanında yeni gümrük vergilerinin getirilmesini istiyordu. İkinci olarak yürürlükte olan ticaret kanununun uygulanmasını sağlayarak⁵, o dönemde yaygın olan kaçakçılığın

⁵ Britanya Parlamentosu'nun Amerika'da yer alan koloniler üzerinde otorite arayışının önemli gerekçelerinden birisi kuşkusuz Britanya ve koloniler arasındaki uzak mesafenin çıkarılan yasaların uygulanmasını mümkün kılmamasıyla ilişkili olduğu ileri sürülebilir (Hill, 2015: 279).

önlenmesi ve bu yolla gümrük vergilerinin arttırılmasını amaçlıyordu. Üçüncüsü ise tüm ticari ve yasal evraklara bir iç vergi koyularak, İngiltere'deki vergi mükelleflerinden kaldırılabileceğinden daha fazla olan borcu kolonilerle paylaşmak niyetindeydi (Hodge, 1904: 252).

Grenville, yukarıda belirtilen öncelik sırasına uyumlu olarak, 1764'te kolonilerin ithal ettiği şeker, şarap, kahve, ipek ve diğer bazı mallara ağır vergiler uygulayan bir yasa çıkarmıştır. Bunların kolonilerin ticaretinde önemli yere sahip olan kalemler olduğu dikkate alınmalıdır. Diğer taraftan bu dönemde kolonilerde para da son derece kıt olmasına rağmen, vergilerin Britanya'ya külçe olarak ödenmesinin zorunlu tutulması, kolonilerin yükünü daha da ağır hale getirmiştir (Hodge, 1904: 256). Grenville, yapılan ticaretten gümrük vergisi yoluyla gelir elde etme seçeneğini denemiş olsa da elde edilen gelirler beklentiyi karşılamamıştır. Diğer taraftan Grenville'in hali hazırda İngiliz halkının ödemekte olduğu pul/damga vergisini Amerika'daki kolonide yaşayanların da vermelerinin, İmparatorluğun borçlarını ödenmesi noktasında adil bir çözüm olacağını düşünmesi (Davidson, 2015: 112-113), koloniler ve İmparatorluk arasındaki anlaşmazlığı geri döndürülemez bir noktaya getirmiştir.

Esasında Grenville, kolonilerin pul/damga vergisi üzerinden vergilendirilmesi için bir yasa teklifi verdiğinde kolonilerin buna karşı sert bir muhalefet sergilemeyeceklerini düşünüyordu. 1765'te New York'ta bazı kolonilerin temsilcileriyle toplanan Pul Yasası Kongresi'nde, kolonilerin yalnızca kendi temsilcileri tarafından ve ancak kolonilerdeki kendi meclislerince vergilendirilebileceğini ortaya koymaları ve Pul Yasası'nı kolonilerin hak ve özgürlüklerini ortadan kaldırmaya yönelik açık bir tehdit olarak tanımlamaları (Jameson, 1897: 619), İmparatorluğun durumu yeterince kavrayamadığını göstermiştir. Benjamin Franklin'in⁶ 1778'de bir mektubunda, Pul Yasası'nın mimarı olan Grenville'e yönelik olarak kurduğu şu cümle çarpıcıdır. “...Kendisinin pullarından beklediğinden daha fazla parayı kolonilerin gönüllü bağışlarıyla elde edeceğinden emindim. Ama ikna etmek yerine zorlamayı seçti...” (Morgan, 1950: 391). Oluşan gerginlik, kolonilerin İmparatorluğun pul/damga vergisi ısrarına “temsilsiz vergi olmaz” (no taxation without representation)⁷ karşı çıkışıyla cevap vermelerini beraberinde getiren bir süreci başlatmıştır.

1765'te Britanya Parlamentosu⁸ tarafından kabul edilen Pul Yasası, tüm yasal belgelerin yanında aralarında oyun kartları, kitap, gazete, broşür ve çeşitli eşyalarda Britanya Hükümeti'nden satın alınacak pulun (damgalı kâğıdın-damganın) kullanılması zorunlu tutuyordu (Mowry ve Mowry, 1911: 104). Bu yasa, iç ve dış vergilendirme arasındaki ayrımı kolonilere açıkça gösterdiği için bir

⁶ Benjamin Franklin'in, Amerikan Bağımsızlığı için önemli bir yere sahip olan Charles Thomson'a gönderdiği mektupta “...Pul Yasası'nın geçmesini engellemek için elimden gelen her adımı attım, hiç kimse içtenlikle ve yürekte buna karşı çıkmak için benden daha fazla ilgi gösteremezdi...” ifadesini kullanması önemlidir (Franklin, 1884: 426).

⁷ “No taxation without representation” ilkesinin Türkçe çevirisi “temsil olmadan vergilendirme olmaz” şeklinde olmasına rağmen Türkçe literatürde “temsilsiz vergi olmaz” şeklinde kullanılmaktadır. Bu sebeple çalışmanın tamamında bu haliyle kullanılmıştır.

⁸ Chancellor, 1760'da Britanya tahtına çıkan III. George'un rüşvet ve kraliyet imtiyazlarını da kullandığı bir dizi yöntemle Parlamento'nun kontrolünü ele geçirdiğini ve kolonilerin yanında İmparatorluğa bağlı topraklar üzerinde hâkimiyetini sağlamayı hedeflediğini ileri sürmüştür (Chancellor, 1905: 29).

dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Kolonilerde Pul Yasası öncesinde iç ve dış vergilendirme arasında bir ayırım yapılmamıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, koloniler birbirleriyle ve yabancı aktörlerle gerçekleştirdikleri iletişim ve ticarete Britanya Parlamentosu'nun üzerlerindeki egemenliğini görel olarak kabul etmişlerdi ancak amacı yalnızca gelir elde etmek olan Pul Yasası farklıydı ve koloniler bu şekilde yapılacak bir vergilendirmeyi reddettiler. Bu noktadan sonra Parlamento'nun kolonilerin rızası olmadan gerçekleştirdiği her türlü vergilendirme, temsil edilmeden vergi alınmaması şeklindeki doğal hukuk ilkesini ihlal ettiği için koloniler tarafından kabul edilmeme eğilimi ortaya çıkmıştır (Reck, 1974: 190). Temsil ve vergiyle ilişkili olarak şu husus da dikkate alınmalıdır ki koloniler Londra'da Parlamento'yu tanıyan ve burada koloniler için lobi faaliyetlerinde bulunabilecek kişiler aracılığıyla temsil edilmekteydi (Oats ve Sadler, 2008: 108). Bu temsil, gerçek bir temsil olmadığı gibi kolonilerin çıkarlarının korunması için de yeterli değildi.

Pollard'ın belirttiği üzere, koloniler “temsilsiz vergi olmaz” ifadesini benimsediklerinde, İmparatorluk Parlamentosu'nda temsil edilmek istemiyorlardı⁹ ve kastettikleri şey şimdiye kadar olduğu gibi yalnızca kendi sahip oldukları meclisleri tarafından vergilendirilebilecekleriydi. Koloniler “temsilsiz vergi olmaz” mottosunu İmparatorluk Parlamentosu'nda hiç temsil edilmemeleri gerçeğini ve doğal olarak parlamentonun onları vergilendirme yetkisi olmadığını ortaya koymak adına ek bir anayasal itiraz olarak kullanmışlardır (Pollard, 1918: 162-163). Diğer taraftan, kolonilerin esas olarak Pul Yasası'nın uygulanması sonucunda ortaya çıkan mağduriyete itiraz etmedikleri de ileri sürülebilir. Çünkü bu yasa kolonilerde gerçek anlamda işlevsel olmamıştır.

Britanya Hükümeti'nin, Pul Yasası'nı uzak bir yerde uygulamaya koyarken, ortaya çıkması muhtemel lojistik güçlükleri dikkate almadığı ortadaydı (Oats ve Sadler, 2008: 101). Öngörüdeki bu hata, yasanın uygulatılmasını ve takibini de sorunlu hale getirmiştir. Hodge'un belirttiği üzere Pul Yasası 1765 Mart'ında kabul edilmesine rağmen, 1 Kasım 1765'e kadar yürürlüğe girmemiştir.¹⁰ Bu yasanın 20 Mart 1766'da yürürlükten kaldırıldığı da dikkate alınır (Hodge, 1904: 252), yasanın görece kısa bir süre uygulanmaya çalışıldığı not edilmelidir.

Pul Yasası kadar bilinmese de Konaklama Yasası da bu dönemde taraflar arasında büyük bir gerilim yaratmıştır. 1765'te koloniler ne yeni bir vergiyi ne de yeni bir yasayı kabul etme eğiliminde değillerdi. Parlamento'nun çıkardığı Konaklama Yasası¹¹ özü itibarıyla bir vergi değildi ancak kolonilerde yaşayanlarda bir vergi etkisi yaratmaktaydı (Davidson, 2015: 117). Konaklama Yasası, artık taraflar arasında bir uzlaşma zemininin kalmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

⁹ Dickinson'a göre başlangıçta Adam Smith kolonileri imparatorluğun savunma maliyetlerinden adil bir pay almaya ikna etmek için kolonilere İmparatorluk Parlamentosu'nda temsil hakkı verme fikrini savunmaktaydı (Dickinson, 2010: 9-10).

¹⁰ 1 Kasım itibarıyla yasanın öngörüldüğü gibi uygulandığını belirtmek zordur. Bullion'un belirttiği üzere, Parlamento'ya kolonilerdeki ilk direniş haberleri 5 Ekim 1765'te ulaşırken, 10 Aralık'ta ise Parlamento 1 Kasım'da pulların New York City'de dağıtılmadığını öğrenilmiştir. (Bullion, 1992: 90)

¹¹ Kolonilerin, Britanyalı askerlerin yatak ve çeşitli ihtiyaçlarını sağlamaları için çıkarılan bir kanundu (Jameson, 1897: 536)

Vergi ve temsil ilişkisine yeniden dönülecek olursa, öncelikle kolonilerde yaşayanlar sahip oldukları hakları, İngiltere'dekilerle aynı kabul etmekteydi. Koloniler, 1606 tarihli Virginia Tüzüğü'nde yer alan ve daha sonra benzer şekilde birçok koloniye de verilen hakları bu noktada önemsemekteydiler. Virginia Tüzüğü'nde bu koloniye yerleşen göçmenlerin ve onların soyundan gelenlerin, İngiltere Krallığı'nda doğmuş ve yaşayanların sahip olduğu özgürlüklere, imtiyazlara ve dokunulmazlıklara sahip olacaklarını ve bunlardan yararlanacakları vaat edilmekteydi (Dickinson, 2018: 80). Bu durumda Magna Carta'dan itibaren elde edinilen kazanımlar, kendileri için de geçerli olmalıydı. O dönemde Virginia Temsilciler Meclisi'nin üyesi olan Patrick Henry, halkın "*kendisi tarafından, kendisini temsil etmek üzere seçilen ve halkın ne kadar vergi ödemeye tahammül edebileceğini bilen insanlar tarafından*" vergilendirilmesini, Britanya özgürlüğünün ayırt edici unsuru olarak ifade etmiştir (Davidson, 2015: 113-114).

Roma Hukuku'nun ortaya koyduğu "her şeyin herkes tarafından onaylanması gerektiği" anlayışı, Magna Carta'da kendisine farklı bir biçimde yer bulmuştur. Magna Carta herkesçe onaylanmadan hiçbir bedelin ve verginin toplanamayacağını ortaya koyuyordu. Bu noktada toplanacak bedel ve vergilerin bölgenin önemli kişilerden ve bölgenin şerifinin belirleyeceği/yükümlü kılacağı az sayıda isimden toplanacağı hususu dikkate alındığında, herkes elbette bütün halk değildi. Buna rağmen Magna Carta'daki bu uygulama, temsilci olmadan vergilendirme yapılamaz prensibinin temellendirilmesinde büyük bir yere sahiptir. Magna Carta'nın sonraki süreçte yapılan baskılarında bu konulara yer verilmese de vergi için onayın gerektiği konusu geri döndürülemez bir biçimde yerleşmiştir (Black, 2015: 62-63). Bu açıdan bakınca kolonilerde yaşayanlar kendilerini Britanyalı olarak görmekteydi. Bu sebeple tüm Britanya vatandaşlarının bağlı oldukları yasalar gereğince, seçilmiş temsilciler aracılığıyla vergilendirilmeleri gerektiğine inanmaktaydılar (Limbach, 2001: 3).

Koloniler, kendi yasama organlarına veya parlamentolarına sahip olduklarını¹² ve bu hakkı kendilerine kraliyetin bağışladığını hatırlatarak, Londra'daki Parlamento'nun kendilerine vergi koyma yetkisinin olmadığını iddia etmişlerdir. Esasında koloniler İmparatorluğun ihtiyaç duyduğu parayı vermeye karşı çıkmamışlar, bu paranın doğrudan Londra Parlamentosu tarafından vergiyle toplanmaya çalışılmasına tepki göstermişler; İmparatorluğun kolonilerden para talep etmesi durumunda kolonilerin kendi yasama meclisleri üzerinden vergilendirme yapmaları/toplamaları ve bu parayı İmparatorluğa vermelerinin doğru yöntem olacağını belirtmişlerdir. Diğer bir ifadeyle koloniler, vergilendirme ve temsilin birlikte ilerlediğini ifade ederek, Londra'daki Parlamento'da temsil edilmedikleri için burada vergilendirilmeleri ile ilgili bir karar çıkamayacağını açıkça ortaya

¹² Temsile ilişkin belirtilmesi gereken bir diğer husus, tüm kolonilerde olmasa da demokratik temsilin -o dönem dikkate alındığında- kolonilerde ne kadar ileri bir seviyede uygulandığına ilişkindir. New-England kolonilerinde "kasaba sistemi" adı altında uygulanan sistem, bir nevi saf demokrasi anlayışına dayanıyordu. Kasaba hükümetlerince yılda bir kez gerçekleştirilen kasaba toplantılarına, erkek olan tüm vatandaşların katılabilme, konuşabilme ve oy verme hakkına sahip oldukları dikkate alınmalıdır. Herhangi bir temsilci olmaksızın, kişilerin toplantıda doğrudan temsil edilmesi "kasaba sisteminin" niçin saf demokrasi olarak kabul edildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu sistemin bir diğer önemi, bağımsızlık düşüncesinin bu toplantılarda dile getirilmesinden ötürüydü (Cornman ve Gerson, 1907: 24).

koymuşlardır (Mowry ve Mowry, 1911: 103). İşte burada özetlenen bu durum, “temsilsiz vergi olmaz” söyleminin temellerini oluşturmuştur.

Chancellor, “temsilsiz vergi olmaz” söyleminin kolonilerde nasıl temellendirildiğini farklı bir bakış açısıyla açıklamıştır: O’na göre kolonilerde yaşayanlar, kendilerini İngiliz olarak görmekteydiler. Ancak halk inandıkları bu hususun karşılık bulmadığını anlamış ve parlamentonun tebaası olmadıklarını, yalnızca Britanya İmparatorluğu’nun başı olarak kralın tebaası¹³ olduklarını iddia etmeye başlamıştır. Bu iddia önemlidir çünkü kralın vergilendirme yetkisi yoktur (Chancellor, 1905: 28-29).

Diğer taraftan, Britanya’nın tebaa anlayışına bakışı kolonilerden farklıydı. Thomas’ın belirttiği üzere İngilizlerin gözünde parlamento, ister Bristol’de, ister Boston’da yaşasınlar, III. George’un tüm tebaası için egemen organdı. Bu sebeple kolonilerin “temsilsiz vergi olmaz” doktrini temelinde, parlamento kararlarını kabul etmeyi reddettiğinin duyulması, Britanya’da şaşkınlık ve öfke ortaya çıkarmıştır. Kolonilerin haklılığının ise William Pitt’in başını çektiği küçük bir azınlık dışında yeterince destek görmediği de belirtilmelidir (Thomas, 1985: 18).

Parlamento, gelen tepkiler üzerine 1766’da Pul Yasası’nı iptal etmek zorunda kalmış olsa da vergilendirme konusundaki ısrarını sürdürmüştür (Mowry ve Mowry, 1911: 105). Pul Vergisi’nin yürürlükten kalkmasının ardından, parlamento kolonilere yönelik yeni bir strateji geliştirmiştir. Townshend Yasaları olarak bilinen ve ithal mallara vergi koyulmasını mümkün kılan bu yasa aracılığıyla, parlamento yalnızca koloniler ve Britanya arasındaki ticareti düzenlediğini iddia etmiştir. Parlamento, kendi aralarında yaptıkları ticareti düzenlediği gerekçesiyle kolonilerden bu yeni yasaya itiraz gelmeyeceğini düşünmüş olsa da gerek yasanın uygulanmasında yaşanan haksızlıklar, gerekse temsil hakkı olmaksızın vergilendirme olamayacağı karşı çıkışı tartışmaları gündemde tutmaya devam etmiştir. Nihai olarak üç yılın sonunda parlamento bu yasayı da yürürlükten kaldırmıştır. Bunun istisnası çaya koyulan verginin devam ettirilmesi idi. Parlamento bir taraftan yasayı iptal etmeye mecbur kalırken, bir taraftan da koloniler üzerinde hala egemen olduğunu ispatlamak istiyordu. Bunun sonucu olarak çaya koyulan verginin devamı yönünde bir irade ortaya koyuldu (Davidson, 2015: 114-115).

Kral, bir kalem mal üzerinden bile olsa kolonilerdeki vergi hakkını sürdürmek istemekteydi. Diğer bir ifadeyle, 1770’te parlamentonun yalnızca çay vergisini koruması kolonilere verilen bir mesajdı ve parlamentonun gerçekten de bu tür vergileri kolonilere dayatma hakkına sahip olduğunu kanıtlamak için kasıtlı olarak kaldırılmamıştı (Dickinson, 2010: 4). Kral’ın kullandığı “*vergi hakkını sürdürmek için her zaman bir vergi olmalıdır*” söylemi, Townshend Yasaları kaldırılırken neden çay vergisinin

¹³ Lord Mansfield, kolonicilerin isteğini 1707 Birleşme Yasası öncesinde, İskoçya’nın İngiltere ile sahip olduğu bağın, kolonilerle Büyük Britanya arasında kurulması olarak ifade etmiştir (Ferguson, 2015: 104-105). Bilindiği üzere 1707 Birleşme Yasası öncesinde, 1603 tarihli “Taçların Birleşmesi” adı altında İngiltere ve İskoçya kralın şahsında birleşirken, iki ülke de kendi parlamentolarına ve yasalarına sahip olmaya devam etmiştir (Sürücüoğlu, 2016: 1172). Buradan çıkarabileceğimiz sonuç; kolonilerin ilk etapta kralı hükümdar olarak tanımaya yakın oldukları ancak buna karşılık, kendi yasa ve parlamentolarının varlığının ayrıca devamını istedikleri üzerinedir.

devam ettirildiğini açıklamak için yeterlidir (Donne, 1867; akt. Schlesinger, 1917: 60). Parlamento çaya koyduğu verginin kendi yetkisi içinde olduğunu düşünse de kolonilerde yaşayanlar parlamentonun iç ve dış ayrımı olmaksızın vergilendirmede üstünlüğünü kabul etmeyeceklerini açıkça belirtmişlerdir.

Bu noktada Boston Çay Partisi olayına değinmek yerinde olacaktır. İthalat vergilerinin yükseltilmesi sebebiyle kolonilerde çayın fiyatı yükselmiş ve çaya talep azalmıştı. İmparatorluk, bu sorunlu durumu düzeltmek için 1773'te çay üzerindeki vergiyi düşürerek, oluşan çay stoklarının kolonilere satılmasını kolaylaştırmayı istemiştir. Bunun üzerine Britanyalı tüccarlar¹⁴, ellerindeki çayları kolonilere göndermeye başlamışlardır. 16 Aralık 1773'te Boston Limanı'nda çay yüklü olarak demirlemiş bir Britanya gemisine giren kişilerin çayları denize dökmeleri, Boston Çay Partisi olayı olarak adlandırılmış ve büyük gelişmeleri beraberinde getirmiştir (Armaoğlu, 2017: 47-48).

Ferguson da "Boston Çay Partisi" olayının, çaydan alınan verginin yükseltilmesine karşı başlayan bir protesto olmadığını ve Boston'da kaçakçılık işiyle uğraşanlarca gerçekleştirildiğini ileri sürmüştür. Yukarıda da ifade edildiği üzere, olaydan kısa bir süre önce çayı Boston'a getiren Doğu Hint Kumpanyası'na vergi indirimi sağlanmıştı. Bunun pratikteki anlamı, çay Boston'a geldiğinde yalnızca düşük bir gümrük vergisi ödeyerek giriş yapacak olmasıydı. Bu sebepten ötürü çay, geçmişte olduğundan çok daha ucuzdu. Böylesine bir ucuzluk kaçakçıların işine gelmediği için çay sandıkları Boston Limanı'nın sularına dökülmüştür (Ferguson, 2015: 100-101). Boston Çay Partisi olayının esas önemli sonucu; Britanya Hükümeti'nin yaşananların hemen ardından Boston Limanı'nı kapatması ve askeri yöntemlerle temsilcileri "ehlileştirme" girişiminde bulunmasıydı (Ferguson, 2015: 104). Boston'da yaşananlar ve Britanya'nın olaylar karşısında askeri yöntemler kullanması, taraflar arasındaki anlaşmazlığı yeni bir aşamaya taşıyarak, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na giden süreci sonuna kadar açmıştır. Buna rağmen İmparatorluk, koloniler üzerindeki baskısını devam ettirmeyi tercih etmiştir.

1775'te başlayan Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın öncesinde ve savaş devam ederken bir dizi kolonist, İmparatorluğun baskıcı ve keyfi politikalarına karşı kendi silahlarına başvurmalarını gerekçelendirmek için Magna Carta'yı kullanmışlardır. Kolonilere göre, nasıl İngiliz baronlar Kral John'u Magna Carta'nın şartlarını kabul etmeye zorlamak için güç kullandıysa, kendileri de aynı gerekçeyle güç kullanmaktalardı (Dickinson, 2018: 99). Magna Carta'ya giden süreç dikkate alındığında, baronlar kralın varlığını değil, eylem ve kararlarını sorgulamışlardır. Ancak yaşanan tüm sıkıntıların ardından koloniler, Kral III. George'u "ehlileştirmek" değil, O'nun varlığını yasalarla değiştirmek istemişlerdir.

Bu husus, mutlak monarşilerde kralın yasa olmasına karşılık, özgür ülkelerde de yasanın kral olması gerektiğini savunan Thomas Paine tarafından ortaya koyulmuştur. Paine, bu açıdan Amerika'da

¹⁴ Doğu Hint Kumpanyası

yasanın kral olduğunu ve başkası olmaması gerektiğini açıkça ifade etmiştir (Paine, 1945: 29). Bunu sağlamanın tek yolu, özgürlüğün elde edilmesinden geçiyordu. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde açıkça görüleceği üzere, kolonilerin karşı koyuşu, aynı zamanda Kral III. George'a ve O'nun yönetim anlayışına karşı yapılmıştır. Bildirge'de geçen "...Karakteri her şekilde bir zorbayı tanımlayan eylemlerle kendini gösteren bir prens, özgür bir halkın hükümdarı olmak için uygun değildir..." (Thomas, 1985: 16) ifadesi, bunun en somut göstergelerinden birisidir.

Yine Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin temel esaslarından biri olan "yöneticiler, yönetim gücünü yönetilenlerin onayından alırlar" ibaresi (Özdal ve Karaca, 2015: 247), koloniler için temsilin önemini bir kez daha ortaya koymaktaydı. 17. yüzyılla birlikte Avrupa'yı terk eden çok sayıda kolonist, yöneticilerinin zulmünden kaçmıştı ve bu kolonistler arasında muhaliflerin yanında göçmen gruplar da bulunmaktaydı (Parker, Fournier ve Reedy, 2010: 22-23). Bu insanlar, kaçtıkları zulme yeniden teslim olmamak için Britanya ile savaşmayı tek seçenek olarak görmekteydiler.

Kolonilerin Britanya İmparatorluğu'ndan ayrılmak istedikleri bu dönemde, başarılı olabileceklerine yönelik bir motivasyona sahip olmaları önemliydi. Çünkü İmparatorluk, sahip olduğu endüstri, teknoloji, donanma, ordu, ticaret ve sömürgelerle bir dünya gücü olarak kolonilerin karşısında durmaktaydı (Reich, 1903: 38). Buna rağmen kendilerini İmparatorluğa karşı savaşacak güçte gören¹⁵ kolonilerin, George Washington'un 1778'de Britanya'nın geleneksel rakibi Fransa ile kurduğu ittifak sonucunda elde ettiği mali ve askeri yardımın da Amerikan Devrimi'nin başarıya ulaşmasında belirleyici (Gabriel vd., 1921: 15) olduğu unutulmamalıdır.

Kolonilerin Britanya'ya karşı kazandıkları zafer, Britanya'nın askeri ve politik anlamda gücünün sınırlarını ortaya koydu ve nihai olarak savaşın kaybedilmesi, imparatorluğun sürdürülebilirliği üzerinde kuşku arttırdı. Bu noktada imparatorluğun, varlığının devamını sağlayabilmesi için daha önce oluşturmakta başarısız olduğu, yeni bir otorite formülüne ihtiyacı vardı (Black, 2015: 142-143). Sonraki süreçte Britanya İmparatorluğu'nun Kanada gibi klasik anlamda sömürge olmayan topraklara ilişkin tavrının, temsili de içerecek şekilde farklılaşmış olması bir rastlantı değildir.

Temsile ilişkin olarak şu husus da belirtilmelidir ki Amerika Birleşik Devletleri doğduğunda dahi demokratik bir yapıya sahip değildi. Çoğu Afrikalı Amerikalı, Yerli Amerikalı, kadın, yetişkin kabul edilmeyen erkekler ve toprağı olmayan yetişkin beyaz erkekler oy kullanamıyorlardı (Keyssar, 2000: 2). Bu noktada demokrasinin yalnızca çoğunluğun yönetimi olmadığı ve demokrasinin esasında çoğunluğun yönetimiyle temel değerler arasındaki hassas bir dengeye bağlı (Barak, 1989: 125; akt. Limbach, 2001: 3) olduğu da dikkate alındığında, bağımsızlıkla birlikte Amerika Birleşik

¹⁵ Hodge'a göre mesele ekonomikti ve görünüşe göre Pul Yasası, Parlamento tarafından ticari ve ekonomik gerekçelerle önerilmişti. Koloniler ve Parlamento'nun çatışan ekonomik çıkarlarını açıklamak için her aşamada siyasi teorilerle başvurulmuş olsa da bu teorilerin hiçbiri olaylarda belirleyici bir etkiye sahip olmamıştır. O'na göre koloniler, Pul Yasası'na temsili esas alan bir düşünceyle direnmemişlerdir. Direnmişlerdir çünkü kolonistler artık ekonomik olarak güçlü oldukları için direnmeyi seçmişlerdir (Hodge, 1904: 276).

Devletleri’nde şekli anlamda bir temsil sorunu kalmamış olsa da temsilin fazlasıyla sınırlı olması sorunlu olmaya devam etmiştir.

Biraz daha açmak gerekirse; “temsilsiz vergi olmaz” mottosu, vergilendirme ahlakını vergilendirilenlerin rızasına dayandırmaya çalışanların sloganı olarak kullanılmış ve vergilerin haksız yere toplanmasına karşı korunma sağlanması sebebiyle önemli bulunmuştur. Ancak diğer taraftan, vergilendirilenlerin rıza göstermediği tüm vergilerin hırsızlık olarak kabul edilmesi, temsilin ne kadar geniş bir tabana yayıldığı sorusunu gündeme getirdiği gibi, haklı ve haksız vergi kavramlarının da tartışmaya açılmasını beraberinde getirmiştir. Ancak haklı ve haksız vergilendirme arasındaki ayırım yapılırken, haksız bir verginin hırsızlıktan farklı bir şey olduğu dikkate alınmalıdır. Çünkü hırsızlık kolayca tanımlanabilir ve anlaşılabilir. Ancak haklı/adil bir vergilendirmenin ne olduğunu belirlemek zor bir konudur (Sorley, 1891: 432). Amerikan Bağımsızlık Savaşı sonrasında elde edilen bağımsızlıkla, temsil yetkisi artık yalnızca Amerikalılara ait olduğu için “temsilsiz vergi olmaz” fikri büyük bir zafer kazanmıştı. Ancak bağımsızlık sonrasında temsilin kapsayıcılığının sorunlu olmasına rağmen bu konunun büyük ölçüde önemsizleşmesi, “temsilsiz vergi olmaz” fikrinin yeni devlette gerçek anlamda uygulanmadığını net bir biçimde göstermiştir.

SONUÇ

Vergilerin kanuniliği ilkesi; devletlerin, vergilendirme yetkilerini yalnızca kanun çıkarmak suretiyle kullanabilmelerini ifade etmektedir. Bu durum, şekli manada, vergilerin ancak kanun marifetiyle koyulabileceğini belirtirken; vergi hukuku bağlamında, temel anayasal haklardan olan mülkiyet hakkına müdahalede bulunabilmenin, “temsilsiz vergi olmaz” prensibiyle örtüşecek şekilde, parlamentonun yetkisinde olması anlamına gelmektedir. Başka bir açıdan, vergilerin kanuniliği ilkesi, kamu harcamalarının kim tarafından finanse edileceğine idarenin değil; parlamentonun, yani halkın kendileri adına karar vermesi için seçtikleri temsilcilerin karar vermesini zorunlu kılmaktadır. O halde, kanun koyma tekeli, teoride egemene; pratikte ise temsilcilere daha doğru bir ifade ile temsilcilerin oluşturduğu parlamentoya ait olduğu hukuk devletlerinde, temsiliyet mekanizması işletilmeden, vergilendirme sürecinin dizaynı, uygulanması ve sonlandırılması imkân dâhilinde değildir. Bu durum, birbirlerine asla kayıtsız kalamayan iki müessese olan vergilerin kanuniliği ilkesi ile kanunsuz vergi olmaz prensibi arasındaki ilişkiyi bariz biçimde ortaya koymaktadır. İlke, demokrasinin hâkim olduğu ülkelerde vergilendirme yetkisinin yasama organınca kullanılması biçiminde ortaya çıkarken; aynı zamanda, bahse konu yetkinin yalnızca yasamaya ait olduğu ve yasama dışında hiçbir organa devredilemeyeceği manasını da taşır ki bu nihai hal de “temsilsiz vergi olmaz” prensibinin pratiğini teşkil etmektedir.

Vergiler ve temsil müessesesi medeniyetin bir nevi nişanesi niteliğindedir. Günümüzde, her ne kadar vergi ve temsil kurumlarının birbirleriyle olan sıkı ilişkisi yadsınamasa da bunlar köken itibariyle eş zamanda ortaya çıkmış müesseseler değildir. Daha açık bir ifade ile uygulanagelen verginin salınmasında temsilin mutlak olarak aranır olmasının ya da çalışmada ifade bulan haliyle; temsilsiz

verginin olamayacağı anlayışının kabulü ve tatbiki vakit almıştır. Bugünün şartlarında, tabiri caizse, etle tırnak misali ayrı düşünülemeyen kurumlar dahi olsa temsil, vergiye nazaran yeni bir müessesedir.

Türkçe literatür dikkate alındığında, vergilerin temsil olunmadan alınamayacağı prensibinin genel olarak Magna Carta ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Fakat çalışmada ileri sürülen görüş, Magna Carta ile "temsilsiz vergi olmaz" ilkesinin tam manasıyla örtüşmediği; esasında, vergi-temsil ilişkisine Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın dayanak teşkil ettiği şeklindedir. Nitekim Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na giden süreçte yaşanan gelişmeler ve nihayetinde 1775'te başlayan savaş bu düşünceyi desteklemektedir.

17. yüzyılın hemen başında Amerika Kıtası'nda kalıcı İngiliz yerleşimlerinin gerçekleştirilmesi İngiltere'nin oluşan kolonileri nasıl yöneteceğine karar vermesini zorunlu kılmıştır. İngiltere, kolonileri üç ayrı şekilde yönetmeye çalışmış olmakla birlikte bu yönetim şekillerinin krala olan bağlılıkları birbirinden farklılaşmıştır. Çalışmada detaylandırılan bu yönetim şekillerinde Kral değişen oranlarda kolonileri yönetsel ve politik olarak sınırlandırsa da halk parlamentonun alt kanadını kendisi seçmekteydi. Bununla birlikte meclislerin aldığı kararların vali tarafından veto edilebilmesi mümkündü. Fakat yaşanan anlaşmazlıklara rağmen koloniler nihayetinde kendi meclislerine ve temsilcilerine sahiplerdi.

Vergi – temsil ilişkisine yönelik olarak Britanya İmparatorluğu ve koloniler arasında yaşanan kırılmada Fransa ile yapılan Yedi Yıl Savaşı önemli bir yer tutmuştur. İmparatorluk Parlamentosu kazanılan bu savaş sonunda Britanya'nın içinde bulunduğu ağır borç yükünü kolonilerle paylaşmak istemiş ve tüm imparatorluğun yasama organı olduğu iddiasıyla kolonileri vergilendirme yoluna gitmiştir. Burada esas sorun kolonilerin Britanya'nın borç yükünü paylaşmaları değildi. Kolonilerin itiraz ettiği husus "temsilsiz vergi olmaz" prensibi temelinde vergilendirmenin kolonilerdeki meclislerce değil İmparatorluk Parlamentosu tarafından yapılmasıydı.

Çalışmada üzerinde ayrıca durulan Pul Yasası kolonilerin temsilsiz vergi olamayacağına yönelik karşı çıkışında büyük bir yere sahipti. Gelen tepkiler sonrasında Pul Yasası ve sonrasında koyulan diğer vergiler yürürlükten kaldırılmış olsa da İmparatorluk Parlamentosu bir kalem mal üzerinden bile olsa koloniler üzerinde vergi koyabileceğini göstermek istemiştir. Buna karşılık koloniler, Britanya'nın vergilendirmedeki üstünlüğünü kabul etmeyeceklerini açıkça belirtmişlerdir. Böylece taraflar arasında bir uzlaşma zemini kalmadığı gibi koloniler Britanya'nın baskıcı ve keyfi politikalarına cevap olarak sahip oldukları hakları savaşıarak almaları gerektiğine ikna olmuşlardır.

Belirtmek gerekir ki koloniler "temsilsiz vergi olmaz" ibaresini benimsediklerinde, kastettikleri, İmparatorluk Parlamentosu'nda temsil edilmek değil; kendi temsilcilerinin teşkil ettikleri meclislerince vergilendirilmektir. Öte yandan koloniler, "temsilsiz vergi olmaz" mottosunu, İmparatorluk Parlamentosu'nda temsil edilmemeleri ve haliyle parlamentonun onları vergilendirme yetkisinin olmadığı gerçeğini ortaya koymak adına bir anayasal itiraz olarak kullanmışlardır.

Buradan hareketle koloniler, Londra'daki Parlamento'nun kolonileri vergilendirme yetkisinin olmadığını ileri sürdüklerinde, esasında karşı çıkış noktaları, İmparatorluğun ihtiyaç duyduğu parayı vermek değil; bu paranın doğrudan İmparatorluk Parlamentosu tarafından vergiyle toplanması olmuştur. Koloniler, Britanya'nın kendilerinden para talep etmesi halinde, söz konusu paranın kendi yasama meclislerinin kararıyla vergi olarak toplanmasını, sonrasında Britanya'ya gönderilmesinin doğru yöntem olacağını belirtmişlerdir. Vergilendirme ile temsilin bütünlük teşkil ettiğini ifade eden koloniler, Londra'daki Parlamento'da temsil edilmediklerinden ötürü, buradan, kendilerinin vergilendirilmesi hususunda bir karar çıkamayacağını açıkça ortaya koymuşlardır. Nihayetinde bu durum, temsilsiz vergi olmayacağı düsturunun temellerini oluşturmuştur. Öte yandan, kolonilerde yaşayanlar kendilerini İngiliz olarak görseler de bunun Britanya nezdinde karşılığının olmadığını anlamışlar; sonrasında parlamentonun değil kralın tebaası olduklarını ileri sürmeye başlamışlardır. Kralın vergilendirme yetkisine sahip olmayışı söz konusu iddiayı önemli kılmaktadır.

Sonuç olarak, Amerikan Bağımsızlık Savaşı vergi temsil ilişkisi çerçevesinde Magna Carta'dan farklılaşmaktadır. Magna Carta kralın varlığına ilişkin bir karşı çıkış değildi. Diğer bir ifadeyle Magna Carta'da kralın keyfiyetinin önüne geçme çabası bulunmaktaydı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda ise Magna Carta'da olduğu gibi kralın "ehlileştirilmesi" hedeflenmemiş kralın varlığı kolonilerin kendi meclis ve yasalarıyla değiştirilmek istenmiştir. Hem bu husus, hem de meclis temsilini içermesi sebebiyle Magna Carta'dan ziyade, verginin temsil olmadan salınamayacağı diğer bir ifade ile temsil olmaksızın salınan vergilerin yüklenicilerince meşru kabul edilmeyeceği, ez cümle temsilsiz verginin olamayacağı düsturunun temelini Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na giden süreçte yaşanan olaylara bağlamak daha isabetli olacaktır. Zira, bu hususta, kolonilerin benimsediği ilkelerin ve bu uğurda kolonilerce verilen mücadelenin "temsilsiz vergi olmaz" ilkesi ve haliyle vergilerin kanuniliği ilkesiyle barizce örtüştüğü sonucuna ulaşılmaktadır. En nihayetinde, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sonrası elde edilen bağımsızlıkla, temsil yetkisi artık sadece Amerikalılara (temsil tüm yurttaşları kapsamasa da) ait olduğundan "temsilsiz vergi olmaz" fikrinin de büyük bir zafer kazandığı çıkarımında bulunmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, F. (2017). *19. yüzyıl siyasi tarihi 1789-1914*. İstanbul: Timaş.
- Arslan, E. (2018). İngiltere’de yerelleşme politikaları ve yerel yönetimler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2868-2884.
- Black, J. (2015). *Kısa İngiltere tarihi*. (Çev: Ekin Duru), İstanbul: Say Yayınları.
- Bullion, J. L. (1992). British ministers and American resistance to the stamp act, october- december 1765. *The William and Mary Quarterly*, 49(1), 89- 107.
- Chancellor, W. E. (1905). *History and government of the United States for evening schools*. New York, Cincinnati, Chicago: American Book Company.
- Cornman, O. P., Gerson, O. (1907). *A brief topical survey of united states history*. Boston: D.C. Heath & Co., Publishers.
- Çağan, N. (1982). *Vergilendirme yetkisi*. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- Davidson, J. W. (2015). *Kısa Amerika Birleşik Devletleri tarihi*. (Çev: Can Evren Topaktaş), İstanbul: Say Yayınları.
- Dickinson, H. T. (2010). The failure of conciliation: Britain and the American colonies 1763-1783. *The Kyoto Economic Review*, 79(2), 2-20.
- Dickinson, H.T. (2018). Magna Carta and the American revolution, L. Goldman (Ed). *Magna Carta: history, context and influence*. İçinde (s. 79–100), London: University of London Press.
- Ferguson, N. (2015). *İmparatorluk Britanya’nın modern dünyayı biçimlendirdişi*. (Çev: Nurettin Elhüseyni), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Franklin, B. (1884). Franklin and the stamp act. *The Pennsylvania Magazine of History and Biography*, 8(4), 426-427.
- Gabriel, R. H., Malone, D., Manning, F. J. (1921). *An outline of United States history, for use in the general course in United States history*, New Haven: Yale University Press.
- Gözler, K. (2021). *Hukukun temel kavramları*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Güneş, G. (2014). *Verginin yasallığı ilkesi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Herb, M. (2003). Taxation and representation. *Studies in Comparative International Development*, 38(3), 3-31.
- Hill, C. (2015). *İngiliz devrimler çağı demokratik devrimden sanayi devrimi’ne 1530-1780*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hodge, H. H. (1904). The Repeal of the Stamp Act. *Political Science Quarterly*, 19(2), 252-276.
- Jameson, J. F. (1897). *Dictionary of United States history, 1492- 1897. four centuries of history*. Boston: Puritan Publishing CO.
- Kearney, H. (2015). *Britanya adaları tarihi dört ulusun tarihi: İngiltere, İskoçya, İrlanda ve Galler*. İstanbul: İnkilap.
- Keyssar, A. (2000). *The right to vote the contested history of democracy in the United States*. New York: Basic Books.
- Kuyaksil, A. (2002). Kabulünün 54. yılında insan hakları evrensel beyannamesi (öncesi, muhtevası ve etkileri). *Türk İdare Dergisi*, 1(437), 229-247.
- Limbach, J. (2001). The concept of the supremacy of the constitution. *The Modern Law Review*, 64(1), 1-10.
- Morgan, E. S. (1950). The postponement of the stamp act. *The William and Mary Quarterly*, 7(3), 353- 392.

- Mowry, W. A., Mowry, B. S. (1911). *Essentials of United States history*. New York, Boston, Chicago: Silver, Burdett and Company.
- Oats, L., Sadler, P. (2008). Accounting for the stamp act crisis. *The Accounting Historians Journal*, 35(2), 101-143.
- Öncel, M., Kumrulu, A., Çağan, N. (2013). *Vergi hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Özdal, B., Karaca, R. K. (2015). *Diplomasi tarihi I*, Bursa: Dora.
- Paine, T. (1945). Common sense. Philip S. Foner (Ed). *Complete Writings of Thomas Paine*. İçinde (s. 4-46), The Citadel Press.
- Parker, M., Fournier, V., Reedy, P. (2010). *Alternatifler sözlüğü*. (Çev: Bülent Doğan, Emine Ayhan), İstanbul: NTV Yayınları.
- Pollard, A. F. (1918). Historical revisions. VIII.—"no taxation without representation.". *History*, 3(11), 162- 164.
- Reck, A. J. (1974). Presidential address: the philosophical background of the American revolution. *The Southwestern Journal of Philosophy*, 5(1), 179-202.
- Reich, E. (1903). A new view of the war of American independence. *The North American Review*, 177(560), 31-44.
- Ross, M. L. (2004). Does taxation lead to representation?. *British Journal of Political Science*, 34(2), 229-249.
- Samson, W.D. (2002). History of taxation. Lymer, A., Hasseldine, J. (Ed.). *The International Taxation System*, Boston: Springer.
- Schlesinger, A. M. (1917). The uprising against the east India company. *Political Science Quarterly*, 32(1), 60-79.
- Sorley, W. R. (1891). The morality of nations. *International Journal of Ethics*, 1(4), 427- 446.
- Sürücüoğlu, O. (2016). İskoç ulusal partisi: iktidara taşıyan dönüşüm. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(4), 1171-1194.
- Şenyüz, D., Yüce, M., Gerçek, A. (2021). *Vergi hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Taşdöğen, S. (2021). Temsilsiz vergi olmaz ilkesi bağlamında Magna Carta'ya farklı bir bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(40), 120-142.
- Thomas, P.D.G. (1985). George III and the American revolution. *History*, 70(228), 16-31.
- Tuzcuoğlu, F. (1996). Demokratik parlamenter sistemin beşiği İngiltere'nin tarihinden ilginç anekdotlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 1(1), 279-288.
- Vatansever Öztürk, M. (2015). Vergilerin kanuniliği ilkesinin tarihi gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(Özel Sayı), 4815-4841.

Geliş Tarihi:

23.11.2022

Kabul Tarihi:

18.12.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Taşkın, T. (2023). Marka hakkı, markanın kullanılması ve tazminat davalarında kullanmama def-i. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 1237-1256
doi: 10.46928/iticusbe.1209307

MARKA HAKKI, MARKANIN KULLANILMASI VE TAZMİNAT DAVALARINDA KULLANMAMA DEF-İ

*Derleme*¹

Bedriye İlkiz Tuana Taşkın

İstanbul Ticaret Üniversitesi

tuanaacolakoglu@gmail.com

Yazar, Hukuk Fakültesi eğitimini 2013 yılında tamamlamıştır. Avukatlık stajının ardından 2014 yılından bu yana İstanbul Barosuna kayıtlı olarak avukatlık mesleğini icra etmektedir. Özel Hukuk alanında yüksek lisans öğrenimini 2023 yılında tamamlamıştır. Fikri ve Sınai Mülkiyet Hukuku üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.

¹ Marka Hakkına Tecavüz Sayılan Haller ve Tazminat Talepleri başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

MARKA HAKKI, MARKANIN KULLANILMASI VE TAZMİNAT DAVALARINDA KULLANMAMA DEF-İ

Bedriye İlkiz Tuana Taşkın
tuanaacolakoglu@gmail.com

Özet

Marka hakkı tescille kazanılan bir mülkiyet hakkıdır. Marka sahibi tescilli markasından kaynaklanan haklara karşı mutlak olarak sahiptir. Bu haklardan biri de SMK kapsamında korunan marka hakkının ihlalinden kaynaklanan tazminat talep etme hakkıdır. Tescilli marka hakkının ve bu hak kapsamında, hakkın ihlalinden kaynaklanan tazminat talep etme hakkının birtakım sınırları vardır. SMK ve uluslararası sözleşmelerce düzenlenen bu sınırlardan biri de markayı kullanma zorunluluğudur. Markanın beş yıllık hoşgörü süresi içerisinde haklı nedene dayanılmaksızın kullanılmaması halinde, marka hakkına tecavüz davalarında tecavüze konu markanın marka sahibi tarafından kullanılmadığı def-i karşı tarafça ileri sürülerek tazminat talebinin reddi talep edilebilmektedir. Çalışmamızda marka hakkının hukuki niteliği ve kazanılmasının esasları ışığında istisna niteliği taşıyan markayı kullanma zorunluluğu, kullanma zorunluluğunun istisnası olan haklı nedenle kullanmamama durumu ve bu zorunluluğun kullanmama def-i görünümünde tazminat davalarına yansımaları Sınai Mülkiyet Kanunu, uluslararası sözleşmeler, öğretideki görüşler, ulusal ve uluslararası yargı kararları ışığında açıklanmaya çalışılmıştır.

Amaç: Bu çalışmanın amacı marka hakkının, mülkiyet haklarının özel bir görünümü olduğunun ortaya konulması. Marka hakkının kazanılmasının ve hakkın istisnası olan markayı kullanılmaması durumunda marka hakkı sahibinin bu hakkın koruduğu tazminat talep etme yetkisinin ne şekilde sınırlandırıldığına ortaya konulmasıdır.

Metodoloji: Çalışma yazılı ve veri tabanlı kaynakların taranması ile hazırlanmıştır.

Bulgular: Marka hakkının hukuki niteliğinin mülkiyet hakkı olması. Eşyaya bağlı mülkiyet haklarından farklı olarak marka üzerindeki mülkiyetin süre ile sınırlandırılabilmesi ve kullanılmamasına bağlı olarak mutlak hak niteliğinin üçüncü kişilere karşı ileri sürülmesi halinde birtakım sınırlamalara tabi tutulabileceği tespit edilmiştir.

Özgünlük: Çalışmanın özgün tarafı, Marka hakkının hukuki niteliğini, bu niteliğin özgün birtakım özelliklerine bağlı olarak markayı kullanmama durumunun, marka hakkı sahibinin tazminat talep etme yetkisini sınırları uygulamaya ve öğretideki farklı görüşlere yer verilerek açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kullanama Def-i, Kullanma Zorunluluğu, Marka Hakkı

JEL Sınıflandırması: K11, K19

TRADEMARK RIGHT, USE OF TRADEMARK AND NON-USE DEFENSE IN COMPENSATION CASES

Abstract

It is an acquired property right registered with a trademark right. The trademark owner has absolute rights against the registered trademark. One of these rights is the scope of SMK, the right to demand compensation of parts from the data of the protected trademark. There is the geometry of the registered trademark and, within the scope of this right, the burden of demanding compensation from the correct components. One of these limits regulated by SMK and international conventions is the obligation to use the trademark. If the trademark is not used without a just cause within the five-year tolerance period, in cases of infringement against the trademark, the infringing party may claim that the infringed trademark is not used by the trademark owner, and the claim for compensation may be rejected by the other party. Legal dimensions of our working trademark and the principles of its acquisition, the obligation to use the trademark with exceptional results, the situation of not using it with a just cause, which is the exception of the obligation to use, and the claims for compensation in the appearance of not using this obligation, the Industrial Property Law, international conventions, the opinions it teaches, national and international judicial decisions have been studied.

Purpose: The aim of this study is to reveal that trademark right is a special aspect of property rights. It is to reveal how the trademark right is acquired and how the right of the trademark right owner to claim compensation protected by this right is limited in case the trademark, which is the exception of the right, is not used.

Methodology: The study was prepared by scanning written and data-based sources.

Findings: The legal nature of the trademark right is the property right. It has been determined that, unlike the property rights related to the goods, the ownership on the trademark can be limited for a period of time and may be subject to certain limitations if the absolute right is asserted against third parties due to its non-use.

Originality: The original side of the study, the legal nature of the trademark right, the situation of not using the trademark depending on some unique features of this quality, the limits of the right of the trademark owner to claim compensation, and the different opinions in the doctrine are explained.

Keywords: Disuse Defense, Obligation to Use, Trademark Right

JEL Classification: K11, K19

GİRİŞ

Marka hakkının hukuki niteliği, kazanılma şekli ve sınırları doktrindeki kadim tartışmalara konu olmuştur, yasal düzenlemelerle net çerçevelere oturtulmamıştır ve kavramsal olarak tanımlanmasından kaçınılmıştır. Bu durum yargı kararlarının birbiriyle çelişmesi sonucunu doğurmuştur. Bu noktada konu ele alınırken öncelikle marka kavramına değinmiş ve marka hakkının hukuki niteliği irdelenmiştir. Marka hakkının kazanılması için tescil edilmesi gerekmektedir. Tescilli marka hakkı sahibinin markayı beş yıl süreyle kullanmaması ve bu kullanmamanın haklı bir nedene dayanmaması halinde, marka hakkı sahibi tazminat talep etme yetkisini üçüncü kişilerin talepleri doğrultusunda kaybetmektedir. Bu hususlar çalışmamızda doktrindeki tartışmalar, yargı kararları ulusal ve uluslararası mevzuat çerçevesinde de irdelenmiştir.

Marka hakkının mülkiyet hakkı olma niteliğine sahip olmasına rağmen hakkın sınırlarından olan kullanılması zorunluluğu günümüzde hala tartışmalara ve uygulama farklılıklarına sebep olmaktadır. Tescil ile kazanılan marka hakkı sahibine mutlak ve inhisari yetkiler vermektedir. Ancak bu yetkiler markanın hak sahibi tarafından kullanılmaması sonucunda üçüncü kişiler tarafından bertaraf edilebilme olanağına sahiptir. Mülkiyet hakkı, mutlak ve inhisari niteliğine sahip olan marka hakkının bu niteliklerine rağmen sınırlandırılabilmesi ve bertaraf edilebilmesi marka hakkının güncel toplumsal, ekonomik ihtiyaçların ortaya çıkarmış olduğu kendine özgü yapısının bir sonucudur. Özellikle alışlagelmiş mülkiyet ve mutlak hak kavramlarının marka hakkı söz konusu olduğunda yapısının bu şekilde değişmesinin gerekçeleri ve sonuçlardan olan marka hakkı sahibinin tazminat talep etme yetkisinin ne şekilde sınırlandırıldığını incelemek, uygulamaya etkilerini görmek gerekmektedir.

A) MARKA KAVRAMI

Gelişen küresel ticarete marka kavramı önem kazanmıştır. Sanayi devriminden sonra ticaretin ülkelerin sınırlarını aşarak, tüm dünyanın işletmeler için bir pazar haline gelmesi mal ve hizmetlerin hangi işletmenin mal veya hizmeti olduğunun ayırt edilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Gelişen küresel ticarete marka kavramı önem kazanmıştır. Özellikle son on yılda elektronik ticaretin gelişmesi ile artık her işletme dünyanın her yerine ürün ve hizmetlerini çok hızlı bir şekilde sunabilmektedir. Bu durumda marka kavramı hiç olmadığı kadar önemli bir hale gelmiştir (Çolak, 2018, s. 9; Ensari, 2020, s. 23; Güneş, 2020, s. 45; Kırcı, 2009, s. 5; Meran, 2015, s. 29; Rüzgar, 2013, s. 21; Suluk, Karasu ve Nal, 2022, s. 151; Yenidünya ve İçer, 2014, s. 21).

Marka işletmelerin mal ve hizmetlerini ayırt eden işarettir. Burada işletme, her türlü ticari faaliyeti ifade eden geniş bir anlama sahiptir. İşletme markanın ayırt etme özelliği ve kaynağı bakımından markanın işlevini ifade etmek için gereklidir (Güneş, 2020, s. 45; İmirlioğlu, 2018, s. 3; Kırcı, 2009, s. 5; Rüzgar, 2013, s. 21; Uzunallı, 2021, s. 25). İşletmeler mal veya hizmetlerini rakiplerinin mal veya hizmetlerinden ayırmak, yeni müşteri kitlesi oluşturmak, mevcut müşteri topluluğunu korumak ve hatta mal veya hizmetleri yani ürünleri ile müşterileri üzerinde reklam ve pazarlama yöntemleri aracılığıyla duygusal bağ oluşturmak amacıyla ürünlerinin üzerine ayırt edici işaretler koymaktadırlar. Bu işaret ürünün markasıdır (Asan, Ünsal ve Vatansver, 2021, s. 2; Dursun, 2008, s. 12; Ensari, 2020, s. 23; Yenidünya ve İçer, 2014, s. 21).

1) Tanımı

Marka, bir ürününün üzerinde kullanılmak üzere bir işaretin belirlenmesi, kullanım yoluyla ayırt edici hale getirilmesi ile kendiliğinden oluşur. Markanın farklı türlerinin bulunması ve hangi işaretlerin marka olabileceği hususu hızlı gelişen teknoloji ile değiştiği bilindiğinden, uluslararası sözleşmelerle net bir marka tanımı yapılmasından kaçınılmıştır (Dirikkan, 2003, s. 5; Gün, 2019, s. 13; Güneş, 2020, s. 45; Küçükali, 2020, s. 20; Meran, 2015, s. 31). En genel tanımıyla marka, “bir işletmenin mal veya hizmetlerini, başka bir işletmenin mal veya hizmetlerinden ayırmaya yarayan işarettir.” Ayırt edici olması koşuluyla “her türlü işaretin” marka olarak tescili mümkündür (Çankaya, 2022, s. 25; Çolak, 2018, s. 10; Dirikkan, 2003, s. 5; Ensari, 2020, s. 23; Güneş, 2020, s. 45; Küçükali, 2020, s. 20; Yenidünya ve İçer, 2014, s. 21).

6769 sayılı SMK’ nın 4. maddesine göre marka, “bir teşebbüsün mallarının veya hizmetlerinin diğer teşebbüslerin mallarından veya hizmetlerinden ayırt edilmesini sağlaması ve marka sahibine sağlanan korumanın konusunun açık ve kesin olarak anlaşılmasını sağlayabilecek şekilde sicilde gösterilebilir olması şartıyla kişi adları dahil sözcükler, şekiller, renkler, harfler, sayılar, sesler ve malların veya ambalajlarının biçimi olmak üzere her tür işaretten oluşabilir.” Bu tanım (Çolak, 2018, s. 10) ‘grafik temsil’ koşulu dışında, 2015/2436 sayılı AB Direktifi’nin 3. maddesinde ve 1 Ekim 2017 yürürlük tarihli 2017/1001 sayılı Avrupa Birliği Marka Tüzüğü’nün 4. maddesinde de yer almaktadır. 2015/2436 sayılı AB Direktifi’nin 3. maddesinde ‘grafik olarak temsil edilebilen’ herhangi bir işaretin marka olabileceği tanımı mevcut iken artık TRIPS

anlaşmasının 15. maddesindeki, Alman Markalar Kanunu'nun 3. maddesindeki ve İngiliz Marka Kanunu'nun 1. maddesindeki, marka tanımında “*grafik temsil*” yani 556 sayılı MarKHK lafzıyla “*baskı yoluyla çoğaltılabilmek*” koşulu mevcut değildir. 6769 sayılı SMK gerekçesinde “*TRİPS'in 15. maddesi ile yeni 2015/2436 sayılı AB Marka Direktifi ve 2015/2424 sayılı AB Marka Tüzüğüne uygun olarak madde metni düzenlenmiştir. 556 sayılı MarKHK 'da yer alan çizimle görüntülenebilme şartı yerine yeni marka türlerinin tesciline imkân verebilecek şekilde işaretin, marka sahibine sağlanan korumanın konusunun açık ve kesin olarak anlaşılmasını sağlayabilecek şekilde sicilde gösterilebilir olması şartı eklenmiştir. Böylelikle pek çok ülkede tescili kabil görülen ses markaları, hareketli markalar gibi geleneksel olmayan marka çeşitlerinin tescili açısından zorluk yaratan çizimle görüntülenebilme şartı yerine, mehz AB düzenlemesindeki esnek yaklaşım benimsenmiştir*” denilmektedir (Pekdiñer, Giray, Baş ve Büyükkılıç, 2021, s. 11).

2) Unsurları

Markanın unsurlarını, “*işaret*”, “*diğer teşebbüslerin ürünlerinden ayırt edilmesi*”, “*korumanın konusunun açık ve kesin olması*” oluşturmaktadır.

İşaret markanın unsurlarından biridir. Her işaret marka değildir ancak her marka bir işarettir. İşaret kavramı SMK' da henüz tescil edilmemiş semboller için kullanılır (Çolak, 2018, s. 24; Ensari, 2020, s. 25; Suluk vd., 2022, s. 152; Tekinalp, 2012, s. 360).

Marka, teşebbüslerin ürünlerini ayırt etmeye uygun olması ve koruma konusunun açık ve kesin olarak anlaşılmasını sağlayabilecek şekilde sicilde gösterilebilir olması koşuluyla, her türlü işareten oluşabilir (Asan vd., 2021, s. 2; Dirikkan, 2003, s. 11; Güneş, 2020, s. 45; İmirlioğlu, 2018, s. 5; Uzunallı, 2021, s. 26).

Markanın bir diğer unsuru ayırt edicilik unsurudur. Marka olarak kullanılmak istenilen işaretin ayırt edici niteliğe sahip olması gerekmektedir. Başka bir anlatımla diğer teşebbüslerin ürünlerinden ayırt edilecek nitelikte olmayan işaretler marka olamaz (SMK m.4). Markanın ayırt edicilik unsuru somut ayırt edicilik ve soyut ayırt edicilik olarak iki şekilde değerlendirilir. SMK m. 4'te bahsedilen ayırt edici nitelik “*soyut ayırt edici niteliktir*”. Tek bir renkten oluşan işaretin kendi başına ayırt edici özelliği olmaması (İmirlioğlu, 2018, s. 70) ve hakkaniyet gereği herkes tarafından kullanılabilir olması yani soyut ayırt ediciliğinin olmaması nedeniyle Yargıtay tarafından tescilin mümkün olmadığına karar verilmiştir (Dirikkan, 2003, s. 11; İmirlioğlu, 2018, s. 5; Pekdiñer vd., 2021, s. 14; Yargıtay 11 HD).

Buna karşın bir işaretin ‘*somut ayırt edici niteliğin*’ bulunup bulunmadığı tespit edilirken, tescili talep edilen işaretin, tescil talebinde bulunulan mal veya hizmet sınıfındaki ürünlerin, diğer mal veya hizmet sınıflarındaki ürünlerden ayırt edilmesini sağlayıp sağlayamadığına bakılmaktadır. Örneğin (Suluk vd., 2022, s. 152) “*Ahududu*” kelimesi kalem, kırtasiye malları veya yayıncılık hizmetleri için somut ayırt edici niteliğe sahipken, yiyecek içecek ürünleri için aynı durum söz konusu değildir. SMK m. 5/1-b'de “*Herhangi bir ayırt edici niteliğe sahip olmayan işaretler*” denilmekle, “*somut ayırt edici nitelik*” taşımayan işaretletin marka tescilinde mutlak ret nedeni olduğunu düzenlemiştir. 2015/2424 (Dirikkan, 2003, s. 11; İmirlioğlu, 2018, s. 5; Pekdiñer vd., 2021, s. 16) sayılı AB Marka Tüzüğü'nün

7. maddesinde “*ilgili mal ve hizmetler için ayırt ediciliği olmayan ve tüketiciler tarafından marka olarak algılanmayan işaretlerin tescil edilemeyeceği*” düzenlenmiştir.

Ürünün ayırt ediciliği (Çiçekçi, 2007, s. 9; Kaya, 2006, s. 33; Keser, 2020, s. 20) tüketici çevresince belirgin olmakla, ürünün müşteri tarafından tekrar erişilebilmesi ve satın alınabilmesini sağlamaktadır. Ayırt ediciliği güçlü yani kesin ve açık olan markaların koruma kapsamı daha geniş olacaktır. Marka olarak tescili talep edilen işaretin marka sahibine sağlanan korumanın konusunu açık ve kesin olarak göstermek suretiyle sicilde gösterilebilir olması markanın bir diğer unsurudur. SMK düzenlemesi ile “*çizimle görüntülenebilme şartı*” terkedilmiştir. Böylelikle esnek yaklaşım benimsenerek renk, ses, hologram, pozisyon ve hareket markaları gibi geleneksel olmayan işaretlerin de tescili için dijital ortamda gösterim gibi yeni usuller benimsenmiştir (Esener, 2000, s. 84). Yeni marka türleri için başvuru koşulları, sicilde ne şekilde gösterileceklerine ilişkin ayrıntılar SMK Yönetmeliği’nde düzenlenmiştir (Esener, 2000, s. 84).

B) MARKA HAKKI

1) Marka Hakkının Hukuki Niteliği

Hak, hukukun temel kavramlarından birisidir ve hukuk sisteminin işlevini sağlar. Geniş anlamda hak, düzenleyici hukuk kurallarının kişilere bir mal üzerinde veya diğer kişilerin davranışları üzerinde tanıdığı yetkidir. Bu durumda hakkın konusu bir eşya (aynı haklar) veya davranış üzerinde olabilir. Bu davranış hak sahibinin kendi alanı içinde (kişilik hakları) veya başkalarının alanı içinde (müdahale ve yönlendirme) ya da bir haktan yararlanma biçiminde ortaya çıkabilir. Her hak objektif bir hukuk kuralına dayanır (Esener, 2000, s. 84). Başka bir ifadeyle hak, “*genel kuralların somut bir olay ve işlemle örtüştürülüp ilgilisi açısından diğerlerine karşı ileri sürülebilen, talep edilen ve korunması ilişkin bir takım yöntem ve mekanizmaların olduğu bir hukuki yetki ve talep imkanıdır*” (Atay, 2020, s. 365; Çankaya, 2022, s. 46). Markanın, sahiplerine kullanma, talep etme ve başkalarına karşı koruma gibi hukuktan doğan yetkiler sağlaması bakımından bir hak olarak nitelendirilmesi kaçınılmazdır.

Haklar kamu hukukuna dayalı haklar ve özel hukuka dayalı haklar olarak ikiye ayrılır. Kamu hukukuna dayalı haklar kişilerin yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı, özel hayatın korunması gibi devlete karşı koruyan haklardır. Özel hukuka dayalı haklar ise konularına ve hak sahibine sağladığı yetkiye göre alacak hakları, kişi hakları ve mülkiyet haklarını düzenlemektedir. Bu anlamda marka hakkı temelini özel hukuktan almaktadır (Çağlar, 2015, s. 35; Esener, 2000, s. 101; Kaya, 2006, s. 34; Özmen, 2020, s. 51).

Özel haklar niteliklerine göre mutlak ve nispi haklar olarak ikiye ayrılır. Nispi haklar, hak sahibi tarafından taraflar arasındaki bir ilişki çerçevesinde sadece belirli kişilere yani muhataplarına karşı ileri sürülebilirken mutlak haklar hak sahibi tarafından herkese karşı ileri sürülebilen haklardır (Antalya, 2017, s. 144; Esener, 2000, s. 101; Özmen, 2020, s. 51).

Marka hakkı, sahibine markasının başkaları tarafından kullanılmasını yasaklama yetkisi vermesi nedeniyle mutlak bir haktır (Çolak, 2018, s. 11; Kaya, 2006, s. 35; Tekinalp, 2012, s. 22; Uzunallı, 2021, s. 31).

Marka hakkının, hukuki niteliği öğretide kadim bir tartışmaya neden olmuştur. Fikri haklardan olan marka hakkının bir kişilik hakkı mı yoksa malvarlığı haklarından mülkiyet hakkı mı olduğu konusunda çeşitli görüşler belirtilmiştir. Marka hakkının, mülkiyet hakkı olmadığı konusundaki bir görüş (Bayram, 2021, s. 17, 20; Kara, 2018; s. 9; Kaya, 2006, s. 38), mülkiyet hakkının maddi mal/şey üzerinde söz konusu olması ve markanın fikri bir ürün olması nedeniyle maddi mal olmadığından mülkiyet hakkı olarak nitelendirilemeyeceğini savunmaktadır. Buna karşın başka bir görüş ise fikri mülkiyetin, mülkiyet hakkının nitelikli bir yansıması ve özel bir görünümü olarak kabul etmektedir (Paslı, 2014, s. 5; Yasaman, 2005, s. 175).

Mülkiyet hakkının konusunun taşınır ve taşınmaz eşyalar olduğu kabul edilmiştir. Buna göre, hak sahibi mülkiyetinde bulunan eşya üzerinde kullanma, yararlanma ve tasarruf yetkilerine sahiptir (Esener, 2000, s. 84). Günümüzde mülkiyet hakkının konusunun sadece taşınır ve taşınmaz eşyadan ibaret olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu anlamda mülkiyet hakkının daha geniş anlamda mal üzerinde kurulmasının mümkün olduğu düşünülmektedir. Mallar gayri maddi mallar ve maddi mallar olarak ayrılmaktadır. Fiziki bir varlığı bulunan mallar maddi mal, fiziki bir varlığı bulunmayan mallar ise gayri maddi mallar olarak kabul edilmektedir (Bayram, 2021, s. 17, 20; Gün, 2019, s. 18; Kara, 2018, s. 9).

Ülkemizin benimsemiş olduğu Kıta Avrupası hukuk sisteminde benimsenen görüş “*mülkiyet hakkının yalnızca eşya üzerinde söz konusu olabileceği*” yönündedir. (Kaya, 2006, s. 222; Tekinalp, 2021, s. 5). Bu görüşün aksine Avusturya ve Fransız hukukunda mülkiyet hakkının eşya ve maddi mallar ile sınırlandırılmayacağını, medeni kanunda yer alan mülkiyet düzenlemelerinin mülkiyet hakkının tamamını kapsamadığı ifade edilmektedir (Paslı, 2014, s. 6). Bu görüşe göre “*hukuki ilişki kişi ile eşya arasında kurulamayacağından mülkiyet hakkı, bu hakkın sahibi ile kendisi dışındaki herkesle olan ilişkisidir. Öyleyse mülkiyet hakkı, bu hakkın sahibi ile herkes arasındaki bu hakkı ihlal etmeme borcu konusunda mevcut olan bir ilişkidir.*” (Esener, 2000, s. 111).

Mülkiyet hakkının hukuki metinlerdeki kapsamına bakıldığında ise AİHS ek Protokol 1 kapsamında mülkiyet hakkının eşya ya da maddi mal varlıkları ile sınırlandırmaksızın korunduğu görülmektedir. AİHM devredilebilir bir ekonomik değer varlığının mülkiyet hakkından faydalanmak için yeterli olduğu görüşü ile fikri hakları ayrı bir insan hakkı olarak değil mülkiyet hakkının bir görünümü olarak değerlendirmektedir ve AİHS ek Protokol 1 hükmü kapsamında korumaktadır (Gün, 2019, s. 21, 29).

Ulusal hukukta ise Anayasamızın 35. maddesinde “*Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir. Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz.*” denilmektedir. Hüküm içeriğinde mülkiyet hakkının konusunun ne olduğuna dair bir belirleme ve sınırlama yapılmadığı görülmektedir. Anayasa Mahkemesi’nin 20.12.1967 tarihli

1967/10 E., 1967/49 K. sayılı kararında (Gün, 2019, s. 23.) Anayasa'daki mülkiyet hakkının Medeni Kanun'daki mülkiyet hakkını ifade ettiği, bu nedenle eşyaya ilişkin olduğu, gayri maddi malları kapsamadığı kabul edilmiştir. Bu karara karşı oy olarak “Anayasa'nın 36. maddesi ile, kişinin mamelekine giren hakları dahi, özelliklerine göre tanımaya yasa koyucuya buyurduğu kabul edilmektedir ... çünkü bu hüküm mamelek haklarından belki en eskisini, en genişini, en koyusunu başka bir deyimle mülkiyeti güvence altına almıştır ve böylece az yukarıda belirtildiği üzere, kişinin hem iktisadi varlığını hem de buna bağlı olan kişisel özgürlüklerinden gerçek anlamda yararlanması olanağını korumak istemiştir.” denilmekle Anayasa'daki mülkiyet hakkı ile eşya hukuku kavramı olan mülkiyetin ayrılması gerektiği belirtilmiştir. Anayasa Mahkemesi sonraki tarihli kararlarında yukarıda bahsi geçen karşı oy yazısındaki görüşü benimseyerek mülkiyet hakkının kapsayıcı bir hak olduğunu ve gayri maddi malları da kapsadığı yönünde kararlar vermiştir. Geniş anlamda fikri hakların aslında mülkiyet hakkına konu olduğu Anayasa Mahkemesi'nin kararlarında (AYM 2004-3/47 Sayılı Kararı, 2008) “...Mülkiyet hakkının konusunu, maddi ve gayri maddi mallar oluşturmaktadır. Taşınır ve taşınmaz mallar maddi mallar kapsamında iken, fikri ve sınai mülkiyet hakları gayri maddi mallar kapsamında yer almaktadır. ... bu nedenle marka hakkı üzerinde yapılacak sınırlandırmalarda Anayasanın 'Mülkiyet Hakkı' başlıklı 35. Maddesinin esas alınması gerekmekte ve marka hakkının ancak kamu yararı amacıyla sınırlandırılabilmesi mümkün bulunmaktadır.” denilmekle ifade edilmiştir.

Tüm bu değerlendirmeler kapsamında marka hakkının klasik eşya üzerindeki mülkiyet anlayışını karşılamıyor oluşunun bir mülkiyet hakkı olmadığı anlamına gelmeyeceği, mülkiyet hakkı kavramının daha geniş yorumlanması gerektiği, bu hususun gelişen dünyanın ve teknolojinin ilerleyen süreçte birçok kavramın belki de mülkiyet hakkı kapsamında değerlendirilmesi gerekeceği kanaatindeyiz (Bilgili, F./Cengil, M. F., 2019, s.20).

Fikri hakların mülkiyet hakkına konu olamayacağını savunan ikinci görüş (Çankaya, 2012, s. 48) ise bu hakların süre ile sınırlı olması ve eşya üzerindeki mülkiyet gibi sınırsız olmadığıdır. Mülkiyet hakkının konusunun maddi mallar ile sınırlı olmadığı, gayri maddi mallarında mülkiyet hakkına konu olduğu kabul edildiğinde, doğası gereği maddi mallar gibi olmayacağını kabul etmek gerekmektedir (Pashı, 2014, s. 11). Gayri maddi mallar üzerindeki mülkiyetin süre ile sınırlandırılmış olması mülkiyet hakkı olmadığı sonucunu doğurmayacaktır. Burada yanılgıya düşülen husus eşya hukukundaki mülkiyetin, mülkiyet haklarının tamamı gibi algılanmasıdır (Bayram, 2021, s. 17, 20; Gün, 2019, s. 30; Kara, 2018, s. 9). Bu noktada Anayasa Mahkemesi'nin yerleşik içtihat haline gelen yukarıda bahsetmiş olduğumuz karşı oy yazısında yer alan “...mamelek haklarının, Anayasa'nın 36. maddesi uyarınca, tanınması ve korunmasında, bunların niteliklerinden doğan özellikleri, her zaman göz önünde bulundurulacaktır.” ifade ile de anlaşılmaktadır ki sınai mülkiyet haklarının gayri maddi mal olması niteliğinden doğan özellikleri göz önünde bulundurulurken değerlendirme yapılması gerekir. Bu nedenle yine maddi malların özellikleri üzerinden kıyas yoluyla yapılan dar yorum markanın mülkiyet hakkı olmadığı sonucuna ulaşmayı sağlamayacaktır.

Tüm bu açıklamalar ışığında mülkiyet hakkı kavramının, eşya ile sınırlandırılmayacağı Anayasa'nın 35. maddesi hükmü ve yerleşik AYM kararları da incelendiğinde mülkiyet hakkının ihtiyaçların ve toplumun değişmesi noktasında geniş yorumlanması gerektiği kanaatindeyiz. Günümüzde de gayri maddi mal olan fikri ve sınai ürünler toplumun ihtiyaçları sonucu mülkiyet hakkı kapsamında değerlendirilmektedir. Netice itibarıyla iç hukukumuzda SMK düzenlemesi ile marka hakkı sınai mülkiyet hakkı olarak kabul edilmektedir.

2) Marka Hakkının Elde Edilmesinde Tescil İlkesi

6769 sayılı SMK' nın 7/1 maddesi gereğince marka hakkı ile sağlanan koruma tescil yoluyla elde edilir. Marka tescili için TPMK' ya marka başvurusu yapılır. Başvurunun doğrudan TPMK' ya yapılması zorunlu değildir. Türkiye, Markaların Uluslararası Tescili Konusundaki Madrid Protokolü'ne taraftır, "*Protokol uyarınca menşe ofisi dışında bir akit tarafın ofisi nezdinde hali hazırda tescilli bulunan, yani milli veya bölgesel tescile konu bir marka, aynı kişi adına milletlerarası sicile tescil olunabilir. Bu halde milletlerarası tescil kazanılmış haklara helal gelmeksizin milli/bölgesel tescilin yerine geçer.*" (Kırca, 2005, s. 108). Madrid Protokolü' ne göre yapılan uluslararası başvurular TPMK' na yapılmış gibi sonuç doğurmaktadır (Uzunallı, 2021, s. 28). Başvuru sonrası yapılan incelemede, başvuruda eksiklik varsa eksiklikler başvuru sahibi tarafından yasal süresi içerisinde giderilir. Marka başvurusunda herhangi bir itirazın olmaması veya yapılan itirazların reddedilmesi ve mutlak ret nedenlerinden birini içermemesi halinde marka tescil edilerek sicile kaydedilir.

Markanın tescilinin zorunlu olmamasıyla birlikte tescil edilmesi hak sahibine daha ciddi ve güçlü koruma sağlar (Çolak, 2018, s. 12; Güneş, 2020, s. 6, 243; Kara, 2018, s.185; Uzunallı, 2012, s. 15). Yine SMK' nın 23. maddesine göre marka tescilinden doğan korumanın başlangıcı, marka başvurusunun yapıldığı tarihtir. Marka tescil başvurusu ile tescilin bültende yayınlandığı tarih arasındaki geçen sürede başvuru sahibi, yapılan marka başvurularına itiraz hakkına veya tecavüz teşkil eden eylemlere karşı hukuki başvurularda bulunma hakkına sahiptir (Güneş, 2020, s. 243; Kara, 2018, s. 185; Savaş ve Saygın, 2020, s. 166; Uzunallı, 2012, s. 15). Tazminata ilişkin taleplerin yapılabilmesi için ise SMK m. 7/4 uyarınca başvurusunun bültende yayınlanması ve marka tescilinin ilan edilmiş olması gerekmektedir. Burada markanın tescili, mahkeme için bekletici meseleler arasındadır. Bunun yanı sıra tescilli marka devir ve lisansa konu olabilmesi sayesinde hak sahibine ekonomik çıkarlar da sağlamaktadır (Asan vd., 2021, s. 10; Güneş, 2020, s. 243; Kara, 2018, s. 185; Uzunallı, 2012, s. 15).

C) MARKAYI KULLANMA VE KULLANMAMANIN HAKLI SEBEBE DAYANMASI

1) Markayı Kullanma

Markanın kullanılması SMK m. 9 hükmünde düzenlenmektedir. Kanun koyucu tescilli markanın "*tescil tarihinden itibaren beş yıl içinde haklı bir sebep olmadan tescil edildiği mal veya hizmetler bakımından*

marka sahibi bakımından Türkiye’de ciddi biçimde kullanılmayan ya da kullanımına beş yıl kesintisiz ara verilen markanın iptaline karar verileceğini” düzenlemiştir (Altay, 2019, s. 897-922).

Marka tescili bültende yayınlanan hak sahibi, marka üzerinde tekel hakkına sahip olmaktadır. Tekel hakkı, marka sahibine markanın üçüncü kişilerce kullanılmasının yasaklama yetkisi vermektedir. Ancak marka sahipleri tarafından kullanılmayan tescilli markalar, üçüncü kişilerin kullanımını da engellemektedir. Markanın kullanılmadığı mal ve hizmetlerde, benzer veya aynı işareti kullanmak isteyen kişileri sınırlandıran bir durum oluşmaktadır. Marka hakkı sahipleri markalarını oluşturan işareti veya bu işarete benzeyen farklı kombinasyonlardaki işaretleri de kullanmadıkları mal veya hizmet sınıflarında tescil ettirerek üçüncü kişilerin bu işaretleri kullanmasını engellemeyi amaçlamaktadırlar (Dilmaç, 2014, s. 59; İmirlioğlu, 2018, s. 233; Özarmağan, 2008, s. 21). Bu tip markalara savunma markası veya koruyucu marka denilmektedir ve gerçek bir kullanım niyeti olmaksızın tescil ettirilerek üçüncü kişilerin kullanımının engellenmesine ve marka sicilinde ölçüsüz bir kalabalığa neden olmaktadır (Özarmağan, 2008, s. 21).

Savunma markası; *“tescilli ana asıl markanın benzerlerinin aynı veya farklı mal veya hizmetlerde tescil edilmesi suretiyle savunulmaya/korunmaya çalışılan markanın başkaca teşebbüslerce aynı veya benzerlerinin tescil edilmesinin önlenmesinin amaçlandığı fakat gerçekte kullanma amacının bulunmadığı marka olarak”* tanımlanabilir (Sayın, 2020, 213).

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 2010/11-695E.,2011/47K sayılı kararında; *“TPE nezdinde tescilli ve tanınmışlık düzeyine ulaşmış markalarında, kullanılmayan mal ve hizmetler bakımından kısmen iptal edilebileceği”* ne karar vermiştir (İmirlioğlu, 2018, s. 242). ‘ABAD, C-425/98 sayılı Marka Mode-Adidas arasındaki uyuşmazlıkla ilgili vermiş olduğu kararında, *“tanınmış markanın kullanılmadığı mal ve hizmetler açısından iptaline karar verilebilmesi gerektiğini”* ileri sürmüştür (Özarmağan, 2008).

Buna karşılık Anglo Saxon Hukuk ülkelerinde ise genel olarak tanınmış markaların bir savunma markası olarak kullanılmadığı mal ve hizmetlerde tescil edilmesi kabul edilmekte ve tanınmış markanın tescil edildiği mal ve hizmetlerin tümünde kullanıldığının kabul edilmesinde kamu yararı olduğu savunulmaktadır (Dilmaç, 2014, s. 60).

Markanın kullanılması zorunluluğu (Bayram, 2021, s. 54-58; Çoşgun, 2018, s. 32-35; Karaca, 2018, s. 30-31; Özarmağan, 2008, s. 21-25; Sert, 2007, s. 32-35; Tamer, 2021, s. 15-18) sayesinde, Markalar Siciline kullanılmayan markaların yığılması, kullanılmayan markalar nedeniyle haklı rekabet ortamının bozulması engellenmekle birlikte serbest piyasa koşullarında markayı kullanacak olanların hak sahibi olmasına imkân tanınmaktadır (Karaca, 2018, s. 33).

Markanın kullanılması açısından değerlendirme yapılırken öncelikle kullanımın markasal nitelikte olup olmadığına bakılmaktadır. Markasal kullanımın var olduğu, markanın kullanıldığı mal ve hizmetlerdeki tüketiciye sunmuş olduğu ürünlerin ayırt edilebildiğinin ve marka sahibi ile ilişkilendirilebildiğinin tespiti ile mümkün olur (Bayram, 2021, s. 62-69; Çoşgun, 2018, s. 32; Karaca,

2018, s. 33-36; Özarmağan, 2008, s. 29-34; Özkök, 2015, s. 103; Sert, 2007, s. 40-45). Markasal kullanıma ek olarak SMK m. 9 öngörülen kullanımların sağlanması gerekmektedir.

Markanın SMK m. 9 hükmünde belirtilen şekilde marka sahibi tarafından kullanılması gerekmektedir. Tescilli marka sahibi, alıcı kitlesine sunduğu ürünlerinde, ticari evraklarında markasal kullanımın gerçekleştirileceği diğer faaliyetlerinde markasını bizzat kendisi kullanmalıdır (Karaca, 2018, s. 37). SMK m. 9/3 hükmü ile markanın sahibinin izni ile üçüncü kişiler tarafından kullanılması da markanın kullanımı olarak kabul edilmiştir. Markanın, sahibi tarafından lisans sözleşmesi ile hukuka uygun biçimde kullanılmasına izin verdiği durumlar da kullanım olarak kabul edilir.

Markanın kullanıldığının kabul edilmesi için tescilli olduğu mal ve hizmetler kapsamında kullanılması gerekmektedir. Markanın tescilli olduğu mal ve hizmetlerin bir kısmında kullanılması halinde markanın kullanılma durumu sadece o mal ve hizmetler için geçerli olacaktır (Bayram, 2021, s. 70). Markanın bir sınıfın alt gruplarında yer alan mal veya hizmetlerden birinde kullanılması, o alt grubun tamamında kullanıldığı anlamı taşıırken, diğer alt gruplar için ise kullanılmadığı anlamına gelmektedir (Bayram, 2021, s. 72; Özarmağan, 2008, s. 41; Özkök, 2015, s. 156). Buna karşılık doktrinde aynı alt sınıfta olsa bile, bu alt sınıfta hangi mal veya hizmetlerde kullanıldığının tek tek araştırılması ve buna göre hüküm kurulması gerektiğine dair görüşler de mevcuttur (Çolak, 2018, s. 966).

SMK' nın 9/1 hükmünde kullanımın varlığının kabulü için markanın Türkiye'de kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Markanın Türkiye'de kullanılması gerekliliği, tüm ülkede kullanılması gerektiği anlamını taşımamaktadır. Türkiye'nin belli bir bölge veya bölümünde kullanılıyor olması kullanım şartını yerine getirmektedir (Dirikkan, 2003, s. 245; Özkök, 2015, s. 118; Sert, 2007, s. 51). Türkiye'de serbest bölgeye getirilen mallar ve ciddi biçimde kullanılan markalarda Türkiye'de kullanılmış kabul edilecek olup, transit mallar için kullanımın varlığı kabul edilememektedir (Bayram, 2021, s. 75).

Kural olarak markanın Türkiye'de kullanılması kabul edilmektedir ancak SMK m. 9/2-b hükmü bu kurala istisna olarak getirilmiştir. Hükme göre, sadece ihracat amacıyla hazırlanan malın veya ambalajının üzerinde markanın yer alması da markanın kullanılması olarak kabul edilmektedir (Bayram, 2021, s. 103).

Markanın kullanıldığının kabul edilebilmesi için söz konusu kullanım ciddi olması yani tescil edildiği mal ve hizmetlerde markanın bilfiil kullanılması gerekmektedir (Bayram, 2021, s. 79). KHK döneminde yer almayan '*ciddi kullanım*' ifadesi 2015/2436 sayılı AB Marka Direktifi'nin 10 ve 12. maddeleri ile 2015/2424 sayılı AB Marka Tüzüğü'nün 15. maddesi uyarınca iç hukukumuza, SMK düzenlemesi ile dahil edilmiştir.

Ciddi kullanıma ilişkin SMK' da veya mehz düzenlemelerde bir tanım yapılmamış olup bu husus yargıya ve öğretiye bırakılmıştır. Bu anlamda ciddi kullanımının varlığı ABAD' ın 11.03.2003 tarihli

C-40/01 sayılı kararında belirlediği ilkelere göre tespit edilmektedir (Bayram, 2021, s. 80; oşgun, 2018, s. 41; Karaca, 2018, s. 47; Özarmağan, 2008, s. 37). ABAD' a göre, “*Ciddi kullanımının markanın sahibine sağladığı hakları devam ettirmeye yönelik sembolik bir kullanım olmadığı, markanın temel işlevine uygun kullanılması gerektiği, bunun da tüketiciye yahut son kullanıcıya karşı mal veya hizmetin kaynağını diğer mal veya hizmetlerden ayırt edecek ve itibasa mahal vermeyecek şekilde garanti edilmesiyle mümkün olacağı, mal veya hizmetlerin yer aldığı piyasada pazar payı yaratmak veya mevcut pazarı korumak için kullanılması suretiyle ciddi kullanımın gerçekleşeceği kabul edilmektedir.*”

Markanın ayırt edici karakterinin değiştirilmeden farklı unsurlarla kullanılması da markayı kullanma olarak kabul edilmektedir. SMK m. 9/2-a ile düzenlenen bu durum ile ifade edilmek istenen markanın alıcı kitlesinde markanın kökenine ilişkin şüphe yaratmayacak biçimde farklı unsurlarla kullanılmasıdır. Örneğin (Çolak, 2018, s. 568), MİGROS firmasının turuncu renkli kanguru şekil markasının, kırmızı renkte kullanılması ayırt edici karakterin değiştirilmeksizin farklı unsurlarla kullanılmasıdır.

Markanın yukarıda açıklanan şekillerde, tescil tarihinden itibaren beş yıl içinde haklı bir sebep olmaksızın ciddi biçimde kullanılmaması veya kullanımına beş yıl boyunca ara verilmesi markanın iptali sonucunu doğurmaktadır (SMK m. 9/1). Burada dikkat edilmesi gereken husus sürenin başlangıç tarihinin markanın tescil tarihi oluşudur. Tescilin bültende yayınlandığı tarih veya tescil başvurusunun yapıldığı veya yayınlandığı tarih beş yıllık sürenin başlangıcı olarak değerlendirilmemelidir.

2) Markayı Kullanmamanın Haklı Sebebe Dayanması

SMK m. 9 hükmü ile kanun koyucu tarafından haklı nedenin kullanma zorunluluğunun istisnası olduğu düzenlenmiştir. Markanın kullanılmamasında haklı sebeplerin neler olabileceği kanunda belirtilmemiş olup, her somut olaya göre değerlendirilmesi gereken bir husustur. Somut olaylara uygun olarak haklı neden kavramının içeriği uluslararası düzenlemeler, öğretideki görüşler ve yargı kararlarıyla doldurulmaktadır (Bayram, 2021, s. 116; oşgun, 2018, s. 59; Karaca, 2018, s. 63).

Bu anlamda TRİPS m. 19/1 hükmü markanın kullanılmamasının hakları sebeplerinin tespiti adına birtakım kıstaslar getirmiştir. Sözleşmenin 19/1 maddesine göre, “*Marka ile korunan mal veya hizmetlere uygulanan ithalat kısıtlamaları veya hükümetçe uygulanan başka koşullar gibi markanın kullanılmasına engel oluşturan ve marka sahibinin iradesinden bağımsız olarak doğan koşullar*” markanın kullanılmamasının haklı sebebe dayanıp dayanmadığının belirlenmesinde ölçüt olarak kullanılabilir. Sözleşmede örnek olarak sayılan hallerin dışındaki somut olaylarda markanın kullanılmamasının haklı sebebe dayanması ölçütü olarak marka sahibinin iradesinden bağımsız olarak gerçekleşmesi ve somut olayın kullanıma engel olup olmayacağı hususları değerlendirilmelidir (Bayram, 2021, s. 117; Çolak, 2018, s. 867; Kaya, 2006, s. 202; Pashı, 2014, s. 546).

Bu anlamda TRİPS m. 19/1 hükmü uyarınca, “*haklı neden kavramı marka sahibinin kontrolü dışında gerçekleşen ve markanın kullanılmasına engel teşkil eden hukuki ya da fiili sebeplerdir.*” Bu durumda engelin

mücbir sebep gibi objektif bir imkânsızlık hali olarak algılanması istisnanın koruma amacına aykırı olacağından, bunun makul bir engel hali olması yeterlidir (Bayram, 2021, s. 118; Çolak, 2018, s. 973; Coşğun, 2018, s. 60; Yasaman, s 2005, s. 649).

Burada dikkate alınacak olan husus engelin marka sahibinin iradesi veya kontrolü dışında ve etki alanı sebeplerden ileri gelmesi gerektiğidir. Bu durumda doğal afetler, savaşlar, ithalat kısıtlamaları, satış yasakları, ekonomik buhranlar, ambargolar, salgın hastalıklarla mücadele amaçlı alınan tedbirler nedeniyle üretim yapılamaması, gümrük mevzuatı değişiklikleri, ürünün piyasaya sunulması için gerekli idari kayıt, izin ruhsat gibi formalitelerin gecikmesi veya verilememesi lisans görüşmelerinin marka sahibinin iradesinden kaynaklanmayan nedenlerle uzaması gibi ülkedeki bütün veya bazı ticari sektörleri etkileyen engeller haklı neden olarak kabul edilmektedir (Arkan, 1997, s. 148-149; Bayram, 2021, s. 118; Tekinalp, 2012, s. 461; Yasaman, 2005, s. 649-650).

Buna karşın marka sahibinin ekonomik durumunun kötüleşmesi veya iflas etmesi gibi marka sahibinden kaynaklanan durumlar haklı neden olarak kabul edilmemektedir. Doktrinde bu durumun genel ekonomik kriz veya marka sahibinin üretim tesisinin kamulaştırılması nedeniyle meydana gelmesi halinde haklı sebebin varlığının kabul edilmesi gerektiği görüşü hakimdir (Arkan, 1997, s. 149; Kaya, 2006, s. 202; Özarmağan, 2008, s. 48-50). Yargıtay 11. Hukuk Dairesi ise 08.02.2002 tarihli ve 1719/2064 sayılı kararında marka sahibinin fabrikasının bulunduğu taşınmazın kamulaştırılmasını haklı sebep olarak kabul etmemiştir (Çolak, 2018, s. 974).

Basit lisans sözleşmesiyle marka hakkının kullanılması hakkının lisans alana verilmesi durumunda marka hakkı sahibinin markayı kullanma yetkisi devam ettiğinden lisans alanın markayı kullanmaması halinde marka hakkı sahibi bu durumu haklı neden olarak ileri süremez. İnhisari lisansta ise marka hakkı sahibi açıkça kullanma hakkını saklı tutmadıysa veya markayı kullanmayacağına dair taahhütte bulundu ise de lisans alanın markayı kullanmaması durumunda marka sahibinin sözleşmenin feshi ve sözleşmeyi sona erdirmeye yetkilerini kullanmaması gerekir. Bu durumda lisans alanın markayı kullanmaması haklı neden olarak kabul edilmemektedir (Bayram, 2021, s. 120; Yasaman, 2005, s. 650).

Haklı neden tescil anında veya tescilden sonra ortaya çıkabilir. Haklı neden tescil anında ortaya çıkmış ise beş yıllık süre işlemeye başlamaz. Haklı neden tescilden sonraki bir tarihte ortaya çıkmış ise o anda beş yıllık süre durur (Paslı, 2014, s. 548). Haklı nedenin ortadan kalktığı tarih itibari ile beş yıllık süre kaldığı yerden işlemeye devam eder (Bayram, 2021, s. 121; Sert2007, s. 79). Bu durumda yeni bir beş yıllık süre işlemeye başlamamaktadır. Bu durumda doktrinde yeni bir beş yıllık sürenin başladığını savunan görüşler vardır (İmirlioğlu, 2018, s. 240).

Yukarıda izah olunduğu şekliyle haklı nedene dayanan kullanmama durumunun kabulü dar bir çerçevede ele alınmıştır. Marka hakkı sahibinden kaynaklanmaması gerektiği ve hak sahibinin her anlamda tüm önlemleri almasına rağmen ortaya çıkan bir nedenden doğması gerekmektedir. Bu durumda tescilden sonra ortaya çıkan haklı nedenin sona ermesinden sonra, tescil tarihi ile haklı

nedenin ortaya çıktığı tarih arasındaki sürenin beş yıllık süreden eksilmesi kanaatimizce hakkaniyete aykırıdır. Bu nedenlerle tescil tarihinden sonra ortaya çıkan haklı neden durumunda kullanılmamanın sona ermesinden sonra yeni bir beş yıllık sürenin başlaması gerektiği görüşünü savunmaktayız.

D) MARKA HAKKINA TECAVÜZDEN KAYNAKLANAN TAZMİNAT DAVALARINDA KULLANMAMA DEF'İ

SMK 149/1-ç, 150 ve 151 maddeleri gereğince marka hakkına tecavüz eden kişiler marka hakkı sahibinin zararlarını gidermekle yükümlüdür (Ege, 2021, s. 82). SMK ile düzenlenen tazminat zorunluluğu, haksız fiil sorumluluğudur. Haksız fiil sorumluluğu TBK'nın 49. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre; *“Kusurlu ve hukuka aykırı bir fiille başkasına zarar veren, bu zararı gidermekle yükümlüdür”*. Kusurlu ve hukuka aykırı fiille zarar gören kimse, zararını ve kusuru ispat etmekle yükümlüdür (TBK m. 50) (Çolak, 2018, s. 771).

Haksız fiil sorumluluğunun- diğer ifade ediliş biçimleriyle *“kusur sorumluluğu”* veya *“subjektif sorumluluk”*- varlığından söz edebilmek için, haksız veya hukuka aykırı bir fiilin varlığı, fiilden doğan bir zararın mevcut olması, fiil ile zarar arasında illiyet bağının bulunması ve fiili gerçekleştirenin kusurlu olması gerekmektedir (Eren, 2022, s. 1199). Marka hakkına tecavüz nedeniyle açılan tazminat davalarında da bu koşullar aranmaktadır.

Marka hakkına tecavüz nedeniyle açılan tazminat davalarında markayı kullanamama durumu SMK m. 29/2 hükmünde def'i olarak düzenlenmektedir. Marka hakkına tecavüzde bulunduğu iddia edilen davalı, davacıya karşı davaya konu markanın beş yıldan uzun süredir tescilli olduğu halde, beş yılı aşan bir şekilde markasını kullanmadığını ve bu yüzden tecavüz iddiasında bulunamayacağını ileri sürme hakkına sahiptir (Tamer, 2021, s. 199). Bu anlamda kullanmama def'inin ileri sürülüşü SMK m. 19/2 kapsamında gerçekleştirilir. SMK m. 19/2 hükmü uyarınca, *“SMK m. 6/1 kapsamında yapılan itirazlarda, itiraz gerekçesi markanın itiraza konu başvurunun başvuru veya rüçhan tarihinde Türkiye’de en az beş yıldır tescilli olması şartıyla, başvuru sahibinin talebi üzerine, itiraz sahibinden, itiraza konu başvurunun başvuru veya rüçhan tarihinden önceki beş yıllık süre içinde itiraz gerekçesi markasını itirazına dayanak gösterdiği mal veya hizmetler bakımından Türkiye’de ciddi biçimde kullanmakta olduğuna ya da kullanmamaya dair haklı sebepleri olduğuna ilişkin delil sunması talep edilir.”*

556 sayılı KHK döneminde tecavüz davasıyla karşı karşıya kalan davalının davaya konu markayı iptal ettirme külfeti, kullanmama def-i düzenlemesi ile ortadan kalkmıştır (Güneş, 2020, s. 293). SMK ile davaya konu markanın belirli bir süre kullanılmıyor olması artık aynı dava içinde savunma olarak ileri sürülebilmektedir. Böylece davalı kendisine yöneltilen ve hakkaniyete aykırı talebi, usul ekonomisine uygun şekilde engelleyebilecektir (Bayram, 2021, s. 208).

SMK m. 29/2 hükmü gereğince *“kullanma ilişkin beş yıllık sürenin tayininde dava tarihinin esas alınması”* gerekmektedir. Tecavüzden kaynaklanan tazminat davalarında kullanmama def'inin ileri sürülebilmesi için tecavüze konu markanın dava tarihinden geriye doğru en az beş yıldır tescilli

olması gerekmektedir (Bayram, 2021, s. 96). Dava tarihinden geriye doğru beş yıllık sürede markanın ciddi kullanımının var olduğu davacı tarafından ispatlanmalıdır. Davacının, kullanımını ispat edememesi durumunda dava reddedilir. Bu hüküm sadece taraflar arasında sonuç doğuracak olup, davacının markasının iptaline yol açmaz ve üçüncü kişilere karşı tecavüz davası açmasını engellemez.

Tecavüz davalarında kullanmama def'i ancak davalının ileri sürmesi halinde dikkate alınır, mahkemece re'sen gözetilemez (Sönmez, 2018, s. 292). Kullanmama def'inin tecavüz davalarında ne şekilde ileri sürüleceği, talebin içeriğinde olması gerekenler ve talebin ne zaman ileri sürüleceği hususları SMK m. 29/2 hükmünde açıklanmamıştır. Tecavüz davalarında kullanmama def'ine ilişkin SMK m. 29/2 hükmünün SMK m. 19/2 ve SMKY'nin 29. Maddelerinde yer alan kullanım ispatına ilişkin kurallar kıyasen uygulanmalı ve TÜRK PATENT'in Kullanım İspatı Klavuzunda yer alan kriterlerden yararlanılmalıdır (Bayram, 2021, s. 218). Uygulama esnasında HMK'nın genel prensipleri dikkate alınmalıdır.

Buna göre davalı kullanmama def'ini dilekçeler teatisi aşamasında cevap veya ikinci cevap dilekçesiyle ileri sürebilir. Bu aşamadan sonra def'inin ileri sürülmesi, savunmanın genişletilmesi yasağına tabi olup ancak ıslah veya karşı tarafın açık muvafakati ile yapılabilir.

Davalı kullanmama def'i talebinden sonradan vazgeçebilir. Vazgeçmeden sonra mahkeme talep yapılmamış gibi tecavüz davasına devam eder. Davalının tecavüz davalarında kullanmama def'ini ileri sürmesi için iyi niyetli olması gerekmektedir. Bir diğer deyişle davalı başkası adına tescilli markaya tecavüz eylemini gerçekleştirdiğini bile bile kullanmama def'ini ileri sürebilir (Bayram, 2021, s. 218).

SMK m. 19/2 ile SMK m. 6/1'e atıf yapılmaktadır bu hüküm uyarınca "*ilişkilendirilme ve karıştırılma ihtimalinin*" var olması durumunda uygulama alanı bulmaktadır. Marka hakkına tecavüz halleri karıştırma ihtimali ile sınırlı değildir. Bu durumda kanunun lafzından dolayı kullanmama def'inin sadece karıştırma ihtimalinden kaynaklanan tecavüz davalarında ileri sürülebilmesi imkânı tanındığına dair bir sonuç çıkarılmaktadır.

Bu durumda hangi tecavüz hallerine dayanılarak açılan tazminat davalarında kullanmama def'i ileri sürülebileceğinin üzerinde durulması gerekmektedir. SMK m. 7/2 hükmünde sayılan fiiller karıştırma ihtimalinin engellenmesine yönelik olup bu fiillerden kaynaklanan tecavüz davalarında kullanmama def'i ileri sürülebilecektir (Tamer, 2021, s. 202). Bunun yanı sıra SMK m. 7/2-c bendi tanınmış markanın korunmasına ilişkin olup markanın Türkiye'de kullanılsa bile, ülke dışındaki kullanım suretiyle farklı mal ve hizmetlerde de korunacak şekilde Türkiye'de tanınırlık kazanması söz konusu olabilir. Bu durumda def'inin ileri sürülemeyeceği düşünülmektedir (Tamer, 2021, s. 203). Tanınmış markanın aynı mal veya hizmetlerde kullanılması durumunda kullanmama def'i ileri sürülebilecektir. SMK m 29/1-a-b ve SMK m.7/3 hükümleri de karıştırma ihtimali içeren fiillerden oluşan tecavüz halleri olduğundan bu fiillerden kaynaklanan davalarda kullanmama def'i ileri sürülebilecektir. Buna karşın SMK m. 29/1-ç'de düzenlenen tecavüz hali olan lisans yoluyla verilen

hakların izinsiz genişletilmesi ve devredilmesi durumunda lisans alanın kullanımları, SMK m. 9/3 gereğince marka sahibinin kullanımı olarak kabul edildiğinden kullanmama def'i ileri sürülemez.

Davada, davalı tarafından kullanmama def'i ileri sürülür ve marka sahibi tarafından kullanım olgusu ispatlanamazsa, açılan tecavüz davası tahkikata geçilmeden verilecek nihai kararlar reddedilir. Davacının kullanımı ispatlaması halinde ise ara kararlar davanın devamına başkaca eksiklik bulunmaması halinde tahkikat aşamasına geçilmesine karar verilir. Tahkikat aşamasında tecavüzün gerçekleşip gerçekleşmediği hususu incelenir. Tecavüze dair incelemenin sonucuna göre davanın kabulüne yahut reddine dair karar verilir.

Tecavüz davasının kullanmama def'i nedeniyle reddedilmesi, sadece davanın tarafları arasında sonuç doğurur (Sönmez, 2018, s. 292). Davacının marka hakkına dayalı olarak başka kişilere dava açabilmesi mümkündür. Kullanma olgusu ispat edilmeyen marka kendiliğinden iptal edilmez, bu hususta karşı dava veya ayrı bir dava açılması durumunda iptal kararı verilebilir (Bayram, 2021, s. 229). Marka iptal edilmediği sürece, marka hakkı sahibi bu haktan kaynaklanan yetkilerini kullanabilir. Davacının tescile dayanan hak sahipliği varlığını korur.

SONUÇ

İşletmeler mal veya hizmetlerini rakiplerinin mal veya hizmetlerinden ayırmak, ürünlerinin üzerine ayırt edici işaretler koymaktadırlar. Bu işaret ürünün markasıdır. Hukukumuzda markanın kesin bir tanımı yapılmamakla birlikte 6769 sayılı SMK' nın 4. maddesine göre marka, *“bir teşebbüsün mallarının veya hizmetlerinin diğer teşebbüslerin mallarından veya hizmetlerinden ayırt edilmesini sağlaması ve marka sahibine sağlanan korumanın konusunun açık ve kesin olarak anlaşılmasını sağlayabilecek şekilde sicilde gösterilebilir olması şartıyla kişi adları dahil sözcükler, şekiller, renkler, harfler, sayılar, sesler ve malların veya ambalajlarının biçimi olmak üzere her tür işareten oluşabilir”*.

Marka hakkı, fikri mülkiyet hakları içerisinde yer alan bir sinai mülkiyet hakkıdır. Marka hakkının konusu gayri maddi mal üzerindeki mülkiyettir. Marka hakkı sahibine mutlak ve inhisari yetkiler sağlamaktadır. Kural olarak marka koruması tescil ile elde edilir.

Markanın fiilen kullanılıyor olması veya kullanılma niyetinin varlığı değerlendirilmeksizin tescil edilir. Kullanılmayan markaların serbest piyasa ve haklı rekabete zarar vermesi kanun koyucu tarafından engellenmek istenmiştir. Bu nedenle marka hakkı sınırlandırılarak markanın kullanılması zorunluluğu kabul edilmiştir.

Markanın kullanılması durumu açıkça tanımlanmamakla birlikte markanın ayırt edici karakterinde değişiklik yapılmaksızın, Türkiye’de, tescilli olduğu mal ve hizmetlerde ciddi bir biçimde, marka sahibi tarafından veya onun izni ile üçüncü kişiler tarafından, beş yıl süreyle ara verilmeksizin kullanılması gerekmektedir.

Marka hakkı sahibinin kontrolünde olmayan ve markanın kullanılmasına engel teşkil eden hukuki ve fiili durumlar markanın kullanılmamasında haklı neden olarak kabul edilmektedir. Bu durumda markanın kullanılmamasında kaynaklanan hukuki sonuçlar doğmaz.

Marka hakkına tecavüz nedeniyle açılan bir tazminat davasında davalı, marka hakkı sahibinin markasını beş yıl boyunca kullanmadığı savunmasıyla davanın reddedilmesini talep edebilir. Bu durumda davacı marka hakkı sahibi kullanımı ispat ile yükümlüdür. Marka hakkı sahibinin kullanımı ispatlayamaması durumunda tazminat talebi reddedilir.

KAYNAKÇA

- Altay, S. (2019). Markanın kullanılmaması nedeniyle hükümsüzlüğü davasında markayı kullanma yükümlülüğünün başlangıç anına ilişkin sorunlar ve çözüm önerileri. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 77(2), 897-923.
- Antalya, G. (2017). *Medeni hukuk*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Arkan, S. (1997). *Marka hukuku* (1. Cilt). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Asan, H., Ünsal, Ö. E. ve Vatansever, E. (2021). *Sinai mülkiyet hakları uygulamaları: Marka*. Ankara: Lykeion Yayıncılık.
- Atay, E. E. (2020). *Hukuk başlangıcı*. Ankara: Legal Yayıncılık.
- AYM 2004-3/47 Sayılı Kararı (2008). *Resmi Gazete* (Sayı: 26822).
- AYM 2004-81/48 Sayılı Kararı (2008). *Resmi Gazete* (Sayı: 26822).
- Bayram, M. E. (2021). *Marka hukukunda kullanılmama savunması*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları.
- Bilgili, F., Cengil, M. F. (2019). *Bitcoin özelinde kripto paraların eşya niteliği sorunu*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3432713, E.T. 30.01.2023.
- Çağlar, H. (2015). *Marka hukuku temel esaslar*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Çankaya, A. A. (2022). *Marka hakkına iltibas veya iltibas suretiyle tecavüz suçu*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Çiçekçi, Ç. (2007). *Markaya özgü kullanım kavramı ve markaya tecavüz fiilleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çolak, U. (2018). *Türk marka hukuku*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları.
- Çoşğun, G. (2018). *Sinai mülkiyet kanunu kapsamında markanın kullanılması*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Dilmaç, Ş. (2014). *Uluslararası metinlerde tanınmış marka ve markanın sulandırılması*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Dirikkan, H. (2003). *Tanınmış markanın korunması*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Dursun, H. (2008). *Marka hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Ege, Ö. (2021). *Marka hakkına tecavüz ve hukuksal korunma yolları*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Ensari, D. (2020). *Türk hukukunda marka hakkı ve marka hakkına karşı işlenen suçlar*. İstanbul: Aristo Yayınları.
- Eren, F. (2022). *Borçlar hukuku genel hükümler*. İstanbul: Yetkin Yayınları.
- Esener, T. (2000). *Hukuk başlangıcı*, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Gün, B. (2019). *Marka hukukunda birlikte var olma*. İstanbul: Onki Levha Yayınları.
- Güneş, İ. (2020). *Uygulamalı marka hukuku*. İstanbul: Adalet Yayınevi.
- İmirlioğlu, D. (2018). *Marka hukukunda ayırt edicilik ve markanın ayırt ediciliğinin zedelenmesi*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Kara, E. (2018). *Türk marka hukukunda gerçek hak sahipliği ilkesi*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları.
- Karaca, O. U. (2018). *Markayı kullanma zorunluluğu ve kullanmayanın hukuki sonuçları*. Ankara: Lykeion Yayınları.
- Karahan, S., Pekdiğer, R. T., Giray, R. E. ve Baş, K. (2016). *Marka hukuku mevzuatı içtihatlı-notlu*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kaya, A. (2006). *Marka hukuku*. İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım.

- Keser, Y. (2020). *Marka hukukunda kullanım sonucu ayırt edicilik kazandırma*, İstanbul: Aristo Yayınları.
- Kırca, İ. (2005). *Markaların milletlerarası tescili (Madrid sistemi)*, Ankara: Bankacılık Enstitüsü.
- Kırcı, N. B. (2009). *Markanın internet yoluyla haksız kullanımı*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Küçükali, C. (2020). 6769 sayılı kanun kapsamında markanın hükümsüzlüğü. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(38), 120- 141.
- Meran, N. (2015). *Marka hakları ve korunması*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Özarmağan, M. (2008). *Marka hakkının kullanmama nedeniyle sona ermesi*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Özkök, B. (2015). *Tanınmış markanın kullanılması zorunluluğu ve kullanılması nedeniyle kısmen iptali*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özmen, Ö. B. (2020). *İktibas veya iltibas suretiyle marka hakkına tecavüz suçu*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Paslı, A. (2014). *Uluslararası anlaşmaların Türk marka hukukunun esasına ilişkin etkileri*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Pekdiñer, R., Giray, E., Baş, K. ve Büyükkılıç, G. (2021). *Gereççeli, notlu, içtihatlı sınai mülkiyet kanunu ve ilgili mevzuat*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları.
- Rüzgar, E. (2013). *Marka hakkının internet reklamcılığı yoluyla ihlali ve sorumluluk rejimi*. İstanbul: Oniki Levha Yayınları.
- Savaş, T. ve Saygın, M. (2020). *Marka tescil süreci*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Sayın, B. (2020). Savunma markası. *Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 6(2), 211-237.
- Sert, S. (2007). *Markanın kullanılması yükümlülüğü*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Sönmez, N. S. (2018). 6769 sayılı sınai mülkiyet kanununa göre markanın kullanılmaması neticesinde ortaya çıkan sonuçlar. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 76(1), 273-304.
- Suluk, C. (2018). 6769 sayılı sınai mülkiyet kanununun getirdiği yenilikler. *Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 4(1), 91-109.
- Suluk, C., Karasu, R. ve Nal, T. (2022). *Fikri mülkiyet hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Tamer, E. (2021). *Marka hukukunda kullanım ispatı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tekinalp, Ü. (2012). *Fikri mülkiyet hukuku*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Uzunallı, S. (2012). *Markanın korunmasının kapsamı ve tazminat talebi*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Uzunallı, S. (2021). *Marka hukuku*. Ankara: Adalet Yayınları.
- Yasaman, H. (2005). *Marka hukuku* (1. Cilt). İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Yenidünya, A. C. ve İçer, Z. (2014). *Marka hakkına tecavüz suçları*. İstanbul: Digesta Yayınevi.

Geliş Tarihi:

22.05.2023

Kabul Tarihi:

16.12.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Altıntaş, Şahin, M.
(2023). Şirketler hukukunda tahkim.
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi, 22(48), 1257-1284.
doi:10.46928/iticusbe.1300494

ŞİRKETLER HUKUKUNDA TAHKİM

Derleme

Mehtap Şahin Altıntaş

Sorumlu Yazar (Correspondence)

İstanbul Ticaret Üniversitesi

mehtap@nehirarabuluculuk.com

Mehtap Şahin Altıntaş, İstanbul Barosu'na kayıtlı avukattır. Ticaret, iş, tüketici, sigorta, fikri - sınai haklar ve inşaat hukuku alanlarında uzman arabulucudur. Psikoloji, Sosyoloji, Halkla İlişkiler lisans; Uygulamalı Psikoloji ve Özel Hukuk yüksek lisans mezunudur. Kitap, seminer ve doktora çalışmalarını sürdürmektedir.

ŞİRKETLER HUKUKUNDA TAHKİM

Mehtap Şahin Altıntaş
mehtap@nehirarabuluculuk.com

Özet

Devlet yargısına alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden biri olan ve hukuk sistemimizde 160 yıllık geçmişi bulunan tahkim, değişen ve gelişen ihtiyaçlar neticesinde günümüzde daha fazla önem kazanmış ve çeşitli alanlarda uygulanmaya başlanmıştır. Bu alanların başında, iş dünyasının hızlı ve uzmanlık gerektiren çözümlere ihtiyaç duyduğu ve dolayısıyla özel bir hukuk dalı olarak değerlendirilen şirketler hukuku gelmektedir. Bu çalışma, şirketler hukuku uyuşmazlıklarının tahkime elverişliliğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda doktrindeki farklı görüşler ve yargı kararları çerçevesinde şirketler hukukundan doğan uyuşmazlıkların tahkime elverişlilik analizi yapılmıştır.

Amaç: Çalışmada alternatif uyuşmazlık yöntemlerinden biri olan tahkim yönteminin Türk hukukunda düzenleniş biçiminden yola çıkılarak, 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun emredici hükümleri doğrultusunda şirketler hukukunda ortaya çıkan uyuşmazlıkların tahkime elverişli olup olmadığı hususunun doktrin görüşleri ve yargı kararları ışığında detaylıca incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Çalışmada tahkime ilişkin genel hususlar içeren 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu ile 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun tahkime elverişlilik hususunda ortaya koyduğu ölçüler belirlenerek, şirketler hukuku pratiklerinde ortaya çıkan uyuşmazlıkların bu ölçüler uyarında tahkime elverişli olup olmadığı hususu, farklı yaklaşımlar üzerinden, mukayeseli hukuktaki gelişmelere de atıf yapılarak ele alınmıştır.

Bulgular: Taraf iradelerinin büyük ölçüde belirleyici olduğu ticaret hukuku uyuşmazlıklarında tahkime duyulan ihtiyaç ortada olmakla birlikte; şirketler hukuku uyuşmazlıklarının üçüncü kişiler üzerindeki etkilerinin iradilik unsuru bakımından ortaya çıkardığı tereddütlerin yanı sıra, bu alanda mevzuatta açık düzenlemelerin bulunmaması, tahkime temkinli yaklaşılmasına sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte doktrinde ortaya atılan çözümlerle iradilik unsurunun sağlanması mümkün olurken, mukayeseli hukukta olduğu gibi Türk hukukunda da bu alanda açık düzenlemelerin yapılacağı düşünülmektedir. Böylelikle tahkimin hızlı ve uzmanlık gerektiren bu uyuşmazlıklara dair çözümleri ile şirketler hukukunda tahkimin yaygınlaşmaya başladığı söylenebilmektedir.

Özgünlük: Hukukçular tarafından şirketler hukukunda tahkime ilişkin oldukça zengin bir mecrada birçok akademik çalışma bulunmasına rağmen, en sık yaşanan uyuşmazlıklara doktrinde üretilen çözümlerin sentezlendiği bu çalışmada konunun farklı bir perspektifle ele alınması çalışmaya özgünlük kazandırmış olup, bu yönüyle literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tahkim, Tahkime Elverişlilik, Şirketler Hukuku, Emredicilik, Tek Borç İlkesi.

Jel Sınıflandırması: K12

ARBITRATION IN CORPORATE LAW

Abstract

Arbitration, which is one of the alternative dispute methods to the state jurisdiction and has a history of 160 years in our legal system, finds its application in different media every day as a result of changing and developing needs. In particular, the need for fast and expert solutions in business life has strengthened the interest in the application of arbitration in company law, which is a special branch of commercial law. In this study, disputes arising from company law are examined in the context of arbitrability, within the framework of different views in the doctrine and judicial decisions.

Purpose: In this study, it is aimed to examine in detail the doctrine opinions and judicial decisions on whether the disputes arising in corporate law are suitable for arbitration in accordance with the mandatory provisions of the Turkish Commercial Code No. 6102, starting from the way the arbitration method, which is one of the alternative dispute resolution methods, is regulated in Turkish law.

Method: In the study, by determining the measures put forth by the International Arbitration Law No. 4686, which includes general matters related to arbitration, and the Civil Procedure Law No. 6100 on the issue of suitability for arbitration, the matter of whether the disputes arising in corporate law practices are suitable for arbitration in accordance with these measures is addressed, with references to developments in comparative law, through different approaches.

Findings: While the need for arbitration in commercial law disputes, where the intentions of the parties are largely determinative, is apparent; the doubts raised by the effects of corporate law disputes on third parties regarding the element of voluntariness, as well as the absence of explicit regulations in this area, have led to a cautious approach towards arbitration. However, with the solutions proposed in doctrine, it is possible to ensure the element of voluntariness, and it is believed that, as in comparative law, explicit regulations will be made in Turkish law in this area as well. As a result, it can be said that arbitration has started to become widespread in corporate law, with its fast and expertise-required solutions for such disputes.

Originality: Despite the existence of numerous academic studies in a considerably rich field concerning arbitration in corporate law by legal scholars, synthesizing the solutions produced in doctrine for the most frequently occurring disputes in this study and approaching the subject from a different perspective have added uniqueness to the work. In this regard, it is aimed to contribute to the literature.

Keywords : Arbitration, Arbitrability, Corporate Law, Mandatory Provisions, Single Obligation Principle.

Jel Classification: K12

GİRİŞ

Taraf iradelerine üstünlük tanıyan ve devlet yargılamasına alternatif bir çözüm yöntemi olarak hukuk sistemimizde yer alan tahkim yöntemi, mevzuatta yer alan ve emredici düzenlemeler getirilen sınırlamalar dışında birçok hukukî konuda uygulama alanı bulmaktadır.

Gerçek ya da tüzel kişilerin bir araya gelerek kazanç sağlamak üzere yapılanmalarını ifade eden şirketler ise günlük hayatta birçok uyuşmazlığın tarafı olabilmektedirler. Devlet yargısının artan iş yükü ve şirketler hukukundan doğan uyuşmazlıklarda ortaya çıkan uzmanlaşmış bilgi ihtiyacı gibi faktörler, tarafları tahkim gibi alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi arayışına yöneltmektedir. Bu bağlamda şirketler hukukundan doğan uyuşmazlıklarda tahkime elverişliliğin belirlenmesi önem kazanmaktadır. Bilhassa mevzuatta açık düzenlemenin bulunmadığı hallerde bu husus, doktrinde ortaya atılan farklı görüşler ve Yargıtay içtihatlarıyla şekillenmektedir.

Bu çalışmada tahkim ve tahkime elverişlilik kavramları irdelenerek, şirketler hukukundan doğan uyuşmazlıkların tahkime elverişliliği şahıs ve sermaye şirketleri bağlamında ortaya çıkan farklı hukukî uyuşmazlıklar çerçevesinde ele alınmaktadır.

1. TAHKİME ELVERİŞLİLİK

Devlet yargılamalarının taraflar arasında gerginliği arttırması, özellikle uluslararası ticaret alanında, sonradan kurulabilecek iş ilişkilerine zarar vermekte, hatta zaman zaman bu ilişkilerin gelişmesini engellemektedir. Bu noktadan hareketle, taraflar arasındaki husumeti en aza indirebilecek alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri arasında sayılan tahkim, yargılamanın taraflarına devlet yargılamasına göre bazı avantajlar sunmaktadır. Devlet yargılamasının bir istisnası olarak gelişen tahkim müessesesi, kaynağını taraf iradesinden alması, yargılamanın daha kısa sürmesi, gizlilik esasına dayalı olması gibi nedenlerle, özellikle uluslararası ticaret alanında sıkça başvurulan bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemidir. Ayrıca tahkim yargılamasında uyuşmazlıkların adil ve ihtiyaçlara uygun biçimde uzman kişilerce çözüme kavuşturulması (Giray, 2015: 65 vd), uluslararası ticaretin ortaya çıkardığı sorunlara uygun hukukun uygulanması (Hacıbekiroğlu, 2012: 34 vd) gibi unsurlar da özellikle yabancılık unsuru içeren uyuşmazlıklar açısından tahkim yönteminin tercih edilmesinin nedenleri arasındadır.

Türk Hukukunda tahkime elverişlilik, “objektif tahkime elverişlilik” ve “sübjektif tahkime elverişlilik” olmak üzere iki grup halinde ele alınmaktadır. Sübjektif tahkime elverişlilik, gerçek veya tüzel bir kişinin tahkim anlaşması yapıp yapamayacağını ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile sübjektif tahkime elverişlilik, tahkim yargılamasına taraf olabilme ehliyetine işaret etmektedir (Huysal, 2010: 18; Aydemir, 2017: 251).

Öte yandan, bir konunun tahkimde görülmesi objektif olarak mümkün değilse objektif tahkime elverişsizlik söz konusu olmaktadır. Buna göre, bir konunun tahkime elverişli olmadığı kanunda açıkça düzenlenmiş ve konunun tahkimde görülemeyeceği belirtilmişse, o konu objektif olarak

tahkime elverişsiz kabul edilmektedir. Bu bağlamda Türk Hukukunda taşınmazın aynından kaynaklanan uyuşmazlıklar, bazı durumlarda işçi ile işveren arasındaki uyuşmazlıklar, aile ve miras hukuku karakterli uyuşmazlıkların önemli bir kısmı tahkime objektif olarak elverişsiz kabul edilmektedir (Aydemir, 2017: 218 vd; Huysal, 2010: 15).

Bir tahkim sözleşmesinin geçerli olabilmesi, sözleşme konusunun da tahkime elverişli olmasını gerektirmektedir (Pekcanitez, Atalay ve Özkes, 2022: 611-612; Aydemir, 2017: 218; Huysal, 2010: 12-13; Ekşi, 2013: 73). Taraflar ancak tahkime elverişli konularda tahkim yoluna başvurma iradelerini beyan edebilirken, tahkime elverişsiz konularda taraflar bu yönde irade beyanında bulunsalar dahi söz konusu uyuşmazlık nedeniyle tahkime başvurulması mümkün olmamaktadır (Arslan, Yılmaz ve Taşpınar Ayvaz, 2017: 785).

Türk hukukunda tahkime elverişlilik kapsamında, HMK m. 408 ve MTK m. 1 hükümleri uyarınca kural olarak “uyuşmazlık üzerinde serbestçe tasarruf edebilme” ve “taşınmazın aynına ilişkin olmama” şeklinde iki sınırlama bulunmaktadır. Buna göre “taşınmaz mallar üzerindeki aynı haklardan” ve “iki tarafın iradelerine tabi olmayan işlerden” kaynaklanan uyuşmazlıklar, tahkime elverişli sayılmamaktadır.

Diğer taraftan International Chamber of Commerce (ICC), “dünyanın her yerindeki tüm sektörlerden işletmeler adına otorite ile konuşan, tek temsilcisi olan dünya ticaret örgütü” olarak tanımlanmaktadır (Craig, Park and Paulsson, 1990: 25 vd). ICC, aynı zamanda açık bir uluslararası ticaret ve yatırım sistemi olmasının yanısıra; pazar ekonomisini teşvik edici bir organizasyon olarak da kabul edilmektedir (Yılmaz ve Çavuşoğlu, 2019: 607). Görüldüğü üzere ICC dünya ticaretinde oldukça etkin bir konuma sahip bir tahkim merkezidir. ICC Tahkim Kurallarına göre, ancak tarafların iradesi sonucu yapılan tahkim anlaşmaları tahkime elverişli sayılmaktadır (Craig, Park and Paulsson, 1990: 81-82). Bu sebeple Türk hukukunda tahkime elverişsiz kabul edilen taşınmaz aynına ilişkin uyuşmazlıklar da, ICC tahkimde görülebilmektedir.

Türk hukuku bağlamında yabancı hakem kararı, başka bir devletin usul hukuku uyarınca verilmiş kararları ifade etmektedir (Çelikel ve Erdem, 2021: 819). MÖHUK m. 60 uyarınca ancak kesinleşmiş, icrai nitelik kazanmış ve taraflar açısından bağlayıcılık kazanmış hakem kararlarının tenfizi mümkündür (Çelikel ve Erdem, 2021: 836). Ancak aynı Kanun’un “Red Sebepleri” başlıklı 62. maddesinin (c) bendi uyarınca Türk kanunlarına göre tahkime elverişsiz bir hususa ilişkin verilmiş hakem kararlarının tenfizi mahkemece reddedilir. Dolayısıyla taşınmazın aynına ilişkin uyuşmazlıklar ICC tahkimde görülebilmekle birlikte, kararın Türk hukukunda tenfiz edilmesi MÖHUK bağlamında mümkün görünmemektedir.

Yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizine ilişkin olan Newyork Sözleşmesi’nin 5. maddesinde tahkime elverişsiz bir konuda verilen yabancı hakem kararlarının tenfiz edilemeyeceği düzenlenmiştir. Ayrıca MÖHUK m. 54’e göre ilâmın, Türk mahkemelerinin münhasır yetkisine girmeyen bir konuda verilmiş olması gerekmektedir. Taşınmazların aynına ilişkin uyuşmazlıklar ise

Türk hukukunda Türk mahkemelerinin münhasır yetkisinde kabul edilmiştir. Görüldüğü üzere, taşınmaz aynına ilişkin verilen yabancı hakem kararları tanınıp tenfiz edilememektedir (Yılmaz ve Çavuşoğlu, 2019: 15).

2. ŞİRKETLER HUKUKUNDA TAHKİM

Tahkim, ticarî faaliyetler bakımından önemli bir uyuşmazlık çözüm yöntemidir. Bu nedenle özellikle şirketler hukuku alanında ortaya çıkan uyuşmazlıklarda tahkime elverişlilik konusu gündeme gelmektedir. Zira ticari faaliyetler bağlamında birçok uyuşmazlığın tahkime elverişli olduğu kabul edilmekle birlikte (Huysal, 2010: 292), TTK'da tahkime ilişkin bir düzenleme bulunmadığından, şirketler hukukundan doğan uyuşmazlıklarda tahkime elverişlilik hususu tartışma konusu olmaktadır (Kaldırım, 2019: 38). Bilhassa şirketler hukuku kapsamında yer alan şirket kuruluşu, genel kurul ve yönetim kurulu kararları, çıkma, çıkarılma, sona erme gibi şirket işleyişinden kaynaklanan uyuşmazlıkların tahkime elverişli olup olmadığı hususları, HMK ve MTK bağlamında değerlendirilmektedir (Kaldırım, 2019: 38-39).

Tahkime elverişliliğin tespitinde öncelikle incelenmesi gereken kavramlar arasında “Kamu düzeni” kavramı gelmektedir.

2.1. Kamu Düzeni Kavramı

Şirketler hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıklarda tahkime elverişliliğin belirlenmesi, ağırlıklı olarak kamu düzeni kavramı üzerinden tartışılmıştır (Taş, 2007: 31).

Anayasa Mahkemesi, bir kararında kamu düzeni kavramına istinaden “Toplumun huzur ve sükununun sağlanmasını, devletin ve devlet teşkilatının korunmasını hedefleyen her şeyi ifa ettiği, başka bir deyimle cemiyetin her sahadaki düzeninin temelini teşkil eden kuralları kapsadığı” yönünde tespitlere yer vermiştir (AYM, 28.1.1964, E. 63-128/K.64-8, RG, T. 17.04.1964, S. 11685. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11685.pdf>).

Kamu düzeni “belirli bir ülkede, belirli bir zamanda kamu yararlarını, kamu vicdanı ile genel ahlâkı yakından ilgilendiren konuları kapsayan bir kavramdır” (Akıncı, 1994: 160).

Bununla birlikte kamu düzeni, “toplumsal bilinçaltında yer edinmiş değerler ve koşullar nedeniyle o ülkenin çıkarları arasında bulunan yazılı ve yazısız kurallar bütünü” de ifade etmektedir (Altuğ ve Yasan, 2003:140).

Kamu düzenine ilişkin üzerinde uzlaşa sağlanmış genel bir tanımdan söz edilmesi mümkün olmamakla birlikte, doktrindeki tanımlamaların kamu düzeninin sınırlarını çizmeye yönelik olduğu söylenebilmektedir (Kaldırım, 2019: 40).

Yargıtay tarafından “Tahkime Elverişlilik” olgusunun değerlendirilmesinde yaygın olarak kullanılan kriterin “Kamu Düzeni” ilkesi olduğu görülmektedir. Buna göre “Kamu düzenine ilişkin hususlarda

hakeme gidilemez.” (Y15HD., E. 2008/2705, K. 2008/4439 Karar, T. 01.07.2008. Corpus içtihat programı).

Yargıtay, HMK'nın “Tahkime Elverişlilik” başlıklı 408. Maddesi madde hükmünü “Kamu düzeni” kriteri bağlamında değerlendirerek taşınmazın aynına ilişkin uyuşmazlıkları tahkime elverişsiz olarak nitelendirmekte ve vermiş olduğu birçok kararında tapu kayıtlarında yapılacak değişikliklerin tahkim kararı ile değil, ancak tarafların rızası veya mahkeme kararı ile mümkün olacağını belirtmektedir. (Y23HD., E. 2013/9183, K. 2014/3124, T. 21.04.2014; Y23HD. E. 2013/4664, 2014/1720, T. 07.03.2014, Corpus içtihat programı).

2.2. Şirketler Hukukunda Tahkime Elverişlilik

Şirketler hukukunda tahkime elverişlilik kavramı, hukukun bu alanında tarafların özgür iradelerine önem verilmesi itibariyle belirli başlıklar altında sınırlı bir incelemenin konusu olmaktadır. Emredici hukuk kurallarının yanısıra, taraf iradelerinin taşıdığı bu değer itibariyle şirketler hukukunda tahkime elverişlilik hususu, her somut olayda kamu düzeni kriteri üzerinden irdelenmektedir (Yıldırım, 2004: 30).

Diğer taraftan TTK m. 329 ve devam eden maddelerde düzenlenen anonim şirketler, gerek ticaret hayatında oynadıkları ekonomik rolün öneminden dolayı, gerekse pay sahiplerinin korunması amacıyla bazı yönlerden devletin kontrolüne ve denetimine tabi tutulmuşlardır (Taş, 2007: 33). Bilhassa halka açık şirketlerde bu müdahale daha belirgin olmakla birlikte mevzuatta bu tür şirketlerin hukukî statülerine ve işleyişlerine ilişkin birçok emredici düzenleme bulunmaktadır.

Kamu düzenine ilişkin kurallar, toplumun kamusal menfaatlerini doğrudan doğruya koruyan emredici hükümleri ifade etmektedir (Tekinay, Akman, Burcuoğlu ve Altop, 1988: 540; Yıldırım, 2012: 29). Kanun koyucu şirketler hukukunda da bazı emredici düzenlemelere yer vermiştir. TTK m. 340 hükmü bu düzenlemelerin ilkesel düzeyde olanlarından biridir.

Gerek HMK, gerek MTK düzenlemeleri ışığında tarafların üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabildiği uyuşmazlıklarda somut durumdaki hukukî tasarrufun kamu düzenine aykırı olup olmadığının belirlenmesi önem taşımaktadır (Huysal, 2010: 248).

Doktrinde tasarruf yetkisinin kanun hükmü ile sınırlandırılmadığı durumlarda, tahkim iradesinin geçersizliğini doğuracak somut bir kuralın mevzuatımızda bulunmadığına dikkat çekilmektedir (Huysal, 2010: 248).

Öte yandan, şirketler hukukundan doğan uyuşmazlıkların tahkime elverişliliği irdelenirken, şahıs şirketi - sermaye şirketi ayırımından yararlanmak mümkündür.

2.2.1. Şahıs Şirketlerinin Tahkime Elverişliliği

6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nda şahıs ve sermaye şirketi ayrımı yer almazken, Kurumlar Vergisi Kanunu ve doktrin doğrultusunda bu ayrımın benimsenmesiyle 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nda bu ayrıma yer verilmiştir. (Özkorkut, 2009: 239)

TTK'nın 124. maddesinde ticaret şirketleri anonim şirket, limited şirket ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket olarak sıralanmıştır. Maddenin ikinci fıkrasında "Bu Kanunda, kollektif ile komandit şirket şahıs; anonim, limited ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket sermaye şirketi sayılır." denilerek şahıs şirketleriyle sermaye şirketleri arasındaki ayrım belirlenmiştir.

Şahıs şirketleri, sermayeden ziyade ortakların kişisel özelliklerinin (malvarlıklarının, ödeme güçlerinin ve ticarî hayatta sahip oldukları itibarların vs.) ön plâna çıktığı, güven ilişkisine dayanan ortaklıklardır.

Şahıs şirketlerinde TTK m. 236, 237, 317 gereğince ortaklığın borçlarından dolayı ortakların (komanditer ortaklıkta komanditer hariç) ikinci derecede de olsa sınırsız sorumluluğu söz konusu olduğundan, ortakların birbirine güven duymaları esastır. Uygulamada şahıs şirketleri arasında bulunan kolektif ve komandit şirketlerin (kolektif şirkette tüm ortaklar, komandit şirkette komandite ortak/ortaklar) şirket borçlarından dolayı üçüncü kişilere karşı şahsî olarak tüm malvarlıklarıyla sorumlu olmaları, ticarî hayatta bu tür ortaklıkların kaybolmaya yüz tutmalarına sebep olmuştur (Ayoğlu, 2018: 8).

Doktrinde şahıs şirketlerinde ortaklık sözleşmesine tahkim şartının konulabileceği dile getirilmiştir. Kural olarak irade serbestliği ilkesinin geçerli olduğu şahıs şirketlerine yönelik düzenlemelerin emredici niteliğe sahip olmamasından bahisle, kolektif şirket ve komandit şirketlere ilişkin TTK'da yer alan emredici düzenlemelere aykırı olmamak kaydıyla şirket sözleşmelerine tahkim şartının konulabileceği ifade edilmiştir (Karasu, 2015: 25-26).

Kural olarak irade serbestliği ilkesinin geçerli olduğu şahıs şirketlerinde taraflar şirket sözleşmelerini; 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 2. maddesinde düzenlenen dürüstlük kuralını ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 26. ve 27. maddelerinde öngörülen sınırlamaları dikkate alarak serbestçe düzenleyebilmektedirler. Dolayısıyla sözleşme ilişkisine dayalı şahıs ortaklıklarının tahkime elverişli olduğu söylenebilmektedir (Kaldırım, 2019: 45).

Nitekim Yargıtay 11. Hukuk Dairesince verilen bir kararda eski TTK'nın 161. maddesi uyarınca haklı nedenlerin bulunması halinde şahıs şirketlerinden sayılan kolektif şirketlerde idarî hak ve sorumlulukların sınırlandırılmasına ve kaldırılmasına ilişkin hususlarda mahkemelerin karar veremeyeceğine dair hüküm kurularak irade serbestisine üstünlük tanınmıştır (Y11 HD, E. 1980/448, K. 1980/512, T. T. 4.2.1980. Corpus içtihat programı).

2.2.2. Sermaye Şirketlerinin Tahkime Elverişliliği

TTK m. 124/2 uyarınca anonim, limited ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket olarak sıralanan sermaye şirketlerinin işleyişinde, şirket faaliyetleri aracılığıyla maddî menfaat elde etme beklentisi baskındır. Anonim şirkette her bir pay sahibi sermayesi oranında yönetime katılırken, pay sahibinin taahhüt ettiği sermaye oranıyla sınırlı sorumluluğu da yalnızca şirkete karşıdır. (Kırca, Şehirali Çelik ve Manavgat, 2013: 45; Domaniç, 1988:3 vd.)

Sermaye şirketlerinde ortaklar ve şirket tüzel kişiliğinin yanısıra yönetim kurulu üyeleri, şirket çalışanları, tedarikçiler gibi menfaat grupları bulunmaktadır. Şirket işleyişinden kaynaklanan uyuşmazlıkların tahkim yolu ile çözülebilmesi bağlamında ise tahkim şartının hangi sözleşmede düzenleneceği önem arz etmektedir. Tahkim kaydı sermaye şirketleri açısından kural olarak esas sözleşme ve pay sahipleri sözleşmesi olmak üzere iki metinde düzenlenebilmektedir (Kaldırım, 2019: 46).

Anonim şirketler açısından esas sözleşme, TTK m. 339 vd. hükümlerinde düzenlenmiştir. Öğretide “anonim ortaklığın temelini oluşturan; pay sahiplerinin birbirlerine karşı olan borçlarını, hak ve yükümlülüklerini düzenleyen; pay sahiplerinin iç ve dış ilişkilerini düzenleyen; şekle tabi ve çok taraflı olan; katılıma açık olma unsurlarını da içeren bir sözleşme” (Moroğlu, 2010: 515) olarak tanımlanan esas sözleşme, TTK’da tanımlanmamıştır.

Doktrinde yapılan tanımlardan yola çıkarak esas sözleşmeyi “Kanunda sayılan emredici hükümlere aykırı olmaması koşulu ile ortaklığın kuruluşundan sona ermesine kadar geçerli olan süreçlerin, ortakların iç işleyişine yönelik kuralların belirlendiği, adeta ortaklığın anayasası niteliğine sahip belge” olarak tanımlamak mümkündür (Ayoğlu, 2018: 46; Karasu, 2015: 29).

Benzer bir tanıma göre esas sözleşme “Anonim şirketin temel düzenini oluşturan, şirketin iç ve dış ilişkileri ile pay sahiplerinin şirkete ve bir birlerine karşı hak, yetki ve yükümlülüklerini düzenleyen, şekle tabi, katılıma açık çok taraflı bir sözleşme” (Üçışık ve Aydın, 2013: 143) niteliği taşıırken; başka bir tanıma göre “Ortaklığın iç ve dış ilişkileri ile pay sahiplerinin ortaklığa ve birbirlerine karşı hak, yetki ve yükümlülüklerini düzenleyen, sıkı şekil koşuluna tabi bir sözleşmedir” (Akdağ, 2014: 279.). Şirketler hukukunda, tahkim şartının şirket esas sözleşmesine ya da pay sahipleri sözleşmesine bir hüküm şeklinde eklenip eklenmeyeceği hususu tartışmalıdır.

2.3. Tahkim Şartının Ortaklık Esas Sözleşmesine Eklenip Eklenemeyeceği Hususu

Esas sözleşmede tahkim şartının yer alıp alamayacağına ilişkin hususun belirlenmesi, TTK m. 339 ve 340 hükümlerinin irdelenmesini gerektirmektedir.

Esas sözleşmenin içeriğini düzenleyen TTK m. 339 hükmünde tahkim kaydına yer verilmemektedir. “Emredici hükümler” başlıklı TTK m. 340 hükmü ise kanunun anonim şirketlere ilişkin hükümlerinden ancak kanunda buna açıkça izin verilmişse sapılabileceğini, diğer kanunların izin verdiği tamamlayıcı esas sözleşme hükümlerinin ise ancak o kanuna özgülenmiş olarak hüküm doğuracağını düzenlemektedir. Hatta TTK m. 340 hükmünün pay sahipleri ve üçüncü kişilerin

haklarının zedelenmesini önlemek amacıyla kaleme alındığı da bu minvalde ifade edilmektedir (Kaldırım, 2019: 51). Dolayısıyla esas sözleşmede tahkim şartına yer verilip verilemeyeceği tartışması ortaya çıkmaktadır.

Bir görüşe göre, şirket esas sözleşmesine taraflarca tahkim şartı konulabilmektedir. Esas sözleşmeye eklenen tahkim şartının yazılı şekil şartına uygun olması ve taraf iradelerine dayanması halinde, şirket esas sözleşmesine tahkim şartının eklenmesinde herhangi bir hukukî engel bulunmamaktadır (Bahtiyar, 2001: 210).

Başka bir görüşe göre, şirket esas sözleşmesine tahkim şartının konulması, esas sözleşme ile tahkim şartı arasında esas sözleşmenin geçerliliğinin ya da varlığının taraflar arasında uyumsuzluk konusu olması gibi bazı hukukî sorunlara yol açmaktadır (Erkan, 2013: 538). Şöyle ki, esas sözleşmenin iptal edilebilirlik, kesin hükümsüzlük ya da yokluk iddialarına konu olması halinde tahkim şartının bu durumdan nasıl etkileneceği sorusu ortaya çıkmaktadır (Akıncı, 2007: 89; Emdi, 2008: 548).

Diğer bir görüşe göre esas sözleşme ve tahkim şartı, birbirinden bağımsız sözleşmelerdir. Buna göre tahkim şartının esas sözleşmeye bir hüküm olarak konulmuş olması, bu şartın esas sözleşmeden ayrı ve bağımsız olmasını engellememektedir (Ekşi, 2013: 105; Alangoya, Yıldırım ve Derenyıldırım, 2011: 604; Çavuşoğlu, 2007: 93) HMK m. 412/3, c.3 uyarınca, esas sözleşmenin bir parçası haline getirmek amacıyla tahkim şartını içeren bir belgeye atıfta bulunulması halinde dahi tahkim sözleşmesinin yapıldığı kabul edilmektedir. Zaten uygulamada tahkim sözleşmesinden ziyade tahkim şartına rastlanmaktadır (Kuru ve Aydın, 2022: 697; Pekcanitez, Atalay ve Özkes, 2022: 614).

Bu başlık altında, Yargıtay 11. Hukuk Dairesi şirket esas sözleşmesinde tahkime yer verilemeyeceğine dair bir karar vermişse de (Y11. HD, E. 2011/13485, K. 2012/19915, T. 05.12.2012. Corpus içtihat programı), aksi yönde kararlar da mevcuttur (Y11. HD, 23.03.2010, E. 2008/ 5901, K. 2010/ 3203; Y13HD, E. 1993/2051, K. 1993/ 3488, T. 22.04.1993; Y11HD, E. 1983/1595, K. 1983/1780, T. 07.04.1983. Corpus içtihat programı).

Bir diğer görüşe göre, TTK m. 340 hükmünün açık ve emredici lafzına uygun şekilde yorumlanması halinde, kanunda bazı hususların esas sözleşmeye yazılmasının zorunlu olduğu görülmektedir. Yazılması zorunlu olmamakla birlikte kanunen yazılmasında engel de bulunmayan ve pay sahiplerince öngörülen diğer hususların geçerli olması ise kural olarak bu hususta esas sözleşmeye hüküm konulmasına bağlıdır. Ayrıca bir konunun esas sözleşmede düzenlenebilmesi için TTK uyarınca o hükmün aksinin düzenlenebileceğinin kabul edilmesi gerekmektedir (Bahtiyar, 2017: 129).

Başka bir görüşe göre, anonim ortaklığın kuruluş aşamasında esas sözleşmeye tahkim şartı eklenebileceği gibi, bu şekilde esas sözleşmeye eklenmiş tahkim şartı sonradan ortaklığa katılan pay sahipleri bakımından da bağlayıcıdır (Helvacı, 2001: 190).

Bununla birlikte kanunda bu yönde bir sınırlama getirilmemiş olsa da, bu bağlamda ortaya çıkacak her uyuşmazlığın tahkime elverişli olduğu anlamının da çıkarılmaması gerektiği ortaya atılmıştır (Helvacı, 2001: 187).

Başka bir görüşe göre ise, emredici hükümler ilkesi anonim ve limited şirketlerin esas sözleşmelerinde tahkim şartına yer verilmesine engel oluşturmadığı gibi, tahkim şartının bir tür tamamlayıcı hüküm olarak kabul edilmesi de mümkündür. Bu yaklaşımın doğal bir sonucu olarak şirketler hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıkların tahkim yolu ile çözülebilmesini engelleyen bir düzenlemenin bulunmadığına vurgu yapılmıştır (Ayoğlu, 2018: 30-31; Karasu, 2015: 62).

Bu değerlendirmeler ışığında, TTK m. 340 hükmünün göndermesi ile tamamlayıcı hüküm statüsünde tahkime ilişkin hükümlere esas sözleşmede ek hüküm halinde yer verilmesinde hukukî bir engel bulunmadığı söylenebilmektedir. Limited şirketler açısından emredici hükümlerin düzenlendiği TTK m. 579 hükmünde de benzer hususlara yer verilmesi bu görüşü desteklemektedir. Özetle, TTK m. 340 uyarınca anonim şirketler ve TTK m. 579 uyarınca limited şirketler açısından şirket esas sözleşmesine tahkim şartının eklenebileceği ortadadır. Nitekim doktrinde bu yöndeki görüşlerin baskın olduğu söylenebilmektedir (Domanıç, 1988: 230; Bahtiyar, 2001: 209; Saka, 2004: 286; Ayoğlu, 2018: 11vd).

Diğer taraftan esas sözleşmeye tahkim şartının konulabileceği yönündeki görüş bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Buna göre MTK m. 4 uyarınca yabancılik unsuru taşıyan uyuşmazlıklarda hangi uyuşmazlık için tahkim şartının konulduğunun belirli olması gerekmekte olup esas sözleşmede genel bir tahkim şartının düzenlenmesi madde hükmü uyarınca geçersizdir. Bu yöndeki görüş sahiplerine göre bu tür uyuşmazlıklar sözleşme hükümleriyle düzenlenmeye elverişli olmadığı gibi, yönetim kurulunun devredilemez yetkileri arasında bulunan sözleşme maddelerinin tahkime konu edilmesi de hukuken mümkün olmamaktadır (Büyüksağış, 2023: 73). Ancak esas sözleşmeye ortakların birbirleriyle ya da ortaklıkla olan ilişkilerinde geçerli olmak üzere tahkim şartı konulmuşsa bu durumda MTK m. 4 bağlamında asgari bir belirlilik sağlanmış olacağından bu içerikteki tahkim şartı ortaklar için bağlayıcılık arz edecektir (Büyüksağış, 2023: 74).

2.4. Tahkim Şartının Esas Sözleşmeye Kuruluş Aşamasında Ya Da Sonradan Eklenmesi Hususu

Esas sözleşmede tahkim şartı kuruluş aşamasında ve sonradan olmak üzere iki şekilde yer alabilir: Kuruluş aşamasında tahkim şartının dahil edilmesinde bir sorunla karşılaşılmamaktadır. Ancak esas sözleşme değişikliği ile tahkim şartının eklenmesi, uygulamada esas sözleşme değişikliği için aranan toplantı ve karar yeter sayıları gibi alanlarda bazı sorunları beraberinde getirmektedir (Kaldırım, 2019: 54).

Bir görüşe göre, genel kurul kararı sonucunda esas sözleşme değişikliğine gidilerek esas sözleşmeye tahkim şartı eklenebilmektedir (Helvacı, 2019: 190).

Aynı yöndeki bir başka görüşe göre, tahkim şartı anonim ortaklığın kuruluş aşamasında esas sözleşmeye bir hüküm olarak eklenebildiği gibi, sonradan eklenmesinde de hiçbir hukukî engel bulunmamaktadır (Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, 2014: 731). Ancak esas sözleşme değişikliği yoluyla tahkim şartının ekleneceği durumlarda tüm pay sahiplerinin oy birliğinin arandığı da unutulmamalıdır (Poroy, Tekinalp ve Çamoğlu, 2014: 731; Ayoğlu, 2018: 44; Kaya, 2001: 331-332; Yıldırım, 2012: 103-104). Nitekim Ticaret Bakanlığı'nın yaklaşımı da esas sözleşmeye sonradan eklenen tahkim şartının tüm pay sahipleri açısından bağlayıcı olması için oybirliği koşulunun sağlanması gerektiği yönündedir (Balak, 2021: 14).

Kuruluş aşamasında esas sözleşmede yer verilen tahkim şartının ortaklığa sonradan katılanlar açısından bağlayıcı olup olmayacağı hususu doktrinde tartışmalıdır. Bir görüş, tahkim şartının ortaklığa sonradan katılan pay sahipleri açısından bağlayıcı olacağı yönündedir. Bu görüşün savunucularına göre, esas sözleşmede yer alan tahkim kaydı ortaklar, şirket organları ve ortaklık tüzel kişiliği açısından bağlayıcıdır (Bahtiyar, 2001: 211; Helvacı, 2001: 190; Huysal, 2010: 296).

Bir görüşe göre, tahkim şartına olumsuz oy verenlerin söz konusu tahkim şartından etkilenmemesi gerekirken (Akın, 2014: 105; Esen, 2008: 136); başka bir görüşe göre “esas sözleşmenin ortaklar açısından dâhil olunan yapılanmanın temel statüsünü belirten niteliği göz önünde bulundurulduğunda” esas sözleşmede yer alan tahkim kaydı sonradan ortaklığa katılan pay sahipleri açısından da bağlayıcıdır (Helvacı, 2001: 190).

Tahkim şartının ortaklığa sonradan katılanlar açısından bağlayıcı olduğunu ileri süren bir görüş, bu savını esas sözleşmenin tescil edilerek ilan edilmesi ve tescilin açıklayıcı etkisiyle açıklamaktadır (Huysal, 2010: 927). Ancak bu görüş ticaret sicilinin olumlu etkisinden yararlanacak hükümlerin anonim şirketlerde TTK m. 354/1, limited şirketlerde TTK m. 587/1 ve TTK m. 36/1 düzenlemeleri ile sınırlı tutması hususu karşısında hukukî dayanağını yitirmektedir. Zira belirtilen hükümler arasında tahkim kaydı bulunmamaktadır (Kaldırım, 2019: 56). Kaldı ki, hisseyi devralan üçüncü kişi tacir değilse basiretli davranmak ve sicil kaydını incelemek gibi bir sorumluluğu bulunmadığı gibi, tacirse bile TTK m. 354 uyarınca yalnızca kanunda gösterilen hükümler tescilin olumlu etkisinden yararlandığı ve tahkim şartı da bu hükümler arasında bulunmadığından, TTK m. 36 f. 3'e dayanılarak payı devralan tarafından bu kaydın bilindiği ileri sürülemeyecektir (Büyüksağış, 2023: 74).

Tahkimin akdî ve ihtiyarî yapısına işaret eden başka bir görüşe göre, tahkim şartının esas sözleşmeye eklenmesi halinde, tahkim şartına olumsuz oy kullanan ortaklar açısından da esas sözleşme bağlayıcıdır. Buna göre şirkete sonradan dâhil olan ve tahkim şartına açık ya da zımnen rıza da göstermeyen ortakların üçüncü kişi lehdar olarak kabul edilmesi mümkün olmamaktadır (Esen, 2008: 136).

Doktrinde yer bulan bir görüşe göre ise esas sözleşmede düzenlenen tahkim şartı, pay sahipliği haklarının kullanımını zorlaştırıcı bir etki yaratmaktadır (Bozkurt, 2015: 125).

Yargıtay 11. Hukuk Dairesi'nin bir kararında, mirasçılardan pay sahipliği sıfatı kazanarak tahkim sözleşmesiyle bağlı hale geldiği kabul edilmiş, yeni pay sahiplerinin halefiyet yolu ile esas sözleşmede yer alan tahkim kaydı ile bağlı olacağı yönünde hüküm kurulmuştur (Y11.HD, E. 1983/1595, K. 1983/1780, T. 07.04.1983. Corpus içtihat programı).

Kanaatimizce de ortaklığa sonradan katılan pay sahiplerinin esas sözleşmede yer alan tahkim şartı ile bağlı olduğu kabul edilmelidir. Zira, ortaklığa dâhil olma iradesi gösteren tarafların, ortaklığın mevcut yapısını, esas sözleşme hükümlerini, ortaklığın uyuşmazlık çözüm yaklaşımını bildiği varsayılmalıdır. Bu durum yasaklayıcı bir hususun bulunmadığı bir alanda özgürlüğün esas olması ve şirket işleyişinde paylaşılan ortak amacın gereği olan yeknesaklığın sağlanmasının da gereğidir. Aksi görüşün kabulü, şirketlerin mevcut hukukî sorunlarını çözümsüzlüğe sürükleyebileceği gibi; halka açılma ve genişleme eğilimindeki şirketler açısından olumsuz yönde bir çekince oluşturacaktır.

2.5. Tahkim Şartına Maddî (Gerçek) Esas Sözleşme Hükümünün mü Şeklî (Gerçek Olmayan) Sözleşme Hükümü Niteliğinin mi İzafe Edileceği Hususu

Esas sözleşmeye eklenen tahkim şartına ilişkin doktrinde yer alan bir diğer tartışma da tahkim şartına maddî (gerçek) ana sözleşme hükümünün mü, yoksa şeklî (gerçek olmayan) esas sözleşme hükümü niteliğinin mi izafe edileceği hususunda düğümlenmektedir (Kaldırım, 2019: 56).

Öncesinde bilhassa anonim şirketler hukukundan doğan uyuşmazlıklarda ortaya çıkan “korporatif düzlemdeki” ve “korporatif düzlem dışındaki” uyuşmazlık sınıflandırmasına değinmek gerekmektedir (Veziroğlu, 2021: 279 vd). “Korporatif düzlemdeki uyuşmazlıklar”, şirketler hukukundan doğan ve şirketle pay sahipleri arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları ifade eder. Şirketler hukuku ile irtibatlı olmasına karşın borçlar hukuku temeline dayanarak ortaya çıkan ve pay sahipleri arasında yaşanan uyuşmazlıklar ise “korporatif düzlem dışındaki şirket uyuşmazlıkları” olarak tanımlanır. (Eminoğlu, 2021: 265-284; Ayoğlu, 2018: 1,6)

Ticaret şirketlerinin taraf olduğu birçok uyuşmazlık korporatif yapılarından kaynaklanmaktadır. “Korporatif” terimi, “Şirket tüzel kişiliği ile ilgili” anlamına gelmekte olup, şirket ile pay sahipleri arasındaki hukukî ilişkiye; şirketin organizasyon yapısına ve bu yapının işleyişine ilişkin konulara temas eder. Bu yönüyle korporatif uyuşmazlıkları, “Dayanağını şirketler hukukundan alan uyuşmazlıklar” olarak tanımlamak mümkündür. (Ayoğlu, 2018: 75). Genel kurul kararının iptali davaları ile yönetim kurulu üyelerine karşı açılan sorumluluk davaları, şirketin haklı nedenle feshine yönelik davalar korporatif davalara örnektir (Erdem, 2021: 69).

Tartışmanın düğümlendiği nokta tahkim şartına korporatif nitelik izafe edilip “maddî anlamda esas sözleşme hükümü” olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorundur (Ayoğlu, 2021: 88-89). Buna göre esas sözleşmeye eklenen tahkim şartı maddî anlamda esas sözleşme hükümü olarak ele alındığında, klasik esas sözleşme değişiklik yeter sayıları ile tahkim şartı sonradan esas sözleşmeye dâhil edilebilmektedir. Şayet tahkim şartı maddî anlamda esas sözleşme hükümü olarak değerlendirilmez ve “şeklî anlamda esas sözleşme hükümü” olarak kabul edilirse, bu ihtimalde tahkim

şartı maddî anlamda esas sözleşme hükmü sayılmadığı için sonradan pay iktisap eden yeni ortaklar için bağlayıcı olmayacaktır. Ayrıca son durumda tahkim şartının esas sözleşmeye eklenmesi ancak tüm paydaşların oybirliği ile mümkün olmaktadır. İsviçre hukukunda esas sözleşmeye eklenen tahkim şartına maddî anlamda esas sözleşme hükmü (korporatif hüküm) izafe edilirken, Alman hukukunda aksi eğilim benimsenmiştir. Türk hukukunda ise bu konuda düzenleme bulunmamaktadır (Ayoğlu, 2021: 89).

Bir görüşe göre şirketin temel düzenine ilişkin hükümler maddî (esas) sözleşme niteliğindedir (Bahtiyar, 2001: 236).

Tahkim şartının şekli sözleşme niteliğinde olduğunu kabul eden aksi yöndeki görüşlere göre ise, esas sözleşmede yer verilen tahkim şartı sonradan pay sahibi olan ortaklar açısından bağlayıcı olmadığı gibi, esas sözleşmeye eklenen tahkim şartına olumsuz oy verenlerin durumu da ayrıca ele alınmalıdır (Ayoğlu, 2018: 69). Buna göre tahkim şartının maddî esas sözleşme olarak değerlendirilmesi halinde, esas sözleşmeye eklendiği süreçte olumsuz oy kullanan pay sahiplerinin ve sonradan katılacak olan pay sahiplerinin iradeleri hilâfına tahkim şartı ile bağlı olmaları gerektiğini ileri sürmek, tahkimin ihtiyari oluşuyla bağdaşmayacaktır (Ayoğlu, 2018: 69-70).

Bir görüşe göre esas sözleşmeye sonradan eklenen tahkim şartının tüm pay sahiplerine uygulanabilmesi için tüm ortakların oybirliği koşulu arandığı gibi, yeni pay iktisap edenlerin de bir beyan sunup tahkim şartını kabul etmeleri gerekmektedir (Ayoğlu, 2021: 89-90). Bu görüşe göre sonradan pay iktisap edenler açısından esas sözleşmede bulunan tahkim şartının bağlayıcı sayılabilmesi iki şekilde mümkündür: Ya tahkim şartı “önemli sebep” olarak öngörülüp şirkete pay devrini önleme hakkı tanınabilir ya da şirkete payları gerçek değerleri üzerinden iktisap etme hakkı tanınarak bu payları pay defterine kayıttan kaçınma hakkı getirilebilir. Ancak birinci olasılıkta yeni gelen pay sahibi açısından tahkim şartının önemli sebep olarak kabul edilip edilemeyeceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Zira TTK 493/2 hükmüne göre önemli sebep “Şirketin işletme konusu ya da şirketin ekonomik bağımsızlığı yönünden haklı görülebilir” bir sebep olmalıdır. Tahkim bu konularla bağlantılı olmadığı için önemli sebep kriterini kullanmak mümkün görünmemektedir. Bu durumda ikinci olasılığa göre çözüm geliştirmek mümkündür. Buna göre sonradan pay iktisap eden ve tahkim şartını kabul etmeyen pay sahipleri açısından şirketin bu payları gerçek değeri ile satın alarak pay defterine kayıttan kaçınması ile tahkim şartını içeren esas sözleşmenin tüm pay sahipleri için geçerliliğini korumak mümkün olabilmektedir (Ayoğlu, 2021: 90-91).

Görüldüğü gibi şirketler hukuku uyumsuzluklarının gerisinde genellikle çok yönlü menfaatler dengesi bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, usul hukuku açısından iki taraf arasında görünen bir şirketler hukuku uyumsuzluğu, arka planda çok yönlü ve çok unsurlu bir menfaat ağına sahip olma eğilimindedir. Dolayısıyla, usulî açıdan uyumsuzluğa doğrudan taraf olmasalar dahi, aynı uyumsuzluk konusunda menfaat sahibi olan kişilerin bu menfaatlerinin korunmasının kamu düzeni ile ilgili olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda, bilhassa menfaatler dengesinin çok daha geniş kapsamlı olduğu

korporatif nitelik taşıyan şirketler hukuku uyuşmazlıkları açısından tahkime elverişlilik olgusunun dikkatli değerlendirilmesi elzemdir (Eminoğlu, 2021: 279).

2.6. Tahkim Şartının “Tek Borç İlkesiyle” Çelişip Çelişmediği Hususu

Esas sözleşmeye eklenen tahkim şartının TTK m. 480/1'de düzenlenen “tek borç ilkesi” ile çeliştiği yönünde de itirazlar ileri sürülmüştür. Zira sözü edilen düzenleme gereğince kural olarak, kanunda öngörülen istisnalar dışında pay sahibine, esas sözleşmede taahhüt edilen payların bedelinin dışında borç yükletilememesi esastır (Pulaşlı, 2021: 592; Tekinalp, 2012: 223; Şener, 2017: 111, 602; İmregün, 1991: 385; Kaldırım, 2019: 58; Kayış, 2022: 1212).

Diğer taraftan anonim ortaklıklar sürekli borç ilişkileri doğuran bir sözleşmeye dayanmaktadır (Akın, 2002: 139). Esas sözleşmeye eklenen tahkim şartının bağlayıcılığını anonim şirketler açısından sınırlı sorumluluk ilkesi ile bağdaştıran bir görüşe göre, esas sözleşmeye eklenen tahkim şartı pay sahibinin sermaye borcunu etkilemediği gibi, herhangi bir edim yükümlülüğü de getirmemektedir (Nomer, 1999: 67).

Aynı husus, benzer yaklaşımı benimseyen yazarlar tarafından da “esas sözleşmedeki tahkim şartı ile şirketin pay sahiplerinden şirketler hukuku düzeni içerisinde yerine getirilmesini talep edebileceği ikinci bir borç yaratılmadığını, şirket ile pay sahipleri arasındaki korporatif nitelikli uyuşmazlıkların çözümü bakımından alternatif çözüm yöntemi (forumu) seçildiği” şeklinde değerlendirilmektedir (Ayoğlu, 2018: 35).

Bize göre de tahkim şartı ile pay sahiplerine herhangi bir ek edim yükümlülüğü getirilmemektedir. Aksine, taraflara olası bir uyuşmazlık halinde devlet yargısı yerine tahkim yoluna başvurma imkanı tanınmaktadır. Tahkimin devlet mahkemelerinden tek farkı ise kendine özgü kuralları olan özel bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olmasıdır (Karan, 2001: 228.) Dolayısıyla usulî yönü ağır basan tahkim şartının tek borç ilkesiyle çelişmediği kanısındayız.

2.7. Tahkim Şartının Pay Sahipleri Sözleşmelerine Eklenip Eklenemeyeceği Sorunu

Şirket esas sözleşmesi dışında tahkim şartının yer alabileceği bir diğer hukukî metin, pay sahipleri sözleşmesidir. Pay sahipleri sözleşmesi ya da uygulamadaki adıyla “hissedarlar sözleşmesi”, TTK’da düzenlenmemesine rağmen sıklıkla başvurulmuş atipik bir sözleşmedir.

Anonim veya limited şirketlerde pay sahipleri arasında yapılan bir sözleşme türü olan bu sözleşmeye şirket ortaklarının tamamı taraf olabileceği gibi, pay sahiplerinden en az iki kişinin taraf olması da mümkündür. Bu sözleşme, şirketin esas sözleşmesi ile düzenlenemeyen konulara ilişkin pay sahipleri arasında akdedilen bir sözleşme niteliğindedir (Kaldırım, 2019: 63).

Denebilir ki, pay sahibi sözleşmeleri, pay sahiplerinin kendileri ve şirket ile olan ilişkilerini düzenlemek üzere kendi aralarındaki yaptıkları, borçlar hukuku niteliği ağır basan sözleşmelerdir (Doğan, 2022: 81).

Bir görüşe göre, tahkim şartının ortaklar ve organlar açısından bağlayıcılık kazanabilmesi tahkim şartının ancak esas sözleşmede yer alması ile mümkün olup, ana sözleşmede dışında başka bir sözleşmede yer alan tahkim şartı, sadece o sözleşmenin tarafları için bağlayıcı olacaktır (Bahtiyar, 2001: 211-212).

Benzer yöndeki bir görüşle, taraf iradelerine üstünlük tanınarak tahkim kaydının yalnızca tarafları açısından bağlayıcı olduğu vurgulanırken (Huysal, 2010: 294); bir başka görüşle esas sözleşme dışında pay sahipleri sözleşmesinde de tahkim şartının düzenlenebileceği, ancak tahkim şartının kabulü için tüm pay sahiplerinin oybirliği koşulunun arandığı ileri sürülmüştür (Karasu, 2015: 207).

2.8. Şirketin Pay Sahibi Sözleşmelerine Taraf Olup Olmadığı Hususu

Şirketin pay sahipleri sözleşmesine taraf olup olamayacağı hususu, pay sahibi sözleşmelerinden pay sahipleri sözleşmesinden kaynaklanan uyuşmazlıkların tahkimde çözümünde ortaya çıkan sorunlardan biridir.

Doktrinde bir görüşe göre, şirket tüzel kişiliğinin sözleşmeye taraf olması mümkün değildir (Ayoğlu, 2018: 227). Bunun sonucu olarak uyuşmazlığın çözümünde verilen hakem kararı şirketi bağlamayacağı gibi, pay sahipleri arasında ortaya çıkan yapma ya da yapmama edimlerini içeren sözleşmeye aykırı davranışların şirket tüzel kişiliğini etkilemesi de söz konusu olmamaktadır. (Ayoğlu, 2018: 227)

Aksi yöndeki görüşe göre ise, şirket tüzel kişiliği pay sahipleri sözleşmesine taraf olabilmektedir (Erdem, 2020: 5-7). Zira ortaklık tüzel kişiliğinin pay sahipleri sözleşmesine taraf olması bu sözleşmelerin borçlar hukuku ilkelerine tabi sözleşme olmalarını engellemediğinden, şirket tüzel kişiliği pay sahipleri sözleşmesine taraf olsa bile bu durum sözleşmelerden çıkan uyuşmazlıkların tahkim yolu ile çözülmesini engellememektedir (Erdem, 2020: 5-7).

Bir başka görüşe göre ise, korporatif düzenin dışında kalan konularla sınırlı olmak üzere şirket tüzel kişiliğinin tıpkı bir gerçek kişi gibi pay sahibi sözleşmelerine taraf olmasında hiçbir hukukî engel bulunmamaktadır. Dolayısıyla korporatif düzlem dışındaki konularda şirket tüzel kişiliği pay sahibi sözleşmelerine taraf olsa dahi, bu ilişkilerden kaynaklanan uyuşmazlıkların tahkime elverişli olduğu kabul edilmektedir (Yüksel, 2018: 150-153).

Bu bilgiler ışığında, MTK m. 1 ile HMK m. 408. hükümlerinin yaptığı gönderme uyarınca pay sahipleri sözleşmesinden doğan borçların ifasına dayalı uyuşmazlıklarda tahkime gidilebileceği kabul edilmektedir. Pay sahiplerinin ya da yabancı üçüncü kişilerin bu sözleşmeye taraf olmaları da tahkime elverişlilik bağlamında bu sonucu değiştirmemektedir. Zira korporatif konular dışında şirket tüzel kişiliğinin sözleşmeye dâhil edilmesinin tahkime elverişlilik açısından sorun yaratmadığı yaygın olarak kabul görmektedir (Yüksel, 2018: 150-153).

3. BAZI ŞİRKETLER HUKUKU UYUŞMAZLIKLARININ TAHKİME ELVERİŞİLİĞİ

Şirketler hukukundan doğan birçok uyuşmazlık türü bulunmaktadır. Bu uyuşmazlık türlerini tek tek ele almak çalışmamızın sınırları doğrultusunda mümkün olmamakla birlikte uygulamada en sık karşılaşılan bazı uyuşmazlıklar itibarıyla tahkime elverişlilik kavramı aşağıda incelenmektedir.

3.1. Pay Satım Sözleşmelerinden Kaynaklanan Uyuşmazlıkların Tahkime Elverişliliği

İrade serbestisinin geçerli olduğu pay satım sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıkların tahkime elverişli olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte pay satım sözleşmeleri uzmanlık gerektiren karmaşık sözleşmeler olduğundan, taraflar bu tür uyuşmazlıkları devlet yargısı yerine tahkimde çözüme arayışına girmektedirler (Sulu, 2022: 517). Tahkim yargılamasında sürecin hızlı ilerlemesinin yanısıra, uzman hakemlerin uyuşmazlığın çözümünde daha etkili olacağı düşüncesi; çoğunlukla yabancı dilde kaleme alınan ve yabancı hukuk sistemlerinin uygulanacak hukuk olarak seçildiği pay satım sözleşmelerinin tahkime elverişli olduğu hususuyla örtüşmektedir (Ayoğlu, 2018: 289-290).

Uygulamada pay sahipleri sözleşmelerine tahkim şartının eklendiği sıklıkla görülmektedir. Söz konusu tahkim şartlarının geçerli olup olmadığı hususunda ise “taraf iradelerine tabi olup olmama” ve “tereddüde mahal bırakmayacak şekilde ilgili uyuşmazlığın tahkim yoluyla çözülmesi konusunda tarafların anlaşmış olmaları” kriterlerine başvurulmaktadır (Nomer, Ekşi, Öztekin 2013: 1 vd).

Şirket tüzel kişiliğinin pay satım sözleşmelerine ya da pay satım sözleşmelerinden bağımsız olarak düzenlenen tahkim anlaşmalarına taraf olması ise mümkün değildir. Aynı gerekçeyle pay satım sözleşmesinin tarafları olan alıcı ve satıcı, olası uyuşmazlıklarda şirket tüzel kişiliğine husumet yöneltemeyeceği gibi; tahkim yargılaması sonucunda verilen karar da yalnızca pay satım sözleşmelerinin taraflarını bağlayacak; şirket tüzel kişiliğinde kesin hüküm etkisi doğurmayacaktır (Ayoğlu, 2018: 290). Öte yandan taraflarca seçilen hukuk sisteminin ve şirketin tabi olduğu hukuk düzeninin buna izin vermesi halinde, hakem kararı şirket tüzel kişiliği üzerinde bağlayıcılık arz edecektir. Ancak unutulmamalıdır ki burada sözü edilen usulî olarak hakem kararlarının şirket tüzel kişiliğinde kesin hüküm etkisi doğurmasına izin verilmesidir. Burada tahkim yargılaması sonucunda verilen hakem kararının yeni pay sahibinin kaydını pay defterine işleyen şirket tüzel kişiliğinin yanısıra, aynı zamanda yediemin gibi bazı diğer kurumlar tarafından da tanınması söz konusudur (Ayoğlu, 2018: 290).

3.2. Ortak Girişim Sözleşmelerinden Kaynaklanan Uyuşmazlıkların Tahkime Elverişliliği

Ortak girişimler, bir dizi gerçek veya tüzel kişinin belirli ekonomik hedefler doğrultusunda kurdukları bir ortaklık biçimleridir. Ortak girişim sözleşmeleri, farklı kategorilere ayrılmakla birlikte bu sözleşmeleri “sözleşmeye dayalı ortak girişim sözleşmeleri” ile “sermayeye dayalı ortak girişim sözleşmeleri” olmak üzere iki kategoride incelemek mümkündür (Tekinalp ve Tekinalp, 1989: 150-151; Danyal, 2014: 15; Dayınlarlı, 2007: 53)

Doktrinde ortak girişimin geleneksel türü olarak da ifade edilen sözleşmeye dayalı ortak girişimlerde (Tekinalp ve Tekinalp, 1989: 55) her bir ortaklık, bir sözleşme aracılığıyla kurulmakta ve faaliyetlerini bu sözleşme temelinde yürütmektedir. Bu bağlamda, sözleşmeye dayalı ortak girişimlerin kuruluşunda, taraflar arasındaki ilişkinin yalnızca bu belgeye dayanması önem arz etmektedir (Danyal, 2014: 15-16). Öyle ki bir ticaret şirketi kurulması gerekmediği gibi, belirli bir sermayenin tahsisi de gerekmemektedir (Tekil, 1996: 79). Ortak bir amaç için güçlerini birleştiren tarafların katılım payı edimlerini ifa etmeleri yeterli görülmektedir. Burada sözü edilen “katılım payı”, ortakların ortak amaca ulaşabilmek üzere sözleşmeyle üstlendikleri katkıyı ifade etmektedir (Yongalık, 1991: 37-39). Bu ortak girişim modelinde ortak amaç doğrudan doğruya ortakların katkıları ile gerçekleştirilmektedir (Tekil, 1996: 79).

Sermayeye dayalı ortak girişimlerde ise iki aşamadan bahsedilmektedir: Birinci aşamada katılımcılar aralarında bir ortak girişim sözleşmesi imzalayarak adı şirket mahiyetinde bir ortaklık yapısı kurarken; ikinci aşamada bu amacı gerçekleştirmek üzere bir şirket kurmakta ya da halihazırda mevcut olan başka bir şirkete katılmaktadırlar (Yılmaz, 1993: 477). Anonim ortaklıklarda şirket içi uyuşmazlıklar pay sahiplerinin aralarında yaptıkları ortak girişim sözleşmelerine tekabül ettiğinden, bu sözleşmeler sermayeye dayalı ortak girişim sözleşmeleri arasındadır. Dolayısıyla tahkime elverişliliği ele alınan sözleşmeler, sermayeye dayalı ortak girişim sözleşmeleridir (Doğan, 2022: 85).

Sermayeye katılmalı ortak girişim sözleşmeleri iki ayrı sözleşmeden oluşmaktadır. İlki, “temel sözleşme” olarak adlandırılan ve doktrindeki baskın görüşe göre adi ortaklık şeklinde oluşturulan sözleşmedir. İkincisi ise “yan sözleşme” olarak adlandırılan ve tarafların asıl amacına uygun olarak yeni kurdukları ya da hâlihazırda kurulu bir şirkete katıldıkları yahut yeni bir anonim ortaklık veya limited ortaklık kurulmasına ilişkin sözleşmeleri ifade etmektedir. İki farklı kategoriden oluşmaları sebebiyle bu sözleşmelerin sorunlara gebe olduğundan bahsedilmektedir (Altay, 2018: 121-124).

Öte yandan büyük ölçekli sermayelere konu ortak girişim sözleşmelerinin, karmaşık uyuşmazlıkların ortaya çıktığı bir mecra olmaları itibarıyla, bu uyuşmazlıkların çözümünde uzman kişilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun yanı sıra yargılamının hızlı sonuçlanması ve gizlilik esasına göre yürütülmesi de bu uyuşmazlıklar açısından tahkim yöntemini cazip kılan unsurlar arasındadır. (Sulu, 2022: 517; Altay, 2018: 121 vd).

Ortak girişim sözleşmelerinin tahkime elverişli olup olmadığı hususunun belirlenmesinde, bu sözleşmelerin hukukî yapısı önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir görüşe göre, hem sözleşmesel ortak girişim sözleşmeleri hem de sermayeye katılmalı ortak girişim sözleşmelerinde temel sözleşmenin adi ortaklık sözleşmesi niteliğinde olduğu kabul edilmektedir (Altay, 2018: 121 vd). Bu görüş dahilinde, temel sözleşmelerde her iki tarafa da borç yükleyen hükümlerin bulunması, sözleşmelerin adi ortaklık özelliklerini aşan bir nitelik kazanmasına engel oluşturmamaktadır. Her ne kadar pay sahipleri sözleşmelerinde daima ortak bir kontrol amacı gütmeyen sinallagmatik unsurlar

mevcut olsa da, temel sözleşmelerde her zaman ortak bir amaç bulunmaktadır. Taraflar, birbirlerine karşı üstlenmiş oldukları verme, alma ya da yerine getirme gibi bir edim yüklememekte ve katılma paylarını değiştirmeye yönelik taahhütlerde de bulunmamaktadırlar. Bunun yerine taraflar, katılma paylarını ortak bir hedef doğrultusunda bir araya getirmeyi kabul etmektedirler. Bu tür sözleşmelerde yer alan bazı yükümlülükler olsa bile, bu yükümlülükler, ortak amacın gerçekleştirilmesine hizmet etmek amacıyla düzenlenmişlerdir. Dolayısıyla yan sözleşme, temel sözleşme ile kurulan adi ortaklığın sonrasına ilişkin düzenlemeleri içermektedir (Altay, 2018: 121-124). Tüm bu hususlar dikkate alındığında, temel sözleşme olan adi ortaklık sözleşmesinin borçlar hukuku ağırlıklı olmasından dolayı, sermayeye katılmalı ortak girişim sözleşmelerinin tahkime uygun bir yapıya sahip olduğu kabul edilmektedir (Altay, 2018: 121 vd).

3.3. Genel Kurul Kararlarının İptaline İlişkin Hususların Tahkime Elverişliliği

Tahkim anlaşması bazı durumlarda tahkim anlaşmasının ya da tahkim yargılamasının tarafı olmayan üçüncü kişilerin hak ve menfaatlerini etkileyebilmektedir. Esas sözleşmeye taraf olmayan yeni pay sahiplerinin durumu ile genel kurul kararlarının iptalinde üçüncü kişilerin durumu, buna örnek gösterilebilmektedir (Kaldırım, 2019: 42).

Şirket içi uyuşmazlıklar başlığı altında tahkime elverişlilik açısından uygulamada en çok tartışma yaratan hususlar arasında genel kurul kararlarının iptali davaları gelmektedir (Doğan, 2022: 87). Genel kurul kararlarının iptaline ilişkin davaların tahkime elverişli olup olmadığı hususunda doktrinde bir görüş birliği bulunmamaktadır.

Bir görüşe göre genel kurul kararları, tarafların iradesine bağlı olmadığından; sulh ya da ibra yoluna da gidilemeyen bu kararların iptaline ilişkin davalar tahkime elverişli sayılmamaktadır (Erdem, 2020: 10).

Genel kurul kararlarının iptaline yönelik uyuşmazlıkların tahkime elverişsizliğine gerekçe olarak gösterilen bir diğer argüman da TTK m. 445 hükmüdür. Bu düzenleme uyarınca genel kurul kararları iptaline yönelik davalarda şirketin bulunduğu yer asliye ticaret mahkemesinin yetkisi kesin yetkidir (Doğan, 2022: 87). Buna göre kanunun emredici hükmü ile kesin yetkinin düzenlendiği bir durumda tahkim kararlarının tüm pay sahiplerini ve şirket tüzel kişiliğini bağlamayacağı ileri sürülmüştür (Erdem, 2020: 10). Ticaret Bakanlığınca benzer gerekçelerle genel kurul kararlarının iptaline yönelik uyuşmazlıkların tahkime elverişli sayılmadığı ifade edilmektedir. (Balak, 2021: 14).

Benzer bir yaklaşımla, kanunda yer alan diğer emredici hükümler uyarınca (üç aylık hak düşürücü sürenin beklenmesi veya bazı davaların birleştirilerek görülme ihtimaline ilişkin kanuni düzenlemeler gibi) genel kurul kararlarının iptali davasının tahkime elverişli olmadığı ortaya konulmuştur (Moroğlu, 2014: 292).

Genel kurul kararlarının iptaline yönelik davaların tahkime elverişli olmadığını savunan bazı görüşler, şirket esas sözleşmesine tahkim şartının eklenebileceğini kabul etmekle birlikte, mevzuattaki usulî emredici kuralların bu dava türünde tahkim yolunu kapattığı yönündedir. Bu görüş sahiplerine göre genel kurul kararlarının iptaline ilişkin hükümlerle ilgililerin menfaat dengesi sağlanmış olup, bu uyuşmazlıklarda tahkim yolunun uygulanması kanun koyucunun emredici hükümlerle ihdas ettiği bu dengeyi zedeleyecektir (Helvacı, 2019: 199 vd)

Genel kurul kararlarının tahkime elverişliliğini savunan görüşler ise, Alman ve İsviçre Hukuklarından yola çıkarak bu davaların belirtilen hukuk sistemlerinde tahkime elverişli olduğunu, Türk Hukukunun bu hukuk sistemlerinden çok da farklı olmadığını, dolayısıyla genel kurul kararlarının iptaline yönelik davaların tahkime elverişli olduğunu savunmaktadır (Ayoğlu, 2018: 108).

Bazı görüş sahiplerince ticaret sicilinin bildirici etkisi gerekçe gösterilerek esas sözleşmedeki tahkim şartının pay sahipleri bakımından geçerli olacağı sonucuna varılmaktadır. (Kayıklık, 2020 : 161; Huysal, 2010: 296-297) Bu yöndeki görüşü savunan yazarlara göre, kanunda tahkimi yasaklayan emredici bir düzenleme bulunmadığı gibi, kanunun taraf iradelerine üstünlük tanıyan yönüne istinaden belirtilen uyuşmazlıkların tahkime elverişli olduğu kabul edilmelidir. Zira genel kurul ve yönetim kurulu kararlarının iptaline yönelik uyuşmazlıklar tahkime en çok ihtiyaç duyulan alanlardır. Bir genel kurul ya da yönetim kurulu toplantısının sonuçlarını ortadan kaldırmak üzere ikinci bir genel kurul toplantısı düzenlenerek bu yönde karar alınabildiğine göre, bu uyuşmazlıkların tarafların serbest iradesine tabi olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca mahkemelerin en yoğun iş yükünü oluşturan bu uyuşmazlıklarda tahkime başvurulması bir ihtiyaç olarak da ortaya konulmuştur (Ayoğlu, 2021: 92). Kaldı ki, genel kurul kararlarının iptaline dayalı uyuşmazlıklarda mahkemelerce uygulanan prosedürler tahkim yargılamasında da aynen uygulanmaktadır. Tüm bu gerekçelerle modern hukuk sistemlerinde olduğu gibi Türk hukukunda da bu tür uyuşmazlıklar açısından tahkime elverişliliği açıkça düzenleyen mevzuat hükümlerinin gerekliliği ortaya konulmuştur (Ayoğlu, 2021: 92).

Diğer taraftan genel kurul kararlarının tahkime elverişli olup olmadığı tartışmasında, somut olaydaki dava konusuna göre bir ayırım yapılmalıdır. Buna göre ortada taraf iradelerine tabi bir konu varsa tahkime elverişlilikten bahsedilirken, taraf iradelerine tabi olmayan bir konuda tahkime elverişlilikten bahsedilemeyecektir (Ayoğlu, 2018: 108).

Öte yandan esas sözleşme dışında yer verilen tahkim şartının genel kurul kararlarının iptalinden kaynaklanan uyuşmazlıklarda uygulanamayacağı görüşü de ortaya atılmıştır (Saka, 2004: 288).

Benzer gerekçelerle Yargıtay uygulaması da genel kurul kararlarının iptali davalarının, taraf iradelerine tabi olmadığından bahisle tahkime elverişli olmadığı yönündedir (Y11.HD, E.2011/13485, K. 2012/19915, T. 12.04.2012. Corpus içtihat programı).

Yargıtay, vermiş olduğu bir kararında anonim şirket genel kurul kararlarının iptaline ilişkin uyuşmazlığın tahkim yolu ile çözümlenemeyeceğine ek olarak, şirket esas sözleşmesinde tahkim şartının yer alamayacağına da karar vermiştir (Y11.HD, E. 2011/13485, K. 2012/19915, T. 05.12.2012. Corpus içtihat programı).

Başka bir Yargıtay kararında, kâr payı dağıtımına ilişkin şirket genel kurul kararının tahkime elverişli olmadığını ortaya koymak üzere dolaylı bir anlatım tercih edilerek, tahkim anlaşmasının tarafların uyuşmazlığın çözümü hakkındaki iradelerini tam olarak yansıtmadığı gerekçesiyle hakem kararı iptal edilmiştir (Y11. HD., E. 2019/2226, K. 2019/5000, T. 01.07.2019. Corpus içtihat programı).

Bu konuda, uyuşmazlık konusu genel kurul kararının, Türk Ticaret Kanunu'nun kamu düzenini ilgilendiren ve emredici nitelikteki hükümleri ile ilişkisini inceleyerek, tahkime elverişlilik konusunda karar verilmesi gerekmektedir. Örneğin, ortaklığın tasfiyesi konusunda alınan bir genel kurul kararının iptali için bir pay sahibi tarafından açılan davanın, taraflar arasında sulh ve kabul yolu ile sona erdirilemeyeceği düşünüldüğünde, bu uyuşmazlığın tahkime uygun olmadığı söylenebilmektedir. Ancak, TTK'nın kanuni yedek akçe ayrılmasına ilişkin hükmüne uygun olarak kanuni yedek akçe ayrıldıktan sonra, geri kalan kârın dağıtılmasına ilişkin genel kurul kararının iptali davası, kâr payı dağıtımının ortakların ve şirketin serbest tasarrufuna tabi bir konu olması nedeniyle, tahkime uygun olacaktır.

Kanaatimizce genel kurul kararlarının iptaline ilişkin uyuşmazlıkların tahkime elverişli olmadığına yönelik görüşler soruna gerçekçi bir çözüm üretmekten uzak görünmektedirler. Zira bir uyuşmazlığın tahkime elverişli olmadığı kesin olarak ortaya konulabilmesi için, emredici bir kanun hükmüne atıf yapılmalıdır. Ancak aksi yöndeki görüş sahiplerince hukukî dayanak olarak gösterilen kanun maddelerinde tahkimi yasaklayıcı bir yön bulunmamaktadır. Örneğin kesin yetkiye ilişkin TTK m. 445'de düzenlenen husus, tarafların devlet yargısına başvurmaları halinde gündeme gelecek bir husus olup, tartışma konusuyla ilgisizdir. Hukukî uyuşmazlığın objektif ve subjektif yönleriyle tahkime elverişli sayıldığı durumlarda tahkim yolunun açık olduğu kanısındayız. Özellikle şirketin ticarî aktivitelerine gecikmeksizin devam edebilmesi, tahkim yargılamasında şirketler için oldukça önem arz eden gizlilik ilkesine hassasiyetle riayet edilmesi ve uzman hakemler tarafından uyuşmazlığın kısa sürede çözüme kavuşturulması gibi avantajları dikkate alındığında; tahkim yolunun şirketler hukukundan doğan uyuşmazlıklar için son derece elzem olduğu da ortadadır.

Bununla birlikte yasaklayıcı bir hükmün bulunmadığı durumlarda hukukî kanaatin özgürlüğü tesis etme yönünde kullanılması gerektiği görüşündeyiz. Zira tahkime ilişkin düzenlemelerin normun düzenleniş amacı doğrultusunda değerlendirilmesi de bu görüşle uyumludur. Mevcut durumda hızlı çözümlere ihtiyaç duyulan ticaret hayatının gerekleri karşısında bir genel kurul kararının iptali davasının yıllarca sürüncemede kalması, şirketin işleyişini sürdürmesini güçleştireceği gibi sürüp giden bir husumet nedeniyle yeni uyuşmazlıkların ortaya çıkması da kuvvetle muhtemeldir.

Genel kurul kararlarının iptaline yönelik uyuşmazlıkların tahkime elverişsiz olduğu yönündeki görüşler ağırlıklı olarak bu kararların üçüncü kişiler üzerinde etki doğurucu boyutuyla ilişkilendirilmektedir. Ancak bir genel kurul kararının iptali talebiyle devlet yargısı yerine tahkim yolunun tercih edilmesi durumunda da yine yürürlükteki hukuk kurallarına uygun bir yargılama faaliyeti yürütüldüğü gibi, HMK m. 439 hükmü ile usule aykırı hakem kararlarının iptali ile hakem kararları sınırlı bir incelemeye tabi olsa da devlet yargısının denetimine açık tutulmuştur. Sözü edilen bu denetimin genel kurul kararlarının iptalinde menfaati bulunan üçüncü kişilere yeterli yasal güvenceyi sağladığı görüşündeyiz. Kaldı ki gerek HMK gerekse MTK, tahkime elverişli olmayan uyuşmazlıkları, “taşınmazın aynına ilişkin uyuşmazlıklar” ve “ tarafların iradesine tabi olmayan uyuşmazlıklar” ile sınırlandırmıştır. Her ne kadar genel kurul kararlarının üçüncü kişilere sirayet etmesi nedeniyle taraf iradelerine tabi olmadığı iddia edilse de bu kararlar yeni bir genel kurul kararı ile ortadan kaldırılabildiğine göre bize göre bu uyuşmazlıklar da “taraf iradelerine tabi uyuşmazlıklar” kapsamında değerlendirilmelidir. Tüm bu gerekçelerle genel kurul kararlarının iptaline yönelik uyuşmazlıkların tahkime elverişli olduğu kanısındayız.

Uygulamada Yargıtay’ın genel kurul kararlarını tahkime elverişsiz addeden yaklaşımının esnetilmesi de bizim görüşümüzle uyumludur. Örneğin Ekim 2021’de İstanbul Ticaret Sicili’nin bir anonim şirketin esas sözleşmesindeki tahkim şartını tescil etmesi ile birlikte İstanbul Ticaret Odası Tahkim ve Arabuluculuk Merkezi (İTOTAM) sözü edilen tahkim kaydını referans alarak şirket esas sözleşmeleri için bir model tahkim şartı yayınlamıştır (Kayıklık, 2023: 2 vd). Ancak bu yöndeki tartışmaların ve uygulamada ortaya çıkan karışıklıkların giderilmesi için kanun koyucunun pozitif bir norm düzenlemesi soruna kalıcı bir çözüm getirecektir.

3.4. Yönetim Kurulu Üyelerinin Sorumluluğu Davalarının Tahkime Elverişliliği

TTK kapsamında yönetim kurulu üyelerinin sorumlulukları ve bu sorumlulukların ihlâline ilişkin davalar oldukça yaygındır. TTK m. 369 uyarınca “ Yönetim Kurulu üyeleri, görevlerini tedbirli bir yöneticinin özeniyle yerine getirmek ve şirketin menfaatlerini dürüstlük kurallarına uyarak gözetmekle yükümlüdür.” Yönetim kurulu üyelerinin bu yükümlülüğe aykırı davranışları halinde şirkete veya hissedarlara karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Bu tür bir sorumluluk ihlâli genellikle tahkime konu olabilecek bir uyuşmazlığa vücut vermektedir. Ancak, tahkim yoluna gidilebilmesi için geçerli bir tahkim anlaşmasının bulunması gerektiği gibi, uyuşmazlığın da tahkime elverişli olması gerekmektedir.

Diğer taraftan yönetim kurulu üyelerinin sorumluluğuna ilişkin davaların tahkime elverişliliği hususunda mevzuatta bir hüküm bulunmamasıyla birlikte; taraf iradesine tabi hususlardan olduğu gerekçesiyle bu davalar tahkime elverişli sayılmaktadır (Ayoğlu, 2021: 94). Doktrinde yönetim kurulu üyelerine karşı tahkim yoluna gidilebileceğine dair hükme maddî anlamda esas sözleşme hükmü izafe edilemeyeceği ileri sürülmüştür (Ayoğlu, 2021: 94). Dolayısıyla tahkim şartının yönetim kurulu üyelerine karşı açılacak sorumluluk davasında bağlayıcı olup olmadığı sorunu ortaya

çıkmaktadır. Bu konuda açık bir düzenleme bulunmadığından doktrinde de konuya tereddütle yaklaşılmaktadır.

Bir görüşe göre, bu tür uyuşmazlıkların tahkime elverişli sayılması için, yönetim kurulu üyesine ancak esas sözleşmedeki tahkim şartını kabul etmesi koşuluyla göreve başlama şartı getirilebilir (Ayoğlu, 2021: 94-95). Böylece yönetim kurulu üyesinin tahkim şartını kabul etmesi koşuluyla, açılacak olası bir sorumluluk davasında yönetim kurulu üyesine tahkim şartına dayanarak sorumluluk yüklenebilir. Ancak esas sözleşmeye taraf olmayan üçüncü kişilerin alacaklı sıfatıyla dava açtığı durumlarda, bu kişiler için tahkim şartı bağlayıcı olmadığından; bu kişilerce yönetim kurulu üyelerine karşı açılacak sorumluluk davalarının tahkime elverişli olmadığı unutulmamalıdır (Ayoğlu, 2021: 94-95).

3.5. Şirketin Feshinden Doğan Uyuşmazlıkların Tahkime Elverişliliği

Şirketin sona ermesine sebep olan uyuşmazlıklar, haklı nedenle fesih, organsızlık nedeniyle fesih, diğer sona erme nedenlerine istinaden fesih gibi başlıklar altında toplanabilir. Ancak, bu tür uyuşmazlıkların tahkime uygun olup olmadığı konusu hukuk doktrininde tartışmalıdır. Tahkim yargılamasının, şirketin sona ermesine ilişkin uyuşmazlıklarda kullanılabilirliği konusunda bazı farklı görüşler mevcuttur ve bu tartışmalar devam etmektedir.

Bir görüşe göre, bu davalar kişiler hukukuna özgü yönleri bulunan özel nitelikleri itibariyle tahkime elverişsizdir (Ayoğlu, 2021: 95).

Belirtmek gerekir ki şirketin feshine dair uyuşmazlıkların tahkime elverişli olup olmadığı hususu mukayeseli hukukta da tartışmalıdır (Ayoğlu, 2021: 95).

Yargıtay'ın bu konudaki yerleşik içtihadına göre fesih davaları taraf iradesine bağlı uyuşmazlıklardan olmayıp tahkime elverişsizdir (Y11.HD, E. 2014/141, 2014/6951 K., T. 09.04.2014. Corpus içtihat programı).

Bize göre esas sözleşmede bulunan tahkim şartının tüm paydaşlarca kabul edildiği ya da sonradan oybirliği ile esas sözleşmeye eklendiği durumlarda şirketin feshinden doğan uyuşmazlıklar tahkime elverişli sayılmalıdır. Bu görüşümüzün temelinde, ortaklık yapısının kurulmasında baskın olan irade serbestisi düşüncesi yatmaktadır. Şöyle ki, taraf iradelerine dayanan bir ortaklık yapısının feshinde de taraf iradeleri esas alınmalıdır. TTK m. 529 hükmünün (d) bendine göre Kanunda öngörülen nisaplara uyulmak kaydıyla genel kurulda feshe karar verilebildiği gibi tahkim yoluyla ortaklık yapısının sonlandırılması mümkündür. Bu bağlamda TTK m. 530 ve 531. Maddede belirtilen yetkilerin hakemlerce kullanılması konusunda da yasaklayıcı bir hüküm bulunmamaktadır. Hatta bu hususlarda devlet yargısının ağır işleyen yönünün aksine, tahkimde çok daha hızlı ve etkili kararlar alınarak ticaret hayatının işleyişine katkı da sağlanabilmektedir. Tahkime en çok da ticaret hayatında gereksinim bulunduğu hususuna da işaret ederek şirketin feshine ilişkin hususların tahkime elverişli olduğu kanaatindeyiz.

3.6. Pay Devir İşlemlerinin Tahkime Elverişliliği

Pay devir işlemlerinden kaynaklanan uyuşmazlıklardan ilki pay defterine kayıt davasıdır. Bu uyuşmazlıklar taraf iradelerine tabi olup tahkime elverişlidir. Ancak devralan tarafın şirketin pay sahibi olmaması durumunda, tahkim şartının tarafı olmayan üçüncü kişi açısından tahkimin işlerlik kazanması mümkün olmamaktadır (Ayoğlu, 2021: 95).

Pay devrine dair bir diğer uyuşmazlık türü de TTK 493/5 hükmü uyarınca açılan payın gerçek değerinin tespitine ilişkin davalardır. Bu tür durumlarda şirket, payların gerçek değerini pay sahibine ödemek suretiyle payı deftere kaydetmekten imtina edebilmektedir. Tarafların iradesine tabi bu hususlar; devreden de pay sahibi olduğu ve tahkim şartını içeren esas sözleşmenin tarafı olduğu için tahkime elverişli kabul edilmektedir (Ayoğlu, 2021: 95).

Pay devir işlemlerinin tahkime elverişli olduğu konusunda doktrinde görüş birliği bulunduğu gibi, Yargıtay kararları da bu uyuşmazlıkların tahkime elverişli olduğu yönündedir (Y11.HD, E. 2008/9429, K. 2010/1648, T. 15.02.2010. Corpus içtihat programı).

SONUÇ

Şirketler iş hayatının vazgeçilmez öğeleri arasındadırlar. Bu nedenle şirketler hukukunda ortaya çıkan uyuşmazlıkların etkili bir şekilde çözümlenmesi önem arz etmektedir.

Günümüzde, şirketler hukukunda, uyuşmazlık çözüm yolları arasında tahkim, giderek daha yaygın hale gelmektedir. Bu yöntemde uyuşmazlık mahkemelerde görülen davaların aksine, tarafların belirlediği bir hakem heyeti tarafından çözümlenir ve bu sayede uyuşmazlık süreci daha hızlı bir şekilde ve daha az maliyetle sonuçlanabilir. Bunun yanısıra tahkim, mahkemelerin aksine yargılamanın taraflar arasında gizlilikle yürütülmesi, tarafların ticari sırlarının korunması gibi avantajlar sağladığı gibi; verilen kararların mahkeme kararı gibi kesin olması açısından da taraflara hukukî güvence sağlamaktadır. Bu nedenle tahkim, taraflar arasındaki anlaşmazlıkların sonlandırılması bakımından oldukça hızlı ve etkili bir çözüm modelidir.

Bununla birlikte, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin avantaj ve dezavantajlarının ele alınması, birçok farklı alandaki hukuk kuralının geniş bir perspektiften ele alınmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda tahkim başta olmak üzere alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden bahsedilirken, bu müesseselerin hangi sonuca ulaşmayı hedeflediği ve hangi hukukî menfaati koruma gayesiyle düzenlendiği hususları gözden kaçırılmamalıdır. Tahkime elverişli uyuşmazlıkların tespitinde bu yaklaşımın yol gösterici olacağını ifade etmek mümkündür.

Diğer taraftan tahkimin avantajlarından bahsedilirken sıklıkla devlet yargısının içinde bulunduğu güçlükler atıf yapılmaktadır. Bunun yerine etkili ve adil işleyen bir devlet yargılaması ile taraf iradelerine yeni bir seçenek sunan tahkim yargılamasının uygulanması ticaret hayatının gereksinimlerine en uygun çözümü sunacaktır. Bu bağlamda tahkim yargılamasının ticaret hukukunun en işlek mecralarından olan şirketler hukukunda uygulanmasında yasaklayıcı bir düzenleme bulunmadığı gibi, bilakis; bu alanda tahkimin yaygınlaştırılması ve mevzuatta bu yöndeki tereddütleri giderecek değişikliklerin yapılması bir gereklilik olarak ortadadır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, G. N. (2014). *Anonim şirketlerde kuruluş*. İstanbul: Legal Kitabevi.
- Akın, M. Y. (2002). *Şirketler hukukunda ve özellikle anonim şirketlerde pay sahibinin sadakat borcu (1. Baskı)*. İstanbul: Menkul Kıymetler Borsası Yayınları.
- Akın, M. Y. (2014). *Anonim ortaklıkta bağlı nama yazılı hisseler*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Akıncı, Z. (2013). Milletlerarası ticari uyuşmazlıkların alternatif çözüm yolları. *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*. 18 (4), 93-109.
- Akıncı, Z. (2007). *Milletlerarası tahkim (2. Baskı)*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Akıncı, Z. (1994). *Milletlerarası ticari hakem kararları ve tenfizi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, No:44.
- Alangoya, H. Y., Yıldırım, M. K. ve Yıldırım Deren, N. (2011). *Medeni usûl hukuku esasları (8. Baskı)*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Altay, S. A. (2018). *Tahkimde sözleşmesel ortak girişimler, şirketler hukuku uyuşmazlıkları ve tahkim*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Altay, İ. (2021). Anonim Ortaklıklarda Ortaklıktan Çıkarma Hakkı Uyuşmazlıklarının Tahkim ile Çözümü. *Şirketler Hukuku Uyuşmazlıklarının Çözümünde Tahkim Semineri 16 Ekim 2021, İstanbul Ticaret Odası Tahkim ve Arabuluculuk Merkezi (İTOTAM)*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 29-64.
- Altuğ, Y. ve Yasan, M. (2003). *Milletlerarası özel hukukta kamu düzeni, Prof. Dr. Ergun Önen'e armağan*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Arslan, R., Yılmaz, E. Y. ve Taşpınar Ayvaz, S. (2017). *Medeni usul hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Arsarı, D. (2014). Ortak girişim sözleşmelerine uygulanacak hukuk (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Türkiye.
- Aydemir, F. (2017). *Tahkim sözleşmesinin kaynakları tanımı hukukî niteliği ve yapılış türleri*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Ayoğlu, T. (2018). *Sermaye şirketleri özelinde şirketler hukuku uyuşmazlıklarının çözümünde tahkim*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Ayoğlu, T. (2021). Esas sözleşmede yer verilecek tahkim şartının bağlayıcılığı ve şirketler hukuku davalarının tahkime elverişliliği, şirketler hukuku uyuşmazlıklarının çözümünde tahkim semineri 16 Ekim 2021. İstanbul Ticaret Odası Tahkim ve Arabuluculuk Merkezi (İTOTAM), İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 85-96.
- Bahtiyar, M. (2017). *Ortaklıklar hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Bahtiyar, M. (2001). *Anonim ortaklık ana sözleşmesi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Balak, A. C. (2021). Şirket sözleşmelerinde tahkim şartı, şirketler hukuku uyuşmazlıklarının çözümünde tahkim semineri 16 Ekim 2021. İstanbul Ticaret Odası Tahkim ve Arabuluculuk Merkezi (İTOTAM), İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 9-15.
- Bozkurt, S. B. (2015). Milletlerarası tahkimde yargılama masraflarının hak arama özgürlüğüne etkisi ve sonuçları. *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 129-130.
- Büyüksağış, E. (2023). Tahkimde güncel sorunlar V-VI, Türk Tahkim Akademisi. *Şirketler hukukunda tahkim anlaşmasının üçüncü kişilere teşmili*, 69-83.
- Craig, W. L., Park, W. & Paulsson, J. (1990). *International Chamber of Commerce Arbitration (2nd Edition)*. New York: Oceana Publications, Inc.
- Çavuşoğlu, A. E. (2007). Telekomünikasyon hizmetlerine ilişkin imtiyaz sözleşmelerinden doğan uyuşmazlıklarda tahkim (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Türkiye.

- Çelikel, A. ve Erdem, B. (2021). *Milletlerarası özel hukuk (17. Baskı)*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Dayınlarlı, K. (2007). *Joint venture sözleşmesi (3. Baskı)*. Ankara: Dayınlarlı Yayınları.
- Doğan, M. (2022). Anonim Ortaklıklarda Şirket İçi Uyuşmazlıkların Milletlerarası Tahkime Elverişliliği (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi, Türkiye.
- Domaniç, H. (1988). *Anonim şirketler hukuku ve uygulaması, TTK şerhi (Vol. II)*. İstanbul: Temel Yayıncılık.
- Ekşi, N. (2013). *Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda tahkim*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Emdi, G. (2008). Milletlerarası ticari tahkimde tahkim şartının bağımsızlığı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 548-549.
- Eminoğlu, C. (2021). Anonim şirketler hukuku uyuşmazlıklarının arabuluculuğa elverişliliği ve elverişliliğin tespitinde ölçüt önerileri. *Ticaret ve Fikri Mülkiyet Dergisi*, 7 (2), 265-284.
- Erdem, H. E. (2020). *Şirketler hukuku uyuşmazlıklarının tahkime elverişliliği, tahkim anlaşması*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Erdem, H. E. (2021). Şirketler hukuku uyuşmazlıklarında tahkim: İsviçre örneği, alınacak dersler ve öneriler. Şirketler hukuku uyuşmazlıklarının çözümünde tahkim semineri 16 Ekim 2021. İstanbul Ticaret Odası Tahkim ve Arabuluculuk Merkezi (İTOTAM). İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 67-84.
- Erkan, M. (2013). Tahkim şartının ayrılabilirliği prensibinin asıl sözleşmenin yokluğu durumunda değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17 (1-2), 535-562.
- Esen, E. (2008). *Uluslararası ticari tahkimde tahkim anlaşmasının üçüncü kişilere teşmili*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Giray, F. K. (2015). Milletlerarası tahkimde gizlilik. *Uluslararası Ticaret ve Tahkim Hukuku Dergisi*, 2015/2, 65-121.
- Hacıbekiroğlu, E. (2012). *Milletlerarası tahkim hukukunda deliller ve delillerin değerlendirilmesi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Helvacı, M. (2001). *Anonim ortaklıkta yönetim kurulu üyesinin hukukî sorumluluğu (2. Baskı)*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Helvacı, M. (2019). Anonim ortaklık genel kurul kararlarının iptali davalarının tahkim yargılaması üzerine düşünceler. II. Uluslararası Özel Hukuk Sempozyumu, 179-202.
- Huysal, B. (2010). *Milletlerarası ticari tahkimde tahkime elverişlilik*. İstanbul: Vedat Yayıncılık.
- İmregün, O. (1991). *Kara ticaret hukuku dersleri (9. Baskı)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Kaldırım, N. (2019). Şirketler hukukundan doğan uyuşmazlıklarda tahkim (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Yeditepe Üniversitesi, Türkiye.
- Karan, H. (2001). Milletlerarası ticarî tahkimin hukukî mahiyeti ve bu alandaki kanunlaştırmalara etkisi”, Prof. Dr. Mahmut Tevfik Birsnel'e Armağan.
- Karasu, R. (2015). *Anonim şirketlerde emredici hükümler ilkesi*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kaya, A. (2001). *Anonim ortaklıkta pay sahibinin bilgi alma hakkı*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kayıklık, A. (2020). Anonim şirket genel kurul kararlarının hükümsüzlüğü ihtilaflarında tahkim. *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, 36 (4), 133-176.
- Kayıklık, A. (2023). Bir BAM Kararı Vesilesiyle Şirketler Hukuku İhtilaflarında Tahkim Üzerine Notlar. <https://nasamer.ku.edu.tr/bir-bam-karari-vesilesiyle-sirketler-hukuku-ihtilaflarinda-tahkim-uzerine-notlar/> Erişim Tarihi: 01.12.2023.
- Kayış, F. (2022). Anonim ortaklıkta tek borç ilkesi çerçevesinde TTK 421/2-a bendinin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 30 (3), 1209-1252.

- Kuru, B. ; Aydın, B. (2022). *Medenî usul hukuku ders kitabı (7. Baskı)*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Moroğlu, E. (2014). *Anonim ortaklıkta genel kurul kararlarının hükümsüzlüğü*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Nomer, F. (1999). *Anonim ortaklıkta pay sahibinin sadakat yükümlülüğü*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Nomer, E., Ekşi, N. ve Öztekin Gelgel, G. (2013). *Milletlerarası tahkim hukuku 1. Cilt (4. Baskı)*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Özkorkut, K. (2009). Türk Ticaret Kanunu Tasarısı'nın sermaye şirketlerine getireceği yenilik ve değişiklikler. *Yaklaşım*. S: 194, Şubat 2009, 239-245.
- Pekcanıtez, H., Atalay, O. A. ve Özekes, M. (2022). *Medeni usul hukuku (6. Baskı)*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Poroy, R., Tekinalp, Ü. ve Çamoğlu, E. (2014). *Ortaklıklar ve kooperatif hukuku I*. İstanbul: Vedat Yayıncılık.
- Pulaşlı, H. (2021). *Şirketler hukuku genel esaslar (7. Baskı)*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Saka, Z. (2004). *Anonim ortaklıklarda genel kurul*. İstanbul: Vedat Yayıncılık.
- Sulu, M. (2022). *Pay sahipleri sözleşmelerinden kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümünde arabuluculuk ve tahkim. Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 8 (2), 511-528.
- Şener, O. H. (2017). *Teorik ve uygulamalı ortaklıklar hukuku (3. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Taş, M. (2007). Türk hukukunda anonim şirket genel kurul kararlarının iptali davalarının milletlerarası ticari tahkimde görülmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Türkiye.
- Taşkın, A. (2000). *Hakem sözleşmesi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Tekil, F. (1996). *Adî, kolektif ve komandit şirketler hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Tekinalp, Ü. (2012). *Yeni anonim ve limited ortaklıklar hukuku ile tek kişi ortaklığının esasları (2. Baskı)*. İstanbul: Vedat Kitabçılık.
- Tekinalp, G. ve Tekinalp, Ü. (1989). Joint venture, Prof. Dr. Yaşar Karayalçın'a 65. yaş armağanı. İş Bankası Kültür Yayınları, 143-176.
- Tekinay, S. S., Akman, S., Burcuoğlu, H. ve Altop, A. (1988). *Borçlar hukuku genel hükümler (6. Baskı)*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Üçışık, G. ve Aydın, Ç. (2013). *Anonim ortaklıklar hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Veziroğlu, C. (2021). *Anonim ortaklıklar hukukunda esas sözleşme özgürlüğü ve sınırları*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Yıldırım, B. (2012). Anonim ortaklıklarda şirket içi uyuşmazlıkların milletlerarası tahkim yoluyla çözümlenmesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Galatasaray Üniversitesi, Türkiye.
- Yıldırım, N. D. (2004). *UNCITRAL model kanunu ve milletlerarası tahkim kanunu çerçevesinde milletlerarası tahkimin esaslı sorunları*. İstanbul: Alkım Kitabevi.
- Yılmaz, L. (1993). Çeşitli hukuk sistemlerinde joint venture anlaşmalarının yorumu ve hukukî düzenlemeye kavuşturulması ihtiyacı. Mahmut R. Belik'e Armağan, 475-491.
- Yılmaz, S. ve Çavuşoğlu, G. F. (2019). Türk hukukunda tahkime elverişlilik kavramı ve taşınmaz aynına ilişkin uyuşmazlıkların tahkimde görülmesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10, 594-613.
- Yongalık, A. (1991). *Adi şirkette sermaye payı*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.
- Yüksel, S. H. (2018). *Pay sahipleri sözleşmelerinden kaynaklanan uyuşmazlıkların çözümünde tahkim, şirketler hukuku uyuşmazlıkları ve tahkim*. İstanbul: ISTAC Yayınları.

Geliş Tarihi:

01.03.2023

Kabul Tarihi:

26.11.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Keskin Özberk, D., Düzgün Öncel, B. (2023). A discussion on health-related factors & intra-household responsibilities in the context of female labor force participation: the case of Turkey. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 1285-1304. doi: 10.46928/iticusbe.1258219

A DISCUSSION ON HEALTH-RELATED FACTORS & INTRA-HOUSEHOLD RESPONSIBILITIES IN THE CONTEXT OF FEMALE LABOR FORCE PARTICIPATION: THE CASE OF TÜRKİYE¹

Araştırma

Deniz Keskin Özberk

Sorumlu Yazar (Correspondence)

Marmara Üniversitesi (PhD Candidate)/Bahçeşehir Üniversitesi (Research Assistant)

deniz.keskinozberk@eas.bau.edu.tr

Burcu Düzgün Öncel

Marmara Üniversitesi (Associate Professor)/Department of Economic

burcu.duzgun@marmara.edu.tr

Deniz Keskin-Özberk, 2016-2019 yılları arasında İstanbul Aydın Üniversitesi Ekonomi ve Finans bölümünde, 2019 yılından itibaren ise Bahçeşehir Üniversitesi Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik bölümünde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Lisans (2014) derecesini Yıldız Teknik Üniversitesi İktisat, yüksek lisans (2018) derecesinin Marmara Üniversitesi İngilizce İktisat bölümünden almıştır. Doktora (2018-Devam) öğrenimi ise Marmara Üniversitesi İngilizce İktisat bölümünde devam etmektedir (tez aşamasında). Sağlık Ekonomisi ve İş Gücü Ekonomisi alanlarında çalışmaları bulunmaktadır.

Burcu Düzgün-Öncel, 2015 yılından beri Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Lisans (2006), yüksek lisans (2008) ve doktora (2014) derecelerini Marmara Üniversitesi İngilizce İktisat bölümünden almıştır. Uygulamalı Mikroekonometri, Sağlık Ekonomisi, İşgücü Ekonomisi, Hane Halkı Düzeyinde Kadın İşgücü alanlarında çalışmaları bulunmaktadır.

¹ Bu makale "Türkiye'de Kadın İstihdamını Etkileyen Sağlıkla İlgili Faktörler: Bir Mikro Analiz" başlıklı Doktora Tezi'nden üretilmiştir.

A DISCUSSION ON HEALTH-RELATED FACTORS & INTRA-HOUSEHOLD RESPONSIBILITIES IN THE CONTEXT OF FEMALE LABOR FORCE PARTICIPATION: THE CASE OF TÜRKİYE²

Deniz Keskin Özberk

deniz.keskinozberk@eas.bau.edu.tr

Burcu Düzgün Öncel

burcu.duzgun@marmara.edu.tr

Abstract

Female labor force participation in developing nations like Türkiye is a controversial issue that still requires additional research. Furthermore, health-related and intra-household elements, along with socio-economic and demographic factors, play a crucial role in explaining female employment.

Purpose: This study aims to examine the trend of female participation in the labor force over recent years and to assess the potential influence of household responsibilities and health factors using descriptive statistics along with socio-economic and demographic factors.

Method: In order to obtain descriptive results, the study uses data from Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) Household Labor Force Survey (HLFS) 2009-2020. Working-age females are the main focus of this paper. Descriptive results are used to make comparison and sample tests are used to carry out a conceptual discussion.

Findings: The statistics derived from the Household Labor Force Survey (HLFS) show that women are more inclined to report negative health conditions. Between 2014-2020, a greater proportion of females leave their jobs than males because of poor health. Although there is a decline in the trend, a significant number of women of working age choose not to be part of an economic activity due to their spouse or partner.

Originality: This is one of the pioneer studies in Türkiye that aim to understand and add health-related factors in the discussion of female labor force participation.

Key Words: Health-Related Factors, Female Labor Force Participation, Socio-economic & Demographic Factors, Intra-Household Factors

JEL Classification: J01; J21; J64

² This paper is derived from Doctorate Thesis entitled “*Health-Related Factors Affecting Women Employment in Turkey: A Micro Analysis*”.

KADININ İŞ GÜCÜNE KATILIMI BAĞLAMINDA SAĞLIKLA İLGİLİ FAKTÖRLER VE HANE İÇİ SORUMLULUKLAR ÜZERİNE BİR TARTIŞMA: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Özet

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kadının iş gücüne katılımı hala araştırma gerektiren tartışmalı bir konudur. Ayrıca, sağlıkla ilgili ve ev içi unsurlar, sosyo-ekonomik ve demografik faktörlerle birlikte, kadın istihdamının açıklanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Amaç: Bu çalışma, son yıllarda kadınları iş gücüne katılım eğilimlerini incelemeyi ve sosyo-ekonomik ve demografik faktörlerle birlikte betimleyici istatistikler kullanarak hane içi sorumlulukların ve sağlıkla ilgili faktörlerinin muhtemel etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Yöntem: Betimleyici sonuçlar elde etmek için, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Hane Halkı İşgücü Araştırması (HİA) 2009-2020'den elde edilen veriler kullanılmaktadır. Çalışma çağındaki kadınlar bu makalenin odak noktasıdır. Betimleyici sonuçlar ve istatistik testleri cinsiyetler arası karşılaştırma yapmak ve kavramsal bir tartışma yürütmek için kullanılmıştır.

Bulgular: Hane Halkı İşgücü Anketi'nden (HLFS) elde edilen istatistikler, kadınların olumsuz sağlık koşullarını bildirmeye daha yatkın olduğunu göstermektedir. 2014-2020 yılları arasında, kötü sağlık nedeniyle işini bırakan kadınların oranı erklerden fazladır. Eğilimde bir düşüş olmasına rağmen, çalışma çağındaki kadınların önemli bir kısmı, eşleri veya partnerleri nedeniyle ekonomik bir faaliyetin parçası olmamayı seçmektedir.

Özgünlük: Bu makale, kadının iş gücüne katılımı tartışmasında sağlıkla ilgili faktörleri anlamayı ve bu tartışmaya eklemeyi amaçlayan Türkiye'deki öncü çalışmalardan biridir.

Anahtar Kelimeler: Sağlıkla İlgili Faktörler, Kadın İşgücüne Katılımı, Sosyo-Ekonomik ve Demografik Faktörler, Ev İçi Faktörler

JEL Sınıflandırması: J01; J21; J64

INTRODUCTION

Human capital is widely recognized as one of the most crucial factors in driving economic development. Given that almost half of the population in societies consists of women, which means that females are indispensable half of human capital, it is essential to thoroughly explore and discuss the topic of female labor force participation. It is accepted that women who predominantly contribute to the creation of social development. In order to achieve both economic and social advancement, it is necessary to provide more job opportunities for women and to encourage their participation in the workforce. Because of that the issue of female participation in the workforce is a topic of intense discussion, particularly in emerging countries like Türkiye.

As previously, it is widely recognized that females play a crucial role in the path of economic development. Although developed countries have largely delivered solution the issue of female labor force participation, developing countries are still facing challenges in this regard. The recent data, 2020 Household Labor Force Survey (HLFS) shows that the female labor force participation rate is 32.59 percent, while the same rate for Turkish males is 67.41 percent (TURKSTAT, 2020). At the same time, in Türkiye, the rate of females in labor force is extremely low compare to Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD) countries. To illustrate, according to OECD statistics, the average female labor force participation of OECD countries is 63.7 percent (OECD, 2023). Women live in European Union countries have demonstrated better performance in economic life. On average, 67% of them are either employed or actively seeking employment.

Studies on female employment are rich in terms of examining socio-economic and demographic factors such as age, marital status, education, household income, etc. Most of them indicate that there is a strong correlation, whether positive or negative, between these factors and the level of female participation in the labor force. On the one hand, it is uncommon to find efforts that focus on both health factors and female employment simultaneously. Statistical data reveals that women tend to report more adverse health conditions and are less likely to participate in the labor force. As an example, in 2019, 52.56% of females reported having at least one chronic health condition, whereas for males the percentage was only 38.78% (TURKSTAT, 2019). This paper aims to understand the potential influence of household and health-related factors, as well as commonly studied factors, on female labor force attendance.

The *Literature Review* provides an overview of past studies on the employment of women, both on a global and local level. Following section, *Data Structure & Descriptive Results*, presents the variables and data used for a descriptive analysis, together with the source of the data. The results of the descriptive analysis for the interested years are explained in the same section. Finally, the *Conclusion* section summarizes the findings of the analysis and offers brief policy recommendations.

LITERATURE

The theoretical framework of studies on female labor force participation primarily focuses on the impact of socio-economic and demographic factors. Mincer (1962) assessed women's choices using a neoclassical microeconomic approach in the Work-Leisure Choice Model. The key concept of the study is the choice that married women face between leisure, work, and market work. According to the model, leisure is considered a normal good, and a woman's dedication to obtaining leisure determines her income. Heckman and Wills (1977) used panel data from 1968-1972 and a logistic model to explain female labor force participation. They find that education, training, intelligence, motivation, and local market conditions are important factors in determining market wages for women. Additionally, it is observed that education has a favorable influence on wages in the job market, while having young children has an adverse impact on the probability of women participating in the labor force.

Goldin (1994) discusses the role of education on the participation of married women in the workforce in Western economies, especially in the United States. The causality of education is presented as the cause of the downward slope of the U, which combines a strong income effect and a low substitution effect. Hence, the core of the U-shaped relationship is that a change in women's education offers the opportunity for better employment.

Psacharopoulos and Tzannatos (1989) also represent a significant contribution to female employment. Fertility, urbanization, marital status and head of household status are as efficient as economic components such as income, wages, experience and education as non-economic variables. Using panel data for 1979-1985, Hyslop (1999) aims to show the relationship between the labor supply decision and women's fertility and non-labor income. As a result, fertility is not exogenous to women's labor force participation and that permanent non-labor income is statistically significant.

Maurer-Fazio et al. (2009) analyze the presence the effect in the household of preschool and school-age children on females in business life in China. Findings shows that while being parent of school-aged children is decreasing likelihood participation in market work of women, living with elder people in same household is leading to increase in the ratio.

Factors like age of women, their education, poverty in household, husband's unemployment and number of girls are confirmed have positive effect on their working decisions. A considerable effect of poverty that pushes non-single females into labor market (Khan and Khan, 2009).

Cipollone et al. (2013) argue that childcare and informal elderly care lead to reduce the likelihood of female to labor supply. Sorsa et al. (2015) estimate reasons of low labor force participation of Indian females. Contrary to most of emerging economics, which are thought in same groups with India, education and income are negative component of female labor for participation in the country.

Based upon comparison of two countries, Germany and Egypt, Hosney (2016) illustrates how personal, specific demographic factors and intra-household characteristics differs female labor force participation. According to results, higher educational attainment raises Egyptian females labor supply decision. Head of household, wealth index and the number of people live in household significantly affect women employment.

Lassassi and Tansel (2020) discuss female labor force participation via pseudo panel analysis is carried out via age-period-cohort methodology. And, they say that marital status, age, region where females live etc. are still important factors that explain women employment.

Azam and Han (2019) carry out Oaxaca-Blinder decomposition to account for differences in female labor force participation between China and India. Specific to rural, education is neutral in effecting female labor force participation in China. However, effectiveness of education in urban areas is stronger in the country.

To test U-shaped relation and gender gap in labor force participation in Morocco, probit and multinomial models are conducted for the period 2001-2018 (Lopez-Acevedo et al., 2021). A finding from the Lopez-Acevedo et al. (2021) is that downward pattern of fertility in the context of female labor force participation. As expected, being married does not support females in probability of being in the labor force.

Klasen et al. (2019) reveals that women own characteristics like education, ethnicity, age and religion and their family circumstances such as household income, husband education and number of children are located behind the analysis as notable determinants. While the effect of education in Brazil and South Africa is positive and linear, for India, Jordan and Indonesia it is U or J shaped. An important result is that negative effect of household income on women employment offsets positive effect of education. Also, having children aged 0-4 and 5-14 make dissimilar the propensity to being in work force of females.

Tansel (2001) tests the U-shaped relation between economic development and agricultural and nonagricultural female labor force participation in Türkiye via Ordinary Least Square (OLS) for the years 1980, 1985 and 1990. As a result, growth and the decision of females in relation to being in the work force move in a same direction. Affirmation of the U-shaped pattern between GDP per capita and female labor force participation is another result of the study as well.

Dayıoğlu and Kırdar (2010), they have prepared a detailed report, includes also econometric analysis and descriptive sections, for World Bank for the period 1998-2006. They argue that one of the most important reasons behind fall in women participation is urbanization.

Karaoğlan and Okten (2012) measures the presence of added worker effect³ and discouraged worker effect⁴ by conducting probit and tobit models for the years 2000-2010. Unemployment or underemployment of husband supports females' participation to the work force and higher working hours. However, any fall down in the economy is a reason of withdraw from active working life for married women. Added worker effect is found as statistically significant.

After that, Karaoğlan and Okten (2015) again have studied added and discouraged workers effect in Türkiye for the period 2005-2010. The difference between these two papers is application of econometric methodology. With the aim of eliminating unobserved heterogeneity, at the first time, they have used pseudo panel data in order to analyze added worker effect. The results of this study show us that husband's transition towards involuntary unemployment leads to increase in participation of wife's. Also, association between husband's underemployment and wife's labor force participation is positive and significant.

The increasing trend of part-time employment of Turkish women is highlighted via pooled cross section data by Duzgun-Oncel and Eris-Dereli (2015) for the years 2005-2011. Their findings support that the prevalence of part-time employment is lower among younger, high educated females living in urban (

Uysal (2014) present a qualitative discussion ground about obstacles in front of Turkish females in the context of their employment. Low educational level is the one of the most compelling factor for labor force participation of females. Moreover, marriage and having children are also other reasons that lead to withdraw from active working life.

Tunalı and Başlevent (2002) constructs a model in order to observe prime age (20-54) married women labor supply decision in Türkiye, 1988 household data is conducted as well. According to their findings, the likelihood choosing wage labor is higher than choosing self-employment.

Tunalı et al. (2021) evaluates labor force participation behavior of female by using pseudo panel analysis for the period 1988-2013. The authors argue that rising part of U shaped curve of labor market participation could be captured by means of synthetic panel. Its results show increasing education attainment and female labor supply increasing go parallel with each other.

Ayvaz-Kızılgöz (2012) analyzes labor force participation decision of females from the perspective of rural/urban distinction using 2002-2008 Household Budget Survey. According to results of the logit model, education, household income and ownership of the property are the most important factors. Further, increase in number of children reduces participation decision of females in urban areas while increases in rural areas.

³ Labor supply response of woman when husband becomes unemployed.

⁴ Individual gives up looking for a job because he/she does not believe to find an available job.

Using Household Budget Survey for the period 2002-2008 via standard probit model, Kılıç and Öztürk (2014) shows the obstacles that of females face while entering labor force. The most important factors are estimated as education, marital status, economic resources, gender perception and location of residence. Education becomes prominent as major impact factor especially for women who live in urban areas.

There are international efforts being made regarding this issue. For example, Baldwin and Johnson (1994), Bound et. al (1995), Kidd et al (2000), Jones et al. (2003) study on the effect of insufficient health conditions and its relation with female employment. Only a small number of studies have focused on the negative health effects experienced by women in Türkiye. We believe that the health condition and domestic responsibilities of women have a similar impact on their employment decisions as socio-economic and demographic factors. Of course, There is also studies, in both international and national level, that concentrate on the effect of negative health conditions or disability on employment/labor force participation. Düzgün-Öncel and Karaoğlan (2016), Düzgün-Öncel and Karaoğlan (2021) observe the effect of disability or negative health conditions. Nevertheless, the majority of empirical analysis centered around males.

DATA STRUCTURE & DESCRIPTIVE RESULTS

Data Structure

The Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) gathers fundamental information concerning the labor supply in households across Türkiye. Household Labor Force Survey (HLFS), annually prepared by Turkish Statistical Institute, is used to obtain detailed descriptive statistics and estimation results for the years 2009-2020. One of the most important features of the survey is its countrywide representativeness and its face to face interview structure.

In addition to the annual micro data from the Household Labor Force Survey (HLFS), the results also include summarized information, methodologies, and guidelines for use. Therefore, micro data sets are also made available to users for use in econometric modeling studies or data mining analyses (TURKSTAT, 2023). By asking specific questions, HLFS presents socio-economic and demographic characteristics of individuals, such as age, family composition, educational background, marital status, and current or previous employment status.

Variables that uses in order to obtain descriptive statistics are derived from using HLFS data sets for the years 2009-2020. We generate labor force participation by assigning 0 and 1 codes through the use of questions that gather information about the labor market of survey participants. The survey includes roughly six to seven categories of education, which is consolidated into three categories for analysis. Additionally, the survey categorizes the marital status of participants into four groups: single, married, divorced, and widowed. To assess the distribution among these categories, we merge divorced and widowed categories. The last factor to highlight is the age group of the respondents,

which are 15-24, 25-34, 35-44, 45-54, 55-64. It is designed to observe alterations in age-related participation in the workforce.

Table 1. Variables & Classifications Used in the Figures

	Description
Labor Force	=0 if respondent out of the labor force =1 if the respondent is in the labor force
Gender	=0 if respondent is male =1 if respondent is female
Education Level	=0 low education =1 medium education =2 high education
Agricultural Population	Respondents work in agriculture sector
Non-Agricultural Population	Respondents work in non-agriculture sector
Marital Status	=0 single respondents =1 married respondents =2 divorced or widowed respondents
Age Groups	= 0/ 15-24 years old =1/ 25-34 years old =2/ 35-44 years old =3/ 45-54 years old

Source: Variables are derived by using 2014-2020 HLFS surveys and are calculated by author.

Descriptive Results

This section provides descriptive findings based on the HLFS survey data for the relevant years, and all statistical analyses are performed using this dataset. Some of the data presented includes information from 2009 to 2020 for the respondents, while certain figures, particularly those pertaining to health, only cover the period between 2014 and 2020. This is because there have been variations in the design of the questionnaires used in more recent years.

In the initial illustration, the goal is to show the participation of the labor force in both the total population and non-agricultural population from 2009 to 2020 between genders. As anticipated, a disparity exists between the genders in terms of labor force participation in the two samples. Regrettably, from 2009, the proportion of females in the labor force never surpasses 40 percent. However, the proportion of males who are economically active is nearly twice as high as that of females in every period. In 2009, among the working-age population, females made up 26% and 19% in the total population and non-agricultural population respectively in terms of labor force participation. When observing the year 2020, 33% of females are part of the labor force in the total population and 28% of them in the non-agricultural population is also in the labor force. However, the labor force participation of Turkish men remained relatively stable during the period of interest, in contrast to women.

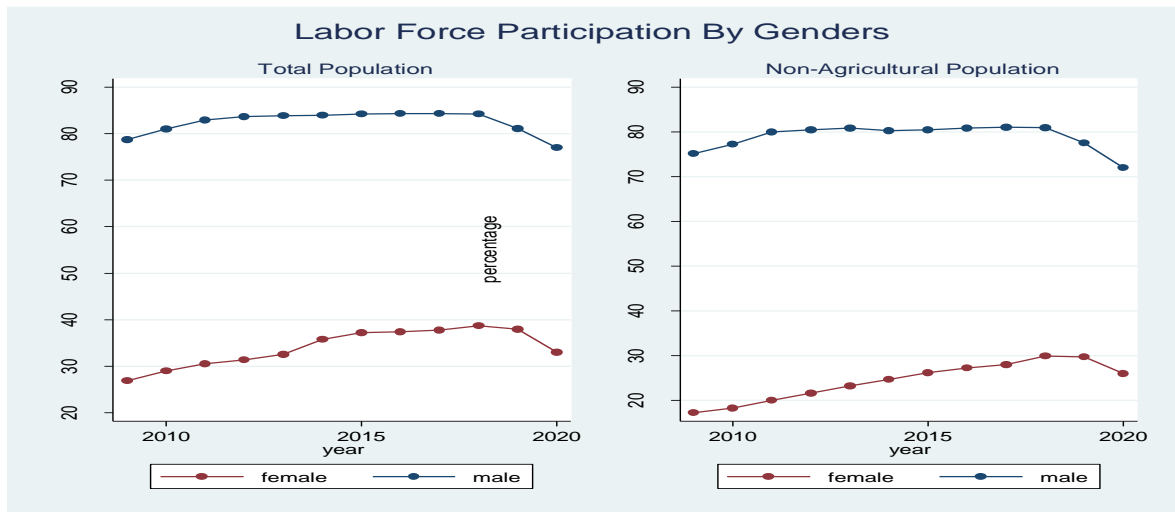

Figure 1. Labor Force Participation According to Gender (%), 2009-2020

Source: Author’s calculation using 2009-2020 Household Labor Force Survey (HLFS).

Figure 2 provides a comparison of gender based on their level of education over time. We categorized the education level into three categories: low education, medium education, and high education. The low education category includes individuals who have no education or have only a primary education level. The second one; medium education category mostly encompasses individuals who have completed general high school education or vocational and technical high school education. The last education category, high education, includes individuals with university degree, master's degree, or doctorate degree. In line with the expectation, both males and females with low education have the lowest labor force participation rate. Conversely, individuals with high education have a higher participation rate in the labor force compared to those with other education levels.

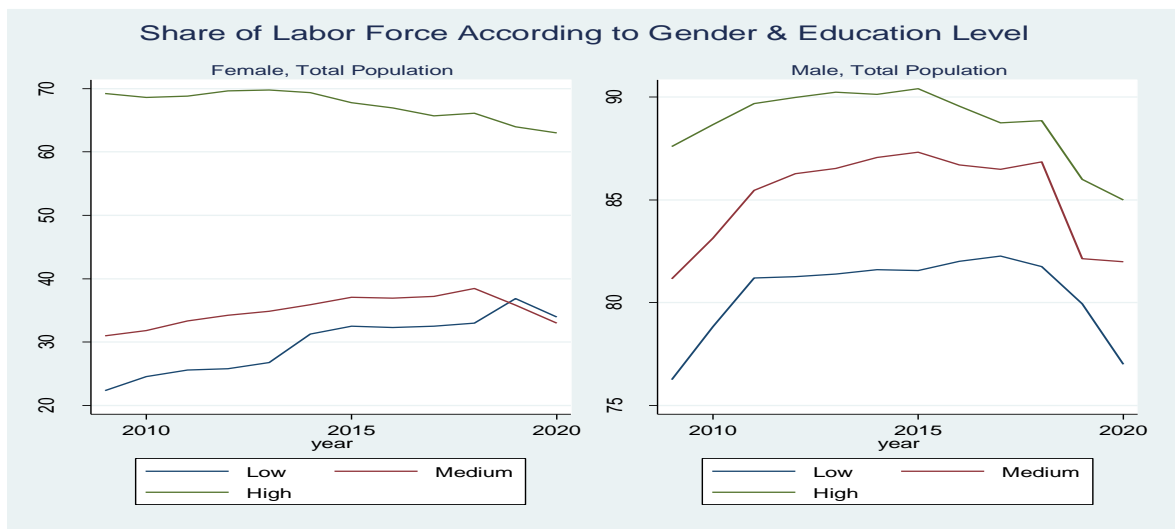

Figure 2. Share of Labor Force by Genders & Education Level (%), 2009-2020

Source: Author’s calculation using 2009-2020 Household Labor Force Survey (HLFS).

Figure 3 presents a comparison of employment status based on marital status. It is evident that there are substantial disparities in the labor force participation among women with different marital

statuses. As anticipated, married or divorced/widowed women are less likely to be employed compared to their single counterparts. The majority of married women are engaged in child-rearing and household duties. The average labor force participation rate of single, married, and divorced/widowed women is 38%, 24%, and 19% respectively. It is positive that there has been an upward trend in the participation of Turkish women in the labor force across all categories. In 2009, 38% of single women were participating in the labor force, and this number is projected to increase to 57% in 2019. Additionally, the proportion of married women in the labor force is also rising, nearing 35%. The labor force participation of women based on their marital status in the non-agricultural working-age population remains relatively unchanged, with single women still having the highest participation rate. However, the proportion of divorced/widowed women surpasses that of married women. As expected, men have higher participation rates in the labor force across all categories in both the overall population and the non-agricultural working-age population.

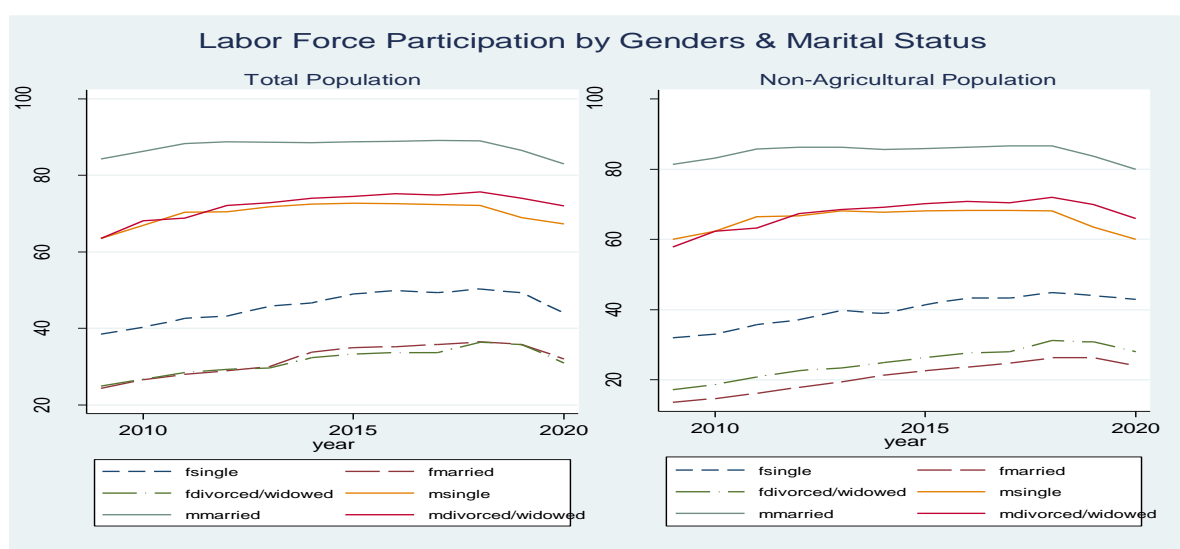

Figure 3. Labor Force Participation According to Gender & Marital Status (%), 2009-2020

Source: Author's calculation using 2009-2020 Household Labor Force Survey (HLFS).

To gain insight into the labor supply structure across genders and age thresholds, we aim to examine five distinct age groups for both males and females within the working-age population. In figure 4, as anticipated, the group of females between 55-64 years of age exhibit the least inclination to participate in the labor market. Same pattern can be observed in the study of Düzgün-Öncel and Eriş-Dereli (2015). Similarly, the 15-24 age group of males demonstrate a comparable trend. A discernible difference can be noticed between the labor force participation decisions of younger/middle-aged and older females. With the exception of the 55-64 and 15-24 age thresholds, the labor force participation rates of males within the remaining age groups are similar to one another. Irrespective of gender, the 35-44 group appears to be the most productive subgroup out of all the age groups.

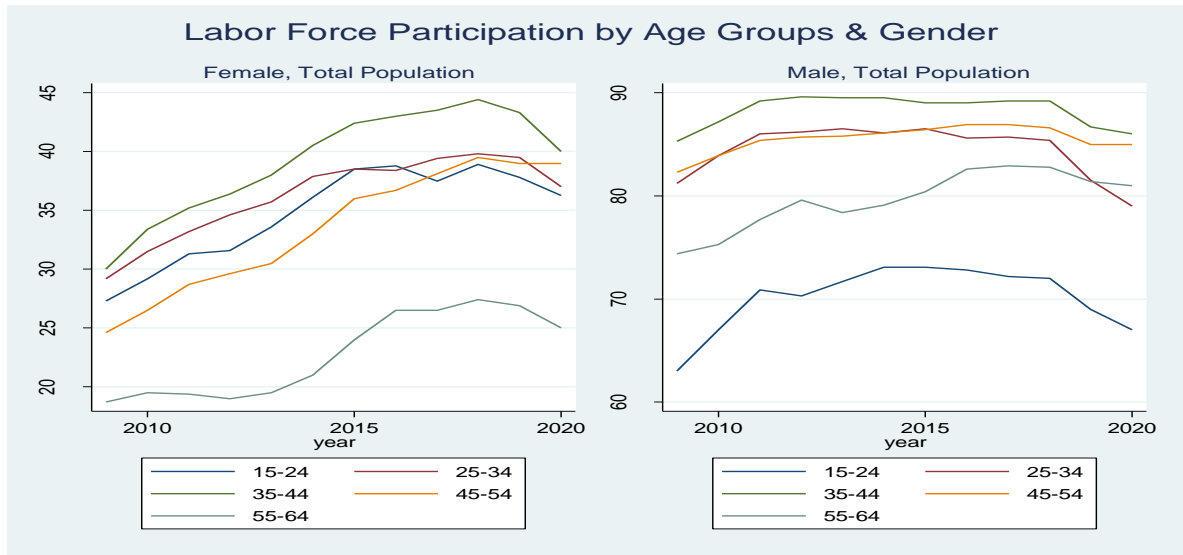

Figure 4. Labor Force Participation by Age Groups & Gender (%), 2009-2020

Source: Author's calculation using 2009-2020 Household Labor Force Survey (HLFS).

In developing nations such as Türkiye, there are various noticeable and hidden obstacles that impede women's participation in the workforce. A widely recognized one of these barriers is domestic or household duties. With the help of Figure 5, we aim to examine the proportion of females who leave their job due to these reasons and assess its statistical significance⁵. In order to determine statistical importance of females' response to some selected questions, we perform two samples test of proportion. By doing so, it is possible to test whether the difference between two sample is statistically significant or not. The method is feasible to use to obtain preliminary statistics before applying any econometric methods. At the same time, descriptive results can be compared with the results of this tests. In the context of our concern, the test shows us the presence of meaningful difference in the samples of a specific categorical outcome between female and male populations.

To comprehend why females are leaving the labor market, we also included questions in the survey that identify the reasons behind the respondents' labor market status. We expect to receive a response from women to the question "What are the reasons for not actively seeking employment?" and choose one of the answers. Most women state that they do not actively look for job because they have household responsibilities such as being a homemaker. For instance, in the year 2014, 56.55 percent of women are engaged in household tasks, caring for children or adults, or both. Following the "*Other Reasons*" category that includes job market-related factors, the third most significant factor is the "*Disability or Illness*" category, which displays a clear rise. In the year 2020, 17.64 percent of females of working age are not part of the labor force due to chronic or severe health issues.

⁵ See Appendix Table A.

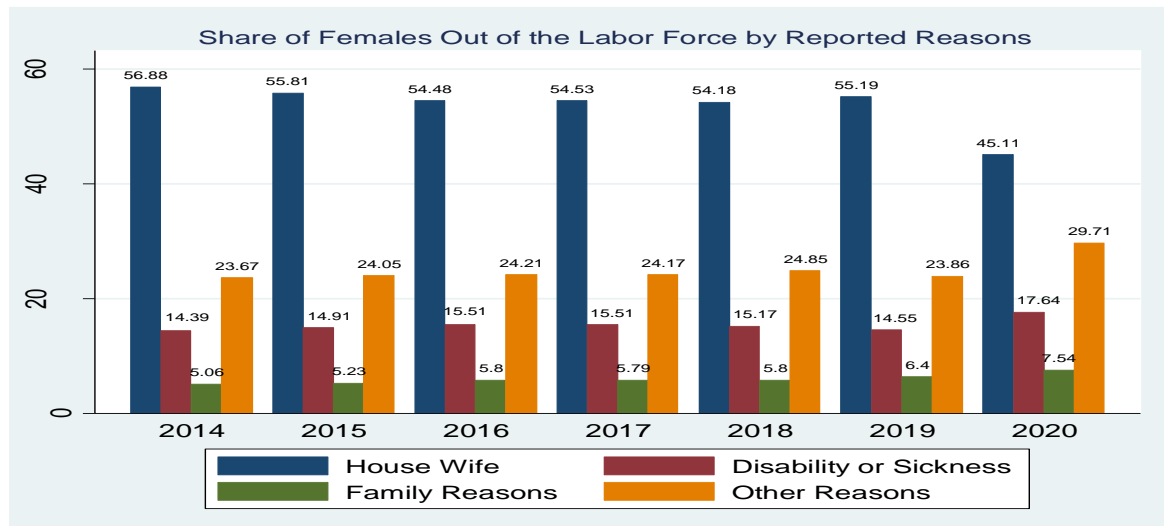

Figure 5. Share of Females Out of the Labor Force by Reported Reasons (%), 2014-2020 ⁶

Source: Author's calculation using 2014-2020 Household Labor Force Survey (HLFS).

Table 2 presents the percentage of females who respond to the question "What was the main reason for leaving your last job?". The "Other Reasons" as a category which encompasses factors such as educational pursuits, retirement, and various labor market indicators such as temporary or seasonal employment, job loss due to redundancy/business closure/bankruptcy, and dissatisfaction with one's job. To concentrate solely on household and health-related aspects when examining the reasons for women leaving the labor market, we group together all the labor market factors mentioned above into one single category called "Other Reasons". The objective behind this is to determine the impact of household and health-related factors in the decision of Turkish women to leave the labor force.

Despite a decreasing trend is observed, females not only be out of the labor force but also leave their current job for the same reasons highlighted in figure 5. We note that the proportion of females who quit their jobs due to adverse health issues, caring for children or adults, and spousal constraints is significant enough to warrant attention. In 2020, the total percentage of females who ceased working due to reasons related to adverse health, childcare or adult care, and spousal restrictions amounted to 22.17%. This indicates that over a quarter of working-age females encounter obstacles arising from household responsibilities and health issues. A crucial point that should be emphasized is that women tend to devote more of their time to caring for children or adults in the last year.

Table 2. Share of Females Leave Their Jobs by Reasons (%), 2009-2020

Year	Sick or Injured	Child or Adult Care	Due to Husband	Other Reasons
2009	12.61	5.39	11.49	70.1
2010	12.72	5.79	12.72	68.77
2011	12.48	6.27	11.37	69.88
2012	12.17	6.25	11.37	70.21
2013	12.96	6.55	10.5	69.99
2014	12.53	6.79	9.16	71.52
2015	11.71	6.89	8.25	73.15
2016	11.15	6.60	7.53	74.36

⁶ The category of other reasons induces factors related with labor market condition in general except for being retired and student.

2017	10.62	6.86	6.82	75.7
2018	10.22	6.99	6.82	75.97
2019	9.64	6.75	6.44	77.17
2020	9.56	7.08	5.53	77.83

Source: Author's calculation using 2009-2020 Household Labor Force Survey (HLFS).

Table 3 highlights the disparity between females and males in terms of the reasons for leaving the workforce due to illness or injury for the period 2009 and 2020. A decline in the number of individuals leaving the labor market due to this specific reason is apparent for both genders. Out of the total number of females surveyed, 12.61 percent opt to withdraw from the labor market due to sickness or injury, while for males, the corresponding figure is 9.12 percent in 2009. Conversely, for the year 2020, the percentage of females and males who left the labor market due to the same reason is 9.56 percent and 7.55 percent, respectively. As can be observed, Table 2 indicates that females consistently outnumber males every year. The test of two sample proportion for the year 2020 gives also that the difference between genders is significant⁷.

Table 3 Comparison of Genders by Reasons for Withdrawal from Labor Market as Being Sick or Injured (%)

Year	Female	Male
2009	12.61	9.12
2010	12.72	9.93
2011	12.48	10.32
2012	12.17	10.61
2013	12.96	10.31
2014	12.53	10.98
2015	11.71	10.57
2016	11.15	9.83
2017	10.62	9.55
2018	10.22	9.60
2019	9.64	7.88
2020	9.56	7.55

Source: Author's calculation using 2009-2020 Household Labor Force Survey (HLFS).

As shown in Figure 6, among females only, there is a notable upward trend of those who are not seeking employment due to illness or disability, particularly in 2020. At the start of the period in 2009, this proportion is 7.04%, but by 2020, the number of females who do not actively seek employment due to same reason raise to almost 10%. Furthermore, the change in population between 2009 and 2020 is statistically significant, indicating that in 2020, more women in Türkiye cease searching for employment compared to 2009. So far, we solely conduct a descriptive analysis of the last ten years of Türkiye using HLFS data. The descriptive findings and results obtained from two sample proportion tests motivate us to undertake a thorough empirical analysis utilizing a health dataset.

⁷ See Appendix Table B.

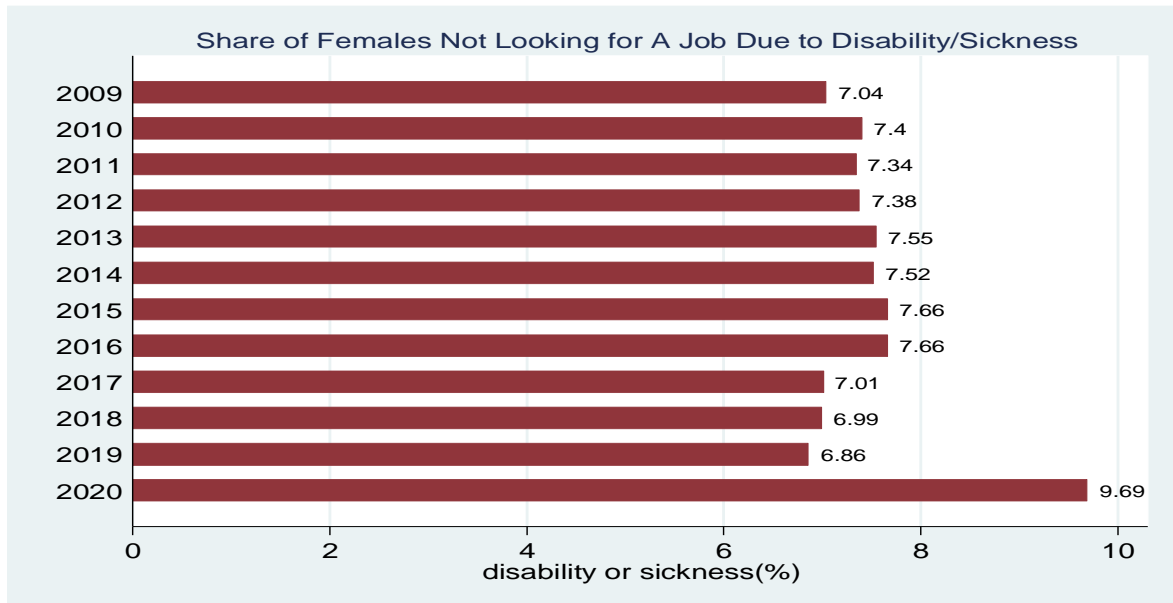

Figure 6. Share of Females Not Looking for A Job Due to Their Disability/Sickness (%), 2009-2020
Source: Author's calculation using 2009-2020 Household Labor Force Survey (HLFS).

CONCLUSION

The purpose of this paper is to conduct a discussion about potential impact of health-related factors, along with socio-economic and demographic variables, on female labor force participation in Türkiye via descriptive analysis. The plan for this paper is to first analyze the trend of female labor force participation and its correlation with socio-economic and demographic indicators over time by using HLFS prepared by TURKSTAT for the years 2009-2020. As expected, female participation in the labor force is considerably lower compared to that of males in Türkiye. During the period analyzed, only up to 37 percent of Turkish women participate in the labor force. In terms of economic activity, women with higher education tend to differ positively from those with medium or low levels of education in the context of being economically active. One should be noted that it is important to emphasize educational status and its possible impact when discussing labor economics, especially in female context. Similar with our conclusion, Tunalı et al (2021) observe positive effect of school enrollment on labor force attachment of Turkish females.

Marital status, as another demographic indicator, reveals that married females are less likely to participate in the labor force. In Türkiye, Karaoğlan and Ökten (2012); Düzgün-Öncel and Eriş-Dereli (2015); Ayvaz-Kızılgöl (2012) affirm similar results in the context of being married and labor market status of women. In developing countries where domestic responsibilities hold its importance like in Türkiye, marital status one of the important indicator in explaining labor supply decision of females.

One of the other primary interest of this paper is to examine the potential impact of health-related factors on female employment. The descriptive findings of this paper about negative health conditions and domestic responsibilities are useful for several respects. Possible effect of poor health and of domestic duties can be important for understanding their constraints on female labor force

participation. Descriptive statistics obtained from the Household Labor Force Survey (HLFS) indicate that negative health conditions may have a greater negative impact on females than on males in Türkiye. On the contrary, the results of two-sample proportion tests, which are performed to have more robust results, suggest that any differences between males and females are statistically significant as well. Therefore, this motivates us to examine the topic of female employment in relation to illness and disability, as part of the conversation on including women in the economic sphere. It is observed that women are more susceptible to health-related risks compared to men. As an illustration, they are less likely to seek employment due to illness or disability, and this study shows that females are more likely to leave the workforce for the same reason compared to their male counterparts. International literature in this regard reveals consistent results with our descriptive analysis. For instance, Repetti et al (2014) conducts discussion on women's health status and their labor market success. And, they argue that employability and good health is positively correlated. At the same time, data also indicates that obtaining a university or graduate degree is advantageous for individuals of both genders in their careers. On the other hand, it has been noticed that the disparity in education is not as significant as it was in the past years. Nevertheless, it is believed that this progress has not yet translated into economic self-sufficiency for women in Türkiye.

In conclusion, we aim to assess the current status of women compared to men in the labor market, with the hope of seeing a positive and significant improvement in recent years. Simultaneously, our goal is to support the existing literature by incorporating health-related factors through the use of descriptive statistics. Despite the need for further investigation, the statistics obtained indicate that poor health and household responsibilities are impediments in understanding the employment experiences or labor force attendance of women. In terms of policy implications, preventive measures can assist in reducing the number of individuals affected by illness. Another aspect is the equitable allocation of household duties among partners in household. The norm in Türkiye is that the husband is regarded as the primary breadwinner, while the wife is primarily responsible for domestic tasks (Tansel, 2001). A fairer division of household and caregiving responsibilities could also facilitate Turkish women in dedicating more time to their work. The descriptive findings from HLFS motivate us to estimate a thorough empirical analysis utilizing a health dataset.

REFERENCES

- Azam, M., and Han, L. (2019). Accounting for differences in female labor force participation between China and India. *IZA Working Paper*, No. 12681. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3448955>
- Ayvaz-Kizilgöz, Ö. (2012). Kadınların işgücüne katılımının belirleyicileri: Ekonometrik bir analiz . *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 88-101.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/doujournal/issue/66666/1043041>
- Baldwin, M., and Johnson, W. G. (1994). Labor market discrimination against men with disabilities. *The Journal of Human Resources*, 29(1), 1-19. <https://doi.org/10.2307/146053>
- Bound, J., Schoenbaum, M., and Waidman, T. (1995). Race and education differences in disability status and labor force attachment. *NBER Working Paper*, No. 5159. <https://doi.org/10.3386/w5159>
- Cipollone, A., Patacchini, E. and Vallanti, G. (2013). Women labor market participation in europe: novel evidence on trends and shaping factors. *IZA Discussion Paper*, No. 7710. <https://docs.iza.org/dp7710.pdf>
- Dayioğlu, M., and Kirdar, M. (2010). Determinants of and trends in labor force participation of women in Turkey. *State Planning Organization of the Republic of Turkey State Planning Organization of the Republic of Turkey Working Paper*, No 5. <https://doi.org/10.1596/27853>
- Düzgün-Öncel, B. and Eriş-Dereli, B. (2015). Why do women prefer part-time employment in Turkey? *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, 17(2), 82-109. <https://ecommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1214&context=meea>
- Düzgün- Öncel, B. and Karaoğlan, D. (2016). Türkiye'de engelli erkeklerin iş gücü durumları üzerine betimesel bir çalışma. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2), 169-185. <https://doi.org/10.14780/iibd.49505>
- Düzgün-Öncel, B. and Karaoğlan, D. (2021). Impact of Turkish policy reform on labor force status of disabled males: difference and differences analysis. *Panoeconomicus*, 69(4), 635-650. <https://doi.org/10.2298/PAN170208005D>
- Goldin, C. (1994). The U-shaped female labor force function in economic development and economic history. *NBER Working Paper*, No. 4707. <https://doi.org/10.3386/w4707>
- Heckman, J. J., and Wills, R. J. (1977). A beta—logistic model for the analysis of sequential labor force participation by married women. *NBER Working Paper*, No.112. <https://doi.org/10.3386/w0112>
- Hosney, S. H. (2016). Factor influencing female labor force participation in Egypt and Germany: A Comparative Study. *SOEP papers on Multidisciplinary Panel Data Research*, No:826, 3-73. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/130586/1/856920835.pdf>
- Hyslop, D. R. (1999). State dependence, serial correlation and heterogeneity in intertemporal labor force participation of married women. *Econometrica*, 67(6), 1255-1294. <https://doi.org/10.2307/2999562>
- Johnson, W. G., and Lambrinos, J. (1985). Wage discrimination against handicapped men and women. *The Journal of Human Resources*, 20(2), 265-277. <https://doi.org/10.2307/146012>
- Jones, M. K., Latreille, P. L. and Sloane, P. J. (2003). Disability, gender and the labour market. *IZA Discussion Paper*, No.936. <https://docs.iza.org/dp936.pdf>
- Karaoğlan, D. and Ökten, Ç. (2012). Labor force participation of married women in Turkey: is there an added or a discouraged worker effect?. *IZA Discussion Paper*, No.6616. <https://docs.iza.org/dp6616.pdf>

- Karaoğlan, D. and Ökten, Ç. (2015). Labor force participation of married women in Turkey: A Study of the Added-Worker Effect and the Discouraged-Worker Effect. *Emerging Market Finance and Trade*, 51(1), 274-290. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2015.1011535>
- Khan, R. E. and Khan, T. (2009). Labor force participation of married women in Punjab (Pakistan). *Journal of Economic and Social Research*, 11(2), 77-106. <https://doi.org/10.1108/03068291011060643>
- Kidd, M. P., Sloane, P. J. and Ferko, I. (2000). Disability and the labour market: an analysis of British males. *Journal of Health Economics*, 19(6), 961–981. [https://doi.org/10.1016/s0167-6296\(00\)00043-6](https://doi.org/10.1016/s0167-6296(00)00043-6)
- Kılıç, D. and Öztürk, S. (2014). Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı önündeki engeller ve çözüm yolları: bir ampirik uygulama. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130. <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/157180/>
- Kızılgöl, Ö. A. (2012). Kadınların işgücüne katılımının belirleyicileri: ekonometrik bir analiz. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 88-101. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2152020>
- Klasen, S., Pieters, J., Silva, M. S. and Tu, L. T. (2019). What drives female labor force participation? comparable micro-level evidence from eight developing and emerging economies. *IZA Discussion Paper*, No 12067. <https://docs.iza.org/dp12067.pdf>
- Lassassi, M. and Tansel, A. (2020). Female labor force participation in five selected Mena countries: an age-period-cohort analysis (Algeria, Egypt, Jordan, Palestine and Tunisia). *IZA Discussion Paper*, No 13814. <https://docs.iza.org/dp13814.pdf>
- Lopez-Acevedo, G., Devoto, F., Morales, M. & Rodriguez, J. R. (2021). Trends & determinants of female labor force participation in Morocco: An Initial Exploratory Analysis, *IZA Discussion Paper*, No. 14218. <https://www.iza.org/publications/dp/14218/trends-and-determinants-of-female-labor-force-participation-in-morocco-an-initial-exploratory-analysis>
- Luft, H. S. (1975). The impact of poor health on earnings. *The Review of Economics and Statistics*, 57(1), 43-57. <https://doi.org/10.2307/1937862>
- Maurer-Fazio, M., Lan, C. and Tang, L. (2009). Childcare, eldercare, and labor force participation of married women in urban China: 1982–2000. *IZA Discussion Paper*, No. 4204. <https://docs.iza.org/dp4204.pdf>
- Mincer, J. (1958). Investment in human capital and personal income distribution. *Journal of Political Economy*, 66(4), 281-302. <https://www.jstor.org/stable/1827422>
- Mincer, J. (1962). *Labor force participation of married women: A study of labor supply*. In *Aspects of Labor Economics*, Princeton University Press. 63-105
- Organisation for Economic Co-Operation and Development, 2023. https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=lf_s_sexage_i_r#. (Accessed 21th of February 2023)
- Piras, C. and Riphani, L. (2005). The effects of motherhood on wages and labor force participation: evidence from Bolivia, Brazil, Ecuador and Peru. *Sustainable Development Department Technical Paper Series*, No. 106. https://www.researchgate.net/publication/237279867_The_Effects_of_Motherhood_on_Wages_and_Labor_Force_Participation_Evidence_from_Bolivia_Brazil_Ecuador_and_Peru <https://publications.iadb.org/publications/english/viewer/The-Effects-of-Motherhood-on-Wages-and-Labor-Force-Participation-Evidence-from-Bolivia-Brazil-Ecuador-and-Peru.pdf>
- Psacharopoulos, G. and Tzannatos, Z. (1989). Female labor force participation: an international perspective. *The World Bank Research Observer*, 4(2), 187-201. <https://doi.org/10.1093/wbro/4.2.187>

- Repetti, R. L., Matthews, K.A. and Waldron, I. (2014). Employment and women's health: effects of paid employment on women's mental and physical health. *American Psychologist*, 44(11), 1394-1401. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.44.11.1394>
- Robertson, R., Lopez-Acevedo, G. and Morales, M. (2020). The relationship between female labor force participation and violent conflicts in South Asia. *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 9195. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3561985
- Sorsa, P., Mares, J., Didier, M., Guimares, C., Rabate, Tang, G. & Tuske, A. (2015). Determinants of The low female labor force participation in INDIA . *Economics Departments Working Papers*, No.1207, 3-64. <https://doi.org/10.1787/18151973>
- Tansel, A. (2001). Economic development and female labor force participation in Turkey: Time-Series evidence and cross-province estimates, *ERF Working Paper in Economics*, 01/05. <https://erc.metu.edu.tr/en/system/files/menu/series01/0105.pdf>
- Tunalı, İ. and Başlevent, C. (2002). Married women's participation choices and productivity differentials: evidence from urban Turkey. In *METU/ERC International Conference in Economics VI*. <https://users.ssc.wisc.edu/~jkennan/teaching/FLFP&prod-dif.pdf>
- Tunalı, İ., Kırdar, M. G. and Dayıoğlu, M. (2021). Down and up the "u"-a synthetic cohort (panel) analysis of female labor force participation in Turkey, 1988-2013. *World Development*, 146, 2-17. <https://dio.org/10.1016/j.worlddev.2021.105609>
- Turkish Statistical Institute TURKSTAT 2023. Household Labor Force Survey 2009-2020 .
- Uysal, G. (2014). Türkiye'de Kadın işgücüne katılım oranlarını artırmak. *BETAM Araştırma Notu* 10/64. <https://betam.bahcesehir.edu.tr/wp-content/uploads/2010/03/ArastirmaNotu064.pdf>

APPENDIX

Table A: Two Sample Test Proportion of Females According to Reported Reason as Being Out of the Labor Force

Variable	Mean	Std. Dev.	z	P> z	[%95 conf. interval]	
x	0.1764	0.0021			0.0172	0.0181
y	0.1439	0.0024			0.1391	0.1486
diff	0.0325	0.0024			0.0260	0.0389
	under	0.0033	9.711	0.000		
Ho:						

Note: x: 2014 and y: 2020 in 2020 HLFS.

Table B: Two Sample Test Proportion by Genders Leaving Their Job Due to Disability/Sickness

Variable	Mean	Std. Dev.	z	P> z	[%95 conf. interval]	
x	0.0956	0.0040			0.0876	0.1035
y	0.0755	0.0042			0.0670	0.0839
diff	0.0201	0.0058			0.0085	0.0316
	under	0.0060	3.35	0.001		
Ho:						

Note: x: female population and y: male population in 2020 HLFS.

Table C: Two Sample Test Proportion of Females Not Looking for A Job Due to Disability/Sickness

Variable	Mean	Std. Dev.	z	P> z	[%95 conf. interval]	
x	0.0704	0.0025			0.0653	0.0754
y	0.0969	0.0023			0.0923	0.1014
diff	-0.0265	0.0034			-0.0332	-0.0197
	under	0.0035	-7.44	0.000		
Ho:						

Note: x: female population and y: male population in 2020 HLFS.

Geliş Tarihi:

31.12.2022

Kabul Tarihi:

7.12.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Murshudova, R., & Alakbarov, N., (2023), 1996-2018 döneminde Gürcistan'da finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerine etkisinin sınır testi yaklaşımıyla analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48) 1305- 1323. doi: 10.46928/iticusbe.1227643

1996- 2018 DÖNEMİNDE GÜRCİSTAN'DA FİNANSAL GELİŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİNİN SINIR TESTİ YAKLAŞIMIYLA ANALİZİ

Tezden türetilmiş makale

Rakhshada Murshudova

Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

rahsadem@gmail.com

Naib Alakbarov

Sorumlu Yazar (Correspondence)

Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

naib.alakbarov@usak.edu.tr

Rakhshada Murshudova Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nden İktisat Anabilim Dalından Yüksek Lisansını tamamlanmıştır.

Doç. Dr. Naib Alakbarov Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğretim elemanı olarak çalışmaktadır. İktisadi Büyüme, Makro İktisat, Uluslararası Finans alanlarında ders vermekte ve bu alanlarda araştırmalar yapmaktadır.

1996- 2018 DÖNEMİNDE GÜRCİSTAN'DA FİNANSAL GELİŞMENİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİNİN SINIR TESTİ YAKLAŞIMIYLA ANALİZİ¹

Rakhshada Murshudova
rahsadem@gmail.com
Naib Alakbarov
naib.alakbarov@usak.edu.tr

Özet

Amaç: İktisat literatüründe finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerine etkisine yönelik çok sayıda çalışma vardır. Söz konusu çalışmalar konuyu farklı yönleriyle analiz ederek farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın amacı Gürcistan ekonomisine ilişkin yıllık veriler kullanılarak 1996-2018 dönemi için finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerine etkisini analiz etmektedir.

Yöntem: Bu çalışma Pesaran vd.'nin (2001) geliştirdiği ARDL eşbütünleşme sınır testi yaklaşımını kullanarak değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir.

Bulgular: Tahmin edilen uzun dönem analiz sonuçları Gürcistan'da finansal alandaki gelişmenin ekonomik büyümeyi olumlu şekilde etkileyeceği sonucunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, Gürcistan ekonomisi için finansal sektörün geliştirilmesine yönelik uygulamaların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yapacağını göstermektedir.

Özgünlük: Gürcistan'da finansal gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik az sayıda çalışma bulunması sebebiyle bu çalışmanın özgün olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme, ARDL Sınır Testi, Gürcistan.

¹ Bu makale çalışması Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde İktisat Anabilim Dalında 2020 yılında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilen "Finansal Piyasalardaki Gelişmenin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Gürcistan örneği" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Naib ALAKBAROV).

ANALYSIS OF THE EFFECT OF FINANCIAL DEVELOPMENT ON ECONOMIC GROWTH IN GEORGIA IN THE PERIOD 1996-2018 WITH THE BOUND TEST APPROACH²

Abstract

Purpose: Investigation of the relationship between financial development and economic growth is one of the topics of interest in the economics literature. These studies analyze the subject from different aspects and reveal different important results. This study analyzes the effect of financial development on economic growth for the period 1996-2018 using annual data on the Georgian economy.

Method: The ARDL approach developed by Pesaran (2001) was used in the study and cointegration analysis was performed.

Findings: The estimated long-term analysis results reveal that the development in the financial field in Georgia will positively affect economic growth. This result shows that the practices for the development of the financial sector for the Georgian economy will have a positive impact on growth.

Originality: This study is thought to be original since there are few studies investigating the impact of financial developments on economic growth in Georgia.

Keywords: Economic Growth, Financial Development, ARDL Bound Test, Georgia.

² This article is derived from the Master's thesis titled "The Effect of the Development in Financial Markets on Economic Growth: The Georgian Example", which was accepted as a master's thesis in 2020 in the Department of Economics within the Institute of Graduate Education at Uşak University (Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Naib Alakbarov).

GİRİŞ

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde, finansal sektördeki gelişmelerin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğine yönelik teorik altyapıda birçok faktör üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda finansal sektördeki gelişmelerin finansal sistemlerin bilgi ve işlem maliyetlerini azaltarak ve böylelikle firmalar, kurumsal yönetim, risk yönetimi, kaynak dağılımı ve finansal mübadeleler hakkında bilgi edinimini iyileştirerek büyümeyi etkilediğini öne sürülmektedir (Levine, 2005). Ekonomik faaliyet em temel halindeyken, ekonomik faaliyetin önemli bir bölümü sınırlı bir coğrafi alanda yürütüldüğünde, toplam ekonomik çıktının nispeten küçük bir kısmı alınıp satılmakta ve bu nedenle para ve finansman ihtiyacı sınırlı olmaktadır. Ancak, yalnızca imalatta değil, aynı zamanda tarımda ve hizmetlerde ekonomik faaliyetlerin çeşitliliği arttıkça, kaynak tahsisi açısından projelerin tanınması daha da zorlaşır. Özellikle artan kaynakların verimli bir şekilde dağılımı için daha fazla finansal aracılık gerekir (Krueger, 2006).

Diğer taraftan piyasa koşullarının mükemmelden uzak olduğu ve bu sebeple ekonomik mübadelenin maliyetli olduğu durumlarda finansal aracılar, bu değişimleri uygun fiyatlı hale getirerek piyasa sorunlarını ve sürtünmelerini telafi etmektedir. Finansal aracılar bu sürtünmeleri şu yollarla hafifletmektedir: (i) Ticareti, riskten korunmayı, çeşitlendirmeyi ve risk havuzlamasını kolaylaştırarak; (ii) Kaynakları verimli bir şekilde tahsis ederek; (iii) Kurumsal kontrol uygulayarak; (iv) Tasarrufları harekete geçirerek; (v) Mal ve hizmet alışverişini kolaylaştırarak. Özetle, finansal sistem kaynakların zaman ve mekâna göre tahsisini kolaylaştırır (Khan ve Senhadji, 2000).

Finansal derinleşmenin etkisine dair literatür incelendiğinde iki ana teori ortaya çıkmaktadır. Bunlar, arza yön veren hipotez ve talebi takip eden hipotezdir. Arza öncülük eden hipotez, verimli finansal piyasaların varlığının finansal hizmet arzını artırdığını belirtir. İyi işleyen finansal kurumların genel ekonomik verimliliği artırabileceği, likidite yaratabileceği ve likiditeyi genişletebileceği, tasarrufları harekete geçirebileceği, sermaye birikimini artırabileceği, kaynakları geleneksel sektörlerden imalat ve sanayi, tarım ve hizmet gibi büyümeyi tetikleyen sektörlerle aktarabileceği belirtilmektedir. Arza öncülük eden hipotezin ana alternatif görüşü, büyüyen reel ekonomiden finansal hizmetlere yönelik artan talebin ardından finansal piyasaların geliştiğini ve ilerlediğini öne süren talebi takip etme hipotezidir. Reel sektör genişledikçe ve büyüdükçe, büyüyen reel sektör, finansal hizmetler için artan yeni talepler üretecektir. Bu durum artan finansal hizmetlere yönelik yeni talebi karşılamak için daha büyük ve daha sofistike finansal kurumlar kurmak için baskı oluşturacaktır (Onwumere vd., 2012).

Finansal gelişme ve reel ekonomi arasındaki ilişkiyle ilgili olarak şu olasılıklar söz konusudur: (1) Finansal ve reel gelişme nedensel olarak bağlantılı değildir; (2) Reel ekonomi, finansal gelişme üzerinde etki yapmaktadır; (3) Finansal gelişme reel ekonomi üzerinde etki yapmaktadır; (4) Finansal ve reel ekonomik gelişmeler birbirine bağlıdır. Finansal ve reel ekonomik gelişmenin nedensel olarak bağlantılı olmadığını savunanlara göre modern ekonomilerin reel büyümesi, kullanılan üretim faktörlerindeki ve teknolojik verimlilikteki artışla belirlenirken, modern finansal gelişme, esas olarak

Kuzey İtalya'da Orta Çağ dönemindeki ticari devrimden ve 17. yüzyılın Londra'sındaki mali devrimden kaynaklanmaktadır. Bu bakış açısına göre, reel ekonomik gelişme finans sektöründeki kurumların değişmesine, gelişmesine, kredi ve finans piyasalarının büyümesine neden olmakta ve finansal gelişme dolayısıyla 'talebi takip etmektedir' (Graff, 2002).

İkinci görüşü savunanlara göre azgelişmiş veya işlevsiz (bastırılmış) bir finansal sistem ekonomik gelişme üzerinde engel oluşturmaktadır. Bu görüşü benimseyenler tezlerini McKinnon-Shaw hipotezine dayandırmakta ve finansal sektörün mübadeleyi kolaylaştırarak ve yatırım yapılabilir fonları harekete geçirerek kaynakların tahsisini kolaylaştırdığını savunmaktadırlar. McKinnon-Shaw yaklaşımının temel politika uygulaması, devletin bankacılık sistemi üzerindeki kısıtlamalarının finansal gelişmeyi engellemesi ve nihayetinde büyümeyi azaltmasıdır. Benzer sonuçlara, finansal araçlar tarafından sağlanan hizmetlerin (bilgi toplama ve analizi, risk paylaşımı, likidite sağlama vb.) açıkça modellendiği daha yeni içsel büyümeyi esas alan çalışmalarda ulaşılmaktadır. Bu çalışmalar, finansal sektörün ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisini ortaya koymaktadır (Khan ve Senhadji, 2000).

Bu görüşü benimseyenler görüşlerini bankacılık sektörünün para yaratma ve bunu yatırım kredisi olarak karlı ve yenilikçi projelere kanalize etme yeteneğine dayandırmakta ve bu bağlamda Schumpeter'in bakış açısını savunmaktadırlar. Bu görüşe göre finansal piyasalar, daha çok kredi piyasalarında ve sermaye piyasalarında profesyonel aktörler tarafından yürütülen ve makroekonomik tahsis verimliliğini artıracak bilgi toplama ve işleme özellikleri ile ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Diğer taraftan da Sombart (1922) ve Kindleberger'de (1978) belirtildiği gibi, belirli durumlarda finansal gelişmeler reel ekonomik faaliyetler üzerinde yıkıcı bir etkiye de sahip olacaktır. Bu görüşün temelinde genellikle bankacılık sektörünün krizlere yatkın olması, yüksek fiyat oynaklığı ve borsalardaki spekülasyon işlemleri yer almaktadır. Bir yandan banka iflasları veya borsa paniği reel sektördeki ekonomik faaliyetleri dışsallıklar yoluyla olumsuz olarak etkilerken, diğer yandan finansal sektör ile reel sektör arasındaki 'bağın kopması', ekonomide gerçek kıtlığı yansıtmayan fiyat sinyallerinin alınmasına ve böylelikle makroekonomik tahsis verimliliğinin olumsuz etkilenmesine neden olabilir. Bu açıdan bakıldığında, finans sektörünün genel olarak kalkınmanın önünde bir engel olarak görülmediği üzerinde durulmaktadır. Fakat burada finans sektörünün içinde var olan ve muhtemelen kontrol altında tutulabilecek potansiyel işlevsizliklerin olduğuna dikkat çekilmektedir (Graff, 2002).

Reel sektör ile finansal sektörün karşılıklı ilişkisini savunan görüş, reel ekonomideki gelişmenin finansal hizmetlere olan talebi artırdığı ve dolayısıyla finansal gelişmeye yol açtığı ve finansal sektördeki gelişimin de reel ekonomik gelişmeyi olumlu etkileyeceği üzerinde durmaktadır. Burada özellikle Goldsmith (1969)'un finansal gelişme ile büyüme arasında korelasyon ortaya koyan çalışması, karşılıklı bağımlılık tezi ile finansal sektör ve reel sektör arasındaki karşılıklı etkileşimi açıklamak anlamında önem taşımaktadır.

Diğer taraftan ise Gerschenkron (1962) ve Patrick (1966), finansal gelişmenin aşama teorilerini ortaya koymaktadır. Bu teorilerde ekonomik kalkınmanın düzeyine bağlı olarak finansal gelişme neden olarak görülmektedir. Bunun dışında ise finansal ve reel sektörlerin birbirini olumlu etkilediği varsayımında, durağan bir azgelişmişlik dengesine hapsolmuş daha yoksul ekonomilere yol açtığı 'yoksulluk tuzağı' modelleri ve ülkelerin kritik asgari mali ve reel gelişme seviyesinin üzerinde sürdürülebilir ekonomik büyüme gerçekleştirebilecekleri üzerinde durulmaktadır.

Talep takipli hipotezi destekleyen Robinson'a (1952) göre, ekonomilerin büyüme potansiyeli yüksekse, bu ekonomiler ihtiyaç duyulan fonları sağlayacak kurumlar geliştirmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyüme önderlik etmekte, finans ise onu izlemektedir. Robinson'a (1952) göre, "yüksek düzeyde beklenen kâr ve bu beklentilere yüksek düzeyde güven işletmeleri beslerken, fon elde etmeyi de kolaylaştıracaktır. Bir güven kaybı, finansal arzı sınırlar ve aynı zamanda yatırım yapma isteğini de test eder. Bu nedenle finansal arz, yatırım oranını sınırlayan katı bir darboğaz olarak görülemez, ancak genel atmosferde birikimi teşvik eden veya yavaşlatan bir unsur olarak görülmelidir". Robinson (1952), büyümenin daha az gelişmiş finansal sistemlerde kredi yaratılmasıyla sınırlandırılmasına rağmen, daha karmaşık sistemlerde finansın, talep gereksinimlerine yanıt veren içsel bir yanıt olarak görüldüğünü ileri sürer. Bu argüman, bir finansal sistem ne kadar gelişmişse büyümenin finansmana neden olma olasılığının o kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Robinson'un (1952) görüşüne göre, finansal gelişme büyümeyi takip etmektedir (Arestis ve Demetriades, 1999).

Patrick (1966) tarafından modern finansal kurumların ve ilgili finansal hizmetlerin yaratılması, reel ekonomide yatırımcıların ve tasarruf sahiplerinin bu hizmetlere olan talebine yanıt olarak ortaya çıktığı olgu "talebi takip etme" şeklinde ifade edilmektedir. Patrick'e (1966) göre bu durumda, finansal alanın evrimsel gelişimi, yaygın ve kapsamlı ekonomik kalkınma sürecinin devam eden bir sonucudur. Ayrıca Patrick (1966), "arz-öncü hipotez" üzerinde de durarak finansal gelişmenin iki işlevini analiz etmektedir. Bunlardan birincisi finansal kurumların yaratılması ve ilgili finansal hizmetlerin oluşması ile kaynakların geleneksel sektörlerden modern sektörlere aktarılması sağlanmaktadır. Böylelikle büyümeyi destekleyen modern sektörlerde girişimciler teşvik edilmekte ve ekonomik büyüme olumlu etkilenmektedir. Patrick (1966) finansal sektörün geleneksel sektörlerden modern sektörlere fon akımını sağlamasını Schumpeter'in yeniliklerin finansmanı kavramına benzetmektedir. Bunun dışında bu tür arz-öncü fonlara yeni erişim, kendi içinde girişimciler üzerinde olumlu beklenti ve psikolojik etkiler yaratarak girişimcilerin faaliyetlerini genişletmelerine neden olabilir. Bu durum özellikle girişimciliğin yetersiz olması sebebiyle kalkınma üzerinde büyük bir kısıtlama oluşturduğu ülkeler açısından önemli etki oluşturur. Bunun yanı sıra Patrick (1966), arz-öncü hipotezin, erken gelişim aşamasındaki bir ekonomide geçerli olduğunu ve ekonomi büyüdükçe talebi takip eden hipotezin hakim olduğunu belirtmektedir (Adeyeye vd., 2015).

Finansal sektör ve ekonomik büyüme ilişkisine ilişkin Lucas (1988) ve Stern (1989) tarafından ortaya konan düşüncelere de değinmekte fayda vardır. Lucas (1988) ekonomik büyüme üzerinde beşeri sermayenin rolünü açıklamakta ve finansal konuların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi konusunun gereğinden fazla abartıldığı görüşünü belirtmektedir. Stern (1989) ekonomik büyümeyi etkileyen birçok faktöre (nüfus değişimi, dış ticaret politikaları, sanayileşme politikaları vd.) değinirken finans konusuna değinmemektedir.

Çalışmanın amacı Gürcistan'da finansal sektördeki gelişmenin büyüme üzerindeki etkisi sınır testi yöntemi ile analiz edilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın giriş bölümünde geniş bir şekilde ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişki analiz edilirken, daha sonraki bölümde konu ile ilgili literatür özetine yer verilmektedir. Daha sonra Gürcistan'ının ekonomik görünümüne yer verilmiş ve sonraki bölümde de analiz ve bulgular incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünü sonuç ve öneriler oluşturmaktadır.

LİTERATÜR ÖZETİ

Aşağıda, ekonomik büyüme ve finansal piyasadaki gelişmeler arasındaki ilişkinin ele alındığı literatürün bir özeti verilmiştir.

De Gregorio ve Guidotti (1995), finansal alandaki gelişmenin ekonomik büyümeyi yatırım hacmi değişkeninden çok verimlilik üzerinde yaptığı etki ile etkilediğini göstermektedir. Bu ilişkinin ülkeden ülkeye göre değiştiği gösterilen çalışmada, Latin Amerika örneğinde finansal alandaki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu ortaya koyulmaktadır.

Darrat (1999), Birleşik Arap Emirlikleri, Türkiye ve Suudi Arabistan'da finansal derinleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki rolünü araştırmakta ve iki değişken arasındaki nedensel ilişkiye odaklanır. Darrat'ın (1999) çalışmasının bulguları genellikle finansal derinleşme olgusunun ekonomik büyüme açısından gerekli bir nedensel faktör olduğu görüşünü desteklemektedir. Bununla birlikte, sonuçlar ülkelere göre ve finansal derinleşmeyi ölçmek için kullanılan değişkenlere göre farklılık göstermektedir.

Azman-Saini ve Law (2010) tarafından yapılan çalışmada 1975-2005 dönemi için 91 ülkeden alınan veriler kullanılarak, doğrudan yabancı yatırımların (DYY) büyüme üzerindeki etkisine aracılık etmede finansal piyasalardaki gelişmelerin oynadığı rol araştırılmaktadır. Çalışmada DYY, çıktı artışı ve finansal piyasalar arasındaki ilişkinin açıklanması için eşik etkileri kavramına dayalı regresyon modeli kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre DYY'nin büyüme üzerindeki olumlu etkisinin, ancak finansal piyasaların gelişiminin bir eşik seviyesini aştıktan sonra olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, doğrudan yabancı yatırımları çekmeye yönelik politikalar, finansal piyasadaki gelişmeleri teşvik etmeyi amaçlayan politikalarla birlikte yürütülmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır.

Law ve Singh (2014) tarafından yapılan çalışma 87 ülkeyi kapsamakta ve çalışmadan elde edilen sonuçlar finansal sektör-büyüme ilişkisinde bir eşik etkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Özellikle, finansal gelişmişlik düzeyinin yalnızca belirli bir eşığe kadar büyümeye olumlu etki yaptığı ifade edilirken bu eşik seviyesinin ötesinde finansal sektörün daha da gelişmesinin büyümeyi olumsuz yönde etkileme eğiliminde olduğu gösterilmektedir. Law ve Singh (2014)'te büyümeyi kolaylaştırmada “optimum” bir finansal gelişme seviyesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Valickova vd. (2015), finansal sektörde ortaya çıkan gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen 67 çalışmadan 1334 tahmini analiz etmektedir. Söz konusu çalışmaya göre çalışmalar finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiyi göstermekle birlikte sonuçlar büyük ölçüde değişmektedir. Söz konusu çalışmaya göre içselliği ele almayan çalışmalar, finansın büyüme üzerindeki etkisini abartma eğilimindedir. Az gelişmiş ülkelerde etki daha zayıf gözükürken, 1980'lerden sonra dünya çapında etkinin azaldığı görülmektedir. Analiz sonuçları ayrıca hisse senedi piyasalarının diğer finansal araçlardan daha hızlı ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir.

1995-2014 dönemine ilişkin 16 düşük gelirli ülke için 20 yıllık dönemin incelendiği Bist'in (2018) çalışmasında panel birim kök ve panel eşbütünleşme yöntemleri ile yapılan analiz sonuçlarına göre ülkelerin çoğunda finansal gelişme ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki göstermektedir. Aynı şekilde bu bölgede özel sektöre kredi akışının çok düşük olduğu tespit edilmiştir.

Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalar, doğrusal özelliklerin esas alındığı simetrik bir bağlantı varsaymıştır. Ancak bu tür ilişkiler, finansmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerindeki olası asimetrisini dikkate almamaktadır. Gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda, bu tür bağlantılar çok önemlidir ve gelişmekte olan finans sektörünün ışığında çok daha ayrıntılı analizler gerektirir (İbrahim ve Alagidede, 2020). İbrahim ve Alagidede (2020) tarafından yapılan çalışma eşbütünleşme için doğrusal olmayan bir otoregresif dağıtılmış gecikme yaklaşımı kullanarak, 1980-2016 döneminde Gana'da finansal gelişmenin büyüme üzerindeki dinamik asimetrik etkilerini incelemektedir. Analiz sonuçları, ekonomik büyüme üzerinde farklı uzun ve kısa vadeli etkileri olan finansal gelişmedeki hem olumlu hem de olumsuz şoklarla uzun vadeli asimetrik bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla finansal gelişmelerin büyüme üzerindeki etkileri finansal sektör için şokun türüne bağlı olarak değişecektir.

GÜRCİSTAN'IN EKONOMİK GÖRÜNÜMÜ

SSCB'nin dağılması sonrası bağımsızlığının ilk yıllarında (1991 – 1995) Gürcistan hükümeti büyük ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. 1995 yılında IMF ile imzalanan Stand – by anlaşması ve ulusal para birimine geçiş ile ülke ekonomisinde iyileşmeler kaydedilmiştir (Alevli, 2012). Ülkede 1996 ve 1997 yılları boyunca makroekonomik istikrara olanak sağlayan para reformu başarıyla uygulanmıştır. Ülkede uygulanan ekonomik reformlar, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından da desteklenmiştir (Papava, 2019).

Yıl	GSYH Artış Oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi (milyon \$)	Doğrudan Yabancı Yatırım miktarı (milyon \$)	Enflasyon Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)
2010	6,2	6 913,27	820 451,7	7.1	17.4
2011	7,4	9 258,68	1 039 074,60	8.69	17.3
2012	6,3	10 433,01	984 772,30	-0.93	17.2
2013	3,6	10 932,86	984 493,30	0.5	16.9
2014	4,4	11 462,86	1 942 960,30	3.08	14.6
2015	3	9 504,39	1 682 565,40	4	14.1
2016	2,9	9 407,00	1 611 904,20	2.17	14
2017	4,8	10 679,11	1 960 097,40	6.03	13.9
2018	5,1	12 491,81	1 263 608,60	2.63	12.7

Tablo 1. Gürcistan'ın 2010 – 2018 dönemi Ekonomik Yapısı

Kaynak: The National Statistics Office Georgia, <https://www.geostat.ge/en#> (11.12.2021).

Gürcistan'ın GSYH büyüme oranındaki istikrarsız seyrin 2010 yılına kadar devam ettiği görülmüştür. 2010 yılından sonraki ekonomik performansa bakıldığında ise GSYH'deki artışların sürekli olduğu görülmektedir. Bu artışlara etki eden bir unsur da 2011 yılından itibaren savunma harcamalarının GSYH içindeki payının azalmasıdır (Dikkaya ve Demirci, 2015). Gürcistan Hükûmeti, 2020 stratejik planı doğrultusunda, yoksulluğu düşürmeyi, çalışma ve yaşam koşullarını geliştirmeyi, sosyal koruma programı tesis etmeyi ve beşeri sermayeyi geliştirmeyi ve böylelikle kapsamlı bir ekonomik büyüme elde etmeyi amaçlamaktadır (DEİK, 2018, s.4).

Bağımsız devlet statüsünü kazandığından bu yana Gürcistan bir dizi önemli ekonomik reformlar gerçekleştirmiştir. 1995 yılında yapılan para reformunun ardından 2000 yılında Dünya Ticaret Örgütüne üye olması, Gürcistan'ın dış ekonomi politikasının zeminini hazırlamıştır. Dış ekonomi politikasının amacı, dış ticaretin geliştirilmesi yoluyla ülkenin sürdürülebilir ve istikrarlı bir şekilde gelişmesinin sağlanması, yatırım potansiyelinin iyileştirilmesi ve etkin dış borç yönetiminin gerçekleştirilmesidir (Gogorishvili, 2016, s. 2-3).

Gürcistan'ın liberal yatırım ortamı, yerel ve yabancı yatırım için eşit koşulları ülkeyi yabancı yatırımcılar için çekici kılmaktadır. İstikrarlı ekonomik gelişme, serbest piyasa ekonomi politikaları, düşük vergi oranları, idare prosedürlerinin kolaylığı, tercihli ticaret rejimleri, uygun coğrafi konum

ve diğer birçok faktör, Gürcistan'a yatırım yapmak ve başarılı bir gelişim için sağlam bir temeldir (Mtchedlishvili, 2018).

Gürcistan SSCB'nin çöküşünden sonraki ilk yıllarda, hiperenflasyonu yaşayan ülke olmuştur. Bağımsızlığın ilk yılları zor geçse de daha sonra ülkede uygulanan kapsamlı ekonomik reformlar sayesinde enflasyon kontrol altına alınmış ve makroekonomik istikrar sağlanmıştır. Gürcistan gibi dışa bağımlı diğer gelişmekte olan ülkelerde de geleneksel olarak enflasyon göstergeleri, aslında fiyatlandırma süreçlerini karakterize eden ekonomik sorunları yansıtamamaktadır (Papava, 2019).

Gürcistan`da işsizlik istatistiklerinin yüksek olma sebeplerinden biri ülkede resmi olarak çalışmayan, daha çok kırsal alanlarda geçimini sağlayabilmek için tarım ve hayvancılıkla uğraşan nüfusun çok olmasından kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle ülkede gizli işsizliğin hâkim olması da işsizlik rakamlarının yüksek olmasında önemli etkenlerdendir. Bir diğer sebep ise, firmaların düşük işçi talebinin olmasının yanı sıra istihdam edilecek uygun kişileri bulamamasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle ülkede çok fazla üniversite veya orta eğitim mezunu olmasına karşın teknik vasıflı işçilerin az olmasından kaynaklanmaktadır (Labadze ve Tukhashvili, 2013: 7). Bu sebeple ülke halen de işsizlik sorununu ortadan kaldırmak için çeşitli önlemler alınmaya ve politikalar uygulanmaya devam etmektedir.

ANALİZ VE BULGULAR

Model ve Veri Seti

Çalışmada kullanılan model Altıntaş ve Ayriçay'a (2010) dayanarak aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

$$\text{LNREELGDP}_t = a_0 + a_1 \text{LNM2GDP}_t + a_2 \text{LNREELFAİZ}_t + a_3 \text{LNXMGDP} + u_t \quad (1)$$

Çalışmada M2 para arzının gelire reel GSYH'ya oranının veren değişken finansal gelişmişlik göstergesi olarak alınmıştır. Çalışmada tüm değişkenlerin logaritması alınmıştır (Murshudova, 2020).

Tablo 2'de çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımlanması yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımlanması

Değişkenlerin adı	Değişkenlerin Açıklaması	Dönem	Kaynak
LNREELGDP	Reel GSYH'nın doğal logaritması	1996 - 2018	Gürcistan Ulusal İstatistik Ofisi
LNM2GDP	M2 para arzının reel GSYH'ya oranının doğal logaritması	1996 - 2018	Gürcistan Ulusal Bankası
LNREELFAİZ	Reel faiz oranının doğal logaritması (nominal faiz)	1996 - 2018	Gürcistan Ulusal Bankası

	oranından TÜFE endeksine göre hesaplanan reel faiz oranı)		
LNXMGDP	İhracat ve ithalat toplamının reel GSYH'ya oranının doğal logaritması	1996 - 2018	Gürcistan Ulusal İstatistik Ofisi

Birim Kök Analizi

Durağan bir süreçte, ortalama, varyans ve otokorelasyon yapısı zamanla değişmeme özelliği göstermektedir. Serilerin durağanlık durumu birim kök testleri ile sınımlanmaktadır. Bu sebeple çalışmada Dickey ve Fuller'e (1981), Phillips –Perron'a (PP) (1988) ve Elliott, Rothenberg ve Stock'a (ADF GLS) (1996) dayanılarak birim kök testlerine yer verilmiştir. Tablodaki değerlerin t istatistik değerlerini vermektedir.

Tablo 3. Durağanlık Analizi Sonuçları

Değişkenler	ADF Test Sonuçları		PP Test Sonuçları		ADF GLS Test Sonuçları	
	Sabitli Model	Sabit + Trendli Model	Sabitli Model	Sabit + Trendli Model	Sabitli Model	Sabit + Trendli Model
LNREELGDP	-0.65	-1.18	-0.69	-1.41	-0.33	-1.94
D(LNREELGDP)	-3.35**	-3.25***	-3.36**	-3.28***	3.41*	-3.43*
LNM2GDP	-0.11	-2.92	-0.11	-1.97	0.06	-1.95
D(LNM2GDP)	-3.54**	-3.47***	-3.56**	-3.50***	-3.61*	-3.66
LNREELFAİZ	-4.49*	-4.49*	-4.17*	-4.57*	-4.12*	-4.71*
LNXMGDP	-1.11	-2.10	-2.51	5.81*	-2.87	-2.68
D(LNXMGDP)	-10.30*	-3.98**	-10.02*	-11.64*	-2.71*	-4.30

Not: Tablodaki değerler t istatistik değerleridir. Tabloda değişkenlerin düzey ve birinci fark sonuçları görülmektedir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Tablo 3'te yer alan ADF, PP ve ADF GLS testi sonuçlarına göre, LNREELGDP, LNM2GDP ve LNXMGDP değişkenleri seviyede durağan olmadıkları görülmektedir. Test sonuçlarına göre serilerin birinci farkları alınması serileri durağan hale getirmekte ve böylelikle bütünleşme derecesi I(1)'dir. Diğer bir ifadeyle, LNREELGDP, LNM2GDP ve LNXMGDP değişkenlerinin birinci farkları alındığında durağanlık sağlanmıştır. LNREELFAİZ değişkeni ise ADF, PP ve ADF GLS her üç test

sonucunda seviyede durağan olduğu için söz konusu değişkenin bütünleşme derecesi $I(0)$ 'dır. Seriler aynı seviyede bütünleşik değillerse ARDL sınır testi analizi kullanılabilir. Bu sebeple de çalışmamızda bir sonraki aşamada ARDL testi uygulanmaktadır.

ARDL Eşbütünleşme Analizi

ARDL modelinde ilk aşamada gecikme uzunluğu belirlenmelidir. Söz konusu aşamada bilgi kriterlerine göre farklı gecikme uzunlukları arasından en uygun model belirlenmektedir. En uygun model ise en düşük değeri veren modeldir. Bu bağlamda Akaike ve Schwarz bilgi kriterine göre, ARDL (1, 0,1,0) modeli uygun model olarak seçilmiştir. Modelin H_0 hipotezi değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını, H_1 hipotezi ise değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu göstermektedir. Model belirlendikten sonra modelin uygulanması aşamasına geçilmektedir (Pesaran vd., 2001). ARDL test sonuçları tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. ARDL Eşbütünleşme Test Sonuçları

Tahmin edilen eşitlik = LNREELGDP = (LNM2GDP, LNREELFAİZ, LNXMGDP)		
F istatistiği	5.052 (0.001)	
Optimum gecikme uzunluğu	[1, 0, 1, 0]	
Anlamlılık seviyesi	Kritik değer	
	Alt sınır	Üst sınır
%1	3.65	4.66
%2.5	3.15	4.08
%5	2.79	3.67
%10	2.37	3.2
Tanısal Testler	İstatistikler	
R^2	0.761	
Düzeltilmiş R^2	0.721	
F istatistiği	19.111 (0.000)	
Breusch-Godfrey LM	1.69 (0.216)	
ARCH LM	0.18 (0.675)	

Jarque-Bera Normality	0.582 (0.747)
Ramsey Rest Testi	0.66 (0.52)

Not: Gecikme uzunlukları Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri kullanılarak belirlenmiştir. Parantez içerisinde yer alan rakamlar olasılık değerlerini belirtmektedir.

Tablo 4'e göre F istatistik değeri istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlıdır. Ayrıca F istatistik değerinin (5,052) üst sınır (4,66) değerinden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve bu sebeple değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Böyle durumda REELGDP, M2GDP, REELFAİZ ve XMGDP arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, Tablo 4'te tanısıl test sonuçlarına verilmektedir. Bu sonuçlara göre modelde herhangi bir otokorelasyon ve değişen varyans sorunu bulunmamaktadır. Ayrıca model sonuçlarına göre hata terimi normal dağılım göstermekte ve modelde fonksiyonel biçim hatası bulunmamaktadır. ARDL modelinde elde edilen sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

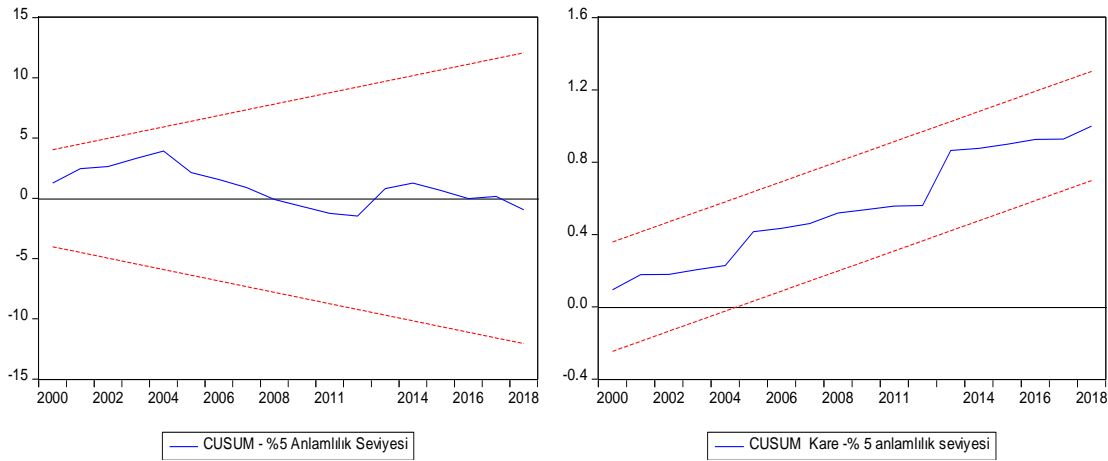
Bağımlı değişken: LNREELGDP		
Değişkenler	Katsayılar	T ist.
LNREELFAİZ	-0.026	-0.445 (0.661)
LNXMGDP	-1.622	-3.568 (0.002)
LM2GDP	.,045	6.959 (0.000)
C	2.153	0.201 (0.842)

Tablo 5'te elde edilen sonuçlara göre finansal gelişmişlik değişkenindeki % 1 oranındaki bir artış uzun dönemde reel büyüme üzerinde %2,045 oranında artışa sebep olduğu, bunun dışında, dışa açıklık oranları reel büyümeyi olumsuz etkilediği görülmektedir. Analiz sonuçlarından da görüldüğü gibi, reel faiz oranı katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Dışa açıklık oranı katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Dışa açıklık oranının reel büyümeyi negatif etkilemesinin sebebi, Gürcistan'ın küçük, gelişmekte olan ve dışa bağımlı bir ülke olması ile açıklanmaktadır. Dış ticaretin yapısı, küçük bir ülke ekonomisinin dış oyunculara bağımlılık derecesini ve iç pazarda ek döviz kazancı kaynaklarına duyulan ihtiyacı belirler. Eğer ticaret dengesi açık veriyorsa, bu durumda döviz kaybı ortaya çıkmaktadır. Bu kayıpları telafi etmek için ise mekanizmalara ihtiyaç vardır, aksi takdirde iç piyasadaki döviz kıtlığı yüksek devalüasyona neden olur ve ithalata bağımlı yerli sanayileri zayıflatır ve hane halkı gelirini azaltır. Bu tür kur

zararları, dış kredi borçları, yabancı yatırımlar, yabancı turistlerin kabulü nedeniyle döviz girişleri ve yurt dışından para transferleri ile telafi edilebilir (Дертев vd. 2016, 219 – 220).

ARDL modelinin (1,0,1,0) kararlılığını, diğer bir ifadeyle yapısal kırılmaların olup olmadığının sınanması için CUSUM ve CUSUM – Kare testlerinden yararlanılmıştır. CUSUM ve CUSUM - Kare testlerinde kritik alt ve üst sınır vardır. CUSUM ve CUSUM - Kare istatistiklerinin kritik alt ve üst sınır içerisinde olması durumunda H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Tam tersi durumda ise H_0 hipotezi reddedilmektedir (Brown vd. 1975, s. 154). ARDL modelinin görsel CUSUM ve CUSUM - Kare sınamaları şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Cusum ve Cusum - Kare Testi

Şekil 1’de CUSUM ve CUSUM - Kare grafiklerine bakıldığında istatistiklerin kritik değerler içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu da analizde kullanılan değişkenlere ilişkin yapısal kırılmaların olmadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle ARDL eş bütünleşme testine göre hesaplanan uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğunu söyleyebiliriz. Tablo 6’da ise ARDL tahmin yöntemi ile elde edilen kısa dönem tahmin sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 6. Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken: D (LNREELGDP)		
Değişkenler	Katsayılar	t ist.
D (LNREELFAİZ)	-0.058	-1.747 (0.100)
D (LNXMGDP)	-0.467	-1.297 (0.214)
D (LNM2GDP)	1.840	1.744 (0.101)
C	0.127	0.619 (0.544)
CointEq(-1)*	-0.84	-3.89 (0.001)

R ²	0.657
Düzeltilmiş R ²	0.566
F – istatistiği	7.199 (0.001)

Kısa dönem hata düzeltme modeli sonuçları ile uzun dönem tahmin sonuçlarına benzer şekilde reel büyüme ile finansal gelişme değişkenleri arasında anlamlı ilişki tespit edilmektedir. Bu sonuçlara göre finansal gelişmede olan %1 oranında bir artış reel büyüme üzerinde %1,84 oranında bir artışa neden olmaktadır. Ancak reel faizde %1 oranında bir artış reel büyüme üzerinde %0,058'lik azalışa neden olmaktadır. Bu katsayıların ancak %10 seviyesinde anlamlı olduğuna da dikkat çekmek gerekir. Dışa açıklık katsayısının ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Hata düzeltme katsayısının (CointEg (-1)) değişkeninin katsayısı) hem negatif hem de 1'den küçük değer alması modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

SONUÇ, ÖNERİ VE KISITLAR

Bu çalışmada, Gürcistan'da finansal piyasaların ekonomik büyüme üzerindeki ilişkisi araştırılmıştır. Araştırmada 1996 – 2018 dönemine ilişkin yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada, Gürcistan'da reel büyüme, dışa açıklık oranı, finansal gelişme ve reel faiz değişkenleri arasındaki ilişkinin varlığı ARDL test yaklaşımı kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Eşbütünleşme analiz sonuçlarına göre, uzun vadede reel büyüme, dışa açıklık oranı, finansal gelişme ve reel faiz değişkenleri arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Değişkenler arasında finansal gelişmenin reel büyümeyi olumlu etkilediği, ancak dışa açıklık oranının reel büyümeyi olumsuz etkilediği görülmüştür. Benzer sonuç Efeoğlu (2021) çalışmasında da görülmektedir. Efeoğlu (2021), Gürcistan örneğinde finansal gelişmenin sermaye birikimi ve kaynak tahsisi üzerinde olumlu etki sağlayarak ekonomik büyümeyi sağlayacağı ifade edilmektedir. Bu sonuç ise ülkenin dış ticaret yapısı ile ilişkilendirilmektedir. Bu durumu ülke lehine çevirebilmek için öncelikle, ülkenin dışa bağımlılığının azaltılması, kaynaklarının daha verimli kullanılmasını sağlayabilmek için katma değeri yüksek olan ürünlerin daha fazla üretilmesi gerekmektedir. Böyle bir durumda ülkenin ihracatı ithalatından daha yüksek olacak ve ülkede hem finansal hem de reel büyüme açısından olumlu gelişmeler ve iyileşmelerin görülmesi muhtemeldir. Erkomaishvili ve Gechbaia (2013) çalışmasında da belirtildiği gibi, Gürcistan ekonomi politikasını ihracat mallarının üretim stratejisine dayandırmalıdır. Böylelikle aynı zamanda ekonomik büyüme de sağlanmış olacaktır (Tunçsiper ve Horoz, 2023). Bunun için özellikle Gürcistan'da her şeyden önce uygun siyasi ve ticari ortamlar yaratılmalı, rekabetçi malların üretimine öncelik verilmelidir. Buna ilave olarak ihracat üretimi ve ihracat işlemleri için sigorta ve kredi sisteminin oluşturulması gerektiği ifade edilmektedir.

Gürcistan'da ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmek için diğer faktörler de önem kazanmaktadır. Örneğin, iktisat literatüründe de belirtildiği şekilde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına önem verilmesi Gürcistan ekonomisi açısından önem arz etmektedir. Gürsoy ve Kalyoncu'nun (2012) çalışmasında, Gürcistan örneğinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinden bahsedilmektedir. Literatürde ülkelerin ekonomik büyümelerinin sağlanması açısından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemi üzerinde durulmaktadır (Basar vd., 2023). Böylelikle hem ekonomik büyüme gerçekleşecek hem de finansal piyasaların gelişmesi sağlanacaktır (Contuk ve Güngör, 2016).

Gürcistan'ın bağımsızlığı sebebiyle çalışmada kullanılan verilerin 1996'dan itibaren alınması zorunluluğu söz konusudur. Bu sebeple de çalışmada 1996-2018 dönemleri arasında yıllık veriler ile analiz yapılması çalışmanın en önemli kısıtını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adeyeye, P.O., Fapetu, O., Aluko, O.A. & Migiro, S.O. (2015). Does supply-leading hypothesis hold in a developing economy? A Nigerian focus. *Procedia Economics and Finance*, 30, 30-37.
- Alevli, B. (2012). Gürcistan mobilya sektörü raporu. Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı, 1-24.
- Altıntaş, H. ve Ayriçay, Y. (2010). Türkiye’de finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinin sınır testi yaklaşımıyla analizi:1987–2007. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 71-98.
- Arestis, P., & Demetriades, P. (1999). Finance and growth: institutional considerations, financial policies and causality. *Zagreb International Review of Economics & Business*, 2(1), 37-62.
- Azman-Saini, W. N. W., & Law, S. H. (2010). FDI and economic growth: New evidence on the role of financial markets. *Economics letters*, 107(2), 211-213.
- Basar, B. D., Kaya, Z., Eksi, I. H. ve Zeren, F. (2023). Finansal gelişmenin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkileri: Seçili Asya ülkelerinden kanıtlar. *Business and Economics Research Journal*, 14, 31-43.
- Bist, J. P. (2018). Financial development and economic growth: Evidence from a panel of 16 African and non-African low-income countries. *Cogent Economics & Finance*, 6, 1449780.
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B: Statistical Methodology*, 37(2), 149-163.
- Contuk, F. Y. ve Güngör, B. (2016). Finansal piyasaların gelişmesinin ekonomik büyüme üzerine etkileri: 1998-2014 Türkiye örneği. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (611), 15-27.
- Darrat, A.F. (1999). Are financial deepening and economic growth causally related? Another look at the evidence. *International Economic Journal*, 13, 19-35.
- De Gregorio, J., & Guidotti, P.E. (1995). Financial development and economic growth. *World development*, 23, 433-448.
- DEİK. (2018). Gürcistan Ülke Raporu, 1-15.
- Dickey, D.A., & Fuller, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Dikkaya, M. ve Demirci, O. (2015). Gürcistan’da Sovyet sonrası ekonomik dönüşüm ve Türkiye ile ilişkilerin ekonomi politikası. *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*, 7, 588-612.
- Efeoğlu, R. (2021). Finansal gelişmenin vergi gelirleri üzerine etkisi: Geçiş ekonomileri örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 312-325.
- Elliott E., Thomas, J.R., & James, H.S. (1996). Efficient tests for an autoregressive unit root. *Econometrica* 64: 813–836
- Erkomaishvili, G., & Gechbaia, B. (2013). Foreign trade economic policy of Georgia in conditions of globalization. https://www.researchgate.net/publication/299423461_Foreign_Trade_Economic_Policy_of_Georgia_In_Conditions_of_Globalization (04.09.2022).
- Gerschenkron, A. (1962). *Economic backwardness in historical perspective: A book of essays* (Vol. 584). Cambridge, MA: Belknap press of Harvard university press.
- Gogorishvili, I. (2016). Foreign economic policy of Georgia since gaining the independence. *Estonian Discussions on Economic Policy*, 24(1).
- Goldsmith, R. W. (1969). *Financial structure and development*, Yale University Press, New Haven.
- Graff, M. (2002). *Finanzielle entwicklung und wirtschaftliches wachstum: Eine Mehrwellen-Pfadanalyse* (No. 63). KOF Working Papers.

- Gürsoy, F., & Kalyoncu, H. (2012). Foreign direct investment and growth relationship in Georgia. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(3), 267-271.
- Khan, M. S., & Senhadji, A. (2000). Financial development and economic growth: An overview. International Monetary Fund Working Paper. Washington.
- Kindleberger, C.P.(1978). *Manias, panics and crashes: a history of financial crises*. New York, John Wiley & Sons.
- Krueger, A. (2006). Financial markets and economic growth. *Conferencia. Washington, DC: Fondo Monetario Internacional*. Erişim Adresi: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp092806> (15.11.2020).
- Labadze, L., & Tukhashvili, M. (2013). *Costs and benefits of labour mobility between the EU and the Eastern partnership partner countries. Country report. Georgia* (No. 463). CASE Network Studies & Analyses.
- Law, S. H., & Singh, N. (2014). Does too much finance harm economic growth? *Journal of Banking & Finance*, 41, 36-44.
- Levine, R. (2005). Finance and growth: theory and evidence. *Handbook of Economic Growth*, 1, 865-934.
- Lucas Jr, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- Ibrahim, M., & Alagidede, I. P. (2020). Asymmetric effects of financial development on economic growth in Ghana. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 10(4), 371-387.
- Mtchedlishvili, N. (2018). FDI and statistical analysis. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/335327542>, 1-12.
- Murshudova, R. (2020). *Finansal piyasalardaki gelişmenin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Gürcistan örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Onwumere, J. U. J., Ibe, I. G., Ozoh, F. O., & Mounanu, O. (2012). The impact of financial deepening on economic growth: Evidence from Nigeria. *Research Journal of Finance and Accounting*, 3, 64-71.
- Паpаvа, V. С. (2019). О комплексном инфляционном таргетировании и модифицированных показателях инфляции (на примере Грузии). *Финансы: теория и практика*, 23(3).
- Patrick, H. T. (1966). Financial development and economic growth in underdeveloped countries. *Economic development and Cultural change*, 14(2), 174-189.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Robinson, J. (1952). *The Generalization of the general theory*. London: MacMillan Press.
- Sombart, W. (1922). *Der moderne Kapitalismus/Bd. 1. Einleitung. Die vorkapitalistische Wirtschaft. Die historischen Grundlagen des modernen Kapitalismus Halbbd. 2. Der moderne Kapitalismus historisch-systematische Darstellung des gesamteuropäischen Wirtschaftslebens von den Anfängen bis zur Gegenwart*.
- Stern, N. (1989). The economics of development: a survey. *The Economic Journal*, 99 (397), 597-685.
- Valickova, P., Havranek, T., & Horvath, R. (2015). Financial development and economic growth: A meta-analysis. *Journal of economic surveys*, 29(3), 506-526.

Дёгтев, А. С., Маргоев, А. Р., & Токарев, А. А. (2016). Экономика Грузии в пространстве противоречий региональных держав. *Вестник МГИМО Университета*, (2 (47)), 219-233.

Tunçsiper, Ç., & Horoz, İ. (2023). The effect of exports on economic growth Türkiye 1980-2021. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(1), 65-72.

The National Statistics Office Georgia, <https://www.geostat.ge/en#> (11.12.2021).

Geliş Tarihi:

30.04.2023

Kabul Tarihi:

14.12.2023

Yayımlanma Tarihi:

30.12.2023

Kaynakça Gösterimi: Alkaç, S., E. (2023). Anonim şirket ile ceo arasındaki ilişkinin hukuki niteliği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(48), 1324-1339. doi: 10.46928/iticusbe.1290318

ANONİM ŞİRKET İLE CEO ARASINDAKİ İLİŞKİNİN HUKUKİ NİTELİĞİ^{1*}

Araştırma

Sezin Ezgi Alkaç

Sorumlu Yazar (Correspondence)

se.sariakcali@gmail.com

Sezin Ezgi Alkaç, lisans eğitimini, 2009 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamlamış olup; yüksek lisansını İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk bölümünde bitirmiştir. İstanbul Barosu'na kayıtlı olarak avukatlık faaliyetini yürütmektedir. Halen, İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Doktora eğitimini sürdürmekte ve ticaret hukuku ile borçlar hukuku alanlarında araştırmalar yapmaktadır.

* Eldeki makale, İstanbul Ticaret Üniversitesi Özel Hukuk Doktora bölümünde öğrenci olan Sezin Ezgi Alkaç' ın üzerinde çalıştığı "Türk ve Amerikan Hukukunda CEO'nun Hukuki Niteliği" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

ANONİM ŞİRKET İLE CEO ARASINDAKİ İLİŞKİNİN HUKUKİ NİTELİĞİ

Sezin Ezgi Alkaç
se.sariakcali@gmail.com

Özet

Şirketlerin, kurumsallaşıp küreselleşmesinin tercihten öte ihtiyaç halini aldığı ticaret dünyasında, şirket ortaklarının mevcut yatırımlarındaki kârını arttırmak ve yeni gireceği işkollarındaki deneyim eksikliklerini gidermek amacıyla yönetimi, profesyonel yöneticilere bırakmak bir zorunluluktur. Anonim şirketler hukuku uygulamasında sıkça kullanılan bir unvan ve mevkii olan CEO kavramının, ülkemiz mevzuatında bir tanımı verilmiş veya bu kavrama ait sorumluluklar belirlenmiş değildir. Bu itibarla konumu, görev, yetki ve sınırları daha çok şirket sözleşmesi ile çizilmiş bir mevkii olmasına karşın, sözleşme hükümlerinin yetersiz kaldığı yahut sözleşmenin hiç olmadığı noktada CEO ile şirket arasındaki ilişkiye hangi hükümlerin uygulanacağı ve ilişkinin sona ermesinin sonuçlarının hangi sözleşmeye göre belirleneceği önem taşır. Eldeki çalışmada, CEO ile anonim şirket arasındaki hukuki ilişkinin niteliğine dair görüşlere yer verilerek, Yargıtay kararları da dikkate alınarak bu ilişkinin niteliği tespit edilecektir.

Amaç: Bu çalışmanın amacı, Türk Hukuku'na göre CEO ile anonim şirket arasındaki ilişkinin hukuki niteliğini belirlemektir.

Metodoloji: Eldeki araştırma, yazılı ve veri tabanlı kaynakların incelenmesiyle hazırlanmıştır.

Bulgular: Anonim şirketlerde yönetim kurulu üyesi olarak görev alan kişilerin, anonim şirket ile olan hukuki ilişkisine dair görüşler, CEO için de geçerli olup; aradaki ilişki hem borçlar hukukunu hem de ticaret hukukunu ilgilendiren yönleri olan çift yönlü bir ilişkidir.

Özgünlük: Çalışmanın özgün tarafı, üst düzey yönetici olan CEO ile anonim şirket arasındaki ilişkinin hukuki niteliğini belirlerken güncel yargı kararlarına ve doktrindeki farklı görüşlere yer verilmesidir.

Anahtar Kelimeler: CEO, İcra Kurulu Başkanı, Vekalet Sözleşmesi, Hizmet Sözleşmesi, Yönetim Sözleşmesi

JEL Sınıflandırması: K22

QUALIFICATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE JOINT STOCK COMPANY AND THE CEO

Abstract

In the world of commerce, where the institutionalization and globalization of companies has become a necessity rather than a choice, it is a necessity to leave the management to professional managers in order to increase the profit of company partners in their current investments and to eliminate the lack of experience in new business lines. The concept of CEO, which is a title and position that is frequently used in the practice of joint stock companies, has not been given a definition in our country's legislation or the responsibilities of this concept have not been determined. In this respect, although its position, duty, authority and boundaries are mostly drawn by the company agreement, at the point where the provisions of the agreement are insufficient or there is no agreement at all, it is important which provisions will be applied to the relationship between the CEO and the company and according to which agreement the results of the termination of the relationship will be determined. In the present study, opinions on the nature of the legal relationship between the CEO and the joint stock company will be included and the nature of this relationship will be determined by considering the Supreme Court decisions.

Purpose: The aim of this study is to determine the legal nature of the relationship between the CEO and the joint stock company according to Turkish Law.

Method/Design/Methodology/Approach: The present research has been prepared by examining written and data-based sources.

Findings: Opinions on the legal relationship of the persons who serve as members of the board of directors in joint stock companies with the joint stock company are also valid for the CEO; the relationship between them is a two-way relationship with aspects concerning both the law of obligations and commercial law.

Originality: The original aspect of the study is to include current judicial decisions and different views in the doctrine while determining the legal nature of the relationship between the CEO, who is a senior manager, and the joint stock company.

Keywords: CEO, Chief Executive Officer, Agency Contract, Labor Contract, Management Agreement.

JEL Classification: K22

GİRİŞ

Anonim şirket yönetimi, giderek artan oranda profesyonel yöneticilere devredilirken, başlangıçta işçi olarak düşünülebilecek CEO, TTK'dan doğan birçok yetki ile donatılmaya başlanmıştır. Bu itibarla kurumsal şirket modellerinin gelişmesiyle anonim şirketin CEO gibi üst düzey yöneticileri ile arasındaki hukuki ilişkinin mahiyeti, anonim şirketler hukuku bakımından ele alınması gereken meselelerden birini teşkil etmektedir².

CEO'nun anonim şirket ile olan hukuki ilişkisinin niteliğinin doğru saptanması, anonim şirketlerin yönetimi ve temsili hususunda, kanunda, şirket ana sözleşmesinde ve iç yönerge gibi şirket belgelerinde düzenleme olmadığı takdirde uygulanacak olan hükümlerin belirlenmesi açısından, dolayısıyla CEO'nun hak ve sorumluluklarının tespiti bakımından önem taşımaktadır. Zira CEO'nun sorumluluğu, azilleri, tazminat talepleri ve kapsamı, CEO'ya talimat verilmesi ve bu talimatların yerine getirilmesi sözleşme türüne göre farklılık gösterecektir.

TTK kapsamında murahhas (üye ya da müdür) niteliğindeki CEO'nun şirketle olan hukuki ilişkisinin mahiyetine ilişkin olarak, yönetim kurulu üyesinin şirketle hukuki bağına yönelik görüşler, CEO yönetim kurulu üyesi ise doğrudan, değilse kıyasen nitelikleri el verdiği ölçüde yorumlanacaktır. Zira özellikle yönetim kurulu üyesinin ortaklık ile olan hukuki ilişkisinin mahiyetine ilişkin görüşlerin, murahhas ile ortaklık arasındaki ilişki bakımından da paralellik arz ettiği doktrinde kabul edilmektedir (Akdağ Güney, 2008/1, s. 19; Koç, 2018, s. 71).

Murahhaslar ile anonim şirket arasında bir sözleşme ilişkisinin mevcut olduğu çoğunluk tarafından benimsenirken, bu sözleşmenin niteliği konusunda ise görüş birliği oluşmuş değildir. Murahhas üyenin, yönetim kurulu üyeliğine seçilmesi, murahhas müdürün ise yönetim ve temsil yetkisinin kendisine bırakılmasına yönelik icap niteliğindeki kararın bu kişilerce kabul edilmesi ile sözleşme ilişkisi kurulacaktır.

Kurulan sözleşmenin mahiyet ve koşullarının şirket ana sözleşmesi veya genel kurul kararı ile belirlenmesi mümkündür. Söz konusu tespitin yapılmış olması halinde hukuki ilişki, yapılan sözleşme çerçevesinde mütalaa edilir. Böyle bir tespitin yapılmadığı halde ise tartışmalar, ilişkinin (varsa sözleşmenin) mahiyetinin vekâlet, hizmet veya kendine özgü yapısı olan (sui generis) bir sözleşme niteliği taşıdığı noktasında toplanmaktadır³.

² Esasında tartışmanın önemi daha çok TTK öncesi döneme ilişkin olup, sorumluluğun kaynağının haksız fiil yahut sözleşme mi olduğunun belirlenerek sorumluluğun kapsamı, sorumluluktan kurtulma halleri, zamanaşımı, görevli mahkeme gibi hususları tespit edebilmek için yaşanmıştır. Ancak gerek mehz kanunda gerekse TTK'da yapılan düzenlemeler sonunda sorun, pratikteki önemini yitirmiştir. Zira yöneticilerin sorumluluğu hususunda özel zamanaşımı belirlenmiş (TTK md. 560) ve kusur karinesine dayanan bir sorumluluk sistemi getirilmiştir. Bu bakımdan sorumluluğunun dayanağının sözleşme veya haksız fiil sayılması, ispat yükü bakımından eskiden olduğu gibi önem arz etmese de tazminat hakları bakımından önemli bir rolü bulunmaktadır (Akdağ Güney, 2016, s. 277).

³ Bir diğer görüş ise yönetim kurulu üyeliğinin eTTK döneminde ortak olmaya bağlı olması nedeniyle aradaki ilişkinin ortaklık sözleşmesi olduğu yönündedir (Arslanlı&Domaniç, 1989, s. 492). Ancak TTK ile ortak olmayan kişinin de anonim şirkette yönetim kurulu üyesi olabilmesi mümkün

I. VEKÂLET SÖZLEŞMESİ GÖRÜŞÜ

Türk hukukunda, yönetim kurulu üyesinin anonim şirketle olan hukuki ilişkisine yönelik baskın görüş, bu ilişkinin vekâlet sözleşmesi olduğu yönündedir⁴ (Akdağ Güney, 2016, s. 279 vd.; Bahtiyar, 2019, s. 235; İmregün, 1989, s. 202; Süzek, 2021, s. 150; Karaege, 2014, s. 97-98; Helvacı, 2001, s. 109; Pulaşlı, 2018, C.II, s. 1193; Çamoğlu&Poroy&Tekinalp, 2010, Nr. 543). Bu görüşe göre, TTK md. 365 hükmü gereğince, anonim şirketin yönetim ve temsil ile görevli organı olan yönetim kurulu, şirketin kanuni temsilcisi olması nedeniyle, şirket yönetiminde karar verici olan ve hiyerarşik olarak en üst düzeyde emir ve talimat veren kişi (ler)den oluşur. Bu kişiler, organ niteliğinde olduğundan, doğrudan işverenin kendisidir⁵. Dolayısıyla aradaki hukuki ilişkinin, hizmet sözleşmesi olarak nitelendirilmesi mümkün olmayıp; bu ilişki, vekâlet sözleşmesine dayanmaktadır⁶.

Görüşün gerekçesi olarak, Borçlar Kanunu (BK) md. 630 hükmü öne sürülmektedir. Nitekim TTK'da bu ilişkinin niteliğine ilişkin bir hüküm olmaması, diğer taraftan TTK md. 1'de yer alan hüküm dolayısıyla varılan BK md. 502/2'de yer alan hüküm, bu görüşün diğer dayanaklarıdır⁷.

kılındığından; ortak olma şartının ortadan kalkması nedeniyle bu görüşe itibar etme imkânı kalmamıştır.

⁴ Bu noktada *Kaplan*, bankaların yönetim kurulu üyesi ve genel müdürlerin mevcut görevlerine ek olarak bankada başka üst düzey görev üstlenmeleri, başka bir ifadeyle birden fazla görevi yürütmeleri sebebiyle, aradaki ilişkinin birbirine bağlı olmayan vekâlet ve hizmet sözleşmelerini içeren bileşik bir sözleşme olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Şu hâlde, her bir sözleşmeden doğan borçların gereği gibi ifa edilmemesi durumunda ilgili kişi hakkında her iki sözleşmenin hükümleri ayrı ayrı uygulanmalıdır (Kaplan, 1994, s. 136). İsviçre hukukunda aynı görüşte olan yazarlar için bkz. Helvacı, 1995, s. 178, dn. 21.

Civan, anonim şirketin bütününe yönetip, şirketi temsil eden kişinin her zaman işçi sıfatını haiz olduğunu söylemenin mümkün olmadığını belirtmekle birlikte, daima somut olayın özelliklerinin dikkate alınması gerektiğinin altını çizmektedir. Örneğin; hâkim ortağa bağlı bir şirketin yöneticisinin emir ve talimat yetkisine bakarak, kişinin işçi sıfatına yönelik genel bir kabulün sorgulanabilir olduğunu belirtmektedir.

Yine, yönetim ve temsil yetkilerinin şirkette payı olmayan bir üçüncü kişiye devredildiği ihtimalde – ki çalışmamızda ele alınan CEO bu durumda olabilecektir- işçi sıfatını taşımadığına yönelik bir kabulün yanıltıcı olmasının mümkün olduğunu belirtmektedir (Civan, 2020, s. 731 vd.).

İsviçre hukukunda da genel görüşün ilişkinin vekalet sözleşmesi niteliği olduğu yönünde bkz. Helvacı, 1995, s. 178. Buna karşılık İsviçre Federal Mahkemesi'nce verilen çeşitli kararlarda daima somut olayın özellikleri dikkate alınarak sonuca varılması gerektiğine hükmedilmiştir (Pulaşlı, 2018, C. II, s. 1193 vd.; Akdağ Güney, 20058/2, s. 86; Karaege, 2014, s. 96 vd.).

⁵ Şirketi yöneten yönetim kurulu başkanının, organ sıfatına sahip olup, somut olarak işveren sayılacağı yönünde bkz. Y.9.HD, 2009/24493 E., 2011/39002 K., T.: 24.10.2011, <https://www.corpus.com.tr/#!/Yargitay>, (05.04.2023).

⁶ Bu görüş uyarınca anonim şirkette soyut işveren, şirketin tüzel kişiliği iken; yönetim kurulunu oluşturan gerçek kişiler ise somut işverenlerdir. Anılan gerekçe için bkz. Civan, 2020, s. 719; aynı yönde Pulaşlı, 2018, C. II, s. 1193. Ayrıca bir talimatı yerine getirme bakımından, bir yönetim kurulu üyesi tıpkı vekil gibi, bir talimat **aldığında**, kendi bilgi ve deneyimlerine uygun olarak müvekkilinin menfaatine hareket eder. İşçi, bir talimata uygun olarak işlem yapması halinde sorumlu tutulamayacakken; vekil olan yönetim kurulu üyesi talimata uygun hareket etse dahi sorumludur (Pulaşlı, 2018, C. II, s. 1200, dn. 989).

⁷ İsviçre hukukunda yine benzer şekilde, yönetim kurulu üyesinin anonim şirket ile olan ilişkisinin “vekâlet” sözleşmesi niteliği **kabul etmeyen yazarların çoğunluğunca da** bu ilişkiye, vekâlet sözleşmesi hükümlerinin uygulanması görüşü benimsenmektedir (Akdağ Güney, 2016, s. 280). Yargıtay, aradaki ilişkiye vekâlet hükümlerinin uygulanması yönündeki emsal kararlarından birinde, İsviçre Federal Mahkemesi' nin bir kararına dayanmıştır. Bkz. Y.11.HD, T.:24.11.1981, 1981/4751 E., 1981/5019 K., www.kazanci.com (14.04.2021).

Anılan dayanaklara karşı, söz konusu ilişkinin “vekâlet benzeri bir nitelikte” olmasına rağmen; BK md. 630 hükmünün adi şirketlere ilişkin olması nedeniyle, vekalet sözleşmesi görüşünün kabul görmemesi gerektiğine yönelik eleştiri yapılmaktadır. Bunun yanında TTK’da ilişkinin niteliğine yönelik bir hüküm yer almamış olmasına karşın, yönetim kurulu üyesinin şirketle olan ilişkisini düzenleyen hükümlerin (md. 364, 367, 392 vb.) öngörüldüğü ifade edilmektedir (Kayırgan, 2013, s. 255).

İlişkinin vekalet sözleşmesi olduğuna yönelik görüşe yönelik diğer bir eleştiri ise şirketin vekalet veren, yönetim kurulu üyesinin ise vekil sayılamayacağıdır. Yönetim kurulu üyesinin üçünü kişi mi yoksa organın kendisi mi olduğuna ilişkin bu eleştiri “gerçeklik teorisi” ne dayanmaktadır⁸.

Yargıtay’ın çoğu kararında, ilişkinin vekalet sözleşmesi niteliğinde olduğunun tespiti ön plana çıkmaktadır⁹. Buna karşın, aşağıda detayı verileceği üzere, yönetim kurulu üyesinin, şirket yönetimine bağımlı çalışması halinde arada hizmet ilişkisinin varlığının kabul edildiği de görülmektedir.

II. HİZMET SÖZLEŞMESİ GÖRÜŞÜ

Ticaret şirketlerinin, yönetim ve temsil ile görevli olan yönetim kurulu üyeleri ve diğer üst düzey yöneticilerin şirket ile olan ilişkisi, ticaret hukuku ve iş hukuku alanlarındaki ortak bir konu olup; her iki hukuk dalının kendi prensip ve amaçları kapsamında ele aldığı bir meseledir. Sermaye ortaklıklarının yönetiminin profesyonel yöneticilere bırakılma tercihinin artmasıyla şirket yönetimlerinde hizmet sözleşmesi altında çalışan yöneticiler çoğalmıştır. Aradaki ilişkiyi saptamaya yönelik sorun, teorik olmayıp, varılacak sonucun pratik açıdan önemli sonuçları bulunmaktadır. Zira ilişkinin sona ermesi durumunda doğacak tazminatlar, işçilik alacaklarına ilişkin rüçhan hakları vb. haklar birbirinden farklı olduğu gibi, hizmet ilişkisinin varlığı halinde işyeri devri, birleşme veya bölünme hallerinde de sözleşmenin devamlılığı esas olduğundan, kişinin şirketle olan hukuki ilişkisinin devam edip etmeyeceği bakımından da önemli rol oynar.

Bir kısım yazarlar, şirketin yönetim ve temsilini gerçekleştiren yönetim kurulu üyesinin şirketle olan ilişkisinin, yöneticinin faaliyetinin belirli işleri yapmaya özgülmesi ve süreklilik taşıması sebebiyle hizmet sözleşmesi niteliğinde olduğunu savunmaktadır (Tekinalp, 2015, Nr. 12-122). Yönetim kurulunun şirkete olan hizmeti, “vekalet”in ifası şeklinde görünse de bu görünüş, üyenin organın parçası olmasıyla ilgilidir. Ancak nitelendirmeyi belirleyen edim, “hizmet” odaklıdır (Tekinalp, 2015,

⁸ İsviçre hukukunda yöneltilen bu eleştiri için bkz. Kırca (Şehirali Çelik&Manavgat), 2013, s. 454.

⁹ Y.9.HD, 2015/11490 E., 2015/16594 K., T.:06.05.2015; Y.9.HD, 2017/1092 E., 2020/6950 K.; Aynı yönde YHGK, 2017/3176 E., 2018/1470 K., T.:18.10.2018; Y.9.HD, 2017/367 E., 2017/18885 K., T.: 23.11.2017, <https://www.corpus.com.tr> (08.05.2021). YHGK tarafından verilen başka bir kararda ise ilişkinin, vekalet sözleşmesi olduğuna hükmedilirken, karşılaştırılmalı hukuktan örnekler verilmiştir. Bkz. YHGK, T.:07.07.2010, 2010/9-328 E., 2010/370 K., www.kazanci.com (20.04.2021).

Nr. 12-122). Keza Alman doktrini ve yargı kararlarında yönetim kurulu üyelerinin şirketle arasındaki ilişkisinin hizmet sözleşmesi olduğu görüşü hâkimdir¹⁰.

Konu, iş hukuku kapsamında ele alındığında, bağımlılık ilişkisinin bulunması ve ilişkinin süreklilik taşıması, bu konuda en belirleyici etken kabul edilirken, emir ve talimat altında çalışmanın varlığı, sözleşmeyi, hizmet ilişkisine çevirebilecektir¹¹. Ancak bağımlılığın göreceli ve dereceli bir kavram olması nedeniyle maddi olayın bütün yönleriyle ele alınması gerekmekte olup, kişinin TTK'dan doğan şirketteki yetkilerinin, bağımlılığın varlığına engel bir düzeye ulaştığı kabul edilebilecektir¹².

İlaveten, TTK md. 394 hükmüyle getirilen yönetim kurulunun ücret alacağı ve diğer mali hakları ile görevden alındığı takdirde doğacak tazminat, hizmet sözleşmesinin özellikleri arasında gösterilmektedir (Tekinalp, 2015, Nr. 12-122). Bu görüşe yönetilen en büyük eleştiri, iş hukukuna göre yönetim kurulu üyesi olarak görevli kişilerin işçi değil, işveren sıfatında olması ve üyelere takdir edilecek huzur hakkının sözleşmenin zorunlu unsuru olarak görülmemesidir (Akdağ Güney, 2008/2, s. 83 vd.; Kırca (Şehirali Çelik&Manavgat), 2013, s. 454-455, Karaege, 2014, s. 93, dn. 128; Pulaşlı, 2018, C. II, s. 1193). Nitekim İsviçre doktrininde, sözleşmenin devamlılık unsuru dikkate alındığında, aradaki ilişkinin hizmet sözleşmesine benzemesine karşın, ücretin esaslı bir unsur olmaması sebebiyle hizmet sözleşmesi olarak kabul edilemeyeceği savunulmaktadır¹³.

¹⁰ Alman hukukunda anonim şirketin yönetim kurulu üyesi ile olan ilişkisi, sözleşme şartlarının kümülatif değerlendirilmesi ile belirlenmekte, özellikle ücret kararlaştırılmış olunması halinde bu ilişkinin niteliğinin hizmet sözleşmesi olduğu savunulmaktadır. Bu sebeple, söz konusu görüş, ücretin belirlenmiş olmasının sözleşmenin niteliğine etki etmeyeceği yönünde eleştiriye uğramaktadır. Alman hukukundaki hizmet sözleşmesi nitelendirilmesine yönelik görüşler için bkz. Akdağ Güney, 2008/2, s. 83, dn. 222; Kayırgan, 2013, s. 252; Karaege, 2014, s. 91; Civan, 2020, s. 717 vd.

Öte yandan Alman hukukunda yönetim kurulu üyelerinin, işçi olarak nitelendirilmesinin tek gerekçesi ücret alması değildir. Bir görüşe göre, sözleşmenin hizmet sözleşmesi olarak nitelendirilmesinin sebebi, yönetim kurulu üyelerinin, denetim kurulunun yetkisi altında fiilen bağımlı iş görmesi ve tekrar üye olarak seçilmek için iş görürken, gerekli özen ve dikkati göstermesi gereğidir (Civan, 2020, s. 717, dn. 16).

Ancak, paydaşların çoğunluğunun veya tümünün etkili olduğu özellikle küçük sermayeli anonim şirketlerde yönetim kurulunun bağımsız hareket etmediği sonucuna varılması, yönetim kurulu üyelerinin hizmet sözleşmesiyle çalıştığı sonucuna varılmasını sağlayabilecektir. Alman hukukunda anonim şirketler açısından değerlendirilen diğer kriterler için bkz. Civan, 2020, s. 717 vd.

Buna karşın Alman hukukunda son yıllarda çıkan eğilimin, yönetim kurulu üyesinin şirketle arasındaki ilişkisini organsal bir ilişki olarak saydığı yönünde olduğu da ifade edilmiştir (Karaege, 2014, s. 95).

¹¹ İş hukukunun ilke ve amaçları kapsamında konu ele alındığında, bağımlı çalışma ilişkisi bulunan herkesin iş hukukunun koruyucu şemsiyesinden yararlanmasının esas olduğu savunulmaktadır (Doğan Yenisey, 2016, s. 316).

¹² Yargıtay bir kararında, bağımlılık unsurunun tespitinde yardımcı olacak olguları saymış; ancak yine de bu olguların tek başına kesin bir ölçüt olmadığını da vurgulamıştır. Bkz Y.9.HD, 2015/2903 E., 2015/8612 K., T.: 02.03.2015, <https://www.corpus.com.tr>, (21.10.2022).

Bağımlılık unsuruna ilişkin olarak ayrıca bkz. (Y.22.HD, 2017/16476 E., 2018/16476 K., T.: 15.11.2018; Y.9.HD, 2008/876 E., 2009/20602 K., T.: 13.07.2009; Y.10.HD, 2014/3068 E., 2014/8788 K., T.: 15.04.2014, <https://www.corpus.com.tr>, (21.10.2022).

Bağımlılık unsuru ve bağımlılık unsurunun tespitinde kullanılan kriterler için doktrinde ayrıntılı bilgi için bkz. Süzek, 2021, s. 235-242; Çelik&Caniklioğlu&Canpolat, 2022, s. 168-174.

¹³ İsviçre Federal Mahkemesi, şirketi tek başına temsile yetkili yönetim kurulu üyesinin, organ vasfını haiz olmasının, hiyerarşik ilişkiye engel olması nedeniyle arada bir hizmet ilişkisi olmasına rağmen, iflas halinde olan bir şirketin işçilerine tanınan imtiyazlı alacak hakkının kendisine tanınmasını isteyen üyenin talebini reddetmiştir (Akdağ Güney, 2008/2, s. 84).

Yönetim kurulu üyesinin şirketle ilişkisinin niteliği konusundaki tartışma ile birlikte, bir diğer mesele de hizmet sözleşmesi ile çalıştığına şüphe olmayan kişilerin daha sonra yönetim kurulu üyesi seçilmesi halidir. Bu takdirde, kişinin hizmet sözleşmesinin devam edip etmediği ayrıca irdelenmelidir. Bir görüşe göre, yönetim kurulu üyesi olarak görev verilen kişiyle daha önce mevcut olan hizmet ilişkisi, bağımlılık unsuru var olduğu müddetçe varlığını sürdürecektir¹⁴. Fakat yönetim kurulu üyesi seçilse dahi aradaki bağımlılık ilişkisi devam ettiği sürece aradaki hizmet sözleşmesinin devam edeceğine yönelik bu görüşteki yazarlar, üyenin Murahhas sıfatına sahip olması durumunda devredilen yönetim yetkisinin kapsamına bakarak sonuca varmaktadır (Doğan Yenisey, 2016, s. 325 vd.; Civan, 2020, s. 715). Buna göre, bağımlılık ilişkisinin varlığına engel olan yetkinin, yönetim yetkisi olduğu kabul edilmekte olup; temsil yetkisi şirketin üçüncü kişilerle olan hukuki muameleleriyle alakalı olduğundan, salt temsil yetkisinin yönetim kurulu üyesine devredilmiş olması, bu kişinin hizmet sözleşmesi altında olduğunun kabulüne engel görülmemelidir¹⁵. Ancak örneğin, yönetim kurulu tek bir üyeden oluşuyorsa üyenin, kural olarak hizmet sözleşmesi sona erecektir¹⁶.

İlişkinin bir hizmet sözleşmesi olduğunu savunan söz edilen görüş uyarınca, kıstas alınan yönetim yetkisi, yönetim kurulu üyelerinden birine devredilmişse, yine bağımlılık ilişkisinin varlığını devam edip etmediğine göre sonuca ulaşılmaya çalışılmaktadır¹⁷. Bu noktada ilişkinin niteliğinden bağımsız olarak, yönetim kurulunun, üst yönetim ve üst gözetim yetkilerine bağlı olarak ortaya çıkan talimat verme yetkisi varlığı tartışması, Murahhas üyenin şirketle bağımlılık ilişkisine etkisine dair tartışmayı derinleştirmektedir¹⁸. Ancak şirketin günlük işlerinin yürütülmesi konusunda yetki devri yapılan

¹⁴ Buna karşın, *Pulaşlı*'ya göre, yönetim kurulu ve şirket arasında yapılacak sözleşmenin, taraflarca hizmet sözleşmesi niteliği açıkça kabul edilse dahi, bağımlılık ilişkisi tam anlamıyla söz konusu olmayacaktır (Pulaşlı, 2018, C. II, s. 1200).

¹⁵ Nitekim bağımlılık unsurunun, eser ve vekalet sözleşmesi ile hizmet sözleşmesini ayıran en önemli kıstas olduğu kabul edilir. Bkz. Y.9.HD, 2010/41994 E., 2013/3671 K., T.: 30.01.2013. <https://www.corpus.com.tr>, (03.05.2021).

¹⁶ Bu görüşe göre, yönetim kurulu üyeliğinin sona ermesi ile hizmet sözleşmesi ilişkisi; hizmet sözleşmesi ilişkisinin sona ermesiyle yönetim kurulu üyeliği etkilenmeyecektir. Meğerki kişi, şirketi tek başına yönetmekle yetkili kılınmasın. Yönetim yetkisinin kısmen devredilmesi halinde ise şayet bir hizmet sözleşmesi varsa, salt yönetim yetkisinin kısmi olarak devri ile o kişinin hizmet sözleşmesi ilişkisinin sona erdiğinden bahsedilemeyecektir (Civan, 2020, s. 720 vd.).

Alman Federal Mahkemesi'nin yerleşik kararları uyarınca ise şirket yönetimine getirilecek kişi ile yapılacak yeni sözleşmenin, hizmet sözleşmesini son erdiren bir ikâle sözleşmesi niteliğinde olacağı benimsenmektedir. Öte yandan, yine Federal Mahkeme tarafından bir kararda, şirket yönetimi ile görevlendirilen kişi ile yapılan sözleşmenin, hizmet sözleşmesini askıya aldığına hükmedilmiştir. Azil durumunda, hizmet sözleşmesi tekrar yürürlüğe girecek, yönetimden azledilen kişi hizmet sözleşmesine dayanarak hak talebinde bulunabilecektir. Bu yöndeki Alman yargı kararları ve doktrini için ayrıca bkz. Civan, 2020, s. 720, dn. 25.

¹⁷ Avrupa Birliği Adalet Divanı ise verdiği iki ilke karar ile salt yönetim kurulu üyesi olarak belli bir derece takdir yetkisine sahip olunmakla hizmet sözleşmesinin varlığı ihtimalinin dışlanamayacağına, kişinin salt yönetim kurulu üyesi olması halinin, bağımlı olarak, hiyerarşik bir yapı altında çalışmadığının göstergesi olmayacağı; yönetim kurulu üyesinin yetkilendirilmesi koşulların, verilen yetkilerin nitelik ve kapsamının, şirket içerisinde hangi düzeyde denetlendiğinin ve son olarak görevden alınması sırasındaki koşulların dikkate alınması gerektiğine hükmetmiştir (Civan, 2020, s. 727-731).

¹⁸ Daha ziyade sorumluluk hukuku alanında gerçekleşen bu tartışma, yönetim kurulunun üst gözetim hakkının devam edip etmediği ile başlamaktadır. Talimat verme hakkı ise üst gözetim hakkının varlığına bağlı olarak değerlendirilmektedir. Tartışma için bkz. Çamoğlu, 2007, s. 184-185; Göktürk,

üyenin, yönetim yetkisini kullanırken, bağımsız karar almasının, iş hukuku kapsamına girmesi için gerekli görülen bağımlılık ilişkisini ortadan kaldırdığı düşünülmektedir¹⁹. Nitekim yönetim kurulu üyesi olmayan kişilere de yönetim yetkisi devredildiğinde aynı sonuç geçerli olup, bağımlılık ilişkisinin sona erdiği kabul görmektedir (Doğan Yenisey, 2020, s. 330 vd.).

Devredilen yetkinin yönetim yetkisi değil, yalnızca temsil yetkisi olduğu durumlarda ise bağımlılık ilişkisinin ortadan kalktığı söylenemeyeceği savunulmuştur (Doğan Yenisey, 2020, s. 326). Bilhassa temsil yetkisinin yönetim kurulu dışından birine devredilmiş olması halinde, hizmet sözleşmesinin varlığı söz konusu olacaktır. Bu görüş uyarınca yönetimden aldıkları temsil yetkisine istinaden işveren adına şirketin yönetiminde yetkili olan ve talimat verme yetkisini haiz olan genel müdürler, şefler vb. kişiler işveren değil, işveren vekili niteliği taşımakta olup; söz konusu yöneticiler ile şirket arasındaki ilişki, kural olarak hizmet sözleşmesidir (Süzek, 2021, s. 150). Keza şirkette payı olmayan üçüncü kişi olarak atanan CEO' nun da hukuki statüsünün belirlenmesinde bağımlılık ilişkisinde çalışıp çalışmadığının somut durumun özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmeye muhtaç olduğu ifade edilmektedir (Civan, 2020, s. 733).

Konuya ilişkin olarak Yargıtay kararları incelendiğinde ise yönetim kuruluna üye seçilmeye ilişkin farklı sonuçların bağlandığı anlaşılmaktadır. Yargıtay 9. Hukuk Dairesince verilen bir kararda, yönetim kuruluna üye olarak seçilen genel müdürün hizmet ilişkisinin devam edip etmediğine yönelik olarak, genel müdürün “kişi organ” niteliğinde olup olmadığının incelenmesi gerektiği, şirketi temsil ve ilzama yetkili kişi organ sıfatını kazanmışsa işçi ve işveren sıfatlarının aynı kişide birleşmesinin mümkün olmaması nedeniyle, hizmet ilişkisinin sona ermesi gerektiğine, fakat genel müdürün organ vasfını kazanmaksızın yönetim kurulu üyesi seçilmesi durumunda, devam eden genel müdürlük görevi sebebiyle hizmet ilişkisinin varlığını koruduğuna hükmedilmiştir²⁰. Buna karşılık, Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nca verilen bir kararda, başkaca bir kriter sorgulanmaksızın, şirket genel müdürü görevindeyken, yönetim kurulu üyesi olan kişinin, hizmet sözleşmesi ilişkisinin sona erdiği

2014, s. 192-199. Murahhasın, yönetim kurulunun talimatı altında olup olmadığı hususu tartışmalı olmakla birlikte, talimat veremeyeceği kabul edildiği takdirde üst yönetim ve gözetim hak ve yetkisini nasıl yeterince iyi biçimde kullanacağı konusunda şüpheler olması nedeniyle, talimat verebileceği kabul edilmelidir (Çamoğlu, 2007, s. 185; Doğan Yenisey, 2016, s. 329-330).

¹⁹ Öte taraftan temsil yetkisinin aksine, yönetim yetkisi kısmen devredilebildiğinden, devredilen yönetim yetkisinin kapsamının bu noktada çok önemli olduğu ve dar kapsamlı bir yönetim yetkisinin devrenin bağımlılık ilişkisini sona erdirmeyeceği kabul edilmektedir (Doğan Yenisey, 2016 s. 330).

Temsil ve yönetim yetkisinin devredildiği kişi bakımından ise bir ayırım yapılmamakta, kişinin şirkette pay sahibi veya üçünü kişi olup olmasının bu sonuca varanlar bakımından bir önemi olmadığı görülmektedir (Civan, 2020, s. 731).

Nitekim İsviçre Federal Mahkemesi, yönetim kurulunun tek başına imza yetkisine sahip olan üyesi ve yönetim kurulu başkanı olan genel müdürün, sahip olduğu organ vasfı sebebiyle bağımlı sayılamayacağına karar vermiştir (Doğan Yenisey, 2020, s. 323 vd.).

²⁰ Y.9.HD, 2008/35169 E., 2010/28779 K., T.: 12.10.2010. Aynı yönde Y.9.HD, 2011/2810 E., 2011/23208 K., T.: 07.07.2011, <https://www.corpus.com.tr>, Erişim Tarihi: 03.05.2021. Aynı yönde bir başka kararda ise kişi organ vasfında olmayan yönetim kurulu üyeleri için, hizmet sözleşmesi altında olduklarına hükmedilmiştir. Bkz. Y.9.HD, 2017/1092 E., 2020/6950 K.; Aynı yönde YHGK, 2017/3176 E., 2018/1470 K., T.:18.10.2018; Y.9.HD, 2017/367 E., 2017/18885 K., T.: 23.11.2017, <https://www.corpus.com.tr>, (09.05.2021).

kabul edilmiştir²¹. Daha yeni tarihli kararlarda ise yönetim kurulu üyesine temsil yetkisi devredilip devredilmediği ve üyenin şirketin bütününü yönetip yönetmediğinin üzerinde durulmakta olup; bu hususta kişinin görev tanımına ve konumuna bakılması gerektiği vurgulanmaktadır²². Böylelikle kararlarda, yönetim kurulu üyesi olarak seçilen kişi ile şirket arasında vekalet sözleşmesi olduğu belirtilmekte ise de karar metinlerinde yer alan “kural olarak” ibaresiyle yönetim kurulu üyesinin işçi sayılabileceği ihtimallerin Yargıtayca mümkün görüldüğü anlaşılmaktadır.

III. KENDİNE ÖZGÜ YAPISI OLAN SÖZLEŞME GÖRÜŞÜ

İsviçre doktrininde ortaya konulan²³ ve Türk Hukukunda da savunucuları olan²⁴ bir görüşe göre ise yönetim kurulu üyesinin anonim şirketle olan ilişkisinin, vekâlet ve hizmet sözleşmesine ait unsurları bünyesinde bulunduran “kendine özgü yapısı olan sözleşme” olarak nitelendirilmelidir. Zira bu görüşte olan yazarlarca, yönetim kurulu üyesinin şirketle olan ilişkisini vekâlet ya da hizmet sözleşmesi gibi tipik sözleşmelere özgülemek mümkün olmayıp, sözleşme kendine özgü yapısı olan bir sözleşmedir ve şartları şirket ana sözleşmesi ile tespit edilir. Hem vekâlet sözleşmesi ve hem de kendine özgü yapısı olan bir sözleşmenin unsurlarına sahip olan bu ilişkiye, sözleşmenin niteliğine göre öncelikle kanun ve ana sözleşme hükümleriyle şirket ile yönetim kurulu üyesi arasındaki somut sözleşmenin hükümlerine bakılmalı; çözülemiyorsa vekâlet sözleşmesinin hükümleri kıyasen uygulanmalı, son olarak da MK md. 1 gereği hâkimin hukuk yaratması ile sonuca ulaşılmalıdır.

CEO veya üst düzey yönetici ile şirket arasındaki ilişkiyi özel olarak inceleyen bir görüş ise aradaki ilişkinin “yönetim sözleşmesi” (*Management Contract*) olduğunu ileri sürmektedir. Bu sözleşme, temel olarak yönetici ile işletme sahibi arasında akdedilen ve yöneticinin ivaz karşılığında kısmen veya tamamen işletmenin yönetimini üstlenmesidir²⁵ (Serozan, 2019, s. 120-121; Erbay, 2002, s. 154-157; Çelikel, 2016, s. 486). Sözleşme kapsamında işletmenin yönetimi hem iç ilişkileri yönünden idaresini hem de dış ilişkiler bakımından temsiliyi kapsamaktadır. Vekâlet sözleşmesi ile yönetim sözleşmesi arasındaki yegâne ortak nokta, iki sözleşmenin de iş görme edimi içermesinden ileri olmayıp, iki sözleşmenin edimlerinin kapsamı ve sınırları birbirinden farklılaşmaktadır. Yönetim sözleşmesinde yöneticinin iş görme edimi kendine özgü şekilde işletme sahibinden bağımsız, belli

²¹ Bkz. YHGK, 2003/9-82 E., 2003/65 K., T.: 05.02.2003, <https://www.corpus.com.tr>, (03.05.2021). Murahhas ile şirket arasındaki ilişkinin hizmet sözleşmesi olduğu yönünde eski tarihli bir Yargıtay kararı için bkz. Y.10.HD, 1986/2290 E., 1986/5005 K., T: 07.10.1986 <https://www.kazanci.com.tr/>, (24.03.2023).

²² Bkz. Y.9.HD, 2019/2991 E., 2019/19192 K., T.:05.11.2019, aynı yönde; Y.7.HD, 2015/7158 E., 2015/8580 K., T.:12.05.2015; Y.9.HD, 2008/34062 E., 2009/15081 K., T.:01.06.2019; Y.9.HD, 2010/8984 E., 2010/18248K., T.:1/4.06.2010; Y.9HD, 2017/4934 E., 2018/7760 K., T.: 05.04.2018, <https://www.corpus.com.tr>, (08.05.2021).

²³ İsviçre hukukunda ortaya çıkan bu görüş için bkz. Akdağ Güney, 2016, s. 282; Akdağ Güney, 2008/1, s. 16; Karaege, 2014, s. 94; Pulaşlı, 2018, C. II, s. 1192 vd.

²⁴ Yönetim kurulunun anonim şirketle olan hukuki ilişkisinin, şirketler hukuku ve borçlar hukukunu ilgilendiren iki boyutu olduğunu savunan *Akdağ Güney*, ilişkinin borçlar hukuku bakımından olan boyuta yönelik sözleşmenin, kendine özgü yapıda olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Akdağ Güney, 2008/2, s. 84 vd.

²⁵ Yönetim sözleşmesi için ayrıca bkz. Serozan, 2019, s. 120-121; Erbay, 2002, s. 154-157.

bir süre boyunca yönetim iken, içerdiği *know-how, good will*²⁶ ile personel eğitimi borcu sözleşmenin özgünlüğünü ortaya koymaktadır (Erbay, 2002, s. 154-155; Çelikel, 2016, s. 496)²⁷. Bu görüş uyarınca, CEO'nun taraf olduğu sözleşmeler de yönetim sözleşmesi olup, içerdiği know-how, CEO'nun seçiminde önemli bir etmen olarak rol oynamaktadır (Çelikel, 2016, s. 489 ve 496)²⁸.

IV. ŞİRKETLER HUKUKU VE BORÇLAR HUKUKUNA İLİŞKİN UNSURLARI BİRLİKTE BARINDIRAN BİR İLİŞKİ OLDUĞU (AYRILIK TEORİSİ) GÖRÜŞÜ

İsviçre'de çoğunluk tarafından kabul gören ve Türk hukukunda da savunucuları olan bu görüşe göre, kişiyi yönetim kurulu üyesi olarak yetki ve sorumluluk altında olduğu ilişkiyle iş ilişkisinin ayrılması gerektiği, şirket organını oluşturan kişiler ile şirket arasında var olan organ ilişkisinin özünde, şirketler hukukundan ve borçlar hukukundan meydana gelen iki ayrı bileşen olduğu ifade edilmektedir (Akdağ Güney, 2016, s. 133 vd. ve 284; Günay, 2020, s. 27; Kırca (Şehirali Çelik&Manavgat), 2013, s. 458; Doğan Yenisey, s. 320).

Ayrılık teorisi denilen bu görüş uyarınca, organ ilişkisiyle kişinin istihdam ilişkisinin temeli olan sözleşme ilişkisi, birbirinden mutlak olarak ayrılmalıdır. Bir başka ifadeyle yönetim kurulu üyesinin anonim şirketle olan ilişkisindeki tüm hak ve borçlar, tek bir hukuki ilişki kapsamında ele alınmamakta, farklı hukuki ilişkilerin aynı anda ve birbirine paralel olarak varlıklarını devam ettirdiği bir hukuki yapı söz konusu olmaktadır (Doğan Yenisey, 2016, s. 319 vd.). Zira yönetim kurulu üyesinin anonim şirket ile olan ilişkisi hem borçlar hukuku hem de şirketler hukukuna ilişkin birtakım unsurları bünyesinde bulunduran bir sözleşme ilişkisidir. Anılan görüşün savunucularına göre yönetim kurulu üyesinin anonim şirketle olan ilişkisine, borçlar hukuku ve şirketler hukukuna ait hükümlerden hangisinin uygulanacağı, meselenin mahiyetine göre tespit edilmelidir. Şirketin faaliyet ve işleyişi ile temel organizasyonunu düzenleyen kurallar, şirketler hukuku kapsamındadır. Yönetim kurulunun işleyişine katılan ve yükümlülükler üstlenen ve karar verme yetkisi bulunan yönetim kurulu üyesi, şirketin organizasyonunda çok önemli bir yeri vardır. Buna göre, organ sıfatını haiz olan yönetim kurulu üyesinin şirketle arasındaki ilişkide, şirketler hukukuna ait bir ilişki olduğuna tereddüt yoktur. Diğer taraftan yönetim kurulu üyesiyle anonim şirket arasında karşılıklı edim yükümlülüğü

²⁶ *Good-will*, ticari işletmenin manevi bir unsuru olup; müşteri çevresi, peştamaliye, müşteri çevresinden görülen takdir veya sahip olunan ün olarak tanımlanabilir. Bkz. Arkan, 2018, s. 32; Ülgen&Helvacı&Kendigelen&Kaya&Nomer Ertan, 2015, s. 186 vd.

Yönetim sözleşmesinin vekalet sözleşmesi özelliklerinin ağır bastığı, ancak yöneticinin know-how'ından ve good-will'inden yararlanmayı amaçladığı ölçüde sözleşmeye lisans, know-how ve franchise sözleşmelerinin öğelerinin karışacağı yönünde bkz. Serozan, 2019, s. 120.

²⁷ Ancak *Erbay*'a göre, sözleşme kural olarak bir hizmet sözleşmesi olup; sözleşmeye vekaletle ilişkin hükümler, tamamlayıcı olarak kıyasen uygulanır. Yönetici, hizmet edinimini yerine getirirken sahip olduğu know-how'ları işletmeye getirir. Fakat, know-how sağlanması sözleşmenin asli unsuru değildir. Dolayısıyla know-how olmasa dahi, sözleşme geçerli olarak kurulacak, hüküm ve sonuçları doğacaktır. Bu itibarla know-how, yönetim sözleşmesi bakımından bir yan unsurdur. Bkz. Erbay, 2002, s. 156-157. Sözleşmede bir kısım know-how'ların verilmesi de öngörülmüşse o takdirde sözleşme kendine özgü nitelikte bir sözleşme kabul edilmelidir. Bkz. Erbay, 2002, s. 155.

²⁸ İsviçre hukukundaki bu görüşteki yazarlar için bkz. Karaege, 2014, s. 94-95, dn. 138 ve dn 140; Erbay, 2002, dn. 243, s. 155.

söz konusu olup, ihlal edildiği takdirde, tazminat hakkı doğacaktır. Hukuki ilişkinin bu kısmı ise borçlar hukuku alanına girmektedir. Borçlar hukuku alanına giren bu sözleşmenin ise kendine özgü yapısı olan sözleşme veya vekalet benzeri isimsiz bir sözleşme mi sayılması gerektiği yoksa organ ilişkisi olarak mı nitelendirilmesi gerektiğine yönelik tartışmalar ise ayrılık teorisi içinde de varlığını korumaktadır²⁹.

Yargıtay'ın verdiği bir kararda, şirket ile arasında hizmet ilişkisi kurulan bir kişinin, daha sonrasında yönetim kurulu üyesi olarak seçilmesinin daha evvel kurulmuş olan hizmet sözleşmesini ortadan kaldırmayacağı, yönetim kurulu üyeliğinin ise vekalet ilişkisi kapsamında olacağı ifade edilmiş,³⁰ böylelikle aynı anda iki sözleşme ilişkisinin devam edebilmesinin mümkün olduğu belirtilmiştir.

SONUÇ

Yukarıda aktarılan yönetim kurulu üyesinin, anonim şirket ile arasındaki hukuki ilişkiye dair görüşler, CEO' nun yönetim kurulu üyesi olması halinde doğrudan değerlendirmeye müsaittir. CEO' nun, yönetim kurulu üyesi olmayıp, murahhas müdür olduğu takdirde varlığını sürdüren kişi organ vasfı sayesinde, anılan görüşler, her bakımdan murahhas müdür için de geçerli sayılabilecektir (Akdağ Güney, 2008/1, s. 19). Nitekim yönetim kurulu üyesiyle anonim şirket arasındaki hukuki ilişkinin mahiyetini tespit eden Yargıtay kararları incelendiğinde, yönetim kurulu üyesi için salt yönetim kurulu üyeliğine göre değil, üyenin kişi organ mahiyetinde olup olmadığına göre karar verildiği görülmektedir. CEO'ya devredilen yetkiler dikkate alındığında ise CEO, yönetim kurulu üyesi olsun olmasın, kazandığı kişi organ niteliğine bağlı olarak, organ olmaya bağlanan sonuçlarla karşılaşacaktır.

Öncelikle CEO'nun şirketle arasındaki ilişkinin, borçlar hukukuna ve şirketler hukukuna özgü çifte karakterinin dikkate alınması gerekir. Taraflar arasındaki ilişkide, CEO'nun kendisine devredilen yönetim ve temsil yetkilerinin niteliği gereği TTK hükümlerinin uygulanacağı, düzenlenen hükümler dairesinde sorumluluğunun belirleneceği ve yaptırımların uygulanacağına tereddüt bulunmamaktadır. Nitekim Yargıtay'ın da bazı kararında³¹ yönetim kurulu üyesi veya murahhas müdürle ortaklık arasında bir hizmet sözleşmesi olduğu durumlarda, ihtilafın hizmet sözleşmesinden mi, yoksa ortaklık ilişkisinden mi, kaynaklandığına bakarak hangi kanunun uygulanacağını tespit edilmesi gerektiğine hükmederek, ilişkinin birden fazla boyutuna işaret ettiği görülmektedir.

²⁹ İsviçre hukukunda yer alan, yönetim kurulu üyesi ile şirket arasındaki ilişkinin borçlar hukuku ve şirketler hukukuna ilişkin unsurları birlikte barındırdığına ilişkin görüş için ayrıca bkz. Akdağ Güney, 2016, s. 284; Akdağ Güney, 2008/1, s. 17; Karaege, 2014, s. 96; Pulaşlı, 2018, C. II, s. 1192; Kırca (Şehirali Çelik&Manavgat), 2013, s. 458, dn. 186.

³⁰ Y.9.HD, 2002/5004 E., 2002/3532 K., T.: 11.03.2002, <https://www.corpus.com.tr#!/Yargitay>, (04.05.2021).

Fakat sonrasında YHGK tarafından, şirkette genel müdür pozisyonunda iken, yönetim kurulu üyeliğine seçilen kişinin hizmet sözleşmesinin sona ereceğine hükmedilmiştir. Bkz. YHGK, 2003/82 E., 2003/65 K., T.: 05.02.2003, <https://www.corpus.com.tr>, (04.05.2021).

³¹ YHGK, 2003/9-82 E., 2003/65 K., T.: 05.02.2003 www.legalbank.net (09.04.2023). Aynı yönde bkz. YHGK, 2001/13-1026 E., 2001/765 K., T.: 07.11.2001, <https://www.kazanci.com.tr/>, (12.04.2023).

Aradaki ilişkinin borçlar hukuku bakımından boyutu incelendiğinde ise sözleşmenin mahiyetinin tespiti gerekir. Çalışmamızda incelenen CEO'nun anonim şirketler uygulamasında birçok görev ve yetkiyi taşımakla birlikte, CEO sıfatını taşıyacak yöneticiler için kanunda düzenlenen bir görev ve organizasyon sınırı çizmediği için mevzuatta yer alan sözleşme tiplerinden hangisine girdiğini ilk bakışta söylemek zordur.

Görüşler ele alındığında, öncelikle CEO'nun kendisine devredilen yönetim ve temsil yetkilerinin niteliği gereği, sözleşmeyi hizmet sözleşmesi olarak değerlendirme imkânı bulunmamaktadır. Zira CEO bakımından böylesi bir nitelendirme, iş hukuku yönünden hizmet sözleşmesinin belirleyicisi olan “bağımlılık” kıstasına takılacaktır. Hiyerarşik bir ilişkinin içeriğini oluşturmasının yanında emir ve talimat altında olmayı gerektiren bağımlılık unsuru, işverenin sahip olduğu yönetim hakkını kullanan organda bulunmamaktadır. Bunun sebebi, CEO konumunu ortaya çıkaran yönetim yetkisinin devrinde yatmaktadır. Oysa CEO'ya temsil yetkisinin devri hususundaki tartışmaya rağmen, yönetim yetkisinin devri şarttır³². Yönetim kurulu üyesinin anonim şirketle olan ilişkisinin, hizmet sözleşmesi niteliğinde olduğuna yönelik görüşü savunan yazarlarca dahi, bağımlılık kıstası ve bu kıstasın belirleyicisi olan yönetim yetkisi, ilişkinin hizmet sözleşmesi olarak nitelendirilmesine engeldir. Bu noktada temsil yetkisinin ise zaten bağımlılık kıstasının belirleyicisi olmadığı bahsi geçen görüşü savunanlarca ifade edilmiştir. Kaldı ki yine bu görüşteki yazarlarca, kanunda ya da ana sözleşmede de organ olarak nitelendirilmeyen, yönetim görevi dahi bulunmayan ancak şirketin kararlarının oluşumunda etkili ve yetkileri tek başına kullanabilen, “fiili organ” olarak kabul edilen kişiler ile şirket arasında bağımlılık ilişkisinin varlığından söz edilemeyeceği, kabul edilmiştir (Doğan Yenisey, 2016, s. 332). Keza Yargıtay'ın kararları da organ olarak kabul edilecek kişiler bakımından bağımlılık ilişkisinin bulunmadığı konusunda istikrarlıdır³³. Öte yandan Yargıtay, CEO yerine kullandığı “icra kurulu başkanlarının” sıfatındaki kişilerin hizmet sözleşmesi ile bağlı olmadığı yönünde karar verirken bunun yerleşik görüş ve uygulama olduğu belirtilmiştir³⁴. Bu itibarla gerek iş hukuku prensipleri gerekse ilişkinin hizmet sözleşmesi olarak nitelendirilmesi gerektiğine ilişkin görüş gerekse Yargıtay uygulamaları, taraflar arasındaki bağımlılık unsurunun var olmadığı konusunda aynı yönde olup; CEO'nun, şirketle arasındaki ilişkinin bu görüşü savunan yazarlarca dahi hizmet sözleşmesi olarak nitelendirilemeyeceği muhakkaktır. Buna karşılık, bağımlılık unsuru konusunda şüpheye düşüldüğü noktada, salt sıfatı dolayısıyla hizmet sözleşmesi ihtimalini dışlamak doğru olmaz³⁵. Örneğin, hâkim- bağlı şirket ilişkisinde hâkim şirketin talimat verme yetkisi ve bağlı

³² İcra kurulu hakkında aynı yönde açıklamalar için bkz. Gürbüz Usluel, 2019, s. 372. Murahhasın amaca uygun çalışabilmesi için temsil ve kısmen de olsa yönetim yetkisinin olması gerektiği yönünde Tekinalp, 2011, Nr. 12-69.

³³ Yargıtay kararları arasındaki çelişki, daha çok yönetim veya temsil yetkisi devredilmeyen yönetim kurulu veya üst düzey yöneticiler yönünden verilen kararlarda dikkati çekmektedir.

³⁴ Bkz. Y.22.HD, 2017/33037 E., 2017/11258 K. T.: 16.05.2017, <https://www.corpus.com.tr> (06.05.2021).

³⁵ Yönetim kurulu üyesi veya başkanının işçi sıfatı taşıyıp taşımadığının tespitinde önerilen yardımcı kriterler ise şunlardır: 1) Hakim şirketin yönetimi ve talimatı altında yahut şirketin başka bir organının yönetimi ve gözetimi altında çalışıyorsa 2) Kişi, işten alma ve çıkarmaya ilişkin konularda ve yönetilen

şirketin buna uyma zorunluluğu dikkate alındığında (TTK md. 203), somut durumun özelliklerine göre, bağlı şirket CEO'sunun hiçbir zaman iş hukuku güvencesinden yararlanamayacağını söylemek zordur³⁶. Fakat aradaki ilişki, bağımlı olduğu ölçüde hizmet sözleşmesine yaklaşırken, CEO sıfatının içini dolduran bağımsız yönetim ve karar alma yetkisinden uzaklaşacağından, artık o kişinin CEO olup olmadığı meselesinin tartışılır hale geleceği unutulmamalıdır.

CEO ve şirket arasındaki ilişkide, know-how gibi atipik unsurlar bulunup bulunmadığı akla gelebilecektir. Know-how'ın tanımı ve unsurları bugün dahi tartışmalı olmakla birlikte, çoğunlukça kabul edilen, bilginin sınai alanda olması yönündedir (Öğüz, 2018, s. 25 vd., aksi görüşte Erbay, 2002, s. 80-85). Teknik veya işletme ile ilgili bilgi ve tecrübelerin bir bütünü olan know-how'ın her alanda olabileceğinin kabulü ile her bilgi ve tecrübe know-how sayılabilecek ve insanın çalıştığı her işte know-how'ın varlığından söz edilebilecektir. Bu görüşün kabulü mümkün olmayıp, CEO ile şirket arasındaki ilişkide klasik vekâlet sözleşmesini aşan şekilde bir bilgi ve tecrübe barınmamaktadır. Dolayısıyla ortada know-how unsurunun varlığından söz edilmeyeceğinden, sözleşmenin en azından know-how yönünden atipikleşmediği söylenebilecektir.

Sonuç itibarıyla, CEO'nun kendisi bir organ iken, diğer yandan şirketle arasında bir sözleşme ilişkisi de var olmaktadır. Bu nedenle biz de söz konusu iki ilişkiyi birbirinden ayrı tutarak inceleme görüşünü desteklemekteyiz. İlişkinin borçlar hukuku yönünden, anonim şirket tüzel kişiliği, hak ve yetkilerini organları aracılığıyla kullanırken, organın kendisi vekil eden, organ üyelerini de vekil olarak tanımlama imkânı yoktur. Ancak bu durum, aradaki ilişkiye vekalet hükümlerinin uygulanmasına engel teşkil etmez. Organda yer alan yönetim kurulu üyeleri gibi, yönetim yetkilerini devralan CEO'nun şirketle olan ilişkisine de vekalet hükümleri uygulanmalıdır. Dolayısıyla, yönetime ilişkin CEO'nun görev ve yetkileri çoğunlukla ana sözleşme ve kanunla belirlenirken, boşluk bulunması halinde, TTK md. 1 atfı ve BK md. 502/2 nedeniyle vekâlet sözleşmesi hükümleri uygulama alanı bulacaktır. Bununla birlikte, bunlardan hangisinin uygulanacağı noktasında, ele alınacak meselenin kaynağının hangi sözleşmenin niteliğinde barındığına bakılmalıdır.

şirketin yaptığı harcamalar bakımından hakim veya uluslararası bir şirketten veya şirketin başka bir organından talimatı ve onayı altında olup, başka bir ifadeyle karar verme iktidarına sahip değilse 3) Yönettiği şirketlerin yanı sıra kendisi de iş akışı bakımından uluslararası veya hakim şirketin hiyerarşik olarak organizasyonda diğer yöneticilerin altında ise 4) Aldığı ücret aylık olarak sabitse ve bordro düzenleniyorsa 5) Her zaman azledilme ihtimali altında çalışıyor ve kendisine verilen görevleri işini kaybetme ihtimal olmaksızın reddetme hakkı bulunmuyorsa. Bu yardımcı kriterlerin somut durumdaki varlığına göre yöneticiyi somut işveren **değil**, işçi saymak gerekir (Civan, 2020, s. 735).

³⁶ Zira TTK md. 195 vd. hükümlerde, hâkim şirketin bağlı şirketleri kontrol etmesine olanak tanınmış; md. 203 hükmünde hâkim şirketin bağlı şirketi yönlendirilmesi ve yönetimine ilişkin talimat verilmesi şartları ve şartlara uygunluk halinde bu talimata bağlı şirketin uyma zorunluluğu düzenlenmiştir. Bu nedenle bağlı şirket yönetim kurulu üyesinin şirketle olan ilişkisi değerlendirilirken, salt hukuki görünüm yeterli olmayacak, fiili gerçeklik durumunun da tespitinin yapılması gerekecektir (Civan, 2020, s. 732 vd.).

KAYNAKÇA

- Akdağ Güney, N. (2008). Anonim Şirketlerde Azledilen Yöneticilerin Tazminat Hakları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57/1, 1-33. (2008/1)
- Akdağ Güney, N. (2008). *Türk Hukukunda Anonim Şirket Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu*, İstanbul: Vedat Kitapçılık. (2008/2)
- Akdağ Güney, N. (2016). *Anonim Şirket Yönetim Kurulu* (Genişletilip Güncellenmiş 2. Baskı), İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Arkan, S. (2018). *Ticari İşletme Hukuku* (24. Baskıdan Tıpkı Basım), Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.
- Arslanlı, H. & Domaniç, H. (1989). *Anonim Şirketler Hukuku ve Uygulaması TTK Şerhi.*, İstanbul: Temel Yayınları.
- Bahtiyar, M. (2019). *Ortaklıklar Hukuku* (Güncellenmiş 13. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.
- Civan, O. E. (2020). Türk Hukukunda Anonim Şirket Yönetim Kurulu Üyelerinin ve Limited Şirket Müdürlerinin Hukuki Statüsü”, *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5/ 1, 711-747.
- Çamoğlu, E. (2007). *Anonim Ortaklık Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu (Kamu Borçlarından Sorumluluk İle)* (Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 2. Bası). Ankara: Vedat Kitapçılık.
- Çamoğlu, E., Poroy, R. & Tekinalp, Ü. (2010). *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku* (Güncelleştirilmiş 12. Baskı). İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Çelik, N.&Caniklioğlu, N. &Canpolat, T. (2022), *İş Hukuku Dersleri* (Yenilenmiş 35. Bası). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Çelikel, A. Y. (2016). Yönetim Sözleşmesi ve Görünümleri. *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15/ 2-1, 485-511.
- Doğan Yenisey, K. 2016. Anonim Şirket Yönetim Kurulu Üyeliliği ve İş Sözleşmesi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası: Prof. Dr. Fevzi Şahlanan'a Armağan Sayısı*, 74, 313-336.
- Erbay, İ. (2002). *Know-How Sözleşmesi*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Göktürk, K. (2014). Anonim Şirket Yönetim Kurulunun Özellikle Yetki Devri Halinde Gözetim Sorumluluğu ve Hukuki Belirlilik Sorunu. *TBB Dergisi*, 114, 179-200.
- Günay, Y. S. (2020). *Anonim Şirketlerin Temsili* (2. Baskı), İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Gürbüz Usluel, A. (2019). İcra Kurulu, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 142, 357-382.
- Helvacı, M. (1995). İsviçre Anonim Ortaklıklar Hukukunda Yönetim Kurulu. *Reha Poroy'a Armağan*. 175-184.
- Helvacı, M. (2001). *Anonim Ortaklıkta Yönetim Kurulu Üyesinin Hukuki Sorumluluğu*. İstanbul: Beta Yayınları.
- İmregün, O. (1989). *Anonim Ortaklıklar*. (4. Baskı). İstanbul: Yasa Yayınları.
- Kaplan, İ. (1994). Banka İdare Meclisi Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu. (Hakan Karan, Nuri Erişgin tarafından yayına hazırlanan) *Ticaret Hukuku ve Yargıtay Kararları Sempozyumu IX*, 119-161.
- Karaege, Ö. (2014). Anonim Şirketlerde Genel Kurulun Yönetim Kurulu Üyelerini Görevden Alma (Azil) Yetkisi TTK m. 364. *Ankara Barosu Dergisi*, 1, 71-110.
- Kayırhan, H. (2013). Yönetim Kurulu Üyesi ile Anonim Şirket Arasındaki İlişkinin Hukuki Niteliği. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8/1, 247-258.

- Kırca, İ.&Şehirali Çelik, F.& Manavgat, Ç. (2013). *Anonim Şirketler Hukuku, C. I, Temel Kavram ve İlkeler, Kuruluş, Yönetim Kurulu.*, Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.
- Koç, H. (2018). *Anonim Şirketlerde İç Yönerge ile Yönetim ve Temsil Yetkisinin Devri*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Öğüz, T. (2018). *Know-How Sözleşmesi (2. Bası)*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Pulaşlı, H. (2018). *Şirketler Hukuku Şerhi, Cilt 1. (3. Bası)*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Pulaşlı, H. (2018). *Şirketler Hukuku Şerhi, Cilt 2. (3. Bası)*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Serozan, R. (2019). *Borçlar Hukuku: Özel Bölüm (Genişletilmiş ve Güncellenmiş 4. Baskı)*. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Süzek, S. (2021). *İş Hukuku, (Yenilenmiş 21. Basım)*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Tekinalp, Ü. (2011). *Tek Kişilik Ortaklık I: Tek Pay Sahipli Anonim Ortaklık*. İstanbul: Vedat Yayıncılık.
- Tekinalp, Ü. (2015). *Sermaye Ortaklıklarının Yeni Hukuku (Değişiklik ve İkincil Düzenlemelerle Güncelleştirilmiş 4. Bası)*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Ülgen, H. &Helvacı, M.& Kendigelen, A. & Kaya, A.& Nomer Ertan, N. F. (2015). *Ticari İşletme Hukuku (Güncelleştirilmiş 4. Baskıdan 5. Tıpkı Baskı)*. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.